

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
Установа адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт
імя Максіма Танка”
Кафедра беларускага мовазнаўства

ЗАЦВЯРДЖАЮ
Прарэктар па вучэбнай рабоце

“ ” _____ 2011 г.

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНЫ КОМПЛЕКС

вучэбнай дысцыпліны “Беларуская мова і культура маўлення”
для спецыяльнасцей:

1 – 02 03 07–01 Замежная мова (англійская, нямецкая). Беларуская мова і
літаратура

1 – 02 03 04 01 Руская мова і літаратура. Беларуская мова і літаратура.

Узгоднена: дэкан факультэта _____

Разгледжана і рэкамендавана да зацвярджэння на пасяджэнні кафедры
пратакол №8 ад “20” студзеня 2011 г.

Мінск, 2011

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Дысцыпліна “Беларуская мова і культура маўлення” выконвае спецыфічную ролю ў падрыхтоўцы спецыялістаў-філолагаў. З аднаго боку, ён сістэматызуе і паглыбляе веды, набытыя ў агульнаадукацыйнай школе, а з другога, рыхтуе першакурснікаў да ўспрымання цыкла лінгвістычных дысцыплін, у першую чаргу, “Сучаснай беларускай мовы”. Гэтым вызначаюцца мэты і задачы прадмета.

Асноўныя мэты выкладання дысцыпліны: удасканаліць філалагічнае мысленне студэнтаў; павысіць пісьменнасць студэнтаў, культуру іх мовы; развіць маўленчыя ўменні і навыкі; выхаваць любоў і павагу да мастацкага слова, духоўнай і інтэлектуальнай спадчыны беларускага народа, пачуццё нацыянальнай годнасці.

Задачы вывучэння дысцыпліны: сістэматызаваць і паглыбіць веды, атрыманыя ў агульнаадукацыйнай школе; падрыхтаваць да ўспрымання цыкла лінгвістычных дысцыплін і найперш дысцыпліны “Сучасная беларуская мова”; навучыць абагульняць моўныя факты і з’явы; удасканаліць навыкі аналізу слова, словазлучэння і сказа; пазнаёміць з найбольш складанымі пытаннямі беларускага правапісу і пунктуацыі; павысіць культуру маўлення студэнтаў; прывіць навыкі самастойнага складання картатэкі моўных фактаў; навучыць афармляць асноўныя афіцыйна-справавыя паперы: заяву, даверанасць, аўтабіяграфію, пратакол, распіску і інш.; вырабляць устойлівыя навыкі і ўменні арфаграфічнай і пунктуацыйнай пісьменнасці.

У выніку вывучэння дысцыпліны студэнт павінен ведаць: сістэму лексічных, фанетычных і граматычных асаблівасцей беларускай літаратурнай мовы; спецыфічныя рысы беларускай літаратурнай мовы; нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы; асноўныя камунікатыўныя якасці маўлення; правілы арфаграфіі і пунктуацыі; умець: прытрымлівацца нормаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы; адбіраць, аналізаваць і сістэматызаваць моўны матэрыял; праводзіць лінгвістычныя назіранні, рабіць абагульненні і вывады; складаць (па зададзеных параметрах) і аналізаваць тэкст (вызначаць тэму, асноўную думку, тып і стыль тэксту, яго структурныя і моўныя асаблівасці); заўважаць, кваліфікаваць і выраўляць памылкі; карыстацца лінгвістычнымі і энцыклапедычнымі слоўнікамі; складаць картатэку моўных фактаў; афармляць афіцыйна-справавыя паперы.

Вывучэнне дысцыпліны “Беларуская мова і культура маўлення” разлічана на 64 вучэбныя гадзіны, з якіх 34 – аўдыторныя (усе занятакі практычныя).

У аснове структуравання зместу вучэбнага матэрыялу дысцыпліны пакладзены прынцып тэматычнага падыходу, які прадугледжвае падзел вучэбнага матэрыялу на адносна самастойныя раздзелы (тэмы).

Па кожнай вучэбнай тэме ў адпаведнасці з яе мэтамі і задачамі па фарміраванні і развіцці ў студэнтаў канкрэтных кампетэнцый выкладчык (кафедра) праектуе і рэалізуе канкрэтныя педагагічныя тэхналогіі.

Найбольш перспектыўныя і эфектыўныя наступныя сучасныя інавацыйныя адукацыйныя сістэмы і тэхналогіі: вучэбна-метадычны комплекс, блочна-модульная, модульна-рэйтынговая і крэдытная сістэмы, інфармацыйныя тэхналогіі, метадыкі актыўнага навучання.

Структура зместу вучэбнай дысцыпліны ўключае ўводзіны і вучэбныя раздзелы (тэмы).

Для дыягностыкі кампетэнцый, выяўлення вучэбных дасягненняў студэнтаў на прамежкавым і выніковым этапах рэкамендуецца выкарыстоўваць тэсты і тэставыя заданні, рознаўзроўневыя кантрольныя заданні. Выніковая форма кантролю – залік.

РАЗДЗЕЛ І. АРФАГРАФІЯ

ГЛАВА 1. ПРАВАПІС ГАЛОСНЫХ

§¹ 1. Галосныя літары

1. У беларускім алфавіце 10 галосных літар: *а, о, у, ы, э, е, ё, і, ю, я*.

2. Літары *а, о, э, у* пішацца ў пачатку слова і пасля цвёрдых зычных для абазначэння адпаведных галосных гукаў. Літара *і* пішацца ў пачатку слова, пасля зычных пішацца *ы* або *і* ў залежнасці ад цвёрдасці або мяккасці зычных. Літары *е, ё, ю, я* ў пачатку слова, у сярэдзіне слова пасля галосных, ў (у нескладовага), раздзяляльнага мяккага знака і апострафа абазначаюць на пісьме спалучэнне зычнага гукі [й] з галоснымі [э], [о], [у], [а]: *елка* – [йэ]лка, *юны* – [йу]ны, *яма* – [йа]ма; *паехаў* – па[йэ]хаў, *паёк* – па[йо]к, *саюз* – са[йу]з; *здароўе* – здароў[йэ]; *льеш* – ль[йэ]ш; *аб'езд* – аб[йэ]зд, *б'ю* – б[йу], *сям'я* – сям[йа].

3. Літары *я, ё, е, ю, і* пасля зычных абазначаюць мяккасць зычных і адпаведныя галосныя гукі [а], [о], [э], [у], [і]: *сяду* – [с'а]ду, *вязу* – [в'а]зу, *мёд* – [м'о]д, *лета* – [л'э]та, *люты* – [л'у]ты, *ліст* – [л'і]ст.

4. Кропкі над літарай *ё* абавязковыя. Кропка над літарай *і* малой абавязковая. Над літарай *І* вялікай у друкаваных тэкстах кропка не ставіцца, а ў рукапісных тэкстах кропка абавязковая.

§ 2. Літары *о, ё*

1. Літара *о* пішацца толькі пад націскам: *год, кот, скрозь, шоўк, кола¹с, мо¹ва, до¹ўга, по¹суд, аро¹л, шо¹лах, плячо¹, даро¹га, разго¹ртаць, дапамо¹га, дадатко¹ва, жніво¹, дэпо¹, во¹дар, о¹канне, о¹да, о¹птам, о¹рдэн, о¹фіс, о¹пера, Об, Орша, Омск, Обнінск, Осла, Оксфард, Орск, То¹кіа, Ватэрло¹а*.

2. Літара *ё* пішацца пад націскам: *лёс, вёска, сёстры, цёмны, цёплы*.

Літара *ё* пішацца не пад націскам у словах з коранем *ёд-* і *ёт-*: *ёдапіры¹н, ёта¹цыя, ётава¹нне*.

3. Літара *ё* пішацца ў складаных словах з першай часткай *радыё-*: *радыёстанцыя, радыёграма, радыёантэна*.

Калі першая частка складанага слова ўтворана ад назвы хімічнага элемента *радый*, то пішацца літара *е*, якая з'яўляецца злучальнай галоснай: *радыебіяло¹гія, радыеакты¹ўнасць, радыеметры¹чны, радыеізато¹п* і інш. У першым складзе перад націскам у гэтым выпадку пішацца *я*: *радыяме¹трыя, радыяхі¹мія, радыяло¹гія, радыягра¹фія*.

§ 3. Літары *э, е*

1. Літара *э* пішацца:

у пачатку выклічнікаў *э, эге, эге-ге, эй, эх*;

пасля прыстаўной літары *г* у слове *гэты* і вытворных ад яго (*дагэтуль*), а таксама ў выклічніках *гэ, гэі* і назвах літар (*бэ, вэ* і інш.);

¹ У гэтых Правілах параграфы (§) з'яўляюцца асноўнымі структурнымі элементамі, абазначаюцца арабскімі лічбамі з кропкай і маюць скразную нумарацыю. Параграфы аб'ядноўваюцца ў главы і падзяляюцца на пункты або абзацы (у выпадку, калі параграф складаецца з аднаго пункта).

пасля шыпячых, [р], [д], [т] і цвёрдага [ц]: *жэрдка, жэмчуг, шэры, нашэсце, чэрствы, чэк, нараджэнне, абуджэнне, рэкі, рэзаць, халадэча, сардэчны, пустэча, мястэчка, цэны, у руцэ.*

2. У пачатку запазычаных слоў літары э, е як пад націскам, так і не пад націскам пішуцца ў адпаведнасці з літаратурным вымаўленнем: *эра, эсэ, эўрыка, эпас, этыка, Эўклід, Эўрыпід, Эліста; егер, ерась, ерэтык, Еўропа, еўрапейскі, Еўпаторыя, Ерэван, ерэванец, Еўфрат.*

На канцы запазычаных нязменных слоў, а таксама ўласных імён і геаграфічных назваў пасля зычных, акрамя л, к, пішацца э: *купэ, рэжым, рэнамэ, кафэ, галіфэ, кашнэ, кабернэ, фрыкасэ, плісэ, каратэ, дэкальтэ; Струвэ, Мерымэ, Эйвэ, Хасэ, Модрэ, Табідзэ, Брыгвадзэ, Каба-Вердэ, Душанбэ, Сан-Тамэ; але: сальта-мартале, філе, камюніке, піке.*

3. Літары э ў запазычаных словах пасля губных зычных, а таксама пасля з, с, н пішацца згодна з літаратурным вымаўленнем. Так, словы *капэла, сурвэтка, экзэмпляр, маянэз, тунэль, сэрвіс, інтэрнэт* пішуцца з літарай э, а словы *медалё, мекедэжмент, нерэвы, парламент, перспектыва, газэта, сервіз* – з літарай е.

4. У запазычаных словах, адзначаных у пунктах 2 і 3 гэтага параграфа, напісанне э, е вызначаецца па слоўніку.

§ 4. Перадача акання на пісьме

1. Галосныя гукі [о], [э] ў ненаціскным становішчы чаргуюцца з [а]: *дом – дамы, мова – маўленне, цэгла – цагляны, шэпт – шаптаць.*

2. Незалежна ад паходжання слова гук [о] ў ненаціскных складах вымаўляецца як [а], што перадаецца на пісьме: *гара, вада, баранава, колас, холад, балота, Бандарэнка, Коханава, Кунцава, Гаме, Сакрат, арганізацыя, педагагічны, электара, харэаграфія, заалогія.*

Не падпарадкоўваюцца аканню словы са спалучэннямі *ро, ло*, якія чаргуюцца з *ры, лы*: *кроў – крыві, крыва, дроў – дрыво, крошкі – крышы, бровы – брыво, гром – грымоты – грымець, брод – брысці, глотка – глытаць, блохі – блыха.*

3. У словах славянскага паходжання і запазычаных словах, цалкам адаптаваных у беларускай мове, галосны [э] ва ўсіх ненаціскных складах чаргуецца з [а] і абазначаецца на пісьме літарай а: *стрэхі – страха, шэры – шарэць, чэргі – чарга, крэмель – крамлёўскі, жэмчуг – жамчужына, арэнда – арандаваць, майстэрня – майстар.*

Ва ўласных імёнах са славянскай лексічнай асновай і ў даўно запазычаных словах з неславянскіх моў у ненаціскных складах гук [э] падпарадкоўваецца агульным правілам акання – пасля цвёрдых зычных ён чаргуецца з [а] і абазначаецца на пісьме літарай а: *Беразіно, Чаранавец, Жамчужнікаў, Чарнышэўскі, Шайчэнка, Чалюскін, літара, транслітарацыя.*

4. Перадача на пісьме [э] ў іншых запазычаных словах у ненаціскных складах асновы вызначаецца наступнымі правіламі:

у пачатку слова [э] перадаецца на пісьме літарай э ў адпаведнасці з беларускім літаратурным вымаўленнем: *эканомія, экзамен, экватар, этажэрка, элемент*. Літара э пішацца пасля прыставак і ў другой частцы складанага слова: *праэкзаменаваць, трохэлементны, квінтэсэнцыя*;

пасля шыпячых, [р], [д], [т] і цвёрдага [ц] пішацца э: *жэтон, Жэнева, Жэрап, жэлацін, чэкемь, рэспубліка, рэформа, Рэмапк, рэклама, рэактар, рэвізія, агрэгат, рэжым, рэкорд, рэстр, рэвалюцыя, дэтал, гардэроб, Дэтройт, Дэфол, дэлегат, дэманстрацыя, ордэн, тэорыя, тэатр, тэлеграф, тэлефон, ветэран, катэт, тэрмометр, тэарэма, цэнтралізм, цэвіта*.

5. У запазычаных словах напісанне э і а пасля зычных, акрамя шыпячых, [р], [д], [т] і цвёрдага [ц], вызначаецца па слоўніку: *панэль*; але: *шынель*.

6. Ненаціскныя фіналі -эль, -эр у запазычаных словах перадаюцца як -аль, -ар: *шніцаль, шпатель, міталь, форталь, капрцар, грэйдар, лідар, камп'ютар, пэйджар, рэйсфедар, эспандар, тэндар, ордар, мекеджар, фарватар, альма-матар, кратар, прэсвітар*.

Ненаціскныя фіналі -эль, -эр ва ўласных імёнах іншамоўнага паходжання перадаюцца нязменна: *Ландэр, Одэр, Пітэр, Юнітэр*.

§ 5. Праваніс літар а, о, э ў складаных словах

1. У складаных словах можа быць адзін асноўны і адзін або некалькі пабочных націскаў. Калі ў другой частцы складанага слова націск на першым складзе, то ў першай частцы замест о пішацца а: *дабрадзеі, скараход, саявап, дабраякасны, галаваломака, вадасховішча, малатабоец, бамбасховішча, раўнапраўе*.

Літара о захоўваецца ў складаных словах, першай часткай якіх з'яўляюцца слова-, што-, фота-, мота-: *словаформа, словатворчасць; штодзённы, штомесяц, штогод; фотаздымак, фотакопія, фотаплёнка, фотакамера, фотавыстаўка і г.д.; але: фатаграфія і вытворныя ад яго; мотагонкі, мотакрос, мотаспорт і г.д.; але: матавоз, матацыкл і вытворныя ад іх*.

2. Калі ў другой частцы складанага слова націск не на першым складзе, то ў першай частцы захоўваецца о: *асноўнапалажэнне, бавоўнапрадзільны, вогнетрывалы, вадаразмеркавальнік, вадонарамоцны, востракамбінацыйны, высодкаідэіны, галоўнакамандуючы, корманарыхтоўка, конегадоўля*.

У першай частцы некаторых складаных слоў, асабліва навуковых тэрмінаў, можа выразна праяўляцца пабочны націск і тады, калі асноўны націск падае на першы склад другой часткі. У такім выпадку пад пабочным націскам у першай частцы захоўваецца напісанне о: *аграфобія, азонастойкі, азотнакіслы, збоджжасховішча, коксагазавы, манголазнаўства*,

мòвазна□ўства, мòвазна□ўчы, матòразбо□рка, рабòтада□вец,
слòватво□рчасць, фòндасхо□вішча і інш.

Ва ўсіх іншых выпадках напісанне падобных слоў вызначаецца па слоўніку.

3. Літара *о* пішацца ў першай частцы складаных слоў, калі другая частка пачынаецца з *ў* (у нескладовага): *марозаўсто□йлівы, торфаўбо□рачны, вогнеўсто□йлівы, збожжжаўбо□рка.*

4. Лічэбнікі ад 600 да 800 утвараюць асобны тып складаных слоў, у якіх першая частка скланяецца і пішацца як самастойнае слова.

Напрыклад*:

Н. <i>шэсцьсот</i>	<i>семсот</i>	<i>восемсот</i>
Р. <i>шасцісот</i>	<i>сямісот</i>	<i>васьмісот</i>
Д. <i>шасцістам</i>	<i>сямістам</i>	<i>васьмістам</i>
В. <i>шэсцьсот</i>	<i>семсот</i>	<i>восемсот</i>
Т. <i>шасцюстамі</i>	<i>сямюстамі</i>	<i>васьмюстамі</i>
М. (аб) <i>шасцістах</i>	<i>сямістах</i>	<i>васьмістах</i>

5. Гук [э] ў першай частцы складаных слоў захоўваецца і абазначаецца літарай *э*: *мэтанакіраваны, мэтазгодна, рэдказубы, шэравокі, арэхападобны, крэдытаздольнасць, тэлебачанне.*

6. У складаных словах, утвораных ад лічэбніка ў форме роднага склону і іншага слова, першая частка пішацца так, як яна пішацца ў родным склоне лічэбніка: *трохдзённы, чатырохпавярховы, шасціствольны, шасцісоты, пяцідзённа, дзесяцігодка, сямікласнік, васьмігадовы, васьмісоты, дзевяціградусны, саракагоддзе, саракапяцітонны, двухсотметровы.*

7. Калі складаныя словы маюць у сваім складзе больш за дзве часткі, то кожная з іх пішацца як асобна ўзятае слова: *авіяматарабудаванне, аўтатрактарабудаванне, аэрафотапрыбор.*

§ 6. Перадача якання на пісьме

1. Галосныя *е, ё* ў першым складзе перад націскам абазначаюцца на пісьме літарай *я*: *зе□млі – зямля□, зе□лень – зялёны, се□м'і – сям'я□, сёлы – сяло□, сёстры – сястра□, вёслы – вясло□, вёска – вяско□вы, е□лка – ялі□на, е□здзіць – язда□, ёмкі – ямчэ□й, ёрш – ярша□, лён – ляно□к, мёд – мядо□к, дзе□нь – дзянёк, лес – лясны□, снег – снягі□, ве□цер – вятры□, сце□ны – сцяна□, дзе□вяць – дзявя□ты, дзе□сяць – дзяся□ты, сем – сямна□ццаць, во□сем – васьмна□ццаць, цецеруко□ў – цецяру□к, перане□сці – перанясу□.*

У іншых ненаціскных складах *е* захоўваецца: *селяні□н, зеляні□на, вестуны□, леснікі□, векаве□чны, верацяно□, нерухо□мы, безупы□нны, во□зера, ве□села, во□сем, за□едзь, вы□светліць, вы□ехаць, во□сень, це□мень, дзевятна□ццаты, дзесятко□вы.*

2. Літара *я* пішацца ў першым складзе перад націскам у імёнах, прозвішчах і географічных назвах са славянскай лексічнай асновай і ў даўно

* Прыклады, якія прыводзяцца ў гэтых Правілах, не могуць разглядацца як падрадкавыя заўвагі да пунктаў, часткі ці абзаца пунктаў.

запозычаных словах з неславянскіх моў: *Бялы́нічы, Лемяшэ́вічы, Алякса́ндр, Сярге́й, Бялі́нскі, Няхо́да, дзяжу́рства, калянда́р, яфрэ́йтар, сяржа́нт, Яршо́ў, Яфі́м.*

3. Заўсёды захоўваецца *е* ў першым складзе перад націскам пасля заднеязычных *г, к, х*: *гера́й, Гера́сім, кера́міка, кефі́р, Херсо́н.*

4. Часціца *не* і прыназоўнік *без* заўсёды пішуцца з літарай *е*: *не бы́ў, не бра́ў, не ідзе, не спыні́ць, без меры, без жарта́ў, без прычыны, не без выніка́ў, не без работы.*

Пры напісанні разам *не* і *без* становяцца прыстаўкамі і падпарадкоўваюцца агульным правілам напісання галосных літар *е, я*: *няха́й, нясто́мна, няшта́тны, бязме́жны, бязлю́дны, бяско́нца; але: непісьме́нны, безупы́нны, безапеля́чы́ны, бескары́сны, беспаваро́тны.*

5. Літара *я* пішацца ў некаторых каранях слоў нязменна: *ві́цязь, су́вязь, за́яц, яравы́, вяза́ць, за́вязь, по́вязь, мяккава́ты, цягаві́ты, цяжкава́ты, святкава́ць, ме́сяц, по́яс, па́мяць, дзе́ваць, дзе́сяць, ты́сяча, Бе́сядзь, Пры́пяць; япру́к – япрука́, япруко́вы; ядло́вец – ядлаўцо́вы.*

6. Літара *я* пішацца ў паслянаціскных складах у некаторых суфіксах назоўнікаў (*ро́ўнядзь, бо́язь, дро́бязь*) і дзеясловаў (*ла́яць, ве́яць, се́яць, ка́шляць, ба́яць, му́ляць*), а таксама ў аддзяяслоўных назоўніках (*ла́янка, ве́ялка, се́ялка*).

§ 7. Правапіс *е, ё, я* ў складаных словах

1. У першай частцы складанага слова літара *е* захоўваецца незалежна ад таго, на якім складзе націск у другой частцы: *сенакасі́лка, серпа́дзю́б, верхнеазёрскі, бела́брысы, земле́трасе́нне, светапо́гляд, свежа́вымыты, свежама́ро́жаны, сенажа́ць.*

Калі першай часткай складаных слоў з’яўляецца аснова *велі́к-/вялі́к-*, напісанне літар *е* або *я* залежыць ад таго, які склад у другой частцы націскны: калі першы — пішацца *е*, калі другі — пішацца *я*: *велі́каду́шны, велі́кару́скі, велі́каму́чанік, велі́касве́цкі; Вялі́кабрыта́нія, вялі́кадзяржа́ўны, вялі́кагало́вы.*

2. У першай частцы складанага слова літара *ё* захоўваецца пры націску не на першым складзе другой часткі і замяняецца на *е*, калі націск на першым складзе другой часткі: *лёгкаатле́тычны, лё́дадрабі́лка, мёртва́наро́джаны, ме́даварэ́нне; леда́рэ́з, медаго́нка, лега́ду́мна.*

3. У складаных словах злучальныя галосныя *о, ё* пішуцца толькі пад націскам, галосная *а* — у любым ненаціскным складзе: *ільно́валакно́, Вадо́хрышча́, куро́дым, часо́піс, гелі́граф, мароза́ўсто́йлівы, пры́борабуда́ўнічы.*

4. Злучальная галосная *е* ў складаных словах пераходзіць у *я*, калі націск на першым складзе у другой частцы складанага слова: *бая́здо́льны,*

зернясхо□вішча, земляро□б, жыццяра□дасны, крывятво□рны; але: боепрыпа□сы, жыццеапіса□нне, землекарыста□нне, зернебабо□вы.

Злучальная галосная *е* ў складаных словах захоўваецца, калі другая частка пачынаецца з *ў* (у нескладовага): *зернеўбо□рачны, вогнеўсто□ільвы*.

Складанаскарочаныя словы пры напісанні звычайна разглядаюцца як простыя словы з адным націскам: *зямфо□нд, лясга□с*.

§ 8. Прыстаўныя галосныя *і, а*

1. Прыстаўная галосная *і* пішацца:

у пачатку слова перад спалучэннямі зычных з першай літарай *м*: *імшара, імчаць, імгла, імгненне, імклівы*;

у пачатку некаторых слоў перад спалучэннямі зычных з першымі літарамі *р, л*, калі слова з такімі спалучэннямі зычных пачынае новы сказ або стаіць пасля знака прыпынку ці слова, што заканчваецца на зычную: *іржа, іржаць, ірдзенне, ірваць, іржышча; ілгун, ільдзіна. Іржуць коні, калёсы скрыпяць ад Дона да Буга (Я.Купала). Часамі на цэлыя кіламетры расцілалася дарога роўным, нібы выбеленым на сонцы, ільняным палатном (Я.Колас)*. Калі слова з такім пачатковым спалучэннем зычных стаіць пасля слова, якое заканчваецца на галосную, і пасля яго няма знака прыпынку, то прыстаўная літара *і* не пішацца: *Азалаціла восень поле ржышчам, дрэвы лісцем, гумны снапамі (К.Чорны). Люблю я прыволле шырокіх палёў, зялёнае мора ржаных каласоў... (Я.Колас)*.

2. У некаторых словах можа з'яўляцца прыстаўная галосная *а*: *імшара і амшара, іржаны і аржаны, іржышча і аржанышча*.

3. Пасля прыставак і першай часткі складанага слова, якія заканчваюцца на галосную, прыстаўныя літары *і* і *а* перад *р, л, м* не пішуцца: *заржавець, заржаць, зардзеца, замглены, замізлы, прымчацца, вокамгненна*.

§ 9. Спалучэнні галосных у запазычаных словах

1. Калі спалучэнні *іо, йо* вымаўляюцца як два склады, тады яны на пісьме абазначаюцца:

паміж зычнымі – літарамі *іё (ыё)* пад націскам і *ія (ыя)* не пад націскам: *біёлаг, біёграф, дамініён, Ліён, аксіёма, бібліёграф, Галакціён, Гесіёд, патрыёт, рацыён, радыёла, стадыён, бастыён; біяло□гія, бібліятэ□ка, геліятро□п, піяне□р, ажыята□ж, перыяды□чны, патрыяты□зм, акцыяне□рны, нацыяна□льны, рацыяналіза□тар*;

у пачатку слова – літарамі *іо* пад націскам і *іа* не пад націскам: *іо□н, іо□нны, Іо□сіф; Іані□чнае мора, іані□йцы, іаніза□цыя, Іакага□ма, Іаркшы□р, Іашка□р-Ала□, Іаа□н*.

2. Калі спалучэнні *іо, йо* вымаўляюцца як адзін склад, тады на пісьме яны перадаюцца:

пасля галосных – праз *ё* пад націскам і *я* не пад націскам: *раён, раённы, маёр, Маёраў, Лаёла; маянэ□з, маяра□н, маяра□т, раяні□раванне*;

у пачатку слова – праз *ё*: *ёг, ёгурт, ёд, ёдзісты, ёт (гук), ёта (літара), ётацыя, ёдаформ, ёднаваты, ётаваны*.

3. Спалучэнне *іе* абазначаецца на пісьме літарамі *іе* (*ые*): *гігіе*□*на*, *кліе*□*нт*, *аўдые*□*нцыя*, *арыента*□*цыя*, *абітурые*□*нт*, *кліенту*□*ра*, *іера*□*рхія*, *іе*□*на*, *іеро*□*гліф*, *Іерусалі*□*м*, *іерыхо*□*нскі*.

4. Спалучэнне *йе* заўсёды вымаўляецца як адзін склад і на пісьме ў пачатку слова і пасля галосных перадаецца праз *е*: *езуіт*, *праект*, *канвеер*, *траекторыя*, *Феербах*, *Маерава*, *фае*.

5. Спалучэнне *іа* абазначаецца на пісьме літарамі *ія* (*ыя*) незалежна ад месца націску: *авія*□*цыя*, *лія*□*на*, *генія*□*льны*, *Ілія*□*да*, *энтузія*□*зм*, *фартэія*□*на*, *піяні*□*ст*, *сацыялі*□*зм*, *сацыя*□*льны*, *варыя*□*нт*, *матэрыя*□*л*, *матэрыялі*□*зм*, *дыя*□*метр*, *дыяпазо*□*н*, *дыяфра*□*гма*.

6. Спалучэнне *йа* на пісьме перадаецца:
пасля галосных і ў пачатку слова — праз *я*: *раяль*, *пляяда*, *сакваяж*, *лаяльны*, *Савоя*, *Малая*, *Мая*, *ярус*, *яхта*, *ярд*, *яхант*, *ятаган*;

пасля зычных *л*, *с*, *ц* (мяккага), *дз* і непрыставачных *н* і *з* — праз *ья*, пасля астатніх зычных — праз *'я*: *мільярд*, *мільярдны*, *кальян*, *мадзьяр*, *альянс*, *мільярдэр*, *саф'ян*.

ГЛАВА 2. ПРАВАПІС ЗЫЧНЫХ

§ 10. Зычныя літары

1. Для абазначэння зычных гукаў у беларускай мове выкарыстоўваецца 21 літара: *б*, *в*, *г*, *д*, *ж*, *з*, *й*, *к*, *л*, *м*, *н*, *п*, *р*, *с*, *т*, *ў*, *ф*, *х*, *ц*, *ч*, *ш*.

2. Асобныя гукі не маюць спецыяльных літар: афрыкаты [дж], [дз] і мяккі [дз'] перадаюцца на пісьме адпаведна спалучэннямі літар *д* і *ж*, *д* і *з*: *хаджу*, *ваджу*, *ксяндзы*, *пэндзаль*, *хадзіў*, *вадзіў*, *дзюны*, *дзень*, *дзіва*.

3. Гук [й] перадаецца або літарай *й* (на канцы склада пасля галосных: *рэйка*, *май*), або літарамі *е*, *ё*, *і*, *ю*, *я*, якія адпаведна абазначаюць спалучэнні гукаў [йэ], [йо], [йі], [йу], [йа] ў пачатку слова, пасля галосных, апострафа, раздзяляльнага мяккага знака і ў (у нескладовага): *яма*, *ёмкі*, *ехаць*, *іней*, *юшка*, *маянэз*, *аб'ява*, *пад'ём*, *пад'ехаць*, *раз'юшаны*, *уецца*, *уюн*, *маёр*, *медальён*, *салаўі*, *салью*, *альянс*, *саўю*.

§ 11. Правапіс звонкіх і глухіх зычных

1. Чаргаванне звонкіх і глухіх зычных (акрамя прыставачнага *з*) на пісьме не адлюстроўваецца. Для праверкі правільнасці напісання звонкіх і глухіх зычных трэба змяніць слова ці падабраць іншае аднакаранёвае слова, каб пасля зычнага, які патрабуе праверкі, быў галосны або зычныя *р*, *л*, *м*, *н*, *в*: *рыбка* — *рыба*, *магчы* — *магу*, *кладка* — *кладак*, *даведка* — *даведацца*, *дзядзька* — *дзядзечка*, *хадзьба* — *хадзіць*, *казка* — *казаць*, *важкі* — *важыць*, *просьба* — *прасіць*, *касьба* — *касіць*, *носьбіт* — *насіць*, *малацьба* — *малаціць*, *рубчык* — *рубец*, *паўзці* — *паўзу*, *малодшы* — *малады*; *хлеб* — *хлеба*, *рог* — *рога*, *дзед* — *дзеда*, *поезд* — *поезда*, *роўнядзь* — *роўнядзі*, *сядзь* — *сядзі*, *нож* — *нажа*, *маж* — *мажаш*, *лістаж* — *лістажу*, *воз* — *воза*, *мазь* — *мазі*, *дождж* — *дажджу*, *рэж* — *рэжу*, а таксама *розаг* — *розгі*, *мозг* — *мазгі*, *лягз* — *лязгаць*, *грыб* — *грыбны*, *грыбніца*, *бег* — *беглы*, *бегма*, *загадка* — *загадны*, *загадваць*, *ножка* — *нажны*. Словы *лягз*, *лязгаць* маюць варыянты *ляск*, *ляскаць*.

2. Правапіс уласнабеларускіх і запазычаных слоў, у якіх напісанне звонкіх і глухіх зычных нельга праверыць, вызначаецца па слоўніку: *футбол, баскетбол, вакзал, айсберг, трубіцына, экзамен, Афганістан*.

§ 12. Зычныя *д, т і дз, ц*

1. Чаргаванне цвёрдых зычных гукаў [д], [т] з мяккімі [дз’], [ц’] (дзекаанне і цеканне) адлюстроўваецца на пісьме: замест *д, т* перад *е, ё, і, ю, я* пішуцца адпаведна *дз, ц*: *гарады – у горадзе, народы – у народзе, сады – у садзе, іду – ідзём, вяду – вядзі, вада – вадзяны, грудны – грудзі, людз – людзі, варта – на варце, хата – у хаце, чысты – чысцюткі, выток – выцякаць, карта – на карце, катлы – кацёл, тру – церці, шосты – шэсць, пяты – пяць, латынь – лацінка*.

2. Чаргаванне [д], [т] з [дз’], [ц’] адбываецца перад мяккім [в’]: *два – дзве, дзвесце, рута – руцвяны, мёртвы – мярцвяк, чатыры – чацвёрты, чэрствы – счарсцвелы*.

Літара *ц* і афрыката *дз* перад мяккім [в’] пішуцца згодна з вымаўленнем у словах: *дзверы, мядзведзь, бацвінне, цвёрды, цвярозы, цвік, цвілы, цвісці, ліцвін, ліцвінка, яцвяг, Мацвей, Мацвеенка, Бацвіннік* і інш. Выключэнне: *твіст*.

3. Гукі [д] у канцы прыстаўкі і [т] у складзе суфікса перад мяккім [в’] захоўваюцца нязменна і на пісьме перадаюцца адпаведна літарамі *д і т*: *адвезці, у таварыстве, у агенцтве, у выдавецтве, аб прыродазнаўстве, у грамадстве, у братэрстве*.

Гук [т] вымаўляецца нязменна і на пісьме перадаецца літарай *т* перад мяккім [в’] у аддзеяслоўных назоўніках і ў словах, вытворных ад іх: *бітва – у бітве, брытва – брытве, брытвенны, клятва – клятве, клятвенны, пітво – у пітве, паства – у пастве*. Літары *д і т* пішуцца таксама ў некаторых іншых словах: *мардва – мардве, мардвін, Мардвінаў, Літва – у Літве*.

4. У запазычаных словах (а таксама ў вытворных ад іх) цвёрдыя *д, т*, як правіла, пішуцца нязменна: *рэйсфедар, дэлегат, дэманстрацыя, медыцына, апладысменты, індык, літаратура, майстар, матэрыял, універсітэт, кватэра, тэхніка, тыраж, скептык, ерэтык, пластык, тэарэтык, авантура, дыктатура*.

5. Перад суфіксамі і спалучэннямі суфіксальнага паходжання *-ін-, -ір-, -ік-, -ёр-, -еец-, -ейск-* у словах іншамоўнага паходжання, а таксама ў словах, вытворных ад іх, [д] і [т] чаргуюцца з [дз’], [ц’], што і адлюстроўваецца на пісьме: *сульфіды – сульфідзін, каманда – камандзір, індзеец, індзейскі* (але: *Індыя – індыец, індыйскі, індыйцы*), *гвардыя – гвардзеец, гвардзейскі, мантаж – манцёр, манціроўка, манціровачны, білет – білецёр, білецік, эпізод – эпізодзік, жакет – жакецік*.

6. Зычныя *дз, ц* пішуцца ў некаторых словах, правапіс якіх вызначаецца па слоўніку: *мундзір, гетэрадзін, дзюна, дзюшэс, бардзюр, арцель, арцішок, цір, цітр, эцюд, цюль, нацюрморт, уверцюра, нацюрн, цюркскі, цюльпан, каранцін*.

7. Зычныя *д, т* або *дз, ц* пішуцца ў адпаведнасці з беларускім літаратурным вымаўленнем ва ўласных імёнах і назвах: *Дадэ, Дэфо, дэ Бальзак, Дэтройт, Тэлаві, Атэла, Тэвасян, Тэклі, Тэкерэй, Тэрэза, Шаптыцкі, «Юманітэ»*,

Дзяніс, Гарыбальдзі, Дзвіна, Дзясна, Барадзіно, Уладзівасток, Градзянка, Плоўдзіў, Хрысціна, Цютчаў, Кацюбінскі, Вучэціч, Целяханы, Цімкавічы, Ціхвін, Быцень, Церак, Цюмень, Цюрынгія, Гаіці, Палесціна, Поці, Таіці і інш. Правапіс такіх слоў вызначаецца па слоўніку.

§ 13. Некаторыя спалучэнні зычных

1. У асобных словах адбылося спрашчэнне груп зычных: гістарычныя спалучэнні *здн, згн, стн, скн, стл, рдн* вымаўляюцца як *зн, сн, сл, рн*, што і адлюстроўваецца на пісьме:

здн – *зн*: *празны, выязны* (параўн.: *прыезд, выезд*), *позна, спазніцца, Познышаў*;

згн – *зн*: *бразнуць* (параўн.: *бразгаць*);

стн – *сн*: *бязлітасны* (параўн.: *літасць*), *пачэсны* (параўн.: *чэсць*), *ненавісны* (параўн.: *нянавісць*), *існаваць* (параўн.: *істота*), *скарасны* (параўн.: *скорасць*), *колькасны* (параўн.: *колькасць*), *абласны* (параўн.: *вобласць*), *капусны* (параўн.: *капуста*), *посны* (параўн.: *пост*), *гуснуць* (параўн.: *густы, гусцець*), *абвесны* (параўн.: *абвестка, абвясціць*), *месны* (параўн.: *змястоўны, месца*); тое ж у запазычаннях: *кантрасны* (параўн.: *кантраст*), *кампусны* (параўн.: *кампост*), *фарпусны* (параўн.: *фарпост*);

скн – *сн*: *бліснуць* (параўн.: *бліскаць, бліскавіца, бляск*), *пырснуць* (параўн.: *пырскаць*), *пляснуць* (параўн.: *пляскаць*), *ляснуць* (параўн.: *ляскаць*), *трэснуць* (параўн.: *трэскаць*); але: *віскнуць, націскны*;

стл – *сл*: *жаласлівы* (параўн.: *жаласць*), *шчаслівы* (параўн.: *шчасце*), *карыслівы* (параўн.: *карысць*), *няўрымлівы* (параўн.: *урымсціцца*), *помслівы* (параўн.: *помста*), *паслаць* (параўн.: *пасцялю, пасцель*);

рдн – *рн*: *міласэрны, міласэрнасць* (параўн.: *сардэчны*).

2. Спалучэнні зычных *ск, ст, с'ц'* на канцы кораня слова могуць чаргавацца з *шч*, што і перадаецца на пісьме: *воск* – *вашчыць*, *густы* – *гушчар*, *хрысціць* – *хрышчоны*. Калі каранёвае *с* стаіць побач з суфіксальным *к*, якое можа чаргавацца з *ч*, то спалучэнне гукаў [с] і [ч] (у вымаўленні – [шч]) перадаецца як *сч*. Напісанне *сч* захоўваецца і ва ўсіх вытворных словах: *пясчынка, пясчанік, супясчаны, супясчанік, брусчатка*.

3. Спалучэнне зычных *дт* на канцы слоў іншамойнага паходжання перадаецца праз *т*: *Гумбальт, Краніштат, Брант, Рэмбрант, Шміт, Клот, фариштат*.

§ 14. Прыстаўныя і ўстаўныя зычныя

1. Прыстаўная літара *в* пішацца перад націскным *о*:

у пачатку слоў: *во□зера, во□льха, во□сень, во□спа, вось, во□кны, во□тчына, во□йкаць, во□бад, во□рыва, во□блака, во□бласць, во□страў, Во□гненная Зямля, Во□льга* і інш., у вытворных ад іх словах пасля прыставак: *абво□страны, адво□рваць, наво□йкаць, уво□сень*; але: *о□каць* (і вытворныя ад яго), *о□дум*. Пры змене месца націску *о* пераходзіць у *а* і прыстаўная *в* у гэтых словах не пішацца: *абады□, азёрны, асе□нні*;

перад прыстаўкамі *о-, об-, од- (от-)*: *во□кіс, во□кісел, во□клік, во□кліч, во□крык, во□пыт, во□піс, во□бземлю, во□бмацкам, во□быск, во□дгалас, во□дзук, во□ддаль, во□дзыў, во□дпаведзь, во□дпуск, во□дсвет, во□дступ, во□труб'е* і інш., а таксама *наво□бмацак, наво□ддалек, наво□дле, наво□дшыбе* і інш.;

у запазычаных словах: *во□хра, во□цат* і вытворных ад іх: *во□хрыць, наво□хрыць, во□цатнакі□слы* і інш.

2. У словах *во□ка, во□стры, во□сем, вако□л* і вытворных ад іх прыстаўная *в* захоўваецца незалежна ад месца націску: *вачэ□й, вача□мі, заво□чны, увачаві□дкі, уваччу□; вастры□ць, вастрыня□, завастрэ□нне; васьмёра; вако□ліца, навако□лле, вако□лічны.*

3. Перад націскным *о* у сярэдзіне некаторых слоў пішацца ўстаўная літара *в*: *ніво□дзін, Ляво□н, Ляво□нчанка, Радзіво□наў* і інш.

4. Прыстаўная літара *в* не пішацца ў запазычаных словах і некаторых уласных імёнах і назвах перад пачатковым націскным [о]: *о□пера, о□перны, о□да, о□рдэн, о□фіс, Оксфард, Ом, Омск, Оріа* і інш.

5. Прыстаўная літара *в* пішацца:

перад каранёвым у ў пачатку слоў: *ву□гал, ву□да, ву□галь, вуж, ву□зел, ву□зы, ву□ліца, вунь, вус, ву□сны, ву□ха, ву□чань*, а таксама ў вытворных ад іх словах незалежна ад месца націску: *абву□глены, каменнаву□гальны, чатырохвуго□льнік, заву□лак, наву□дзіць, вудзі□льна, вузлы□, вузлава□ты, вуса□ты, чарнаву□сы, вуса□ч, вучы□цца, наву□ка, навуча□льны, педвучы□лішча, вушэ□й, вуша□мі, завушні□цы, лапаву□хі, залатаву□ст* і інш.;

перад націскнымі прыстаўкамі *у-, уз- (ус-)*: *ву□праж, ву□згалаўе, ву□сцілка, ву□сціш, ву□сцішна.*

6. Устаўная літара *в* пішацца ў сярэдзіне слоў:

перад націскным *у*: *наву□к, ціву□н, караву□л, есаву□л*, а таксама ў вытворных ад іх словах незалежна ад месца націску: *навукі□, навуці□нне, навучо□к; цівуно□м; караву□льны; есаву□льскі;*

перад *у* ва ўласных імёнах і географічных назвах: *Матэвуш, Навум, Навумаўка, Тадэвуш.*

7. Прыстаўная літара *в* не пішацца перад націскным пачатковым *у*:

у запазычаных словах: *у□льтра, ультрафіяле□тавы, у□нтэр, у□нікум, у□нія, у□рна*; але: *ву□стрыца*;

ва ўласных імёнах і назвах: *Ульяна, Ула, Умань, Уздзенскі раён, Узда, Урал, Узбекістан, Украіна, Ушачы, Уэльс* і інш.

8. Прыстаўная літара *г* пішацца ў займенніках *гэты, гэтакі, гэтулькі* і ў прыслоўях *гэтак, гэтаксама, дагэтуль, адгэтуль.*

З прыстаўной літарай *г* пішуцца выклічнікі: *гэй, го, га.*

§ 15. Нескладовае ў і у складовае

1. Нескладовае ў пішацца згодна з беларускім літаратурным вымаўленнем пасля галосных:

пры чаргаванні [у] з [ў]:

у пачатку слова (калі гэта слова не пачынае сказ і перад ім няма знакаў прыпынку): *на ўвесь дзень (ад усіх), моцны ўдар (ад удару), хацела ўзяць (хацеў узяць), сонца ўзімку (месяц узімку), крыкі «ўра» (крык «ура»), для ўніята (з уніятам), ва ўніверсітэце (перад універсітэтам), на ўзвей-вецер (сцяг узвіўся), ледзьве ўчуў (раптам учуў);*

у сярэдзіне слова пасля галосных перад зычнымі: *аўдыенцыя, саўна, фаўна, аўдыякасета, аўра, даўн, джоўль, каўчук, маўзер, маўр, паўза, раўнд; але: траур;*

пры чаргаванні [л] з [ў]: *даў, мыў, казаў, змоўклі, воўк, шоўк, шчоўк, поўны, коўзкі, моўчкі, паўметра, боўтаць; але: палка, памылка, сеялка, Алдан, Алжыр, Албанія, Волга, Валдай, Балгарыя;*

пры чаргаванні [в] з [ў]: *лаўка (лава), крыўда (крывы), зноўку (новы), аўса (авёс), бацькаў (бацькавы), кроў (крыві), любоў (любові), кароў (карова), гатоў (готовы), аўчына, аўторак, каўбой, аўгур, Аўстрыя, Аўдоця, Аўрора, Каўказ, Боўш, Роўда, аўгіевы стайні; але: краіна В'етнам, рака Влтава, армія В'етконга, змаганне за В'енцьян.*

У канцы запазычаных слоў ненаціскае у не скарачаецца: *фрау, Шоу, Ландау, Каратау, Дахау, Цеміртау, ток-шоу, ноу-хау.*

2. Гук [у] пад націскам не чаргуецца з [ў]: *да у□рны, Брэсцкая у□нія, групоўка у□льтра, норма і у□зус, насілі у□нты, чулася у□ханне, ау□л, бау□л, ау□каць, у выклічніках у (у, нягоднікі!), ух (ух ты!), уй (уй, які смешны!).*

3. Гук [у] не чаргуецца з [ў] у запазычаных словах, якія заканчваюцца на -ум, -ус: *прэзідыум, кансіліум, радыус, страус, соус і вытворных ад іх.*

4. Гук [у] на пачатку ўласных імён і назваў заўсёды перадаецца вялікай літарай *У* складае без надрадкавага значка: *ва Узбекістан (для ўзбекаў), на Уральскіх гарах (на ўральскіх дарогах), на Украіне (за ўкраінцаў), за Уладзіміра, каля Уладзіслава, да Усяслава.*

§ 16. Нескладае й

1. Гук [і] пасля прыставак, якія заканчваюцца на галосны, чаргуецца з [й] і перадаецца на пісьме літарай *й*:

у словах з каранем *іс-ці, ігр-аць, ім-я, інач-ай* на месцы_ненаціскага пачатковага каранёвага [і]: *зайсці, прыйсці, прыйшоў, пайшоў, выйду, выйшаў, увайсці, выйграць, зайграць, перайграць, выйгрыш, перайменаваць, найменне, займенны, займеннік, пайменны, перайначыць, перайначванне;*

у словах *займаць, наймаць, пераймаць, перайманне, праймаць.*

У астатніх выпадках пачатковы каранёвы гук [і] захоўваецца пасля прыставак на галосны: *заіскрыцца, заікацца, заінець, праіснаваць, заінтрыгаваць, праілюстраваць, праінфармаваць, неістотны, Прыіртышша, Заішым'е, Заілійскі, праіранскі.*

2. У словах, утвораных ад дзеясловаў *ісці, іграць* пры дапамозе прыставак на зычны (*аб-, ад-, над-, раз-, уз-* і інш.), [і] чаргуецца з [ы]: *абышоў, узышоў, абысці, надысці, падысці, разысціся, падыграць, абыграць* і інш.

3. У сярэдзіне запазычаных слоў, у тым ліку ва ўласных назвах, літара *й* пішацца толькі перад зычнымі: *дызайн, Кландайк, Драйзер, Айні, лайнер, камбайн*.

Гукавое спалучэнне зычнага гукa [й] з галоснымі ў словах іншамоўнага паходжання перадаецца ётаванымі галоснымі, як і ў словах уласнабеларускіх:

на пачатку слова: *Ёфе* (было Іофэ), *Нью-Ёрк* (было Нью-Йорк);

пасля галоснага ў сярэдзіне слова: *маёр, маярат, маянэз, раён, Аюнскі*;

пасля галоснага на канцы слова: *фае, секвоя, Мая, Папая*.

§ 17. Падоўжаныя і падвоеныя зычныя

1. На пісьме падоўжаныя зычныя *ж, з, дз, л, н, с, ц, ч, ш*, якія стаяць паміж галоснымі, абазначаюцца падвоеным напісаннем адпаведных літар (падоўжанае *дз* на пісьме перадаецца як *ддз*): *замужжа, Залужжа, раздарожжа, ружжо, мазю, рызжэ, суддзя, разводдзе, ладдзя, пападдзя, колле, вяселле, наваколле, карэнне, насенне, вараннэ, двухоссе, калоссе, адкрыццё, дзесяццю, жыццё, забыццё, куця, мыццё, пятнаццаццю, пяццю, пяццюдзесяццю, сваця, суквецце, ламачча, ноччу, Уручча, зацішша, узвышша, мышшу*.

2. У запазычаных словах, у тым ліку ва ўласных імёнах і назвах, і вытворных ад іх словах падвоеныя літары звычайна не пішуцца: *граматыка, група, калектыў, калекцыя, сума, карэспандэнт, каса, касір, тэрыторыя, піца, саміт; Ала, Васа, Генадзь, Іна, Нона, Іналіт, Кірыл, Адэса, Калькута, Марока, Ніца*; але: *бонна, донна, манна, панна, ванна, мадонна, саванна; Ганна, Жанна, Сюзанна, Мекка* і інш. Напісанне такіх слоў вызначаецца па слоўніку.

3. Ва ўласных імёнах і назвах падоўжанае вымаўленне зычных адлюстроўваецца на пісьме: *Аўгіння, Аксіння, Аніся, Аўдоця, Наталля, Тацяна, Усцінн, Фядосся, Трацякоўка; Краснаполле, Залессе, Закарпацце* і інш.; але: *Ілья, Емяльян, Касьян, Ульян, Ульяна, Юльян, Юльяна, Традзякоўскі* і вытворныя ад іх: *Ілын, Ільіч, Ільінскі, Ільічоўка, Ульянаў, Ульянаўск, ульянаўскі* і інш.

ГЛАВА 3. ПРАВАПІС МЯККАГА ЗНАКА І АПОСТРАФА

§ 18. Змякчальны мяккі знак

1. Мяккі знак пішацца пасля зычных *з, л, н, с, ц* (з мяккага *т*), *дз* (з мяккага *д*):

для абазначэння на пісьме мяккасці зычнага на канцы слова: *мядзведзь, дзень, соль, вось, чытаць, пісаць, стань, кінь, лезь, шэсць, дзесяць, штось, дзесь, кудысь, чагось, вішань, кухань, соцень, песень*;

для абазначэння на пісьме мяккасці зычнага перад цвёрдым зычным: *дзядзька, бацька, касьба, барацьба, пісьмо, Вязьма, Кузьма, восьмы, процьма, дзьмухавец*;

для абазначэння на пісьме мяккасці зычнага перад наступным мяккім зычным тады, калі пры змене формы таго ж слова (або пры замене яго другім словам таго ж кораня) гэты мяккі зычны становіцца цвёрдым, а папярэдні зычны

захоўвае сваю мяккасць: *барацьбе, барацьбіт (барацьба), пісьменнік (пісьмо), васьмі, васьмю (восьмы), цьмяны (цьма)*. Калі пры змене формы таго ж слова (або пры замене яго другім словам таго ж кораня) мяккасць зычных не захоўваецца, то мяккасць зычнага перад наступным мяккім зычным на пісьме мяккім знакам не абазначаецца: *дзе – два, шэсць – шосты, звінець – звон*.

2. Мяккі знак пішацца для абазначэння мяккасці зычных у дзеясловах загаднага ладу:

перад канчаткам першай асобы множнага ліку *-ма*: *кіньма, сядзьма, станьма*;

перад канчаткам другой асобы множнага ліку *-це*: *будзьце, кіньце, сядзьце, станьце, намыльце*;

перад зваротнай часціцай *-ся*: *кінься, звесься*.

3. Мяккі знак пішацца для абазначэння мяккасці зычных у назоўніках перад канчаткам творнага склону множнага ліку *-мі*: *коньмі, людзьмі, грудзьмі, дзецьмі*.

4. Мяккі знак пішацца:

у складаных лічэбніках: *пяцьдзясят, шэсцьдзясят, пяцьсот, шэсцьсот, дзевяцьсот*;

у часціцы *-сьці*, якая ўваходзіць у склад слова: *штосьці, чагосьці, кудысьці, дзесьці, чамусьці, якісьці*;

у слове *ледзьве*.

5. Мяккі знак пішацца для абазначэння на пісьме мяккасці [л] перад зычнымі: *пальцы, кольцы, відэльцы, сальца, вальцы, колькі, толькі, гульні, вельмі, Альф'еры, бразільскі (Бразілія), венесуэльскі (Венесуэла), уральскі (Урал), лепельскі (Лепель), лільскі (Ліль), Мангальф'е*.

6. Мяккі знак пішацца для абазначэння на пісьме мяккасці [н]:

перад суфіксам *-к-*, а таксама перад суфіксам *-чык-* (калі слова без суфікса *-чык-* заканчваецца мяккім знакам): *песенька, вішанька, нянька (і няньчыць); каменьчык (камень), праменьчык (прамень), карэньчык (корань), агеньчык (агонь)*;

перад суфіксам *-ск-* у прыметніках, утвораных ад назваў месяцаў, якія заканчваюцца мяккім [н'], і назоўніка *восень*: *студзеньскі, чэрвеньскі, ліпеньскі, снежаньскі, восеньскі*, а таксама ў суадносных уласных назвах: *Чэрвеньскі раён, Ліпеньская школа*;

у суфіксе *-еньк-* (*-эньк-*, *-аньк-*): *маленькі, даражэнькі, прыгожанькі*.

7. Мяккі знак не пішацца:

пасля шыпячых (*ж, дж, ч, ш*), *р, ц* (не з *т* мяккага) і *д, т*, а таксама пасля губных *б, в, м, п, ф*: *дождж, ноч, мыш, цар, купец, голуб, п'едэстал, сям'я, В'етнам, верф*;

пасля *з, с, ц, дз* перад мяккімі зычнымі, калі пры змене формы таго ж слова (або пры замене яго другім словам таго ж кораня) нельга паставіць гэтыя *з, с, ц, дз* перад цвёрдым зычным: *песня – песні – песнямі, звер – зверам – звяроў, свет – свяціць – асвятленне, дзверы – дзвярэй, чацвер – чацвяргом, чацвёрты –*

чацвярціна – чацверыком, цвёрды – сцвярджаць; схіліца, скінуць, ёсць, Дзвіна, Дзмітрый;

пры падаўжэнні зычных: *насенне, ралля, галлё, калоссе, а таксама падваенні: ззяць;*

у прыметніках з суфіксам *-ск-*, утвораных ад назоўнікаў на *-нь*: *конскі* (конь), *астраханскі* (Астрахань), *любанскі* (Любань), *плзенскі* (Плзень), *чань-чунскі* (Чань-Чунь), *цянь-шанскі* (Цянь-Шань) і інш.

§ 19. Раздзяляльны мяккі знак і апостраф

1. Раздзяляльны мяккі знак пішацца пасля зычных *л, с, ц* (з мякага *т*), дз і непрыставачных *н* і з перад *е, ё, і, ю, я* ў словах іншамоўнага паходжання: *вальера, рэльеф, калье, мільён, медальён, павільён, більярд, дасье, канферансье, манпансье, пасьянс, парцье, парцьера, ранцье, Фацьян, Тэнардзье, Дзьюі, мадзьяры, кастаньеты, Тэньер, каньён, Тасіны, Авіны, Сены, Нью-Ёрк, каньяк, Карбюзье, Лавуазье, разьянскі.*

2. Ва ўласных імёнах і назвах, утвораных ад імён на *-ій* (*-ый*), пасля зычных *л, с, ц, дз, н, з* перад суфіксальным *-еў-* (*-ев-*) пішацца мяккі знак: *Васільеў, Васільевіч, Васільеўка, Васільеўскі востраў, Арсеньеў, Арсеньевіч, Афанасьевіч, Кандрацьеў, Кандрацьевіч, Аркадзьеў, Аркадзьевіч.*

3. Пасля *г, к, х* і збегу зычных, акрамя *нц*, перад суфіксальным *-еў-* (*-ев-*) пішацца *і* (*ы*): *Георгіеў, Георгіевіч, Яўціхіеў, Яўціхіевіч, Іракліевіч, Яўлампіевіч, Ануфрыеў, Ануфрыевіч, Ануфрыеўка, Дзмітрыеў, Дзмітрыевіч; але: Вікенцьеў, Вікенцьевіч, Лаўрэнцьеў, Лаўрэнцьевіч, Кліменцьевіч і інш.*

4. Апостраф пішацца пры асобным вымаўленні зычных з наступным галосным:

пасля прыставак, якія заканчваюцца на зычную, перад *е, ё, ю, я* і націскным *і*: *ад'езд, аб'ём, аб'ява, аб'яднацца, пад'ёмны, раз'юшыцца, між'ярусны, аб'інець, уз'яднанне, ад'ютант, ін'екцыя, кан'юнктура;*

у сярэдзіне слова пасля губных *б, в, м, п, ф*, заднеязычных *г, к, х*, зубных *д, т* і дрыжачага *р* перад літарамі *е, ё, і, ю, я*: *б'еца, вераб'і, В'етнам, інтэрв'ю, сям'я, Дзям'ян, Камп'ен, куп'ё, куп'істы, п'юць, саф'ян, Пракоф'еў, Пракоф'евіч, Мантэг'ю, Лук'ян, Х'юстан, Аж'е, Ч'япа, Буш'е, Д'еп, бар'ер, надвор'е, Грыгор'еў, Юр'еў, Мар'іна Горка;*

у складаных словах з першай часткай *двух-, трох-, чатырох-, шмат-* перад літарамі *е, ё, ю, я*: *двух'ярусны, трох'ярусны, шмат'ядзерны, шмат'ёмісты.*

5. Апостраф не пішацца:

пасля *ў* (у нескладовага) перад літарамі *е, ё, і, ю, я*: *абаўеца, саўюць, салаўі;*

у складаных і складанаскарочаных словах на мяжы састаўных частак, у тым ліку калі іх часткі пішуцца праз злучок: *цэхячэйка, дзяржурвыдавецтва* (было: *Дзяржурвыдавецтва*), *трэд-юніёны.*

ГЛАВА 4. ПРАВАПІС АБРЭВІЯТУР

§ 20. Правапіс абрэвіятур

1. У абрэвіятурах скарачаныя часткі пішуцца так, як у адпаведных поўных словах: *гарсавет* (гарадскі), *прафсаюз* (прафесійны), *дзяржцырк* (дзяржаўны), *прамкамбінат* (прамысловы), *галоўурач* (галоўны), *генплан* (генеральны), *Еўрасаюз* (еўрапейскі), *заапарк* (заалагічны), *музвучылішча* (музычнае), *Белдзяржпраект* (беларускі, дзяржаўны), *Беллітфонд* (беларускі, літаратурны), *райбудоўшчык* (раённая, будаўнічая), *педфак* (педагагічны факультэт), *камбат* (камандзір батальёна), *ваенкамат* (ваенны камісарыят), *эсмінец* (эскадрыны мінаносца), *прафкам* (прафсаюзны камітэт), *ваенкам* (ваенны камісар), *гарвыканкам* (гарадскі выканаўчы камітэт), *член-кар.* (член-карэспандэнт), *лясгас* (лясная гаспадарка), *рыбгас* (рыбная гаспадарка), *інтэрнал* (інтэрнацыянальная паліцыя), *лінкар* (лінейны карабель).

2. Літарныя, гукавыя абрэвіятуры і абрэвіятуры змешанага тыпу звычайна пішуцца вялікімі літарамі без кропак, злучкоў і апострафаў: *БДУ* (Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт), *ВНУ* (вышэйшая навучальная ўстанова), *ЗША* (Злучаныя Штаты Амерыкі), *РВУ* (рэдакцыйна-выдавецкая ўстанова), *УА* (ўстанова адукацыі), *ЖЭС* (жыллёва-эксплуатацыйная служба), *СНД* (Садружнасць Незалежных Дзяржаў), *НАН Беларусі* (Нацыянальная акадэмія навук Беларусі), *ЗАТ* (закрытае акцыянернае таварыства), *СМІ* (сродкі масавай інфармацыі), *МАЗ* (Мінскі аўтамабільны завод), *МТЗ* (Мінскі трактарны завод), *ЦУМ* (цэнтральны ўніверсальны магазін), *УП* (унітарнае прадпрыемства), *ГА* (грамадскае аб'яднанне), *ТАА* (таварыства з абмежаванай адказнасцю), *ААН* (Арганізацыя Аб'яднаных Нацый).

Калі да абрэвіятуры дадаецца лічба, то яна пішацца праз злучок: *ВАЗ-21*, *МАЗ-200*, *МТЗ-82*.

Калі абрэвіятура скланяецца, канчаткі пішуцца разам малымі літарамі: у нашым *ЖЭСе*, працаваў на *МАЗе*, рамонт *ЦУМа*, дысертацыя ў *ВАКу*.

Дапускаецца напісанне малымі літарамі агульнавядомых абрэвіятур, калі слова ўспрымаецца як простае: *схадзіў у жэс* і інш.

Малыя літары могуць уваходзіць у камбінаваныя абрэвіятуры: *ЛіМ*, *БелТА*, *УП «Белкніга»*, *БелНДВІ* (Беларускі навукова-даследчы ветэрынарны інстытут).

3. Напісанне няўласнабеларускіх (запазычаных) абрэвіятур вызначаецца па слоўніку; поўны сэнсавы беларускі адпаведнік перадае значэнне такіх запазычанняў, а не расшыфроўвае іх: *заўгас* (загадчык гаспадарчай часткі), *завуч* (намеснік дырэктара па вучэбнай рабоце), *спецназ* (атрад спецыяльнага прызначэння), *АСУ* (аўтаматызаваная сістэма кіравання), *ЮНЕСКА* (Камісія Арганізацыі Аб'яднаных Нацый па пытаннях адукацыі, навукі і культуры).

4. У некаторых абрэвіятурах напісанне можа не адлюстроўваць натуральнае вымаўленне: *ТЮГ* – Тэатр юнага гледача (вымаўляецца [ц'ух]),

РІВІШ – дзяржаўная ўстанова адукацыі «Рэспубліканскі інстытут вышэйшай школы» (вымаўляецца [рыўш]).

5. Літарныя абрэвіатуры не трэба блытаць з умоўнымі графічнымі скарачэннямі, якія ўжываюцца на пісьме, але заўсёды чытаюцца поўнасьцю.

Скарачэнне слоў рэгламентуецца наступнымі правіламі:

нельга скарачаць на галосную літару, на *ь*, на *й* і на *ў*;

пры спалучэнні дзвюх аднолькавых зычных скарачэнне робіцца пасля першай зычнай: *насен. фонд*;

пры збегу дзвюх або некалькіх зычных скарачэнне робіцца на апошнюю зычную: *народн. творчасць*;

калі імя або імя па бацьку пачынаецца з дыграфу *Дз*, то ініцыялам выступае толькі літара *Д*: *Дзмітрый Дзмітрыевіч – Д.Д.*

Пры графічных скарачэннях ставіцца кропка і захоўваюцца тыя ж знакі і пачатковыя літары, якія ўласцівы поўнаму напісанню: *В.-Д. к. (Волга-Данскі канал), с.-д. партыя (сацыял-дэмакратычная партыя), чл.-кар. (член-карэспандэнт).*

6. Стандартныя скарачаныя абазначэнні метрычных мер пішуцца без кропак: *га (гектар), см (сантыметр), кг (кілаграм), км (кіламетр)* і інш.

Ніжэй прыводзяцца агульнапрынятыя скарачэнні, якія не патрабуюць спецыяльнага тлумачэння.

Напрыклад:

акад. – акадэмік;

б. – былы;

бухг. – бухгалтэрыя;

в. – вёска;

в.а. – выконваючы абавязкі;

в-аў – востраў;

вобл. – вобласць;

воз. – возера;

г. – год;

г. – горад;

гг. – гады;

г.зн. – гэта значыць;

гл. – глядзі;

гр. – грамадзянін;

дац. – дацэнт;

заг. – загадчык;

зб. – зборнік;

і г.д. – і гэтак далей;

і да т.п. – і да таго падобнае;

і інш. – і іншае;

і пад. – і падобнае;

нам. – намеснік;
напр. – напрыклад;
н.ст. – новы стыль;
н.э. – наша эра;
параўн. – параўнай;
п-аў – паўвостраў;
праф. – прафесар;
р. – рака;
р-н – раён;
руб. – рубель;
с. – старонка;
с.-г. – сельскагаспадарчы;
сс. – старонкі;
с/с – сельскі савет;
ст. – стагоддзе;
стст. – стагоддзі;
ст.ст. – стары стыль;
т. – том;
тав. – таварыш;
т-ва – таварыства;
т.зв. – так званы;
тт. – тамы.

ГЛАВА 5. ПРАВАПІС НЕКАТОРЫХ МАРФЕМ

§ 21. Аднамарфемныя прыназоўнікі

1. Прыназоўнікі *аб, над, пад, перад* пры спалучэнні з формамі асабовага займенніка *я*, што пачынаюцца збегам зычных, пішуцца з дадатковым *а*: *аба мне, нада мной, перада мной*. Прыназоўнік з замяняецца ў падобных выпадках на *са*: *са мной*; але: з *мяне*. Прыназоўнік у набывае форму *ва* ў спалучэннях са словамі з пачатковым *у*: *ва ўніверсітэце, ва ўрачыстасцях, ва ўрочышчы*.

2. Варыянт *са* прыназоўніка з згодна з вымаўленнем пішацца перад збегам зычных, калі першы з іх – шыпячы або свісцячы: *са школы, са шкіперам, са сваякамі, са смеху, са зброяй, са старых часоў, са сваімі сябрамі, са званам, са здымка, велічынёй са іраціну, са знічкай*; але: з *братам, з праўдай, з пляча, з грукатам, з цвіком, адно з двух*.

§ 22. Прыстаўкі

1. Да прыставак *аб-, ад-, над-, пад-, раз- (рас-), с- (з-), уз- (ус-)* пры спалучэнні з марфемамі, якія пачынаюцца збегам зычных, далучаецца дадатковае *а*: *абарваць (абрываць), абагнаць (абганяць), адаспаць (адсыпацца), адпахнуць (адпыхаць), сабраць (збярэ), сарваць (зрываць), надагнуць (надгінаць), падаспець, сатлелы, абамлець*. Дапускаецца напісанне ўстаўнога *а* для раздзялення двух губных гукаў: *абабгаць, абанерціся*.

2. Прыстаўка *су-* пішацца:

у назоўніках, дзе су- выдзяляецца толькі гістарычна: *сусед, сувой, сувязь, супын, супынак, сутаргі, сумятня, супастат, супоня, суткі, сутокі, суцяга, сумёт, сустаў*;

у новых утварэннях, калі ёсць слова і без су-: *суграмадзянін, супалімер, сукрэдытор, сукіраўнік, супастаўшчык, сучлен, суапякун, супрацоўнік, суродзіч, сунаймальнік, супадчыннік, суадказчык, сузабудоўшчык, сувыканаўца і інш.*;

у словах, якія без су- не ўжываюцца: *суквецце, сузор'е, суладдзе, сугучча, суглінак, супесак, сукравіца, сузіральнік, сумежжа*.

3. Прыстаўка су- пішацца:

у дзеясловах: *суадносіць, супадпарадкоўваць, сумяшчаць, суіснаваць, сустракаць, сутыкацца, супярэчыць, супастаўляць, супадаць*;

у прыметніках: *сумежны, сукупны, суладны, сугучны, сучасны, сувымяральны, супольны, сумесны, суцэльны*;

у прыслоўях: *супраць (супроць)*.

4. Прыстаўка су- захоўваецца ў лексемах, словаўтваральна звязаных са словамі, што маюць прыстаўку су-: *сутачны (суткі), суцяжнічаць (суцяга), сурэдактарстваваць (сурэдактар), суапякунства (суапякун), сузіранне (сузіраць), сумяшчальнік (сумяшчаць), сустрэчны (сустрэча), супярэчлівасць (супярэчлівы), сумежнасць (сумежны), супольнасць (супольны), сумесна (сумесны), насуперак (супраць) і інш.*

5. Прыстаўка са- пішацца:

у некаторых назоўніках, дзе прыстаўка выдзяляецца толькі гістарычна: *сасуд, савет, сабор, саюз, саслоўе*;

у запазычаннях і кальках (пераважна з рускай мовы): *саіскальнік, сакурснік, садружнасць, сапрапезнік, сачыненне, састаў, саслужывец і інш.*

6. Прыстаўка са- захоўваецца:

у лексемах, словаўтваральна звязаных са словамі з прыстаўкай са-: *саўдзел (саўдзельнік), саслоўны (саслоўе), састыкоўванне (састыкаваць), састаўляць (састаў), саішчэпка (саішчэпіць), сапраўды (сапраўдны) і інш.*;

у дзеясловах, калі са- з'яўляецца варыянтам с- (перад збегам зычных): *садраць (здзяру), сагнаць (зганю), саскочыць, сажмурыць, сасмажыць, саслабець, сасватаць, састроіць, сашмаргнуць, саіпіліць, саітурхнуць, сасмягнуць, сагнуць, саграшыць, саічыкнуць, саішчэпіць і інш.*;

у прыметніку *сапраўдны* і вытворных ад яго.

Напісанне прыставак су- і са- ў іншых выпадках вызначаецца па слоўніку.

7. Калі апошняя зычная літара прыстаўкі і першая літара кораня супадаюць, то пішуцца абедзве літары: *аддача, аддалены, Наддзвінне, наддаць, бяззорны, здаду, ззелянелы, ссадзіць, ссівелы, бессардэчны, паддопытны, рассыпаць, раззлавацца, рассаднік* (тое, што з'яўляецца крыніцай чаго-небудзь), *уссаджваць, контрразведка, звышштатны, транссібірскі*.

Словы-тэрміны іншамоўнага паходжання часткова падпарадкоўваюцца гэтаму ж правілу (асабліва тады, калі ёсць словы і без прыстаўкі, а прыстаўка далучаецца і да іншых каранёў): *сюррэалізм, аддукцыя (рэалізм, індукцыя)*.

У некаторых выпадках, калі слова ўспрымаецца як невытворнае ў беларускай мове, літары не падвойваюцца: *інавацыя, ірыгацыя, ірэальны, іміграцыя, акамадацыя, карэляцыя, аперицэпцыя, дысідэнт, імартэль, анігіляцыя, інервацыя, акорд, карэспандэнт*. Напісанне такіх слоў-тэрмінаў вызначаецца па слоўніку.

У словах *расол, расольнік, расада, расаднік* (месца, скрынка для вырошчвання расады) адбылося сцяжэнне гукаў, і таму яны пішуцца з адной літарай *с*.

8. Да прыставак на з- адносяцца: *з-, із-, уз-, раз-, без-, небез-, абез-, праз-, цераз-*, а таксама *дыз-* і *дэз-*. У пэўных пазіцыях літара з замяняецца літарай *с*.

У прыстаўках *з-, із-, уз-, раз-, без-, небез-, абез-, праз-, цераз-* літара з пішацца перад звонкімі, санорнымі зычнымі і ётаванымі галоснымі (перад апострафам): *збіць, здаць, знесці, ізноў, узняць, узбіцца, розгалас, бязмежны, небеззаганны, небязгрэшны, абезгалосець, абязгрошыць, празмерны, цераззерніца; раз'есці, раз'езд, абяз'ёдаваны, з'інець, раз'юшаны, без'языкі, бяз'ядзерны, з'ялчэць, з'явішча, уз'юрыцца*. У слове *разявіць* і вытворных ад яго, а таксама ў словах *узлаваць* і *ўзлавацца* адбылося сцяжэнне [з] – прыстаўкі і [з] – караня.

У гэтых жа прыстаўках замест літары з пішацца літара *с* перад глухімі зычнымі: *скінуць, сханіць, іспыты, усхваляць, раскідаць, роспіс, беспадстаўны, небескарысны, абяскровіць, абясшкодзіць, цераспалосіца, росішкі, росчырк*.

Калі карань слова пачынаецца з галосных *а, у, э* або ненацісканога *і*, якое пераходзіць у *ы*, замест прыстаўкі з- пішацца прыстаўка *с-*: *сарганізаваць, сумысна, сэканоміць, сыграць*; але: *зымправізаваць, зыначыць*.

9. У словах, утвораных ад дзеясловаў *ісці, хадзіць*, прыстаўкі на з- пішуцца ў залежнасці ад лексічнага значэння: *зысці – сысці, зысціся – сысціся, зыходзіць – сыходзіць, зыходзячы – сыходзячы, зыходны – сходны, сыходны, зыход – сход*.

10. У прыстаўцы *дыз-* перад галоснымі (у тым ліку ётаванымі) пішацца *з*, а перад зычнымі – *с*: *дызасацыяцыя, дызартрыя, дыз'юнцыя, дысгармонія, дыспрапорцыя, дыскваліфікаваць, дысфункцыя, дыскрэдытаваць, дыскамфорт*.

11. Прыстаўка *дэз-* пішацца нязменна: *дэзактывацыя, дэзарыентацыя, дэзынфекцыя, дэзынтэграцыя, дэзурбанізацыя*.

12. Спалучэнні літар *сч, шч, сшч, зж, здж* на стыку прыстаўкі і караня перадаюцца нязменна: *расчахляць, расчэсваць, расчыніць, счысціць, счаніць, счэп, усчаць, счакацца, бесчалавечны, бясчулы, расчаніць (раз'яднаць), усчаніць (павесіць); расшыць, расшырэньне, сшытак, сшарэлы, расшумець, расшпілены, бяшккодны, бяшлюбны; расшчаніць (раскалоць), расшчэпленне (расколванне), расшчэп (раскол) (не блытаць счаніць і шчапаць), расшчаміць (разняць), расшчодрываць, расшчоўкаць; зжыцца, разжаць, разжаліць, разжсаныць, разжыва, безжурботна, безжыццёвы; зджаліць*.

Выключэнні: *рашчыніць* (паставіць цеста), *ушчуваць*, *нішчымны*, а таксама вытворныя ад іх: *рошчына*, *ушчуванне*, *ушчунак*, *нішчымніца*.

13. Пры спалучэнні прыставак (*аб-*, *ад-*, *над-*, *пад-*, *раз-*, *з-* (*с-*), *уз-*, *спад-*, *перад-*, *дэз-*, *суб-*) са словамі, што пачынаюцца з *і*, у адпаведнасці з вымаўленнем замест *і* пішацца *ы*: *абыграць*, *абынтэлігенціца*, *зымправізаваць*, *зыначаны*, *зысці*, *сысці*, *адыграць*, *адыменны*, *адыходзіць*, *сыграцца*, *сышчык*, *узыход*, *спадылба*, *спадыспад*, *перадынфарктны*, *падынтэграваць*, *разысціся*, *перадымперскі*, *перадыспытны*, *субынспектар*, *дэзынтэгратар*, *дэзынфармацыя*, *дэзынфіцыраваць*.

Пасля прэфіксоідаў (*звыш-*, *між-*, *пан-*, *супер-*, *транс-*, *контр-*) *і* захоўваецца: *звышімклівы*, *звышіндустрыяльны*, *звышінфляцыя*, *міжрыгацыйны*, *міжінстытуцкі*, *панісламізм*, *контрідэя*, *контрыгра*, *суперінтэлект*, *трансіндыйскі*.

У складанаскарочаных словах, першая частка якіх заканчваецца на цвёрды зычны, пачатковае *і* другога слова пішацца нязменна: *педінстытут*, *дзяржінспектар*, *палітінфармацыя*, *санінструктар*, *цяжіндустрыя*, *медінструменты*, *спецінструктаж*, *гарінспекцыя*, *гасінвентар*.

Прэфіксоід *экс-* пішацца праз злучок, *і* *і* не пераходзіць у *ы*: *экс-інжынер*, *экс-імператар*.

Некаторыя словы з каранем *-ход-* маюць варыянтныя формы: *адыходлівы* – *адходлівы*, *адыходнае* – *адходнае*, *адыходы* – *адходы*, *адыходнік* – *адходнік*.

§ 23. Суфіксы

1. Пераважная большасць запазычаных дзеясловаў ужываецца з суфіксам *-ава-* (*-ява-*): *дэградаваць*, *фальсіфікаваць*, *арыентаваць*, *прагназаваць*, *балансавачь*, *цытаваць*, *аналізаваць*, *іранізаваць*, *культываваць*, *кантактаваць*, *планаваць*, *групаваць*, *нацыяналізаваць*, *прыватызаваць*, *дэклараваць*, *ліквідаваць*, *акліматызаваць*, *перафразавачь*, *кваліфікаваць*, *інфармаваць*, *урбанізаваць*, *каталізаваць*, *функцыянаваць*, *ваенізаваць*, *кантраляваць*, *тыпізаваць*, *паразітаваць*, *фінансавачь*, *тыражаваць*, *ігнараваць*, *рэагаваць*, *кансультаваць*, *прафіляваць*, *ангажаваць*, *нерваваць*, *абстрагаваць*, *імпартаваць*, *дэбатаваць*, *дэбютаваць*, *інспектаваць*, *экспартаваць*, *рэканструяваць*, *дыскутаваць*, *правакаваць*, *фінішаваць*.

2. Дзеяслоўны суфікс *-ірава-* (*-ырава-*) ужываецца:

калі без гэтага суфікса ўзнікае аманімія дзеясловаў з дзеясловамі з суфіксам *-ава-* (*-ява-*): *буксіраваць* – *буксаваць*, *парадзіраваць* – *парадаваць*, *візіраваць* – *візаваць*, *будзіраваць* – *будаваць*, *газіраваць* – *газаваць*, *камандзіраваць* – *камандаваць*, *пазіраваць* – *пазаваць*, *пасіраваць* – *пасаваць*, *тушыраваць* – *тушаваць*, *парыраваць* – *параваць*, *паніраваць* – *панаваць*, *фарміраваць* – *фармаваць*, *апаніраваць* – *апанаваць*;

калі дзеяслоў без *-ір-* (*-ыр-*) губляе сваю фармальную і семантычную акрэсленасць: *шакіраваць*, *бісіраваць*, *бравіраваць*, *гарманіраваць*, *драпіраваць*,

лабіраваць, грасіраваць, курыраваць, лавіраваць, дэкарыраваць, сервіраваць, фантазіраваць, лакіраваць, штудзіраваць, мусіраваць, татуіраваць і інш.;

калі дзеяслоў мае вузкатэрміналагічнае значэнне: манціраваць, пасівіраваць, аксідзіраваць, зандзіраваць, дэкаціраваць, сталіраваць, дэмпфіраваць, юзіраваць, юсціраваць, парафіраваць, дыфундзіраваць.

У некаторых выпадках паралельна ўжываюцца дзве формы: дэмаскіраваць – дэмаскаваць, акупіраваць – акупаваць, курсіраваць – курсаваць, калькіраваць – калькаваць, базіраваць – базаваць.

3. Суфікс *-ава-* (*-ява-*) пішацца ў неазначальнай форме і формах прошлага часу тых дзеясловаў, якія ў першай асобе адзіночнага ліку губляюць гэты суфікс і заканчваюцца на *-ую* (*-юю*): *галасую* – *галасаваць*, *галасаваў*, *галасавала*, *галасавалі*, *начую* – *начаваць*, *чаргую* – *чаргаваць*, *малюю* – *маляваць*, *камандую* – *камандаваць*, *пакутую* – *пакутаваць*, *даследую* – *даследаваць*, *будую* – *будаваць*, *рэкамендую* – *рэкамендаваць*, *характарызую* – *характарызаваць*.

4. Суфікс *-іва-* (*-ыва-*) пішацца ў неазначальнай форме і асабовых формах цяперашняга часу дзеяслова, а таксама ў формах прошлага часу незакончанага трывання пасля збегу зычных, апошні з якіх *л*, *р* або *н*: *падкрэсліваць*, *падкрэсліваю*, *падкрэсліваў*, *падкрэслівалі*; *падтрымліваць*, *адыгрываць*, *выветрываць*, *запэўніваць*, *адрозніваць*.

5. Суфікс *-ва-* пішацца ў астатніх выпадках: *выконваць*, *выконваю*, *выконваў*, *выконвалі*; *адказваць*, *вымешваць*, *адмерваць*, *заканчваць*, *загадваць*, *адорваць*, *разбэшчваць*, *падстрэльваць*, *раздумваць*, *заваёўваць*, *зацярушваць*, *дагульваць*, *размяркоўваць*, *забінтоўваць*, *распілоўваць*.

У дзеясловах *выйграваць* і *прайграваць* пішацца суфікс *-ава-*.

6. Калі неазначальная форма дзеяслова закончанага трывання заканчваецца на *-іць* або *-яць* з папярэдняй галоснай, то ў незакончаным трыванні перад суфіксам *-ва-* пішацца *й*: *утаіць* – *утойваць*, *супакоіць* – *супакойваць*, *засвоіць* – *засвойваць*, *узброіць* – *узбройваць*, *напаіць* – *напойваць*, *склеіць* – *склейваць*, *абнадзеіць* – *абнадзейваць*; *засеяць* – *засейваць*, *абсмяяць* – *абсмейваць*, *запаяць* – *запайваць*, *настаяць* – *настойваць*.

7. Суфікс *-ен-* пішацца ў дзеепрыметніках, утвораных ад дзеясловаў на *-іць*, *-ці*: *адчынены*, *выбелены*, *згублены*, *супакоены*, *споены*, *накормлены*, *куплены*, *спаганены*, *скрыўлены*, *запылены*, *дазволены*, *зроблены*, *пазнаёмлены*, *асілены*, *зклеены*, *спалены*, *схілены*, *разяўлены*, *прастрэлены*; *звезены*, *прынесены*, *растрэсены*, *заведзены*, *спрадзены*, *пакрадзены*, *аплецены*, *мецены*.

8. Пры чаргаванні ў аснове дзеяслова [*с'*] – [*ш*], [*з'*] – [*ж*], [*ц'*] – [*ч*], [*дз'*] – [*дж*] у дзеепрыметніках пішацца суфікс *-ан-*: *насіць* – *ношаны*, *уразіць* – *уражаны*, *запрасіць* – *запрошаны*, *круціць* – *кручаны*, *апярэдзіць* – *апярэджаны*.

9. Спалучэнне галоснай *я* дзеяслоўнай асновы з суфіксам дзеепрыметнікаў *-н-* пішацца ў тых дзеепрыметніках, якія ўтвораны ад дзеясловаў на *-яць*: *пасеяны*, *развеяны*, *змуляны*, *аблаяны*, *абстраляны*, *павыдумляны*, *абмяняны* (ад *абмяняць*).

10. Суфікс *-ец-* (*-ац-*) пішацца ў назоўніках мужчынскага роду. Пры змяненні слова галосны выпадае: *акраец, індыец, разец, ісцец* (родны склон *істца*), *пловец, мсцівец, вясковец, кармілец, удалец, баец, бельгіец, незнаёмец, канькабежац, аварац, запарожжац*.

11. Суфікс *-іц-* (*-ыц-*) пішацца ў назоўніках жаночага роду і беглага галоснага не мае: *ваколіца, патыліца, спадарожніца, мсцівіца, карміліца, розніца, кірыліца, кніжыца*.

12. Памяншальна-ласкальны суфіксальны комплекс *-ічк-* (*-ычк-*) пішацца ў назоўніках жаночага роду, якія ўтварыліся ад слоў з фіналлю *-іц-* (*-ыц-*): *лесвічка, крынічка, сунічка, завушнічка, запальнічка, палічка* (ад *паліца*), *сястрычка*.

У астатніх выпадках пішацца памяншальна-ласкальны суфіксальны комплекс *-ечк-* (*-ачк-*): *дзядзечка, бутэлечка, лялечка, цётка, галовачка, булачка, палачка* (ад *палка*), *рэчачка, курачка* (ад *курка*), *качачка, божачка, вушачка, Сонечка, Волечка, Ванечка, Жэнечка, Сцёпачка, Наташачка, Ганначка*.

13. Суфікс *-ак-* (*-ек-*) пішацца не пад націскам у назоўніках, якія ва ўскосных склонах губляюць суфіксальнае *а* ці *е*: *шытак – шытка, пасынак – пасынка, каласочак – каласочка, дожджычак – дожджычку, прыцемак – прыцемку, аловак – алоўка, перашыек – перашийка*.

14. Суфіксы *-ік-* (*-ык-*), *-нік-*, *-чык-* пішуцца нязменна ва ўсіх формах слоў: *конік – коніка, столік – століка, хлопчык – хлопчыка, дожджык – дожджыку, вожык – вожыка, тэарэтык – тэарэтыка, спадарожнік – спадарожніка, пеўнік – пеўніка, дарадчык – дарадчыка*.

15. Суфікс *-ень-* (*-ань-*) ва ўскосных склонах у адных назоўніках захоўвае галосны, у другіх яго губляе: *вусень – вусеня, прамень – праменя*; але: *вучань – вучня, шчэбень – шчэбню, валасень – валасня*. Часам дапускаюцца абедзве формы: *кіпень – кіпеню і кіпню*.

16. Суфіксы *-чык-* (*-чыц-*) і *-шчык-* (*-шчыц-*) ужываюцца пры ўтварэнні назоўнікаў, якія называюць людзей паводле заняткаў.

Суфікс *-чык-* (*-чыц-*) пішацца:

калі ўтваральная аснова заканчваецца на прэдняязычныя *д, т, з, с*: *аб'ездчык, дакладчык, дарадчыца, наладчык, ракетчык, пераплётчыца, лётчык, грузчык, возчык, рэзчык, перапісчык, перапісчыца* (а таксама ў адпаведных прыметніках: *дарадчыцкі, перапісчыцкі і інш.*);

калі ў канцы ўтваральнай асновы адбываецца чаргаванне *[г] – [ж]*: *пераб'ягаць – пераб'ежчык, пераб'ежчыца, пераб'ежчыцкі, нябога – нябожчык, абцягваць – абцяжчыца*.

Суфікс *-шчык-* (*-шчыц-*) пішацца:

калі аснова заканчваецца на санорныя *р, л, м, н, й*: *зваршчык, наборшчыца, вугальшчык, мадэльшчык, прыбіральшчыца, атамшчык, паромшчык, бетоншчыца, згоншчык, мыйшчык, пайшчык, пайшчыца, забойшчык* (а таксама ў адпаведных прыметніках: *наборшчыцкі, пайшчыцкі і інш.*);

пасля спалучэнняў тых жа санорных з наступнымі *т, г* утваральнай асновы: *працэнт – працэнтшыца, аліменты – аліментшык, аліментшыца, кобальт – кобальтшык, цюбінг – цюбінгшык*;

калі ўтваральная аснова заканчваецца на губныя зычныя *б, п, м, ф і ў (з в)*: *рубшык, гардэробшыца, апалубшык, падкопшык, скупшык, скупшыца, паромшык, літаграфшык, бунтаўшык, нарыхтоўшык, палясоўшык, забудоўшык*.

17. З дапамогай суфіксаў *-чын-* і *-шычын-* утвараюцца дзве семантычна розныя групы назоўнікаў: назоўнікі са значэннем пэўнай грамадскай з'явы і назоўнікі са значэннем рэгіёна, абшару.

Суфікс *-чын-* пішацца пасля ўтваральных асноў, што заканчваюцца на *д – т, з – с, ж – ш, дж – ч*: *складчына (склад-), спадчына (спад-), азіятчына (азіят-), салдатчына (салдат-), братчына (брат-), старасветчына (-свет-), казаччына (казак-/казач-), рэкрутчына (рэкрут-); Валагодчына (валагод-), Брэстчына (брэст-), Навагрудчына (навагруд-), Ноўгарадчына (ноўгарад-), Суражчына (сураж-), Добрушчына (добруш-), Нямецчына (нямец-/нямеч-), Турэччына (турэц-/турэч-), Дабружчына (дабруж-), Глушчына (Глуск: глух-/глуш-), Грэшчына (Грэск: грэс-/грэш-), Полаччына (Полацк: полат-/полац-/полач-), Слуцчына (Слуцк: слуц-/случ-)*.

Суфікс *-шычын-* пішацца пасля ўтваральных асноў, што заканчваюцца на губныя *б, п, м, ф, в* або санорныя *н, р, л, й*, а таксама *ў (з в або л)*: *скупшычына (скуп-), здзельшычына (здзель-), нелегальшычына (нелегаль-), партызаншычына (партызан-), мінуўшычына (мінул-/мінуў-), суб'ектыўшычына (суб'ектыв-/суб'ектыў-), літаратурышчычына (літаратур-), ваеншычына (ваен-), кампанейшычычына (кампаней-), тарабаршычычына (тарабар-), татаршычычына (татар-), канцылярышчычына (канцыляр-), папоўшычычына (папов-/папоў-), хаваншычычына (хаван-), мітынгоўшычычына (мітынгав-/мітынгоў-), цыганшычычына (цыган-); Браслаўшычычына (браслаў-), Гомельшычычына (гомель-), Гуцульшычычына (гуцуль-), Гродзеншычычына (гродзен-), Смаленшычычына (смален-), Міншычычычына (мін-), Бабруйшычычына (бабруй-), Зэльвеншычычына (зэльвен-), Магілёўшычычына (магілёў-), Віцебшычычычына (віцеб-)*.

Суфікс *-шычын-* пішацца і тады, калі ўтваральная аснова заканчваецца на зычны з папярэднім санорным: *інтэлігентшычычына (інтэлігент-), эмігрантшычычына (эмігрант-), Самаркандшычычына (самарканд-)*.

18. У прыметніках і прыслоўях з ласкальным значэннем:

пасля мяккіх зычных незалежна ад месца націску пішацца суфікс *-еньк-:* *круценькі, маленькі, ціхенька, паўнюсенька, утульненькі, нізенькі, беленькі, борздзенькі, хуценька*;

пасля цвёрдых зычных пад націскам пішацца суфікс *-эньк-*, а не пад націскам – *-аньк-:* *даражэнькі, старэнькі, харошанькі, свежанькі, добранькі, гарачанькі*.

19. Падвоенае *нн* пішацца ў суфіксальнай марфеме *-энн- (-енн-)* у прыметніках з павелічальным значэннем (*страшэнны, здаравенны, таўсценны*,

худзенны, высачэнны), у прыметніках з якасна-адносным значэннем (дратвенны, брытвенны, дарэформенны, абедзенны, свяшчэнны, вогненны).

20. Падвоенае *нн* пішацца на стыку ўтваральнай асновы і суфікса паміж галоснымі:

калі ўтваральная аснова заканчваецца на *н*, а суфікс пачынаецца з гэтай жа літары: *дзённік, імяніннік, сяннік, маліннік, выгнаннік, дзянніца, абранніца, падаконнік, коннік, конны, сасоннік, карцінны, дывізіённы, гартанны, глыбінны, вінны, летуценны, паддонны, ваенны, вясенні, няспынны, бяссонны, айчынны, бязвінны, незаменны, прасцінны, дрэнны, дабрачынны, параённы;*

калі аснова слова заканчваецца на *нн*, а суфікс пачынаецца зычным *н*: *ванны (набор), манныя (крупы);*

у прыметніках, утвораных ад назоўнікаў на *-мя*: *іменны, імянны, пайменны, племянны, страмянны, цемянны.*

Выключэнне: *палымяны.*

21. Суфіксы *-ск-* і *-ств-* пішуцца:

калі ўтваральная аснова заканчваецца на *с*, то на пісьме спалучэнне *сс* перадаецца адной літарай: *матроскі, рускі, беларускі, хакаскі, папуаскі, тунгускі, лаоскі, гандураскі, уэльскі, адэскі, арзамаскі, вільнюскі, чавускі, копыскі, палескі, залескі, прускі, тбіліскі, кутаіскі, туніскі, эскімоскі, індускі, пелапанескі;*

калі ўтваральная аснова заканчваецца на *д, з*, то спалучэнне *іх* з суфіксальным *с* падаецца як *дс, зс*: *горад – гарадскі, люд – людскі, грамада – грамадства, сусед – суседскі, параход – параходства, бяда – бедства, Бесядзь – бесядскі; француз – французскі, Каўказ – каўказскі, Сілезія – сілезскі;*

у словах, вытворных ад асноў славянскага паходжання на *к*, спалучэнне *к* з суфіксальным *с* на пісьме перадаецца як *ц*: *лясніцтва, мастацтва, сваяцтва, снаборніцтва, гарняцкі, казацкі, крыжацкі, сакавіцкі, асветніцкі, наглядальніцкі, славацкі, гарадоцкі, беластоцкі, уладзівастоцкі, чаініцкі;*

у словах, утвораных ад асноў на *к* неславянскага паходжання, на пісьме захоўваецца спалучэнне *кс*: *арынокскі, нью-ёркскі, бангкокскі, бузулукскі, цюркскі, каракскі, каракалпакскі, квебекскі, таджыкскі, узбекскі;*

у прыметніках, утвораных ад геаграфічных назваў на *-ка, -кі*, зычны *к* (калі перад ім ёсць іншы зычны) у канцы слова перад суфіксам *-ск-* знікае: *крупскі (Крупкі), дудзінскі (Дудзінка), церахоўскі (Церахоўка), ямайскі (Ямайка), вяцкі (Вятка);* але: *касабланкскі;*

калі ўтваральны назоўнік заканчваецца на літары *-ск*, то суфікс *-ск-* зліваецца з імі: *Пінск – пінскі, Глуск – глускі, Новасібірск – новасібірскі, Дамаск – дамаскі, этруск – этрускі;* але: *баск – баскскі;*

калі ўтваральная аснова слова заканчваецца на *т, ц, ч*, а суфікс пачынаецца зычным *с*, то спалучэнні *тс, цс, чс* на пісьме перадаюцца праз *ц* згодна з вымаўленнем: *агенцтва, бальцкі, брацкі, адвакацкі, салдацкі, лабаранцкі, парламенцкі, брэсцкі, бейруцкі, па-фармалісцку, па-інтэлігенцку, выдавецтва,*

кравецкі, івянецкі, прыпяцкі, суэцкі, па-спажывецку, па-купецку, ткацкі, баранавіцкі, парыцкі, грэцкі (арэх), скрыпацкі, чытацкі, па-дзявоцку;

калі ўтваральная аснова слова заканчваецца на *ж, ш, х* (у тым ліку і пры чаргаванні [г] – [ж], [х] – [ш]), а суфікс пачынаецца зычным *с*, то спалучэнні *жс, шс* у агульных назвах перадаюцца толькі адным *с*: *таварыш – таварыства, харошы – хараство, мног/множ – мноства, убог/убож – убоства, бог/бож – боскі, птах/пташ – птаства, наш – наскі*, а таксама княжыць – княства. У некаторых выпадках напісанне такіх слоў вызначаецца па слоўніку, чаргаванне [г] – [ж], [х] – [ш] адсутнічае: *Буг – бугскі, Гаага – гаагскі, Катанга – катангскі, казах – казахскі, Цюрых – цюрыхскі, Карабах – карабахскі, фелак – фелакскі, шах – шахскі, ніўх – ніўхскі, Пецяярбург – пецяярбургскі*;

у прыметніках, утвораных ад уласных назваў і назваў народаў, спалучэнні *жс, шс* перадаюцца нязменна: *Нясвіж – нясвіжскі, Сураж – суражскі, Парыж – парыжскі, Балхаш – балхашскі, латыш – латышскі, чуваш – чувашскі, Волг/Волж – волжскі, чэх/чэш – чэшскі, Праг/Праз – пражскі, вараг/вараж – варажскі*.

22. Падвоенае *цц* пішацца:

у інфінітыве зваротных дзеясловаў: *змагацца, брацца, купацца, вучыцца, прасіцца, імчацца*;

у трэцяй асобе адзіночнага і множнага ліку зваротных дзеясловаў: *змагаецца, змагаюцца, бярэцца, бяруцца, купаецца, купаюцца, вучыцца, вучацца, просіцца, просяцца, імчыцца, імчацца*;

у лічэбніках *адзінаццаць – дваццаць, трыццаць* і вытворных ад іх: *адзінаццаты, дваццатка, пятнаццацігадовы*.

ГЛАВА 6. ПРАВАПІС ВЯЛІКАЙ І МАЛОЙ ЛІТАР

§ 24. Агульныя правілы правапісу вялікай і малой літар

1. З вялікай літары пішуцца:

першае слова ў сказе: *Былі пагодныя дні. З сонцам ад рання да вечара, з сінім небам* (І.Мележ). *Уцякай, мароз-дзядуля! Чуеш ты, стары, ці не?* (Я.Колас). *Усю дарогу праз лес мяне суправаджала нябачная птушка тоненькім жалобным плачам. Што яна страціла? Па чым плакала?* (І.Шамякін). *Найсмачнейшыя цяпер брусніцы – як вінныя яблыкі... Яны на пасецы растуць шышкамі. Як бабкок на балоце* (І.Пташнікаў);

першае слова пасля клічніка, якім выдзяляецца зваротак, а таксама выклічнік у пачатку сказа: *Зямля Беларусі! Табой мы сагрэты, ніколі не сходзіш ты з нашых вачэй* (П.Броўка). *А-я-яй! Хто ж бы гэтак мог падумаць! Гэтакі, здаецца, чалавек!..* (К.Крапіва);

першае слова ва ўстаўных сказах-рэмарках, якія падаюцца ў дужках у пачатку тэксту і пасля кропкі, клічніка, пыталніка і шматкроп'я ў канцы сказа: *Гарлахвацкі. Не толькі сакрэт, а дзяржаўная тайна.* (Ідзе ў свой кабінет.) (К.Крапіва). *Я размяк.* (Душа ў паэта чулая.) (П.Панчанка). *Сымон. Калі пытаюся, то няхай кажэ!* (Да Данілікі.) *Ну! Чуеш ці не?* (Я.Купала). *Сымон. А хто будаваў гэтай вось сякерай?* (Трасе сякерай.) (Я.Купала). *Данілка. Я ж*

табе, мама, казаў! Зоська пайшла... (Глянуўшы на матку, не дагаворвае.) (Я.Купала).

2. Па традыцыі з вялікай літары пачынаецца кожны новы радок (першае слова) у вершаваных тэкстах:

*Дагарэў за брамай небакрай,
Месяц паміж воблачкаў плыве,
Выйду зноў, як у мінулы май,
Басанож прайдуся па траве.*

(У.Караткевіч).

3. З вялікай літары пішацца першае слова пасля двукроп'я: у пачатку простае мовы: *Ён падумаў: «Ніхто цябе не бачыць, ніхто не ведае, якая ты слаўная і мілая, – і дадаў: – Дурні яны!»* (Я.Колас);

у пачатку цытаты, якая з'яўляецца самастойным сказам: *П.Глебка з поўнай падставай пісаў: «Лірычную плынь унёс у нашу пражайтную мову М.Лынькоў»* (ЛіМ);

у сцвярдзальнай частцы пастановы, рэзалюцыі, пратакола, акта і іншага рашэння.

Напрыклад:

Пастанавілі:

Зацвердзіць справаздачу рэвізійнай камісіі аб фінансавай дзейнасці прафкама (з пратакола прафсаюзнага сходу).

З арыгіналам згодна:

Сакратар выканкама (подпіс) (з копіі дакумента).

4. Калі цытата ўключаецца ў просты ці складаны сказ у якасці яго граматычнай часткі, тады яна пачынаецца з малой літары: *Якуб Колас справядліва ўказваў, што «родная мова – гэта першая крыніца, праз якую мы пазнаём жыццё і акаляючы нас свет»* (ЛіМ). *Паводле глыбокага пераканання Дубоўкі, моўныя скарбы – у народзе, «настаўнікаў, мудрэйшых, чым народ, не бывае»* (Беларуская мова. Энцыклапедыя).

5. Пішуцца з малой літары:

першае слова пасля шматкроп'я, калі яно стаіць у сярэдзіне сказа і абазначае прыпыненне ў маўленні: *Зямля... зямля... туды, туды, брат, будуй яе... ты дай ёй выгляд...* (Я.Колас). *Т у л я г а. Толькі я хацеў запытацца ў вас, ці не будзе гэта... подласцю?* (К.Крапіва). *А што вы скажаце на крытыка, Іван Ант..., выбачайце, Мацвеевіч?* (З. Бядуля);

першае слова ў сярэдзіне сказа пасля шматкроп'я, якое абазначае, што частка гэтага сказа апушчана: *З невялікай і чыстай крыніцы лірычнага пачуцця... пачынаецца раман-паэма аб жыцці беларускага простага люду* (А.Адамовіч);

першае слова пасля клічніка, калі ён стаіць у сярэдзіне сказа: *І кожны, хто мяне спытае, пачуе толькі адзін крык: што хоць мной кожны пагарджае, я буду жыць! – бо я мужык!* (Я.Купала);

першае слова ў словах аўтара, якія ідуць пасля простае мовы з клічнікам, пытальнікам або шматкроп'ем: «Надзя! Надзейка!..» – кліча жалейка (П.Броўка). – У школу я больш не пайду!.. – Як гэта – не пайду? А куды ты пойдзеш? – абурываецца Сяргей (І.Шамякін);

першае слова ў рэмарках да слоў дзейнай асобы, калі рэмарцы не папярэднічаюць кропка, клічнік, пытальнік ці шматкроп'е:

Г а р л а х в а ц к і. *А можна, і праўда бландзінка. Значыць, яна гэтае самае* (круціць рукою каля валасоў) *набландзілася, а я і не заўважыў* (К.Крапіва).

§ 25. Вялікая і малая літары ў асабовых назвах

1. З вялікай літары пішуцца:

імяны, імяны па бацьку, прозвішчы, псеўданімы, мянушкі, а таксама дадатковыя азначэнні пры гэтых назвах: *Іван, Янка, Ясь, Яська, Ваня; Канстанцін Міхайлавіч Міцкевіч (Якуб Колас), Іван Дамінікавіч Луцэвіч (Янка Купала), Алаіза Пашкевіч (Цётка), Сымон Якаўлевіч Баранаў (Сымон Баранавых); Алесь Булавешка, Міхал Казімір Радзівіл Рыбанька, Казімір Чацвёрты Ягелончык, Іаан Багаслоў, Кірыла Тураўскі, Сімяон Полацкі; Віктор Гюго, Джэк Лондан, Вольфганг Амадэй Моцарт; Дон Кіхот, Дон Жуан, Нестар Летанісец;*

кожнае імя ў састаўных імянах і прозвішчах, калі яны пішуцца асобна або праз злучок: *Эрых Марыя Рэмарк, Іаган Себасц'ян Бах, Джон Ноэль, Ханс Крысціян Андэрсен, Джавані Джакома Казанова, Жак Іў Кусто, Марыя-Луіза-Жазэфіна; Вікенцій Дунін-Марцінкевіч, Марыя Складоўская-Кюры;*

прозвішчы, а таксама імяны ў множным ліку, калі яны выступаюць як назва роду, групы асоб ці ўжываюцца ў значэнні агульнай назвы: *Міцкевічы, браты Гарэцкія, маёнтак Тышкевічаў, род Радзівілаў, абодва Жукі, бязродныя Іваны; Гагарыны, Заслонавы;*

часткі састаўных асабовых імянаў кітайцаў, карэйцаў, в'етнамцаў, бірманцаў, інданезійцаў, тайландцаў, цэйлонцаў, японцаў: *Ань Лушань, Ван Янмін, Сунь Ятсен, Тао Юаньмін, Цзян Гуанцы (Кітай); Ан Чхан Хо, Чхве Чхі Вон, Пак Ін Но (Карэя); Нгуен Фук Ань, Нгуен Чай (В'етнам); Пі Маў Нін, Такін Кода Хмайн (Бірма); Сутан Такдыр Алішахбана, Прамудзья Ананта Тур, Утуі Тутанг Сантані (Інданезія); Кулаб Сайпрадыт, П'я Тасін (Тайланд); Карахара Карахіта (Японія);*

пачатковыя часткі *Ібн, Бен, Шах-, Мак-, Сан-, Сант-, Сен-, Сент-, Тэр-* у іншамоўных асабовых імянах, якія пішуцца асобна, разам або далучаюцца да іх праз злучок, а таксама пачатковыя *О', Д',* якія пішуцца праз апостраф: *Ібн Сіна, Бен Алі, Шах-Джахак, Мак-Доўэл, Мак-Кінлі, Сант-Эліё, Сен-Жуст, Сент-Эц'ен, Тэр-Петрасян, О'Генры, Д'Аламбер, Д'Артаньян;*

клічкі жывёл, птушак і іншых істот: конь *Варанок*, карова *Красуля*, сабака *Рэкс*, кот *Кузя*, курыца *Рабка*, папугай *Гоша*;

прыналежныя прыметнікі, утвораныя ад асабовых імён і клічак жывёл, мянушак пры дапамозе суфіксаў *-ов-, -оў (-ав-, -аў), -ёв-, -ёў (-ев-, -еў), -ын-, -ін-:*

Кузьмоў сусед, Скарынавы выданні, Багдановічаў верш, Міхасёвы прыгоды, Васілёў голас, Зосьчыны бацькі, Рагуліна малако;

адносныя прыметнікі, утвораныя ад імён і прозвішчаў, псеўданімаў, калі такія прыметнікі ўваходзяць у склад састаўных уласных назваў: *Купалаўская прэмія* (прэмія імя Янкі Купалы), *Нобелеўская прэмія*, *Коласаўская стыпендыя* (стыпендыя імя Якуба Коласа), *Гарэцкія чытанні* (чытанні, прысвечаныя Максіму Гарэцкаму), *Варфаламееўская ноч* (гістарычная падзея ў Парыжы ў ноч святога Варфаламея), *Маркаўскія рады* (тэрміналагічная назва ў матэматыцы).

2. З малой літары пішуцца:

агульныя назвы людзей, прадметаў, рэчываў і хімічных элементаў, адзінак вымярэння, якія ўтварыліся на аснове асабовых і геаграфічных назваў: *донжуан* (быў *донжуанам*), *донкіхот* (такі *донкіхот*), *эскулап*; *бефстроганаў*, *браўнінг*, *дизель*, *кацюша*, *маўзер*, *маргарытка*, *наган*, *такай*, *форд*, *фрэнч*, *шавіёт*; *морфій*, *амерыцый*, *палоній*, *уран*, *фермій*; *ампер*, *вольт*, *джоўль*, *ом*, *рэнтген*, *фарада*;

асабовыя назвы (прозвішчы, імёны і інш.) у форме множнага ліку, калі іх ужыванне выяўляе пагардлівыя, зневажальныя адносіны: *гарлахвацкія*, *заблоцкія*, *кручковы*, *піскулькіны*, *тулягі*;

назвы чалавека, утвораныя ад асабовых імёнаў, якія ўказваюць на яго прыналежнасць або прыхільнасць да каго-, чаго-небудзь: *гегельянец*, *купалавец*, *магаметанін*, *махновец*, *талстовец*;

прыметнікі, утвораныя ад асабовых назваў, якія ўжываюцца ў складзе ўстойлівых спалучэнняў з назоўнікамі (фразеалагізмаў) або ў складзе састаўных агульных назваў са значэннем адпаведнай адноснай прыкметы: *эзопаўская* (эзопава) *мова*, *пірава перамога*, *ахілесава пята*, *танталавы мукі*, *шамякаў суд*, *бальзакаўскі ўзрост*, *броўнаўскі рух*, *гегелеўская дыялектыка*, *купалаўскі верш*, *напалеонаўскія планы*, *дэголеўская Францыя*, *рэнтгенаўскі здымак*, *сідарава каза*;

часткі *ван*, *да*, *дзі*, *дзю*, *дон* (*донна*), *дэ*, *дэр*, *ла*, *ле*, *фон*, *эль* і некаторыя іншыя ў іншамоўных асабовых назвах: *Людвіг ван Бетховен*, *Леанарда да Вінчы*, *Кола дзі Рыенца*, *дзю Гар*, *дон Фердынанд*, *Лопэ дэ Вега*, *ле Карбюзье*, *Ота фон Шанхаўзен*; але ў асабовых назвах літаратурных герояў (*Дон Кіхот*, *Дон Хуан*), а таксама ў некаторых выпадках у прозвішчах і імёнах пішуцца з вялікай літары: *Дзі Віторыё*, *Дэ Лонг*, *Ван Гог*, *Эль Грэка*, *Ла Баэсі*;

часткі *ага*, *ад*, *ал*, *ас*, *ар*, *аш*, *бей*, *бек*, *задэ*, *аглы*, *уль*, *зуль*, *кызы*, *аль*, *паша*, *хан*, *шах*, *эд*, *эль* і некаторыя іншыя ў іншамоўных асабовых назвах, якія падаюцца звычайна пасля назвы або перад ёй і пішуцца праз злучок: *Ібрагім-ага*, *Амар аш-Шарыф*, *Ібрагім-бей*, *Амад-задэ*, *Турсун-задэ*, *Кёр-аглы*, *Мамед-аглы*, *Сейф уль-Іслам*, *Зульфія-кызы*, *Амад эд-Дзін*, *Седах зуль-Факар*, *Сулейман-паша*, *Махамед эль-Куні* і інш.

§ 26. Вялікая і малая літары ў найменнях асоб, звязаных з рэлігіямі, назвах міфалагічных і казачных герояў

1. З вялікай літары пішуцца:

найменні найвышэйшых божастваў (бостваў) у рэлігійных культах, а таксама ўсе словы ў спалучэннях, якія змяшчаюць гэтыя назвы: *Бог, Саваоф, Алах, Яхве, Шыва, Вішну; Госпад (Гасподзь), Усявышні, Уладыка Нябесны, Усемагутны Бог, Святая Тройца, Бог Айцец, Бог Сын, Божы (Боскі) Сын, Бог Дух Святы, Святы Дух, Прасвятая Тройца, Божая (Боская) Маці, Прачыстая Уладычыца Нябесная, Прасвятая Дзева Марыя, Царыца Нябесная, Месія;*

прыметнікі, утвораныя ад слова *Бог: Божы (Боскі) суд, Божы (Боскі) храм, Божая (Боская) міласць;*

асабовыя імёны (і ўсе словы ў састаўных асабовых назвах, акрамя агульных назваў) заснавальнікаў рэлігійных вучэнняў, а таксама біблейскіх асоб (апосталаў, прарокаў, святых і інш.): *Ісус Хрыстос, Буда, Брахма; Іаан Хрысціцель, Святы Павел;*

імёны легендарных і міфічных асоб, язычніцкіх багоў: *Антэй, Зеўс, Тытан, Венера, Фурыя, Дажбог, Жыжаль, Пярун, Цмок*, але як агульныя назвы: *пярун* – удар грому, *іуда (юда)* – здраднік, *цмок* – змей, *тытан* – волат, *фурыя* – злосная істота;

уласныя назвы ўяўных і казачных істот, герояў літаратурных твораў: *Папалушка, Чырвоная Шапачка, Калабок, Снягурка, Дзед Мароз, Баба Яга, Пегас, Буцэфал, Атлант*, але як агульныя назвы: *дзед-мароз* – ёлачнае ўпрыгожанне, *баба-яга* – агідная старая, *буцэфал* – стары конь, *атлант* – у архітэктуры;

агульныя назвы істот, а таксама з’яў і прадметаў, калі яны персаніфікуюцца, выступаюць у ролі імёнаў герояў літаратурных твораў (у казках, байках і інш.): *Мядзведзь, Воўк, Ліса (Ліска), Заяц (Зайка), Асёл, Казадзераза, Коцік-варкоцік, Варона, Сарока-белабока, Воран, Певень, Бусел-клекатун, Карась-лежабок, Сонца, Праўда, Крыўда і інш.*

2. З малой літары пішуцца:

слова *бог (гасподзь)* ва ўстойлівых выразах, звязаных з выказваннем розных пачуццяў у прастамоўі, а не са зваротам да Бога паводле рэлігійнай абраднасці і ўяўленняў: *бог яго ведае, божа (божачка) ты мой, божа збаў, дай божа, крый бог (божа), не давядзі бог (божа, гаспадзі), ратуй божа, дзякаваць (дзякуй) богу (табе, гаспадзі), бог з табой (з ім, з вамі), алах з ім;*

слова *бог* з агульным значэннем боства ў спалучэнні з асабовай назвай або з назоўнікам з агульным значэннем у родным склоне: *старажытны славянскі бог Пярун, бог сонца Дажбог, Сварог – бог неба;*

агульныя назвы ўяўных істот: *архангел, анёл, херувім, фея, муза, дамавік, лясун, русалка, гном, троль, здань, хохлік і інш.*

§ 27. Вялікая і малая літары ў геаграфічных і астранамічных назвах

1. З вялікай літары пішуцца:

уласныя назвы прыродных геаграфічных аб’ектаў: кантынентаў, гор, рэк, азёраў, лясоў, балот і інш.: *Еўразія, Антарктыда, Аўстралія; Альпы, Кардыльеры; Манблан, Арарат; Везувій, Фудзіяма; Дняпро (Днепр), Нёман,*

Прыпяць; Вікторыя, Ківач; Нарач, Свіцязь; Гібралтар, Басфор; Тайвань, Готланд, Сахалін; Таймыр; Сахара, Гобі; Акіянія, Адрыятыка; Палессе, Панямонне, Задняпроўе; Струціна, Бель; Вялле, Ельня, Налібокі; Кручок, Альховец;

уласныя назвы краін, іх аб'яднанняў і частак, паселішчаў і іх частак, урочышчаў: *Беларусь, Кітай; Бенілюкс, Антанта; Запарожжа, Сібір; Мінічына, Лепельчына, Случчына, Навагрудчына; Мінск, Токіа, Мазыр, Орша; Вязынка, Мікалаеўчына, Слабада; Вал, Падол, Зарэчча, Цэнтр; Усход, Вяснянка, Зялёны Луг; Ляды, Паддуб'е; Цагельня, Царковішча, Кальварыя; Ніўкі, Камяніца;*

уласныя назвы астранамічных аб'ектаў: *Андромеда; Стажары, Валапас; Сонца, Вега; Зямля, Юпітэр; Месяц, Фобас;*

назвы напрамкаў свету ў пераносным значэнні назваў адпаведнай групы краін або тэрыторыі: *Захад* (краіны заходняй часткі Еўропы разам з ЗША), *Усход* (азіяцкія краіны), *народы Поўначы;*

пачатковая службовая частка ў іншамоўных уласных географічных назвах, якая пішацца з імі праз злучок: *Дан-Лэры* (горад), *Дэ-Кастры* (горад), *Ла-Пампа* (правінцыя), *Ла-Манш* (праліў), *Лос-Анджэлес* (горад);

іншамоўныя родавыя агульныя назвы ў складаных уласных географічных назвах: *Рыа-Грандэ* (рыа – рака), *Лоб-Нор* (нор – возера), *Ісык-Куль* (куль – возера), *Пуэрта-Рыка* (пуэрта – порт);

часткі складаных уласных географічных назваў, што пішуцца праз злучок (назоўнікі, прыметнікі): *Аўстра-Венгрыя, Эльзас-Латарынгія, Давыд-Гарадок, Брэст-Літоўскі, Буда-Кашалёва, Мінск-Мазавецкі, Картуз-Бяроза;*

першае слова ў састаўных уласных географічных і астранамічных назвах: *Атлантычны акіян, Ціхі акіян, Паўночны полюс, Балтыйскае мора, Мінскае мора, Берынгаў праліў, Белае возера, Асіповіцкае вадасховішча, Лысая гара, Бярэзінскі біясферны запаведнік, Палярная зорка;*

усе часткі складанага прыметніка ў састаўных уласных назвах, калі такія часткі пішуцца праз злучок: *Азіяцка-Ціхаакіянскі рэгіён, Мінска-Маладзечанскае ўзвышша, Дняпроўска-Бугскі канал, Паўночна-Заходні край;*

усе знамянальныя словы ў афіцыйных уласных назвах дзяржаў і іх аб'яднанняў: *Рэспубліка Беларусь, Садружнасць Незалежных Дзяржаў, Расійская Федэрацыя, Злучаныя Штаты Амерыкі, Аб'яднаныя Арабскія Эміраты, Арабская Рэспубліка Егіпет, Кітайская Народная Рэспубліка, Дзяржава Кувейт, Вялікае Княства Літоўскае, Рускае і Жамойцкае;*

усе знамянальныя словы ў вобразных састаўных уласных географічных і астранамічных назвах, калі гэтыя ўласныя назвы ўжываюцца без агульнай родавай назвы: *Стары Свет* (краіны Еўропы і Азіі), *Блізкі Усход, Чорная Афрыка, Крайняя Поўнач, Старыя Дарогі* (горад), *Зямля Каралевы Мод, Дзікі Захад* (у ЗША); у назоўным і родным склонах у спалучэнні з агульнай родавай назвай: *туманнасць Конская Галава, бухта Залаты Рог, астравы Паўночная*

Зямля, праліў Матачкін Шар; мыс Добрай Надзеі, астравы Каралевы Шарлоты, заліў Святога Лаўрэнція.

2. З малой літары пішуцца:

агульныя родавыя назвы геаграфічных, астранамічных і іншых падобных аб'ектаў у складзе ўласных назваў: *Афрыканскі кантынент, Атлантычны акіян, Уральскія горы, гара Казбек, рака Вілія, возера Свіцязь, пустыня Сахара, Белавезжская пушча, зорка Венера, Лагойскі тракт, вуліца Касманаўтаў, праспект Незалежнасці, плошча Перамогі, Князь-возера, Сапун-гара;*

службовыя часткі ў складзе састаўных уласных геаграфічных найменняў: *Франкфурт-на-Майне, Рыа-дэ-Жанэйра, Па-дэ-Кале, Булонь-сэр-Мэр, Сьера-дэ-лас-Мінас, Дар-эс-Салам, Салам-і-Гомес.*

§ 28. Вялікая і малая літары ў назвах дзяржаўных органаў і іншых арганізацый

1. З вялікай літары пішуцца:

усе словы ў найменнях вышэйшых органаў заканадаўчай, выканаўчай і судовай улады Рэспублікі Беларусь і іншых краін: *Савет Міністраў Рэспублікі Беларусь, Канстытуцыйны Суд Рэспублікі Беларусь, Вярхоўны Суд Рэспублікі Беларусь, Дзяржаўная Дума Федэральнага Сходу Расійскай Федэрацыі, Нацыянальны Кангрэс (у Злучаных Штатах Амерыкі), Усекітайскі Сход Народных Прадстаўнікоў; але: Нацыянальны сход Рэспублікі Беларусь, Палата прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь;*

першае слова ў найменнях рэспубліканскіх органаў дзяржаўнага кіравання і іншых арганізацый: *Міністэрства эканомікі Рэспублікі Беларусь (Мінэканомікі), Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Нацыянальны акадэмічны тэатр імя Янкі Купалы, Беларускі дзяржаўны музей гісторыі Вялікай Айчыннай вайны, Нацыянальная дзяржаўная тэлерадыёкампанія Рэспублікі Беларусь (Белтэлерадыёкампанія), Федэрацыя прафсаюзаў Беларусі, Беларускі рэспубліканскі саюз моладзі, Мінскі абласны (гарадскі, раённы) выканаўчы камітэт, Мінскае сувораўскае ваеннае вучылішча, Новалукомская дзяржаўная раённая электрастанцыя, Нацыянальны алімпійскі камітэт Рэспублікі Беларусь, Еўрапейскі саюз (Еўрасаюз), Сусветны паштовы саюз, Міжнародны алімпійскі камітэт, Міжнародная авіяцыйная федэрацыя;*

простыя і састаўныя ўласныя назвы ў складзе ўласных найменняў дзяржаўных органаў і іншых арганізацый: *Адміністрацыя Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь, Нацыянальны акадэмічны Вялікі тэатр балета Рэспублікі Беларусь, Дзяржаўны літаратурны мемарыяльны музей Якуба Коласа, Парламенцкая асамблея Савета Еўропы, Таварыства Чырвонага Крыжа, Савет Бяспекі Арганізацыі Аб'яднаных Нацый (ААН), Міжнародны суд Арганізацыі Аб'яднаных Нацый, Арганізацыя Паўночнаатлантычнага дагавору (НАТА);*

слова *Савет* у значэнні органа ўлады: *Мінскі абласны Савет дэпутатаў, сельскі Савет дэпутатаў; але: сельсавет;*

словы *Дом, Палац*, якія пачынаюць найменне ўстановы: *Дом культуры, Дом народнай творчасці, Палац спорту, Палац мастацтваў*; але: *Зімовы палац, дом адпачынку*.

2. 3 малой літары пішуцца найменні аддзелаў і іншых падраздзяленняў навуковых і адукацыйных устаноў, іх органаў кіравання, а таксама словы тыпу калегія, вучоны савет, навукова-метадычны савет, савет па абароне дысертацый, факультэт, аддзяленне, сектар, група: *вучоны савет факультэта журналістыкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, савет па абароне дысертацый, калегія Міністэрства культуры, кафедра беларускай мовы*; але: *Агульны сход Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Аддзяленне аграрных навук Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі*.

§ 29. Вялікая і малая літары ў найменнях пасадаў і званняў, ветлівых зваротаў і спецыяльных абазначэнняў

3 вялікай літары пішуцца:

словы або спалучэнні слоў, якія з'яўляюцца афіцыйнымі назвамі асобы па вышэйшых дзяржаўных і рэлігійных пасадах: *Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь, Прэм'ер-міністр Рэспублікі Беларусь, Прэзідэнт Расійскай Федэрацыі, Старшыня Савета Рэспублікі Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь, Старшыня Палаты прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь, Старшыня Канстытуцыйнага Суда Рэспублікі Беларусь, Галоўнакамандуючы Узброенымі Сіламі Рэспублікі Беларусь, Генеральны пракурор Рэспублікі Беларусь, Мітрапаліт Мінскі і Слуцкі, Патрыяршы Экзарх усяе Беларусі, Кароль Ірданіі, Каралева Аб'яднанага Каралеўства Вялікабрытаніі і Паўночнай Ірландыі, Імператар Японіі, Папа Рымскі, Патрыярх Маскоўскі і ўсяе Русі, Далай-Лама*. У неафіцыйным ужыванні словы *прэзідэнт, старшыня, кароль, імператар* пішуцца з малой літары: *візіт прэзідэнта, выступленне старшыні, прыём у караля, загад імператара*; але: *выбары Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь*;

словы або спалучэнні слоў, якія з'яўляюцца назвамі асобы па вышэйшых дзяржаўных узнагародах Рэспублікі Беларусь і іншых краін (акрамя слова кавалер): *Герой Беларусі, Герой Савецкага Саюза, Герой Сацыялістычнай Працы, кавалер ордэна Ганаровага Легіёна*;

у розных афіцыйных пасланнях, лістах займеннік *Вы* як форма ветлівага звароту да адной асобы;

у высокім стылістычным ужыванні такія агульныя назвы, як *Радзіма, Айчына, Бацькаўшчына, Чалавек, Маці, Настаўнік, Майстар* і інш.;

словы ў назвах бакоў у пагадненнях, кантрактах і іншых дагаворах: *Высокія Дагаворныя Бакі, Аўтар і Выдавецтва, Заказчык і Выканаўца*.

§ 30. Вялікая літара ў назвах дзяржаўных і нацыянальных сімвалаў, рэліквій, дзяржаўных узнагарод, прэмій, грамат, прызоў

З вялікай літары пішуцца:

усе словы ў назвах дзяржаўных і нацыянальных, ваенных і культурных рэліквій: *Сцяг Перамогі, Крыж Ефрасінні Полацкай, Курган Славы, Курган Бессмяротнасці, Востраў Слёз, Помнік Перамогі;*

усе словы ў поўных назвах ордэнаў і медалёў (акрамя слоў *медаль, ордэн і ступень*): *медаль «Залатая Зорка» Героя Савецкага Саюза, медаль «Залатая Зорка» Героя Сацыялістычнай Працы, ордэн Айчыны I (II, III) ступені, ордэн Маці, ордэн Пашаны, ордэн Францыска Скарыны, ордэн Ганаровага Легіёна (Францыя), Георгіеўскі Крыж; але: ордэн Дружбы народаў;*

першае слова ў назвах дзяржаўных сімвалаў, дзяржаўных і міжнародных прэмій, грамат, прызоў і інш.: *Дзяржаўны сцяг Рэспублікі Беларусь, Дзяржаўны герб Рэспублікі Беларусь, Дзяржаўная прэмія Рэспублікі Беларусь, Ганаровая грамата Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь, Ганаровая грамата Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь, Міжнародная прэмія Міру, Нобелеўская прэмія, Кубак свету, Кубак федэрацыі, Каралеўскі кубак.*

§ 31. Вялікая і малая літары ў назвах дакументаў, іх зводаў, унікальных прадметаў, твораў

1. З вялікай літары пішуцца:

аднаслоўныя ўласныя назвы і першае слова ў састаўных назвах важнейшых дзяржаўных і міжнародных дакументаў, пагадненняў, актаў Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь і Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь, іх зводаў: *Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь, Закон Рэспублікі Беларусь «Аб адукацыі», Указ Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь «Аб узнагароджанні мнагадзетных маці ордэнам Маці», Кодэкс Рэспублікі Беларусь аб судаўладкаванні і статусе суддзяў, Статут Арганізацыі Аб'яднаных Нацый, Статут Вялікага Княства Літоўскага, Усеагульная дэкларацыя правоў чалавека, Літоўская метрыка; але: распараджэнне (праταкол даручэнняў) Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь, пастанова Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь;*

аднаслоўныя ўласныя назвы і першае слова ў састаўных назвах прадметаў мастацтва і іншых адзінкавых і ўнікальных прадметаў, твораў, іх зводаў: *Дзявятая сімфонія Бетховена, Венера Мілоская, Янтарны пакой, Алмазны фонд, Біблія, Стары Запавет, Каран, Талмуд.*

2. З малой літары пішуцца агульныя назвы стыляў у мастацтве і архітэктуры: *барока, ракако, готыка, ампір, мадэрн.*

§ 32. Вялікая і малая літары ў назвах знамянальных падзей і дат, перыядаў і эпох, святаў

1. З вялікай літары пішуцца:

аднаслоўныя ўласныя назвы і першае слова ў састаўных назвах знамянальных падзей і дат, перыядаў і эпох: *Варфаламееўская ноч, Адраджэнне,*

Рэфармацыя, Крыжовыя паходы, Лядовае пабоішча, Крычаўскае паўстанне, Супраціўленне, Першая сусветная вайна, Другая сусветная вайна;

аднаслоўныя ўласныя назвы і першае слова ў састаўных назвах дзяржаўных, традыцыйных і рэлігійных святаў: *Дзень Канстытуцыі, Дзень Перамогі, Дзень Незалежнасці Рэспублікі Беларусь (Дзень Рэспублікі), Новы год, Дзень жанчын, Свята працы, Дзень Кастрычніцкай рэвалюцыі, Нараджэнне Хрыстова, Дзень памяці, Дзень беларускай навукі, Дзень ведаў, Ушэсце Гасподняе, Уваскрэсенне Хрыстова, Вялікая субота, Таццянін дзень, Радаўніца, Вялікодзень, Каляды, Купалле, Дабравешчанне, Наўроз, Рамадан.*

2. З малой літары пішуцца назвы родаў і відаў знамянальных падзей і дат, перыядаў і эпох, асобных гадоў, дзён і інш.: *імперыялістычная вайна, лютаўская рэвалюцыя, паўстанне Тадэвуша Касцюшкі, кайназойская эра, неаліт, эпоха феадалізму, капіталістычная фармацыя, перыяд аднаўлення, залаты век, высакосны год, дзень адчыненых дзвярэй, санітарны дзень, месячнік дарожнай бяспекі.*

§ 33. Вялікая літара ў назвах з двукоссем

З вялікай літары пішуцца ў двукоссі:

аднаслоўныя назвы і першае слова ў састаўных назвах арганізацый: *адкрытае акцыянернае таварыства «Камунарка», рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства «Мінскі трактарны завод», установа «Рэдакцыя газеты «Рэспубліка», кінатэатр «Перамога», гасцініца «Юбілейная», рэстаран «Журавінка», кафэ «Світанак», кандытарскі магазін «Ласунак», кнігарня «Слова», рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства «Выдавецтва «Адукацыя і выхаванне», спарткомплекс «Раўбічы», санаторый «Крыніца», турбаза «Дняпро», медыцынская служба «Хуткая дапамога», Беларускі рэспубліканскі фонд «Узаемаразуменне і прымірэнне», студыя «Сябры», установа адукацыі «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка»;*

аднаслоўныя назвы і першае слова ў састаўных назвах перыядычных выданняў, кніг, атласаў, карт і інш.: *часопіс «Полымя», газета «Звязда», вілейская раённая газета «Шлях Перамогі», інфармацыйны бюлетэнь «Беларусіка», летаніс «Хроніка Быхаўца», даведнік «Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі», кніга «Літоўскі статут», перыядычнае даведачнае выданне «Летаніс друку», карта «Рэспубліка Беларусь»;*

аднаслоўныя назвы і першае слова ў састаўных назвах літаратурных, публіцыстычных, навуковых твораў, твораў розных галін мастацтва і інш.: *паэма Якуба Коласа «Новая зямля», камедыя Янкі Купалы «Паўлінка», верш М.Багдановіча «Слуцкія ткачыхі», песня «Ой, рэчанька», кінафільм Э.Клімава «Ідзі і глядзі», карціна В.К.Бялыніцкага-Бірулі «Зазелянелі беларускія бярозкі», габелен Г.Ю.Юзеевай-Шаблоўскай «Жанчыны Палесся», акварэль М.Л.Тарасікава «Букет бэзу», опера А.В.Багатырова «У пушчах Палесся», танец «Лявоніха», казка «Сцяпан – вялікі пан»;*

аднаслоўныя назвы і першае слова ў састаўных назвах прадметаў побыту, прамысловых і прадуктовых тавараў: *набор мэблі «Вязынка», зубная паста «Лясная», пральны парашок «Ветразь», хлеб «Водар», сыр «Нарач», цукеркі «Крыжачок»;*

назвы вытворчых марак тэхнічных вырабаў (машын, механізмаў, прылад, збудаванняў і інш.) бяруцца ў двукоссе і пішуцца з вялікай літары: *аўтамабіль «Жыгулі», камбайн «Ніва», трактар «Беларус», тэлевізар «Гарызонт», іанізатар «Аніён-40Т», радыёпрыёмнік «Селена-403».* Назвы саміх вырабаў (акрамя назваў, што супадаюць з асабовымі і геаграфічнымі назвамі) пішуцца ў двукоссі з малой літары: *«масквіч», «вольва», «боінг» (самалёт), «гарызонт» (тэлевізар); але: «Мінск» (халадзільнік), «Волга» (аўтамабіль).*

ГЛАВА 7. ПРАВІЛЫ НАПІСАННЯ РАЗАМ, ПРАЗ ЗЛУЧОК І АСОБНА

§ 34. Агульныя правілы напісання разам, праз злучок і асобна

1. Пішуцца разам:

складанаскарочаныя словы і вытворныя ад іх: *прадмаг, газпрам, журфак, прадмагаўскі, газпрамавец* і інш.;

складаныя словы і вытворныя ад іх з пачатковымі іншамоўнымі часткамі *авія-, агра-, астра-, аўдыя-, аўта-, аэра-, бія-, варыя-, вела-, відэа-, гама-, геа-, грам-, заа-, кіна-, макра-, медыя-, мота-, неа-, палеа-, радыё-, сацыя-, спарт-, стэрэа-, танц-, тэле-, фота-, электра-* і інш.: *авіябілет, аграхімія, аўтаматакрос, аўдыявізуальны, аэрафотаздымка, біяабарона, варыяфільм, веласпорт, відэафільм, геапалітычны, гамагенны, грамзапіс, заапарк, кінастужка, макрадэфармацыя, медыятэкст, мотабол, неалітычны, палеаантраполог, радыёхваля, спартбаза, стэрэакіно, танцклас, тэлебачанне* і інш.;

словы з пачатковай часткай *поў- (паў-): поўнач, поўдзень, паўгоддзе, паўлітра, паўсвету, паўлыжскі, паўста, паўсотня, паўчвэрткі, паўчвэртка, паўчвэрці, паўлімона, паўяблыка, паўтары, паўтара, паўсухно, паўпаліто, паўаршына* і інш. Калі скарачаная ці падобная да прыстаўкі частка слова далучаецца да ўласнай назвы, яна пішацца праз злучок: *паў-Слуцка, паў-Ратамкі;*

словы з прыстаўкамі і падобнымі да прыставак пачатковымі часткамі: *а-, анты-, арта-, архі-, гіпер-, дыс-, дэз-, звыш-, інтэр-, інфра-, квазі-, контр-, мета-, між-, мілі-, пан-, паст-, псеўда-, сін-, супер-, транс-, ультра-, экс-, экстра-* і інш.: *алагізм, антыгуманны, архіважны, гіперправоднасць, дыстрафія, дэзактывацыя, звышгукавы, інтэрнацыянальны, інтраспектыўны, інфрачырвоны, квазізоркавы, контрагент (выключэнне: контр-адмірал), метатэза, міжраённы, міліметр, панславізм, пангерманскі, пастфактум, пастпазіцыя, псеўданародны, сінгармонія, супермаркет, трансатлантычны, ультрамодны, экстарытарыйны, экстраардынарны* і інш.;

складаныя словы, першай часткай якіх з'яўляюцца лічэбнікі: *васьмітысячнік, двухбаковы, двухзначнасць, двухколка, двухмоўе, двухрогі,*

двухногі, двуххвостка, двухрадкоўе, трыццацідвухгадовы, двухтысячагоддзе, сямісотыяцідзсяцігоддзе, чатырохразовы, аднагодкі, адзінакроўны, дванаццаціпавярховы, дзсяціпрацэнтны, а таксама двукоссе, двукроп'е.

2. Пішуцца праз злучок утварэнні, якія з'яўляюцца:

паўторам слова для ўзмацнення яго значэння: *сіні-сіні, ледзь-ледзь, гарача-гарача, хто-хто, ён-ён, хадзілі-хадзілі*, а таксама *ціп-ціп-ціп, го-го, трэсь-трэсь*;

паўторам слова ў іншай лексіка-граматычнай форме: *мама-мамуся, братка-брацейка, сама-саменька, як-ніяк, хто-ніхто, што-нішто, дзе-нідзе, калі-нікалі, каму-нікаму, сам-насам, крыж-накрыж, раз-пораз*;

спалучэннем блізкіх або супрацьлеглых па значэнні слоў: *шум-гам, паіць-карміць, бацька-маці, хлеб-соль, рукі-ногі, шыта-крыта, больш-менш, сям-там, сяк-так, сёй-той, сюды-туды, сёння-заўтра, год-два, тры-чатыры, жыў-быў, бокам-скокам*, а таксама *пусці-навалюся, узвей-вецёр, гуляй-вецёр*.

3. Пішуцца праз злучок складаныя словы, першай (або апошняй) часткай якіх з'яўляецца:

літара або літарная абрэвіатура любога алфавіта: *К-мезон (ка-мезон), α-часціца (альфа-часціца), ЗВЧ-разрад, ДНК-залежны, Q-код (кю-код), π-падобны (пі-падобны)*;

лічба любога злічэння: *50-годдзе, 12-павярховы, 60-гадовы, 3-працэнтны, алімпіяда-97, мода-2008*.

4. Пішуцца праз злучок літарныя скарачэнні складаных слоў: *с.-г. – сельскагаспадарчы, с.-д. – сацыял-дэмакратычны, ст.-сл. – стараславянскі, і.-е. – індаеўрапейскі*.

Злучок («вісячы дэфіс») ставіцца пасля першай часткі складанага слова (лічбы), калі другая частка апускаецца ў сувязі з наяўнасцю такой часткі ў наступным аднародным з ім складаным слове: *газа- і водалічальнік, сацыяльна- і культурназначны, фосфар- і серазмяшчальны, тэле- і радыёвяшчанне, адна-, двух- і трохвалентны, 5-, 10- і 12-павярховы*.

§ 35. Складаныя назоўнікі

1. Пішуцца разам:

складаныя назоўнікі з дзвюх і больш асноў, якія спалучаюцца пры дапамозе злучальных галосных *о (а), е (я)*: *конезавод, льнозавод, далягляд, землетрасенне, птушкагадоўля, чалавекалюбства, бульбакапалка, хлебапякарня, свінагадоўля, старадрук, чарназём, гарналыжнік, самалёт, патолагаанатам, медыкапсіхолаг*;

складаныя назоўнікі, у якіх першай часткай з'яўляецца дзяслоўная форма заагальнага ладу на *-і (-ы)*: *вярцішыйка, сарвігалава, вярнідуб, прайдзісвет, пакацігарошак*; але: *перакаці-поле*;

складаныя назоўнікі ад'ектыўнага тыпу скланення, калі яны з'яўляюцца навуковымі тэрмінамі: *галаваногія, бруханогія*;

складаныя ўласныя назвы паселішчаў з пачатковай часткай *нова- (нава-), стара-, верхне- (верхня-), ніжне- (ніжня-), сярэдне- (сярэдня-)* і інш.:

Новалукомль, Наваполацк, Навасады, Навагрудак, Старакожаўка, Верхнядзвінск, Ніжнявартаўск, Сярэдняборск, Краснаполле, Крутагор'е, Светлагорск.

2. Пішуцца праз злучок складаныя назоўнікі:

у якіх скланяюцца ўсе словы: *папараць-кветка, вагон-рэстаран, лётчык-касманаўт, член-карэспандэнт;*

у якіх скланяецца толькі апошняе слова: *жар-птушка, сон-трава, стоп-сігнал, вакуум-насос, дызель-матор, генерал-маёр, прэм'ер-міністр, норд-ост;*

з аднаслоўным прыдаткам: *лён-даўгунец, заяц-русак, нявеста-красуня, дзед-мароз, горад-герой.* Пры адваротным парадку назоўніка і аднаслоўнага прыдатка злучок не пішацца: *красуня дзяўчына;*

са значэннем цэласнай адзінкі вымярэння: *кілават-гадзіна, тона-кіламетр-гадзіна, самалёт-вылет, чалавека-дзень;* але: *працадзень;*

якія называюць прадстаўнікоў палітычных і іншых грамадскіх рухаў: *ліберал-дэмакрат, нацыянал-патрыёт, сацыял-дэмакрат;*

з пачатковымі часткамі *арт-, віцэ-, вэб-, лейб-, максі-, міні-, обер-, унтэр-, штаб- (штабс-), экс-, прэс-, блок-:* *арт-галерэя, віцэ-прэм'ер, вэб-старонка, лейб-гвардыя, максі-прэс, міні-матч, обер-майстар, унтэр-афіцэр, штаб-ротмістр, штабс-капітан, экс-чэмпіён, экс-прэм'ер, прэс-сакратар, блок-сігнал;* але: *блокпост.*

3. Пішуцца праз злучок:

субстантываваныя спалучэнні слоў, якія з'яўляюцца назвамі раслін: *брат-і-сястра;*

састаўныя прозвішчы, імёны і назвы геаграфічных аб'ектаў: *Бялыніцкі-Біруля, Дунін-Марцінкевіч, Жан-Жак Русо, Бурат-Манголія, Эльзас-Латарынгія, Аўстра-Венгрыя, Камянец-Падольскі, Буда-Кашалёва, Пераяслаў-Хмяльніцкі, Давыд-Гарадок, Камень-Кашырскі;*

ўласныя геаграфічныя назвы, якія з'яўляюцца спалучэннем назоўніка з назоўнікам у месным склоне і прыназоўнікам *на*, а таксама падобнымі іншамоўнымі спалучэннямі слоў з *дэ, сюр:* *Растоў-на-Доне, Франкфурт-на-Майне, Па-дэ-Кале, Булонь-сюр-Мэр;*

іншамоўныя ўласныя імёны з канцавымі часткамі *-хан, -шах, -паша, -бей, -бай, -задэ, -аглы, -кызы, -бек* і інш.: *Ахмат-шах, Асман-паша, Ізмаіл-бей, Курман-бай, Турсун-задэ, Кёр-аглы, Зейнал-кызы, Асман-бек;*

іншамоўныя ўласныя назвы асоб і геаграфічных аб'ектаў з пачатковымі часткамі *Ван-, Мак-, Нью-, Сан-, Санкт-, Сен-, Сент-:* *Ван-Дэйк, Мак-Магон, Мак-Кінлі, Нью-Кастл, Сан-Себастьян, Сан-Марына, Санкт-Пецярбург, Сен-Санс, Сент-Экзюперы;*

ўласныя назвы паселішчаў з пачатковай часткай *Усць-, Верх-, Соль-:* *Усць-Каменагорск, Верх-Ірмень, Соль-Ілецк.*

4. Калі ў назве, якая складаецца з двух і больш назоўнікаў, першы абазначае родавае паняцце, а другі з'яўляецца ўласным імем, яны пішуцца асобна: *рака Днепр, горад Мінск, вулкан Везувій, маёр Кравец, дзед Янка.*

5. Артыклі і часціцы (да, дэ, ла, ле, ля і інш.), а таксама словы *дэр, дон, фон, ван* у іншамойных уласных назвах пішуцца асобна: *Леанарда да Вінчы, Шарль дэ Кастэр, Анарэ дэ Бальзак, ла Валета, ла Мот, ле Шпелье, ля Крэзо, Ван дэр Мейлен, фон дэр Гольц, дон Хуан, Людвіг ван Бетховен.*

6. Асобна пішуцца словы ў географічных уласных назвах, якія з'яўляюцца спалучэннем поўнага прыметніка ці парадкавага лічэбніка з назоўнікам: *Стары Сверхань, Белы Груд, Карнаты Дуб, Вялікія Радванічы, Старыя Дарогі, Астрашыцкі Гарадок, Восьмая лінія (вуліца), Першая пасялковая (вуліца), Першы чыгуначны (завулак).*

§ 36. Складаныя прыметнікі

1. Пішуцца разам прыметнікі:

якія суадносяцца са складанымі назоўнікамі, што пішуцца разам: *чарназёмны (чарназём), водаправодны (водаправод), мастацтвазнаўчы (мастацтвазнаўства), іншаземны (іншаземец), радыёфізічны (радыёфізіка), жалезабетонны (жалезабетон), самаходны (самаход), хваляводны (хвалявод);*

якія суадносяцца са словазлучэннямі з падпарадкавальнай сувяззю: *каменнавугальны (каменны вугаль), народнапаэтычны (народная паэзія), агульнаадукацыйны (агульная адукацыя), міжнародны, цэнтральнаеўрапейскі, уласнаручны, цвёрдапаліўны, круглагадовы, чырванабокі;*

якія суадносяцца са словазлучэннямі дзеясловаў з назоўнікамі: *дрэваапрацоўчы (апрацоўваць дрэва), масларобны (рабіць масла), мукамольны (малоць муку), касцярэзны, кветкаводчы, водазаборны, ільноцерабільны, лесанарыхтоўчы, лёсавызначальны;*

якія суадносяцца са словазлучэннямі назоўнікаў з лічэбнікамі і прыслоўямі адноснай меры колькасці, аб'ёму, прасторы і інш.: *двухразовы (два разы), трохколавы, двухтысячагадовы, сямісотняцідзсяцігадовы, саракаградусны, пяцідзсяціпрацэнтны, саракатонны, шматразовы, многалюдны, усемагутны;*

першай часткай якіх з'яўляюцца прыслоўі: *моцнадзеючы (моцна дзейнічаць), лёгкапаранены (лёгка параніць), цяжкаўспрымальны (цяжка ўспрымаць), нізкарослы, высокаадукаваны, слабасалёны, добраўпарадкаваны, малапрыкметны; але: дыяметральна процілеглы (супрацьлеглы), чыста беларускі, яскрава вызначаны, выключна дасканалы, асабліва адказны, колькасна акрэслены, рэзка адмоўны, кепска ўзараны, усенародна абраны, выпадкова сустрэты, своечасова прыняты, адносна спакойны, бясконца глыбокі, матэрыяльна зацікаўлены;*

складаныя прыметнікі з дзвюх і больш лексічных частак, якія служаць для абазначэння навуковых і тэхнічных паняццяў: *старажытнаўсходнеславянскі, правабярэжназаходнебугскі, старабеларускамоўны, індаеўрапейскі.*

2. Пішуцца праз злучок складаныя прыметнікі:

утвораныя ад складаных назоўнікаў, якія пішуцца праз злучок: *вакуум-насосны, генерал-губернатарскі, унтэр-афіцэрскі, ліберал-дэмакратычны, давыд-гарадоцкі, Санкт-пецяргбургскі і інш.*;

часткі якіх абазначаюць разнародныя назвы адпаведнай прыкметы: *прыродна-гаспадарчы, жыллёва-будаўнічы, аграрна-сыравінны, лячэбна-працэдурны, таварна-грашовы, электронна-вылічальны, навукова-тэхнічны, грамадска-палітычны, сусветна-гістарычны, народна-вызваленчы, сярэдне-верхні, прытарна-салодкі і інш.*;

часткі якіх абазначаюць раўнапраўныя паняцці: *рабоча-сялянскі, руска-беларускі*;

часткі якіх абазначаюць асаблівасці ці адценні разнароднай якасці: *кісла-салодкі, жоўта-зялёны, горка-салёны, гучна-нявучы і інш.*;

часткі якіх абазначаюць напрамкі свету ў іх спалучэнні: *паўночна-заходні*; якія ўваходзяць у склад геаграфічных назваў з пачатковай часткай *Усходне-, Заходне-, Паўднёва-, Паўночна-, Цэнтральна- і інш.: Паўднёва-Афрыканская Рэспубліка, Заходне-Сібірская раўніна, Цэнтральна-Азіяцкі рэгіён і інш.*;

пачатковай часткай якіх з'яўляюцца лічба або літара любога алфавіта: *1000-гадовы, 5-наварховы, Т-падобны.*

3. Складаныя прыметнікі, утвораныя ад складаных уласных імёнаў са злучком, калі яны маюць прыстаўку, пішуцца разам: *заісыккульскі, перадцяньшанскі.*

4. Складаныя прыметнікі з пачатковай часткай *ваенна-* пішуцца разам: *ваеннапалонны, ваеннапалявы, ваеннаабавязаны.*

§ 37. Лічэбнікі

1. Пішуцца разам:

складаныя колькасныя лічэбнікі, апошняй часткай якіх з'яўляюцца - *дзясят, -сце, -ста, -сот: шэсцьдзясят, дзвесце, трыста, пяцьсот*;

складаныя парадкавыя лічэбнікі, апошняй часткай якіх з'яўляюцца - *дзясяты, -соты, -тысячны, -мільённы і інш.: пяцідзясяты, трохсоты, двухтысячны, сямімільённы, пяцімільярдны, двухсотпяцідзiesiąцівасьмімільённы і інш.*

2. Асобна пішуцца састаўныя колькасныя, парадкавыя і дробавыя лічэбнікі: *сто дваццаць пяць, трыццаць тры, тысяча пяцьсот адзін, сто дваццаць пяты, трыццаць трэці, тысяча пяцьсот першы, два з паловай, пяць з чвэрткай, тры пятыя, пяць дзясятых, сем сотых.*

3. Пішуцца праз злучок:

парадкавыя лічэбнікі, напісаныя лічбамі, пры спалучэнні іх з канчаткамі, часткамі канчаткаў, састаўнымі часткамі ў выглядзе слоў: *25-ы, на 10-м км, 31-га, 10-мільённы, 18-мільярдны*;

4. Ставіцца працяжнік:
у складаных і састаўных лічэбніках прыблізнага ліку: *праз трыццаць пяць – трыццаць сем гадоў, 50 – 60-я гады;*

у складаных і састаўных лічэбніках прыблізнага ліку: *праз трыццаць пяць
ццаць сем гадоў, 50 – 60-я гады;*

§ 38. Прислові

прислоўі, утвораныя ад прыслоўяў прыставачным спосабам: *назаўтра*, *назаўсёды*, *назаўжды*, *назусім*, *намнога*, *наколькі*, *настолькі*, *нашмат*, *насупраць*, *заўчора*, *залетась*, *паслязаўтра*, *пазаўчора*, *пазалетась*, *замнога*, *задоўга* і інш. Ад такіх прыслоўяў трэба адрозніваць спалучэнні назоўнікаў з прыназоўнікамі, якія ўжываюцца ў значэнні дапаўнення. Назоўнікі з прыназоўнікамі пішуцца асобна: *на заўтра* (адкласці), *за дзякуй* (рабіць), *да заўтра* (скончыць); *ад цямна да відна*, *з цямна да цямна*, *да ранку*, а таксама *у адно*, *па двое*, *па трое* і інш.;

прислоўі, якія ўтвораны ў выніку спалучэння прыназоўнікаў у і на з рознымі склонавымі формамі колькасных і зборных лічэбнікаў: *удвая, утвая, удваіх, утваіх, утрох, учатырох, усеярых, удвух, удзвюх, усямёх, надвое, натрое*;

прислоўі, утвораныя ад прыметнікаў прыставачна-суфіксальным спосабам: *даб'яла, дачыста, дасуха, дасыта, здалёку, звысоку, зрэдку, справа, сослепу, змоладу, змалку, злёжку, наблізу, папросту, паціху, падоўгу, пароўну, улева, управа, навечна, падоўга, насуха, зажыва, зацемна, а таксама заадно, наўдалую, ушчыльную, урасыпную, упустую, збольшага, нашто, навошта, нізашто, потым, надта, зусім, затым, прытым і інш.* Спалучэнні прыназоўнікаў з займеннікамі пішучца асобна: *на што, ні за што, з усім, за тым.*

2. Пішудца разам прыслоўі, якія ўтвораны ў выніку спалучэння:

прыназоўнікаў і склонавай формы назоўнікаў, якая самастойна не ўжываецца: *бесперастанку, дашчэнт, досыць, замуж, запанібрата, знячэўку, знянацку, навобмац, наогул, напачатку, напавал, напалам, наперакор, наперарэз, напрост, напярэймы, насцеж, наўздагон, наўздзіў, наўпрост, наўскос, наўцёк, неўзабаве, неўпапад, паасобку, паблізу, спакон, уваччу, удоўжкі (удоўж), упокат, употай, усутыч і інш.;*

прыназоўнікаў з формамі назоўнікаў і іншых часцін мовы, калі да падобнай формы назоўніка не можа быць далучана азначэнне або пастаўлена склонавае пытанне з адпаведным прыназоўнікам: *апоўдні, апоўначы, даволі, дадому, замужам, зроду, наадварот, наадрэз, накрыж, напаказ, напалавіну (напалову), напераменку, напакат, напралом, напрыклад, насілу, насмерць (але: не на жыццё, а на смерць), наўдачу, навек, паволі, падрад, падчас, пакрысе, увосень, уброд, уголас, удзень, углыб, упершыню, уранку, уранні, уразброд, усур'ёз і інш.*;

прыназоўнікаў з формамі назоўнікаў *верх, ніз, перад, зад, бок, гара, высь, век, пачатак, раз, ноч, вечар, раніца* і іншых пры адсутнасці пры іх азначэння або дапаўнення: *зверху, наверх, уверх, уверсе, данізу, знізу* (але: з *верху да нізу*), *наніз, унізе; наперад, уперад, уперадзе; ззаду, назад, узад; збоку, набок, убок, убаку; дагары, згары, угары, угару; увысь; удалеч; навек, навекі; спачатку, упачатку; адразу, ураз; уночы, поначы; звечара* (але: з *вечара да ранку*), *надвечар, увечары; зранку* (але: з *ранку да вечара*), *уранку*. Спалучэнні прыназоўнікаў з назоўнікам пры наяўнасці паясняльнага слова пішуцца асобна: *на верх гары, на ніз ямы, у высь завоблачную, у даль палёў, на векі вечныя, у пачатку года, з пачатку вясны*.

3. Пішуцца разам прыслоўі *таксама, гэтаксама, штодзень, штоноч* (*штоночы*), *штовечар* (*штовечара*), *шторыдзень* (*шторыдня*), *штомесяц, штогод* і інш.

4. Пішуцца праз злучок прыслоўі *па-першае, па-другое, па-трэцяе* і г.д., а таксама ўтвораныя ад прыметнікаў і займеннікаў прыслоўі, якія пачынаюцца з *па-* і заканчваюцца на *-ску (-цку), -і (-ы), -аму (-яму), -ому, -му (-йму)*: *па-гаспадарску, па-беларуску, па-брацку, па-мастацку, па-бацькоўску, па-чалавечы, па-хлапечы, па-добраму, па-ранейшаму, па-даўняму, па-веснавому, па-мойму, па-свойму* і інш.

5. Асобна пішуцца прыназоўнік у і скланавая форма поўнага прыметніка ў значэнні прыслоўя, калі яна пачынаецца з галоснай: *у адкрытую*. (вынесена асобным пунктам)

6. Пішуцца асобна блізкія па значэнні да прыслоўяў спалучэнні назоўніка з прыназоўнікам:

калі паміж прыназоўнікам і назоўнікам можна паставіць азначэнне: *у момант* (у *адзін момант*), *у тупік* (*папаў у такі тупік, што не выбрацца*), *да астатку* (*да самага астатку*);

калі назоўнік у пэўным (адным) значэнні захаваў хаця б некаторыя скланавыя формы з прыназоўнікамі (за выключэннем назоўнікаў *верх, ніз, перад, зад, бок, гара, высь, далеч, век, пачатак, раз, ноч, вечар, ранак* і інш.): *пад паху, пад пахі, пад пахамі; па часе, да часу, з часам, у час; праз меру, у меру, па меры; на памяць, на памяці, па памяці; на руку, не з рукі; да душы, па душы; у пару, да пары, не ў пару; за мяжой, за мяжу, з-за мяжы; за граніцай, з-за граніцы*.

7. Пішуцца асобна наступныя блізкія па значэнні да прыслоўяў спалучэнні назоўнікаў з прыназоўнікамі:

без: без упынку, без агляды, без разбору, без развагі, без толку, без канца; але: *бясконца, безупынна, безаглядна, безразважна, бесталкова*;

да: да адвалу, да зарэзу, да ўпаду, да смерці;

на: на баку, на хаду, на ляту, на скаку, на віду, на смак, на слых, на вока, на грэх, на дзіва, на славу, на смех, на гвалт, на злосць, на жаль;

з: з налёту, з разбегу, з разгону, з размаху, з наскоку, з ходу, з гарачкі.

8. Пішуцца асобна:

спалучэнні часціц *не і ні* з прыназоўнікавымі формамі назоўнікаў: *не ў меру, не ў пару, не ў лад, не пад сілу, не да смеху, не да спеху, не да смаку, не да твару, не на жарт, ні на ёту, ні за грош*;

спалучэнні назоўнікаў, якія пачынаюцца з галоснай, з прыназоўнікам *у*: *у абхват, у абдымку, у абмен, у абрэз, у адзіночку, у абцяжку, у імгненне і інш.*;

выразы: *усё роўна, усё адно, як бачыш, як след, як мага і інш.*; але: *якраз*.

§ 39. Прыназоўнікі, злучнікі, часціцы, выклічнікі

1. Пішуцца разам:

прыназоўнікі, якія ўтварыліся ў выніку зліцця прыназоўніка з назоўнікам: *замест, наконт, накіталт, звыш*;

прыслоўі, якія ўжываюцца ў якасці прыназоўнікаў і з'яўляюцца вынікамі зліцця склонавых форм назоўнікаў з прыназоўнікамі: *зверху, наперадзе, наперакор, насустрач (насустрэчу), уперад, уперадзе, услед (услед за цягніком)*;

злучнікі, якія ўтварыліся ў выніку зліцця прыназоўніка з займеннікам ці словам *колькі, столькі*: *затое, прычым, прытым, паколькі, настолькі*. Такія злучнікі патрэбна адрозніваць ад словазлучэнняў прыназоўнікаў з адпаведнымі займеннікамі ці неазначальна-колькаснымі словамі: *наволі рабіў, затое грунтоўна* (але: *за што ўзяў, за тое і дадаў*); *паколькі абяцаў, трэба зрабіць* (але: *бяром па столькі, па колькі дамовіліся*);

злучнікі *ажно, альбо (або), нібы, нібыта, каб*;

злучнік *ды* з часціцай *і* (пераважна ў далучальным значэнні), утвараючы складаны злучнік *дый*: *зраблю дый годзе*. Складаны злучнік *дый*, які ўжываецца пераважна для далучэння сцвярджэння закончанасці, спынення дзеяння, неабходна адрозніваць ад састаўнога злучніка *ды* з часціцай *і* са значэннем далучэння: *ніхто больш не прапанаваў, ды і нічога не хацелася*;

займеннікі і прыслоўі з постфіксамі *-сь, -сьці*: *дзесь, хтось, дзесьці,*

хтосьці, кудысьці, чыйсьці, якісьці;

займеннікі з пачатковай узмацняльнай часціцай *а*: *аніхто, аніяк, анідзе, анікуды*. Часціца *а* пішацца разам з часціцай *ні*: *ані воблачка, ані нічога, ані не хачу*.

2. Пішуцца асобна словы ў састаўных злучніках: *таму што, так што, хіба што, як толькі, як быццам, перш чым, гэта значыць, то так*, а таксама ў словазлучэннях, якія ўжываюцца ў функцыі пабочных слоў: *можа быць, так кажучы, такім чынам і інш.*

3. Пішуцца праз злучок:

складаныя прыназоўнікі *з-за, з-пад, з-над, з-паміж, з-па-над, па-за, па-над*;

складаныя выклічнікі, падзыхайныя і гукапераймальныя словы: *о-го-го, вой-вой-вой, о-ё-ёй, а-я-яй, дзю-дзю-дзю, ха-ха-ха, дзын-дзын-дзын, ку-ку, тарарах, уга-уга і інш.*;

словы з прыстаўкай *абы-*, постфіксамі *-небудзь*, *-колечы* (*-кольвечы*, *-кольвек*), часціцай *то*: *абы-хто*, *абы-што*, *абы-дзе*, *абы-адкуль*, *хто-небудзь*, *дзе-небудзь*, *куды-небудзь*, *як-колечы* (*кольвечы*), *ён-то*, *сказаць-то* сказаў.

4. Займеннікі *абы-хто* і *абы-што* пры спалучэнні з прыназоўнікамі пішуцца асобна: *абы ў каго*, *абы да каго*, *абы з чым*.

5. Займеннік *абы-які* пры спалучэнні з прыназоўнікамі перадаецца або трыма словамі (*абы з якімі*), або двума (*з абы-якімі*).

6. Словы, вытворныя ад прыслоўя *абы-як*, з прэфіксам *абы* пішуцца разам: *абыякавы*, *абыякава*, *абыякавасць*, *абыякаваты* і інш.

7. Часціца *такі* пішацца праз злучок у словах тыпу *ўсё-такі*, *так-такі*, а таксама ў тых выпадках, калі яна стаіць пасля дзеяслова: *прыйшоў-такі сам*. Ва ўсіх астатніх выпадках часціца *такі* пішацца асобна: *Ён такі надумаўся прыйсці*. *Ён усё ж такі думае прыехаць*.

8. Пішуцца асобна часціцы *бы* (*б*), *жа* (*ж*): *прыйшоў бы*, *прыйшла б*, *казаў жа*, *чаму ж*, *хто ж бы*, *як жа ж*, а таксама *што ў такіх спалучэннях*, як *пакуль што*, *амаль што*, *толькі што*, *сама што*, *хіба што* і інш.

§ 40. Правапіс *не* (*ня*) і *ні*

1. *Не* (*ня*) пішацца разам:

калі без *не* (*ня*) слова не ўжываецца: *небарака*, *неруш*, *неслух*, *невук*, *немаўля*, *невідзімка*, *незабудка*, *нечысць*, *нелюдзім*, *нехрысць*, *нядзеля*, *нявестка*, *нягода*, *нястача*, *нябыт*, *нявер'е*, *нязгрэба*, *нядбальства*; *ненавідзець*, *непакоіцца*, *нездаровіцца*, *недамагаць*, *няможача*, *няволіць*; *непахісны*, *непарушны*, *незабыўны*, *нелюдзімы*, *нехлямяжы*, *нечуваны*; *няспынна*, *няўцям*, *няшчадна*, *нельга*, *няма*;

з назоўнікамі, калі адмоўе прыдае слову без гэтай часціцы значэнне супрацьпастаўлення, адмаўлення: *неспецыяліст*, *нечалавек*, *неметал*, *нятэрмін*, *нелінгвіст* і інш., напрыклад: *розніца паміж тэрмінамі і нятэрмінамі*, *кніга прызначана ў асноўным для спецыялістаў*, *нелінгвісту гэтыя тэрміны могуць быць незнаёмыя*;

з прыметнікамі і прыметнікавымі прыслоўямі на *-о* (*-а*), калі спалучэнне іх з *не* служыць не для адмаўлення якога-небудзь паняцця, а для выражэння новага, супрацьлеглага паняцця: *невысокі* (нізкі), *нешырокі* (вузкі), *недалёкі* (блізкі), *неспакойны* (які хвалюецца), *невялікі* (малы), *нелегальна* (падпольна, скрыта), *нямнога* (мала) і інш., а таксама з прыслоўем *няйначай* (абавязкова). Наяўнасць паясняльных слоў, як правіла, не ўплывае на напісанне разам *не* з прыметнікамі: *незнаёмы нам аўтар*, *невядомыя навуцы факты*, *непрыгодны для будоўлі матэрыял*, *няправільныя ў многіх адносінах вывады*;

у дзеяслоўнай прыстаўцы *неда-*, якая абазначае неадпаведнасць патрэбнай норме: *недалічваць* (мець менш, чым трэба), *недаацэньваць* (ацэньваць ніжэй, чым належыць), *недаважваць* (адважваць менш, чым патрабуецца), *недагледзець* (дзіця), *недавыканаць* (выканаць менш за норму), *недамерваць* (адмерваць менш,

чым трэба). Ад дзеясловаў з прыстаўкай *неда-* адрозніваюцца дзеясловы з прыстаўкай *да-*, якія спалучаюцца з *не* і абазначаюць не даведзенае да канца дзеянне: *не давучыца да канца, не дачакацца цябе, не даскочыць да берага, не дасядзець да канца, не даглядзець фільм*;

з дзеепрыметнікамі, пры якіх адсутнічаюць паясняльныя словы ці супрацьпастаўленне: *неасушаныя* (балоты), *нержавеючая* (сталё), *нечаканы* (прыход), *непрыбраны* (пакой), *незачыненыя* (дзверы), *няходжаная* (сцэжка); але: *не засеянае жытам поле, не асушаныя да гэтага часу балоты. Не* (ня) пішацца разам з поўнымі дзеепрыметнікамі і прыметнікамі пры наяўнасці пры іх слоў *вельмі, надта, зусім, выключна, абсалютна, незвычайна* і інш.: *вельмі неабдуманы ўчынак, выключна неспрыяльнае надвор'е, абсалютна непрымальная прапанова, зусім някепскі вынік, надта няласкавы прыём*;

з займеннікамі, калі на часціцу *не* падае націск і паміж *не* і займеннікам няма прыназоўніка, і з падобнымі займеннікавымі прыслоўямі: *не^нхта, не^ншта, не^нкага, не^нчага, не^нкаму, не^нчаму; не^нйкі, не^нйчы, не^нкалі, не^нкуды, не^няк, не^нкалькі, не^ндзе, не^надкуль*; але: *не адкуль, не адтуль* (пры націску на займеннікавым прыслоўі);

у прыслоўях: *нечакана, неабсяжна, неўзабаве, незадоўга, неўпапад, непадалёк, неўзаметку, няўцям, нехаця, нельга*; у прыназоўніку *нягледзячы на*; у часціцах *няўжо, няхай*, постфіксе *-небудзь* (як-небудзь, хто-небудзь) і слове *няма*.

2. Не пішацца асобна:

з дзеясловамі і дзеепрыслоўямі: *не бачыў, не ведаў, не буду рабіць, не бяры, не рабі, не курыць; не ведаючы куды; рабіць не спяшаючыся; сказаць не падумаўшы*;

са словамі іншых часцін мовы, калі ёсць або падразумяваецца супрацьпастаўленне: *не шчасце, а адно гора з вамі; любога колеру, толькі не жоўтага; заходзіць да нас, але не часта; не два – больш; не каму, а вам будзе лепш; не пашкоджаны, але не працуе нешта; вада не гарачая – ледзь цёплая; не далёка – зусім блізка*;

з поўнымі дзеепрыметнікамі, калі пры іх ёсць паясняльныя словы: *да канца не вырашанае пытанне, не пакінутая без увагі парада, даўно не стрыжаны, цалкам не ўпэўнены*;

з дзеепрыметнікамі ў кароткай форме: *у пакоі (было) не прыбрана, твае правы (былі) не парушаны, дзверы не зачынены*;

з прыметнікамі, прыслоўямі, калі ў якасці паясняльнага слова выступае займеннік або займеннікавае прыслоўе, якія пачынаюцца з *ні*: *нікому не патрэбны, ніхто не галодны, ні да чаго не здольны*;

з прыметнікамі і прыслоўямі з паясняльным словам, якое мае ацэначнае значэнне якасці: *далёка не лепшы вынік, сёння дзень зусім не горшы за мінулы, не спелы яшчэ яблык*;

з нязменнымі словамі *не трэба, не варта, не шкода, не супраць*, якія выступаюць у якасці выказніка;

з усімі словамі, часткі якіх пішуща праз злучок: *паступіў не па-сяброўску, зроблена не па-людску, не навукова-папулярны фільм*;

асобна пішуща часткі выразу *не раз*: *Не раз прыходзілася яму хадзіць праз гэты лес*;

у зваротах *не хто іншы, як; не што іншае, як; не хто іншы, а; не што іншае, а*, у складзе якіх ёсць адносныя займеннікі *хто, што* і азначальны займеннік *іншы* (*хто іншы, што іншае*), якія ў спалучэнні з *не* з'яўляюцца адмаўленнем іх сумеснага значэння: *не хто іншы ўзяў, як ён; не хто іншы, а толькі ён; гэта не што іншае, як вапна; гэта не што іншае, а толькі нейкі звярок прашмыгнуў*; але: *ніхто іншы не быў, толькі ён; нішто іншае не цікавіць яго, адно толькі кнігі*.

3. Ні пішацца разам:

у займенніках, калі *ні* не аддзелена ад займенніка прыназоўнікам: *ніхто, нішто, нікога, нічога, ніякі, нічый, ніякаму, нічыйго, нічыйм*; але: *ні ў кога, ні ў якім, ні ў якія, ні да чаго, ні да каго*;

у прыслоўях *ніколі, нідзе, нікуды, ніадкуль, ніяк, ніколькі, нічуць*, а таксама ў вытворных словах: *нічыйны, ніштаваты, ніякавата, ніякаватасць*;

у слове *нібы* (*нібыта*).

4. *Ні* пішацца асобна перад выказнікам у даданых частках складаных сказаў, калі служыць для ўзмацнення сцвярджальнага значэння: *Дзе б ні быў я, Мінскам ганаруся*; а таксама ва ўстойлівых узмацняльных зваротах: *што ні кажы; з кім бы то ні было; што б там ні было*.

ГЛАВА 8. ПРАВІЛЫ ПЕРАНОСУ

§ 41. Правілы пераносу простых, складаных, складанаскарочаных слоў, умоўных графічных скарачэнняў і іншых знакаў

1. З аднаго радка на другі слова пераносіцца па складах: *во-ля, тра-ва, за-яц, га-ла-ва, ка-ва-лак, стра-ка-ты, пра-ве-рыць, пе-ра-кі-нуць*.

2. Калі ў сярэдзіне слова паміж галоснымі маецца спалучэнне зычных, то пераносіцца на наступны радок або ўсё гэта спалучэнне, або любая яго частка. Можна пераносіць: *ся-стра, сяс-тра, сяс-тра; во-стры, вос-тры, вост-ры; птушка, птуш-ка; кро-пля, кроп-ля; ма-ста-цтва, мас-тац-тва, мас-тацт-ва; раз-мова, раз-мова; за-става, зас-тава; ра-скрыць, рас-крыць, раск-рыць; бя-скрыўдна, бяс-крыўдна, бяс-крыўдна; дзя-ці-нства, дзя-цін-ства, дзя-цінс-тва, дзя-цінст-ва; двац-цаць, два-ццаць; калос-се, кало-ссе; сол-лю, со-ллю; памяц-цю, памя-ццю; мыц-ца, мы-цца; паа-бапал, па-абапал; насен-не, насе-нне*.

3. Пры пераносе нельга:

пакідаць або пераносіць на наступны радок адну літару, нават калі яна адпавядае складу: *аса-ка, лі-нія, ра-дыё, еха-лі, па-коі*;

разбіваць пераносам спалучэнні літар *дж* і *дз*, калі яны абазначаюць адзін гук [дж], [дз']: *ура-джай, са-джаць, ра-дзі-ма, ха-дзіць*. Спалучэнні *дж* і *дз*

можна разбіваць пераносам, калі *д* адносіцца да прыстаўкі, а *з, ж* – да кораня: *пад-жары, ад-жаць, пад-земны, ад-значыць*;

аддзяляць ад папярэдняй галоснай літары *й і ў*: *сой-ка, бой-кі, май-*

стар, дай-сці, зай-мацца, праў-да, слоў-нік, маў-чаць, заў-тра, праў-нук;

аддзяляць мяккі знак і апостраф ад папярэдняй зычнай: *буль-ба, прось-ба, вазь-му, бур'-ян, сем'-яў, мыш'-як*.

4. У складаных словах кожная іх частка пераносіцца згодна з правіламі пераносу асобных слоў: *се-на-ўбо-рка, збож-жа-зда-ча*.

5. Не дзеляцца пры пераносе абрэвіятуры, якія пішуцца вялікімі літарамі або з'яўляюцца спалучэннем літар і лічбаў, а таксама графічныя скарачэнні слоў і выказаў: *ААН, ЮНЕСКА, НАТА, АБСЕ, ДАІ, АІ-95, г.д., г.зн., стст.*; не адрываюцца пры пераносе ад лічбаў далучаныя да іх злучком канчаткі або часткі канчаткаў: *а 19-й (гадзіне), 1-га (студзеня)*; не адрываюцца ад прозвішчаў ініцыялы: *Я.Брыль, К.М.Міцкевіч, Я.Ф.Карскі, Гурскі М.І.*; не пераносяцца на наступны радок знакі прыпынку; не пераносіцца на наступны радок злучок (дэфіс), які супадае са знакам пераносу (пры гэтым знак пераносу не ставіцца); пры пераносе нельга адрываць ад лічбы скарачаныя назвы адзінак вымярэння: *1990 г., ХХІ ст., 100 кг, 50 га, 2 км, 10 см, 1000 руб.*

СЛОВАЗЛУЧЭННЕ

1. Падзяліце сказы на словазлучэнні. Вызначце лексіка-граматычныя тыпы словазлучэнняў і назовіце сінтаксічныя адносіны паміж іх кампанентамі.

На даху хаты залівіста выспеўвае шпак новай вясны. А я падграбаю двор і палю леташняе лісце. Рассыпіста бяжыць дымок туды, куды паказвае яму вецер. Халаднаватае сонца нясмела падсушвае за ноч падмерзлую глебу. Падграбаю двор і ўвесь час паглядаю на дарогу, на адзін і другі яе бок. І туды і сюды няспынна снуюць і ціхія, і з натужным выццём машыны. Круцяцца колы, мільгацяць крылы. “Даганяй мяне!” – зноў гукае мая новая вясна. А я чамусьці азіраюся туды, назад, на тое, што перажыта. Што там пакінута, я добра ведаю. Што там, наперадзе, будзем яшчэ бачыць.

К.Камейша. Паміж кубкам і вуснамі

2. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Вызначце іменныя і дзеяслоўныя словазлучэнні, прааналізуйце іх структуру.

I. Сюда бы руки полоцких мастеров, их бы умение сюда – в Прагу! Но если их навык у него в памяти, их умелость у него в душе, то и желанная красота осенит его буквы, рождаемые тут, как и всё его дело, творимое тут.

Красота его букв перед ним – такая близкая, до каждой изгибинки знакомая. Но от того, что Скорина знает каждую буковку в свежем оттиске заключительной части Псалтыри, их черные абрисы на белизне бумаги не перестают для него быть звездами в темном небе – ослепительно яркими и словно святыми, словно окруженными божественным нимбом. Но ведь божественную книгу они готовят. Так в его предисловии к Псалтыри написано. Как на святую книгу и смотрит на свою Псалтырь Скорина.

О.Лойко. Скорина.

Авторизованный перевод Г.Бубнова

II. Для того чтобы проявить понимание и быть снисходительным, требуются сильный характер и самообладание. Вместо того чтобы осуждать людей, давайте попытаемся понять их. Попытаемся представить себе, почему они поступают именно так, а не иначе. Это намного полезнее и интереснее, чем заниматься критикой, и развивает в человеке сочувствие к окружающим, терпимость и доброжелательность.

Д.Карнеги. Как завоевать друзей и оказывать влияние на людей

3. Выпішыце са сказаў сінтаксічна несвабодныя словазлучэнні.

1. Як паказала жыццё, здзяйсненне задумы грандыёзнага маштабу – асушэнне палескіх балот – прынесла шмат шкоды (“Звязда”). 2. У выніку

шматлікіх настойлівых пошукаў, карпатлівага селекцыйнага адбору было атрымана насенне марозаўстойлівага гатунку (“Народная газета”). 3. Надзённай задачай машынабудаўнікоў з’яўляецца выпуск вырабаў канкурэнтаздольнай якасці (“Звязда”). 4. Дзяўчына была апранута ў лёгкую шаўковую блузку колеру льнянога цвету і выглядала вельмі прыгожаю і цікаваю (Якуб Колас). 5. Падзеяй сусветнага значэння стане вынаходніцтва лекаў супраць анкалагічных захворванняў (“Народная газета”). 6. Асаблівае месца ў спадчыне кожнага паэта займаюць творы высокага грамадзянскага гучання (ЛіМ). 7. Задачай першаступеннай важнасці з’яўляецца вывядзенне эканомікі краіны з крызісу (“Народная газета”). 8. Матэрыялы павышанай трываласці створаны на аснове палімераў (“Звязда”). 9. Праз некалькі год сябры сустрэліся ў сталіцы на курсах павышэння кваліфікацыі (“Народная газета”). 10. Даволі няпроста знайсці ў магазіне сучаснае прыгожае адзенне вялікага памеру (“Народная газета”). 11. На фестывалі прагучала шмат песень патрыятычнага зместу (“Звязда”). 12. Іван Рыгоравіч – чалавек рознабаковага таленту: ён і цацку прыгожую з дрэва выразаць можа, і на гармоніку грае, і карціны малюе (“Народная газета”).

4. З кожным словазлучэннем складзіце па два сказы так, каб у адным сказе гэта словазлучэнне выступала як свабоднае, а ў другім – як фразеалагізм. Растлумачце, чым адрозніваюцца свабодныя словазлучэнні ад фразеалагізмаў.

Намыліць галаву, закасаць рукавы, заткнуць за пояс, біць ва ўсе званы, вады не замуціць, зялёная вуліца, дарогу перабягаць,гнуць спіну, абрасці мохам, дражніць гусей, заварыць кашу, зайсці ў тупік, за круглым сталом, зблытаць карты, капаць яму, кідаць цень, між небам і зямлёй, на руках насіць, першая ластаўка, праглынуць пілюлю, сляды замятаць.

5. Складзіце і запішыце сказы з прыведзенымі словазлучэннямі. Вызначце разнавіднасці падпарадкавальнай сувязі і сінтаксічныя адносіны паміж кампанентамі падпарадкавальных словазлучэнняў.

Першыя ўражанні, ажыццяўленне мары, адчынены для наведвальнікаў, здаць экзамен, пяць паверхаў, вучыцца вечарамі, лепшы па прафесіі, новы рэкорд, падрыхтаваць да свята, даклад вучонага, знойдзеная кніга, усе вучні, вызначыць накірунак, хутка скончыцца, ацэнка адказу, два сыны, выправіць недахопы, пастанова ўрада, слухаць з увагай, свой выбар, адказваць на пытанні, нашы настаўнікі, знайсці выйсце, жоўтае лісце.

6. Выпішыце асобна простыя і складаныя словазлучэнні.

Самы высокі будынак, зусім неверагодная гісторыя, добра арганізаванае мерапрыемства, дакладна акрэсленая мэта, больш смелае выказванне, надзвычай шчодры падарунак, цалкам непрымальнае рашэнне, коратка пастрыжаныя валасы, менш складанае заданне, вельмі небяспечнае падарожжа, паспяхова завершанае будаўніцтва, найбольш моцнае ўражанне, абсалютна пераканаўчыя доказы,

своечасова адпраўленае пісьмо, хутка праведзены сход, найменш вядомы сярод чытачоў, выключна неабходныя лякарствы, самыя прыгожыя дзяўчаты, канцэрт для фартэпіяна з аркестрам, каханне з першага погляду, найбольш істотныя адрозненні, інфармацыя аб мінулым і сучасным, працаваць да сёмага поту, крочыць па вясенняй вуліцы, атрымліваць асалоду ад працы, гісторыя адной падзеі, апынуцца паміж молатам і кавадлам, арганізацыя працы і адпачынку, дасягнуць значных поспехаў, жыць на шырокую нагу, разлучацца з бацькам і маці, прыйсці на шапачны разбор, святкаваць гадавіну стварэння, крычаць на ўсю Іванаўскую, працякаць між вёскай і лесам, анталогія беларускай паэзіі, тысяча дзевяцьсот сорок пяты год.

7. Выпішыце са сказаў словазлучэнні, у якіх кампаненты звязаны дапасаваннем. Укажыце формы і сродкі дапасавання.

1. Купчастыя вершаліны клёнаў нібы полымем ахопленыя (І.Навуменка). 2. Усё мілагучна для слыху майго: і звонкае “дзе” і густое “чаго” (П.Панчанка). 3. Над зямлёй – красавіцкае неба: ахапкі белых воблакаў, халаднаватая просінь і жаўранкі (Я.Брыль). 4. Цягне да большага і пішу цяпер большае ў новых радасцях і ў новым неспакоі (Я.Брыль). 5. Растала расплыўчатым кінакадрам маленькая кропка Зямля (Р.Барадулін). 6. Тыповага беларуса я досыць лёгка адрозню сярод іншых, хаця б ён яшчэ не сказаў ніводнага слова (У.Караткевіч). 7. Нікая іншая птушка, нават праслаўлены салавей, не можа параўнацца ў спевах з лясным жаваранкам (Якуб Колас). 8. Познім завейным вечарам, апошнім вечарам дваццаць дзевятага года вяртаўся Апейка дадому (І.Мележ). 9. На абедзвюх жанчынах былі па-вясковаму завязаныя хусткі (А.Асіпенка). 10. Добра адпачыць улетку хоць некалькі дзён на цудоўным, услаўленым паэтамі возеры Нарач (В.Вітка). 11. Нашаму карэспандэнту ўдалося атрымаць эксклюзіўнае інтэрв'ю адной вядомай актрысы (“Антэна”). 12. Уладзімір Мікалаевіч Дубоўка нарадзіўся 15 ліпеня 1900 года ў вёсцы Агароднікі Пастаўскага раёна (БМЭ). 13. З 1958 года па 1966 год Пімен Емяльянавіч Панчанка быў галоўным рэдактарам часопіса “Малодосць” (ГБСЛ).

8. Перакладзіце назоўнікі на беларускую мову, дапасуйце да іх прыметнікі. Параўнайце сродкі дапасавання ў рускай і беларускай мовах у атрыманых словазлучэннях.

Тополь, дробь, собака, тень, боль, медаль, мозоль, шинель, сажень, степь, насыпь, рукопись, пыль, полынь, подпись, гусь, копыто, перепись, продажа, гвоздика, пион.

9. Перакладзіце словазлучэнні на беларускую мову, дапасуйце да назоўнікаў прыметнікі. Вызначце віды сінтаксічнай сувязі паміж кампанентамі словазлучэнняў у рускай і беларускай мовах.

Два океана, три друга, чатыры яблага, оба брата, две комнаты, три стихотворения, трое котят, четверо солдат.

10. Выпішыце са сказаў словазлучэнні, кампаненты якіх звязаны кіраваннем. Укажыце формы і сродкі кіравання.

1. Лечыцца трава ад спёкі ліўнямі, людзі ласкай лечыцца людской (П.Панчанка). 2. Я чакаў вясны ў палях радзімы, на пагорках нёманскіх крутых (М.Танк). 3. Восень надавала ўсяму, што мы бачылі вакол, лёгкае адценне чысціні, празрыстасці і журбы (У.Караткевіч). 4. У юнацтве мы некалі перажылі развітанне з зямлёй і тугу па зямлі (П.Панчанка). 5. Шалясяць галінкі лазняку ад мядовага подыху ночы (М.Лынькоў). 6. Над рэдкімі агнямі горада зноў пераклікаюцца гудкі заводаў (Я.Брыль). 7. Цішыня агартвае мне душу (М.Багдановіч). 8. Святло тваёй вясны мае асвеціць сцежкі, каб зазвінеў лясны званец тваёй усмешкі (Р.Барадулін). 9. Ведаць мову – значыць ведаць законы яе будавання, ведаць яе народную аснову (Я.Скрыган). 10. Гэта спадчына мне засталася ад прадзедаў – гэта матчыных песень дзівоснае прадзіва (Н.Гілевіч). 11. Гул сосен, плёскае хваль і слова матчына аздобілі быцця жывую ніць (С.Законнікаў). 12. Беларускаму краю бясконца я слова "люблю" паўтараю (Д.Бічэль-Загнетава). 13. Багацце гісторыі, як вядома, складаюць справы людзей (В.Быкаў).

11. Выпішыце са сказаў словазлучэнні, кампаненты якіх звязаны слабым кіраваннем або іменным прымыканнем. Растлумачце, як практычна адрозніць такія словазлучэнні.

1. Зямля ачышчалася ад снегу, і свежыя, маладыя ручаіны з вясёлым звонам шумелі па ёй (П.Пестрак). 2. Лісце ляжала пад нагамі тоўстым стракатым дываном (У.Караткевіч). 3. Зайцамі кладуцца цені на сцяне (М.Танк). 4. Перуны грукаталі ў прасторы пустым (П.Панчанка). 5. Бабка ставілася да новага гаспадара з ласкаю роднай маткі (Якуб Колас). 6. Пеніцца сярдзіта бульба, закіпае снежнаю заваяй у чорным сагане (М.Танк). 7. Размаўляць па шчырасці было няпроста (П.Пестрак). 8. Да пары збан вадзі носіць (Прыказка). 9. Стоячы на палубе цеплахода, дзяўчына заглядзелася на сонечныя блікі, што весела скакалі па паверхні вады (І.Грамовіч). 10. Усхваляваныя людзі сабраліся на плошчы, пракавалі з гадзіну, але марна ("Народная газета"). 11. Нечакана на досвітку пачаўся дождж (М.Зарэцкі). 12. Цёмна-шэрыя шырокія вочы хлопчыка спакойна глядзелі на імкліваю плынь Дняпра (У.Караткевіч).

12. Перакладзіце словазлучэнні на беларускую мову. Вызначце сінтаксічную сувязь паміж кампанентамі і сродкі яе выражэння ў рускай і беларускай мовах.

Благодарить учителя, посмеиваться над знакомыми, бежать быстрее ветра, простить соседа, шутить над другом, болеть ангиной, дороже жизни, поспориться

из-за дочери, говорить сквозь зубы, жениться на Свете, активнее других, дом в пять этажей, опоздать из-за сестры, поехать в санаторий за братом, издеваться над неумекой, больной гриппом, умнее сверстников, видеть своими глазами, отправиться за ягодами, заведующий аптекой, лучше тебя, улыбаться сквозь слёзы, похожий на отца, пойти в магазин за хлебом, километрах в десяти от города, помнить до сегодняшнего дня.

13. Перакладзіце на беларускую мову. Вызначце асаблівасці кіравання з прыназоўнікам па ў рускай і беларускай мовах.

Встречать по субботам, поступить по закону, знать по газетам, бежать по снегу, сообщить по секрету, построить по типовому проекту, одинаковые по росту, товарищ по университету, пользоваться по праву, лететь по воздуху, разъехаться по домам, старший по званию, ориентироваться по компасу, соревнования по футболу, двигаться по берегу, добрый по характеру, первенство по лыжному спорту, скользить по льду, определить по солнцу, провести по знакомству, ехать по дорогам, выступить по этому вопросу, фильм по Шолохову, пройти по билету, не спать по ночам, бродить по лесам, тосковать по родным, прибыть по приказу, разные по цвету, клуб по интересам, разбежаться по полям, друзья по походам, получить по заслугам, появиться по первому требованию, ходить по лугам, идти по следам, перечислить по пальцам, спешить по делам, интересный по жизненным наблюдениям, лазать по горам, чемпион по боксу.

14. Знайдзіце памылкі ў сказах, растлумачце памылковасць напісання. Запішыце выпраўленыя сказы.

1. Усе хутка разышліся па хатам. 2. Хадзіла па вёскам чутка, што хутка наступяць цяжкія часы. 3. Дзеці рассыпаліся па лесу, як гарошыны, у розныя бакі. 4. Агонь поўз па сухім верасам. 5. Імчацца машыны па асфальтаваму пляцу. 6. Дзяўчынка ўсміхалася скрозь сон. 7. С্কрозь шчыліну ў плоце дзіця назірала за тым, што рабілася на вуліцы. 8. Бацька старэй маці на тры года. 9. Яго папрасілі схадзіць у паліклініку за доктарам. 10. Дрэва расло ў двух метрах ад дарогі. 11. Выбачайце мяне за спазненне. 12. Дзякуем вас за цікавую гутарку.

15. Выпішыце са сказаў словазлучэнні, кампаненты якіх звязаны прымыканнем. Вызначце сінтаксічныя адносіны паміж кампанентамі.

1. Шурпаты ствол надрэзаны глыбока, са званам кропля падае ў гладыш (А.Вялюгін). 2. Добра вядомыя словы прагучалі неяк дзіўна ў гэты момант (Я.Янішчыц). 3. Слухай многа, а гавары мала (Прыказка). 4. Якое шчасце, што ў такую хвіліну самы блізкі чалавек апынуўся побач (І.Грамовіч). 5. Калышуцца воддаль ля спелага бору туманныя воды крынічнага мора (А.Вялюгін). 6. Рэдка-рэдка ў якім акне свяціў, як паміраў, ружовы агеньчык (У.Караткевіч). 7. Дзе-нідзе на небе блішчэлі зоркі (М.Зарэцкі). 8. Ноч была не па-зімоваму цёмная (І.Шамякін). 9. Сябры завіталі ў госці вечарам (І.Навуменка). 10. І заўсёды здалёк,

праз прасторы вялікія ўсміхаліся мне і дамоў мяне клікалі сінія касачы (П.Панчанка). 11. Па-сапраўднаму здзіўлялі ягоныя веды, памяркоўнасць і шырокі падыход да з'яў жыцця (У.Караткевіч). 12. Неспраста пачалася гэтая гаворка (Я.Скрыган). 13. Злосны позірк спадылба прымусіў збянтэжыцца (І.Грамовіч). 14. Здольнасць арыентавацца ў самых складаных абставінах не раз ратавала яму жыццё (А.Савіцкі).

16. Выпішыце са сказаў назоўнікавыя словазлучэнні. Укажыце сінтаксічную сувязь і сінтаксічныя адносіны паміж іх кампанентамі.

1. Азёры – вочы зямлі (У.Караткевіч). 2. Ранішні туман пачаў расейвацца ў промнях маруднаватага, нясмелага сонца (К.Камейша). 3. Гаспадары асенняга лесу – дзяцел і наіўна-вясёлыя, бесклапотныя сініцы (І.Навуменка). 4. Чарада дзён, іх адлік не залежалі цяпер ад перамен у пары года (В.Каваленка). 5. Ноч напоена восеньскай стомай (А.Вялюгін). 6. Астравок шыршыны ў ціхім полі пахавалі хвалі збажыны (А.Вялюгін). 7. Чуцён вясёлых птушак спеў (Ц.Гартны). 8. Красавік – гэта першыя краскі вясны, некранутая сінь танканогай пралескі (А.Звонак). 9. Адзвінеўшая песня лета чабаровым пахне настоем (К.Кірэенка). 10. У паходнай палатцы прысніцца мне светлы гай з залатымі суніцамі, плёскаць сінх азёр на зары (П.Панчанка). 11. Мне кожны колас Прыдняпроўя жадае добрага здароўя паклонам русай галавы (А.Пысін). 12. Грыміць напружанай хадой вялікіх творцаў пакаленне... (У.Хадыка). 13. Зара ледзь мачты сосен азарыла (М.Танк). 14. Блудзіць рэха ў соснах Белавежы (Хв.Чэрня). 15. У далях не сціхалі перапёлкі з салаўямі (А.Русак). 16. Сярод сваіх аднагодкаў Сцяпан вылучаўся ўменнем танцаваць (У.Краўчанка). 17. Неўзабаве пачулася каманда спыніцца (І.Мележ).

17. Выпішыце са сказаў прыметнікавыя, лічэбнікавыя, займеннікавыя словазлучэнні. Назавіце сінтаксічную сувязь і сінтаксічныя адносіны паміж іх кампанентамі.

1. Рэкі ўжо чыстыя ад ільду на пачатку красавіка (У.Караткевіч). 2. Вецер у асінніку заўсёды шумлівы (К.Камейша). 3. У буры, у навальніцы, у громе, у бліскавіцы, у хваляванні мора, у калыханні бора – многае мне міла, многае мне блізка (Ц.Гартны). 4. Чуцен кропель буйных перазвон (П.Панчанка). 5 Часамі ён горкі ад пылу быў, часамі салёны ад слёз быў, часамі гарачы ад пораху быў, але і салодкі ад дружбы быў мой хлеб надзённы (М.Танк). 6. Не страшны нам буры, ліхія нягоды (М.Танк). 7. Родны мне і знаёмы пах вясновай раллі (В.Лукша). 8. Я рады слухаць шум вясны (Янка Купала). 9. Двое чалавек сядзела на возе (К.Чорны). 10. Нават калі скінуць гадоў пятнаццаць з плячэй дзеда Талаша, то і тады ён быў ужо немалады: было яму тады гадоў семдзесят з хвосцікам (Якуб Колас). 11. Кожны з нас стараўся працаваць як найлепш (М.Чарот). 12. Мы з сястрой накіраваліся ў вёску (М.Лынькоў). 13. Па чаргаванні гукаў дзед Талаш

устанавіў, што гэта ішоў чалавек, але гэта былі не Панасавы крокі: ішоў хтось грамозны грузна і цяжка (Якуб Колас).

18. Выпішыце са сказаў дзеяслоўныя словазлучэнні. Вызначце сінтаксічную сувязь і сінтаксічныя адносіны паміж іх кампанентамі.

1. Мы ішлі па супрацьлеглых берагах і махалі адзін аднаму рукамі (І.Шамякін). 2. Памяць зноў вяртае мяне ў нашы вясковыя маёвыя вечары (К.Камейша). 3. Халаднавата і рассыпіста шуміць лісцем малады асіннік. Ён не дае супакаення душы, якая ўжо даўно настроілася на цішыню (К.Камейша). 4. Пахне ціхі прасёлак лясной канюшынай, ціха бусел садзіцца на стог (А.Вялюгін). 5. У Мінску кружыцца паволі над плошчамі сняжынак рой (А.Вялюгін). 6. Паволі спускаецца ноч на зямлю на крылах бяшумных і чорных (А.Звонак). 7. Ціхі дожджык пра нешта шаптаў нам, як друг (К.Кірэенка). 8. Абрушыла сонца за дзесяць хвілін мільярды праменняў на снег (П.Панчанка). 9. Іду між смолак і званочкаў, дзе б'юць крыламі матылі, – і не магу душы і вочы красой забытай наталіць (Г.Бураўкін). 10. Калыша вецер над ракой вярбу (У.Хадыка). 11. Разгневанае, nepřыветнае мора сягоння бушуе ўвесь дзень за кармой (М.Танк). 12. Птушыным пер'ем у небе кружыць лісце (М.Танк). 13. Буяюць травы ў буйных росах (В.Жуковіч). 14. Нарачанскае сіняе лета пахам сосен плыло над вадой (П.Прыходзька). 15. Я песні бяру свае ў дальні паход (М.Танк). 16. Паглядае ў вадку млын стары ля ракі (М.Хведаровіч). 17. Радасна віталі новы дзень птушкі (І.Шамякін).

19. Складзіце сказы з прыведзенымі словазлучэннямі. Вызначце сінтаксічную сувязь і сінтаксічныя адносіны паміж кампанентамі прыслоўных словазлучэнняў.

Высока ў небе, па-сяброўску шчыра, падкрэслена ветліва, калісьці даўно, абсалютна спакойна, па-свойму прыгожа, заўсёды цікава, утрая больш, сёння ўвечары, надзвычай пышна, крыху тэатральна, па-ранейшаму бесклапотна, вельмі небяспечна, прыблізна пароўну, трохі загадкава, дзесьці ўбаку, неяк недарэчна, незнарок гучна, употай ад людзей, па-хлапечы звонка.

20. Складзіце і запішыце словазлучэнні, якія б мелі наступную структурную схему. У схеме літарамі абазначаюцца толькі паўназначныя часціны мовы. Даюцца скарачаныя лацінскія назвы часцін мовы: N – *poten substantivum* (назоўнік), лічбай унізе абазначаны нумар склону; Adj – *poten adjectivum* (прыметнік); Pr – *pronomen* (займеннік); V – *verbum* (дзеяслоў); Adv – *adverbium* (прыслоўе).

V(AdjN)₄, N₁N₂, VAdv, AdjN₁, N₁Adv, (Adj і Adj) N₁, V(AdjN)₅, Adv(AdjN)₂, V(PrN)₄.

21. Выпішыце з тэксту падпарадкавальныя словазлучэнні. Зрабіце іх сінтаксічны аналіз (простае ці складанае, разнавіднасць падпарадкавальнай сувязі і сродкі яе выражэння, сінтаксічныя адносіны паміж кампанентамі, лексіка-граматычны тып).

Першымі адчуваюць подых вясны Прыпяць і Нёман. Яны бліжэй да Атлантыкі, да яе мяккага подыху. Пасля – Дняпро і толькі потым – Дзвіна з прытокамі. Гарматны грукат ляціць над ракою. Ільды спачатку пасоўваюцца, пасля ідуць трэшчынамі, ламаюцца – і пайшло.

Крыгі грукваюцца адна на адну. Вокамгненна ўзнікаюць і так жа хутка бурацца ледзяныя замкі, вежы, валы. Ледзяныя гмахі рвуць берагі, калоцяць іх. Рацэ досыць ледзянога прыгону. Яна хоча дыхаць, вольна каціць свае празрыстыя воды, без перашкод адбіваць у сабе сіняе неба і сляпуча белыя веснія аблогі і жаўрукоў, што трапечуць, прывязаныя да гэтых аблокаў нябачнаю гумкай.

У.Караткевіч. Зямля пад белымі крыламі

КАНТРОЛЬНАЯ ПРАЦА

1. Выпішыце з тэксту падпарадкавальныя словазлучэнні. Укажыце разнавіднасці падпарадкавальнай сувязі і сродкі яе выражэння.

2. Вызначце сінтаксічныя адносіны паміж кампанентамі падпарадкавальных словазлучэнняў. Назавіце лексіка-граматычныя тыпы словазлучэнняў.

3. Выпішыце са сказаў несвабодныя словазлучэнні. Укажыце, якія з іх сінтаксічныя, а якія фразеалагічныя.

4. Выпішыце са сказаў асобна словазлучэнні, кампаненты якіх аб'яднаны пры дапамозе слабага кіравання, і словазлучэнні, кампаненты якіх аб'яднаны пры дапамозе іменнага прымыкання.

5. Перакладзіце словазлучэнні на беларускую мову.

Варыянт I

Заданні 1-2

Дарогу трывожылі скрып вазоў, крык і стогн людзей, рыканне кароў, піск свіней і парасят. Падводы прускаўцаў далучыліся да абозу, які, як заварожаны, павольна рухаўся ў невядомасць. Дарога не ўмяшчала ўсіх людзей. Рухаліся трыма радамі: два – войскі і адзін, збоку, – бежанцы. Ззаду заставаўся шлях, спаласаваны тысячамі колаў, зрэзаны бясконцым мноствам каляін. Вялікае зборышча людзей цяжарам клалася на чалавечую свядомасць, прыгнятала, але чалавек мусіў цярпець.

У. Гніламёдаў. Усход

Заданне 3

1. Туман быў яшчэ густы, і крокаў за дваццаць мала што відаць было (К.Чорны). 2. Валуны значнага памеру сцягваюць з палёў на межы трактарамі ці спіхваюць бульдозерамі (У.Караткевіч). 3. Аб'ездчык, сярэдніх год чалавек, правая рука ляснічага, скрыва і злосна зірнуў на лесніка (Якуб Колас). 4. Я не прэрэчыў, не прывык сядзець склаўшы рукі (В.Шырко). 5. А лес тут – рукой падаць (Якуб Колас). 6. Макар часта бываў у плаванні, жонка яго працавала ў бальніцы медсястрой, а Воля хадзіла ў дзесяты клас (В.Хомчанка).

Заданне 4

1. У небе ледзь прыкметнай кропляй пад сонцам вісеў жаваранак (У.Краўчанка). 2. Дарога спіраллю віецца (А.Вялюгін). 3. Марозам закаваны далячыні (А.Звонак). 5. Плыве над верасам хваёвы душны пах (П.Панчанка). 6. Пасля дажджу на выспелым пагорку чмялі абудзяцца ў расе (А.Пысін).

Заданне 5

Читатъ по слогам, выбирать по желанию, ходитъ по городу, быстрее остальных, смеяться над щенком, поехать в лес за грибами.

Варыант II

Заданні 1-2

Збочыўшы з цэментаванай сцяжыны, па някошанай рэдкаватай траве прайшоўся да гарадскога возера, дзе амаль бязлюдна, што і не дзіўна для халоднага лета. Ад берага лёгка паплыла шараватая качка з маладым вывадкам у шэсць дзюбак. Адплылася і зноў прычаліла да берага. Хвалістыя клінкі на вадзе і клін качанят... Усё гэта між зялёнага астраўнога круга нібы і звычайнае, але як цешыць вока. А ў душы яно аддаецца гуканнем нейкіх патаемных струн.

К.Камейша. Паміж кубкам і вуснамі

Заданне 3

1. Колькі ўжо год ведае Змітрок Іну, а не памятае выпадку, каб яна ашукала, не стрымала слова (М.Ваданосаў). 2. А вечар цемень прынясе, тады – хоць вока выкалі (А.Астрэйка). 3. Галоўны ўрач быстрым позіркам змерала Веру Паўлаўну з галавы да ног (А.Асіпенка). 4. Нізавы вецер развёў на амаль чорнай вадзе Дняпра хвалі ў рост чалавека (У.Караткевіч). 5. Драбіны былі высланы саломая, і вулей ляжаў, як пан у вагоне першага класа, жыватом угару (Якуб Колас). 6. Мне ўжо чацвёрты дзесятак (В.Хомчанка).

Заданне 4

1. Часы падзей нястрымнай чарадою ідуць... (А.Звонак). 2. Бяроза сум раняе па лісточку (К.Кірэенка). 3. Добра летам прачнуцца на досвітку і паслухаць спевы

птушак (Я.Брыль). 4. Ноч сыпнула ў вокны зорак майскіх (П.Панчанка). 5. Ходзіць над садамі сонны месяц (Г.Бураўкін). 6. Я з сынамі на двары стаяў уранні і ў неба яснае глядзеў (В.Вітка).

Заданне 5

Учыцца по вечерам, плыць по океану, зрабіць по старому обычаю, благодарыць сестру, лепш за ўсё, слыхаць сваімі ўшамі.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

СКАЗ

22. Растлумачце сэнс паняццяў прэдыкатыўнасць, прэдыкатыўныя адносіны, прэдыкатыўнае словазлучэнне. Выпішыце сказы з прэдыкатыўнымі словазлучэннямі.

1. Архіпу было сумна і неяк трывожна (М.Гарэцкі). 2. Далёка недзе грукала грамамі неба (Г.Бураўкін). 3. Каля агню сядзела некалькі чалавек (М.Чарот). 4. Нельга было нічога разгледзець (П.Галавач). 5. Чалавека забралі і пагналі невядома куды (К.Чорны). 6. У сяле чулася гаворка і песні (Якуб Колас). 7. Збоку глуха шумела рака і поўніла наваколле сваім шумам і матаравым гулам (П.Галавач). 8. Сонца яркае заззяла ў вышыні (М.Танк). 9. Вочы хлопчыка зноў засвяціліся радасцю (Я.Маўр). 10. Схілілася налітае ядраным зернем калоссе (А.Васілевіч). 11. Ідзеш і радуешся вясноваму сонцу (К.Чорны).

23. Вызначце тыпы сказаў паводле мэты паведамлення і інтанацыі і растлумачце знакі прыпынку ў канцы іх.

1. Знічка коціцца агністаю слязою (М.Багдановіч). 2. Спявай, душа! У песнях радасць ёсць! (У.Хадыка). 3. Пытаеш ты, якім быць трэба зямлі забытай песняру? (Якуб Колас). 4. Дажджу густую сетку накінуў вечар на мury... (П.Панчанка). 5. Надзеі бліскае святло! (М.Мятліцкі). 6. Ці быў хоць шчаслівы сяголета жнівень? (У.Сыракомля). 7. Вецер нёс матывы песень ненапісаных (У.Хадыка). 8. Неба! Ясных зораў не тушы! (П.Панчанка). 9. Горад... Заўсёды шумлівыя вуліцы... (В.Таўлай). 10. Над Мінскам жаваранак! Чулі? (В.Вітка). 11. Я люблю касачы. Беларuskія архідэі. Яны цвілі шалёна над морам разнатраўя (У.Караткевіч). 12. Красавік... Вее ў твар цёплы вецер вясны (А.Звонак).

24. Выпішыце асобна клічныя сказы і пабуджальныя сказы. Растлумачце адрозненні паміж імі.

1. О пахкая крошка! О хлеб ты наш чорны! Спрадвеку ты звязаны з доляй людскою! (У.Сыракомля). 2. Песню, душа, заві, словы гучаць прымусь! (У.Хадыка). 3. Маладосць не знікла, не прайшла! (М.Багдановіч). 4. Прастору! Волі мне! (В.Таўлай). 5. Не рабіце ніколі нікому зла, не кідайце развалін і папялішчаў! (К.Кірэнка). 6. Хай слава ніколі Мсціслаў не міне! (М.Аўрамчык). 7. Поўнач! Азёр залатая паверхня! (А.Звонак). 8. Успамяні, маё сэрца, даўнейшыя дні! (М.Багдановіч). 9. Хітры быў чалавек Апанас Мядзведзька! (І.Навуменка). 10. Абшар! Бог мой, які абшар! (У.Караткевіч). 11. Які настрой! Як б'еца пульс зямлі! (У.Хадыка). 12. Паклянёмся любіць наш край! (З.Астапенка). 13. Пакіньце на беразе смутак і жаль! Песню бярыце з сабою! (Н.Гілевіч). 14. Клічуць дарогі свету, клічуць наперад мяне! (Е.Лось). 15. Дык гартуй жа свае сілы да палёту, мая песня! (М.Танк).

25. Ахарактарызуйце структуру і значэнні пыталых сказаў (уласна пыталыя, пытална-рытарычныя, пытална-набуджальныя, пытална-эмацыянальныя).

1. І адкуль цішыня ў свежым ранку? (П.Пестрак). 2. Хто няшчасце можа здолець? (В.Таўлай). 3. Разбітыя мары словамі хіба вернеш хоць трохі? (К.Кірэенка). 4. Што шкодзіць тут натхненню? (М.Багдановіч). 5. Чаго ж гэтак позна сёлета звоніць жаваранак у небе сінім? (В.Вітка). 6. Хіба ж можна сонца рух спыніць? (А.Звонак). 7. Што на свеце роўнага па сіле знойдзеца да шчырай дружбы? (У.Дубоўка). 8. Хочаш ты ні ў чым не памыляцца? (Х.Жычка). 9. Гэй, хто стрымае наш творчы размах? (В.Таўлай). 10. Каму агнямі свеціш, вуліца? (А.Пысін). 11. А далей? Што лёс далей накрэсліў? (М.Калачынскі). 12. Што з табой? Плачаш? (У.Караткевіч). 13. Чаму ты маўчыш, паэзія мая? (В.Вітка). 14. Няўжо прарыпіць сваёй воссю надломленай глобус – Зямля і спыніцца стомлена, быццам гадзіннік, людзі? (Я.Сіпакоў). 15. Дзе ж ты сягоння, дзяўчына мая? (В.Таўлай). 16. Каму, як не табе, паслухаць жывую музыку вясны? (У.Хадыка). 17. Можа, мы маглі б убачыцца заўтра? (К.Чорны).

26. Растлумачце настановаўку спалучэння знакаў прыпынку ў канцы сказаў.

1. Глядзі, якая перад намі гарыць і свеціць зорка!..(У.Хадыка). 2. Маленства, дзе ты?..(А.Лойка). 3. І ўсё памылкі... Як іх пазбегнуць, дружа мілы?! (А.Лойка). 4. Няўжо на свеце нешта ёсць мацнейшае за дружбу, у лютых бітвах не згарэўшую, з якою мы над бурамі ўзняліся?! (К.Кірэенка). 5. Аб той вясне ўспамінаю як аб самай светлай далечы!.. (А.Лойка). 6. Вецер, уздыміся!..(М.Чарот). 7. Ах, думкі, куды паляцелі? (В.Таўлай). 8. Хіба цябе састарылі гады?! (Г.Бураўкін). 9. Ты помніш?.. Не, цяпер ты ўжо не ўспомніш той сквер, дзе мы сядзелі ў летні дзень... (М.Аўрамчык). 10. Пачакайце! Што вы гэтак хутка?! (М.Калачынскі). 11. Дзе ж ля вокан нашыя ялінкі?.. (А.Вялюгін). 12. Франц Шуберт, Штраус, ван Бетховен... І сёння вы жывыя для жывых!.. (А.Бачыла). 13. Калі ўжо, калі адгрыміць на зямлі час граніц, неспакойных граніц?.. (А.Куляшоў). 14. Зямля Радзімы! У сэрцы боль салодкі хто не адчуў, сустрэўшыся з табой?! (А.Звонак).

27. Запішыце сказы, ставячы ў іх канцы патрэбныя знакі прыпынку. Укажыце магчымыя варыянты.

1. Зор ранніх знікла дыдэма (У.Хадыка). 2. Праз якія яшчэ нам далечы і ў якую ісці пару (А.Лойка). 3. Ubачыць родны бераг свой табе да болю хочацца (П.Панчанка). 4. Хто мне і каму я ў жыцці вінен (У.Хадыка). 5. Як непаўторны кожны міг (А.Лойка). 6. Белая птушка здалёку белым махае крылом (А.Звонак). 7. Цісне сэрца мне песня начная (М.Багдановіч). 8. Над гарачым палеткам, ветрык, вей (В.Вітка). 9. Льны адбіраюць неба фарбы (М.Аўрамчык). 10. Годзе, успаміны, даволі (В.Таўлай). 11. Эх, хутчэй бы вясна (М.Калачынскі). 12. Бяседзе кожнай

ёсць мяжа (У.Хадыка). 13. Чаму цябе хвалююць чужыя пачуцці (К.Кірэенка). 14. Ясней свяці, сонца (М.Чарот). 15. Адышлі дні былыя ў песню Дзе сябры мае Дзе яны (П.Панчанка). 16. Ці можаш, песня, ты маўчаць (А.Бачыла). 17. Хай мчаць наперад караблі (У.Хадыка).

28. Перакладзіце сказы на беларускую мову, пастаўце ў іх канцы патрэбныя знакі прыпынку. Вызначце тыпы сказаў паводле мэты выказвання.

1. Сложна, богата, миролюбива, талантлива славянская душа (А.Толстой). 2. Желанья Что пользы напрасно и вечно желать (Ю.Лермонтов). 3. Да здравствует солнце, да скроется тьма (А.Пушкин). 4. Не правда ли, странная пьеса (А.Чехов). 5. Нет человека в мире счастливее меня (И.Тургенев). 6. Разве мы, писатели, не были свидетелями жизни и деятельности великих борцов за мир (К.Федин). 7. Вперёд Не отставай, друзья! (А.Чехов). 8. Слышите ли вы Обещаете ли вы это сделать (И.Тургенев). 9. Любовь красива, злоба безобразна (К.Федин). 10. Разве вы можете обойтись и без публики, и без музыки, и без грома рукоплесканий (А.Пушкин). 11. В сумерках проступали неясные контуры строений (А.Фадеев). 12. Любит ли он вас (И.Тургенев). 13. Пусть сильнее грянет буря (М.Горький).

29. Вызначце тыпы сказаў паводле мадальнасці (сцвярджальныя, адмоўныя: агульнаадмоўныя, частковаадмоўныя).

1. Не хацелася траціць дарэмна ніводнага дня, ні адной хвіліны (І.Шамякін). 2. Ля гэтых сосен нельга не спяваць (М.Танк). 3. Смутку не знае вясна маладая ніколі ні ў лесе, ні ў полі (А.Александровіч). 4. Ні аднаго голасу на вуліцы (І.Мележ). 5. Андрэй чакаў не такога прыёму (П.Пестрак). 6. Ніхто не сказаў ні слова (Р.Няхай). 7. Маці не вытрымала, каб лішні раз не палюбавацца на дачку (І.Шамякін). 8. Ні броду, ні моста не было (Якуб Колас). 9. Гэту песню не спець не магу я (К.Кірэенка). 10. Сябры мае таксама выбіраюць гармонікі і скрыпкі, на якіх, хіба, вяселле не адно сыграем (М.Танк). 11. Ці не прайсціся нам па вясенніх вуліцах (П.Хадкевіч). 12. Каму не хочацца ў гарачы летні поўдзень апынуцца на беразе возера ці хоць бы невяліччай рэчкі? (В.Вітка). 13. Ад пачутых слоў на душы стала не так трывожна (П.Галавач). 14. Не, не вярнуцца дням былым ужо ніколі (М.Багдановіч). 15. У хату ўвайшоў не Кандрат (А.Савіцкі).

30. Падзяліце тэксты на сказы, перакладзіце іх на беларускую мову. Пераклад запішыце, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку.

І. Но какая же непостижимая тайная сила влечет к тебе почему слышится и раздается немолчно в ушах твоя тоскливая несущаяся по всей длине и ширине твоей от моря до моря песня что в ней в этой песне что зовет и рыдает и хватает за сердце Русь чего же ты хочешь от меня какая непостижимая связь таится между нами.

Н.Гоголь. Мертвые души

II. Боже как ты хороша подчас далекая далекая дорога сколько раз погибающий и тонущий я хватался за тебя и ты всякий раз меня великодушно выносила и спасала а сколько родилось в тебе чудных замыслов поэтических грез сколько перечувствовалось дивных впечатлений.

Н.Гоголь. Мертвые души

31. Визначце развітыя і неразвітыя сказы, аднасастаўныя і двухсастаўныя сказы. Растлумачце арганізацыю кожнага з граматычных саставаў.

1. Вецер сціх. Залаціцца ціхі асенні дзень (У.Караткевіч). 2. Стаяла цішыня і ноч (К.Чорны). 3. Вось, здаецца, і бераг (Я.Маўр). 4. Не чутно было ўжо вясёлых песень (Якуб Колас). 5. Звонкая марозная раніца (І.Грамовіч). 6. Зніклі сум і туга. Хацелася зноў працаваць (П.Пестрак). 7. Бабка Наста, як кажуць, была стрыманай (І.Шамякін). 8. Алеська – дзяўчына бойкая і вясёлая (Р.Мурашка). 9. Настрой быў канчаткова сапсаваны (П.Галавач). 10. Натоп загуп, заварушыўся (К.Чорны). 11. Было гарача (І.Навуменка). 12. Мора ласкавае, спакойнае (Я.Маўр). 13. Абедзве жанчыны ўсміхаліся (У.Карпаў). 14. Лагуновіч – добры камандзір (І.Мележ). 15. Прысутнічае чалавек сем (І.Шамякін). 16. Бярэзнік. Дзе-нідзе блісне верхавіна елкі (К.Чорны). 17. Маці з дачкой пачалі спяваць ("Народная газета"). 18. Світае (А.Якімовіч). 19. Ніхто з нас не спяшаўся (В.Хомчанка). 20. Быць першым нялёгка (А.Савіцкі).

32. Перакладзіце сказы на беларускую мову. Укажыце тыпы аднасастаўных сказаў.

1. Хорошо в деревнях пекут хлеб (М.Горький). 2. Прислушайтесь к голосу весенней музыки (В.Песков). 3. Не усидеть дома в такое время охотнику (В.Арсеньев). 4. Изморось. Сумерки. Дорога в степь (М.Шолохов). 5. Ласковым словом и камень растопишь (Пословица). 6. С особенным чувством вспоминаю первое охотничье путешествие (И.Соколов-Микитов). 7. Не пора ль за дело приниматься (И.Крылов). 8. Нет здесь ни объездчиков, ни егерей, ни лесников (Н.Почивалин). 9. Жгучим морозом опаляет лицо (А.Фурманов). 10. Полночь. Мгла и ветер (Н.Грибачев). 11. Писателю необходимо быть умным, но еще необходимее быть сердечным (П.Павленко). 12. Это стихотворение в прозе. Со временем к нему напишут музыку (М.Горький). 13. Звезды затянуло мглой (А.Толстой). 14. К вечеру нахмурилось (Н.Бажанов). 15. После короткого совещания решено было идти обратно (М.Шолохов). 16. Вам бы здесь до осени пожить (А.Чехов). 17. С дождями связано много примет (К.Паустовский). 18. В самолете становилось все жарче, все душней (В.Катаев). 19. Вон солнце, голубое небо... Воздух какой чистый (И.Куприн). 20. Можно без лыж идти по хрустящему снежному паркету (И.Соколов-Микитов). 21. Нет, об этих минутах нельзя писать без восторга (В.Песков).

33. Запішыце тэкст, расстаўце прапушчаныя знакі прыпынку. Вызначце тыпы сказаў паводле будовы (простыя, складаныя). Падкрэсліце ў сказах граматычную аснову.

Сядзіба Міцкевічаў здалёк вабіць вока кліча наведаць утульны куток Навагрудка. Усё тут цяпер дагледжана прыяздoblена вычышчана-выгладжана. Праўда сам дом ужо не той які быў пры жыцці паэта многа зменена і ва ўсёй сядзібе. Тут не сустрэнеш ужо тых таполяў што вартай стаялі некалі перад домам я іх бачыў толькі на малюнку Ігната Дамейкі. Няма ручая што цёк каля вокнаў няма маленькай цяністай алеі з каштанаў ды ліп што вяла да ганка замест яе цяпер акуратная забрукаваная дарожка. І ўсё ж гэта тая самая сядзіба. Тут як тыя мімалётныя птушкі працяцелі некалі дзіцячыя і юнацкія гады паэта. Цэлых семнаццаць гадоў кожны дзень чуўся тут яго голас ад нараджэння (сюды адразу ж маці прывезла немаўля з Завосся) і да яго паступлення ў 1815 годзе ў Віленскі універсітэт. На родны падворак імчаў ён кожным разам бавіць канікулы спачатку як студэнт універсітэта а потым як настаўнік ковенскай школы.

Вунь на той высокі ганак сустракаць яго выходзіла маці а з будкі радасна павіскаючы ляцеў насустрач улюбёнец усіх дзяцей чорны як смоль Крук кідаўся на грудзі і ўсё меціў лізнуць у шчаку.

К.Цвірка. Да ўзгоркаў тых лясных...

34. Выпішыце з тэксту сказы ўскладненай будовы. Укажыце, якімі канструкцыямі яны ўскладнены (аднародныя члены сказа, адасобленыя члены сказа, параўнальныя звароты, звароткі, набочныя і ўстаўныя канструкцыі).

Наступала бурная вясна. На Сожы сышоў лёд. Пайшлі параходы. Да вайны на рэках быў спорны рух і грузавозаў, і пасажырскіх суднаў, аўтобусаў рэйсавых тады не было...

Недзе ў красавіку, калі разліў Сожа, якім мы любаваліся з крутога берага парка, пачаў спадаць, а на Мельнікавым лузе вылезлі з вады астраўкі, Міхал Бахун сказаў мне:

– Давай з'ездзім у мае Парычы. Пасля практыкі я не дабраўся туды.

Я разумеў яго: чалавеку карцела расказаць пра Заходнюю Беларусь (было што!), прывезці нейкія падарункі, якія мы купілі за нашы мізэрныя камандзіровачныя...

Хіба мог я адмовіцца ад прапановы сябра? Праплыць па Дняпры, па Бярозе! Казка! Шкада, што ад Рэчыцы паплыўём не ўніз, не да Холмеч, дзе была мая Маша. А мяне так цягнула туды! З мінулага лета не бачыліся. Як ты там, у Артуках, мая фельчарыца? Нешта сухаватымі пісьмы твае сталі! Рэўнасць да невядомага саперніка ела сэрца, як іржа жалеза, кінутае пад дажджом.

У Рэчыцы мы сядзелі суткі: чакалі парахода. Добра, што там на прыстані пад абрывістым берагам меўся пакойчык, дашчаты, але шчыльны – не прадзімала ветрам, – і вартаўнік дазволіў нам там пераначаваць. На другі дзень пашанцавала ўладкавацца на буксірчык, які цягнуў баржу з нейкім грузам.

Перад заходам сонца высадзіліся ў Парычах – глухім яўрэйскім мястэчку. Хата Бахуноў тут жа над ракой, крокаў за сотню ад прыстані, калі дашчаты масток можна назваць прыстанню. У хату мы зайшлі незаўважанымі. І толькі калі сябра мой схіліўся, як у паклоне, каб прайсці з цесных сенцаў праз нізкія дзверы, маці ўбачыла сына. Яна сядзела на лаве і перабірала дробную бульбачку: набліжалася вясна, сяўба.

І.Шамякін. Начныя ўспаміны

35. Выпішыце з тэксту асобна поўныя сказы і няпоўныя сказы. Укажыце, якія члены сказа прапушчаны ў няпоўных сказах.

Зала – як суцэльны грот з кветак. На спінках крэслаў гірлянды незабудак, у насценных вазах букеты нарцысаў і цюльпанаў. Столь – як кветкавы шацёр. І ля сцен – маладыя бярозкі.

А на сцэне – дзявочы хор. Ніжэй – вясковы аркестр.

Кумы з дзецьмі садзяцца парамі, ля праходу. І хор пачынае спяваць. Песні яго – тыя песні, што спявае народ пра дзяцінства, пра маці, пра будучы лёс немаўлятка. Музыка, водар кветак. Усе сядзяць трошкі расчуленыя.

У.Караткевіч. Казкі Янтарнай краіны

36. Выпішыце з тэксту няпоўныя сказы. Укажыце, якія члены сказа ў іх прапушчаны. Назавіце бессастаўныя сказы, якія ўжыты ў гэтым тэксце.

Размовы пра бежанства не аціхалі і ў хатах, і на вуліцы.

– Мусіць, паедзем, – казаў Пятро Ламака (па вяскавай мянушцы Багдан) і шкроб за вухам.

– Дзіва што! – як заўсёды няпэўна адгукнуўся Гамон.

Да мужчын падышоў Фэдар-японец:

– Ці сустрэне там хто? Сёння кожны пра сябе думае.

Неяк незаўважна сярод мужчын з'явіўся Трахімаў сын – Косцік, узяў бацьку за палу світкі:

– Хадзем дахаты, мама плача, – сказаў, хлюпаючы носам.

– Чаго? – натапырыўся на сына бацька.

– А таго! – пацягнуў малы за палу і, агледзеўшы мужчын, як бы пахваліўся: – А мы не паедзем!

– Паедзеш, калі казакі папросяць! – зарагатаў Галёнка.

– Не! – стаяў на сваім малы. Чуў, відаць, нешта ад старэйшых, ад сямейнікаў.

Але ж не. Па суседніх на захад ад Прускі вёсках ужо шасталі на конях казацкія раз'езды, прыспешвалі людзей збірацца ў дарогу.

А калі ў пачатку жніўня здалі і Варшаву, дык Пруску зусім запаланілі вайскоўцы і адразу ж за клунямі ўзяліся капаць акопы.

Вечарам, калі Кужалі сабраліся ў хаце, Кірыла сказаў: – Вунь яно што! І на Брэсцкую крэпасць не спадзяюцца. А здаецца, яе зусім нядаўна адрамантавалі...

Неўзабаве кожная прускаўская сям'я атрымала невялічкую кніжачку – “Білет бежанцаў”.

У.Гніламёдаў. Усход

КАНТРОЛЬНАЯ ПРАЦА

1. Выпішыце з тэксту простыя сказы. Ахарактарызуйце іх паводле мадальнасці, мэты паведамлення.

2. Падкрэсліце ў простых сказах граматычную аснову і даданыя члены сказа. Укажыце іх тыпы паводле структурнай арганізацыі (аднасастаўныя, двухсастаўныя; развітыя, неразвітыя; ускладненыя, няўскладненыя).

3. Выпішыце з тэксту складаныя сказы, укажыце іх тыпы (складаназлучаныя, складаназалежныя, бяззлучнікавыя, сказы з рознымі відамі сувязі). Пабудуйце іх схемы.

4. Выпішыце з тэксту няпоўныя сказы, а таксама складаныя сказы, у якіх ёсць часткі са структурай няпоўных сказаў. Укажыце, якія члены сказа ў іх прапушчаны.

5. Раствлумачце на прыведзеных прыкладах адрозненні паміж сінтаксічнай сувяззю дапасаваннем і сінтаксічнай сувяззю каардынацыяй.

Варыянт I

Заданні 1-3

Здавалася, рушыўся свет... Бянтэжыла новае слова – бежанцы. Але сам чалавек не заўсёды заўважае, як ён становіцца іншым.

...Марыля, ужо седзячы на возе, апошні раз глянула на родную хату, на забітыя дошкамі вокны і заплакала.

Выехалі на Камянецкі гасцінец, і ўсе доўга азіраліся назад. Вёска аддалялася і аддалялася.

Нарэшце зніклі, засталіся за даляглядам дзве прускаўскія ліпы, што ўзвышаліся пасярэдзіне вёскі.

Ехалі. Над возам узнімалася палатняная буда, а ўсё разам нагадвала Лявону карабель, што пусціўся ў плаванне па бясконцым жыццёвым моры.

На такіх жа "караблях-фурманках" паціху калыхаліся і астатнія прускаўскія сем'і. Паперадзе ехалі Пятро Ламака і Аляксей Галёнка, зрэдку паганяючы коней.

На возе ў Кужалёў сядзелі Кірыла і Марыля, астатнія ішлі пешшу. Лявон трымаўся за люшню і часта аглядаўся на фурманкі, што рухаліся следам.

Прускаўскі абоз суправаджалі некалькі казакаў на конях.

У.Гніламёдаў. Усход

Заданне 4

І адкрылася Палессе. Адкрылася тым, што тры ласі пераплывалі Сож, выставіўшы над вадою гарбаносыя галовы. А пераплыўшы, пачуўшы гоман вінтоў, ірванулі на сваіх хадулях – аж затрашчала лаза. Нават пазіраваць перад аб'ектывам не схацелі. Была ва ўсім гэтым такая першабытная дасканаласць і прыгажосць, што сціснула сэрца.

У.Караткевіч. Званы ў прадоннях азёр

Заданне 5

1. Над галавой – бяздоннае неба. 2. Неба бяздоннае.

Варыант II

Заданні 1-3

На ўсім ляжала намітка тонкага шэрага марыва, якое ахутвала блізкае і – гусцей – дальняе наваколле. З прыдарожных прысадаў ужо ападалі сухія лісты.

Падарожнікаў не пакідала трывога. Думаў заўсёды, што гаспадар, а ты, аказваецца, бежанец. Балела душа аб пакінутым.

Наперадзе, за Ліпнаю і Мікалаевам, паказаўся Камянецкі стоўп, які добра быў відзён з Бабіцкай гары. Унізе, пад гарою, колы па восі грузлі ў пяску.

Мінулі Ліпну, Мікалаева, праехалі Замасты, і колы застукалі па камянецкім бруку. З некаторых дамоў на вуліцу павыходзілі местачкоўцы. Большасць з іх былі яўрэі.

...Застаўся ззаду Камянецкі стоўп.

Рухаліся марудна. Паспявалі праехаць дзве-тры вярсты за гадзіну, болей не атрымлівалася. Шумеў у дарожных прысадах вецер, нізка клубіліся белыя бухматыя воблакі, скрыпелі калёсы, западаючы ў глыбокіх калдобінах і нібы скардзячыся камусьці на незайздросны лёс ездакоў.

У.Гніламёдаў. Усход

Заданне 4

Паміж азёраў частыя ўзгоркі, і на іх пілы лясоў, пераважна хвойных. А па схілах – палі. Малінавыя шары канюшыны, сінявокія льны, жыта, сям-там расквечанае валожкамі.

На ўзгорках вострыя шпілі гарадкоў з гарбатымі вуліцамі і вялізнымі купамі старых ліп. Адзін амерыканскі падарожнік, што аб'ехаў палову свету, пісаў на пачатку нашага стагоддзя, што пейзажаў, лепшых за пейзажы беларускія, ён не бачыў ва ўсёй Еўропе.

У.Караткевіч. Зямля пад белымі крыламі

Заданне 5

1. Крынічная вада наталіла смагу. 2. Вада крынічная.

ГАЛОЎНЫЯ ЧЛЕНЫ СКАЗА

37. Запішыце сказы, падкрэсліце дзейнікі і выказнікі, вызначце спосаб іх выражэння. Ахарактарызуйце структуру дзейнікаў (простыя, састаўныя, складаныя). Растлумачце значэнні выдзеленых слоў.

1. Дзве ці тры кабеціны сядзелі ў Амілі Снацкай і ціха ўздыхалі (К.Чорны)
2. Свае, калісьці пражытыя Алесем, цяпер зноў перажытыя ім кадры ўспамінаў нечакана і радасна дапаўняюцца новай канцоўкай (Я.Быкаў). 3. Лёс або выпадак дамогся інакшага, і ўсё ж нейкая часцінка майго Я будзе вечна знаходзіцца тут – з Грынюком, Дудчанкам, Усольцавым, Бабкіным (В.Быкаў). 4. У Радашковічах у свой час жыў і працаваў адзін з самых яркіх працаўнікоў на ніве нацыянальнага Адраджэння – Браніслаў Тарашкевіч (П.Гардзіенка). 5. Сам Панцялееў, зрабіўшыся з часам багатым золатапрамыслоўцам, якому толькі ў Пецярбургу належала нерухомасці на некалькі соцень тысяч, даўно адхрысціўся ад светлых, чыстых ідэалаў сваёй рэвалюцыйнай маладосці (“Маладосць”). 6. Ва ўсім яго [Лукашова] абліччы, нетаропкіх і дакладных рухах было нешта ўпэўненае, дужае і надзейнае (В.Быкаў). 7. У кожнай такой зямлянцы жыве па некалькі вялікіх сем’яў, якія належаць да аднаго роду (В.Вольскі) 8. Дзіцячы дом стаяў на канцы сяла за высокім парканам (С.Грахоўскі). 9. Чарнабароды з вінтоўкай моўчкі стаяў ля дзвярэй (В.Быкаў). 10. Тут было багата дзіцячай маёмасці (М.Лынькоў). 11. Калі бывае бабіна лета? (Я.Радкевіч). 12. Пушкінскае “поэзія, как ангел-утешитель, спасла меня” належыць не толькі яму самому (“Полымя”). 13. Аўгуст ХХІ усё ж такі сабраў сюды значныя сілы сваіх войскаў і шляхецкіх харугваў (М.Ткачоў). 14. Неўзабаве ўжо ў вагоне быў адзіны людскі арганізм (К.Чорны). 15. Можна сказаць, у малых Куранях было сваё вялікае (І.Мележ). 16. У скрыні ляжала матчына святочнае адзенне, спраўленае яшчэ ў дзеўках: **сачак**, спадніца з густымі фальбонамі, з чырвона-чорнымі шырокімі палоскамі ўпоперак, белая кужэльная кашуля з вышыванымі рукавамі, **кгарсэт**, цесна скроены ў стане і расшыты на клубах, **каптур**, аблямаваны злёнаю стужкаю ў зоркі (Я.Скрыган). 17. Усё гэта майго дзядулю радуе (М.Рамашка). 18. Ф.Скарына і яго паслядоўнікі адыгралі вельмі важную ролю ў справе дэмакратызацыі старажытнаславянскай і беларускай моў (“Этнаграфія Беларусі”). 19. Быць адукаванымі – наша мэта (“Звязда”).

38. Вызначце граматычныя формы каардынацыі дзейніка і выказніка.

1. Сядзіць Даніла спахмурнелы з сваёй Марынкай за сталом (Якуб Колас).
2. Дзед з малодшымі сядзеў на прызбе (У.Караткевіч). 3. Ад стажар’я была відаць адна Сяргеіха з дзецёмі (І.Пташнікаў). 4. [Сцёпка:] Эх, каб у яго ды былі грошы: кніжак, кніжак накупляў бы ён сабе! (Якуб Колас). 5. А вось там хвалюецца пан Мнішак з яго замучаным тварам і стрыманым гонарам у вачах (У.Караткевіч). 6. Я хапаю Юрку за галаву – на скронях у яго моцна торгаюцца жылы (В.Быкаў). 7. Маткі з парасяткамі беглі да лесу ціха – хутка бегчы яны не ўмеюць

(І.Пташнікаў). 8. І давер’я больш было ў Хадоські ў вачах, і каса была гусцейшая, цудоўная, русая, з водбліскам золата каса (І.Мележ). 9. Дзе-нідзе праснуе людская фігура і зараз жа знікне невядома куды (Якуб Колас). 10. Ганна заспявала разам з усімі, заспявала звыкла (І.Мележ). 11. Глядзіце без дакоры і пагарды вы на мяне з экрану вашых кніг (А.Куляшоў). 12. У хуткім часе БТ прапануе сваім гледачам падзвіцца і з тэлевізійнай версіі Купалавых “Тутэйшых”, праўда, паводле спектакля Акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы (“ЛіМ”). 13. Піліпчык частаваў Васільку чмяліным мёдам (М.Лынькоў). 14. Ідуць баркалабаўскія старцы з сінявокімі хлопчыкамі празрыстай ікананічнай прыгажосці (У.Караткевіч). 15. [Бабуля:] – Хай вунь маці мёду прынясе ад бабы, ды напарым маліны (Я.Брыль). 16. Кланя з дзецьмі была ўжо недзе ў Пячым (І.Пташнікаў). 17. Двое рабочых разбілі на кавалкі даўжэзны прэнт (К.Чорны). 18. На ўзлеснай вуліцы, якая была дагэтуль бязлюднай, раптам з’явілася група дзяўчат і хлопцаў (У.Шахавец). 19. Шмат сцяжынак і глухіх дарог разыходзіцца адсюль у лес у розных кірунках (Якуб Колас). 20. У той дзень зранку пяцёра зняволеных у паўразбураным начною бамбёжкаю цэху выкопвалі неўзабаве бомбу (В. Быкаў).

39. Запішыце сказы, падкрэсліце выказнікі і вызначце спосаб іх выражэння.

1. Ой, якое ж гэта гора: наша Ганна навек хвора! (Якуб Колас). 2. Гэты камітэт і ўзяў на сябе ўсю ўладу на вёсцы, пачаў свае мужыцкія парадкі наводзіць (М.Зарэцкі). 3. Маўчалі кулямёты і зеніткі пад самым лесам, – іх бачылі на свае ўласныя вочы (М.Лынькоў). 4. Наша Парася на ўсе штукі прыдалася (Прыказка). 5. Мой дзед Куцейка зноў на сцэне і ходзіць гогалем стары (Якуб Колас). 6. Няўжо Чарноў гэты – наш? (В.Быкаў). Весткі пра нашу даўнюю гісторыю вельмі рэдкія (М.Ермаловіч). 8. Усё ж у нашым становішчы здаровы чалавек варты некалькіх параненых (В. Быкаў). 9. І тут яго [Даніка] схапілі пад пахі нечыя дужыя рукі, знялі-сцягнулі з падаконніка на падлогу (Я.Брыль). 10. Маці раз прыслала была Лявону пасылку (К.Чорны). 11. [Сцёпка:] – ...Усё народнае, ніхто табе на карку не сядзіць... (Я.Брыль) 12. Алёшавы бацькі былі на ўсе Курані беднякі з беднякоў (І.Мележ). 13. Святлей і ў хаце рыбаковай (Якуб Колас). 14. Пісьмы адрасаваны бацьку, малодшаму брату, сябру, а ў пераважнай большасці – сястры Ганне, у той час – Нютачцы, любімаму, вернаму другу (Я.Брыль). 15. Гэта крычаў на ўсё горла капітан – кулямёт змоўк, і чалавечы голас пад зямлёй аж рэзаў вушы (І.Пташнікаў). 16. Бацькава папруга не мела моды ўмешвацца ў яго, Жэнькавы, унутраныя справы (“Полымя”). 17. Шабета пабачыў усяго за сваю службу, усялякіх нечаканасцей, таму стаяў напачатку (І.Мележ). 18. Лют меў пад сваёй рукой каля дзвюх тысяч чалавек (Л.Дайнека). 19. На маёй радзіме ёсць невялікі гарадок Слуцк (Я.Скрыган). 20. Лепш нічога няма свайго роднага вугла (Прыказка). 21. Прыемна гэта сказаць: мая хата, мой пад’езд, мой двор (У.Караткевіч). 22. Земгалы былі самым усходнім з падзвінскіх плямёнаў (М.Ермаловіч). 23. Хлеб сірочы, вядома, нялёгкі, аднак пра яго пакуль што больш

думала мама (Я.Брыль). 24. Хорошая дзевачка – хлапцам занозачка (Прыказка). 25. “Няхай бачаць, чыя сіла! – падумаў [Яўхім], прыгадваючы, колькі працівілася яму. – Няхай знаюць!..” (І.Мележ). 26. Ціха перагаворваючыся аб нечым, суседзі мае пачынаюць сняданак (В.Быкаў). 27. Сёмка Фартушнік выбіваўся ў людзі з бруднай і цеснай бацькоўскай крамкі (К.Чорны). 28. Асцярожны і прадбачлівы бацька не спускаў яе [дачку] з свайго вока (Якуб Колас).

40. Спачатку запішыце сказы з састаўным іменным выказнікам, затым – сказы з састаўным дзеяслоўным выказнікам. Вызначце, якімі часцінамі мовы выражаецца састаўны іменны выказнік, а якімі – састаўны дзеяслоўны.

1. З натоўпу вылазіць цётка з кошыкам, ставіць кошык на падлогу і пачынае перавязваць на галаве квяцістую хустку. (В.Быкаў) 2. Адвезці ў Загор’е меўся сам бацька яе, Андрэй Гарнашка (Якуб Колас). 3. На шыю бацьку быў уздзеты цесны жалезны абруч (Л.Дайнека). 4. Антаніна маўчала. Відаць, усё не магла валодаць сабою (Г.Далідовіч). 5. Грушы былі нічыйныя (А.Марціновіч). 6. Князь і яго жонка маглі перадаць права першага стрэлу любой асобе (М.Ткачоў). 7. Урэшце Максіму стала сорамна за ўласную мяккасць (І.Шамякін). 8. І я засталася жыць у сям’і Купалы (Я.Новікава). 9. Зрабіў настаўнік экзамен Сцяпану (Якуб Колас). 10. Цароў фурман умеў з месца пускаць коней наўскач (У.Арлоў). 11. Клімчанку стала незвычайна шкада сваіх, гэткіх усё ж недасяжна далёкіх хлопцаў (В.Быкаў). 12. Грамыкаў Юрка любіць вось гэтак ляжаць і глядзець (Я.Брыль). 13. Нагавіцы ягоня [Юрася] былі амаль да каленяў мокрыя (У.Караткевіч). 14. Выцягнуў [Бушмар] ведро вады, нагнуўся і стаў ліць празрысты холад сабе на галаву (К.Чорны). 15. Гэтай чужой размове я быў рад, як сваёй удачы (Я.Скрыган). 16. Усціння спярша запарыла сечанку карове, занесла ў хлеў, пасля пачала таўчы бульбу (І.Чыгрынаў). 17. Васіль ехаў цяпер пануры, паглыблены ў свае думкі (І.Мележ). 18. Руневіч, здаецца, больш за многіх рады, што, і не ведаючы чужых моў, можна, выходзіць, усім так здорава зразумець галоўнае (Я.Брыль). 19. Аднак лясы і балоты з’яўляюцца не толькі істотным фактарам нашай прыроды (М.Ермаловіч). 20. І вось пан Канстанцін Кроер асмеліўся патроху парушаць звычай, непрыкметна наступаючы мужыкам на мазалі (У.Караткевіч). 21. Першымі ў акрузе былі чырвоныя абозы з іх, Юравіцкага, раёна (І.Мележ). 22. Галкін служыў у кулямётным узводзе, трымаўся заўсёды сваіх хлопцаў і толькі ўчора быў перададзены стралкам для ўзмацнення галоўнай паходнай заставы (В.Быкаў). 23. Вёска была вялікая і жыла з рыбалоўства (У.Караткевіч). 24. Яўхім як бы не разумеў ці знарок хацеў збянтэжыць, падсмяяцца (І.Мележ). 25. Інжынер Уладзімір Зон стаў маім лютым ворагам (Я.Скрыган). 26. Дарэктар наш быў палахлівы... (Якуб Колас). 27. Як увіхалася ў гэты вечар ля Сашы крамніца Раіса! Як старалася спадабацца, дагадзіць свайму часоваму пастаяльцу (І.Навуменка). 28. Жаночы ж голас увесь час быў спакойны (К.Чорны).

41. Запішыце сказы з састаўным дзеяслоўным выказнікам, укажыце лексічныя разрады дзеясловаў, якія выступаюць у ролі звязак, вызначце іх час, лад і асобу.

1. Ганна не стала чакаць Глушаковай каманды, пайшла сама ў гумно, хацела паляжаць на снапах у зацішку (І.Мележ). 2. Махорка хацеў быў учапіцца рукой за ляжэйку, але не слухала рука (І.Пташнікаў). 3. Любіў ён [Кузьма] збіраць грыбы... (Якуб Колас). 4. Хоць гаспадыня і хапалася бегчы ў поле, аднак сняданае сабраць Чубару на стол не забылася, накрыла абрусам (І.Чыгрынаў). 5. Кроер адчуваў сваю слабасць і стаў шукаць вачыма чагосьці больш важнага (У.Караткевіч). 6. Але Ладынін не спяшаўся адыходзіць (І.Шамякін). 7. Я хачу правесці вас па маёй зямлі (У.Караткевіч). 8. Хлопец не здолеў закончыць нават першага класа і цяпер разам з бацькам пасвіць калгасны статак (І.Навуменка). 9. Толькі на трэція суткі ўдалося дагнаць сваіх (В.Сачанка). 10. А свайго лепшага сябра, разведчыка капітана Волаха, Іваноўскі нават не паспеў пахаваць (В.Быкаў). 11. Пачынала світаць (У.Дамашэвіч). 12. Міця пачаў гаварыць упэўнена... (А.Пальчэўскі). 13. Не хацелася развітвацца з людзьмі, якія сабраліся, каб узаемна ўзбагаціць свае сэрцы (К.Кірэенка). 14. Я меўся чытаць “Гартаванне” – верш пра вясковага каваля (В.Вітка). 15. Машы заўсёды падабалася бачыць Максіма ў працы (І.Шамякін). 16. Адно чуваць было, як смактаў [алень] бярозавы сок, ды відаць было, як пры гэтым вочы яго туманіла шчасце (В.Карамазаў). 17. Вясна не хацела мірыцца з упартаю зімою (В.Карамазаў). 18. Я люблю хадзіць па вуліцах невялікіх гарадкоў, глядзець, як жывуць людзі (А.Кудравец). 19. Кузьма Чорны ўмеў і любіў раскаваць (М.Лужанін). 20. Гэтую санату Бетховена Валя ведала на памяць і магла яе іграць у любы час і без нот. І слухаць магла бясконца (Я.Сіпакоў). 21. Мальвіне хацелася прыпыніцца каля гэтай ліпкі, але Тычына апярэдзіў яе... (А.Кулакоўскі). 22. Ледзь паспявалі абабраць парэчкі, як паспявалі вішні, наліваліся сокам, жаўцелі грушы, крутабокія яблыкі, словы... (Б.Сачанка). 23. Крыху засмучаным здаваўся далягляд, а ў сэрцы глыбока, як далёкі ўспамін, пачынала варушыцца тая даўняя, з маленства знаёмая туга, якая ахінае чалавека ў пустым восеньскім полі... (А.Жук). 24. І яшчэ ў Альшанах любяць працаваць (В.Палтаран). 25. Як пачаў узыходзіць [Сяргей] на гару, зямля дыхнула цяплом, пахам летняй ігліцы, чабору (А.Варановіч).

42. Запішыце сказы з састаўным іменным выказнікам у наступнай паслядоўнасці: 1) з адцягненай, 2) паўадцягненай, 3) знамянальнай звязкай.

1. Жанчына была звычайнай, з русай каронай валасоў на галаве, з трэшкі вінаватай, вельмі жаночай усмешкай на прывялых вуснах (У.Караткевіч). 2. У купцы жанчын, што ціснуліся каля ложка, гамонка ішла такая ціхая, што збоку амаль нічога не было чуваць (І.Мележ). 3. Апошнія словы былі адрасаваны Мулейку і Ступіку (Якуб Колас). 4. У гэты вечар, пасля спрэчкі з Яўхімам, Ганне нават яго хараство, упэўненасць, дасціпнасць здаваліся агіднымі (І.Мележ). 5. Ананьёў крычаў і быў страшны ў гэтым сваім, мусіць, справядлівым гневе

(В.Быкаў). 6. Алесь таксама смяўся, але сядзець вось так апошні раз за іхняй вячэрай было цяжка (У.Караткевіч). 7. У водбліску маланак Вераччын тварык здаваўся белым-белым, без крывіначкі (І.Мележ). 8. Заўжды яна [Драздова] была незадаволеная, раздражнёная, лаяла ўвесь свет і асабліва свайго мужа Арцёма, маўклівага, падатлівага цесляра з будтрэста (В.Быкаў). 9. Гэты канец нашага сяла быў мне куды мілей (Я.Скрыган). 10. Ганна адчувала, што Хадоська ўжо супакоілася, зноў сядзіць шчаслівая (І.Мележ). 11. Ядвіся была дзяўчына сукрытая, мела характар замкнёны і не жалілася на сваю долю (Якуб Колас). 12. Горад здаваўся цёмным і непрытульным (Я.Сіпакоў). 13. Гэтыя некалькі пагодных дзён, што прыйшлі і ўсталяваліся пасля працяглых нудных дажджоў, і ёсць тое забытае бабіна лета... (Я.Радкевіч). 14. І здаля, з цеплахода, трава здаецца не зялёная, а сівая, шызая (Б.Сачанка). 15. Гаспадар быў з выгляду моцны і дужы (К.Чорны). 16. Ганна не адказала, ішла строга, непадступная, паказвала гонар свой (І.Мележ). 17. І так добра стала Ганне, быў салодак час спаткання... (Якуб Колас). 18. І повен ён [Уладзя] быў чалавечага задору (К.Чорны). 19. Напісана было крыва, няроўна, алоўкам на карце з вучнёўскага сшытка, прыклеена да дзвярэй хлебам (Я.Брыль). 20. Першая на стук у акно ў Грыбковай хаце прачнулася жонка (І.Мележ). 21. Лес на другім беразе быў густа падсіненны смугой... (В.Іпатава). 22. Краявід, пазбаўлены лесу, здаваўся аднастайны і панылы (І.Навуменка). 23. Пачатак тае восені на поўдні Палесся – у міжрэччы Прыпяці і Дняпра – выдаўся пагодлівы, на дзіва сухі і цёплы (Б.Сачанка).

КАНТРОЛЬНАЯ ПРАЦА

1. Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Адзначце пісьмова граматычныя формы каардынацыі дзейніка і выказніка.
2. Падкрэсліце граматычныя асновы ўсіх прэдыкатыўных адзінак.
3. Вызначце пісьмова структурныя тыпы дзейнікаў і спосаб іх марфалагічнага выражэння.
4. Выпішыце са сказаў састаўныя выказнікі і дайце ім сінтаксічную характарыстыку.
5. Перакладзіце тэкст з рускай мовы на беларускую, графічна абазначце граматычныя асновы сказаў.

Варыянт I

Заданні 1-4

1. Ля ганка стаялі і курылі двое няголеных у рабочым адзенні дзядзькоў (В.Быкаў). 2. На Вяліка-Ілаўскім парозе разбіла наш плыт з харчамі, чалавек пяць з яго немаведама дзе прапала (Я.Скрыган). 3. Голас Хведар грубы меў, у адным канцы пасёлка падасць у другім на пасцелі не ўлежыш (А.Кудравец). 4. Вясёлы жаночы смех многіх прымушае азірнуцца (В.Быкаў). 5. Патаемна, у думках ён меў намер пасяліцца адзін (І.Навуменка). 6. Па гэтым тумане, здавалася, можна

было бегчы як па палатне (Я.Сіпакоў). 7. Аднак цяпер паміж Максімам і Толем ёсць ужо новае, светлае нешта на што ён зможа абaperціся да чаго прыгорнецца так моцна ўдаранай душой (Я.Брыль). 8. Адмовіць селяніну быць гаспадаром на зямлі злачынства (“Звязда”). 9. Я даражу яе сяброўствам, я даверам даражу (А.Пысін). 10. Юрка цяпер смелы (І.Пташнікаў).

Заданне 5

Фрау Леноре не совсем здоровилось: она страдала мигренью – и, полулежа в кресле, старалась не шевелиться. На Джемме была широкая желтая блуза, перехваченная черным кожаным поясом; она тоже казалась утомленной и слегка побледнела; темноватые круги оттеняли ее глаза, но блеск их не уменьшился от того, а бледность придавала что-то таинственное и милое классически строгим чертам ее лица. Санина в тот день особо поразила изящная красота ее рук; когда она поправляла и поддерживала ими свои темные кудри – взор его не мог оторваться от ее пальцев, гибких и длинных и отделенных дружка от дружки, как у рафаэлевой Форнарины.

И.Тургенев. Вешние воды

Варыант II

Заданні 1-4

1. Старая карчма і яе гаспадар як бы адной нагой ступалі ўжо на край магілы (Якуб Колас). 2. Праўда, прозвішча не вельмі замінала Клопікаву калі сам ён зрабіўся ўласнікам невялічкага шынка потым першакласнага вакзальнага буфета. 3. У большым пакоі ляжаў хворы хлапчук гадоў так шэсць было яму (К.Чорны). 4. Ён ніколі не быў скупы наадварот меў натуру добрую і шырокую (Я.Скрыган). 5. Тата мой быў працавіты сам і нам не даваў ленавацца (А.Пальчэўскі). 6. Ім, нашым нашчадкам, будзе даступна глыбей сягнуць у пабудаваны паэтам свет паэзіі бо ім дадзена будзе больш (М.Лужанін). 7. Пад вечар цяпельца пачынала дыміць (Я.Брыль). 8. Жыць Купалаваму слову жыць Беларусі (А.Лойка). 9. У мацеры нас было адзінаццацера (Я.Скрыган). 10. На захадзе цяпер невялікі край неба стаў чысты і пунсовы (І.Пташнікаў).

Заданне 5

Надо ж, однако, сказать несколько слов о самом Санине.

Во-первых, он был очень и очень недурен собою. Статный, стройный рост, приятные немного расплывчатые черты, ласковые голубоватые глазки, золотистые волосы, белизна и румянец кожи – а главное: то простодушно-веселое, доверчивое, откровенное, на первых порах несколько глуповатое выражение, по которому в прежние времена можно было признать детей степенных дворянских семей, хороших баричей, родившихся и утучненных в наших привольных полустепных краях. А во-вторых, он и глуп не был и понабрался кое-чего.

И.Тургенев. Вешние воды

ДАДАНЫЯ ЧЛЕНЫ СКАЗА

43. *Спачатку запішыце сказы з прамымі дапаўненнямі, потым – сказы з ускоснымі дапаўненнямі. Вызначце спосаб марфалагічнага выражэння.*

1. Гаспадару кватэры даручылі разведаць, калі будзе аперацыя (К.Чорны). 2. А страх аж вочы дзядзьку муціць... (Якуб Колас). 3. Гаспадыня сама прыбрала са стала медны самавар і панесла яго на кухню (Г.Далідовіч). 4. Грасыльда вынесла сабе з хаты маленькі ўслончык (І.Пташнікаў). 5. У лагеры сваёй, “Камсамольскай”, брыгады Валодзя, не злазячы з каня, раздае хлопцам трохі газет (Я.Брыль). 6. Заяц недаўменна глядзеў проста ў твар Іваноўскаму (В.Быкаў). 7. Бацька баяўся чужых ліхіх вачэй, зляку (Г.Далідовіч). 8. Поле гучала птушынымі галасамі, зелянілася ячменямі і аўсамі (К.Чорны). 9. Піліпчык паказваў Васільку ўсякія іншыя свае сакрэты: барсукову нару пад хваёвым пнём, птушынае гняздо ў кусце (М.Лынькоў). 10. Раман лячыў травамі скурапею і скулы, упраўляў звiхi, выводзіў цяменнік, браў на рукі дзяцей з пярэпалахам і глядзеў ім ў вочы (У.Караткевіч). 11. Доўга-доўга, шкадуючы, згадвала Хадоська бездань азярца каля Глінішчаў... (І.Мележ). 12. Яна [Ніна] ніколі не дазволіць узяць сабе хоць маленькую капляютачку таго, што належыць ёй, Марыне (М.Лобан). 13. У гэтым ціхім, але моцным “гм” Толя адчуў нядаўнюю Собалеву ўсмешку... (Я.Брыль). 14. Праз жах, праз гора, сцежкаю любою ішла са мной да перамогі весняй матчына песня (К.Кірэнка). 15. Ад сына ніякае весткі Пятро больш ужо не меў (К.Чорны). 16. Пасля смерці бацькі Альгерд (1341) валодаў Крэвам, землямі на р.Бярэзіне і Віцебскім княствам (БелЭн). 17. Аднак Глеб яшчэ больш заганарыўся і пачаў усяляк ганьбіць Уладзіміравых паслоў... (М.Ермаловіч). 18. Гандлярам порахам забаранялася мець у краме больш за тры фунты пораху (М.Ткачоў). 19. Снеданне Яўмену падавала дачка гаспадыні, шаснаццацігадовая Галя (І.Шамякін). 20. Мужчыны і жанчыны пасміхаліся з іхніх слоў, і толькі мы, дзеці, шчыра верылі дзядам Таўкалу, Петраку, Пракопу (“Полымя”). 21. Алесь з цікавасцю разглядаў спадарожніка, яго жвавы прыгожы твар з аксамітна-цёмнымі вачыма (У.Караткевіч). 22. Арлавец злосна шпурнуў пад нос сувязісту яго неадмысловую курэцкую прыладу (В.Быкаў). 23. Са спакойнай грунтоўнасцю мутэр расказала яму [Алесью] пра сваю сям’ю (Я.Брыль).

44. *Запішыце сказы, дапасаваныя азначэнні падкрэсліце адной лініяй, недапасаваныя азначэнні – дзвюма. Прааналізуйце спосаб выражэння недапасаваных азначэнняў.*

1. Успамін пра апошні, злы Васілёў позірк зноў затушыў агеньчык у сэрцы, вярнуў Ганне горыч неперажытай крыўды (І.Мележ). 2. Гэтую прыязнь Лапка да Бабуры жывіла яшчэ адна акалічнасць: Таклюся Галынка была Цімохава сястра (Якуб Колас). 3. Невысокую пасівелую жанчыну ў лёгкім асеннім паліто можна было бачыць у розных канцах Віцебска (Р.Няхай). 4. Тут, у паэтычна-неахайным пакоі Вацевага спадарожніка гэтых дзён, здавалася цесна і шумна... (К.Чорны).

5. Нарчуковы партызаны з энтузіязмам сустрэлі задуму сабраць на вяселле ў Верамейкі так званых прымакоў з навакольных населеных пунктаў (І.Чыгрынаў). 6. Раздаўся жаласны стогн і гук ад падзення чалавечага цела (У.Караткевіч). 7. Баляслаў запрог лепшага каня і паехаў па апошняга доктара душы чалавечай (К.Чорны). 8. Высокая цёмная чалавечая постаць мільганула ў навісі зацярушаных снегам галін і паволі выплівала на прагал, вырысоўваючыся ўсё болей і болей ясна з лясной вячэрняй цемры (Якуб Колас). 9. Звінеў малады дзявочы смех, радасны і прываблівы (І.Шамякін). 10. Дзіцячы гоман і плёскаць вады чуўся трохі далей, уверх па рэчцы (Я.Брыль). 11. Гэта быў малады, крутаплечы хлопец з рэдзенькім пушком на барадзе, у чорнай шапцы-аблавушцы (В.Быкаў). 12. У 70-х гадах XVIII ст. [Тызенгауз] стварыў уласны прыдворны тэатр, пераважна з оперна-балетным рэпертуарам ("Полымя"). 13. Між кустоў лазы кудлатай бегла сцежачка, вілася, а па сцежцы той плялася постаць нейча ў цёме зацятай (Якуб Колас). 14. І ўсё гэтакае ішло цяпер Зыдору ў галаву (К.Чорны). 15. Знаёмая, зведаная стыхія летуценнасці захліствае Веняміну грудзі (І.Навуменка). 16. Бацюшка прыходзіў у сваёй доўгай чорнай расе, вузкай у паясніцы, шырокай у падоле, з маленькаю рудою бародкаю, з доўгімі рэдкімі, па каўняры раскіданымі валасамі, з ліхаманкавым агнём у вачах, і палахліва аглядаў клас (Я.Скрыган). 17. За час свайго замужжа Ганна прывыкла таіцца, хаваць у душы і пакутны боль, і тугу, і надзеі (І.Мележ). 18. Як і многія, я адчуваў у сабе ў той час ціхі і светлы гонар за свой такі ўдачлівы вайсковы лёс (В.Быкаў). 19. Прыпамінаецца Сцёпку яго размова з бацькам аб рабфаку (Якуб Колас). 20. Пад нашымі нагамі чаўкае, хлюпае ледзь не да падбародка густая шорсткая трава (П.Сабіна). 21. У памятную ноч узрыву электрастанцыі Ігнат быў на заводзе ў сваёй змене (М.Лынькоў). 22. Вось і мне выпала нагода ўспомніць майго даўняга добрага таварыша... (С.Грахоўскі).

45. *Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Падкрэсліце прыдаткі, вызначце, што яны абазначаюць, як дапасуюцца і злучаюцца з паяснёнымі словамі.*

1. Вось у гэтае мястэчка і накіраваліся нашы вандроўнікі Лабановіч і Садовіч (Якуб Колас). 2. Не забылі Івана Міцевы браты Адам і Пятрусь (І.Навуменка). 3. Следам за сяржантам убеглі сюды яго падначаленыя Ахметаў, Натужны, Тарасаў (В.Быкаў). 4. Гаспадыня кватэры № 22 дзе пасяліўся Грынявіцкі ураднікава дачка Ганна Артамонава і яе прыслуга салдацкая ўдава Акуліна Смялкова на судовым працэсе царазбойцаў апавядалі пра ціхае і самотнае жыццё кватаранта, пра ягоную беднасць і сціпласць (У.Арлоў). 5. А вілы граблі і мяцёлкі малацьбітовы прыяцёлкі каля варот адны стаялі – таксама працы ўжо чакалі (Якуб Колас). 6. Каля Яўхіма апынуўся брат яго Сцяпан (І.Мележ). 7. Інжынер чалавек з дзвюма вышэйшымі адукацыямі вучоны ён не надта любіў сваё дырэктарства (Я.Скрыган). 8. Ізяслаў сеў на вялікакняжацкі сталец вялікае ўпрыгожанае золатам і слановай косцю крэсла... (Л.Дайнека). 9. Попрадкі...

Колькі выслухана ў час іх намі вясковымі падшыванцамі жаночых прызнанняў, любоўных гісторый (А.Новік). 10. І ў табакерцы залатая пяцёрка была ўся дзедава маёмасць, яго багацце (М.Лынькоў). 11. Дзеці дзве Хадосьчыны сястрычкі і брат сядзелі на печы... (І.Мележ). 12. Андрэй старэйшы Пракопаў сын быў у Чырвонай Арміі (Якуб Колас). 13. Наступнага дня з'явіўся ў яноўскае наваколле станавы прыстаў вусаты і вельмі прыгожы мужчына (У.Караткевіч). 14. Ран чакалася шмат, бо полаўцы спрадвеку мелі бязлітасныя кіпцюры і зубы трапныя лукі і стрэлы (Л.Дайнека). 15. Гэта быў муж Ядвісі пан Францішак былы ўласнік камяніцы ў ваяводскім горадзе (Я.Брыль). 16. Гэта быў далёкі дзядзька Алесь Пятро Басак-Яроцкі гаспадар невялікага маёнтка былы каўказскі афіцэр (У.Караткевіч). 17. Завознікі слухалі якраз вусаценькага мужчыну, які са смакам і веданнем расказваў пра былога гаспадара млына купца Боруха Бісінкевіча (Я.Брыль). 18. Бацька Францішка Скарыны як гаспадар сям'і быў з той нагоды больш стрыманы, памаўклівы (А.Лойка). 19. Я папраўляю на падлозе маю небараку-нагу (В.Быкаў). 20. Побач з дзядзькам сядзела Гануля яго дачка Васілёва равесніца (І.Мележ). 21. Наведваецца часам і сам гаспадар лесу мядзведзь (В.Вольскі). 22. Воблік Бёрнса-паэта спалучаецца для нас з воблікам Бёрнса-чалавека... (М.Лужанін). 23. Памятаю, як звінеў мой голас, калі чытала верш “Новая восень” (Я.Новікава). 24. У Оршы нас сустрэў Міцькоў старшыня Аршанскага райвыканкома і на машыне адвёз у Ляўкі (П.Броўка).

46. *Запішыце сказы, падкрэсліце акалічнасці, ахарактарызуйце іх паводле значэння, вызначце спосаб марфалагічнага выражэння.*

1. Хвілін праз пяць Лабановіч меў на руках карэспандэнцкі білет ад “Виленского вестника” (Якуб Колас). 2. Любка паўтарала механічна нечыя словы (М.Лынькоў). 3. Цьмяна гарэла газоўка (К.Чорны). 4. Ускочыў у грязь Яўхім, адчувала Ганна, таксама з форсу: няхай, маўляў, глядзяць, бачаць усе, які ён... (І.Мележ). 5. Неўзабаве Кацера выбегла на двор, кінулася на шыю брату (Л.Дайнека). 6. У вёску вецер падзьмуў якраз у вуліцу, упіраючыся ў хату Вялічку... (І.Пташнікаў). 7. У другой палавіне чэрвеня, адбыўшы свой месяц, Алесь выйшаў на волю (Я.Брыль). 8. У гэтай пушчы з перадвекаў – што так драмала ўдоўж і ўшыр, – сялібу меў сабе Машэка... (Янка Купала). 9. У Мінск Мікола Кавалюк прыехаў у самым канцы пераможнага сорок пятага года (І.Навуменка). 10. Мой век не прывык валачыцца павольна па багнах пустых (П.Панчанка). 11. Сярод глухога лесу, удалечыні ад магістральных дарог, буйных прадпрыемстваў і шматгалосага людскога натоўпу засталася сіраціна-сірацінаю мая родная вёсачка Асінаўка... (“Полымя”). 12. Марфа заклапочана паглядзела на свае парусінавыя чаравікі (І.Чыгрынаў). 13. І баец, нервова перасмыкнуўшы вуснамі і адразу забыўшыся і пра сённяшняю раніцу, і пра канец вайны, і пра свае клопаты-мары, шырока сігануў угору і апынуўся наперадзе (В.Быкаў). 14. Трывожна год звінеў майму дзяцінству нямецкаю трафейнаю трубой (Р.Барадулін). 15. І ўсюды, ля ўсіх беларускіх дарог, – жахлівая спадчына

адгрымелай вайны (Я.Сіпакоў). 16. Тручыся паміж новых людзей, Пніцкі нават і сам пачаў часамі трапляць у тахту іхняй гаворкі (К.Чорны). 17. Не сказаць каб ветлівым вокам зірнуў тут Чмаруцька на свайго дружбака (М.Лынькоў). 18. І аднаго разу спраўдзілася маё жаданне (Я.Скрыган). 19. Крыжацкае войска, церпячы ад голаду, рассыпалася і амаль усё загінула ў непраходных лясах (М.Ермаловіч). 20. Пра язду на таварным поездзе, па сялянскай сваёй хітрасці, Сцёпка дыпламатычна змаўчаў (Якуб Колас). 21. Алесь ненавідзеў гэтага чалавека ўсёй сілай сваёй дзіцячай нянавісці (У.Караткевіч). 22. Шмат паведалі нам пра сваё горкае жыццё-быццё старыя (П.Сабіна). 23. Мы ўсім гуртам кінуліся запаўняць прабелы ў Марыкавай адукацыі... (К.Цвірка). 24. Сцяпан хвіліну для прыліку пастаяў пры бацьку... (І.Мележ). 25. Іван быў яшчэ недзе там, у палоне цяжкай сваёй дарогі (І.Навуменка).

47. Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Падкрэсліце дзеепрыслоўі і дзеепрыслоўныя звароты ў аднаведнасці з сінтаксічнай функцыяй.

1. Прывязаўшы каня скінуўшы яму сена патупаў Глушак старэча па сходцах... (І.Мележ). 2. Мурза супакоіўся, нават панюхаў Максіма дыхнуўшы на яго цёплым і казытлівым сабачым пахам (Я.Брыль). 3. Адварнуўшыся да сцяны Гэля выняла загорнуты ў насоўку, як яна казалася, матчын пасаг, аддала настырнай кабеце (І.Чыгрынаў). 4. Некалькі дзён Курані хваляваліся пераказваючы адзін аднаму на розныя лады, як нахаба-воўк напаў на Пракопавага каня (І.Мележ). 5. Я вышукваў чмяліныя соты поркаючыся каля кусцікаў абглядваючы купіны (А.Марціновіч). 6. Боганчык пусціўшы аднаго жарабка стаяў цяпер у нечай позняй бульбе на шнуры... (І.Пташнікаў). 7. Вітаючыся з Хаімам Макар не забыўся абяруч сціснуць ягоную руку (Я.Брыль). 8. Нейкая цётка насадзіўшы поўную лодку ягнят пераплывае на той бераг – акурат дзед Мазай і зайцы (Б.Сачанка). 9. У такія ночы Васю хацелася ўстаць, пайсці да сасны і суцяшаць яе прыціснуўшыся галавой да шурпатага карычневага ствала (В.Іпатава). 10. Ubачыўшы маю радасць Янка Купала ўсміхнуўся і сказаў: “Бачу, што білет трапіў па назначэнні...” (В.Гарадзілава). 11. Адзін толькі Якуб быў з ім [Лабановічам] запанібрата і знаёміў яго з колам сваіх інтарэсаў, сваіх забавак і свайго дзіцячага жыцця забаўляючы брата несціханым шчэбетам (Якуб Колас). 12. Расціслаў Глебавіч сеўшы ў Полацку аддаў ва ўладанне ўсе полацкія ўдзелы братам і дзецям (М.Ермаловіч). 13. Стаўшы на дровы што былі складзены пад сцяною я заткнуў насоўкай ляток і зняў з цвіка сінічнік (Р.Ігнаценка). 14. Узняўшы з рук Машы сякеру Васіль абышоў вакол сасны, папляваў у далоні, размахнуўся і ўдарыў сякерай па камлю, каля самага снегу (І.Шамякін). 15. Сібірак ткнуўшыся храпамі Богданчыку ў калёсы стаў і зафорскаў (І.Пташнікаў). 16. Алень замёр, прыслухаўся і пераканаўшыся, што яго ніхто не бачыць, што ён на адзіноце з аблюбаванай бярэзінай, пачаў старанна пілаваць рогам белы ствол... (В.Карамзаў). 17. Краснакуцкі, Лукашоў адразу падняліся ляскаючы сябе па

сцёгнах замахалі рукамі (В.Быкаў). 18. Першыя свае апавяданні Мележ піша левай рукой ужо не спадзеючыся на правую (В.Вітка). 19. Пажвавелы ўраз дзядзька ўсцягнуў на калматую галаву барановую кучомку і мякка ступаючы валёнкамі выбег на ганак (І.Мележ). 20. Потым стаўшы пісьменнікам і сустрэкаючыся з Якубам Коласам я часта ўспамінаў гэты малюнак свайго маленства... (К.Кірэнка). 21. Радасна ўскінуўшы рукі Гушка адною абалёрся на нечае плячо, а другою нагнуўшыся пачаў скідаць боты з ног (Я.Скрыган). 22. Верасоўскаму хацелася, каб хлапчукі і дзяўчынкі нягледзячы на перажытае заставаліся дзецьмі (Я.Сіпакоў).

КАНТРОЛЬНАЯ ПРАЦА

1. Запішыце тэкст. Падкрэсліце дапаўненні, дайце ім характарыстыку.
2. Падкрэсліце ва ўрыўку азначэнні, ахарактарызуйце іх паводле сінтаксічнай сувязі з паяснёнымі словамі, вызначце спосаб выражэння.
3. Графічна абазначце акалічнасці, ахарактарызуйце іх паводле значэння.
4. Запішыце сказы, падкрэсліце інфінітывы ў адпаведнасці з іх сінтаксічнай функцыяй.
5. Перакладзіце тэкст з рускай мовы на беларускую. У перакладзеным тэксце абазначце графічна (у адпаведнасці з іх сінтаксічнай функцыяй) немарфалагізаваныя даданыя члены сказа.

Варыянт I

Заданні 1-3

Быў ён [Скарына] тады яшчэ зусім малады. Яшчэ меншым здаваўся тады ён сам сабе каля Сафеі, як тады ў Полацку называлі Сафійскі сабор. Ён неаднойчы прыпіраўся да яе плечукамі – у зацэнні яе велічы, вышыні, каменнай красы. Сафея была за ім і над ім, як маці, і глядзеў ён, стоячы каля яе ружовае, як зара, сцяны, вымураванае з плінфы, глядзеў на той бок Дзвіны, што распасціралася, плыла ў доле роўна як уздоўж цяжкага асадзістага падмурка, так і ўсяго фасада Сафеі, так і пад яго босымі ў цвінтарным мурагу нагамі. Вышэй па цячэнні Дзвіна амывала, нібы сваё зялёнае сэрца, востраў, на якім бачыўся астраўны пасад Полацка з Манастыром Іаана Прадцечы. За Астроўскім пасадам на той бок ракі, Скарыніч ведаў, за тры вярсты ад места былі Бельчыцы – з летнімі харомамі былых полацкіх князёў, з манастыром Прачыстай Багамацеры і святых мучанікаў Барыса і Глеба.

А. Лойка. Францыск Скарына, або Сонца Маладзіковае

Заданне 4

1. [Сцёпка] – Якая гэта ў цябе кніга? Дай паглядзець (Якуб Колас).
2. Праўду кажуць: касіць – справа не абы-якая, мужчынская справа (І.Мележ).
3. Трэба было ехаць у Краснае (І.Пташнікаў).
4. З мэтай даць зразумець гэта менскаму князю Манамах загадаў будаваць для сябе і для войска зімовыя памяшканні (М.Ермаловіч).
5. Была ў Катушы і адна слабасць: ён вельмі любіў добра з’есці, любіў і пачаставаць (М.Лынькоў).

Заданне 5

В хорошо сохранившемся архиве Краковского университета уцелели расписания лекций, которые читали на факультете свободных наук, начиная с 1487 г. В 1886 г. эти расписания были изданы Владиславом Вислоцким, библиографом и историком университета. Поэтому мы можем точно сказать, какие лекции прослушал Франциск Скорина и какие преподаватели эти лекции читали.

Наибольшим авторитетом для науки скориновских времён был древнегреческий учёный-энциклопедист Аристотель. Краковский университет иногда называли школой Аристотеля. В годы учёбы Скорины здесь читали лекции по 17 книгам прославленного мыслителя.

Е. Немировский. По следам Франциска Скорины

Варыянт II

Заданні 1-3

І было гэта яшчэ тады, калі ў руках сваіх ён [Скарына] трымаў шарсткаваты, шэры, хрусткі пергамент Полацкага летапісу ці адзін раз або два на год бачыў у руках уладкі Лукі “Кіеўскі Псалтыр” ці “Златавуста” поснага і цвятнага, якія належалі ў гады яго маленства Сафійскаму сабору. Што тады ён ведаў?! Нічога не ведаў! Не ведаў нават, што гожую вязь кірыліцы далі Русі Кірыла і Мяфодзій, і заміраў перад кожнай кнігай нават не ў пышным – срэбным ці пазлацаным – акладзе, нібы перад абліччам самога найсвятлейшага ўсемагутнейшага бога. А цяпер таямніца літар – у яго руках: ён, нібы хросны бацька іх, ён, нібы сам бог-тварыцель, глядзіць на свае гэтыя літары, якія ляглі на белую паперу і яе водныя знакі, быццам на самую цвёрдз – сушу зямную, быццам бы на сам акіян – вадую зямную.

А. Лойка. Францыск Скарына, або Сонца Маладзёковае

Заданне 4

1. У Сымона ёсць ахвота напісаць што-небудзь, рассяць свой настрой (Якуб Колас).
2. Справа ад ям было відаць пустое загуменне (І.Пташнікаў).
3. Ісці з ротай уначы не мела сэнсу (В.Быкаў).
4. Праз паўгадзіны Цівунчык зайшоў на кватэру да Абрама паказаць кааперацыйнае ашуканства (К.Чорны).
5. Бацькі прапанавалі нам не затрымлівацца, прыехаць увечары (“Маладосць”).

Задание 5

Среди преподавателей Краковского университета было много талантливых людей, произведения которых стали известны всей Европе. Скорина слушал лекции профессоров Матвея Меховского, Яна из Глогова, Михаила Фалькенера из Вроцлава, Мартина Бема. Все они были книголюбями, собрали неплохие библиотеки, да и сами писали книги. Матвей Меховский, например, сочинил историко-географический “Трактат о двух Сарматиях”, одно из первых исследований, посвященных нашей стране. Родной город Скорины – Полоцк упоминался в трактате четыре раза, а Вильна – 26 раз.

Лекции продолжались до 10 часов утра, и только тогда делали часовой перерыв, чтобы студенты могли сходить в бурсу и позавтракать.

Е.Немировский. По следам Франциска Скорины

АДНАСАСТАЎНЫЯ СКАЗЫ

48. Прааналізуйце структуру нэўна-асабовых сказаў і спосабы выражэння галоўнага члена сказа.

1. Казкай цудоўнаю, песняй вясновай вечна жыві, мая родная мова! (С.Дзядушка). 2. На далёкай зямлі Казахстана земляка выпадкова сустрэну і расказваць з ахвотаю стану пра благія і добрыя змены (А.Бадак). 3. Аснежаная Літва, як сум па табе, павязу часцінку твайго хараства – тваю сняжынку-слязу (А.Лойка). 4. Несправядлівасці ніводнай не пацерпім! (У.Караткевіч). 5. Па здзейсненых казках, радках непаўторных паэм, па колеру шчасця шукаем дарогі свае (В.Лукша). 6. Мой верны дружа, тваёй парадай не праміну скарыстацца (І.Грамовіч). 7. Звіні ж, маё маленства залатое! (В.Вітка). 8. Прачнуся на досвітку, пачну збірацца ў няблізкую дарогу (П.Галавач). 9. Бачу самотны клін журавоў у восеньскім небе (М.Калачынскі). 10. Пайшлі, дзеці, дадому (А.Васілевіч). 11. Люблю адвячоркам выйсці на двор і ўслухацца ў далёкую песню салаўя (У.Карпаў). 12. Давайце, добрыя сябры, пагутарым аб шчасці (П.Глебка). 13. Абагрэй маё каханне, сонца, промнямі сваімі (П.Броўка). 14. Хутка мінаем Заслаўе з цудоўнай каменнай вежай на высокай гары (ЛіМ). 15. Давайце перастанем думаць пра ўласныя дасягненні, пра свае жаданні. Паспрабуем ацаніць станочныя якасці іншых людзей (В.Вітка).

49. Прааналізуйце структуру абагульнена-асабовых сказаў і спосабы выражэння галоўнага члена сказа.

1. Дум не скуеш ланцугамі (Янка Купала). 2. Глыбокую вадку не замуціш (Прыказка). 3. Не зведаўшы гора, шчасце не пазнаеш (Прыказка). 4. Добрага чалавека не перахваліш (М.Лынькоў). 5. З хараства вадкі не нап'ешся (Прыказка). 6. За спрос платы не бяруць (Прыказка). 7. Раскладайце, паліце Купалля агні! (Н.Гілевіч). 8. Ад хлеба не шукаюць хлеба (Прыказка). 9. Жыві добра з людзьмі: з добрымі для добрасці, а з ліхімі для злосці (Прыказка). 10. Лес не сякуць языкамі (К.Крапіва). 11. На свеце жывучы, усяго нажывеш (Прыказка). 12. Страчанага часу не вернеш (Р.Няхай). 13. Апёкшыся на малацэ, на вадку дзьмеш (Прыказка). 14. Куранят увосень лічаць (Прыказка). 15. Ліхтаром пушчы не асвеціш (У.Галубок). 16. У людзей пытай і свой розум май (Прыказка). 17. Дармоваму каню ў зубы не глядзяць (Прыказка). 18. У бяздонні часу не прыкмеціш зла (А.Звонак). 19. Выраслі, а розуму не вынеслі (Прыказка). 20. Бачаннем не зловіш жураўля (Р.Барадулін).

50. Выпішыце няпэўна-асабовыя сказы, падкрэсліце ў іх граматычную аснову. Растлумачце, чым адрозніваюцца няпэўна-асабовыя сказы ад абагульнена-асабовых сказаў.

1. Была вечарынка. Спявалі песні (У.Караткевіч). 2. Спакавалі рукзакі. Адпльывалі. Сонца было злева (У.Караткевіч). 3. Рассталіся. Яна адна (М.Танк).

4. Плылі юбіляру кветкі. Ракою лілося віно. І рукі яму паціскалі. І гаварылі прамовы (К.Кірэенка). 5. Восенню ўздоўж дарогі пасадзілі маладыя хвойкі (І.Навуменка). 6. Пераможцаў не судзяць (Прыказка). 7. На полі капалі бульбу (А.Чарнышэвіч). 8. Навуку за плячыма не носяць (Прыказка). 9. У суседнім вагоне спяваюць і смяюцца (Б.Мікуліч). 10. Птушку пазнаюць па палёце (Прыказка). 11. У хаце навялі чысціню і па-святочнаму прыбралі (М.Хведаровіч). 12. Па нітачцы клубок знаходзяць (Прыказка). 13. Гучала музыка. У пакоі танцавалі (А.Кулакоўскі). 14. Пазнаюць нашу дачку і ў андарачку (Прыказка). 15. За выключэннем некаторых раёнаў Палесся, беларускую хату ніколі не беяць знадворку, толькі ўнутры (У.Караткевіч).

51. Запішыце безасабовыя сказы, падкрэсліце ў іх граматычную аснову. Прааналізуйце спосаб выражэння галоўнага члена ў безасабовых сказах. Вызначце семантыку безасабовых сказаў.

1. Няма на свеце земляў непрыгожых (П.Панчанка). 2. Трэба сурова сеяць свой хлеб, змагацца з градам і навальніцамі, спяваць і не звяртаць увагі на крушэнні, здрады і боль (У.Караткевіч). 3. Садоў намнога пабольшала за апошнія дзесяцігоддзі (У.Караткевіч). 4. Ад ракі павеяла халадком (І.Шамякін). 5. Зусім ужо развіднела (В.Быкаў). 6. Прыемна было адчуваць пяшчоту вясенняга сонца (Якуб Колас). 7. Смешна прагай папракаць няўтольнай зялёную траву (А.Куляшоў). 8. І хочацца вянком прыбраць прыгожым галоўкі юныя бярозак навакол (У.Хадыка). 10. Позна. Над нівамі змрок (М.Танк). 11. Ранак завалакло туманам (А.Званак). 12. Пачынала брацца на адлігу (М.Лынькоў). 13. Пара не толькі зразумець, але і выправіць свае памылкі (Б.Мікуліч). 14. Лёгка лічыць сябе храбрым (К.Кірэенка). 15. Зосі стала крыўдна (К.Чорны). 16. За шумам нічога нельга было разабраць (І.Гурскі). 17. Сумна без смеху дзяцей (А.Пысін). 18. Шкада мне дзён загубленых маіх (М.Багдановіч). 19. Запрошаных гасцей было няма (П.Пестрак). 20. Шляхі марскія ўспамінаць не грэх... (П.Панчанка).

52. Выпішыце асобна безасабовыя сказы і інфінітыўныя сказы, растлумачце адрозненні паміж імі.

1. Нам толькі б мір, ды хлеб, ды шчасце мець (П.Панчанка). 2. Не выплакацца. Ноччу не забыцца (А.Вялюгін). 3. Нам дружбай, як добраю песняй, заўжды даражыць (В.Лукша). 4. Мне здаралася бачыць стояцідзесяцігадовыя ветракі (У.Караткевіч). 5. Зберагчы сёння трэба больш святла, цеплыні, дабраты (А.Пысін). 6. Не забыць мне цябе, родны край (Ц.Гартны). 7. Пачынае світаць (Т.Хадкевіч). 8. Нікому весні гул не заглушыць! (М.Танк). 9. Вечна палаць пуцяводным зорам у цемры ночы (М.Танк). 10. Час рыхтавацца да сяўбы (А.Кулакоўскі). 11. Хацелася пагаварыць хоць з кім-небудзь, падзяліцца сваімі трывогамі (І.Мележ).

53. Визначце семантыку намінатыўных сказаў (апісальныя, указальныя, эмацыянальна-ацэначныя). Зрабіце сінтаксічны аналіз развітых намінатыўных сказаў.

1. Спакой. Туман. Тужлівы крык савы (У.Караткевіч). 2. Вось і бераг... Жоўты спад і круча (К.Кірэнка). 3. Вакзальны развітальны звон. Вагоны з песнямі і смехам (А.Пысін). 4. Восень, восень! Стома, шчасце, зоры і спакой (А.Вялюгін). 5. Вось азёрны край. Марэнныя грады, шматкіламетровыя "агароджы" з валуноў на межах. І многія-многія сотні азёр (У.Караткевіч). 6. Што за прыгажосць! (І.Шамякін). 7. Але ж і раздолле! (І.Грамовіч). 8. Бульбяное, жытняе, ільняное поле. Белыя зорачкі, жоўты сухмень, сіняе азерца. А яшчэ малінавая канюшына, белы россып грэчкі, залатое мора лубіну ці сланечніку, бледна-зялёныя кучары гароху. Ну і, вядома, пашы, выганы з каровамі і авечкамі (У.Караткевіч). 9. Вось і ноч. Нада мной заліліся слязамі нябёсы (М.Багдановіч). 10. Вунь нашая рэчка! Вунь школа ля гаю (П.Броўка). 11. Ціхі след. Зорны шлях. Цішыня (К.Кірэнка). 12. Творчы міг... Напорная імкліvasць... Працай тут заняты муляры (П.Трус). 13. Ну і дождж! Ці скончыцца ён калі? (С.Баранавых).

54. Выпішыце намінатыўныя сказы, падкрэсліце ў іх граматычную аснову. Растлумачце, чым адрозніваюцца намінатыўныя сказы ад няпоўных двухсастаўных сказаў з прапушчаным выказнікам. Знайдзіце сказы, якія ў залежнасці ад актуальнага членення могуць кваліфікавацца як аднасастаўныя (намінатыўныя) і як двухсастаўныя.

1. Дуга дарог. Над борама сіні дым (У.Хадыка). 2. Жніво. Смуга над плёсам (А.Пысін). 3. Аэрапорт. Паласаты мяшок, напаты дыханнем пагоркаў ліловых. Антэна і домік. І рыжы стажок, увенчаны конусам жэрдак яловых (А.Пысін). 3. Першабытны іней. Снег няталы (А.Пысін). 4. Гарачыня. Не за гарой зажынкi (П.Панчанка). 5. Па імшарах топкіх – журавінаў жар (А.Звонак). 6. Магілёўская вёска. Курная хата. Год трыццаць шосты (К.Кірэнка). 7. Дарога па вячэрняй вёсцы. Стрэхі ў жыце. Росная, следная трава на вясковых могілках. Плеценыя платы. Вогненны, расплаўлены шафран заходу. І на ім, як цені, як ізваянні – буслы (У.Караткевіч). 8. Ноч. Туман устае над нізінамі. Аднекуль песня (У.Караткевіч). 9. Плот і весніцы. Хаты сонныя. У небе досвіткі. У сэрцы рань (У.Хадыка). 10. Глухая поўнач. Зорны пыл (А.Вялюгін). 11. Вечар. Месяц зоркі лушчыць. Кедрача густы настой (У.Някляеў). 12. Усход. Часам марэнныя грады, часам раўніны. На водападзелах тарфяныя і мохавыя балоты (У.Караткевіч). 13. Поўдзень. Палескае роўнае поле. На гарызонце зубчасты сілуэт лесу (У.Караткевіч).

55. Выпішыце асобна сказы са звароткамі, аднаасастаўныя намінатыўныя сказы і канструкцыі з "назоўным уяўлення", растлумачце адрозненні паміж імі.

1. О Беларусь!.. Дык што ж ты для мяне? Краіна, дзе живу? І больш нічога? (І.Клепікаў). 2. Капыль, Капыль! Маё мястэчка, Вялікай Міншчыны куток! Мне міла ўсё тваё: і рэчка, і хаты, і нівы, і гаёк!.. (Ц.Гартны). 3. Зямля!.. Людзей спакою пазбаўляе яна на гэтым свеце і на тым (А.Куляшоў). 4. О неба, ціхае, світальнае... Мы пад шатром тваім стаім з салодкай сённяшняю тайнаю і лёсам заўтрашнім сваім (Г.Бураўкін). 5. Лістоты шэлест, ззянне зараніц, і срэбра хваль, і хваляванне жыта... Хай гэта ўсё ў душы маёй звiніць і сэрцам будзе перажыта (П.Марціновіч). 6. Поўнач. Хваёвыя лясы. Пераважна сасна і яліна (У.Караткевіч). 7. Ноч. Дождж. Нябёс імгла (М.Багдановіч). 8. Шляхі, шляхі! О як жа многа было вас пройдзена ў жыцці! (П.Прыходзька). 9. О светлае сонца, прасветлае! Усім ты нясеш і цяпло, і красу (Янка Купала). 10. Ранне! Крыштальнай расою выкупай травы мурожныя (А.Астрэйка). 11. Адвячорак. Змрок рассяўся... (Ц.Гартны). 12. Адпачынак. Скончан доўгі шлях (П.Панчанка). 13. Асенняя раніца. У паветры яшчэ вісіць дробны шэры пыл (А.Якімовіч). 14. Беларусь, Беларусь... Ні канца і ні краю (А.Вялюгін). 15. Поўнач, Поўнач!.. Стынь ды сопкі. Прорвы нетраў. Немасць зор (У.Някляеў).

56. Выпішыце з тэксту аднаасастаўныя сказы, а таксама складаныя сказы, якія маюць часткі са структурай аднаасастаўных сказаў. Зрабіце іх сінтаксічны аналіз.

I. Мы спазніліся на маладзечанскі поезд і вырашылі ехаць прыгарадным да станцыі "Беларусь", а ўжо адтуль дабірацца як-небудзь да Радашковіч, шукаць Вязынку, дзе нарадзіўся вялікі паэт.

...І вось праносяцца невядомыя ўзгоркі, рачулки з празрыстай вадою, вёскі ў лагчынах. Тут прыгожа, і паступова пачынаеш разумець, што толькі на гэтай зямлі мог нарадзіцца чалавек з прыгожай душой.

За станцыяй "Беларусь" тыя ж палі без канца, высокія ўзгоркі, парослыя лесам. Родная, мілая зямля!

Удвух з таварышам пускаемся ў невядомыя краі.

Шмат часу "лічым шпалы", спяшаемся туды, дзе лес на двух узгорках расхінаецца і стварае браму ў светлую, залітую сонцам зямлю.

Спёка. Жаўранкі звоняць крыллямі ў шкляное празрыстае паветра.

У.Караткевіч. Вязынка

II. Я ўраджэнец той часткі Беларусі, якая ляжыць на Дняпры. Люблю беларускае Палессе, і казачна мяккую Навагрудчыну, і адзіную ў свеце Белавежу, і суровую прыгажосць паўночнага азёрнага краю. Іх нельга аддзяліць ад мяне, але ў Прыдняпроўі мне неяк больш прытульна.

На Украіне берагі Дняпра нагія, а тут яны ўсе ў лясах, курганах, у вёсках на ўзгорках, у садах, у забытых гарадзішчах, густа ўкрытых шыпшынаю і чортапалохам, у запушчаных парках.

Калі раніцаю плывеш на чаўне праз рачны туман і бачыш след за галавою выдры, што пераплывае раку, або ўсплёск бабра – адчуванне шчасця, адзінства з гэтай зямлёй і любоў да яе перапаўняюць цябе.

У.Караткевіч. Дарога, якую прайшоў

III. Хутка цямнела, наступала сцюдзёная ноч, снегапад канчаткова пераставаў, і лейтэнант заспяшаўся. Дзюбін, здавалася, надта доўга пракорпаўся з лыжамі гэтага Шалудзяка, пакуль звязаў іх. Насупраць у цярплівым чаканні, азначаным на цёмных пад капюшонамі тварах, стаялі яго байцы. За Шалудзяком высіўся Краснакуцкі, мажны прыгажун у вастраверхім, як і ў Дзюбіна, шлембудзёнаўцы, побач застыў даўгашыі Кудравец і ля яго – непрыкметны маўклівы Заяц. Апошні на сцэжцы стаяў, напэўна, самы малады тут, баец Півавараў. Лейтэнант недастаткова ведаў іх, тых, з кім неўзабаве прыйдзеца яму падзяліць славу або смерць, але выбару ў яго не было. Вядома, было б куды лепш адправіцца на такую справу з добра знаёмымі, выпрабаванымі ў баях хлопцамі, але дзе яны, тыя яго добра знаёмыя хлопцы? Цяпер цяжка ўжо і прыпомніць усе вёскі, магільнікі, усе ляскі і пагоркі, дзе ў брацкіх і адзіночных магілах пазаставаліся яны, яго батарэйцы. За пяць месяцаў вайны ўцалела няшмат, тыдзень назад з ім разам прабілася цераз лінію фронту ўсяго чацвёрэ. Двое пры тым аказаліся абморожаныя, аднаго паранілі пры пераходзе каля Аляксееўкі; да самага канца з ім аставаўся вычысліцель сяржант Варанок. Гэты Варанок вельмі спатрэбіўся б цяпер, але Іваноўскі не мог адшукаць яго. Вычысліцеля адправілі ў стралковы батальён на перадавую, адкуль, як вядома, не ўсе вяртаюцца...

В.Быкаў. Дажыць да світання

57. Перакладзіце тэксты на беларускую мову. Параўнайце арыгінал і пераклад. Вызначце адметнае ў граматычным ладзе, што адрознівае пераклад ад арыгінала. Зрабіце сінтаксічны аналіз аднаасастаўных сказаў, а таксама тых частак складаных сказаў, што маюць форму аднаасастаўных сказаў.

I. Мне было тогды лет дваццаць пяць, пачал Н.Н., – дела давно минувших дней, как видите. Я только что вырвался на волю и уехал за границу, не для того, чтобы "кончить мое воспитание", как говаривалось тогда, а просто мне захотелось посмотреть на мир божий. Я был здоров, молод, весел, деньги у меня не переводились, заботы еще не успели завестись – я жил без оглядки, делал что хотел, процветал, одним словом. Мне тогда и в голову не приходило, что человек не растение и процветать ему долго нельзя. Молодость есть пряники золоченые, да и думает, что это-то и есть хлеб насущный; а придет время – и хлеба напросишься. Но толковать об этом не для чего.

И.Тургенев. Ася

II. Я не могу себе представить, какие ощущения в мире могут сравниться с тем, что испытываешь на глухариной охоте. В ней так много неожиданного, волнующего, таинственного, трудного и прелестного, что этих впечатлений не забудешь никогда в жизни... Мы находимся в старой, заброшенной "угольнице", в самом центре Полесья, в сорока верстах от какого бы то ни было жилья, кроме одиноких лесных сторожек, затерянных среди непроходимой чащи. Нас окружает со всех сторон вековой бор, равный по величине доброму немецкому княжеству... Мы поднимаемся по трем земляным ступенькам, вылезаем из угольницы и сразу попадаем в такую глубокую темень, что кажется, будто нас внезапно окунули в какую-то гигантскую чернильницу. Я остановился в нерешительности, почти в страхе. Чтобы обмануть себя, я нарочно на несколько секунд закрываю глаза и потом быстро раскрываю их. Нет! Ночь по-прежнему черна. Я подымаю голову вверх. Но на небе нет ни одной звезды...

А.Куприн. На глухарей

КАНТРОЛЬНАЯ ПРАЦА

1. Запішыце аднасастаўныя сказы, укажыце іх тыпы, падкрэсліце граматычную аснову сказаў.
2. Вызначце семантыку аднасастаўных сказаў.
3. Прааналізуйце спосаб выражэння галоўнага члена ў аднасастаўных сказах.
4. Зрабіце сінтаксічны аналіз выдзеленага сказа.
5. Перакладзіце тэкст на беларускую мову, падкрэсліце аднасастаўныя сказы, а таксама часткі складаных сказаў, што маюць форму аднасастаўных. Укажыце іх тыпы.

Варыант I

Заданні 1-4

1. Пранікніцеся любоўю да маёй роднай Беларусі, людзі (У.Караткевіч).
2. Звяроў у пушчы кормяць, дапамагаючы ім перажыць зіму, а пры патрэбе і лечаць (У.Караткевіч).
3. Крылі вякоў уздзену, далі адлегласць змераю (У.Хадыка).
4. Вёсны. Шчасце... Радуйся, жыві (М.Калачынскі).
5. Ісці, і верыць, і змагацца (П.Марціновіч).
6. **У нас хату часта будуюць талакою, з тоўстых і смалістых сасновых бяровенняў (У.Караткевіч).**
7. Мінулае забыць немагчыма (І.Шамякін).
8. Не знайсці мне спакою ні цёмнаю ноччу, ні днём (М.Багдановіч).
9. З песні слова не выкінеш (Прыказка).
10. Не за сваю справу не бярыся (Прыказка).
11. Паволі займалася на дзень (П.Пестрак).

Заданне 5

Мы все-таки приходим в кино. До начала сеанса еще минут пятнадцать. Мы стоим посреди фойе и слушаем певицу, но ее плохо слышно: возле нас много народу, и все потихоньку разговаривают. Я давно заметил, что те, кто стоит в фойе, плохо слушают оркестр. Слушают и аплодируют только передние, а сзади едят мороженое и конфеты и тихо переговариваются. Решив, что певицу все равно не услышишь как следует, я принимаюсь разглядывать картины. Я никогда раньше не обращал внимания на них, но теперь я очень заинтересован. Видимо, не зря повесили эти картины в фойе. Очень хорошо, что они висят тут.

Ю.Казаков. Голубое и зеленое

Варыянт II

Заданні 1-4

1. Неўзабаве старыя хаты знясуць і пабудуюць на іх месцы шматпавярховыя дамы (А.Федарэнка). 2. Мора, закалышы наш смутак блакітнымі дарогамі (У.Караткевіч). 3. *Пчалу праводжу ў далягляд, ледзь заўважаю след павучы (А.Пысін).* 4. Начная станцыя. Лясы. І крыкі журавоў (А.Вялюгін). 5. Мне спакою на свеце не ведаць!.. (А.Лойка). 6. Вечарамі на вадзяным млыне неяк таямніча і крыху трывожна. Нездарма млынароў некалі лічылі ведзьмакамі (У.Караткевіч). 7. Трэба з сталі каваць, гартаваць гібкі верш (М.Багдановіч). 8. Вышэй галавы не падымешся (Прыказка). 9. Работу словам не заменіш (Прыказка). 10. Сонцу вечна свяціць у праменнях ясных (Ц.Гартны).

Заданне 5

Мы едем, радостные оттого, что нам не нужно расставаться. Мы сходим на платформе, засыпанной снегом, и идем дорогой через поле. Впереди и сзади темнеют фигуры людей, идущих вместе с нами с электрички. Слышны разговоры и смех, вспыхивают огоньки папирос... Потом мы переходим через замерзшую реку, и под нами гулко скрипит деревянный мост. Очень сильный мороз. Мы идем темной просекой. По сторонам совсем черные ели и сосны. Тут гораздо темнее, чем в поле. Только из окон некоторых дач падают на снег желтые полосы света. Многие дачи стоят совсем глухие, темные: в них, наверное, зимой не живут. Сильно пахнет березовыми почками и чистым снегом, в Москве так никогда не пахнет.

Ю.Казаков. Голубое и зеленое

НЯПОЎНЫЯ СКАЗЫ

58. Запішыце кантэкстуальныя няпоўныя сказы. Падкрэсліце члены сказа, прапушчаныя потым ў кантэксце.

1. Па тым, як нашы рэкі дыхаюць хвалямі, лясы – лістотай, палі – каласамі, хмары – громам, а людзі – роднымі песнямі, пазнаеце, як ім жывецца (М.Танк). 2. Лес часам загараецца ад перуна, любоў ад мімалётнага позірку, сляза ад болю (М.Танк). 3. У месяцы збегліся ночы, а сны – у чародку гадоў, дзе сінія-сінія вочы смяюцца з маіх халадоў (Р.Баравікова). 4. Была маёй матуляю адна, матуляю маіх дзяцей – другая (Г.Бураўкін). 5. Злятае бэз духмяны ў сны, а ў дні апошнія – сняжынкі (Р.Баравікова). 6. Васіль ужо не раз сам сабе адзначаў, што Ганна прыбіраецца, ідучы на спатканне. Стараецца, каб падабацца яму, стараецца, як перад сапраўдным кавалерам (І.Мележ). 7. Гэтая задзіра ў апошні час Васілю проста жыць не давала. От жа толькі пазаўчора пры ўсіх абсмяяла (І.Мележ). 8. У грудзях замірае дыханне, а на вуснах – экспромтны куплет (Р.Баравікова). 9. Прынеслі шустрыя вавёркі са сховішчаў сваіх арэхаў, сушаных грыбоў. Казулі і ласі – наскубленага са стагоў духмянага, як лета мурагу, а сойкі – гронкі арабін (М.Танк). 10. Вось што добра – вада цёплая. Не студзіць ног, не гоніць дрыжыкаў па целе, як у іншыя дні ўвосень або зімою, калі ад халодных мокрых ануч аж дух займае (І.Мележ).

59. Прачытайце ўрыўкі з твораў. Растлумачце, якім чынам моўная сітуацыя ўдакладняе апущаны член сказа і дапамагае вызначыць семантыку выдзеленага няпоўнага сказа.

1. Таня [Новікавай]. Калі ласка, мама просіць вас на абед.
Ляшчук. **Ну што ж, да Кацярыны, лепшай даяркі, – ахвотна!**
(А.Дзялендзік).
2. У праломе, без каскі, шэры ад пылу, скорчыўшыся, з'яўляецца Салянік...
Дулін [да Адуванчыка]. **Хутчэй – на Ліду. Яна – на КП.**
(А.Дудараў).
3. Мы падышлі да дзвярэй і пастукалі.
– **Хто там**, – пачуўся голас з глыбіні кабінета.
(А.Дудараў).
4. Антановіч... Давайце будаваць метро! Жанчына ў квяцістай хустцы. Ты што, дзед, звар'яцеў?
Антановіч. Толькі падумайце: **да любой фермы ў любое надвор'е...**
(А.Дзялендзік).
5. Ліда. Падумаць толькі! Якая прыгажосць, якія будынкі навокал!
Антановіч. **Усё, што бачыш, – сваімі рукамі.**
(А.Дзялендзік).

6. Зязюля. А хто мне дасць навейшае абсталяванне для кармацэха? Вы?! Суседзі?!

Правяраючы. Дзіўна! *З такой псіхалогіяй – і столькі гадоў на чале калектыву.*

(А.Дзялендзік).

7. Іван убачыў яшчэ здалёк, што трое набліжаліся да іх. Гэта былі немцы. Сэрца ў хлопца ледзь не спынілася ад страху: *няўжо да іх, у хату?*

(В.Быкаў).

60. Запішыце няпоўныя сказы з прапушчанамі дзеясловамі быць, знаходзіцца. Укажыце, што абагульняе семантыку названых сказаў. Падкрэсліце ў сказах дэтэрмінаваныя акалічнасці.

1. На камні – няволі мінуўшыя дні, курганы ў палях адзінокія; на цвёрдым жалезе – акопы вайны, разбітыя сосны высокія (М.Танк). 2. Побач са сталом – канапа (Я.Брыль). 3. У паветры – салом і снег (В.Быкаў). 4. Палеткі ў сонечным убранні, між сосен – вецер, што гусяр (П.Броўка). 5. Зноўку ў ліпавых начоўках – дзіця і песня: толькі гайдані (Т.Бондар). 6. Поле шумнае – за вёскай у імклівых ручаях (П.Броўка). 7. Аблога цішыні вакол; абломак месяца – у аблоках...(Т.Бондар). 8. Там, за ціхім сінім борам, – шмат засмучаных суніц (А.Куляшоў). 9. У кожным двары – авечкі, куры, гусі (А.Дзялендзік). 10. Ну, вядома, перш трэба разведаць: а раптам у вёсцы – немцы (В.Быкаў). 11. Знекуль выскачыў газік, пабег сургунём, на ім – дзядзька Тамаш з велічэзным снапом (П.Броўка).

61. Запішыце эліптычныя сказы. Назавіце прапушчаныя выказнікі.

1. Павучае старая варона:
– Калі вада – з неба, людзі кажуць: дождж (М.Танк).
2. Птушка патрывожаная свішча, і настылі з раніцы кусты. Я хутчэй – на ціхае гарышча, дзе схаваны даўнія лісты (Р.Баравікова).
3. Прабег шарак, узняўшы хруст, прачнуўшыся ад сну. Птушыны піск – з куста на куст, бы спудзіў хто жаўну (П.Броўка).
4. Убегла ў пакой. Кнігі, сшыткі са стала – на падаконнік. Стол – ад сцяны. На стол – чысты настольнік (І.Мележ).
5. А перад ім яснее неба, а перад ім – машын гудкі. Насустрач – поле, поле з хлебам. Насустрач – дзеці, як званкі (П.Броўка).
6. Яна ж – ні слова, ні паўслова. Але глядзела... божа мой! (Н.Гілевіч).
7. Да Новікавай падыходзіць Міхась.
Міхась. Таварыш сакратар, не трэба сходу. Вы не ведаеце нашых хлопцаў. Сядуць на трактары, на камбайны і жалезнай калонай – у вобласць (А.Дзялендзік).
8. На покуць трэба юбілярку! – напамніў Лёкса Томашу (Н.Гілевіч).
9. І вісельні – слупамі верставымі. І лепшыя сыны – на эшафот... Ніводнае мы не забудзем імя – усіх герояў будзе знаць народ (Г.Бураўкін).

10. Ён кінуў позірк на Альжбэту – і сэрца кроіў боль скразны: амаль – нічога, ані следу ад той дзяўчынкі, з той вясны! (Н.Гілевіч).

62. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Знайдзіце няпоўныя сказы. Вызначце іх віды.

Золотые Сады спускались широкими террасами. Каждая терраса сверкала в лунных лучах своими золотыми деревьями, листьями, плодами, феерическими цветами. Все это было сделано из золота и серебра. На цветах сидели бабочки, раскрыв свои крылья. На ветках – птицы. В золотой траве – свернутые ужи, громадные ящерицы и улитки. Далее – поля маиса. По обе стороны дорожки, усыпанной золотым песком, дремали громадные золотые львы.

Сель долго не могла оторваться от этой картины. Её няня в восторге хлопнула в ладоши.

– Всё это – мой внук!

– Я не знала, что Мастер – твой внук, – ответила Сель.

Сель подошла к юноше в черной короткой рубаше, с густыми черными вьющимися волосами.

– Скажи, Мастер, как тебе пришла в голову мысль создать столь прекрасный сад?

– Золотые Сады – это символ. Вокруг – роскошные плоды, но не можешь насладиться их вкусом. Повсюду – диковинные цветы, но не можешь сорвать их. Здесь всё чарует глаза, но ничто не доступно для обладания. Жизнь – это тот же Золотой Сад.

Сель и Мастер стояли молча и любовались картиной заходящего солнца в Атлантиде: они думали о смысле жизни.

А.Беляев. Атлантида

КАНТРОЛЬНАЯ ПРАЦА

1. Выпішыце спачатку эліптычныя сказы, а потым аднаасастаўныя. Падкрэсліце ў іх граматычныя асновы.

2. Выпішыце з тэксту няпоўныя сказы. Вызначце іх від (кантэкстуальныя, сітуацыйныя або эліптычныя). Укажыце, якія члены сказа ў іх прапушчаны.

3. Зрабіце графічны сінтаксічны аналіз няпоўных сказаў.

4. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Падкрэсліце ў сваім перакладзе няпоўныя сказы.

5. Пранумаруйце няпоўныя сказы і ўкажыце іх від.

Варыянт I

Заданне 1

1.— Куды ето проці ночы? — запытаў Яўхіма хлапечы голас (І.Мележ). 2. На дварэ неўпрыкмет пачало змяркацца (К.Чорны). 3. Будзе што паглядзець. Ёсць нямала навін. Я — з Чырвон-гарадка, можа, сорок хвілін (П.Броўка). 4. — Пад такім агнём — немагчыма нават і па-пластунску, — адазваўся малады баец (В.Быкаў). 5. Надакучыла ўжо вандраваць. Два-тры дні пастаім і зноў — на новае месца. Горш цыган (В.Макаёнак). 6. Нічым не запыніць памкненняў юнацкае душы (У.Караткевіч). 7. Восенню ў гэтых мясцінах у госці хадзілі рэдка (У.Караткевіч). 8. Уладзімір Андрэевіч, к вам настаўніца, Лідзія Сямёнаўна (В.Макаёнак). 9. Надыходзіць ноч. Навокал цямнела. З лесу цягнула холадам (З.Бядуля). 10. Першы экзэмпляр — ім, а копія — мне...(В.Макаёнак).

Заданні 2-3

Параход хутка знік, а мы засталіся пад схіламі вялізных валоў замчышча. На траве каля замчышча панаваў вэлюм туману. І навокал — ціша.

Хаты маўчалі пад вязамі, клёнамі і ліпамі (яны былі і старыя, тыпова палескія, і новыя, звычайныя). На ўсіх франтонах — сонца з раскінутымі прамянямі, падобныя на рамонак. Хаты стаялі пад знакам сонца. А вакол іх — кветкі. Такого мора кветак я не бачыў ніколі: півоні ўсіх колераў, ружы, аксамітна-стракатыя браткі, мацыёла, флоксы, зараслі вяргінь, дзікі вінаград і плюшч.

Сышоўшы з прыстані, мы — адразу ў гарадок. Нам трэба было знайсці майго сябра. Я ўважліва разглядаў вуліцы. Ішоў спакойна, нетаропка. Давыд-Гарадок размешчаны на астравах Гарыні, дакладней, паміж яе рэчышчам і старыцамі. Да рэвалюцыі жыхары гэтага гарадка вырошчвалі садавіну. Цяпер — кветкі. У гэтым паселішчы ў кожнай хаце — ганчары і майстры па вырабе рачных суднаў.

Нарэшце мы прайшлі царкву — адну з самых старых драўляных царкваў на Палессі. Прайшоўшы царкву, мы з сябрам завярнулі ў невялічкую вулачку, патануўшую ў квецені. Прайшлі яшчэ трохі. Нарэшце мы ўбачылі патрэбны нам дом — невялічкі, увесь у кветках і вінаградніку. Падышлі да варот і ўбачылі на ганку жанчыну.

— Вам — каго, — усміхаючыся запытала гаспадыня і запрасіла зайсці.

У.Караткевіч. Зямля пад белымі крыламі

Заданні 4-5

В ту далекую пору — в середине и во второй половине двадцатых годов — железнодорожный узел был самым крупным предприятием Минска. В него входили металлообрабатывающий завод "Энергия", два вокзала, две свои школы, церкви, построенные еще до революции. Обосновываться на жительство старались поближе к месту работы — на Московской улице.

На Московской... Закроешь глаза – и вот она, та, далекая – прежняя... Деревянные, изредка кирпичные одноэтажные домики в окружении палисадников, за голубыми и зелеными заборчиками из вагонки. У нас во дворе, в приземистом каменном амбаре, – кустарная мастерская Ротера. В глубине двора, в бревенчатом сарае, – дегтярный склад домовладельца. В двух кварталах от нашего дома – стекольный завод. И еще – две корчмы. И, конечно же, рынок недалеко от нашего дома. На рынок по базарным дням крестьяне из окрестных деревень привозили на продажу горожанам молоко, сметану. Доставляли в город и капусту, свеклу, яблоки и другие овощи. И еще, впритык к рынку, была пожарная часть. Из ворот этой части иногда с громким цоканьем подкованных копыт по булыжнику мостовой неслись бочки, наполненные водой. А мы, мальчишки, услышав этот шум, – следом за ними, по улочкам и переулкам. Старались обогнать друг друга, раньше прибежать к месту. Все любили нашу улицу и наш район.

А.Миронов. Северное море

Варыант II

Заданне 1

1. Валодзя, – за сцірту! – пакутна моршчачыся, сказаў ён, і Цімошкін адчуў, што ім засталася адно – біцца (В.Быкаў). 2. Ад ракі нечакана паваяла холадам (Якуб Колас). 3. Вазьму світу на плечы ды – у белы свет! Куды душа павядзе (І.Мележ). 4. Цяпер усё стала зразумела. Пятрок борзденька надзеў кажушок у рукавы, адчыніў дзверы і – у сенцы (В.Быкаў). 5. Я хутка – да камандзіравай зямлянкі. На прыступках чую: размова сур'ёзная (В.Быкаў). 6. Свяціла сонца. На душы было весела і радасна (Я.Брыль). 7. Бярозы ў вольную восень! І зямля. Зямля (К.Чорны). 8. Усё от думаю: каб Хадоська была, каб з Канапляначкаю – полечку ці кадрыліцу на васемнаццаць кален! (І.Мележ). 9. У нядзелю ўвесь дзень выдавалі калгаснікам збожжа (З.Бядуля). 10. Танюткай шторкі трапятанне. За шыбай – снежаньскі лядок (Р.Баравікова).

Заданні 2-3

Ішоў вечар. У пакоі сцямнела. Але Ганна не запальвала лампы: па звычцы берагла газу. Ужо добра сцямнела, калі ўбегла Параска. У цемры яна не адразу пазнала госця.

– Чаму вы – у цемры?

Параска жвава скінула хустку, паліто, падказала госцю.

– Каля дзвярэй – цвічок!

Пасля крыкнула Ганне весела, загадна:

– Зараз жа лампу! Святло!

Параска хутка ўбегла ў пакой. Кнігі, сшыткі са стала – на падаконнік. Стол – да сцяны. На стол – чысты настольнік.

– Вось так! Пачатак ёсць! – сказала яна.

Кінулася на кухню, унесла бохан хлеба, гуркі, капусту, чыстыя талеркі.

Нарэшце селі вячэраць. Башлыкоў стаў распытваць Параску пра справы ў школе: ці хопіць дроў, ці памагае сельсавет, як наведваюць школу дзеці? Параска адказвала то сур'ёзна, то жартам...

Калі скончылі вячэраць, Ганна ўзялася прыбіраць са стала. Параска весела памагала ёй. Сабрала хлеб і гуркі са стала ў каморку. Параска амаль адразу ж вярнулася да гасця, а Ганна засталася на кухні. Мыла, выцірала посуд, складвала на палічцы пад лаўкай.

Закончыўшы працу на кухні, Ганна выйшла на ганак. У цёмры ночы хаты і хлявы чарнелі маўклівыя, затоеныя. Навокал – толькі цішыня. У глыбіні вёскі – цьмяныя, рэдкія агеньчыкі. Было відаць, што вёска засынае. Цёмны лес, дарога, стрэхі хат, прысыпаныя першым нясмелым снегам, здавалася, патанулі ў начным змроку...

І.Мележ. Завеі. Снежань

Заданні 4-5

Один за другим уходили из Архангельска в заморские дали груженные "северным золотом" пароходы... На карте Арктики появлялось все больше алых флажков – это вступали в строй новые полярные научно-исследовательские станции и зимовки. В высокие северные широты уходили на ледоколах все новые экспедиции...

Я с нетерпением ожидал: когда же меня возьмут в экспедицию. И вот тот день пришел. Меня послали матросом первого класса на пароход дальнего следования.

Наш "Сибиряков" пошел Великим Северным морским путем! О том, чтобы пройти этот путь, на протяжении четырех столетий мечтали все мореплаватели Европы. А прошли только трое – Норденшельд, Амундсен и Вилькицкий. Прошли не за месяц, а за два года. "Сибиряков" все шел и шел по северным морям. Сначала пароход – через Карское море, потом – через море Лаптевых. После этого – через Восточно-Сибирское море. Добрался до Чукотского, хотя и потерял там в борьбе со льдами лопасть у винта гребного вала. Потом все равно прорвался под парусами из ледяного плена на чистую воду в Берингов пролив. Это было что-то невиданное. Северный морской путь, весь, от начала до конца, – за одно короткое арктическое лето. После этого путь проходили и другие корабли. "Челюскин" – за несколько месяцев. До начала полярной ночи был уже в Архангельске.

Так постепенно покорялись северные моря.

А.Миронов. Северное море

АДНАРОДНЫЯ ЧЛЕНЫ СКАЗА

63. Вызначце сэнсава-граматычныя адносіны паміж аднароднымі выказнікамі са спалучальнымі злучнікамі (адначасовасці, паслядоўнасці, выніковыя адносіны)

1. Кніга Міколы Ермаловіча "Па слядах аднаго міфа" выйшла ў 1989 г. і адразу знікла з паліцаў кнігарняў, ператварыўшыся ў бібліяграфічную рэдкасць (А.Грыцкевіч). 2. Я буду адпачываць ды слухаць музыку (А.Якімовіч). 3. Чыстая вада, спіснутая абкошанымі берагамі, баялася некуды спазніцца і ўсё плыла-плыла, падганяючы сама сябе (К.Чорны). 4. Вецер выхапіў з рук паперы і ў момант падняў вышэй за хвою (М.Лужанін). 5. Алесь размаўляў са старой і ў той жа час прыглядаўся, ці змянілася што ў хаце (П.Броўка). 6. Іванчыкаў ступіў да дзвярэй, каб выйсці, і ў гэты ж час пачуў голас начальніка станцыі (В.Хомчанка). 7. Ападзе барвяніцай рабіна на дол і застыне ў чаканні спатканняў вясновых (К.Кірэенка). 8. Антону стала патрэбна яшчэ раз пабачыць Зоську і пасля з палягчэлай душой адпраўляцца за Нёман (В.Быкаў). 9. Па траве шапоча ды шастае дождж (Зм.Бядуля). 10. Галіны дрэў церліся адна аб другую і скрыпелі (К.Чорны). 11. Зірнуў тады дзед на злоўленага ментуза – і ледзь не самлеў (М.Лынькоў). 12. Стары хваляваўся і ў выніку сказаў не тое, што трэба было (П.Галавач). 13. Яснае, як сонца, святло залівае зямлю і крылата лунае ў прасторах (У.Караткевіч).

64. Выпішыце з тэксту сказы з аднароднымі членамі. Падкрэсліце аднародныя члены ў аднаведнасці з іх сінтаксічнай функцыяй.

Янка Купала Кіславодск любіў. Ён спрыяў ягонаму здароўю і падабаўся сваёй асаблівай велічнай прыродай. Чырвоныя камяні, цудоўны парк, выключна дагледжаныя прагулачныя дарожкі і ўдалечыні велічны белагаловы Эльбрус цешылі яго сэрца, і я заўсёды адчуваў, з якім задавальненнем Купала хадзіў на "Храм воздуха" і радзей на "Красное солнышко", куды было значна далей і не заўсёды выпадала схадзіць туды па часе, ды і па дазволу ўрачоў.

У Янкі Купалы было ўсюды шмат шчырых прыхільнікаў і добрых сяброў. Ён адразу ўвеў і мяне ў іх кола. Я часта хадзіў з ім да сям'і Калітоўскіх, з якой Купала быў дружны яшчэ з часоў, калі яны жылі ў Мінску. Сябраваў ён і з медыцынскімі сёстрамі і афіцыянткамі, якія абслугоўвалі яго. Помню, як аднойчы, накупіўшы падарункаў, ён павёў мяне ў госці да сваіх афіцыянтак. І з усімі ён добра адчуваў сябе і знаходзіў прыязную, патрэбную гутарку. Гэта было пэўнай навукай і для мяне, бо апрача ўсяго я адчуваў, што ў такіх сустрэчах Янка Купала чэрпаў для сябе пазнанне, чым жыве народ, якія ягоныя настроі і інтарэсы.

Гэта ж жаданне прыводзіла яго і ў месцы, дзе найбольш шырока раскрывалася ў той час народная душа. На рынак. У Кіславодску рынак быў вельмі шумны і разнастайны. Каго-каго толькі на тым рынку не было і чаго-чаго толькі не было на яго шматлікіх сталах, ды і на арбах і вазах.

П.Броўка. Вы клікалі нас, маладых арлянят...

65. Вызначце сэнсава-граматычныя адносіны паміж аднароднымі членамі з супастаўляльнымі злучнікамі (супраціўныя, неаднаведнасці).

1. Бабка спіць – а гусей пасе (Зм.Бядуля). 2. Экспанаты нікога не зацікавілі, а зніклі? (А.Асіпенка). 3. Ведаеш яго грахі, а тоіш (К.Чорны). 4. Адно гаворыць табе ў вочы, а другое ў думках мае (Якуб Колас). 5. Яна баіцца, а ўсё ж ідзе (Я.Брыль). 6. У мастацтве важна не колькасць, а якасць (ЛіМ). 7. З печы дым не ў комін, а пад столь нясе (Янка Купала). 8. Не агонь і меч выратуюць чалавецтва ад гібелі, а мір, супрацоўніцтва, узаемная павага інтарэсаў адзін аднаго (А.Глобус). 9. Гэтыя дзве акалічнасці цяпер не ўзаемавыключалі, а, наадварот, дапаўнялі адна адну (І.Чыгрынаў). 10. Невялікая, але бурная рэчка пеніцца між скал (Э.Самуйлёнак). 11. Я прыпамінаю пакоі, але пазнаю іх не адразу (П.Галавач). 12. У хаце было цесна, але затое весела (П.Броўка). 13. Пірог свежы, але нясмачны (Я.Маўр). 14. Яна слухае, але ўсё маўчыць (К.Чорны). 15. Гаспадар ужо ўстаў, але яшчэ не снедаў (М.Зарэцкі). 16. Гэта было не курлыканне, а працяжныя воклічы расстання (М.Капыловіч).

66. Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Вызначце сэнсава-граматычныя адносіны паміж аднароднымі членамі з пералічальна-размеркавальнымі злучнікамі (узаемнае выключэнне, пералічэнне аднолькава магчымых з'яў, пералічэнне аднолькава немагчымых з'яў, папярэняе чаргаванне з'яў, пералічэнне ўзаемна выключальных з'яў з адценнем меркавання або няпэўнасці).

1. Школы Еўфрасінні Полацкай былі перадавымі для свайго часу і праграмай навучання і складам вучняў значная частка якіх набіралася з дзяцей простых гараджан (У.Арлоў). 2. Вера старалася нічым не пакрыўдзіць ці не раззлаваць старую (А.Кулакоўскі). 3. Слухачам падабаліся і словы песні і яе мелодыя (І.Шамякін). 4. Ад сустрэчы з роднымі мясцінамі ў душы абуджалася не то ціхая радасць не то смутная туга (А.Васілевіч). 5. Ні сцежак ні дарог не было відаць пад тоўстай коўдрай снегу (А.Савіцкі). 6. Ці то сініца ці якая другая птушка пераляцела цераз дарогу і звонка зацілікала (М.Лынькоў). 7. Хацелася ці гучна загаварыць ці заспяваць (Н.Маеўская). 8. Праз дзень або праз два трэба будзе вярнуцца дадому (А.Якімовіч). 9. З узгорка добра было відаць як на далоні і камбайны і поле (А.Жук). 10. На сотні вёрст ні жывой душы ні сямі ні заімак – тайга і тайга (С.Грахоўскі). 11. То жывіцай то чабаровым настоем дыхае з кручы высозны бор (К.Кірэнка).

67. Прааналізуйце спосабы выражэння аднародных членаў сказа, вызначце сродкі іх сувязі. Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку пры аднародных членах сказа.

1. Міф пра літоўскую заваёву тэрыторыі Беларусі быў створаны яшчэ ў 16 стагоддзі і звязаны з імкненнем вялікіх князёў маскоўскіх давесці іхнія правы на землі Украіны і Беларусі (А.Грыцкевіч). 2. Сад хоць і невялікі, але дагледжаны

(А.Жук). 3. Сёння на душы ў Вікі было неяк асабліва ціха, спакойна, нават урачыста (А.Федарэнка). 4. Узгоркі то разбягаюцца, то выстройваюцца ў дзівосныя каскады (Я.Пархута). 5. Ён не такі хворы, як рабіць лянуецца (К.Чорны). 6. Дзяўчына закрыла вочы, прыпала тварам да красак, і вось, як жывыя, усталі перад ёй радзімыя палі і лугі, лясы і азёры, жаданым прывідам усплыло роднае палескае сяло і бацькава хата (У.Краўчанка). 7. Летам хлопчык хадзіў у ягады і грыбы ці гуляў з дзецьмі на вуліцы або купаўся з імі ў возеры (У.Краўчанка). 8. Стары быў не столькі здзіўлены, колькі расчараваны (М.Лынькоў). 9. Машина забуксавала – і стоп! (І.Мележ). 10. Каля лесу б’е крынічка, срэбрам ззяе ды каменьчыкам на ўцеху воды гоніць (П.Панчанка). 11. Хацелася думаць пра дрэвы, кветкі і траву ды сонца, што так высветліла надвячорак (Н.Маеўская). 12. Пайшлі перад намі хаты новыя ў сёлах, пераправы з чаўнамі, пераправы-паромы, ды сады ў белым цвеце, ды высокія стромы, ды рыбацкія сеці (К.Кірэнка). 13. Люблю беларускае Палессе, і казачна мяккую Наваградчыну, і адзіную ў свеце Белавежу, і суровую прыгажосць паўночнага азёрнага краю (У.Караткевіч).

68. Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Растлумачце ўмовы аднароднасці і неаднароднасці азначэнняў.

1. Воддаль ад вуліцы стаяла новая хата з серабрыста пафарбаваным дахам сінняй ашалёўкай вялікай верандай і вясёлымі вокнамі (А.Жук). 2. Я зірнуў на пясчаную глухую вуліцу (В.Адамчык). 3. Дуб ціха шумеў перада мной яшчэ не скінутым леташнім лісцем (К.Кірэнка). 4. А над усім расло шырылася неба неагляднае бясконцае роднае (Т.Бондар). 5. Серабрыстыя высокія таполі цесна абступілі дарожку (П.Галавач). 6. Нямераная няходжаная тайга жыве шуміць стракоча і дышае далёкім прыглушаным водгуллем (С.Грахоўскі). 7. Агонь выклікаў у яго дзіўную супакоенасць і нетаропкія без прывычнай мітуслівасці думкі (А.Асіпенка). 8. Хата была зроблена з тоўстых чыста пагабляваных бярвенняў (І.Шамякін). 9. У лесе буяла мноства злой калючай лясной крапівы (І.Мележ). 10. Хлынуў лівень шумны быстры (А.Бялевіч). 11. Думкі плылі ў даўнішняе далёкае і мілае дзяцінства паўгалоднае цяжкае але памятнае сваёй уражлівасцю пазнаннем свету і прыроды (А.Камароўскі). 12. Цераз паркан на абцяжараных галінах звісалі буйныя яшчэ зусім не даспелыя яблыкі (В.Быкаў). 13. Арэал арэха вадзянога плывучага скарачаецца, ён занесены ў Чырвоную кнігу Беларусі (Г.Вынаеў).

69. Выпішыце сказы з аднароднымі азначэннямі. Вызначце сінтаксічную функцыю аднародных членаў у астатніх сказах.

1. Хата даволі прасторная, з нятоўстых круглякоў, пад новым гонтавым дахам (А.Жук). 2. Далячынь ружавела краямі цёмнага, захмаранага неба (П.Галавач). 3. Няхай вам добрым будзе гэта жніво, самым умалотным, самым багатым (А.Жук). 4. Павольныя, ціхія, нібы сарамлівыя гукі адажыю адразу ж

прыносілі нейкі супакой, ціхамірнасць (Я.Сіпакоў). 5. Зямля вакол сухая, парэпаная, як спрацаваная далонь хлебароба, попельна-шэрая або блакітная (У.Караткевіч). 6. За акном вагона ціха калыхалася ноч, цёмная, без прасвету, без пробліску (М.Лынькоў). 7. Сцяжынка была вузкая, у адзін крок (А.Федарэнка). 8. Сонца прасвечвае праз мокрае пасля дажджу, бліскае лісце бяроз (Я.Брыль). 9. Адвячорак выдаўся ціхі, мяккі, празрысты (Т.Хадкевіч). 10. Там-сям паважлівае стаўленне да валуноў і вера ў іх жыватворную, цудадзейную сілу захаваліся да нашых дзён (Э.Ляўкоў). 11. Лясная дарога была зусім ціхая, бязлюдная (К.Чорны). 12. Трава каля бяроз схілілася долу, стала цёмнай, пабурэлай (Т.Хадкевіч). 13. За многія стагоддзі вятры ператварылі бераг у адвесную, непрыступную сцяну (А.Марціновіч).

70. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Вызначце сінтаксічную функцыю аднародных членаў у сказах.

Около костра было тепло, светло и уютно, но там, дальше, куда не достигал освещенный круг, там ночь стала непроницаемо черной, и временами до нас доносилось ее холодное, сырое дыхание. Обступившие нас вокруг деревья слились в одну сплошную, темную – темнее ночи – живую толпу, точно со всего леса сбежались сюда ночные тени и с любопытством глядели сверху, покачиваясь и перешептываясь. Иногда на мгновение выделялся из этого заколдованного круга голый прямой ствол сосны, внезапно облитый красноватым светом, но тотчас же пугливо прятался в густую толпу ночных призраков.

Я лег на спину и долго глядел на темное, спокойное, безоблачное небо, – до того долго, что минутами мне казалось, будто я гляжу в глубокую пропасть, и тогда у меня начинала слабо, но приятно кружиться голова. А в душу мою сходил какой-то томный, согревающий мир. Кто-то стирал с нее властной рукой всю горечь прошедших неудач, мелкую и озлобленную суету городских интересов, мучительный позор обиженного самолюбия, никогда не засыпающую заботу о насущном хлебе. И вся жизнь, со всеми ее мудреными задачами, вдруг ясно и просто сосредоточилась для меня на этом песчаном бугре около костра, в обществе этих трех человек, несложных, наивных и понятных, почти как сама природа.

А.Куприн. Лесная глушь

71. Растлумачце настаноўку знакаў прыпынку пры аднародных членах сказа. Вызначце характар сэнсава-граматычных адносін паміж аднароднымі членамі з бяззлучнікавай сувяззю (сумеснасць, адначасовасць, паслядоўнасць, неадпаведнасць, супраціўныя адносіны).

1. Васіль Аляксеевіч пастаяў, паглядзеў навокал, нібы шукаў каго вачыма, наставіў каўнер плашча, глыбей засунуў рукі ў кішэні (А.Жук). 2. З палявога гасцінца адкрывалася шырокая панарама з пралескамі, дубровамі, прытоенымі вёсачкамі ў лагчынах, цёмна-зялёнымі велічнымі дубамі на пагорках,

разложыстымі дзікімі грушамі на межах (В.Адамчык). 3. Ціха каціла, перакочвала свае хвалі Дзвіна (Т.Бондар). 4. Усё будзе красаваць, абнаўляцца на свеце (Я.Пархута). 5. Не светлыя – змрочныя колеры запоўнілі наваколле (Б.Мікуліч). 6. Не ў будынку – на дварэ было больш цёпла і ўтульна (М.Зарэцкі). 7. Не рабочы пасёлак – сучасны горад раскінуўся на беразе шырокай ракі (І.Грамовіч). 8. Я слухаў музыку – наслухацца не мог (П.Панчанка). 9. Хацеў Арцём войкнуць ад болю – ледзь стрымаўся (Зм.Бядуля). 10. За ваколіцай, дзе канчаліся хаты, Ігар збочыў з дарогі, нагнуўшыся, зачэрпнуў снегу (А.Федарэнка). 11. Пад абрываю камяністым плыла, бурліла вольная рака (А.Пысін). 12. На лісце прыдарожных дрэў, на збажыну, на траву аселі першыя кроплі расы (А.Чарнышэвіч). 13. Мы працай багаты – не золатам (М.Лужанін). 14. Крылатая машына сарвалася з месца, памчала па полі, з гулам пайшла ўгору (Э.Самуйлёнак).

72. Запішыце сказы, падкрэсліце аднародныя члены з абагульняльным словам у аднаведнасці з іх сінтаксічнай функцыяй у сказе. Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку.

1. І ўсе іхнія патаемныя выходы ў лес, і чаканне, і радасць – усё засталася лёгка і проста там, за паласой халоднага дажджу (А.Жук). 2. Матчын агародчык запрашае, цягне да сябе, каб пачаставаць самымі смачнымі вясковымі ласункамі: морквай, агуркамі, бобам (М.Капыловіч). 3. Андрэйка выбраўся на шлях і пайшоў туды, дзе яго чакалі снеданне, абед і вячэра – усё адразу (Я.Сіпакоў). 4. Узнікала адчуванне, што яна гаспадыня ўсяго гэтага: і хаткі, і дабра ў ёй, і вакольнага лесу (А.Федарэнка). 5. Доўгі рад старых і высокіх дрэў: ліп, дубоў, явараў і вязаў – ішоў ад паўстанка проста ў чыстае поле і там канчаўся (К.Чорны). 6. І гэтыя кветкі, і маладая светла-зялёная трава, і лёгкае паветра – усё было ўрачыста-святочным, усё ўсміхалася ласкавым промням вясновай раніцы (М.Паслядовіч). 7. Усё тут, у гэтай мясціне, дыша ўспамінамі аб паэце: хата, сяло, навакольныя пушчы (У.Караткевіч). 8. Па краях насыпу смяюцца кветкі: легкадумныя званочки, сіні, як неба, васілёк, палявая “грэчка”, ліпкія смолкі (У.Караткевіч). 9. Усё, што бачыў Слышэня над сабой: і светлыя аблачынкі, і глыбокі, нібы крышталёвы, блакіт неба, і ўгрэтыя сонцам кучы пяску над ровам, і летаўшую счарнелую былінку палыну, і вясёлы струменьчык вады, – усё гэта стала яшчэ больш прыгожае, яшчэ больш захапляючае, як было раней (М.Лынькоў). 10. Усё: і маўклівыя, прыбраныя ўзгоркі, і пыл, што за цэлы дзень назбіраўся ў паветры, а цяпер асядаў на зямлю, і сырасць, што пацягнула ад прырэчнага алешніку, – было ўжо вераснёвым, асеннім (І.Грамовіч). 11. У пушчы ўстаноўлены найстражэйшы нагляд за пасадкамі і спелымі лясамі, за гнёздамі, норами, вадаёмамі – за ўсім, што складае стракаты калейдаскоп яе жыцця (У.Караткевіч). 12. Людзі варты шчасця, дзе б яны ні жылі: на Ацэ, у Прыдняпроўі, па берагах сініх латышскіх азёраў або ў наваколлі Відрыджы (У.Караткевіч). 13. І даражэй нам, як ніколі, усё, што мы працавалі: і колас, вырашчаны ў полі, і дом, які мы збудавалі (А.Русак).

14. Даждзю прасіла ўсё пад небам: густое голле вішняку, бары, патрэсканая глеба і абмялелая рака (А.Вялюгін).

73. Перакладзіце сказы на беларускую мову. Пераклад запішыце, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку.

1. Все вокруг хаты подсолнухи акации и сухая трава было покрыто шершавой пылью (К.Паустовский). 2. К озеру лучше всего выйти в поздние сумерки, когда всё вокруг слабый блеск воды и первых звезд сияние гаснущего неба неподвижные вершины деревьев все это так прочно сливается с настороженной тишиной, что кажется рожденным ею (К.Паустовский). 3. Стога сена дерево, растущее поодаль, перелесок шалаш старика все виднелось особенно выпукло, ярко (В.Солоухин). 4. Повсюду в кустах в траве запели зачирикали птицы (А.Толстой). 5. По опушкам лесов еще растут грибы красноеголовые подосиновики и зеленоватые и розовые сыроежки скользкие грузди и душистые рыжики (И. Соколов-Микитов). 6. Он был мастер на все руки слесарь столяр плотник и даже механик (В.Короленко). 7. Я как-будто вижу перед собой эту картину тихие берега лунную дорогу прямо от меня к баржам понтонного моста и на мосту длинные тени людей (В.Каверин). 8. Ничего не заметно было оживляющего картину ни отворяющихся дверей ни выходивших откуда-нибудь людей никаких живых хлопот и забот дома (Н.Гоголь). 9. Для всего что существует в природе воды воздуха неба облаков солнца дождей лесов болот рек и озер лугов и полей цветов и трав в русском языке есть великое множество хороших слов и названий (К.Паустовский). 10. Ничего не видно ни массива ни скал ни лесов (А.Серафимович). 11. Все пахло кусты акации листья сирени лопухи цветы трава земля (И.Бунин). 12. В траве в кустах кизила и дикого шиповника в виноградниках и на деревьях повсюду заливались цикады (А.Куприн).

КАНТРОЛЬНАЯ ПРАЦА

1. Запішыце тэкст, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Падкрэсліце аднародныя члены ў адпаведнасці з іх сінтаксічнай функцыяй у сказе.

2. Прааналізуйце структуру аднародных членаў (напрыклад: дзейнікі простыя, састаўныя ці складаныя, якой часцінай мовы выражаны).

3. Укажыце сродкі сувязі паміж аднароднымі членамі. Назавіце від сувязі аднародных членаў з агульным для іх членам сказа (дапасаванне, кіраванне, прымыканне, прэдыкатыўная сувязь).

4. Выпішыце сказы з аднароднымі азначэннямі, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Укажыце ўмовы аднароднасці.

5. Перакладзіце сказы на беларускую мову, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку.

Варыянт I

Заданні 1-3

Прыпяцкае Палессе самы бусліны край на Беларусі. Рэдкія пясчаныя выспы называюць тут градамі за граду звычайна чапляецца вёска бо вясной Прыпяць бывае разліваецца на сорак кіламетраў спыняючы ўсялякія зносіны акрамя як па вадзе. Уся ў нізкіх берагах Прыпяць выцякае з пінскіх трысняговых балот і ўбіраючы ў сябе воды Гарыні случы Ствігі Убарці Пцічы пругка імчыць да Дняпра. З усіх суднаходных беларускіх рэк Прыпяць найменш кранута цывілізацыяй і найбольш захавала адвечнай прыгажосці. Шырачэзныя неахопныя паплавы з густым покрывам стракатых красак замыкаюцца на даляглядзе дубровамі і грабнякамі. Старыя рэчышчы бясконцыя азёры шматлікія дробныя прытокі ва ўсіх напрамках праразаюць пойму. Часам рака падзяляецца на рукавы глыбокімі затокамі падступае да вёсак і лясоў. Няспынна і ўпарта точыць Прыпяць берагі з пляскам і грукатам скідвае ў сваю плынь спрадвечныя дубы шпурляе і круціць іх на перакатах засмоктвае вірамі кладзе на дно шырокіх плёсаў.

В.Ждановіч. Бераг белых буслоў

Заданне 4

1. Пад гарачым ліпеньскім сонцам растае рамонкавы снег (Я.Пархута).
2. Далячынь ружавела краямі цёмнага захмаранага неба (П.Галавач).
3. Ціхая абсаджаная ніцымі вербамі набярэжная вывела Алену ў сквер (Н.Маеўская).
4. Гарлачык жоўты малы расце ў невялікіх поймавых азёрах і рэках з павольнай плыню (В.Мартыненка).
5. З мора дзьмуў вецер свежы салёны (В.Хомчанка).
6. На траве, на пасевах ляжала празрыстая густая раса (І.Шамякін).

Заданне 5

1. Бывают штормы всякие мутно-зеленые желтые как глина серые и почти черные (К.Паустовский). 2. Лицо походка взгляд голос все вдруг изменилось в ней (Л.Толстой). 3. Высунув язык и широко раскрыв светло-шоколадные глаза с большими черными зрачками ребенок забыл все на свете и тетю и папу и даже Кудлатку которую не успел поставить на конюшню и хорошенько накормить овсом и сеном (В.Катаев). 4. Повсюду в клубе на улицах на скамейках у ворот в домах происходили шумные разговоры (В.Гаршин). 5. Все окружающее заборы дома деревья в каком-то странном тумане колеблется, точно от ветра (М.Горький).

Варыянт II

Заданні 1-3

Бадай самая дзіўная мясціна пад Браславам доўгі мыс што пачынаецца ад Слабодкі і завяршаецца крутым узлобкам. З вяршыні яго адкрываецца велічная панарама на азёры Недарава Неспіш Батойса Войса Струста якая ўвенчана крыштальнымі прызмамі беллага храма. І белыя хусцінкі чаек мільгаюць над грабянямі зялёных хваляў. Тугі балтыйскі вецер з натхненнем надзімае аблогі пад вечар яны збіраюцца ў адну нізкую і чорную хмару і тады на ўсю прастору абвальваецца шторм. Кіпіць вада ў азёрах сівыя пасмы дажджу са свістам і сіпеннем сутыкаюцца з хвалямі і камянямі вецер гайдае сосны і ядловец пырскамі і пенай акатвае берагі. Шторм бушуе праз усю ноч раніцы за ім не відно. Палову наступнага дня хмары так-сяк разгойдвае разбівае вецер іх адносіць на ўсход. Над супакоенымі хвалямі зноў крычаць чайкі адплываюць ад берага рыбацкія чаўны. Вячэрняе сонейка лашчыць мокрыя сосны і вільготныя травы весела стракочуць конікі на сенажаці і скрозь ачышчаны блакіт прасторы ляціць бусел ужо не белы а ружовы ў промнях нізкага сонца.

В.Ждановіч. Бераг белых буслоў

Заданне 4

1. Цвёрдай прыцярушанай жвірам сцежкай, што правальвалася ўжо ў прорву адломленага берага, Міця прайшоў уздоўж рэчкі (В.Адамчык). 2. Усталі хмары над зямлёю грозныя жывыя (С.Грахоўскі). 3. Раўнюткі пясчаны бераг быў утульным пляжам (М.Лынькоў). 4. Таемны пануры лес ціха шумеў уздоўж дарогі (А.Якімовіч). 5. У пячурцы палала смольная сухая лучына (П.Галавач). 6. На вуліцы чуліся маладыя вясёлыя галасы (М.Калачынскі).

Заданне 5

1. Все что окружало нас казалось необыкновенным и поздняя луна блиставшая над черными озерами и высокие облака похожие на горы розового снега и даже привычный морской шум высоких сосен (К.Паустовский). 2. Всюду вверху и внизу пели жаворонки (А.Чехов). 3. Дети старики женщины все смешалось в живом потоке (С.Серафимович). 4. И куда все так скоро ушло и бесконечная тьма в небе и дождь и ночные тревоги и страхи нельзя было представить (В.Распутин). 5. Вся природа и лес и вода и песчаные холмы все горит точно багровым заревом (А.Гончаров).

АДАСОБЛЕННЫЯ ЧЛЕНЫ СКАЗА

74. Знайдзіце адасобленыя члены, растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку пры іх і ўмовы адасаблення (камунікатыўныя, граматычныя, семантычныя).

1. Сыпнуўшы косы залатыя, блакіт на дне тваім заснуў, калыша ў сэрцы далі тыя – загонаў плужную вясну (П.Пястрак). 2. Палае восені пажар – адны над рэчкай лозы, адчуўшы раптам нейкі жар, льюць сіратліва слёзы (М.Калачынскі). 3. Дождж асыпаў зямлю; асмяглая ад спёкі, яна глытала свежае пітво і дыхала, багатая, з палёгкай духмянасцю, пяшчотай і цяплом (К.Кірэенка). 4. Хмары ўсё накіпалі, чорныя, нізкія, дажджавыя; над раўнінаю цягнуўся прыцемак, такі непрытульны і халодны, што становілася страшна (У.Караткевіч). 5. Кавалішын Толя, старэйшы брат Марыі і Наталлі, выйшаў трохі пазней, не заўважыў мяне, стаў каля брамы (Я.Брыль). 6. Пасярод вёскі, ля Івана на гародах, былі чуваць стрэлы (І.Пташнікаў). 7. З другога боку вёскі, на поўнач, балоты крыху адступалі, дорачы людзям пясчанае поле (І.Мележ). 8. Усе вяскоўцы, акрамя старасты, пісаць не ўмелі (Якуб Колас). 9. Сказаўшы ўсё, хлопец пайшоў, пакінуўшы ў душы Казімера след новых думак аб усім (К.Чорны). 10. У дзіцячым пакойчыку паставілі яшчэ адну калыску, наспех збітую дваравым сталяром і надта невыгодную побач з прыгожанькай люльчэкай паніча (М.Гарэцкі). 11. Вера кідае яму адвітальную ўсмешку і, задаволеная, выбягае з аптэкі (М.Зарэцкі). 12. Над вяршаллем хвой угары лёгка слізгаў вышчарблены маладзічок месяца, аздабляючы змрочнае, без зор, неба (В.Быкаў).

75. Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Падкрэсліце адасобленыя дапасаваныя азначэнні. Вызначце, якімі часцінамі мовы яны выражаны. Растлумачце ўмовы іх адасаблення.

1. Парахневіч павярнуў калону на бакавую дарогу абсаджаную вербамі (В.Быкаў). 2. Сотнікаў выйшаў з кустоў і па-над ніўкай аўса нікім не заўважаны падышоў да жанчыны, калі яна выбірала бульбу (В.Быкаў). 3. З паўночнага боку Далёкая Ляда межавала з разлеглым балотам зарослым лазой (І.Навуменка). 4. Невясёлы адзінокі як мала хто ў свеце няшчасны пайшоў ён [Валодзька] дамоў, пайшоў цераз бульбоўнік, цераз агароды, толькі б нікога не сустрэць, нікога не бачыць (І.Мележ). 5. Калі Наста ўбачыла здалёку Міронаву хату высокую, светлую і старыя дубы, што раслі насупраць, на душы жанчыны зрабілася лёгка (І.Пташнікаў). 6. Над стрэхамі старых хатак заваленых снегам віліся дымы (Я.Брыль). 7. Я стаяў ля аднаго старажытнага партрэта зачараваны той дзіўнай незразумелай усмешкаю, якую так непераймальна рабілі часам нашы старыя мастакі (У.Караткевіч). 8. Ты ўсё, ты ўсіх, мой брат, успамінаеш: і словы маці сказаныя з ласкай, і даўні дзень, што быў дзівоснай казкай (К.Кірэнка). 9. Зямля знаёмая такая плыве пад самы небакрай скуль сонца выйшла – хоць рукамі бяры, як цёплы каравай (М.Калачынскі). 10. Знямелы здзіўлены трывожны стаю заслуханы ў цябе – квяцісты луг, куток твой кожны жалёбай расстання ў грудзі б’е (П.Пястрак). 11. Навокал на многіх дзесяцінах шумеў і хваляваўся пад асеннім дажджом парк закінуты глухі чорны ад старасці і вільгаці (У.Караткевіч). 12. Маці маўклівая і паслухмяная пайшла ўслед за Васілём (І.Мележ). 13. У абедзвюх будках размешчаных ля пераезда жылі надзіва цікавыя людзі (І.Навуменка).

76. Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Ахарактарызуйце структуру адасобленых дапасаваных азначэнняў.

1. Іван, які ведае ўсе хады-выхады, знік у дзвярах каменнага падобнага на барак будынка (І.Навуменка). 2. Васіль адчуваў, што ззаду стаіць маці, назірае ўслед маўклівая гордая, і ад гэтага ў руках і нагах сілы нібы пабольшала (І.Мележ). 3. Тут бачны былі свежыя сляды нашага вазка, і агароджа чыгунная вітая была павалена, разбіта на кавалкі і адцягнута ў бакі (У.Караткевіч). 4. Ён шукае вобмацкам лісцё медзяное звонкае тугое, каб хутчэй падкінуць у касцёр, што застаўся ў лузе пасля бою (К.Кірэнка). 5. Хлопчыкі румяныя з марозу ўбеглі ў хату і пачалі збірацца: Косцік у лес, а Шурка ў школу (Я.Брыль). 6. Вочы яго блакітныя, як у дзіцяці, назіралі ўдумліва і маўкліва (І.Пташнікаў). 7. Доўга не спалася Васілю ў гэту ноч такую звычайную і незвычайную (І.Мележ). 8. Блішчынскі і Цімошкін чакалі ў лесе раніцы запарушаныя снегам акалелыя з трывогай і напружаным чаканнем у сэрцах (В.Быкаў). 9. Хутка ў Сівец вярнулася яго сястра прыгожая маладая растаропная – яна і была падтрымкай брату ў той нялёгкай час (М.Гарэцкі). 10. Цівунчык паспешны і рухавы патрымаўся за казырок летняе шапкі пакланіўшыся Казімеру і пайшоў, паспеўшы кінуць некалькі слоў

(К.Чорны). 11. Доўга стаялі тут сяляне з сваёй крыўдаю адзінокія закінутыя, і нідзе іх вока не знаходзіла апоры і падмогі супраць гэтай кроўнай несправядлівасці (Якуб Колас). 12. І нечакана пасля вечара на лузе адкрылася ўсё, і, убачыўшы, адчуўшы такое, збянтэжаны уражаны стаў Васіль як сам не свой (І.Мележ).

77. Растлумачце, чаму ў адных выпадках азначэнні адасабляюцца, а ў другіх – не.

1. Перада мной быў прыгожы пакой з падлогай з дубовых цаглін – зараз даволі пашарпаных, неабсяжна высокія сцены, ашалаваныя чорнымі ад старасці бліскучымі дошкамі, разьбованымі па краях, вокны амаль пад столлю, маленькія, у глыбокіх строльчатых нішах (У.Караткевіч). 2. За дзвярыма ў глыбіні вестыбюля – уваходныя дзверы, масіўныя, дубовыя, акутыя пацямнелымі бронзавымі левікамі, з квадратнымі галоўкамі (У.Караткевіч). 3. Мы доўга ішлі па загараджаных велізарнымі дамамі вуліцах сярод фабрычных комінаў і каля высачэннага плота (М.Гарэцкі). 4. У знаёмым акне гарыць прыветны агеньчык. Сымон Карызна парыўна спыняецца перад ім і з хвіліну стаіць, жыва ўяўляючы прытульны куточак, сагрэты ціхім, недасяжна-чыстым хараством Веры Засуліч (М.Зарэцкі). 5. Захопленая думкамі-трывогамі, узрушаная невядомасцю, Ганна ўсё стаяла на агародзе, апусціўшы рукі з закасанымі рукавамі, не выпускаючы бурака (І.Мележ). 6. Неба і зямля патанулі ў густым цёплым вячэрнім змроку і маўчалі (Якуб Колас). 7. У дамах, пакрытых чарапіцай, спяць землякоў маіх сыны; што цяпер вам, немаўляты, сніцца, якія сны? (П.Пестрак). 8. Васіль часта ўспамінае станцыю – драўляны, крыты шыферам будынак, у якім размяшчаецца пакой дзяжурнага, тэлеграф, білетная каса (І.Навуменка). 9. Добры ціхі бацька таксама, здаецца, супакойваў яе сваёй стомленай, як бы непадуладнай ніякаму смутку постаццю (І.Мележ). 10. Прыгожых сноў, лятункаў залатых і парыванняў шчырых і нясмелых мне не вярнуць назад – жніво маё даспела (К.Кірэнка). 11. Цімошкін успамінае сціпрых цудоўных сваіх землякоў, з якімі праваяваў ён два доўгія партызанскія гады (В.Быкаў). 12. Цёмная мокрая ноч паволі ахутвала зямлю, суседнія вёскі і ўвесь белы свет (Я.Брыль).

78. Перабудуйце сказы так, каб неадасобленыя выдзеленыя азначэнні сталі адасобленымі. Запішыце перабудаваныя сказы. Растлумачце ўмовы адасаблення азначэнняў.

1. У лесе было ціха, толькі ўгары стаяў *глухі* і *маркотны* шум старых хвой і асін (Якуб Колас). 2. З неба імжыць *дакучлівы*, *халодны* дождж (Я.Брыль). 3. На небе спакваля праяснела, хмары спаўзлі з небасхілу, пакінуўшы за сабой рэдкую бялявую смугу, якая абвалакла *нізкае сцюдзёнае*

сонца (В.Быкаў). 4. *Абуджаныя словамі песні* сум, крыўда зноў ажылі,
падступіліся горкай хваляй (І.Мележ). 5. Уявіце сабе *высокага, вельмі
добра складзенага, апранутага на апошняй модзе* маладога чалавека – так
выглядаў Андрэй Свеціловіч (У.Караткевіч). 6. Скончыўся святочны
дзень; заціхла вясёлая і гаманкая ўдзень пасялковая вуліца, і ўсё было пад
уладай *цёплай і ласкавай* жнівеньскай ночы (М.Гарэцкі). 7. Дзіва дзіўнае,
як маглі пасябраваць (ды і моцна пасябраваць!) гэтыя дзве жанчыны, такія
розныя, далёкія адна ад аднае: *глуха замкнёная, гордая ў сваім няшчасці*
Марына Паўлаўна, якую балюча ўражвала нават найменшая праява чужой
спагады, і *адкрытая, простая, вясёлая* Таццяна (М.Зарэцкі). 8.
Распаранае за дзень сонца паўзло на захад – і спакваля апускаўся на зямлю
празрысты і звонкі ліпеньскі вечар (І.Пташнікаў). 9. Канчалася ноч – і
затуманены, заклапочаны і клапатлівы дзень паступова агортаў сыры і
халодны горад (К.Чорны). 10. І маўчалі коннікі, а гукі палявання даляталі
аднекуль з другога боку, і перад усімі скакаў *асветлены месяцам, туманны і
вялізны* кароль Стах (У.Караткевіч).

**79. Перабудуйце сказы так, каб адасобленыя выдзеленыя азначэнні
сталі неадасобленымі. Запішыце перабудаваныя сказы. Вызначце, якімі
часцінамі мовы выражаны азначэнні.**

1. У акопчыках, *выграбеных на скорую руку*, збіраецца вада, і пры
кожным руху кроплі яе ляцяць у розныя бакі (Я.Брыль). 2. Царква поўна
народу. Плашчаніца, *абстаўленая маладымі елачкамі і залітая бляскам*

свечак, стаіць пасярод царквы (Якуб Колас). 3. Трэба было правесці манеўры, *не прадугледжаныя ні камандзірам палка, ні статутам*, і яшчэ да пачатку бою пераправіць роту на той бераг (В.Быкаў). 4. Недалёка за паваротам завіднеўся папоўскі дом, за якім трохі ўбаку за хатамі, ускрай поля, забялела сценамі, зазелянела купаламі і паддашкамі царква, *акружаная частаколам і бярозамі* (І.Мележ). 5. Вялізныя змрочныя залы з траскучым паркетам, змрок па кутах, пах пылу і холад, такі холад, што стыне сэрца, холад, *настоены стагоддзямі*, холад адзінага замка, *вялізнага і збяднелага*, амаль вымерлага за апошнія гады роду (У.Караткевіч). 6. У пакоі каля сцяны стаяў стол – *вялікі, доўгі, увесь закладзены кніжкамі, нотамі і рознымі паперамі* (М.Гарэцкі). 7. Марыя ўпершыню ад невядома якога часу зірнула проста яму ў твар, і ў яе вачах, *блакітных, асветленых раптоўным ажыўленнем*, Карызна ўбачыў радасць – *маладую, ясную, падобную на маладую вясну* (М.Зарэцкі). 8. На загоне можна было пазнаць старое поле ржышча, сівое і пачарнелае, яно ляжала на цвёрдай зямлі, *аціхлай і спакойнай* (І.Пташнікаў). 9. Цяжка і панура прыпыніўся поезд – і на пероне Казімер убачыў людскія спатканні – *радасныя, сумныя, вясёлыя, нудныя* (К.Чорны). 10. Прыблізна на сярэдзіне танца я заўважыў, што твар яе, *засяроджаны і няпэўны*, стаў раптам простым і вельмі мілым (У.Караткевіч).

80. Запішыце тэкст, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Падкрэсліце азначэнні (адасобленыя і неадасобленыя). Раствлумачце ўмовы адасоблення названых членаў сказа.

За лагчынаю ляжалі пусткі роўна асветленыя ўсё тым жа самым няпэўным святлом, а за імі – дарога. Калі павярнуцца назад, то далёка ў правым баку мігцеў апошні агенчык у хаце Дубатоўка мірны і ружовы, а ў левым баку таксама далёка за кустамі віднеліся верхавіны Яноўскай пушчы разложыстыя і агромністыя.

Я стаяў і слухаў. Нейкае пачуццё неспакойнае і незразумелае падказвала мне: коннікі недзе тут. Я ж не мог паверыць у прадчуванні: павінна была быць нейкая рэальная прычына для гэтага душэўнага стану. Я не мог нічога бачыць: туман лёгкі белы ўкрываў раўніну патануўшую ў начным змроку восеньскай ночы. Я вырашыў чакаць.

Хутка з боку пушчы па кустах паказалася нейкая цёмная маса даволі вялікая і рухавая. Пасля я пачуў пошчак капыт дробны і роўны. Коннікі імчаліся бязгучна, быццам плылі ў паветры, рабіліся ўсё бліжэй і бліжэй. Яшчэ хвіліна – і я ўражаны застыў у нямым здзіўленні. У хвалях туману слабога празрыстага ўжо ясна вымалёўваліся сілуэты коннікаў, якія імчалі шалёным намётам, аж конскія грывы веялі ў паветры. Іх было дваццаць. Дваццаць першыя апрануты ў старажытную царскую велеісу скакаў наперадзе.

Цені коннікаў цьмяныя пад месячным святлом беглі ад дарогі наўкос да дрыгвяной лагчыны. Веялі на ветры плашчы-велеісы, коннікі прама сядзелі ў сядле, і ніводны гук не далятаў адтуль. Дзікі верас спяваў пад іхнімі нагамі. Бязгучна скакала па версе дзікае паляванне караля Стаха, імчалі постаці шэрыя туманныя нахіленыя наперад.

У.Караткевіч. Дзікае паляванне караля Стаха

81. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Запішыце пераклад. Параўнайце ўжыванне формаў дзеепрыметнікаў у беларускай і рускай мовах. Знайдзіце ў перакладзе адасобленыя дапасаваныя азначэнні, вызначце спосаб іх выражэння, структуру і ўмовы адасаблення.

В назначенный час, чистый, красиво одетый, князь вышел в столовую, где ожидала его невестка, княжна Марья, Бурье и архитектор князя, по странной прихоти его допускаемый в семью. Князь, твёрдо державшийся в жизни различия состояний, вдруг на архитекторе Михайле Ивановиче, стоявшем в углу, доказывал, что все люди равны, и не раз внушал своей дочери, что Михаила Иванович ничем не хуже нас с тобой.

В столовой, громадно-высокой, как все комнаты в доме, ожидали выхода князя домашние и официанты, стоявшие за каждым стулом. Дворецкий, с салфеткой на руке, оглядывал сервировку. Князь Андрей глядел на золотую раму

с изображением генеалогического дерева князей Болконских, огромную, новую для него, висевшую напротив портрета князя в короне, который должен происходить от Рюрика и быть родоначальником рода Болконских. Князь Андрей, покачивающий головой и улыбающийся, смотрел на это генеалогическое дерево. Княжна Марья с удивлением смотрела на брата и не понимала, чему он улыбается. Всё, сделанное её отцом, возбуждало в ней благоговение, не подлежащее обсуждению.

В это мгновенье большие часы пробили два, тонким голоском отозвались в гостиной другие – и все увидели князя, спускавшегося в столовую к обеду.

Л.Н.Толстой. Война и мир

82. Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Падкрэсліце прыдаткі. Ахарактарызуйце спосаб іх выражэння (назоўнік або словазлучэнне з назоўнікам).

1. Які ён шустры сонечны прамень – ніяк у рукі не даецца ўзяць: таго не знае ён, што любая мая прасіла ёй каралі нанізаць (К.Кірэенка). 2. Казімер устрывожыўся, прачытаўшы нечаканую вестку ад Мані стрыечнай сястры (К.Чорны). 3. На плячах Надзеі Яноўскай быў тонкі рубок з белага табіну; валасы былі ўзяты ў сетку і ўпрыгожаны шлягавым вянкам старажытным жаночым уборам (У.Караткевіч). 4. Пятрусь Грыб адзін з багамолаў мястэчка Дварок дачуўся, што лес ягоны сякуць напавал (Я.Брыль). 5. Васіль знарок не паглядзеў на Ганну, але і не пазіраючы ён адчуваў сябе ў поўнай меры шчаслівым: вось ён як “абступіў” яе задзіру (І.Мележ). 6. Праз чвэрць гадзіны наперадзе, мусіць, у лагчыныцы, зашарэла нейкае кустоўе лаза ці які хмызняк па-над рачулкай (В.Быкаў). 7. Два браты старэйшыя Тарасавы сыны выбралі самы ўтульны куток у хаце і пачалі весці гутарку, чакаючы каляд (Якуб Колас). 8. На двары нікога не было відаць – ні дзяцей, ні ўласаўцаў, і яна падумала, што дзеці Іра і Валодзя недзе ў хаце (І.Пташнікаў). 9. За некалькі дзён новыя знаёмыя былі ў яго з некалькімі дактарамі, што працавалі тут: гэта былі маленькія з’явы вялікага руху, на шырыні якога ўжо з’явіўся ён Казімер Ірмалевіч (К.Чорны). 10. Дэмабілізаваўшыся з арміі, Васіль вярнуўся дадому: хатай, дваром валодаў Стражнік іхні далёкі родзіч (І.Навуменка).

83. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Падкрэсліце прыдаткі, вызначце, якімі часцінамі мовы яны выражаны.

Когда Константин Демидович, выучив наконец этюд, спустился из своей чистой и весёлой комнаты в гостиную, он уже застал всё домашнее общество собранным. Приём уже начался. На широком диване, держа в руках новую французскую брошюру, расположилась хозяйка – молодая приятная дама; у окна за пальцами сидела девушка – дочь Марьи Михайловны и гувернантка – женщина лет шестидесяти; в углу, возле двери, поместился Батистов – помещик соседней деревни – и читал газету; подле него играли в шашки Петя и Ваня – родственники

Батистова, курсанты кадетского корпуса; а прислонясь к печке и заложив руки за спину, стоял господин небольшого роста, седой, со смуглым лицом и чёрными глазами – некто Афанасий Семёнович Пигасов.

И.С.Тургенев. Дворянское гнездо.

84. Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Знайдзіце і падкрэсліце недапасаваныя адасобленыя азначэнні. Прааналізуйце спосаб іх выражэння.

1. Сцяпан збегаў дамоў і пераапрунуўся: у рабочых штанах старой сарочцы вялікіх чаравіках ён быў падобны на сапраўднага будаўніка (І.Навуменка). 2. Праз якую гадзіну пачалі і на гэтай раўніне трапляцца астраўкі лесу чорнага ў мхах і павуцінні толькі часам роўнага а больш за ўсё скарачанага як на малюнках да страшнай казкі (У.Караткевіч). 3. Дарогу, па якой Мікола ішоў узлескам, перасякала другая ад вёсачкі за Нёманам у лес (Я.Брыль). 4. За домам – зямля пусты без кветак і расліннасці пануры агарод (К.Чорны). 5. Ганна хвіліну стаяла так выпрастаная нерухомая у выцвілым зрэб'і з падаткнутым фартухом з хустачкай – чакала, калі перастане балець, памякчэе здранцвелая спіна (І.Мележ). 6. Калі ўласавец у пілотцы астаўся ў хаце адзін, Наста агледзела, што ў руцэ ў яго белыя пальчаткі тонкія з воўны (І.Пташнікаў). 7. Цімошкін ішоў па іхніх слядах ужо прысыпаных снегавай пацярухай у замёрзлых камках гразі ледзь відных у зімовых прыцемках і думаў: хоць бы не спатыкнуцца, не пакаўзнуцца, бо тады наўрад ці знайшоў бы ў сабе сілы ўстаць (В.Быкаў). 8. Шэра і аднастайна было наўкола – ані жывой душы, прыдарожныя бярозы снежныя ў мутна-бялёсым месячным святле безуважна нудзіліся ў сваім сярэбраным прыбранні (М.Гарэцкі). 9. Марыя Паўлаўна хутка амаль спалохана зірнула на Веру, убачыла яе глыбокія з іскрынкай непаўторна-чыстыя вочы і страсянулася ўся ў злосным абурэнні (М.Зарэцкі).

85. Запішыце сказы. Падкрэсліце ў іх адасобленыя недапасаваныя азначэнні і вызначце ўмовы іх адасаблення (адносяцца да асабовых займеннікаў; знаходзяцца ў адным радзе з дапасаванымі азначэннямі; падкрэслены з асаблівай сілай; выражаны інфінітывам).

1. Дом выглядаў так змрочна і холадна, што сэрца сціснула: двухпавярховы, з вялікім бельведэрам і невялікімі вежкамі па краях, стары, пануры ад восеньскай вільгаці, ён вызначаўся той адсутнасцю архітэктуры, якая была тыповай для беларускіх пабудов тых часоў (У.Караткевіч). 2. Вянок, вэлюм. Убачыўшы іх, Чарнушка, як ніколі яшчэ, пачуў бяду. Ён здалося, убачыў гэтую бяду – у вянку, у вэлюме (І.Мележ). 3. Вочы яе, прамяністыя, ціхія, з іскрынкай, заблішчалі раптам (У.Караткевіч). 4. Ноч была светлая, ціхая, цёплая. Яна, уся ў зорках, у месячным святле, плыла над супакоенай зямлёю, над заснуўшымі вёскамі (Якуб Колас). 5. Вазы – з ільном, з цэбрамі, з дошкамі, са збожжам – стаялі каля праезду ў чаканні невядомага (Якуб Колас). 6. Усю дарогу іх суправаджалі музыкі – у

лапцях, зрэбных сарочках, з гармонікамі ў руках (І.Мележ). 7. Усіх непакоіла толькі адна думка – выстаяць у гэтай нялёгкай барацьбе супраць фашыстаў (В.Быкаў). 8. Дзяўчынка, прыгожая, з яснаю ўсмешкаю, з цёмнымі вачыма, не магла не падабацца (М.Зарэцкі).

86. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Знайдзіце ў перакладзе адасобленыя недапасаваныя азначэнні і ўкажыце, якімі часцінамі мовы яны выражаны.

Тёплое, ласковое, в золотых искрах, южное солнце склонилось к западу. Вечерний береговой ветер доносил до самого корабля ароматы апельсиновых деревьев, магнолий и душистых горных трав.

Пассажиры вышли на верхнюю, длинную в пять дюймов, палубу пассажирского корабля и любовались величественной картиной.

Перед ними дремали в лучах горячего солнца берега великой Атлантиды.

У самого берега возвышался знаменитый Посейдонский Маяк – одно из мировых чудес. Он имел форму конуса, вершина которого – усечённая, площадью 100 квадратных метров, казалось, упиралась в небесный свод. Маяк был сложен из громадных, в рост человека, каменных кубов красного, чёрного и белого цвета, расположенных красивым узором. Вокруг Маяка спиралью вилась широкая, в пять колесниц, дорога, по которой доставлялось всё необходимое.

Маяк стоял у гавани, окружённый садами, среди которых были разбросаны дома кубической формы из камней белого, чёрного и красного цвета.

На склонах горы, как расплавленное золото, сверкали под солнцем золотые, из прозрачных лучей, здания Посейдониса – столицы мира и Атлантиды. Ещё выше, как сторожевой дозор, высился полукруг таких же, до неба, гор со снежными вершинами.

А. Беляев. Атлантида

87. Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Падкрэсліце адасобленыя акалічнасці і ахарактарызуйце спосаб іх выражэння.

1. Углядаючыся праз голы затуманены прыцемкамі хмызняк Рыбак усё больш пазнаваў гэтую пуцявіну, якую ён памятаў яшчэ з восені, калі пад нагамі плюхалі лужыны, а ў лесе густа церушыў лістапад, і восеньскі вецер імжыў наўкола нудным сцюдзёным дажджом (В.Быкаў). 2. Вярнуўшыся з арміі ў галаднаваты пасляваенны год Васіль прыязджаў у саўгас купляць бульбу (І.Навуменка). 3. Алёша, мусіць, успомніўшы дзе ён, схапіўся дзвюма рукамі за лейцы (І.Пташнікаў). 4. Берман стаяў схіліўшы лялечную галаву шырока раскрыўшы шэрыя вялізныя вочы і прыўзняўшы галаву (У.Караткевіч). 5. Асыпаўшы зямлю спорным дажджом ідзе вясна-рана-рана у цёмныя досвіткі (М.Гарэцкі). 6. Марына Паўлаўна стаяла ўкленчыўшы на канапе перад акном роўна нерухома як на шчырым маленні і ўзіралася ў сіні вечаровы змрок

(М.Зарэцкі). 7. Яшчэ свой чорны парасон трымала цемра над зямлёй, а мы падняўшы батальён ішлі ў бой (М.Калачынскі). 8. Ноч снежная ў акно загадкай лезла, па хаце палыхаў ледзь бляск лучыны, а ты тужлівая сядзела за кудзеляй нахмурыўшы над бровамі маршчыны (П.Пестрак). 9. Калі Ганна пераадзеўшыся ў каморцы выйшла ў чырвонай сацінавай кофце, што пералівалася агнём на яе плячах на грудзях у белым фартуху у высока зашнураваных хромавых чаравіках у якіх хадзіла нябожыца-маці, калі Чарнушка ўбачыў яе прыбраную стройную дужую чарнабровую красуню, мужны твар яго мімаволі асвятляўся захапленнем (І.Мележ).

88. Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Знайдзіце адасобленыя акалічнасці, укажыце іх значэнне (спосабу дзеяння, часу, месца, прычыны, мэты, умовы, уступкі).

1. Я быў у зношаным палатаным шынелі, а ногі мокрыя сагрэла цеплыня, і абапершыся вінтоўкай на каменне я ціха думкаю ў далё жыцця лунаў (П.Пестрак). 2. Хадоська перабраўшыся цераз падмерзлую грэблю, за якой блізка чарнелі алешніцкія хаты, пайшла не сялом, а па ўзбалотку, сцежкай (І.Мележ). 3. Дубатоўк выцягнуў з кішэні вялізную срэбную з сіняй эмаллю цыбуліну гадзінніка і зрабіўшыся афіцыйным і падцягнутым сказаў: “Сем гадзін. Пара пачынаць!” (У.Караткевіч). 4. Сотнікаў і Рыбак ішлі моўчкі цераз прыгуменне ўздоўж плота і выйшлі на касагорыну ля хмызняку (В.Быкаў). 5. Вада перапоўніўшы малое рэчышча хлынула на палі поячы зямлю веснавой вільгаццю (К.Чорны). 6. На прыпынку чакаючы аўтобуса стаялі дарослыя і дзеці (В.Быкаў). 7. Не зважаючы на дрэннае восеньскае надвор’е Надзея ўсё ж вырашыла прагуляцца па парку (У.Караткевіч). 8. Узяўшы з сабою карту мясцовасці можна смела выпраўляцца ў цікавае падарожжа (Я.Маўр). 9. Цімошкін замахаў шапкай з-за стога патрабуючы ад салдатаў вярнуцца назад (В.Быкаў). 10. Восень апусціўшыся на зямлю апранула дрэвы ў залатыя світы (П.Пястрак). 11. Не дачакаўшыся канца сходу дзед Дзяніс пайшоў дахаты (І.Мележ). 12. Выплыў з-за лесу месяц і асвятляючы зямлю вісеў ля цёмнай хмары (І.Пташнікаў).

89. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Прааналізуйце, якімі канструкцыямі беларускай мовы перакладаюцца адасобленыя акалічнасці рускай мовы.

Равнина темнела, зажигаясь в деревьях, светились огоньки. По дороге между овсами проскакал, поднимая пыль, на ночное запоздавший паренёк. Последний отблеск зари блестел на тучах, догорая. День закончился, надвигалась, наполняя землю, тёплая и тёмная облачная ночь.

Сергей Андреевич стоял, оглядывая даль; он чувствовал, как дорога и близка ему эта окружающая его бледная, тихая жизнь, сколько удовлетворения испытывал он, отдавая на служение ей свои силы. И он думал о Киселёве, думал о

сотнях рассеянных по широкой русской земле безвестных людях, делающих в глуши своё трудное, полезное и невидное дело.

Через всю свою жизнь, полную ударов и разочарований, он пронёс нетронутым одно – горячую любовь к народу и его душе, облагороженной и просветленной великой властью земли.

В.В. Вересаев. Без дороги

90. Запішыце тэкст, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Падкрэсліце адасобленыя акалічнасці, вызначце спосаб іх выражэння і значэнне.

Калі яна схавалася за вуглом хлёўчука ён марудна губляючы рэштку адабраных бяссонем сіл пратупаў да вуліцы агледзеўся. Нікога быццам паблізу нідзе не было. Тады трохі счакаўшы вярнуўся на кухню і ўсеўся на скрыпучае крэсла каля стала. Ягоны позірк слізгануў па карціне на сцяне насупраць якую любіла Марыя спыніўся на вымытым ёю і прыбраным посудзе акрай стала і яму зрабілася невыносна горка. Ён сядзеў так доўга невідучым позіркам тупа ўставіўшыся ў чыста памытую Марыяй падлогу слухаў. Час адмерваў свае хвіліны – апошнія яго хвіліны спакою ў гэтым доме ў якіх было чаканне і надзея. Аднак чаканне яго стала непамерна расцягвацца запаўняючы сабою свядомасць паралізуючы волю і па меры яго разрастання меншала вузела надзея. Мабыць мінула ўжо абяцаная Марыяй гадзіна затым скончылася і другая. Аднекуль з-пад стала вылез ягоны Гультай выйшаў на сярэдзіну кухні пацягнуўся і сеў выпрабавальна пазіраючы на Агеева. Што ён хацеў сказаць гэты стары і мудры кот? І што ён разумеў з таго што рабілася на душы ў Агеева? Яшчэ праз гадзіну ён пачаў ужо думаць што зрабіў недаравальную памылку адправіўшы Марыю што ён проста не меў права на тое ні боскага ні чалавечага што трэба было пачакаць або ісці самому. Але калі справа зроблена і дапушчаную памылку ўжо не паправіць застаецца адно – прымаць на сябе заўжды суровы і не заўжды справядлівы ўдар лёсу.

В.Быкаў. Кар'ер

91. Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Падкрэсліце адасобленыя дапаўненні. Вызначце, якімі часцінамі мовы яны выражаны.

1. Васіль нікога не ўбачыў акрамя сястры Аляксандры, і ўсё ж ён крыху хваляваўся (І.Навуменка). 2. Хутка Аля даведалася, што Ігналік паехаў вучыцца, але не ад яго самога а ад маці (М.Гарэцкі). 3. У гэты момант ён, здавалася, мог напужацца любога шолаху толькі не голасу Марыі Іванаўны (М.Зарэцкі). 4. Вера стаяла на ўзмежку: яна трымала ў руках апроч каша з яблыкамі пусты мех (І.Пташнікаў). 5. Замест адказу хлопец пачуў ціхі плач (К.Чорны). 6. Цімошкін высунуўся з-за стога і замест Івана ўбачыў немца, які хутка ішоў да іх (В.Быкаў). 7. Надзея Яноўская не наведвала нікога акрамя старога добрага Дубатоўка (У.Караткевіч). 8. Хадоська азірнулася і не ўбачыла на ўзболатку ніводнага дрэўца

апрача дзвюх панурых вербаў ля самай вады (І.Мележ). 9. Я ўвайшоў у клас і ўбачыў акрамя пафарбаваных парт прыгожую кніжную шафу (Я.Брыль). 10. Бабуля апроч казак расказвала малым у доўгія калядныя вечары легенды і паданні пра вужыную каралеву і ўладарку бурштынавага палаца (Якуб Колас).

92. Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Падкрэсліце адасобленыя дапаўненні. Укажыце сродкі сінтаксічнай сувязі, з дапамогай якіх яны ўводзяцца ў сказ.

1. Быў гарачы жнівеньскі полудзень, можа таму Васіль і не ўбачыў на станцыі нікога акрамя двух стрэлачнікоў, што корпаліся каля рэльсаў (І.Навуменка). 2. Настрой ў паненак быў надзвычай вясёлы асабліва ў Алі (М.Гарэцкі). 3. Зеленьюк раззлаваўся на ўсіх прысутных толькі не на Таццяну (М.Зарэцкі). 4. Таццяна нікога не ўбачыла на небе апрача нямецкага самалёта (І.Пташнікаў). 5. Маразы густа пакрылі дрэвы інеем замест лісця (К.Чорны). 6. Замест Валошына камандзірам батальёна быў прызначаны Гунько (В.Быкаў). 7. Дзікае паляванне магло запужаць каго заўгодна апрача яго Андрэя Беларэцкага (У.Караткевіч). 8. У гэтыя калядныя вечары людзі апрача дробязных хатніх спраў нікога не рабілі (І.Мележ). 9. Прыйшла восень і апранула дрэвы акрамя елак і сасонак у залатое ўбранне (Я.Брыль). 10. Я не ўбачыў у пакоі нікога апрача бабкі Насты (Якуб Колас).

93. Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Знайдзіце і падкрэсліце адасобленыя ўдакладняльна-паясняльныя члены. Акрэсліце іх значэнне (удакладняльныя, паясняльныя, абмежавальна-вылучальныя ці далучальныя).

1. Там у бібліятэцы я ўбачыў даўнія пергаментныя кнігі, кнігі на першай порыстай паперы, кнігі на жоўтай ад старасці гладкай ільняной паперы (У.Караткевіч). 2. Сумненняў не было: яго Васілёва хата стаяла на месцы, як і трыццаць год назад (І.Навуменка). 3. Яму Сцяпану давялося доўга ісці лясным бездарожжам, пакуль хлопец не ўбачыў вёску (Я.Брыль). 4. Маня паглядзела на Казімера і ўсміхнулася адкрытай дзіцячай і юнай усмешкай (К.Чорны). 5. Роўна праз тыдзень гэта значыць дваццаць пятага снежня я прызначыў сустрэчу сябрам (Якуб Колас). 6. У хаце акрамя дзеда Дзяніса нікога не было (І.Мележ). 7. Апроч Таццяны ніхто не мог так добра разумець Марыю Паўлаўну (М.Зарэцкі). 8. Замест адказу дзяўчына ледзь прыкметна ўсміхнулася (Б.Сачанка). 9. Вучні стараліся вырасціць на сваім участку свой хоць і невялікі ўраджай (ЛіМ). 10. Хадоська цяпер быццам знаходзілася ў нейкім сваім цудоўным свеце: яе цікавіла ўсё нават кветкі (І.Мележ).

94. Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Падкрэсліце адасобленыя ўдакладняльна-паясняльныя члены сказа ў адпаведнасці з іх сінтаксічнай функцыяй.

1. Тут за бульбянішчам стаяла тая самая пунька, а цяпер быў толькі бялуткі снежавы пагорак, з-пад якога месцамі віднелася нешта чорнае – недагарэлыя галавешкі, ці што? (В.Быкаў). 2. На той лясной дарозе былі дзве падводы – Боганчыка і Махоркі (Я.Брыль). 3. Ён [Панок] адстаў ад іх яшчэ на прагале: ззаду дарогу бамбілі (І.Пташнікаў). 4. Для вяскоўцаў гэта быў зручны выпадак ліквідаваць гэтых маслакоўцаў або проста бандытаў (І.Мележ). 5. З надзвычайным узрушаннем менавіта з хваляваннем успрыняла Вера гэтую навіну (М.Зарэцкі). 6. Ты ўсміхалася. Ну, а я... Пра ўсё ж я табе скажу: я пад клёнам адзін стаяў і зайздросціў яму дажджу (К.Кірэнка). 7. Але раптоўна лёгка на ўспамін ён зводдала амаль за гарызонтам загаварыў як верхавод грамін, што сунецца-вядзе дажджы-грымоты (М.Калачынскі).

95. Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Укажыце, пры якіх акалічнасцях размяшчаюцца адасобленыя ўдакладняльныя акалічнасці (часу, месца, спосабу дзеяння і інш.).

1. Першы снег – гэта сэрцу навіна, гэта – раны пакрыла зямля; там ля студні прабегла дзяўчына – смех на снезе і скрып жураўля (П.Пестрак). 2. Па-над Сажом на дворышчы сырым дзе ўчора бой грымеў заўзятая, гамоняць сёння звонка тапары: вяскоўцы новую будууюць хату (П.Пестрак). 3. А яна спускалася ніжэй да зямлі, да траў яе вясёлых, як святая у вачах людзей, як адважны сонечны анёлак (М.Калачынскі). 4. Калісьці яшчэ ў фінскую Таццянін бацька таксама ваяваў (І.Пташнікаў). 5. Даўно у гады вайны Агееву даводзілася бываць у гэтым мястэчку (В.Быкаў). 6. Увечары пасля прагулкі па старому парку мы з Надзійай зайшлі ў бібліятэку (У.Караткевіч). 7. Дзіўны гук уразіў мой слых: недзе далёка ў правым баку ад мяне гучаў паляўнічы рог (У.Караткевіч). 8. Мы доўга прастаялі так моўчкі без адзінага слова (Н.Гілевіч). 9. Я пабыў у гасцях нядоўга ўсяго пару гадзін але і гэта падалося мне пакутным (В.Быкаў). 10. Я прабыў у засадзе нядоўга хвілін пятнаццаць-дваццаць, але і гэтага было дастаткова: я ўбачыў іх на свае вочы (У.Караткевіч).

96. Запішыце тэкст, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Падкрэсліце адасобленыя ўдакладняльныя члены сказа. Акрэсліце іх семантыку (удакладняльныя, паясняльныя, абмежавальна-вылучальныя і далучальныя).

Першага верасня школьны званок паклікаў малых у тры новыя школы. Апейка ў той вераснёвы дзень даехаў да адной з іх у Мокуці сам бачыў колькі радасці-ўцехі было ў бацькоў і дзяцей. Усё сяло старыя і малыя сышліся як на свята заняты доўга было нельга пачаць таму што бацькам хацелася паглядзець як будуць вучыцца іх дзеці. Потым разышліся па хатах па гумнах па палосах але вечарам усе былі вельмі ўдзячны настаўніку адзінаму пакуль на ўсю школу. Святая сапраўднае было і Апейка не дзівіўся раней трэба было ісці ў школу за цэлых сем кіламетраў ды ледзь не ўсё лесам па незлічоных лужынах цераз балота за

Куранямі. У Юравічах зрабілі інтэрнат для дзяцей з далейшых сёл школ другой ступені ў раёне не густа пакуль што поўная толькі адна, дык вось няхай будзе сталы прытулак усім тым хто хоча вучыцца.

Сам-насам Апейка радаваўся ганарыўся нават што у гэтым годзе школы і местачковыя ў тым ліку будуць не толькі з апалам але і з гарачымі абедамі. Ва ўсіх школах цяпер акрамя цёплых печак ды грубак ёсць тытаны ці бачкі гатаваць чай. Ёсць хлеб і ёсць цукар!.. А гэта ўжо нешта ад будучыні...

І.Мележ. Подых навальніцы

97. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Падкрэсліце ў перакладзе адасобленыя ўдакладняльна-паясняльныя члены ў адпаведнасці з іх сінтаксічнай функцыяй.

В мирные времена, ещё до войны, никому из ленинградцев не могло бы прийти в голову разгуливать ночью по крышам или просиживать целые часы у трубы, разглядывая небо и город.

Теперь все крыши, даже на невысоких домах, были обжиты. Тысячи ленинградцев – от мала до велика – проводили все ночи на крышах. Там, наверху, они приготовили щипцы, чтобы хватать ими зажигательные бомбы, багры, чтобы сбрасывать эти бомбы с крыш. Тушили крыши просто так, без масок и рукавиц, потому что их не хватало всем.

В городе было тихо – ни звука, было слышно, как внизу, у самой дороги, едут военные машины. Ни одного огонька не блестело нигде, ни в окнах, ни на улицах. Ночь была мирной. Вверху, над городом, плыли атласные облака, по краям которых бегали прожекторные лучи, перекрещивались и клонились к земле. Ветер шумел листвой, казалось, везде – в парках и садах. Люди на крышах говорили тихо, шёпотом, как будто их могли услышать летящие на город немецкие самолёты.

Н.Тихонов. Ночи Ленинграда

КАНТРОЛЬНАЯ ПРАЦА

1. Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку пры адасобленых членах. Падкрэсліце адасобленыя члены сказа ў адпаведнасці з іх сінтаксічнай функцыяй.

2. Пісьмова растлумачце ўмовы адасаблення членаў сказа.

3. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Знайдзіце і падкрэсліце адасобленыя члены сказа. Прааналізуйце іх структуру.

4. Дапоўніце выдзеленыя словы адасобленымі членамі (выкарыстоўваючы прыведзеныя прыклады). Падкрэсліце іх у адпаведнасці з сінтаксічнай функцыяй.

5. Выпішыце з тэксту сказы з адасобленымі членамі і падкрэсліце іх.

Визначце, якімі часцінамі мовы яны выражаюцца.

Варыянт I

Заданні 1-2

1. Нікаякая кніга не дасць вам таго, што на ўласныя вочы бачыў я Андрэй Беларэцкі чалавек дзевяноста шасці год (У.Караткевіч). 2. Васіль хутка ўбачыў знаёмага чалавека Івана Петручка, які выйшаў з пакоя дзяжурнага, ён шыракаплечы ладны ў сваёй чыгуначнай форме таксама заўважыў Васіля падышоў прывітацца (І.Навуменка). 3. Да сонейка ўсходы выкідвалі колас, гулі рудавазы мінаючы прыстань, і песні дзяўчат як вясёлкавы пояс віліся звінелі з вясной урачыстай (М.Калачынскі). 4. І чэрвень на зямлі адкрываў, і заўтра ліпень ясны працавіты – у акопы ляжа буйная трава, ранеты выспеюць, нальецца жыта (К.Кірэнка). 5. Цябе вітаю Нёман родны тугі народнае рака, у тваіх зялёных тонях водных струменіць скарга мужыка (П.Пестрак). 6. Апроч конскага тупату я пачуў недзе далёка гук паляўнічага рога (У.Караткевіч). 7. Важна ходзіць па мястэчку ўраднік пакручваючы рыжыя вусы (Якуб Колас). 8. Усе ў хаце акрамя Анатоліка ўжо спалі (Я.Брыль). 9. Сонца стаяла якраз на поўдні высока ў гары над самай вёскай (І.Пташнікаў). 10. Сотнікаў нерашуча спыніўся не ведаючы, куды ступіць (В.Быкаў).

Заданне 3

В поезде в купе второго класса ехал со своим отцом-присяжным поверенным Гордоном из Оренбурга гимназист второго класса Миша Гордон – одиннадцатилетний мальчик с задумчивым лицом и большими чёрными глазами. Мать с сёстрами были давно на месте, занятые хлопотами по устройству квартиры.

Мальчик с отцом третий день находились в поезде. Мимо в облаках горячей пыли, выбеленная солнцем, как известно, летела Россия – поля и степи, города и сёла. По дорогам тянулись обозы, грузно сворачивая с дороги к переездам, и с бешено несущегося поезда казалось, возы стоят не двигаясь, а лошади повышают и опускают ноги на одном месте.

На больших остановках пассажиры шли прогуляться, и солнце, садящееся за тучи, освещало их весёлые лица. Да... Люди трудились и хлопотали, приводимые в движение механизмом собственных забот. И эта дорога, и просторы России – бескрайние, бесконечные – казались маленькими картинками какого-то чудесного калейдоскопа.

Б.Пастернак. Доктор Живаго

Заданне 4

Матэрыял для выкарыстання: 1) прыгожа агінаючы хаты; 2) свежы, сонечны, прамяністы; 3) дзівячыся хараству белага свету; 4) патануўшым у

ранішняй свежасці; 5) пакрываючы зямлю; 6) далёкія, няпэўныя, туманныя; 7) моцна замацаваўшыся ў святдомасці беларусаў.

1. Я заплюшчыў на хвіліну вочы, а калі адкрыў іх, убачыў, што проста перада мною і зусім недалёка вымалёўваюцца **сілуэты коннікаў** (У.Караткевіч). 2. **Ранак** між тым непрыкметна ператварыўся ў дзень, з-за дахаў суседніх дамоў выглянула і стала прыграваць сонца, хаця двор яшчэ ўвесь ляжаў у густым цяні ад дрэў (В.Быкаў). 3. У тое лета Хадоська як бы нанова **начула** спеў жаваранка (І.Мележ). 4. Жнівеньская раніца: у рэдкім **лесе** – заліты сонцам папаратнік (Я.Брыль). 5. Сцюдзёна; з неба белым пухам сыпяць сняжынкi, сіроткамі **сыпляцца** аднекуль зверху, з няяснасці (М.Гарэцкі). 6. Мястэчка рассыпалася на двух узгорках, паміж якіх **цячэ** невялікая рэчка Сівец (І.Навуменка). 7. Чатыры з паловай стагоддзі **жыве** легенда аб чорнай даме, у нашы дні людзі вераць у прывід Нясвіжскага замка (К.Я. Шышыгіна-Патоцкая).

Заданне 5

Вечарам Васіль падаўся на пераезд.

Стаяць, як і раней, дзве будкі – драўляная, пафабарваная ў жоўты чыгуначны колер, і каменная, складзеная з гладкай чырвонай цэглы. Нехта ў чыгуначных памяшканнях жыве і цяпер, сядзібы агароджаны акуратна штыкетнікам; у дворыку, ля драўлянай будкі, па-ранейшаму сцяной стаіць густы шыршынік.

Некалі вечарамі тут, на пераездзе, збіралася моладзь. Хлопцы і дзяўчаты прыходзілі сюды вечарам, казалі цікавыя гісторыі, смяліся. Часта прыходзіў у гурт гарманіст – і тады наладжваліся танцы – вясёлыя, са смехам і жартамі. Пляцоўкай для танцаў служыў утаптаны пятак на развілцы трох дарог адразу за пераездам.

Цяпер на пераездзе ціха і бязлюдна. Для вартаўніка выбудавана маленькая, як цацачная, мураванка, пабеленая звонку. Не выходзячы з яе, вартаўніца можа падумаць і апускаць паласаты шлагбаум.

Ля пераезда прайшло дзяцінства Васіля і яго маладосць...

Васіль бачыць семафор, які (як і ў далёкім дзяцінстве), падыхаючы крыло, пускаў цягнікі на станцыю. Іншы раз ён стаяў з апушчаным крылом, і тады цягнікі, не даязджаючы да пераезда, спыняліся, агалошваючы наваколле нецярплівымі гудкамі...

І.Навуменка. Сярэбраныя мхі

Варыант II

Заданні 1-2

1. Нам хочацца ахвяраваць сабой дзеля Радзімы, дзеля свабоды народа – усе у тым ліку і я прайшлі праз гэта (У.Караткевіч). 2. Ноч Васіль не спаў, здарожыўся, але пад'ехаўшы да месачковай станцыі, убачыўшы праз вакно знаёмую будку стрэлачніка адчуў, што стомленасць як рукой зняло (І.Навуменка).

3. Самалёт абняты сінявой лез вышэй да белых аблачынак і ўраніў высока над зямлёй з парашутам смелую дзяўчыну (М.Калачынскі). 4. Абапёрся дуб рукой зялёнай на страху і прыхіліўшы стан утаропіў вочы ўлюбёна ў блакітны ранішні туман (К.Кірэенка). 5. Снег пушысты бадзёры праняты ціхай беллю празрыстаю лёг, дрэвы, хаты ахутаў рахманы і застыў на шырокіх палёх (П.Пестрак). 6. У пакоі акрамя вартавога нікога не было (У.Караткевіч). 7. Доўга стаяў хлопец каля Нёмана усё ўглядаючыся ў бяскрайнія прасторы (Якуб Колас). 8. Стаяла адна хатка: ніякіх прыбудовак за ёй не было апроч плеченых крытых сенцаў, дзе стаяла Красуня (Я.Брыль). 9. Вуліца была пустая, толькі пасярод вёскі ля Махоркі хадзілі людзі па адным (І.Пташнікаў). 10. Не прамовіўшы ні слова ён моўчкі спыніўся і глядзеў на заснежаныя рэшткі былой хутарскай сядзібы (В.Быкаў).

Заданне 3

Поезд, довёзший семью Живаго до этого места, ещё стоял на путях станции, заслонённый другими составами, но чувствовалось, что связь с Москвою, тянувшаяся всю дорогу, в это утро порвалась, кончилась.

Начиная отсюда, открывался другой территориальный пояс, иной мир провинции, тяготевший к другому, своему, центру притяжения.

Здесьние люди знали друг друга ближе, чем столичные, живущие, казалось бы, в одном городе. Хотя железнодорожная зона Юртин-Развилье была очищена от посторонних и оцеплена войсками, местные пригородные пассажиры, желающие куда-то поехать, непонятным образом проникли на пути. Они уже набились в вагон, тесный и душный, ими полны были дверные пролёты, соединявшие вагоны.

Эти люди – жители окольных деревень – были поголовно между собой знакомы, переговаривались издали, здоровались, поравнявшись друг с другом. Они немного иначе одевались и разговаривали, чем в столице, имели другие привычки.

Б.Пастернак. Доктор Живаго

Заданне 4

Матэрыял для выкарыстання: 1) *спяшаючыся і штурхаючыся*; 2) *зробленай яшчэ Бараноўскім*; 3) *такое звычайнае і незвычайнае*; 4) *ужо скошаная людзьмі і вырашшая зноў*; 5) *не дакранаючыся да зямлі*; 6) *пабудаваных, відаць, у апошнія гады*; 7) *пакінутыя ім у спадчыну іх продкамі*.

1. Зноў коннікі бязгучна **ляцелі** перада мною – страшэннымі скачкамі проста ў паветры (У.Караткевіч). 2. Дзесь побач у дзядоўніку за **сцяной** хадзілі суседскія куры, чуліся прыглушаныя галасы людзей з суседніх двароў, а ўвогуле было ціха (В.Быкаў). 3. З гадамі мудрай далечы людзі не раз прыгадвалі гэтае **лета** (І.Мележ). 4. Пачатак жніўня; зранку церусіць дождж; на пожнях – росная, дробная **канюшына** (Я.Брыль). 5. Па небе шпарка **ляцяць** цёмныя воблакі, распаўзаюцца, чапаюцца, збіраюцца ў адзін груд і засяць неба (М.Гарэцкі).

6. Васіль заўважыў, што краявід моцна змяніўся: паміж чыгункай і пачаткам вуліцы ўзнікла некалькі новых *сядзіб* (І.Навуменка). 7. На працягу многіх стагоддзяў Нясвіжам валодалі Радзівілы: яны займалі найвышэйшыя пасады ў дзяржаве, мелі велізарныя плошчы *зямлі*, атрымлівалі мільённыя даходы (К.Я.Шышыгіна-Патоцкая).

Заданне 5

Пяць дзён свяціла сонца, дарогі – чорныя, з жоўтымі адценнямі гліны – пахлі вільгаццю пасля дажджоў. Іржышча было пустое і ціхае. І ад сонца здавалася шырокім усё: і глыбокае неба, і зямля, спустошаная сабраным ураджаем, і нават дробны камень пасярод палявой травы і рэзанай саломы – усё да туманнай сіні блізкіх лясоў, да рэчак і азёр, да дзеравяных хат і мураваных будынкаў, да ўсяго малога і вялікага, сярод чаго так пазнаны былі вялікія бунты радасці і смутку.

Позняе лета назаўсёды заснула на вясёлым іржышчы.

На выгане, на самых каляінах дарогі, на зарослых сухіх канавах, цвітуць дзікія кветкі, застылыя ў восеньскай смуге, – яны надаюць зямлі выраз жывога твару, як і лагоднасць паблеклага ўвосень сонца.

Дарога, сіняватая ад глею, ідзе паміж тарфянога балота і поля. Цыбатыя птушкі скачуць між куп'я. Маладыя сады каля хат паціху абсыпаюць жоўтым лісцем стрэхі гумнаў. Сонца кіпіць на прырэстых колерах зямлі і дрэва. Вялікай лагоднасцю ляжыць дзень на зямлі – восеньскі, сумны. І на далёкі размах вакол пахне зямля і свеціць сонца.

К. Чорны. Зямля

ПАРАЎНАЛЬНЫЯ ЗВАРОТЫ

98. Выпішыце спачатку сказы з параўнальнымі зваротамі, затым – з параўнальнымі даданымі часткамі, пасля – з прэдыкатывамі-параўнаннямі. Расстаўце патрэбныя знакі прыпынку. Ахарактарызуйце структуру параўнальных зваротаў (развітыя ці неразвітыя, якімі часцінамі мовы выражаны).

1. Рогі ў аленя ляжалі аж на спіне як загнуты абруч на вялікі кошык (І.Пташнікаў). 2. У небе хмарачкі дзянныя плылі як гускі маладыя (Якуб Колас). 3. Ноч – як сажа а святло цяпельца зрабіла яе яшчэ цямнейшаю (К.Кірэнка). 4. Над белай атласнай кофточкай, у вэлюме так добра, прыгожа віднеецца смуглявасць яе [Ганны] твару, дужкі броваў вільготныя як спелыя вішні ранкам вочы. “І ўся яна – як вішня! Як кветка вішні!..” – падумаў Чарнушка, чуючы, што душу сціснула вялікая журба (І.Мележ). 5. Цецярук сядзеў на сваёй бярэзіне як цар гэтага балота і чырвоным вокам цікаваў за людзьмі (Л.Дайнека). 6. Полымя лізнула кабінку; загарэўся над кузавам брызент як у хаце страху ў пажар (І.Пташнікаў). 7. Абсыпалі са сваіх парудзелых чачотак жаўтлявыя як проса бубачкі высокія рабіны (В.Адамчык). 8. Дзеваць калгасаў у раёне – як астраўкі сярод даўняга балота (І.Мележ). 9. Рука ў ігумена была празрыстая жоўтая быццам вылеплена з воску (Л.Дайнека). 10. А дрэвы ў гаі – быццам у казачным палацы (М.Шыманскі). 11. А гэты ветрык дураслівы траве зялёнай чэша грывы, у садку жартуе з верабінай як хлопец-голец з той дзяўчынай (Якуб Колас). 12. У такія дні буйны калючы вецер нібыта па даліне ляцеў па рэчышчы Нёмана (В.Іпатава). 13. Сонца яшчэ ярка-белае, хоць паветра робіцца ўсё болей празрыстае як бы вымытае наліваецца той здаровай крышталёвай яснасцю, ад якой на душы лягчэй і святлей (В.Гілевіч). 14. Заняўшы свае акопы, немцы зусім сціхлі на вышыні нібы ўсё астатняе іх не цікавіла (В.Быкаў). 15. Вольныя гоні засеяў зярном, чыстым як слёзы маці (К.Кірэнка). 16. Такі няроўны як гэты дзень быў і настрой у Васіля, у якім мяняліся добрыя спадзяванні і злыя сумненні (І.Мележ). 17. Зацвіла шыршына! Дзве кветачкі як дзве чырвона-ружовыя зорачкі пазіралі з захапленнем на цэлы свет (К.Кірэнка).

99. Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Ахарактарызуйце параўнальныя звароты паводле выражэння сэнсавых адносін (уласнае параўнанне, градацыйнае параўнанне, азначальная рэпрэзентацыя, ураўноўванне).

1. На падвязаны кустік сівага нібы палын дрэўца завіўся і зацвіў пустацветам гарбуз (В.Адамчык). 2. Пятро як і кожны ў яго гады быў паэт у душы (І.Шамякін). 3. Вочы ў абодвух чорненькія як вугельчыкі (К.Чорны). 4. І гэта смеласць, гэта раптоўная як усплёск сіла пачуцця рабілі яркія як вішні вочы яе [Ганны], смуглявы твар такімі прыгожымі, што хараство іх быццам асляпіла Башлыкова (І.Мележ). 5. Змрок як і заўсёды ў познюю восень наплываў хутка

(А.Кулакоўскі). 6. Дрыгва з іржавымі вокнамі крыніц. Куп'ё з вострай як нож асакой (І.Грамовіч). 7. Сажалка замярзае раней чым рэчка (І.Шамякін). 8. У цьмяным небе, нізкім, навіслым як дзіравая страху над вялікай пуняй рэдка і скупа што праз туман мігцелі зоркі (І.Пташнікаў). 9. Людзей у лесе было больш як грыбоў (Якуб Колас). 10. Ты такая радня як Саўка Кузьме родны Хведар (Прыказка). 11. Сакавіта зелянела вузкая палоска азіміны, вецер гнуў высокую тонкую бярозу, абсыпаную як жоўтым пухам маладым лісцем... (Л.Арабей). 12. Пракоп як і кожны селянін крыху дыпламат (Якуб Колас). 13. Ясна, друк у Цяпінскага быў не той што ў Скарыны (У.Караткевіч). 14. З усіх бакоў некалі была акружаная мая Асінаўка як вока вейкамі лесам ("Полымя"). 15. А калі поп здароўкаўся і падаваў руку настаўнікам, асабліва ў такім лапсярдаку як у Лабановіча то ў гэту хвіліну шчыра шкадаваў, што ў яго ёсць рукі (Якуб Колас). 16. Вады ў рэчцы было крыху больш чым да кален (І.Мележ). 17. У Асы як і ў Рагнеды ёсць сын (М.Ермаловіч). 18. Увесь ніз сонца быў у буйной і чыстай як слёзы расе (Я.Сіпакоў).

100. Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Устанавіце, у якіх выпадках словы як, быццам, нібыта, нібы, і пад. з'яўляюцца параўнальнымі злучнікамі, у якіх – параўнальнымі часціцамі. Сказы з параўнальнымі зваротамі падкрэсліце.

1. Але Пракоп прывык да гэтых малюнкаў свае вёскі як прывыкае прусак да абжытае шчыліны (Якуб Колас). 2. Дол, уславы што коўдраю сухім зеленаватым мохам, дзе-нідзе аздабляўся чаборам, рамонкамі і медункамі (П.Броўка). 3. Толькі Васіль і Ганна не ўцякалі, туліліся адно да аднаго каля плота, як бы і не заўважалі напасці... (І.Мележ). 4. Ён [Сымон] бліжэй на крок ступае і ў няясным парыванні зазірае ў вочы Ганне, а яна нібы сляпая (Якуб Колас). 5. Дарма як і іншыя хлопцы з Галынкі не проста сябраваў з раўкоўскімі хлопцамі: з мінулага лета ён быў членам камсамольскай арганізацыі (Я.Брыль). 6. Раптам нечы дужа знаёмы твар як бы ўспыхнуў перад ягонымі [Ізяслава] вачыма (Л.Дайнека). 7. Лапку здалася, што ў проразі цёмнага акна як бы нешта мільганулася, чыйсьці нясны абрыс прыпаў да шыбы, на дзве траціны затканай марозам (Якуб Колас). 8. Мы сядзелі і перакідваліся нязначнымі сказамі, і гэта было як на ўласным пахаванні як на пахаванні чагосьці страшэнна значнага (У.Караткевіч). 9. Старшыня павярнуўся і з напружанай увагай на бурым нібы апечаным твары зірнуў у вочы Іваноўскаму (В.Быкаў). 10. У прагнасці сваёй да новага малы як быццам забыўся нават пра мора (Я.Брыль). 11. Памятаю нашу настаўніцу Лідзію Сулкоўскую, стройную маладую жанчыну з пакорлівымі як бы вінаватымі вачыма (Я.Скрыган). 12. Гэта Чаркашын быў спыніўся, стаў як укопаны... (І.Пташнікаў). 13. Недалёка мяжа. Роўная як струна перарэзала поле ад лесу да лесу (К.Чорны). 14. Бор задумна загуў кожным лісцікам, кожнай галінкай нібы ўнучку сваю прыхіліў да сябе ручаінку (К.Кірэнка). 15. І вось для ажыццяўлення сваёй мэты Ізяслаў нібыта і ўвайшоў у зносіны з Усяславам (М.Ермаловіч). 16. [Жаваранка] убачыў, як праз

кусты яму на руку свеціць месяц і рука белая як папера 17. Засыпае вецер сцэжку белымі струменьчыкамі дробнага, пухкага як мука снегу (Якуб Колас). 18. Сапраўды, зрабілася неяк трохі цяплей, а галоўнае – быццам весялей нават, з душы нібыта зваліўся гнятлівы цяжар... (В.Быкаў).

101. Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Ахарактарызуйце параўнальныя звароты паводле вобразнасці (вобразныя ці параўнальна-раўналежныя).

1. Жыццё ў замку ішло без змены. Раз заведзены там лад не парушваўся бы сцены... (Якуб Колас). 2. У хаце ў яго [Пліцкага] было яшчэ чарней як у Самоцькі (К.Чорны). 3. – Панскае паляванне, – сказаў нечы нерэальны бы праз дрымоту голас (У.Караткевіч). 4. Лабановіч быў пакрыўджан як мужыцкі сын (Якуб Колас). 5. Янук толькі гудзеў сабе пад нос, не сціхаючы як аса ў акне заляцеўшы ў хату (І.Пташнікаў). 6. На току ў дзядзькі бы ў святліцы маркотна свеціць блеск газніцы (Якуб Колас). 7. Лазар Рэйда чалавек чорны і хмуры як асенняе неба (І.Чыгрынаў). 8. Шабета падсунуў да сябе кавалачак жоўтай абгорткай паперы і, паказваючы Васілю, што як і раней сочыць за ім, стаў нешта пісаць (І.Мележ). 9. Перад намі стаяла невялічкая бабулька ў шырокай як звон сукні, ліловай шнуроўцы, у якой, напэўна, хадзілі нашы прапрашчурны пры каралі Сасе, і ў вялікім крухмальным чапцы (У.Караткевіч). 10. З другога боку валюхае танкіст – чорны як грак чубаты хлапчына ў прамазучанай целагрэйцы (В.Быкаў). 11. Там-сям па кругавіне горада стаялі бы вытачаныя фабрычныя трубы з хвастамі цёмнага дыму (Якуб Колас). 12. Мабыць, ніколі не паўзлі так марудна, нецікава дні ў Міканоравым жыцці як у гэты калядны тыдзень (І.Мележ). 13. Над дваром, над самым асверам, махаў крыллем чорны як збіты з дошак самалёт з жоўтым крыжам ля хваста... (І.Пташнікаў). 14. Як заўжды даўшы выказацца камандзіру роты, у спрэчку ўступіў яго намеснік (В.Быкаў). 15. – Я не жабрак і не галадранец, – сказаў даўжэзны як калядная свяча Юллян Раткевіч... (У.Караткевіч). 16. А прычына гэтага ў тым, што Яраслаў як і ў свой час бацька яго Уладзімір добра зразумеў, што Полацк – гэта ўжо асобная дзяржава... (М.Ермаловіч). 17. На лучніку гарыць карчажка, агоньчык весела шуміць нібы жывы нібы жар-пташка ды пра сваё штось гаманіць (Якуб Колас). 18. Вада была прэсная і халодная як усягды ў студні са сваім смакам... (І.Пташнікаў). 19. Пасля згасання гэтага роду ў 1542 г. Быхаў як і Шклоў аказаўся ў магутных магнатаў Хадкевічаў (М.Ткачоў). 20. Свайго поля было ў іх няшмат: для такой жніўі як Данікава мама няма дзе і разгарнуцца (Я.Брыль).

102. Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Вызначце сінтаксічную функцыю параўнальных зваротаў у сказах.

1. Тады паднялася, момант пастаяла, потым ціха пайшла к сталу Міхаленка Вольга, смуглявая, чорная як цыганка швейніца з арцелі (І.Мележ). 2. І тады між дзігання куль і траскоцця чэрг, прыглушаны як з невядома якой далечы данёсся

з-за рачулкі знаёмы, здушаны голас (В.Быкаў). 3. Тады ён [Завішнюк] адчуў, што ў яго больш няма ніякай сілы, адчуў, што баляць ногі і нічога не бачыць як аслеп (І.Пташнікаў). 4. І людзі ведалі Сымона, Симон людзьмі не злоўжываў, людскіх жа звычаяў і праў трымаўся цвёрда як закона (Якуб Колас). 5. У такі час Курані выглядалі як нейкі дзікі табар, як бы вярталіся на тысячы гадоў назад... (І.Мележ). 6. Скрыначка ў немца была пашарпана, і на ёй стаялі нямецкія літары як і на касцы (І.Пташнікаў). 7. Грушы то маўчаць, то шалясяць, шэпчуць між сабою як даверлівыя сяброўкі шэпчуць, вядома, аб шчасці згоды, аб цеплыні рук дзявочых, аб гарачых юнацкіх поцісках (І.Мележ). 8. Вечарамі падслепаватыя вокны сялянскіх хат мільгалі сваімі цьмянымі бляскамі з-пад стрэх як прыжмураныя і патускнелыя старэцкія вочы з-пад навіслых брывей (Якуб Колас). 9. Твар у Жэнькі тады быў такі ж белы як і цяпер (І.Пташнікаў). 10. Помніў Міканор пра свой васпаваты твар, пра белаватыя бровы і блеклыя нібы выцвілыя вочы (І.Мележ). 11. Ёй [Валі] нават чамусьці здавалася тады, што гукі музыкі былі каляровыя: і жоўтыя як лісце пад нагамі і блакітныя як неба над галавою і зялёныя як трава пад лісцем і нават паласатыя як матроская цяльняшка (Я.Сіпакоў). 12. У лесе гэтак жа ціха як і ў полі толькі зрэдку цінькае сініца (А.Жук). 13. Белая нібы абкладзеная ватай зямля (Б.Сачанка). 14. Дрэвы таксама насцярожана драмалі, гледзячы праз сон у празрыстую, чыстую як шкло ваду, пакрытую лёгкім вэлюмам туману (У.Дамашэвіч). 15. Мы з Пятровічам хадзілі ад сасны да сасны, на кожнай грэючы далоні, вочы, душы, хадзілі быццам нямыя, бо ёсць хвіліны, калі нашы словы нічога не вартыя ў параўнанні з нашымі пачуццямі, думкамі (В.Карамзаў). 16. Дубы стаялі трывала як волаты... (М.Шыманскі).

103. Прачытайце ўрывак з паэмы “Новая зямля”. Знайдзіце і выпішыце сказы, у якіх параўнанні выражаны назоўнікамі творнага склону. Устанавіце агульныя рысы і адрозненні паміж творным параўнаннем і параўнальным зваротам.

Зялёны луг, як скінуць вокам,
Абрусам пышным і шырокім
Абапал Нёмна расцілаўся –
За хатай зараз пачынаўся
Ды йшоў квяцістай раўніною
З мурожнай слаўнаю травою
І ззяў на сонцы ў пералівах
Пяшчотных тонаў. Як на нівах
Жыта збажынкі лёгка гнуцца
І людзям радасна смяюцца
Сваім прыемным, мілым спевам
Пад лёгкім ветрыку павевам, –
Так гнуцца, гойдаюцца травы,

Як пройме ветрык іх ласкавы,
І пойдучь хвалі травяныя
З прыемным спевам чарадою,
Зашэпчуць краскі між сабою,
Нібы дзяўчаткі маладыя,
Эх, луг шырокі! Як жывы, ты,
Праменнем сонейка заліты,
Увесь стаіш перад вачыма,
Ты міл і смуцен, як радзіма,
Як наша ціхая старонка,
Дзе смугі сіняя пялёнка
У летні час дымком звісае
І даль задумай спавівае.

Якуб Колас. Новая зямля

104. Запішыце тэкст, устаўляючы прапушчаныя параўнальныя звароты і знакі прыпынку пры іх. Пракаменціруйце, як змяніўся тэкст.

А там вунь вавёрка пераскоквае з галінкі на галінку. Уселася ды не зважае на Мішку. Той і сяк, і так, і зубамі лясне, лапай зямлю дзярэ, і голас прабуе падаць, а вавёрка нічога, хоць бы зірнула раз, матляецца толькі хвост _____. Узлаваў тады Мішка, да хвойкі кінуўся, стукнуў лапай па ёй. Вавёрка пераскочыла на другую хвойку, з той – на трэцюю. Мішка – за ёй. Спрабаваў на хвойку ўзабрацца. І вось-вось, здаецца, зловіць вавёрку, але дзе ты яе возьмеш, калі яна скача _____. Раз такі скочыў з дрэва і сам Мішка. Думаў, што паляціць _____ услед за вавёркай. І вось-вось, здаецца, зубамі за хвост учэпіцца, раскрыў ляпу шырэй, каб хваста не ўпусціць. Дык дзе ж ты бачыў! Секунда, дзве – і повен рот зямлі, ды нагу падбіў, так ляснуўся аб зямлю. Добра яшчэ, што дрэва было нізкае, маглі б Мішкавы палёты кончыцца куды горш.

М.Лынькоў Пра смелага ваяку Мішку і яго слаўных таварышаў

Для даведкі: як матыль, як мяцёлка, як бляха.

105. Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Укажыце магчымыя пунктуацыйныя варыянты.

1. Чорны як смоўж Максімаў Петрык спрачаўся (К.Чорны). 2. Чмаруцьку ведалі як чалавека з фантазіяй (М.Лынькоў). Усё відаць як на далоні (М.Лынькоў). 4. У каморцы было холадна амаль як на дварэ (Т.Хадкевіч). 5. Менш чым праз хвіліну Несцяровіч вярнуўся ў хату (К.Чорны). 6. Гушчар быў цёмны, непраходны зусім як у пушчы (П.Пестрак). 7. Нямецкі кулямёт лескатаў быццам над самай галавой (І.Мележ). 8. Абоз расцягнуўся больш як на вярсту (Якуб Колас). 9. Санітары ўжо былі салдату як ворагі якія (К.Чорны). 10. Вясёлая гаваркая

прынадная дзяўчына як з неба звалілася разам з бацькам сваім (І.Мележ).
11. Размова не спыніцца па крайняй меры раней чым праз паўгадзіны (М.Лынькоў). 12. Махорка бег вулачкай да Сяргеіхі на двор як толькі мог (І.Пташнікаў). 13. Лапко прыглядаўся да работы як гаспадар (Якуб Колас). 14. Алёшу калола ў вочы што вострымі шпількамі (І.Пташнікаў).

106. Прачытайце тэкст. Прааналізуйце ўжытыя ў ім параўнальныя звароты: а) вызначце структуру; б) ахарактарызуйце іх паводле вобразнасці і паводле выражэння сэнсавых адносін; в) вызначце сінтаксічную функцыю параўнальных зваротаў у тэксце.

Дрыжыць агонь, як смех крывавы,
Дрыжыць агонь у цьме густой,
У цьме варожай і пустой,
Як адбіццё даўнейшай славы,
І зліўся з мрокам дым бялявы
Над гэтай плямкай залатой.
Дрыжыць агонь, як песня жалю,
Дрыжыць агонь у цьме начной
Пад адзінокаю сасной,
Як плеск апошні рэчнай хвалі.
У мроку нікнуць сонна далі,
Крычыць сава ў цішы лясной.
Дрыжыць агонь, як плач прашчальны,
Дрыжыць агонь, забыты тут,
Скрозь мрок нямы, скрозь чорны мут,
Як звон жалобы пахавальны,
Як песні голас развітальны,
Як струн дрыгучых ціхі гуд.
Гарэў агонь, былі тут людзі,
Вянок плялі яму з галін.
Цяпер загас ён тут адзін,
І цёмна стала на тым грудзе.
Ніхто і ведаць-знаць не будзе
Яго апошніх тут гадзін.
Цянёе змрок густы, як сіта,
На месцы тым, дзе быў агонь,
І вецер попел знёс на гонь,
Ад лесу дзьмухнуўшы сярдзіта.
І ўсё вакол у цьму спавіта:
Гарэў агонь – пагас агонь!

Якуб Колас. Сымон-музыка

107. Прачытайце сказы на рускай і беларускай мовах. Прааналізуйце пераклад параўнальных зваротаў (урыўкі з твораў І. Мележа) на рускую мову.

1. У двор каля ліпы пажылы чалавек уводзіў з пашы каня, з двара насупроць выганялі парасят, і ішло за імі пакорлівае мурзатае дзіця, **як старое**, угінаючы плечы... — Во двор возле липы мужчина вводил коня, со двора напротив выгоняли поросят, и шло за ними покорное замурзанное дитя, **по-стариковски** ссутулив спину (пераклад Н.Кісліка).

2. Кваканне іх [жаб] поўніла дзённую млоснасць, вечарамі і ўночы дралі яны горла, **як асатанелыя**, на ўсе лады. — Кваканье их наполнило разморенные дни, вечером и ночью драли они глотки, **как осатанелые**, на все лады (пераклад Н.Кісліка). — Кваканье их наполняло дневной зной, вечером и ночью на все лады, **как осатанелые**, надрывали они горло (пераклад М.Гарбачова).

3. Васіль Дзяцел на Міканораў загад незадаволеная засоп, адвёў вочы ўбок: “Тут са сваім няўпраўка... І без таго, **як шкурат**, круцішся...” — Василь Дятел в ответ на Миканоров приказ недовольно засопел и отвёл глаза: “Тут со своим неуправка. И без того **ужом** вертишься...” (пераклад Н.Кісліка).

4. Ганна ўзяла, але ела так, **нібы не чула ніякага смаку**. — Ганна взяла, но ела, **не чувствуя никакого вкуса** (пераклад Н.Кісліка).

5. Калі паснедалі, мачыха не загадала Ганне, **як звычайна**, прыбраць са стала, не ўсхапілася і сама. — Когда позавтракали, мачеха **против обыкновения** не велела Ганне убирать со стола, не поспешила вскочить и сама (пераклад Н.Кісліка).

6. Вочы пачырванелыя ад слёз, скрыўлены болем рот, мокрыя, дрыготкія, **як студзіна**, шчокі... — Глаза, покрасневшие от слёз, перекошенный болью рот, мокрые, трясущиеся, **как студень**, щёки... (пераклад Н.Кісліка).

7. **Як згаладалы за акрайчык хлеба**, учапіўся Васіль у выслізганае дубовае цапільна... — **Как изголодавшийся за краюшку хлеба**, ухватился [Василь] за вытертое до блеска цеповище... (пераклад Н.Кісліка).

8. — А, Хадзюля! Канаплянка! — прамовіў ён [Яўхім] весела, падсмейваючыся з яе твару, абсеянага, **як канапляным насеннем**, рабацінкамі. — А, Хадзюля! Конопляночка! — промолвил весело, подсмеиваясь над веснушками, **словно конопляное семя**, усеявшими её лицо (пераклад Н.Кісліка). — А, Хадзюля! Коноплянка! — воскликнул он весело, насмехаясь над её лицом, усыпанным веснушками (пераклад М.Гарбачова).

9. — Мяне таксамо — міліцынер, Шабета, — уступіў у гаворку Васіль, як бы паказваючы гэтым, што прыстае да кампаніі. — Насеў **смалою** — і ўсё... — Меня таксамо — милиционер, Шабета, — вступил в разговор Василь, как бы показывая этим, что пристает к компании. — Прилип **смолою** — и все... (пераклад Н.Кісілька). — Меня тоже, милиционер, Шабета, — вступил в разговор Василь, как бы показывая этим, что присоединяется к компании. — Прилип, **как смола** — и все... (пераклад М.Гарбачова).

10. Многія людзі жылі, **як на плыще**, які злая нягода адарвала ад берага і занесла ў мора... — Долгие дни люди жили **как на плоту**, оторванном ненастьем от берега и унесенном в открытое море... (пераклад Н.Кісліка). — Много дней люди жили **как на плоту**, который злая непогода оторвала от берега и унесла в море... (пераклад М.Гарбачова).

11. Дзеці, **як чарада**, што выпушчана з загарадкі, з галасам вывалілі на ганак. — Дети, **как отара**, выпущенная из загородки, с шумом, с гомоном повалили на крыльцо (пераклад Д.Кавалёва).

12. Ён [Гайліс] глядзеў у залу, **як суддзя**, чакаў адказу. — Он смотрел в зал, **как судья**, ждал ответа (пераклад Д.Кавалёва).

13. [Ганна пра Башлыкова:] І не відны вельмі, і плечы, **што ў малалетка**. — И не очень видный и плечи, **как у подростка** (пераклад Д.Кавалёва).

14. З выгляду рашучая, **нібы ганарлівая**, той цвёрдай хадою, якую кіравала звычайна ў клас, на заняткі, [Параска] падалася ў свой пакой. — С виду решительная, **даже заносчивая**, той твердой походкой, которой направлялась обычно в класс, на занятия, пошла в свою комнату (пераклад Д.Кавалёва).

15. Параска адразу захадзілася **гаспадыняю**. — Параска **по-хозяйски** сразу засуетилась (пераклад Д.Кавалёва).

16. Хвіліну [Аўдоця] глядзела на сына няўцямна, **як непрытомная**. — Минуту глядела на сына **невидящим взглядом** (пераклад Л.Шапіры). — Минуту смотрела на сына не понимая, **как безумная** (пераклад Л.Ракоўскага).

17. Аляксей падумаў: яму заўсёды здавалася чамусьці, што дарога мае свой адзіны кірунак, **як рэчка**. — Алексей подумал: ему всегда почему-то казалось, что у дороги есть только одно направление, **как у речки** (пераклад І.Мележа). — Алексею всегда почему-то казалось, что дорога имеет только одно направление, **как течение реки** (пераклад Л.Шапіры). — Алексей подумал: ему всегда казалось почему-то, что дорога имеет одно направление, **как река** (пераклад Л.Ракоўскага).

18. Цемра, **як бяздонне**, праглынала ўсё. — Темнота, **как бездна**, поглощала всё (пераклад І.Мележа). — Темнота **бесследно** проглатывала их (пераклад Л.Шапіры). — Темнота, **как пропасть**, проглатывала их (пераклад Л.Ракоўскага).

КАНТРОЛЬНАЯ ПРАЦА

1. Запішыце тэкст, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку.

2. Падкрэсліце сказы з параўнальнымі зваротамі. Пісьмова растлумачце, чым адрозніваецца параўнальны зварот ад даданай параўнальнай часткі.

3. Прааналізуйце параўнальныя звароты, ужытыя ва ўрыўку (вобразныя ці параўнальна-раўналежныя; уласнае параўнанне, градацыйнае параўнанне,

азначальная рэпрэзентацыя, ураўноўванне). Вызначце структуру параўнальных зваротаў.

4. Устаноўце сінтаксічную функцыю параўнальных зваротаў.

5. Перакладзіце тэкст з рускай мовы на беларускую. Параўнанні падкрэсліце.

Варыянт I

Заданні 1-4

Дзесяць гадоў таму назад у Вепрах не было дзяўчыны цікавейшай за Аўгіню цяпер войтаву жонку. Вясёлая жывая дураслівая свавольніца і першая штукарка на розныя забаўкі і выдумкі вось якая была Кублікавых Аўгіня. Любіла яна і з дзецюкамі пажартаваць ды жартавала так што кожнаму з іх здавалася нібы ён і ёсць той на якім запыніла яна сваю дзявочую ласку.

“Нарвецца дзяўчына”, – казалі пра яе сталыя жанкі і маладзіцы калі гутаркі пра яе дурасці даходзілі да іх вушэй. Аўгіня жартаваць жартавала але граніц у сваіх дурасцях не пераступала. Умела быць яна сталаю і сур’ёзнаю і вочы яе цемнаватыя як лёгкі змрок ясных чэрвеньскіх вечароў пазіралі тады строга і ўдумліва. І трудна было адзначыць колер гэтых вачэй што свяціліся як дзве роўныя прадаўгавата-круглыя ямінкі-багны на цёмным балотным дне ў роспісе пышных раслін. Іх можна было успрымаць як карыя вочы чуць-чуць пацягнутыя зеленкаватаю павалокаю а часамі яны здаваліся шэравата-зялёнымі. Адно можна сказаць пра іх яны вабілі – вось як вабіць воля і радасныя прасторы вясны поўныя музыкі звону і шуму жыцця і зацягвалі як надрэчная дрыгва дзе звадлівым шэптам гамоняць высокія шумлівыя чароты і пахучы аер.

Якуб Колас. Дрыгва

Заданне 5

В ответ на одобрения Шутиков только улыбался, скаля белые ровные зубы из-под добродушных пухлых губ.

И эта довольная улыбка, ясная и светлая, как у детей, стоявшая в мягких чертах молодого, свежего лица, подернутого краской загара, и эти большие темные глаза, кроткие и ласковые, как у щенка, и аккуратная, подобранная сухощавая фигура, крепкая, мускулистая и гибкая, не лишенная, однако, крестьянской мешковатой складки, – все в нем притягивало и располагало к себе с первого же раза, как и чудный его голос. И Шутиков пользовался общей приязнью. Все любили его, и он всех, казалось, любил.

К.Станюкович. “Человек за бортом!”

Варыянт II

Заданні 1-4

Мартын раптам скідае з сябе павольнасць. Абагнаць Аўгіню апярэдзіць яе і першым даплыць да забітай качкі! Гнецца вясло пад яго магутнымі намаганнямі і човен як шалёны імчыцца да акрэсленага пункта. Але Аўгінін човен рушыў з болей блізкай дыстанцыі. Шансы даплыць першай на яе старане. Мартын пачынае каяцца што ўступіў у спаборніцтва з ёю. Ды адступаць ужо позна і не такі ён чалавек каб бяссільна палажыць вясло і прызнаць сябе пераможаным. Знімае пільчак кідае на мокрае дно чоўна. Яшчэ болей крута выгінаецца яго вясло яшчэ шпарчэй разразае ваду вастрасны човен. Аўгіня бачыць што верх бярэ Мартын. Ёй нават робіцца ад гэтага весела яна мала што траціць калі верх возьме ён бо ў яго сілы не меней як у добрага вала. Ды і надзеі не траціць яшчэ і яна. Часцей замільгала вясло ў яе спрытных руках. Твар яе расчырванеўся як макаў цвет. Дзве доўгія цёмна-русыя касы выбіліся з-пад чырвонай хустачкі і калі яна налягае на вясло і кідаецца назад то канцы яе кос апускаюцца ў ваду. Забітая качка ўжо недалёка. Не іначай як Мартын падбярэ яе. Аўгіня пускаецца на хітрасць яна крута верне свой човен наперарэз Мартынаваму чоўну. Замінка. Не паспеў Мартын і падумаць каб абмінуць гэту перашкоду як на іх вачах здарылася цікавая праява качка раптам правалілася ў ваду а на тым месцы вада ўзнялася як бы яе штурханула штось знізу закалыхалася і роўнымі кругамі пабегла да самага берага.

Якуб Колас. Дрыгва

Заданне 5

Низенький, гладкий и круглый, как кубышка, пожилой лейтенант, щеголевато одетый во все белое, с безукоризненно чистыми воротничками, подпиравшими короткую загоревшую шею, стремительно выскочив снизу, появился на шканцах.

Его круглое, широкое и добродушное лицо с тщательно выбритыми мясистыми щеками и толстой небольшой луковкой между ними, исправляющей должность носа, лоснится и сияет, как медная пушка на юте. Василий Иванович, очевидно, в отличном настроении. Недаром он жмурится, как кот, которому чешут за ухом.

К. Станюкович. Василий Иванович

ЗВАРОТАК

108. Запішыце сказы, расстаўце патрэбныя знакі прыпынку. Вызначце семантыку звароткаў (асоба, названая па імені, прозвішчу, роду заняткаў, пасадзе, узросту, сваяцтву, якой-небудзь унутранай ці знешняй прымеце; адушаўлёная істота; неадушаўлёны прадмет ці з’ява).

1. Дыхайце грудзі спявайце вусны спяшайцеся ў дарогу ногі (У.Караткевіч). 2. Мора супакой нашы душы! (У.Караткевіч). 3. Бывай Вязынка! (У.Караткевіч). 4. Люблю лугі квяцістыя за полем шумны гай палеткі каласістыя цябе мой родны край (А.Русак). 5. Правяду дадому цябе чараўніца (А.Русак). 6. Дык чаму ж ты паэт пяеш пра іспанку? (К.Кірэнка). 7. Малады чытач ты не чуў пра слёзы Мадрыда малады чытач ты не бачыў ран Беларусі (К.Кірэнка). 8. Вось здаецца ты Ігнатка-хлопец заўтра ў школу першы раз ідзеш (В.Таўлай). 9. Арлы маладыя я вас пазнаю бястрашных і мужных у грозным баю (Якуб Колас). 10. Трэба дапамагчы людзям Віктар Міканоравіч... (П.Місько). 11. Мы сыноч з табой усім багаты (А.Вялюгін). 12. Ты кніжка запісная – дом, дзе свішча скразняк гадоў, віхор няспелых дум, кладоўка для зярнят і папялішча пачуццяў марных, пушчаных на глум (А.Куляшоў). 13. Дзень добры паважаны Віктар Старжыцкі (А.Куляшоў). 14. Заспявай і ты мая сястрыца песню надыходзячага дня! (П.Панчанка). 15. Як блізка і далёка ты радзіма! (М.Танк).

109. Ахарактарызуйце структуру звароткаў (неразвітыя або развітыя), спосаб іх выражэння, асаблівасці ўжывання (адзіночныя, паўторныя, аднародныя).

1. Дзе ты, цёплае лета, сонцам яркім сагрэта? Дзе ты, шыр каляровай красы? (А.Русак). 2. Дык бывай жа, родны мой, ды чакай мяне (А.Русак). 3. Цалуйцеся, людзі, часцей, не адкладайце галубіцца (К.Кірэнка). 4. Суровы і цвярозы век дваццаты, люблю цябе да скону і кляню (Г.Бураўкін). 5. На песню, і думка і сэрца, ляціце (А.Вялюгін). 6. Пакуль у целе чуецца душа, не веру я ў таемны сэнс другога яе жыцця. Таму дазволь, дарога, Варшаўскі шлях, Варшаўская шаша, звяртацца да цябе, а не да бога радком, што просіцца з карандаша (А.Куляшоў). 7. Спыніся, падарожны! (А.Куляшоў). 8. Вы, песні юныя і смех, былі тады зямлёй і снегам, кастром салдацкім пры сасне (А.Пысін). 10. Ты, рачулка, шнурочак Дняпра, гэты лес ціхім смуткам абві! (А.Пысін). 11. О, якой непаўторнай красою цвіцеш, край братоў маіх, край песняра – Казахстан! (М.Танк). 12. Красуй, збожжа майго краю, каласісь багата! (Ц.Гартны). 13. Сам-насам хочацца пабыць з табою, шчыры бор, з тваімі жыхарамі (В.Вітка). 14. Жывеш ты, каханая, дзесьці далёка (А.Звонак).

110. Прааналізуйце сэнсавую сувязь зваротка са сказам (адносіцца да ўсяго зместу сказа ці да асобных яго кампанентаў). Падкрэсліце члены сказа, якія ўдакладняюцца звароткам, у адпаведнасці з іх сінтаксічнай функцыяй. Зрабіце сінтаксічны аналіз сказаў, у якіх зваротак адносіцца да ўсяго зместу сказа.

1. Мы зберажом цябе, алень, і мудрых зубраў, і старыя вежы, і ўсплёскі бабра на Лясной, і дзіва сонечных палян, і тваю святую, гучную цішыню, пушча (У.Караткевіч). 2. Дарагія ўзмежкі, мае родныя сцежкі, яшчэ болей вас сёння люблю (А.Русак). 3. Ці ты помніш, сястра Марселіна, як нашай маме ты сказала ўпершыню па-беларуску: “Матуля...” (К.Кірэенка). 4. Слаўся, радасць хлебнага дня, спорся ў дзежцы рашчынай! (В.Таўлай). 5. Кланяюся табе, мой горад (Г.Бураўкін). 6. Спі, засні, мой голуб яснавокі, замаргалі зоранькі над хатай (А.Вялюгін). 7. Навек, сябры, запомню гэту дату (А.Вялюгін). 8. Ты лечыш раны, суцішаеш боль, надзеяй апаясваеш, дарога, ты шар зямны (А.Куляшоў). 9. Не спазніся, наша навальніца, высакосным ліўнем зазвіні! (А.Пысін). 10. Я вам, мае дзеці, пакідаю самы даражэйшы скарб на свеце: волю і любоў да свайго краю, славу – і вы гэта беражэце! (М.Танк). 11. Не пакінь ты, надзея, мяне (Ц.Гартны). 12. Цябе не магу забыць я, маленства майго ідылія (В.Вітка). 13. Што ж, сябры, у глебе гэтай ёсць і нашай працы зерне (А.Звонак).

111. Запішыце сказы, расстаўце патрэбныя знакі прыпынку. Падкрэсліце звароткі адной лініяй, ахарактарызуйце іх структуру, спосаб выражэння і асаблівасці ўжывання.

1. Расцвітай жа край ты наш палескі родны край у шчасці расцвітай (А.Русак). 2. Як дзіўна мора як крыўдна мора што ўсё аб чым мараць гады маладосці усё гэта маем парою так позна... (К.Кірэенка). 3. А калі ж калі ты Занямонне радасцю ўквеціш берагі? (В.Таўлай). 4. Расступіся далеч расступіся цёмная... (В.Таўлай). 5. О таямніца кніг скажы з якіх людскіх глыбінь ты цуды здабывала? (А.Куляшоў). 6. Дзякуй лес мой і луг мой зялёны і агонь што на ім не патух (А.Куляшоў). 7. Пачакай жа вецярок нязнаны не дзьмухні нязваны вецярок... (А.Пысін). 8. Непакой за цябе зямля мая за твой ураджай спакойны сон за дрэва кожнае ў гаях за весніх песень перазвон непакой за цябе зямля мая – мой хлеб надзёны (М.Танк). 9. Восень ты нудная восень дажджлівая ты немінуча заўсёды (Ц.Гартны). 10. З дзіцячых год запомніў я шырокі ліст прыкметны і добрае тваё імя мой дружа заповітны зялёны мой пакутнік трывалы мой трыпутнік! (В.Вітка). 11. Даруй за слова грубае прабац за крыўды круг адзіная і любая мой свет мой мудры друг (У.Хадыка).

112. Визначце сродкі, пры дапамозе якіх павышаецца эмацыянальна-экспрэсіўная выразнасць звароткаў (ужыванне пэўных форм суб'ектыўнай ацэнкі, далучэнне да звароткаў асобных выклічнікаў і часціц, паўтарэнне звароткаў).

1. Вакол спакой і мір, і твая рука на маім плячы, дружа (У.Караткевіч). 2. О край мой любімы, як многа прыволля, і думам і працы бяскрайні прастор (А.Русак). 3. Ой, скажы, кудую пойдзеш ты, дзяўчына, ці каля дубровы, ці каля крыніцы? (А.Русак). 4. Ой, дарога ж ты наша, ты найлепшая ў свеце (А.Русак). 5. Ах, любая, як я табе буду ўдзячны, калі ты напоіш каня са студні вадой чыстай (К.Кірэнка). 6. Дзеткі, шануйце заўсёды хлябок, стойце за чорны гарою! (В.Таўлай). 7. Народзе мой! О, Беларусь-дзяржава, крутымі сцэжкамі цябе вякі вялі (В.Таўлай). 8. О неба, зорнае і ціхае, крыху пабляклае ад сну, табой, як сіняю хусцінкаю, я любай плечы ахіну (Г.Бураўкін). 9. Не пачуць табе, орле, ніколі ветру пошвіст у жнівеньскім полі, рэчкі плёскаць ды шлох таполі: непрабудны твой сон непарушны... (А.Зарыцкі). 10. У хмарах, зямляча, шляхі перайнач (А.Вялюгін). 11. Буйны вецер, ой, вятрыска слаўны! Не карай, самотную, мяне (А.Вялюгін). 12. Ах, людзі, людзі, каб наперад зналі вы шлях, крывёй паліты і слязьмі, то не пакутвалі б і не кахалі, не плакалі і не былі б людзьмі (А.Куляшоў). 13. Эх, лепш бы, яблынька, расці табе ля палявой дарогі! (М.Танк). 14. Гэй, казача, не хадзі ў туман на пераправу (М.Танк).

113. Прааналізуйце ўзаемасувязь месца зваротка ў сказе і яго інтанацыйнага афармлення.

1. Мора! Вецер перапаўняе цябе, і вочы, каб не слязіцца, самі прымаюць твой прыжмур, які ўласцівы какеткам і прасоленым "марскім ваўкам" (У.Караткевіч). 2. Паклон табе нізкі, Нява, ад Нёмана-брата прынёс, дзе сцелецца шоўкам трава, дзе льюцца крыніцы між лоз (А.Русак). 3. Пад любой пагрозай жылі вы ў імя чалавека! Паэты! Паэты! Гучныя чую вашы песні (К.Кірэнка). 4. Дзе вы, на ўсё гатовыя дзеля жыцця, паэты?! (К.Кірэнка). 5. Расступіся, далеч! Бандурыст, прачніся, апусці на струны звонкую далонь (В.Таўлай). 6. Мінск! Скажы, як знайсці заповітныя словы для цябе, адзінага на ўвесь свет? (Г.Бураўкін). 7. Вы выйшлі ў далеч, маладыя, вам доўга крочыць праз гады (П.Броўка). 8. Ой, Дняпро Славуціч! Са спагадай, можа, ты паслухаеш мяне (А.Вялюгін). 9. Ты кожнаму слову, патомак, што я гавару табе, вер (А.Куляшоў). 10. Няхай, мой шлях, твайго агню іскрынак не гасіць куль трасіруючых рой!.. (А.Куляшоў). 11. Маладосць мая! Навошта ценом так нясмела ходзіш ты за мной? (А.Пысін). 12. Вядзі, сучаснасць! Не прашу прывала апроч таго, што суджана ўсім (А.Пысін). 13. Бывай, віхор зямны! (А.Пысін). 14. Вам, браты дарагія, прывет шле мой край (М.Танк).

114. Запішыце тэкст, расставіце патрэбныя знакі прыпынку. Прааналізуйце структуру звароткаў, вызначце іх функцыю ў сказе (намінацыйна-зваротная, удакладняльная).

... Імкне ручаінамі празрыстая вада калыша ў сабе срэбнае цельца маленькай вясёлай міроны. І каб міроне было добра жыць цягнуцца з неба да ручаін і палёў празрыста-дымныя фіранкі далёкіх дажджоў.

Стань ціха! Чуеш? Гэта мірона кажа журліва-салодкім нячутным галаском:

– Дзякуй вам добрыя дажджы! Дзякуй табе дарагая зямля! Дзякуй і вам добрыя людзі за тое, што ідзяце берагамі і не хочаце злавіць мяне!

... Мы ідзём туды дзе далёка-далёка ўзносяцца раскошныя шаты дрэў... Дзе ты дом добрай Ганны? Ага напэўна вунь там дзе квітнеюць дрэвы ля агароджы дзе вада з канавы разлілася маленькім азярком... А вось і яна. Ганна выходзіць нам насустрач і запрашае ў дом.

– Піенс, – кажа яна, і я разумею: малако.

– Майзе, – кажа яна, і я разумею: хлеб.

Будзьце благаславёныя малако і хлеб Відземе! Будзьце благаславёныя добрыя зморшчынкі гаспадыні!

У.Караткевіч. Казкі Янтарнай краіны

115. Перакладзіце сказы на беларускую мову. Пераклад запішыце. Растлумачце настановаўку знакаў прыпынку пры зваротку.

1. О первый ландыш! Из-под снега ты просишь солнечных лучей!.. (А.Фет).
2. Ах ты степь моя, степь привольная! (А.Кольцов). 3. Принимаю тебя, неудача, и, удача, тебе мой привет! (А.Блок). 4. Да, мы с тобой встречались, Марков, но ты никогда не видал меня (А.Куприн). 5. Здравствуйте, легкие звезды пушистого первого снега! (И.Тургенев). 6. Шумите, сады, нам на радость, вставайте в тайге, города! (Е.Долматовский). 7. Спой нам, ветер, про дикие горы, про суровые тайны морей... (В.Лебедев-Кумач). 8. – Ох, и постарел же ты, братушка! – сожалеюще сказала Дуняшка (М.Шолохов). 9. О солнце, раскаленное чрез меру, угасни, смилуйся над бедною землей! (Н.Заболоцкий). 10. Скажи, моя великолепная, чего тебе еще хочется? (А.Н.Толстой). 11. Приходите, Анна Васильевна, вот мама обрадуется! (Ю.Нагибин). 12. Услышите вы, Настенька, что в этих местах проживают странные люди – мечтатели (Ф.Достоевский). 13. Боже! Как ты хороша подчас, далекая, далекая дорога! (Н.Гоголь). 14. О природа, природа! Я так тебя люблю (И.Тургенев).

116. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Прааналізуйце стылістычную ролю звароткаў у тэксце.

Эх, тройка! Птица тройка, кто тебя выдумал? Знать, у бойкого народа ты могла только родиться, в той земле, что не любит шутить...

Не так ли и ты, Русь, что бойкая необгонимая тройка несешься? Дымом дымится под тобою дорога, гремят мосты, все отстаёт и остаётся позади.

Остановился пораженный божьим чудом созерцатель: не молния ли это, сброшенная с неба? Что значит это наводящее ужас движение? И что за неведомая сила заключена в сих неведомых светом конях? Эх, кони, кони, что за кони! Вихри ли сидят в ваших гривах?.. Русь, куда ж несешься ты? Дай ответ. Не дает ответа. Чудным звоном заливаются колокольчик; гремит и становится ветром разорванный в куски воздух; летит мимо все, что ни есть на земле, и, косясь, постораниваются и дают ей дорогу другие народы и государства.

Н.Гоголь. Мертвые души

117. Запішыце сказы, растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку. Зрабіце сінтаксічны аналіз сказаў са звароткамі.

1. Андрэй Пятровіч, навучыце ж мяне, як жа размеркаваць работу так, каб можна было добра весці яе. 2. Ведаеш, дружа, калі зашумяць бярозы сваім голлем, то я чую нейкі жаль, мне здаецца, што яны чагось смуткуюць і аб чымсьці скардзяцца. 3. Скажы ты мне, братка Максім, для чаго чалавек на свеце жыве? 4. Вось што, дзеці, сёння па абедзе прыходзьце з рыдлёўкамі: будзем капаць ямкі, а заўтра ўсе пойдзем у лес, прынясём маладых дрэўцаў і абсадзім нашу школу. 5. Добрае ў цябе сэрца, бабка Параска, ты мяне шкадуеш, як родная маці. 6. Дзівосныя справы, браце Яне, і навіны якія! 7. Ці не праўда, ластавачка: жыццё – гэта самае большае шчасце на зямлі! 8. Вы, сябры мае, перасталі жыць у дружбе і згодзе паміж сабой, а таму і страцілі сваю радасць. 9. Скажы ты нам, рачулка, разваж нашу спрэчку: чаму ты такая спакойная, а вадаспад такі ганарысты? (З твораў Якуба Коласа)

КАНТРОЛЬНАЯ ПРАЦА

1. Запішыце сказы, расстаўце патрэбныя знакі прыпынку.
2. Прааналізуйце структуру звароткаў (неразвітыя, развітыя) і спосаб іх выражэння.
3. Зрабіце сінтаксічны аналіз выдзеленага сказа са звароткам. Назавіце сувязь, з дапамогай якой зваротак уводзіцца ў сказ.
4. Ахарактарызуйце семантыку звароткаў.
5. Перакладзіце сказы на беларускую мову. Пераклад запішыце, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку.

Варыянт I

Заданні 1-4

1. Дзень добры табе наш Купала (А.Русак). 2. Ты завеш мора а я тваіх даляглядаў баюся (К.Кірэнка). 3. Дзе ж ты мілая? (В.Таўлай). 4. Колькі вас вышыні безымянныя! (Г.Бураўкін). 5. Прашу цябе зямля дазволь быць каласком у

роднай ніве (Г.Пашкоў). 6. Я табе ўдзячны песня (М.Хведаровіч). 7. **Мой год нам трэба даражыць хвілінамі (А.Куляшоў).** 8. О як патрэбны мне твае далоні любоў мая (А.Пысін). 9. Ты ляці маё слова праз палі і лясы прывітайся з краінай маёй дарагою (П.Панчанка). 10. Што ж дзеўчына ты сумуеш без пары без прычыны сярод поля на зары? (М.Танк). 11. О дзякую Радзіма ты мая што чайкі выслала на стрэчу! (М.Танк). 21. О край мы выраслі з табою змагацца, будаваць і жыць! (У.Хадыка). 13. Ты вабіш мяне Бацькаўшчына ўсмешкай яснавокай (А.Звонак).

Заданне 5

1. Прощай мое счастье мое недолгое счастье! (А.Куприн). 2. Слышите Дмитрий Петрович? Я приеду к вам в Москву (А.Чехов). 3. Дедушка миленький где ж ты был? (В.Распутин). 4. Поздравляю тебя человек! Поздравляю тебя Земля! (Р.Рождественский).

Варыант II

Заданні 1-4

1. Ой ты месяц любви дружа паплыві на мора (А.Русак). 2. Што стала з табою сястра-іспанка? (К.Кірэенка). 3. Вёска чакаць ужо годзе! (В.Таўлай). 4. Дай руку мне любімая пойдзем проста па лужынах пад капяжы (Г.Бураўкін). 5. Каму агнямі свеціш вуліца? (А.Пысін). 6. **Не сумуй без нас на ўзгорку школа (А.Вялюгін).** 7. Мой шлях Вайна яшчэ не згрэбла трэсак тут дзе з табой сядзім мы пры агні (А.Куляшоў). 8. І ты планета светлая мая ўжо за тымі сінімі лясамі (А.Пысін). 9. Што ж ты маўчыш анямеўшы зямля Асвенціма?! (М.Танк). 10. Уставай сявец Няхай сяўня не будзе пуста і ўбога (Ц.Гартны). 11. Вей ты вольны вецер вей па чыстым полі (Ц.Гартны). 12. Беларускі вакзал у Маскве ты прыпынак маіх успамінаў (В.Вітка). 13. Захаваем любая ў сэрцы тры сустрэчы (А.Звонак).

Заданне 5

1. Ветры ветры о снежные ветры заметите мне прошлую жизнь (С.Есенин). 2. Гляди родненький гляди у тебя глазки острые (М.Шолохов). 3. А теперь расстанемся! Мой милый добрый дорогой мой расстанемся! (А.Чехов). 4. Музыка играй! (А.Куприн).

ПАБОЧНЫЯ КАНСТРУКЦЫІ

118. Запішыце, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Знайдзіце ў сказах пабочныя канструкцыі; ахарактарызуйце значэнні, якія імі ўносяцца ў асноўную частку сказа.

1. Кажуць што першыя плытагоны прынеслі свайму паселішчу ўласнае імя, ахрысцілі Глускам, бо яно паселішча ў пракаветнай лясной глушэчы, дзе шмат птаства і дзічыны а векавечныя дубы з небам гамоняць (С.Грахоўскі). 2. Словам Нупрэй праявіў усе дакторскія і санітарскія здольнасці (Якуб Колас). 3. Тым не менш хлопцаў як Кажуць не разліць было вадой (А.Капусцін). 4. Далёка-далёка ад нас на другім баку зямлі можна сказаць супраць нашых ног на поўнач ад Аўстраліі ляжыць вялікі востраў Новая Гвінея (Я.Маўр). 5. Лес што падковаю апаясваў Чмялі здаецца памаладзеў... (Л.Дайнека). 6. На жаль страта Полацкага і другіх беларускіх летапісаў пазбавілі нас звестак аб канкрэтных праявах язычніцкага адпору хрысціянству... (К.Тарасаў). 7. На шчасце бераг выдаўся вельмі ўтульны (Я.Маўр). 8. Калі ёсць што найпрыгажэйшае ў свеце то напэўна гэта воблакі (І.Грамовіч). 9. У чарнакніжжы напрыклад абвінавачваліся Іван Фёдараў і Пётр Мсціславец заснавальнікі друкарні ў Маскве; друкарню разграміў і спаліў невуцкі натоўп які разумеў друкаваную кнігу як “сатанінскую” выдумку (К.Тарасаў). 10. Да месца сказаць зямлі святы адраджэння сонца адзначалі ўсе еўрапейскія народы (К.Тарасаў). 11. Не было помню межаў нашаму шчасцю калі тагачасны старшыня калгаса прыгнаў у вёску экскаватар які непадалёк пачаў неўзабаве капаць сажалку (П.Сабіна). 12. Відаць Андрэй нешта надумаўся (Якуб Колас). 13. Задумаўшы будаваць для свайго манастыра сабор Еўфрасіння натуральна звярнулася да Іаана які да таго часу ўжо стварыў такія адметныя храмы як цэрквы Параскевы-Пятніцы ды Барыса і Глеба ў Бельчыцах (У.Арлоў). 14. Адным словам дзеду Талашу ніяк няможна варочацца дадому – такі быў нязменны прыпеў Панасавых навін (Якуб Колас). 15. Як мы ведаем дынастыя Рагвалодавічаў была ў блізкім сваяцтве з візантыйскімі імператарамі Комнінамі (У.Арлоў). 16. Цяпер Саўка злез з печы ажывіўся парухавеў, – словам другім стаў чалавекам і думак у яго поўная галава (Якуб Колас). 17. Як вядома заказчыцай фрэсак у пабудаваным Іаанам храме была Еўфрасіння (У.Арлоў). 18. Такіх прыгожых месцаў якім быў гэты куток рэдка дзе можна знайсці. Прынамсі так думаў даўганосы бусел каторы меў тут на старадрэвіне пышны палац (Якуб Колас). 19. Была ўжо пэўна позняя восень бо добра памятаю што ў тую раніцу сыпаў калючы сняжок дзьмуў халодны вецер (А.Марціновіч). 20. Веліч подзвігу вымяраецца вядома небяспекаю якую пераадольвае чалавек (У.Карпаў).

119. Запішыце, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Падкрэсліце пабочныя словы, ахарактарызуйце іх значэнні. Назавіце словы, якія хоць і падобныя да пабочных, але іх функцыі не выконваюць.

1. Нарэшце ранічкаю, калі не зусім яшчэ развіднелася Саўка асмеліўся зайсці ў Цімохаў двор (Якуб Колас). 2. Трэба ж нарэшце пачаць і болей сур'ёзную работу (Якуб Колас). 3. Здавалася і птушак больш стала мацней разлягаліся па лесе іх галасы (Я.Маўр). 4. Усё было прыбрана гладка але Максіму здавалася што варта толькі зірнуць аб'ездчыку каб прымеціць што не хапае аднаго дуба (Якуб Колас). 5. Даўно павыгаралі павылінялі кветкі трава дрэвы пабяжыла нават неба і ўсё гэта здавалася было зараз аднаго рыжага колеру як сонца (Я.Сіпакоў). 6. Дзеду здавалася што гэта весць усхвалюе людзей і ён яшчэ болей упэўніўся ў правільнасці свайго ўчынку (Якуб Колас). 7. Вясна сапраўды шпарка каціла скрозь па абшарах на касагорынах і ўзмежках порстка прабівалася зялёная траўка (В.Быкаў). 8. Беларускае мора. Так нярэдка называюць Нарач. І сапраўды гэта самае вялікае возера Беларусі (В.Вольскі). 9. Нарэшце мы знайшлі нашу сасну не тонкую не тоўстую не гнутую і не сукаватую (І.Сяркоў). 10. Вёсачка да якой я нарэшце дабраўся напэўна не толькі самая далёкая але і самая малая ў сельсавеце (І.Шамякін). 11. Нарэшце хлопцы натрапілі на адзін абрыў дзе з-пад пяску відаць была гліна (Я.Маўр). 12. Калі ж кіёск нарэшце адчыніўся я завалодаў тою кнігаю – гэта быў “Мінскі напрамак”... (Б.Сачанка). 13. Нарэшце сляды збочылі пад тоўстую густую елку дзе амаль што не было снегу (Якуб Колас). 14. Усюды чакалі дажджу і ён недзе пад абед нарэшце зашумеў (Я.Сіпакоў). 15. Нарэшце падышоў самы вялікі, урачысты і адказны момант здабывання агню (Я.Маўр). 16. Аднак не паспела яна [Сцепаніда] дайсці да парога як да яе слыху быццам з-пад зямлі данёсся прыглушаны але магутны нутраны вуркат (В.Быкаў). 17. Грыбоў аднак з кожным годам усё меншала яны адступілі ў глыб лесу... (А.Асіпенка). 18. Можа з гадзіну цягнулася навальніца і ішоў такі праліўны дождж што здавалася мог заліць які хочаш пажар (Я.Маўр). 19. Аўтамабіль так чадзіў бензінам, што здавалася дзівам як у ім сядзяць і едуць людзі (Я.Рамановіч). 20. Здавалася што там у вадзяным блакітным прадонні было штось жывое, таёмнае (В.Шымук).

120. Складзіце або выпішыце з твораў мастацкай літаратуры сказы, у якіх словы аднак, відаць, можа, напэўна, праўда з'яўляюцца пабочнымі, і сказы, у якіх гэтыя словы функцыі пабочных не выконваюць.

121. У сказы замест пропускаў устаўце патрэбныя, на вашу думку, пабочныя словы, спалучэнні слоў, сказы. Прасачыце, як пры гэтым змяняецца семантыка сказаў.

1. Партызанскі доктар Талейка падыходзіў да лячэння раненых па-свойму. Галоўнае, _____, абнадзеіць іх, узняць іх дух, прымусіць паверыць, што выздаравеюць, а розныя таблеткі, пілюлі, мікстуры – справа другарадная (Т.Хадкевіч). 2. Але вось у гэтай цішыні пачуўся тонкі галасок. Няўжо, _____, рабчык адклікаецца? (Р.Ігнаценка). 3. Дзед Талаш, _____, быў задаволены, слухаючы водгулле труб (Якуб Колас). 4. _____, нідзе так хораша не адчуваў сябе

пісьменнік, як у родных беларускіх вёсках, сярод родных людзей (І.Мележ). 5. _____, узгорак гэты – часовы штаб дзеда Талаша (Якуб Колас). 6. Пагасіць вогнішча, _____, трэба (Я.Маўр). 7. _____, сам свет гатовіўся як можна лепш сустрэць калядны вечар (Якуб Колас). 8. Іншы раз, _____, вецер невялічкі, грывоты ў меру, а выйдзеш назаўтра ў лес, дык вываратняў не злічыць (С.Александровіч). 9. _____, памеркаваўшы ды падумаўшы, можна да чаго-небудзь і дадумацца (Якуб Колас). 10. Было ўжо за поўнач, але паветра не толькі халаднела, а, _____, нават цяплела (Я.Маўр). 11. Пад час высылкі Рагваладавічаў ігумення Еўфрасіння заставалася, _____, адзінаю прадстаўніцаю полацкай дынастыі на радзіме (У.Арлоў). 12. _____, справа ніколі не высветлілася (Я.Маўр). 13. Найвышэйшы ўзлёт полацкай архітэктурнай школы, звязаны з творчасцю дойліда Іаана, прыпадае на гады асветніцкай дзейнасці Еўфрасінні, што, _____, зусім невыпадкава (У.Арлоў). 14. _____, хто сее вецер, той пажынае буру (Якуб Колас). 15. Дзяцінства князеўны праходзіла, _____, не толькі ў бацькавым хораме (У.Арлоў). 16. На адзіноце прыходзяць думкі, якія, _____, ніколі не наведваюць чалавека, запрэжанага ў цяжкі воз паўсядзённасці (І.Навуменка). 17. Надвор'е, _____, было добрае (А.Кажадуб). 18. Я нарадзіўся ў драўляным Мінску, _____, драўлянымі былі тады пераважна ўскраіны (Я.Рамановіч). 19. Вершаліны бяроз, _____, абліты золатам, густым ярка-барвовым полымем гараць макаўкі асін (І.Навуменка). 20. Да вандроўкі я доўга і клапатліва рыхтаваўся. _____, яшчэ ўзімку купіў лыжны касцюм, лёгкія гумавыя балеткі, набыў кацялок, ранец (Б.Сачанка).

*Параўнайце з арыгіналам: 1) на яго думку, 2) думаю, 3) відавочна, 4) мабыць, 5) словам, 6) безумоўна, 7) здаецца, 8) здаецца, 9) словам, 10) здавалася, 11) магчыма, 12) адным словам, 13) вядома, 14) кажуць, 15) вядома, 16) здаецца, 17) і праўда, 18) праўда, 19) здаецца, 20) памятаю.

122. Прачытайце ўрыўкі з тэкстаў. Выпішыце з іх сказы з пабочнымі канструкцыямі, прааналізуйце іх семантыку. Укажыце, да якіх груп належаць пабочныя словы па суадноснасці з часцінамі мовы? Растлумачце знакі прыпынку ў складаных сказах.

1. Княжбор. Так завецца вёска, хаця ніякага бору каля яе няма і ў паміне. Мо ад суму па гэтым бары і назвалі так людзі сваё селішча, таму што княжборцы радаслоўнай не памятаюць. Адкуль яны прыйшлі, ёсць, канечне, у іх свае паданні і сказы, але паданні гэтыя мала што растлумачваюць, бо яны складваліся ўжо тут. А Княжбор – вёска вандроўная.

В.Казько. Неруш

2. Максім тупаў па двары. Тая бяда, што навалілася на дзедаву хату і яго сям'ю, здавалася, абмінула Максіма і не наладзіла на яго свайго адбітка. Прынамсі, на Максімавым твары не заўважалася нічога такога, што сведчыла б аб

згрызотах і трывогах душы. Але і не вечна ж заставацца твару адным і тым жа, а ў Максіма, быць можа, была прычына праясніць свой твар.

Якуб Колас. Дрыгва

3. Калі ёсць што найпрыгажэйшае ў свеце, то, напэўна, гэта воблакі. Як яны збіраюцца, як плывуць і растуць у сіняве – не наглядзецца, не налюбавацца!

Ляжыш на пагорку, глядзіш у неба, а над табою – позіркам не абняць – блакітная шырыня. Ты адзін перад усёй гэтай бязмежнай, нямой глыбінёй, з вока на вока, толькі, здаецца, матухна-зямля злёгка трымае цябе за плечы.

І.Грамовіч. Воблакі

4. Дзед Талаш не проста праваднік у Букрэвай разведцы. Па-першае, ён сам паўнапраўны ваяка: ён мае “настаяшчую” ваенную стрэльбу і сорок пяць патронаў, па-другое, у яго ёсць свая каманда, цэлых восем чалавек сялян з Высокай Рудні.

Якуб Колас. Дрыгва

5. Якуб Колас не быў бы тым Якубам Коласам, якога мы сёння ведаем, калі б ён не паказаў “вобразы мілыя роднага краю” – цудоўную красу беларускай прыроды ва ўсе поры года, ва ўсіх мнагалікіх праявах. Сапраўды, перад намі вялікі і тонкі мастак-пейзажыст, які, як ніхто з беларускіх паэтаў, адчуваў прыгажосць роднай Беларусі і які ўмеў проста, але з незвычайным майстэрствам перадаць шматколерныя, каларытныя фарбы дарагога Наднямоння.

С.Александровіч. Сейбіт песні і мудрасці

123. Перакладзіце тэкст на беларускую мову, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Падкрэсліце набочныя канструкцыі.

1. Достопримечательности

Это – киевские вывески. Что на них только написано, уму непостижимо.

Оговариваюсь раз и навсегда: я с уважением отношусь ко всем языкам и наречиям, но тем не менее киевские вывески необходимо переписать.

Нельзя же в самом деле отбирать в слове “гомеопатическая” букву “я” и думать что благодаря этому аптека превратится из русской в украинскую. Нужно наконец условиться как будет называться то место где стригут и бреют горожан: “голярня”, “перукарня”, “цирульня” или просто-напросто “парикмахерская”.

Мне кажется что из четырёх слов – “молошна”, “молочна”, “молочарня” и “молошная” – самым подходящим будет пятое – “молочная”.

Ежели я заблуждаюсь в этом случае то в основном я всё-таки прав: можно установить единообразие. По-украински, так по-украински. Но правильно и всюду одинаково.

А то: что например значит “С.М.Р. іхел”? Я думал что это фамилия. Но на голубом фоне совершенно отчётливы точки после каждой их трёх первых букв. Значит это начальные буквы каких-то слов? Каких?

Прохожий киевлянин на мой вопрос ответил:

– Чтоб я так жил, как я это знаю.

Что такое “Карасик” – это понятно, означает “Портной Карасик”. “Дитячий притулок” понятно благодаря тому, что для удобства национальных меньшинств сделан тут же перевод: “Детский сад”, но “смеріхел” непонятен ещё более, чем “Коуту всерокомпама”, и ещё более ошеломляющ, чем “Ідальня”.

М.Булгаков. Киев-город

2. В Петербурге в числе многих прекрасных обыкновений есть обыкновение строить дома с подвалами то есть оно если хотите не совсем с подвалами а как бы вам сказаць – с нижними жильями которые до половины находятся в земле а другою половиною смотрят на свет божий через небольшие окна опирающиеся с улицы на мостовую. В них как надобно полагать жить чрезвычайно приятно. Во-первых одно удовольствие нанимать квартиру ни на земле, ни под землёю и притом за довольно дешёвую цену. Это в отношении к ценности других квартир должно возвышать человека до самого верхнего этажа дома в подвале которого жить имеет он счастье.

Во-вторых его должно услаждать то что он уже никогда не будет страдать чахоткою если не получит ее во время обитания в вышеупомянутом жилище “ни на земле ни под землей”. В-третьих ... но всех причин не перечтешь и до завтра ... Чем предполагать войдем лучше в один из таких подвалов и проверим предположения. Вот мы и вошли. Комната довольно чиста и опрятна; пол вымыт, выметен, мебель ... Но где же тут мебель? Два плетеные стула один кожаный диван турецкий зачиненный в разных местах русской выбойкой; столик маленький некрашенный с отверстием в боку напоминающим что в нем некогда был ящик. Другой стол побольше в углу; на столе глиняная кружка кувшин несколько тарелок три деревянные ложки и одна ... позвольте ... точно серебряная ... что за роскошь? серебряная ложка! Налево от двери русская печка которая как можно заметить несколько дней уже топлена. На припечье сковорода в углу дружно с кочергою ухват; в печурке серенький кремь и огниво. Направо от двери вешалка с женской одеждой ее немного три ситцевых платья драдедамовый выношенный салоп и ... позвольте ... точно ... бархатный черный капот почти новый и прекрасно сделанный ... опять роскошь!.. Но вот кажется и все ...

Н.Некрасов. Жизнь Александры Ивановны

КАНТРОЛЬНАЯ ПРАЦА

1. Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку.
2. Падкрэсліце пабочныя канструкцыі. Запішыце, да якой групы адносяцца пабочныя словы, канструкцыі паводле значэння.

3. Вызначце, да якой групы адносяцца пабочныя словы і спалучэнні слоў па іх суадноснасці з часцінамі мовы. Укажыце, з якімі сказамі паводле будовы і саставу суадносяцца пабочныя сказы.

4. Складзіце і запішыце 2 сказы так, каб у адным дадзенае слова ўжывалася ў функцыі пабочнага, а ў другім – у функцыі члена сказа: нарэшце (І варыянт), мусіць (ІІ варыянт).

5. Перакладзіце тэкст на беларускую мову, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Падкрэсліце пабочныя канструкцыі.

Варыянт I

Заданні 1-3

1. Даўно мінула адышла можна сказаць у нябыт з нашае старонкі вайна (Б.Сачанка). 2. Мароз яшчэ не паспеў замураваць шыбы акон і ты прачнуўшыся і адчуўшы што ў хаце неяк нязвыкла светла падхопліваешся з пасцелі садзішся на лаўку і глядзіш глядзіш не могучы адвесці вачэй на тое што вядома ж бачыў і неаднойчы але што змяніў перайначыў снег (Б.Сачанка). 3. У часы Еўфрасінні а можа і раней у Полацк маглі трапіць кнігі святых Кірылы і Мяфодзія вядомыя з апісання бібліятэкі Сафійскага сабора зробленага ў канцы 16 ст. (У.Арлоў). 4. Існавала ва ўсходнеславянскім язычніцтве і містыка лічбаў праўда даволі абмежаваная (К.Тарасаў). 5. Адным словам жыццё простых людзей было нялёгкае (Я.Рамановіч). 6. Паводле тагачаснага звычаю атрыманае адразу пасля нараджэння імя пасля хрышчэння магло змяніцца але маленькая князеўна засталася Прадславаю (У.Арлоў). 7. Дождж паліў так што здавалася паветра было менш чым вады (У.Караткевіч).

Заданне 5

Не без радости был вдалеке узрет полосатый шлагбаум дававший знать что мостовой как и всякой другой муке будет скоро конец; еще несколько раз ударившись довольно крепко головою о кузов Чичиков понесся наконец по мягкой земле. Едва только ушел назад город как уже пошли писать по нашему обычаю чушь и дичь по обеим сторонам дороги кочки ельник низенькие жидкие кусты молодых сосен обгорелые стволы старых дикий вереск и тому подобный вздор. Попадались вытянутые по снурку деревни постройкою похожие на старые складенные дрова покрытые серыми крышами с резными деревянными под ними украшениями в виде висячих шитых узорами утиральников. Несколько мужиков по обыкновению зевали сидя на лавках перед воротами в своих овчинных тулупах. Бабы с толстыми лицами смотрели из верхних окон из нижних глядел теленок или высовывала слепую морду свинья. Словом виды известные. Проехавши пятнадцатую версту он вспомнил что здесь по словам Манилова должна быть его деревня но и шестнадцатая верста пролетела мимо а деревни все не было видно...

Н.В.Гоголь. Мертвые души

Варыянт II

Заданні 1-3

1. Мо толькі цяпер на гэтай зямлі ён адчуў як чагосьці не хапала яму там далёка ад дому: не хапала гэтых людзей што здавалася не раз і не два іх бачыў нібы гэта забытыя праз доўгую адлучку яго сваякі; не хапала гэтай мяккай распеўнай гаворкі на якой гаварыла яго маці спявала ім песні над калыскай гаворкі якая як чароўная музыка лашчыла вуха навявала салодкія ўспаміны абуджала ў сэрцы забытае (У.Дамашэвіч). 2. Даўней на гэтым месцы мабыць было возера бо і назва лугу засталася незямная – Возера (А.Жук). 3. Хутка валюхоўскія коміны зрабіліся як бы гэта сказаць візітнай карткай вёскі (А.Кажадуб). 4. Максім жа шчыра кажучы нічога не ведаў пра бацьку і Панаса (Якуб Колас). 5. Адзінае што па-мойму падтрымлівала чалавека ў тыя часы гэта вера ў лепшую будучыню (Я.Рамановіч). 6. Рыгор Анкуда што і казаць размах любіць (А.Кажадуб). 7. Хвалюючыя праблемы будучыні свету чалавечага лёсу пасля смерці закраналіся ў апокрыфах напрыклад у такім папулярным як “Блуканне Багародзіцы па пакутах” (У.Арлоў).

Заданне 5

Один бог разве мог сказать какой был характер Манилова. Есть род людей известных под именем: люди так себе, ни то, ни се, ни в городе Богдан ни в селе Селифан по словам пословицы. Может быть к ним следует примкнуть и Манилова. На взгляд он был человек видный черты лица его были не лишены приятности но в эту приятность казалось чересчур было передано сахару в приёмах и оборотах его было что-то заискивающее расположения и знакомства. Он улыбался заманчиво был белокур с голубыми глазами. В первую минуту разговора с ним не можешь не сказать: “Какой приятный и добрый человек!” В следующую за тем минуту ничего не скажешь а в третью скажешь Черт знает что такое – и отойдешь подальше если ж не отойдешь почувствуешь скуку смертельную. От него не дождешься живого или хоть даже заносчивого слова какое можешь услышать почти от всякого если коснешься затрагивающего его предмета.

Н.В.Гоголь. Мертвые души

УСТАЎНЫЯ КАНСТРУКЦЫІ

124. Знайдзіце ў сказах устаўныя канструкцыі і вызначце іх структуру (слова, словазлучэнне, спалучэнне слоў, сказ).

1. Я назіраў за турлачкамі – так называюць у нас дзікіх галубоў – і ціхенька сам сабе смяяўся (У.Рубанаў). 2. З-за думак сваіх Ганна амаль не чула ні зайздрослівага мачышынага войкання – вой, якая хустка! – ні бацькавага неспакою аб тым, што людзі ўжо раз'язджаюцца (І.Мележ). 3. У Паўла і Васі (адзін – сакратар райсавета, другі – старшыня раённага аддзела асаавіяхіма) была бронь, аднак хлопцы вырашылі ісці на фронт (Я.Брыль). 4. Колькі Міканор ні стараўся, а перадсвяточная вясёлая ліхаманка ў Куранях не толькі не ападала а – было чутна – усё мацнела (І.Мележ). 5. Адны ішлі на чыгунку – а яна праходзіла тут непадалёку – рамонтнымі рабочымі, другія складалі кадры батракоў і служачых у заможнікаў-кулакоў (Якуб Колас). 6. Цяпер ён ехаў і пазнаваў, успамінаў дарогу: вось скоро будзе паваротка, там прысады, пахіленыя ў адзін бок (некалі сагнула ветрам), далей масток праз ручай (Л.Арабей). 7. Антон ужо ведаў, што да чалавека з заложнікам – сям'ёй, дзецьмі, маці – немцы ставіліся куды з большым даверам, чым да адзіночкі, у якога ні кала, ні двара (В.Быкаў). 8. Нешта ў ім ажывала, адтайвала, неяк непрыкметна (а мо нават занадта хутка!) капітан пачынаў рабіцца другім чалавекам... (У.Дамашэвіч). 9. Пад нагамі – Махорка згледзеў – на пяску былі сляды ад машыны (І.Пташнікаў). 10. Стрэляў Бушмар добра (разам з бацькам найлепшымі паляўнічымі былі), але палітграмата – дык гэта была для яго пакута (К.Чорны). 11. У рэкрэацыйнай чакалі ўжо Фельдбаўх і швейцарскі француз monsieur Jannot (гэтаму, як найбольш тэндэтнаму, дазвалялася снедаць у сваім пакоі) (У.Караткевіч). 12. Усё ж вочы маці – жаласць, трывога і любоў – запалі ў сэрца (І.Мележ). 13. Чысты пакой у Буяна – на старасвецкі манер – з вялізнай печчу і палацамі (І.Навуменка). 14. Іначай – пасля gryмотаў – бачацца і свецяцца поле і сенажаць, сад і дуброва, чалавек і птушка (Ф.Янкоўскі). 15. Мы ўжо ў свой час паказалі, што трэба адрозніваць Старажытную (летапісную) Літву ад сучаснай (М.Ермаловіч).

125. Выпішыце спачатку сказы з устаўкамі неканструкцыйнага тыпу (удакладненні, якія можна граматычна ўключыць у асноўную сінтаксічную канструкцыю), а потым сказы з устаўкамі канструкцыйнага тыпу (такія ўстаўкі не ўпісваюцца ў структуру сказа).

1. Дзед – чамусьці Барысавіч быў перакананы, што наперадзе ішоў дзед, – цюкаў па зямлі кіем (А.Кажадуб). 2. Мелодыя (гэта чулася ў кожным яе адценні) ішла з самай глыбіні вякоў (А.Ліс). 3. Мільён купін з каржакаватымі (нязграбнымі) хвойкамі рассыпаліся па балоце (Якуб Колас). 4. Старажытны род магнатаў Сапегаў, што паходзіў ад полацкіх баяр і лічыўся другім па значнасці (пасля Радзівілаў) родам на Беларусі, даў Бацькаўшчыне шмат вядомых людзей (У.Арлоў). 5. Надзіва, Лазар даволі хутка выйшаў да рэчкі – яна выглядала

незайздросным ручаём, які і цяпер, у мароз, весела булькаў на абледзянелым каменні, – перабраўся на той бераг і ўзрадаваўся, што ідзе верным шляхам (А.Асіпенка). 6. Малая дзяўчынка Галя, – якая плакала, – згубіла сваю маці (І.Мележ). 7. Глінішчы (мы гэта ведалі) былі за балотам, непадалёку ад Вялікага Бору (Б.Сачанка). 8. Бацькаў позірк чакаў, патрабаваў і разам з тым – загадзя – асуджаў (І.Мележ). 9. І добра, што печнікі, Валуй з Парэпкам – яны адны складалі на вёсцы печы, пліты і грубкі – былі людзі з выдумкай (А.Кажадуб). 10. Мужчынскі касцюм дапаўняўся паясным (штаны, сподні, порты, шаравары), плечавым (кафтан і жупаны) і верхнім (кажухі, шубы, дылеі, армякі, апончы, даламаны, феразі) адзеннем (Этнаграфія Беларусі). 11. Мне не лёгка расставацца з табою (хоць даўно ўжо мінуў аўдыенцый час) (М.Танк). 12. Змураваная за адзін будаўнічы сезон Спасаўская або Спаса-Прэабражэнская (цяпер яе часта не зусім правільна называюць Спаса-Еўфрасіннеўскай), царква – вяршыня архітэктурнай думкі Полацка (У.Арлоў). 13. Ікон такіх ваявода Глеб напісаў дзве – адну для манастыра, другую сыну (яна цяпер вісела ў старога дзеда Загорскага) (У.Караткевіч). 14. У саміх Юравічах (тут былі і Апейкава задума і яго кіраванне) зрабілі інтэрнат для дзяцей з далейшых сёл (І.Мележ). 15. І з гэтага часу меч узнімаюць Рагвалодавы ўнукі (г.зн. полацкія князі) супроць унукаў Яраслава (г.зн. кіеўскіх князёў) – такімі словамі заканчваецца летапіснае апавяданне (М.Ермаловіч). 16. Белы – проста праз клумбу – падскакаў да тэрасы, зноў узняў Алеся і лёгка перасадзіў яго цераз парэнчы на рукі жанчыне (У.Караткевіч).

126. Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Вызначце сэнсавую функцыю ўстаўных канструкцый (тлумачальна-ўдакладняльная, прычынна-вызначальная, мэтава-ўдакладняльная, даведачна-адсылачная, мадальна-ацэначная).

1. Асновай як жаночага, так і мужчынскага касцюма была кашуля сарочка (Этнаграфія Беларусі). 2. У Махоркі расшпілілася на грудзях чорная рубашка раз'ехаўся замочак і спаўзла з плячэй (І.Пташнікаў). 3. Валока не хацеў паказваць немцу свае слабасці крыў божа, не застагнаць і, дапамагаючы сабе рукамі, устаў на ногі (В.Быкаў). 4. Паслалі Загорскія яшчэ і трыста рублёў грашыма, каб хоць раз на дзень карміць гарачым дзяцей, жанчын і слабых у цёткі было нешта каля васьмідзесяці душ (У.Караткевіч). 5. Выняў Сцёпка з кішэні ліст, палажыў на разгорнутую кнігу ну, на ўсякі выпадак і стаў чытаць (Якуб Колас). 6. Міканор бачыў, як – мабыць, не ў першы раз – каля печы Алёшава маці выцірае слёзы як сумная ціснецца да падаконніка Алёшава сястра як дыміць люлькаю спусціўшы ногі з печы яго бацька (І.Мележ). 7. Тады, калі Данік насіў пану Цабу грыфель таксама дурань: не мог спытацца сам у класе, чый ён!.. у пана Цабы яшчэ наймічкі не было (Я.Брыль). 8. У адведкі прыходзілі жанчыны праз дзень-два пасля родаў (у наш час, як прывязуць парадзіху з раддома), несучы з сабой у клуначку ці місачцы таму на Магілёўшчыне гэты звычай называецца “пайсці з міскай” печыва, што-небудзь варанае, бліны, сыр (Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва

Беларусі). 9. Пасля з дарогі запахла сенам перастояла трава і здалёку ў твар дыхнула настоем спелага ячменю (І.Пташнікаў). 10. Узболатак і балота не якія-небудзь далёкія, а зараснікі алешніку і лазы, можа, за сто крокаў ад Ганнінага агарода кішэлі гадаўём (І.Мележ). 11. Адназначнасць тэрмінаў, знакаў – найважнейшая ўмова канкрэтызацыі любой тэорыі, хоць у змястоўных, г.зн. нефармальных, нефармалізаваных, тэорыях гл. Фармалізацыя тэорый гэтае патрабаванне выконваецца часта толькі прыблізна (БелСЭ). 12. Неўзабаве Вольчына чарада – асабліва “кабанчыкі” – расхадзілася так, што скакалі і на печы, і на палацах, і пад палацамі лазілі (І.Мележ). 13. Шынялёк на Юрку салдацкі, але акуратна прыгнаны па росту на гэта ён быў мастак і ў вучылішчы, бо трошкі фарсун і акураціст (В.Быкаў). 14. Усё сяло, старыя і малыя, сышліся як на свята: заняtkі доўга нельга было пачаць ад таго, што кожнай матцы, кожнаму бацьку хацелася паглядзець, як будуць іхні – ці іхнія – вучыцца (І.Мележ).

127. Выпішыце спачатку сказы з устаўнымі канструкцыямі, у складзе якіх ёсць злучнікі (злучальныя ці падпарадкавальныя), затым сказы з устаўкамі без злучнікаў. Расстаўце патрэбныя знакі прыпынку. Растлумачце функцыю злучнікаў у складзе ўстаўных канструкцый.

1. Скарынка пахла тавотам, мусіць, формы змазвалі тавотам, каб буханкі лепей адставалі добра вымаліся, але, нягледзячы на гэта, хлеб быў такі смачны, што хацелася сесці тут жа, ля дарогі, на пыльную траву і есці, есці, есці (Я.Сіпакоў). 2. Сёння ўсё Верасава, як змовіўшыся, выйшла на жніво выгнала ясная сухая пагода і кругом на кароткіх яшчэ загонах цёмнавага ржышча свяціліся жаўтлявай саломай першыя дзесяткі нажатых і пастаўленых пад пякучае сонца снапоў (В.Адамчык). 3. Каб аблягчыць працу перавозчыкаў а іх звычайна было два: адзін у пярэднім, а другі ў заднім носе жэўжыкі запальвалі паходні і асвятлялі вадзяны прастор аж да небакраю (У.Калеснік). 4. Я зрабіў некалькі здымкаў яны шмат разоў з'яўляліся ў нашым друку і мы пайшлі далей (С.Грахоўскі). 5. Кожны, хто сустракаўся, гутарыў з Пятром Клімчуком а я належаў да такіх шчасліўцаў несумненна зведаў цёплае пачуццё ўлюбёнасці (“Маладосць”). 6. А над гэтым верасам, над гэтай празрыстасцю, над палямі і лугамі недзе да абеду Верасоўскі чамусьці ніколі не бачыў, каб птушкі ляцелі ў вырай з раніцы чарада за чарадою спяшаліся туды, куды сплывала цеплыня, пералётныя вандроўнікі (Я.Сіпакоў). 7. Юнаком я доўга жыў непадалёку ад цяперашняга возера, на Старажоўцы, так называўся драўляны раён з невялічкаю пякарняй і цеснай цэркаўкай на могілках (М.Лужанін). 8. Нашчадкі не вераць а можа і вераць падсвядома, памяццю тысячагоддзяў у лясных багоў. (У.Караткевіч). 9. Гэты гарадок ляжаў на маёй дарозе з Мінска дамоў, недзе на яе сярэдзіне, і калі ехаць чыгункай усё роўна куды – дамоў ці з дому, тут абавязкова трэба было рабіць перасадку (А.Кудравец). 10. Тканы ў рознакаляровыя дробныя шашачкі андарак быў як трохі прыглушаны бо так патрабаваў узрост жар і дзівосны па спалучэнні колераў (У.Караткевіч). 11. Вулей звычайна ставіўся на рыштунку, што зваўся і завецца няхітра і

зразумела: стайла там, па-над Прыпяццю, – стайло (Ф.Янкоўскі). 12. Доўга бадзяўся алень па гушчарах, ужо іншым, правым рогам кляйміў дрэвы – дзе бярэзіну, дзе асіну, дзе алешыну, дзе клён, – пакуль нарэшце і той рог не скінуў (В.Карамазяў). 13. Праўнучка Хруцкага, кіеўская мастачка Ядвіга Маціеўская яе дзяцінства прайшло ў Захарнічках, а таксама полацкія краязнаўцы мараць, што некалі з Полацка можна будзе з’ездзіць у мемарыяльны музей-сядзібу водбліз возера, якое тутэйшыя сяляне, забыўшы яго афіцыйную назву, звычайна называюць Хруцкім (У.Арлоў). 14. А да таго часу ягоныя суседзі (і, напэўна, дзеці), трохі маладзейшыя за яго [дуб], стануць такія самыя, а тады значыцца і падаць можна (У.Караткевіч).

КАНТРОЛЬНАЯ ПРАЦА

1. Запішыце тэкст, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Падкрэсліце сказы з устаўнымі канструкцыямі.
2. Растлумачце пісьмова, чым адрозніваюцца ўстаўкі ад іншых сінтаксічных структур (пабочных канструкцый, адасобленых членаў сказа).
3. Ахарактарызуйце ўстаўныя канструкцыі з падкрэсленых сказаў. Вызначце іх тып, сэнсавую функцыю, парадак размяшчэння.
4. Укажыце сувязь, з дапамогай якой устаўныя канструкцыі ўводзяцца ў сказ.
5. Перакладзіце тэкст з рускай мовы на беларускую, сказы з устаўкамі падкрэсліце.

Варыянт I

Заданні 1-4

У працах шматлікіх даследчыкаў (этнографікаў, лінгвістаў, гісторыкаў) адзначаецца, што беларусы здаўна з вялікай адказнасцю адносіліся да выбару імені нованароджанага бо ў народнай свядомасці з імем звязвалі далейшы лёс чалавека яго шчасце здароўе ці нават няшчасце хваробы. Паступова ўзніклі спецыяльныя звычаі і абрады імянарачэння дзіцяці з мэтай увесці ў зман злыя сілы. Адказы бацькоў на пытанні дзяцей адкуль у іх з’явіўся брат (сястра), – “бусел прынёс”, “у капусце знайшлі”, – найчасцей былі выкліканы жаданнем паказаць што гэта дзіця не іх а знойдзенае. З гэтай жа мэтай у беларусаў дзіця да хрышчэння называлі “лялечкай”, “багданькай”.

Раней манапольнае права даваць імя нованароджаным мела найчасцей царква. У царкве касцёле звычайна без бацькоў поп ксёндз выбіраў імя з улікам дат царкоўнага календара. (Дарэчы тут успомніць сюжэт паэмы Францішка Багушэвіча “Кепска будзе” дзе адзін з персанажаў атрымаў уласнае імя Аліндарка – скажонае ад каляндар).

Людзі сталых гадоў як правіла сваё ўласнае імя звязваюць з пэўнай рэлігійнай датай успамінаючы што нарадзіўся ён (яна) напярэдадні Івана Купалы або Іллі або Варвараў і г.д. а таму імя ён (яна) атрымаў Іван або Ілля або Варвара. Прыгадаем што сапраўднае імя і прозвішча народнага паэта Беларусі Янкі Купалы – Іван Дамінікавіч Луцэвіч. Імя Іван (Ян, Янка) яму было дадзена таму што з'явіўся на свет напярэдадні язычніцка-рэлігійнага свята Івана Купалы (25 чэрвеня (7 ліпеня) 1882 г.). Адсюль і псеўданімы паэта Янка Купала, Янук Купала, Купальскі Я.

В.Шур. З гісторыі ўласных імёнаў

Заданне 5

Подходили и грузились в лодки новые войска, плыли паромы с возами сена и всякого войскового добра. Близ переправ стояли телеги, брички, большие фуры, на которых возят снопы с поля. Около них спокойно постаивали в ожидании переправы, похаживали почтенные станичники, иные закусывали, сидя у костров. Это были посланные станицами к своим войскам – сотням и полкам – торговые казаки. Они вели хозяйство, брали добычу – будь то деньги, скот, хлеб, фураж или всякие нужные вещи – одежда, одеяла, тюфяки-перины, зеркала, оружие; из этой добычи снабжали свои сотни фуражом и довольствием, если надобно – одеждой и оружием, а всё остальное переписывали, укладывали на воза и с подростками или с бабами отправляли в станицы.

А.Н. Толстой. Хожделение по мукам

Варыант II

Заданні 1-4

Сістэма рэканструявання старажытных водных шляхоў Беларусі паказвае што асноўны транспартны кірунак у Палессі праходзіў па ніжнім цячэнні Прыпяці аж да ўпадзення ў яе ракі Пціч далей уверх па цячэнні Пцічы дзе існаваў волак які злучаў вярхоўі Пцічы і Нёмана. Далейшы свой працяг гэты магістральны кірунак атрымліваў па цячэнні Нёмана з выхадам у прывісленскія землі. Сярэдняя частка цячэння Прыпяці ад упадзення Пцічы да ўпадзення Ясельды і мела найменне ўласна Прыпяць (ці “Припеть” – старая форма). Гэтая частка ракі ўяўляла сабой водны шлях мясцовага значэння. У верхнім цячэнні асабліва да ўпадзення ракі Піны Прыпяць не была суднаходнай. Тут яна месцамі забалочана і распадаецца на некалькі рукавоў чаму і насіла ў мінулым назву Стаход (Літаральна – “рака са шматлікімі адгалінаваннямі”; аднайменны прыток Прыпяці дагэтуль існуе ў яе верхнім цячэнні). Яшчэ адна назва верхняй Прыпяці – Струмень. Падобнае найменне маюць невялікія лясныя рэчкі і ручаі якія працякаюць у забалочанай мясцовасці. Трэцяя ранейшая назва верхняга цячэння Прыпяці – Пірок – у сучасны момант не мае празрыстага значэння. Тым не менш яна адпавядае як можна меркаваць найменню Перга правы прыток Убарці ў басейне Прыпяці якое мае варыянтныя формы Вялікая Бабровая Банька і Перагон. Сапраўды ў вярхоўях

Прыпяці і па яе прытоках ёсць значныя калоніі баброў а “бабровыя” рэчкі з’яўляліся зручным сродкам перагону, перацягвання невялікіх суднаў і выконвалі ў мінулым ролю волакавых шляхоў.

А.Рогалеў. Сцежкі ў даўніну

Заданне 5

Иван Ильич не размахивался на какие-нибудь большие рассуждения, ему дорог был этот маленький мирок людей, сошедшихся из разных концов земли, не похожих друг на друга и так дружно соединивших судьбы свои. Вон – Сергей Сергеевич, уж, кажется, никаким клеем его ни с кем не склеишь, вечно ошетинен своими мыслями, – сразу всем стал нужен; сразу обжился, устроился у колеса и посапывает. Шорыгин – честолобец, парень небольшого ума, но упорный, с ясной душой без светотени, – тихо спит на боку, подсунув кулак под щеку. Другой богатырь, из керженских лесов, Латугин, могуче всхрапывает, прикрыв лицо бескозыркой, – этот много сложнее, без хитрости, – она ему ни к чему, – он ещё сам не знает, в какое небо карабкается с наганом и ручной гранатой...

А.Н.Толстой. Хожение по мукам

СКЛАДАНАЗЛУЧАНЫЯ СКАЗЫ

128. Вызначце разнавіднасці спалучальных адносін паміж часткамі складназлучаных сказаў (адначасовасць, паслядоўнасць, прычынна-выніковыя, умоўна-выніковыя). Назавіце сродкі, з дапамогай якіх выражаюцца разнавіднасці спалучальных адносін.

1. Агонь баязліва дрыжаў і ледзь прыкметна скакаў, і пераліваўся змрок на сцяне (Якуб Колас). 2. Стрыечная сястра жыве недалёка ад пераезда, і да яе найлепей ісці пуцямі (І.Навуменка). 3. Поезд прыйшоў у Маскву раней, і прапаршчык Абдзіраловіч быў задаволены раннім прыездам (М.Гарэцкі). 4. Марына Паўлаўна асцярожна ўсміхаецца, і гэтая ўсмішка доўга застаецца ў яе на твары (М.Зарэцкі). 5. Заплюшчыш вочы, і дзіўныя абразкі маленства плывуць перад табой (З.Бядуля). 6. Застылі на дарогах сінія туманы, і здзіўлена ўзыходзіць сонца над зямлёй (П.Пестрак). 7. Гарманіст іграў, і з дрэў са звавам лісцяная сыпалася медзь (К.Кірэнка). 8. Жухнуць травы, і ў сады, на поле вецер ліўні золкія прыносіць (М.Калачынскі). 9. Раптам адчыніліся дзверы, і Казімеру давалося пазнаёміцца з самім гаспадаром двара і дома (К.Чорны). 10. За Рыбаком саступіў Сотнікаў, і яны абাপал сцэжкі пайшлі па снезе да хаты (В.Быкаў). 11. Лес пачаў чэзнуць, радзець, і хутка бязмежная раўніна адкрылася нашым вачам (У.Караткевіч). 12. Дарога пачала паніжацца, і сыпкі пясок яе змяніўся мяккім, падатным забалочаным грунтам (І.Мележ).

129. Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Растлумачце, чаму ў адных выпадках трэба ставіць коску паміж часткамі складаназлучанага сказа, а ў другіх – не.

1. У гэтай радасці ночы не плылі а ляцелі і світальныя зоры прыходзілі заўсёды вельмі рана (І.Мележ). 2. На сенажаці звінелі косы і працавалі касцы (З.Бядуля). 3. Невялічкія ляскі з'яўляліся і знікалі і зноў цягнулася раўніна, бурая раўніна (У.Караткевіч). 4. Таццяна паспешліва накрыла стол і сама прысела побач (М.Зарэцкі). 5. Дарогі нідзе не было відаць і Сотнікаў падумаў пра недалёкую вёску (В.Быкаў). 6. Ноч ляжала над усёй зямлёй і ўсё здаецца патанула ў ёй (К.Чорны). 7. Вечарэе і бярэцца на мароз (Я.Брыль). 8. Пусты-пусты аэрадром... Гляджу і сэрца стыне (М.Калачынскі). 9. Прагуляемся па гэтых мясцінах і настрой стане лепшым (Э.Самуйлёнак). 10. Над вёскай толькі пабліскаў месяц ды дзе-нідзе мігцелі зоры (П.Трус). 11. Паклаў свае сілы рабочы немала і вось зерне домам цудоўным устала (К.Кірэнка).

130. Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Вызначце, якія разнавіднасці супастаўляльных адносін выражаюцца паміж прэдыкатыўнымі часткамі складаназлучанага сказа (уласна супастаўляльныя, супраціўныя ці неадпаведнасці).

1. Пры сустрэчы запрасілі на вячэру і Абдзіраловіча але ён спазніўся (М.Гарэцкі). 2. У глыбіні душы Вера безумоўна толькі смяялася з Матруны Іванаўны але разам з тым дзяўчына адчувала да яе найшчырэйшую сімпатыю і сябравала з ёй (М.Зарэцкі). 3. Старых хат даўно няма а памяшканне пад жалезным дахам яшчэ трывае (І.Навуменка). 4. Першыя зоры ўжо замігцелі ў небе а з-за лесу залатым пажарам узнімаўся кругам блішчасты месяц (Якуб Колас). 5. Ноч была без месяца і зор але дарога выразна вымалёўвалася сярод лесу (Т.Хадкевіч). 6. Стоячы на краі хмызу, Рыбак хвіліну ўглядаўся-ўслухоўваўся ды нічога падазронага быццам не было чуваць (В.Быкаў). 7. Ночы былі светлыя а ў такія ночы балотная рысь пакідае сітнягі і ходзіць па нашай раўніне (У.Караткевіч). 8. Халімон гаварыў ціха, роўна але Ганна пачула яго незадаволенасць (І.Мележ). 9. Яноўская пайшла ў свой пакой а я ўсё глядзеў на маленькую фігурку ў старажытным убранні (У.Караткевіч). 10. Сонца ўжо пачало паказвацца з-за лесу але шэры змрок яшчэ не рассяўся (Якуб Колас). 11. Месяца не было відаць за хмарами але нейкая няпэўная хваравіта-шэрае святло залівала пусткі (У.Караткевіч). 12. Лета закончылася ды спёка ніяк не спадала (Т.Хадкевіч).

131. Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Укажыце разнавіднасці пералічальна-размеркавальных адносін паміж часткамі складаназлучанага сказа (пералічэнне аднолькава магчымых з'яў і падзей; пералічэнне аднолькава немагчымых з'яў і падзей; папераменнае чаргаванне з'яў і падзей; узаемнае выключэнне з'яў і падзей). Падкрэсліце сродкі, з дапамогай якіх выражаюцца названыя адносіны.

1. Няярка свеціць восеньскае сонца або халодныя дажджы набягуць і сеюць нудную, шэрую смугу (М.Гарэцкі). 2. Вера падоўгу ўглядалася ў зімовы змрок за акном або яе проста непакоіла становішча ў вёсцы (М.Зарэцкі). 3. То вячэрні змрок кладзецца на зямлю то лье бесперапынна нудны дождж то туманы пялёнкай ахінаюць зямлю (У.Караткевіч). 4. Ні дрэвы не шумяць ні птушкі не спяваюць такой ціхай ноччу (Якуб Колас). 5. То ўсплеск пачуецца чаўна то вецер запые (К.Кірэнка). 6. Ці ўспомніў ты гэтых людзей ці можа ты ўбачыў дзе іх? (М.Калачынскі). 7. Ці то шуміць ля печы калаўрот ці то віхура за вакном вядзе свае песні? (Якуб Колас). 8. Вясной ў нашых краях сонца свеціць або дождж лье (В.Быкаў). 9. Не то дзяцел стукае дзесь у пушчы не то хтось дрэва сячэ (І.Навуменка). 10. Дзяўчыну заўсёды сустракалі ля пераезда ці сусед падвозіў на кані (І.Навуменка). 11. Або мы пойдзем на пераезд або сястра сустрэне нас амаль за вёскай (Я.Брыль). 12. То мароз за ноч скуе ўсе лужыны то ўдзень зноў сонца падагрэе і ваду растопіць (Якуб Колас).

132. Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку ў складаназлучаных сказах з далучальнымі часткамі. Злучнікі падкрэсліце.

1. Восеньскія вечары ў Балотных Ялінах былі надзвычай доўгімі і сумнымі ды і зімой тут было маркотна (У.Караткевіч). 2. Дождж хутка перастаў а гэта было

цяпер самае галоўнае (В.Быкаў). 3. Нарэшце выпаў першы снег але снег быў мокры і адразу ператвараўся ў дождж (М.Калачынскі). 4. Вёска была яшчэ далёка ды і ісці трэба было лесам ды ўзболаткам (І.Мележ). 5. Ноччу мароз быў нямоцны ды і то некаторыя мелкаводныя рэчкі пазамярзалі (К.Кірэенка). 6. Перад намі быў сапраўдны змешаны лес прычым размяшчаліся дрэвы ярусам (І.Навуменка). 7. Засынае вёска і над вёскай запальваюцца адзінокія зоры (Якуб Колас). 8. На полі засталася ўсяго некалькі чалавек ды і тыя збіраліся дадому (І.Пташнікаў).

133. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Падкрэсліце складаназлучаныя сказы. Назавіце сэнсава-граматычныя адносіны, якія выражаюцца паміж іх часткамі.

Дорога от Москвы до Троицкой лавры, а от Лавры до Александровой Слободы представляла самую живую картину. Бесперестанно скакали по ней царские гонцы, и толпы людей всех сословий шли пешком на богомолие. Отряды опричников спешили взад и вперёд, да и охотники отправлялись из Слободы в разные деревни за живыми голубями. Ехали с товарами купцы, сидя на возах или провожая верхом длинные обозы.

Немалым богатством сияли Слободские церкви. Славный Храм Богоматери накрыт был снаружи яркою живописью, а на каждом кирпиче блистел крест, и церковь казалась одетою в золотую сетку.

Очаровательный вид этот разогнал на время мрачные мысли, не оставлявшие князя Серебряного всю дорогу, но вскоре он опять вспомнил о кручине. Подъехав к валу, князь и его товарищи спешили и привязали лошадей к столбам, однако оружия дружина не стала брать с собой и оставила подле лошадей. Приезжие вошли на огромный двор, наполненный людьми, но никто не обратил внимания на них. Или люди пели псалмы, или они громко молились, не замечая никого вокруг.

А.Толстой. Князь Серебряный

КАНТРОЛЬНАЯ ПРАЦА

1. Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку ў іх. Вызначце сэнсава-граматычныя адносіны паміж часткамі складаназлучаных сказаў. Зрабіце поўны сінтаксічны аналіз аднаго сказа (на выбар).

2. Падбярыце і ўстаўце патрэбныя злучнікі паміж часткамі складаназлучаных сказаў (пры наяўнасці варыянтаў укажыце іх). Расстаўце неабходныя знакі прыпынку.

3. Перабудуйце сказы такім чынам, каб паміж часткамі складаназлучаных сказаў коска не ставілася. Словы, агульныя для дзвюх прэдыкатыўных частак, падкрэсліце ў адпаведнасці з іх сінтаксічнай функцыяй.

4. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Падкрэсліце складаназлучаныя сказы. Пабудуйце іх схемы. Укажыце сродкі, з дапамогай якіх выражаюцца сэнсава-граматычныя адносіны паміж часткамі складаназлучаных сказаў.

5. Запішыце тэкст, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Знайдзіце ў тэксце складаназлучаныя сказы і падкрэсліце злучнікі ў іх. Вызначце від злучнікаў (спалучальныя, супраціўныя, пералічальна-размеркавальныя, далучальныя).

Варыянт I

Заданне 1

1. Скавароды весела брынчалі на прыпеку і мяккія гарачыя аладкі кідаліся на лаву спрытнаю рукою Касі (Якуб Колас). 2. Байцы са стайні і трактароў стралялі ўгару з вінтовак але карысці ад тае стральбы было мала (В.Быкаў). 3. Цвіце вясна а мой раманс расплыўся жалем над зямлёй (П.Пестрак). 4. Васіля і стрыечную сястру Аляксандру нішто не раздзяляла але ніці сваяцкай сувязі між імі пачалі завязвацца толькі пасля вайны (І.Навуменка). 5. Вялізны калідор быў нападцёмны да таго ж дзверы насупраць былі зачынены (Ул.Караткевіч). 6. Навокал было ціха але цішыня гэта не толькі не супакойвала а нават як бы насцярожвала (І.Мележ). 7. Час ішоў і нават у горад прыходзілі гукі і фарбы недалёкай восені (М.Гарэцкі). 8. Неадменна выйдзе з прамоваю Вера Засуліч скажа многа добра вядомага ўсім але дзяўчына будзе гаварыць гэта шчыра і старанна (М.Зарэцкі). 9. Яноўскі запэўніў яго ў сваёй павазе і адданасці і кароль Стах паверыў (Ул.Караткевіч). 10. Не то вецер шуміць над лесам не то хтосьці спявае нудную песню (Я.Брыль). 11. Дзяўчаты доўга гаманілі ў той вечар а ці ж ні было ім аб чым пагаварыць (Якуб Колас). 12. На палетках заставалася некалькі постацей ды былі відаць складзеныя мяхі з бульбай (Б.Сачанка).

Заданне 2

Узор: Дзень выдаўся цёплы, і (ды) ярка свяціла сонца.

1. Дзень выдаўся пахмурным ... мы з Яноўскай вырашылі пайсці да альтанкі і там прагуляцца (Ул.Караткевіч). 2. Усю ноч ліў дождж з грымотамі ... раніца такая сонечная і ясная (Я.Брыль). 3. Дарога пачала паніжацца ... сыпкі пясок не змяніўся балотным грунтам, а заставаўся такім жа цвёрдым (І.Мележ). 4. Там, за лесам, пачуліся стрэлы ... нехта хутка пабег за вёску (В.Быкаў). 5. Увесь час пан думаў пра сваю маці ... дзіцячыя малюнкi паўставалі перад ім (М.Гарэцкі). 6. Стары Іван абсадзіў сядзібу на ўзмежку

бярозамі таполямі ... яны высока ўзнялі раскідзістыя шаты, нібы падкова, атуляючы агарод (І.Навуменка). 7. Камандуючы чакаў знайсці тут Маркіна і Муратава ... замест іх у зямлянцы аказалася некалькі байцоў (В.Быкаў). 8. Прыйшла вясна ... дні адразу сталі цёплымі і сонечнымі (Я.Брыль). 9. У небе свяціла яркае сонца ... на дварэ было па-зімоваму халодна (К.Чорны). 10. ... крыкнуў у лесе чалавек ... страпанулася спужаная птушка (Якуб Колас). 12. На полі яшчэ дзе-нідзе працавалі людзі ... ў лесе было ўжо пуста (Т.Хадкевіч).

Заданне 3

Узор: Гулялі дзеці, і весела снявалі птушкі. У лесе гулялі дзеці і весела снявалі птушкі.

1. Звіняць звонка косы, і чуваць вясёлыя галасы моладзі (І.Мележ). 2. Сонца сядзе, і цемра ахутае ўсё: хаты, дрэвы, сенажаці (Б.Сачанка). 3. Шырацца палі роднай зямлі, і свеціць сонца (К.Чорны). 4. Едуць павольна фурманкі, ці ідуць пешыя людзі (В.Быкаў). 5. Да нас у хату забягала Настуля або прыходзіў сам Сцяпан (Якуб Колас).

Заданне 4

Шоссе нырнуло в густые аллеи берёз, и высокие деревья с обеих сторон наклонились над дорогой. Похоже, что две белёсые стены охраняют проезжих от ветра, а сплошная зелёная крыша бережёт от дождя. Зелёный тоннель лишь изредка обрывается, чтобы пропустить под деревянным мостом светлую речушку или чтобы на проезжих взглянула окнами в резных наличниках старинная деревня, а то и просто один-единственный домик — не то лесника, не то дорожного мастера.

За светлой берёзовой стеной мелькают поля вперемежку с болотами, густые леса с редкими полянами и быстро пробегают яркие полосы солнечного света.

Скоро лес расступился, и широкий приднепровский луг в синих рукавах стариц и озёр раскинулся перед нами. Насыпь поднималась всё выше, и вот впереди сверкнул широкой полосой серебристо-голубой Днепр. За ним длинной линией выдвинулись большие дома.

Рогочёв! Его называли так потому, что он стоит на месте слияния Друти и Днепра, как бы на “рогу”. Это город мил моему сердцу с раннего детства, и этот светлый образ я пронёс через всю жизнь.

Заданне 5

Над гаем над велізарным абшарам блакіту вісела даль і ў ёй была дзіўная гармонія далікатных тонаў і таемных мар нейкая незямная маркотнасць.

Лес быццам маўчаў аднак сярод яго жудаснай цішыні ўгадваліся таямнічыя цені.

Даль прыцягвала да сябе сваёй недасягальнаю таемнасцю а калі вочы ўжо вельмі глыбока ўрэзаліся ў яе сінія хвалі яна яшчэ далей адплывала назад хаваючыся за лесам. Яна жадала раніць душы самотных людзей а яны шукалі ў ёй развязкі балючага сэрца.

Даль гаварыла і яе мовай была песня без слоў ды толькі чуткае вуха магло ўлавіць яе перарыўныя спевы.

Колькі багата жыцця ў гэтай далі ў часе сонечнага дня калі яна прасвечваецца чыстая нібы раса на чароце! Прамені сонейка прасвечваюць даль і лес ажывае ў вясёлых зыках і ад растопленай сасновай смалы кружыцца галава.

Вось плаваюць у блакітна-ружовай сажалцы белыя лебедзі а жыццё спявае ў гэтай далі. Даль абхапіла даль... Залатыя стужкі сонечнага ззяня абчапалі даль лес і ўвесь божы свет а над пахучым бэзам раздаўся першы свіст салоўкі.

З.Бядуля. Даль

Варыянт II

Заданне 1

1. Вось зараз адчыняцца дзверы і на парозе пакажацца фігура Паўлюка (Якуб Колас). 2. Ваня Шчарбак не дужа любіў кніжную навуку скончыў усяго толькі шэсць класаў але ў працы і людзях разумеў шмат (В.Быкаў). 3. Бярозы шумяць галалёдам і ноччу цёмнай ахутаны шлях (П.Пестрак). 4. Клёны былі не такія разлапістыя як старыя таполі але яны таксама нібы зялёным вянком акружалі станцыю (І.Навуменка). 5. Яноўская стаяла ля каміна і твар яе быў суровы змрочны амаль спакойны толькі з тым самым незразумелым выразам у вачах (Ул.Караткевіч). 6. Настала восень – смутная, ціхая і спакойная пара але думкі ўвесь час безупынна ляцелі на радзіму, да хатак Беларусі (М.Гарэцкі). 7. Марына Паўлаўна запаліла святло і яно цмяна азарыла яе твар яшчэ малады прывабны з блакітнымі вачыма (М.Зарэцкі). 8. Перад царкоўнай агароджай коней спынілі і маладыя і ўсё іх акружэнне пайшлі к царкве па ўтаптанай дарожцы (І.Мележ). 9. Па навакольных царквах сяляне ўзялі прысягу каралю Стаху і ён нечаканым ударам авалодаў моцным замкам у сучасным павятовым гарадку (Ул.Караткевіч). 10. Не то дождж шуміць за акном не то вецер вецер б'е ў стрэхі не то восень пяе сумную песню (Я.Брыль). 11. На полі працавалі людзі ды і было іх не шмат (Якуб Колас). 12. Каля Нёмна заўсёды збіраецца моладзь і рыбакі ладзяцца ў начныя ловы (Якуб Колас).

Заданне 2

Узор: *Трапяталі матылькі, і (ды) гулі мошкі.*

1. Над зямлёй плыло скупое восеньскае сонца ... зямля радавалася апошняму няшчодраму цяплу (Ул.Караткевіч). 2. Ужо наступіў верасень ... ў садзе яшчэ лена перасвітваюцца шпакі (Я.Брыль). 3. Увесь час з неба сыпаўся пушысты мяккі снег ... цяплей ад гэтага не становілася (І.Мележ). 4. За лініяй фронту нехта ўвесь час страляў ... рваліся снарады (В.Быкаў). 5. Твая душа – душа народа ... я пайду з душою гэтай да перамогі – нашай мэты (П.Пестрак). 6. Васіль яшчэ не паспеў адпачыць з дарогі ... Аляксандра адразу ўзялася частаваць яго (І.Навуменка). 7. Параненая лапка ў Джыма загаілася надзіва хутка ... сабака ні на крок не адставаў ад свайго выратоўцы (В.Быкаў). 8. Уначы выпаў снег ... зямля адразу стала белая, чыстая і маладая (Я.Брыль). 9. Яшчэ быў пачатак лістапада ... зямля ўжо пакрылася белай намаразю (К.Чорны). 10. ... нехта пілуе ў лесе дровы ... гэта вецер гудзе між сосен (Якуб Колас). 12. На дварэ бралася на мароз ... у хаце было цёпла ад натопленай печы (Б.Сачанка).

Заданне 3

Узор: *Чуўся смех, і даносілася вясёлая песня. На вуліцы чуўся смех і даносілася вясёлая песня.*

1. Заходзіла сонца, і неба было афарбавана цудоўнай чырванню (І.Мележ). 2. Хутка пачуліся крокі, і запалілася святло (І.Навуменка). 3. Мне помняцца падзеі тых незабыўных дзён, і вобраз той дзяўчыны ўсплывае ў памяці зноў і зноў (І.Навуменка). 4. Ідуць калонаю салдаты, ці едуць некуды далёка машыны (В.Быкаў). 5. Спяваюць веснавую песню жаваранкі, або весела снуюць ластаўкі (Якуб Колас).

Заданне 4

Я стоял у окна. Начинало светать, и в тёмной, росистой чаще сада была глубокая тишина. Дунул ветер, и на вершине липы обломился сучок и упал на дорожку аллеи. Как хорошо! Я стою и не могу насмотреться, а душа через край переполнена тихим, безотчётным счастьем.

Кругом всё так близко и знакомо – и очертания деревьев, и соломенная крыша сарая, и отпряжённая бочка с водой под липами. Я не был дома целых три года, а как будто видел всё это вчера. А между тем время шло долго...

Месяц уже давно сел и на востоке появилась светлая полоска. Лощина тонула в белом тумане, но холодно не становилось. Весь луг был покрыт густым туманом, и передо мной будто медленно колыхалось огромное озеро. Тишина вокруг была мёртвая, и вдруг вблизи рощи неуверенно зазвонил жаворонок... Его трель слабо оборвалась в сыром воздухе, и опять всё смолкло, и стало ещё тише...

В.Вересаев. Без дороги

Заданне 5

Вузкая кривою стужкаю праходзіць між палеткаў вясновая дарога. То ўзбяжыць дарога на горку то яна спусціцца ў лагчыну абагне курган узгорак роўнаю палоскаю ляжа на полі перасячэ гай прарэжа луг ускочыць у вёску згубіцца тут на хвілінку і потым зноў выскачыць ў поле.

Люблю я гэту вузкую палявую дарогу. Ідзеш адзін у полі па гэтай дарозе а яркае сонца аблівае твар зямлі мяккім цёплым светам. Бугаркамі параскідаліся па небе хмаркі і плывуць яны дзе чародкамі а дзе адзінока. Над полем кружацца жаваранкі а дарожка ўсё цягнецца і цягнецца як размотаны клубок нітак узбягае на ўзгорак абыходзіць балоты. Ціха бывае часамі на гэтай дарозе і рэдка праедзе тут панская брычка запрэжаная параю або тройкаю добрых сытых коней.

А наўкруг куды ні кінь параскідаліся абразы нашага роднага краю ледзь-ледзь закрытыя туманам поўныя ціхага смутнага хараства. Там-сям чарнеюць купкі хваёвага лесу раскіданага па краях поля а далей віднеюцца ўзгоркі зарослыя маладым хвойнікам і купчастым ядлоцам. Цёмная ёлка стаіць наводшыбе ад леса і калыхае касматымі лапамі ды і кучка бярозак весела ўсміхаецца сонцу. А далей віднееца зялёная купа садовых дрэў панскіх садоў і вымалёўваецца белы яблык царкоўнай вежы...

Усё гэта так знаёма так блізка сэрцу беларуса!

Якуб Колас. Дарога

СКЛАДАНАЗАЛЕЖНЫЯ СКАЗЫ

134. Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Ахарактарызуйце будову сказаў (расчлянёная ці нерасчлянёная) і тыпы дадanych частак.

1. Вярнуўшыся ад печы, Захарыха глянула зноў так строга што Хадосьцы стала боязна (І.Мележ). 2. Зачалося ўсё з пустога, але скончылася так што наш дока, зух і гога сам уклюкаўся, бядак... (Якуб Колас). 3. Спатканне адбылося ў горадзе, у цесным нумарным пакойчыку драўлянай жактаўскай гасцініцы дзе спынілася Галена (К.Чорны). 4. Баюся падшавельваць Петрусёву душу бо яна і так кіпіць... ("Полюмя"). 5. Сцежкай ад вёскі агароды, дрэвы і хаты якой відаць з вышэйшага берага прыйшоў сюды хлопец (Я.Брыль). 6. Валялася тоненькае карэнне ад маладых сасонак бы яго хто надзёр на кошыкі (І.Пташнікаў). 7. Раніцай таго дня калі Саколч і яго спадарожнікі спыніліся на балотным астраўку адбылося першае пасяджэнне абкома (М.Лынькоў). 8. Чым далей ён [Васіль] так ступаў, мерна, лапаць за лапцем тым больш цела яго – рукі, ногі, спіна – наліваліся зняможнай стомай... (І.Мележ). 9. Той хто валодае вераю народа той валодае і ягонай душою ("Маладосць"). 10. Жаваранка ўбачыў што на падводзе мужчына з белай павязкай на галаве (І.Пташнікаў). 11. Як мужыку бяда дак пану каляда (Прыказка). 12. Зямляк з Мазыра вельмі разумна гаварыў пра тое што зарастаюць вакол Прыпяці рэкі і сплаўныя каналы... (І.Мележ). 13. Тое, што робіцца ў Венямінавай душы цяжка назваць пэўным словам (І.Навуменка). 14. Калі сям'я была бяздзетнай уся яе маёмасць пераходзіла да сваякоў (Этнаграфія Беларусі). 15. Мы вяртаемся таму што нас праводзяць вочы мілых, губы іх і любы смех... (К.Кірэнка). 16. Глушак хоць улавіў нібы намёк на Яўхіма засмяўся невясёламу Цацураваму жарту (І.Мележ). 17. Бегала Алеся туды каб убачыць асаднікавага сына (В.Адамчык). 18. У тоне Сцёпкавага адказу была мяккасць і пашана да стрэлачніка што таму вельмі спадабалася (Якуб Колас). 19. Жамчужна-блакітная рака ледзь шалахцела млявымі хвалямі якія на пяску здаваліся зусім ружовымі (У.Караткевіч). 20. Што б і дзе ні здарылася ён [Несцяровіч] успрымаў усё як яшчэ адзін крок наперад, і не да горшага, а да лепшага (Б.Сачанка).

135. Выпішыце спачатку складаназалежныя сказы з даданымі дапаўняльнымі часткамі, потым – з даданымі дзейнікавымі. Расстаўце патрэбныя знакі прыпынку.

1. Васілю было чутно як трапеча, б'ецца каля яго рукі Ганніна сэрца...(І.Мележ). 2. Крыніцы нічога не гавораць ці аказаў Усяслаў якое-небудзь супраціўленне сваім ворагам (М.Ермаловіч). 3. І тады яму, Завішнюку, падумалася што для яго цяпер гэтая светлая палоска на тым канцы лініі ягонае прыстанішча ягоная мара (І.Пташнікаў). 4. Як патрабавальна ставіўся У.Карпаў да сябе сваёй працы гавораць многія ("Маладосць"). 5. Але я ўспомніў колькі ўжо

мала засталася хвілінак з майго часу і махнуў рукой (В.Быкаў). 6. У гэты момант пачулася як зашоргалі па ржэўніку чыесьці ногі (І.Чыгрынаў). 7. Алесь не мог зразумець адкуль гэтаму хлопцу стала вядома яго таямніца, ягонае адкрыццё (У.Караткевіч). 8. Хацеў тады бацька каб і Іван завод у Гудове кідаў, назад, да зямлі, вяртаўся, дбаў пра свой уласны кавал поля (В.Адамчык). 9. У хлопца было тое чаго ў Даніка ніколі не будзе бацька і браты (Я.Брыль). 10. У Ермалковіча мы таксама папыталіся ці чуў ён пра свайго слаўтага земляка Францішка Багушэвіча? (К.Цвірка). 11. Зазыбу зноў прыйшло ў галаву думаць чаму раптам аднекуль вярнуўся Чубар... (І.Чыгрынаў). 12. Алесі здалася раптам што ў бацькі змянілася хада... (В.Адамчык). 13. Зірнуўшы ў твар Цішку, можна было зразумець што гэты чалавек, як той кажа, “сам сабе наўме” (М.Зарэцкі). 14. Нават тое як спакойна сядзела, чакала свайго дачка таксама вярэдзіла яго [Чарнушкі] душу (І.Мележ). 15. Цяпер мы ведалі што нямецкую мову будзем любіць. Нават двойкі будзем любіць ад такой настаўніцы (Я.Скрыган). 16. Тое што Васілька прыходзіўся ўнукам Манамаху магло пэўным чынам абараніць яго ад высылкі з іншымі полацкімі князямі (М.Ермаловіч). 17. У хісткім чырвоным святле ад агню Апейка стаў расказваць якія машыны бачыў нядаўна ў Мінску выпушчаныя для сялян (І.Мележ). 18. Так і выйшла што маім хрышчоным бацькам стаў абшарнік (Я.Скрыган). 19. Дзед Піліп, бабка Цынклет і ўся іхняя хеўра, і іх правадыр Чыкілёвіч спачатку не ведалі што значыць усё гэта (Якуб Колас). 20. На дварэ чуваць як скрыпяць вяроўкі ад калыскі (К.Чорны). 21. Адсюль добра было відаць як двое ў чорных пілотках з расхрыстанымі каўнярамі мундзіраў краліся па жыццё да тока (В.Быкаў). 22. [Конан:] – Што не ў меру тое ў шкоду (М.Лобан).

136. Выпішыце спачатку складаназалежныя сказы з даданымі выказнікавымі часткамі, потым – з даданымі азначальнымі. Расстаўце патрэбныя знакі прыпынку.

1. Пасцель у яго [Сцёпкі] такая што ў Заборцах магла яму толькі прысніцца (Якуб Колас). 2. На полі корпаліся людзі, цешыліся з новых дзяляначак зямлі што натрапіліся ім пасля панскага продажу (К.Чорны). 3. Сягоння мы ўжо не тыя што калісь хадзілі ў яслі... (Я.Пушча). 4. Але Вейсу добра гаварыць аб місіі, маючы на радзіме багаты маёнтак, салідныя ўклады ў банку, сям’ю якая мае ўплыў на ўсё жыццё невялікага гарадка (М.Лынькоў). 5. Цвяткоў які ўжо збіраў у сумку сваё медыцынскае начынне здзіўлена варухнуў брывамі (В.Быкаў). 6. Словы такія як некалі маці мне гаварыла (М.Чарот). 7. Мароз такі што скоўвае дыханне... (А.Звонак). 8. Тым часам вакол лесніковай хаты, на лугах на якіх стаяла некранутая трава ад рання і да позняга вечара бадзялася плойма кароў (І.Чыгрынаў). 9. І адно на сэрцы турбаванне каб гарачай ядзернай пургой не змяло зязюлі кукаванне і жыццё дзяцей зямлі маёй (П.Панчанка). 10. Васілю прыйшла на памяць у гэту ноч ужо амаль забытая юравіцкая каморка, недалужная ноч якою гналі яго між чорных гумнаў (І.Мележ). 11. Увесь яго выгляд быў такі быццам ён прыбег аднекуль (К.Чорны). 12. Пакой у якім жыве Венямін тыповы для іхняга

інтэрната (І.Навуменка). 13. Яблыкі з тых дзе соку шмат (Б.Мікуліч). 14. Старыя пройдзены дарогі і сцежак тысячы людскіх дзе і мае хадзілі ногі і ногі родзічаў маіх (Якуб Колас). 15. Яе [Ганну] мала хвалявалі размовы якія раз-пораз ішлі ад розных людзей... (І.Мележ). 16. Якое поле такі і ўраджай (Прыказка). 17. Таварыш той хто дапаможа заўсёды ў бядзе (М.Гарэцкі). 18. Зайшлі спярша да даўніх Валодзевых знаёмых – Субачаў якія прыехалі сюды з-пад нашых Пастаў (К.Цвірка). 19. Здаецца, я не замешаны ў такіх непрыемных справах, як Кротаў рота якога нядаўна заначавала ў адным сяле з немцамі (В.Быкаў). 20. Дзяўчаткі і хлопцы з пятага класа якія сядзелі па чацвёрта-пятэра на адной парце заціхлі і заглядзеліся на настаўніцу (Я.Брыль). 21. Які ты ў быту такі ты і на справе (У.Корбан).

137. Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Слова калі, ужытае ў ролі злучніка, падкрэсліце адной лініяй, а ў ролі злучальнага слова, – двюма. Вызначце тыпы дадзеных частак.

1. Зусім іначай пачуваўся б ён [Талаш] калі б у яго руках быў надзейны друг – добрая стрэльба (Якуб Колас). 2. Нешта трывожнае затрымцела ў хлапечым сэрцы калі ён [Матузка] пралазіў хмызняк на ўзмежку і набліжаўся да камандзіраў (В.Быкаў). 3. Мсціжаўцы калі іх распытваць помняць лес яшчэ і да нашага стагоддзя (І.Пташнікаў). 4. Калі ён [доктар] прыязджае дадому, да свайго старога бацькі то з вялікім задавальненнем размаўляе з ім па-беларуску (Л.Арабей). 5. Калі паднімаўся вецер і гайдаў сосны ўнізе ёй [сасне] даставалася найболей (В.Іпатава). 6. У момант калі ён [Уладзімір Ільіч] нізка схіляўся над паперай Надзежда Канстанцінаўна нічога не сказаўшы ціхенька выйшла (І.Шамякін). 7. А калі Сцёпка бег назад то ўжо за некалькі крокаў да Аленчынага дворыка грозна паварочваў галаву ў бок Аленкі (Якуб Колас). 8. Схільнасць гэтая развілася і разгарнулася ў ім [Апейку] з той пары калі яму выпала на долю стаць чырвонаармейскім агітатарам, адным з першых пачынаць новае ў родных мясцінах (І.Мележ). 9. Калі я падышоў бліжэй да сцяны з сінічніка адзін за другім вылецелі тры вераб'і і зніклі за хлевам (Р.Ігнаценка). 10. Мне дагэтуль помняцца яго [бацькавы] простыя мелодыі, прывычка ціха насвістваць сабе пра нешта калі яму стане сумна (К.Кірэенка). 11. Калі Венямін набраўшы ў кубавой кіпятку сеў вячэраць у пакой увайшлі яшчэ два яго тубыльцы – Змачынскі і Варывончык (І.Навуменка). 12. Быў той час калі краскі паскідалі ўжо свае ярка-святочныя ўборы зараз будзённа і задумліва шуршэлі поўнымі каробачкамі спелых зярнят беражліва хаваючы іх ад дажджу і туману (Я.Сіпакоў). 13. Калі мы расказалі пра мэту нашай экспедыцыі Леанарда Феліксаўна з вялікай ахвотай узялася нам памагаць (К.Цвірка). 14. Пад той час калі дзеці сыходзіліся ўсе грубкі былі выпалены... (І.Мележ). 15. І калі я гляджу сёння на вёску Гайшын дык на кожным кроку бачу сляды рук працавітых і руплівых... (К.Кірэенка). 16. Хай таму дзіцятку язык адваліцца калі на людзях бацьку няславіць (Прыказка). 17. Калі на сцэне з'явіўся прэзідыум з'езда ў зале ўсталявалася цішыня (В.Гарадзілава).

18. Ніхто акрамя калгаснага рахункавода не ведаў калі ён [Максім] купіў гэту рэч (І.Шамякін). 19. Быў збег пор года калі цяплынь перамагала... (В.Карамазай). 20. А праз некалькі дзён калі гаспадыня пайшла адведаць стрыечную сястру Валя замкнула дзверы на завалу завесіла акно ў сваёй баковачцы і выцягнула чамадан (Л.Арабей).

138. Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Вызначце сродкі сувязі і тыпы дадanych частак.

1. Дык як жа не ўспомніць сягоння лес роднай зямлі дзе людзі ад чорнай пагоні прытулак знайшлі! (Якуб Колас). 2. Дождж зараз відаць ліў там дзе толькі што Алег дзівіўся мокрым тралейбусам (Я.Сіпакоў). 3. Думкі ляцелі далёка ляцелі аж на той бераг юнацтва дзе ў рукі аднойчы трапіла невялічкая кніжка пра мае родныя крыжаўскія лясы... (В.Карамазай). 4. Толькі там дзе працякала туманная рака Млечнага Шляху зоркі былі цьмяныя і мільгалі не так ярка (І.Шамякін). 5. Барыс Аляксеевіч усё не мог згледзець дзе яму прыпыніцца (Л.Дайнека). 6. Дзе недастаткі там жонкам сваркі (Прыказка). 7. У кухні поруч з пакоікам настаўніка дзе ён спаў стаяў глухі шум ад галасоў цельшынскага жыхарства (Якуб Колас). 8. Адзіны выхад здаваўся там ззаду дзе засталася наша канава ў рэдзенькай маладой пасадцы (В.Быкаў) 9. На акне каля бабулінага ложка дзе ляжыць Ніна цьмяна гарыць укручаная лямпа (Я.Брыль). 10. Ён [Сёмка] кінуўся ў свой пакой і замкнуў грошы ў стол туды дзе ляжалі яго ўласныя пачкі (К.Чорны). 11. Завішнюк спыніўся якраз на тым месцы дзе павінен быў стаяць капец (І.Пташнікаў). 12. Дзе калісьці вада займала купіны і асаку зараз раскашуюць буракі збажына канюшына (В.Жуковіч). 13. Цяпер цяжка ўжо і прыпомніць усе вёскі магільнікі ўсе ляскі і пагоркі дзе ў брацкіх і адзіночных магілах пазаставаліся яны, яго [Іваноўскага] батарэйцы (В.Быкаў). 14. Яна [Ганна] вобмацкам асцярожліва выставіўшы ўперад рукі дайшла на цыпках да свайго ложка ў куце каля акна дзе чутно было бесклапотнае сапенне Хведзькі хутка скінула кофту спадніцу і нырнула пад коўдру (І.Мележ). 15. Як прыемна дзе б ні быў пачуць знаёмую назву знаёмае прозвішча! (К.Кірэенка). 16. Асабліва хвалююся там дзе наш прычал... (Я.Брыль). 17. Вокны той камеры дзе сядзела яна [Галена] выходзілі на астрожны двор (К.Чорны). 18. Ён [Юрка] усхапіўся і сеў утаропіўшыся ў страху туды дзе праз шчыліну свяцілася цьмяная ўжо чырвоная палоска ад месяца (І.Пташнікаў). 19. Падзівіўшыся [алень] зноў павольна ўзняў галаву уставіўся на бярэзіну на тое месца дзе вісела белая разадраная кара... (В.Карамазай). 20. Вёска Раўкі дзе ён [Дарма] раней служыў хавалася ў яры трошкі больш кіламетра ад іхняй Галынкi (Я.Брыль). 21. Раса была не чапаная толькі тут дзе ляжаў Верасоўскі (Я.Сіпакоў). 22. Дзе б ты ні быў вабяць да сябе крыніцы твайго маленства (В.Шымук).

139. Выпішыце спачатку сказы з даданымі выніку, потым з даданымі прычыны, нарэшце – з даданымі мэты. Расстаўце патрэбныя знакі прыпынку, пабудуйце схемы 3, 10, 17 сказаў.

1. І Сцёпка стаў разглядацца дзе б выбраць лепшую мясціну для адпачынку (Якуб Колас). 2. Жыццё вучыць нас быць дбайнымі гаспадарамі прыроды таму не варта захапляцца вялікімі букетамі (Р.Ігнаценка). 3. А рашылі яны [Кагуты] праз некалькі дзён ехаць на Паківачоў млын з першым збожжам бо ў сваім азярышчанскім млыне было завозна (У.Караткевіч). 4. Дарога, даўней абсаджаная грушамі-дзічкамі, цяпер пустая і таму яна здаецца мне як незнаёмая (А.Марціновіч). 5. Каб трэба было яна [Ганна] і не такое зрабіла б для сваёй Параскі (І.Мележ). 6. Немцы абыходзілі мой узвод каб ударыць па ім з тылу ды налезлі ўначы на палкавы КП (В.Быкаў). 7. Каля Мікітавых гулялі бо гэта было ў нядзелю (Я.Брыль). 8. Тут леснікі бягом да брычкі бо знаюць панскія прывычкі (Якуб Колас). 9. Захоплены ўласным спрытам і жвавасцю, ён [Матузка] на час забыўся пра пагрозлівыя абставіны таму зусім нечакана для яго ўтары заверашчала нешта страшнае (В.Быкаў). 10. Жоўты пясчаны абрыў наперадзе здаваўся размытым шэрым, густым паветрам ад чаго абрысы яго дрыжалі і плылі перад Васевымі вачыма (В.Іпатава). 11. Сцёпка дастаў з кішэні некалькі памятых лісткаў, азірнуўся каб не было лішніх сведак (Якуб Колас). 12. Ізяслаў Уладзіміравіч не мог гэтага зрабіць таму што памёр раней за бацьку (М.Ермаловіч). 13. Нумар дома я, дзівак, забыўся запытаць таму іду цяпер наўздагад, спадзеючыся на адну сваю назіральнасць (М.Вышынскі). 14. Каб добра спаўняць свае абавязкі, [Нітку] неабходна было мець удосталь злосці і быць зусім непераборлівым у сродках (Я.Брыль). 15. Пніцкі хапіў у яго [Няхлябіча] з рук канверт і рушыў бегчы бо ўжо гучаў сігнал станавіцца на работу (К.Чорны). 16. Жаваранка ўзяў абедзвюма рукамі Ушакова за галаву каб падняць з зямлі (І.Пташнікаў). 17. Учора прайшоў добры дождж дык за ноч, відаць, грыбоў нарасло (З.Бядуля). 18. З нецярплівасцю, з дзелавітай заклапочанасцю [Хадоська] выглядала ў акне бацькавы сані, узрадавалася, замітусілася калі ўбачыла знаёмага рудога коніка (І.Мележ). 19. Я зноў да вас, мае героі, мае тры блізкія душы, іду цішком у Петрушы бо сэрца ваша ў непакою (Якуб Колас). 20. Трапіўшы ў цяжкае становішча, Міндоўт каб аблегчыць яго вырашыў перацягнуць на свой бок Ордэн (М.Ермаловіч).

140. Выпішыце спачатку складаназалежныя сказы з даданымі спосабу дзеяння, потым – з даданымі меры і ступені. Расстаўце патрэбныя знакі прыпынку. Пабудуйце схемы 2 і 8 сказа.

1. І ва ўсёй яго [дуба] постаці столькі важнасці, гонару што бярозы нават баяцца падысці да яго (М.Шыманскі). 2. Настаўнік ідзе па снежнай дарозе вуліцы паціху так каб дзеці маглі паспяваць за ім (Я.Ермаловіч). 3. Ён [дзяцел] выбраў высозную сухадрэвіну і з такой сілай сыпануў пошчак ажно снег з ялін пацерушыўся (В.Карамзаў). 4. Усё вакол так чыста, так бела што на душы становіцца святлей і радасней (З.Бандарына). 5. Вада чыстая як сляза і сцюдзёная аж сківіцы зводзіць (І.Навуменка). 6. Сошка крывенькая дол рэжа плытка толькі пясочак шарсціць (Якуб Колас). 7. І столькі было адвечнасці і першабытнасці ў

гэтай мелодыі што нешта сціскала каля сэрца і не адпускала... (М.Чарняўскі). 8. І тады ў палях і лугах рабілася так празрыста і чыста што была відаць кожная капа сена і кожны крыжык ячменю кожны кусцік і кожны гаёк... (Я.Сіпакоў). 9. Свішчуць птушкі над балотам аж гамоніць лес і гай (Якуб Колас). 10. Бацька навучыў мяне чытаць буквар і разам з маці так настроіў на вучобу што я з радасцю пераступіў школьны парог... (К.Кірэенка). 11. Яна [Майка] сядзела маўклівая і такая танюткая ў сваёй сукенцы што яму [Алесю] стала шкада яе (У.Караткевіч). 12. Кроплі [расы] такія важкія што аж панагіналіся да самай зямлі травінкі (Б.Сачанка). 13. Колькі я жыву я не забываю сваёй вёскі, бываю там часта... (К.Кірэенка). 14. А ідучы каля Сцёпкавай хаты, яна [Аленка] так захапілася чытаннем што ішла зусім памаленечку чуць-чуць ногі перастаўляла (Якуб Колас). 15. Настала ноч – такая салаўіная якой і ў маладосці не было (К.Кірэенка). 16. Навучыцца б чытаць як ён [настаўнік] чытае (Я.Ермаловіч). 17. Воз стаяў так каб Прыбыткоўскаму было як найзручней узлезці на яго (К.Чорны). 18. На дварэ – бела аж вочы коле (Б.Сачанка). 19. Але бывае і так што ў адным руху душы ў адным учынку чалавека можа раскрыцца духоўная веліч соцень і тысяч людзей (В.Вітка). 20. Нехта крыкнуў так моцна што дзеці спыніліся (Я.Брыль).

141. Запішыце складаназалежныя сказы ў наступнай паслядоўнасці: 1) з даданымі далучальнымі; 2) з даданымі параўнальнымі; 3) з даданымі супастаўляльнымі; 4) з даданымі ўступальнымі. Расстаўце патрэбныя знакі прыпынку. Пабудуйце схемы 1, 5, 8 і 13 сказаў.

1. Лабановіч сабраўся паблukaць па верханьскіх ваколіцах тым болей што не ўсе яны былі даследаваны ім (Якуб Колас). 2. Глядзелі з вокнаў аганькі мне ўслед з трывогай шчырай нібы ў далёкі і цяжкі я падымаўся вырай (А.Куляшоў). 3. Якая ні суровая прырода Паўночнага Казахстана а вясна брала сваё (Л.Левановіч). 4. Поўсць [у алень] блішчала, гладкая-гладкая бы яе пачасаў хто (І.Пташнікаў). 5. Хаця паводка сплыла але Валмянка асабліва пры запрудзе яшчэ глыбокая (М.Вышынскі). 6. Чым бліжэй яны [Міканор і сяляне] падступалі тым больш расло ў Васілю супярэчнае хваляванне (І.Мележ). 7. І камроты ні слова не сказаў мне, быццам ужо назаўжды выкрасліў мяне са свае памяці і свае роты нібы я ніколі не клапаціўся пра яго ўтулак не падшываў яму каўнерыкі не бегаў па абед не гібеў з ім усю зіму ў баях! (В.Быкаў). 8. Чым болей такіх цудоўных нечаканак пакідае ён [Купала] нам тым больш перарастае памеры паэтычнай планеты ператвараецца ў неабдымны паэтычны сусвет (М.Лужанін). 9. Радасна бліснулі вочы быццам іх сонца прамень запаліў (М.Танк). 10. Пісьменніцкага таленту ў мяне не аказалася хоць як і ўсе мае равеснікі ў той час пісала вершы (В.Гарадзілава). 11. Крайнія хаты стаялі амаль пад самымі соснамі так што шышкі і хвоя заляталі ў двары (І.Шамякін). 12. Чым бліжэй да лесу тым цікавей (М.Шыманскі). 13. Мы сустрэліся выпадкова як могуць сустракацца колішнія аднавяскоўцы на вуліцы некалі незнаёмага і аднаму і другому гарадка

(А.Кудравец). 14. Хоць гаспадарка ў бацькі была не такая і вялікая але таўкоты хапала (Б.Сачанка). 15. Дзед Талаш цяпер проста шчаслівы чалавек калі толькі ёсць на свеце шчаслівыя людзі (Якуб Колас). 16. Але колькі ён [лейтэнант] ні ўзіраўся ў карту тая не адказала ні на адно з ягоных пытанняў (В.Быкаў). 17. Чым далей тым цяжэй касіць (І.Навуменка). 18. І хоць яго [Максіма] дзяцінства не было такое бесклапотнае як у іншых але яно нарадзіла нямала светлых мар (А.Бачыла). 19. Дзе б ні жыў беларус у яго гаворцы заўсёды чуецца вымаўленне і мелодыка мовы яго народа (С.Грахоўскі). 20. У тоне Сцёпкавага адказу была мяккасць і пашана да стрэлачніка што таму вельмі спадабалася (Якуб Колас).

142. Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Вызначце тыпы дадзеных частак. Злучнікі падкрэсліце адной рыскай, злучальныя словы – у адпаведнасці з іх сінтаксічнай функцыяй.

1. Пісьмо Андрэю Мікіта пастараўся напісаць як наймудрэй каб не скасавацца перад братам не ўраніць свае годнасці ў яго вачах (Якуб Колас). 2. А як пачалі гаварыць дык мужчынскі голас часта рабіўся ўстрывожаным (К.Чорны). 3. Леснікова старожка у якой жыў Дземідзёнак у тыя дні была поўна раненых (І.Чыгрынаў). 4. З дзедавых слоў выходзіла што цяпер ні зверу вартага не засталася ў лесе ні рыбы ў балоце (І.Мележ). 5. Не збаіцца ніхто самай лютае смерці пакуль кліча ў жыццё нас матуліна сэрца (К.Кірэнка). 6. Пасля маці вярнулася да сцяны ў запечак дзе ляжала на ложку Таня і паклала ёй руку на лоб (І.Пташнікаў). 7. Туман з рэчкі ці лагчыны або дым з пастушковага вогнішча калі ўзнімецца дык невысока стаіць над зямлёю (К.Чорны). 8. З бацькам пазнаў я радасць першай разоры хоць праўда ён і рэдка пускаў мяне за плуг (К.Кірэнка). 9. Пад галавой у яе [маці] дзве падушкі каб было вышэй (І.Пташнікаў). 10. Калі сталі сварыцца прыпеўкамі сваты і дзеўкі Ганна неспадзеўкі зноў убачыла Васілёвага браціка (І.Мележ). 11. Грынявіцкія вярнуліся ў свой маёнтак пасля таго як аціхла паўстанне 1863г. (У.Арлоў). 12. А ўсё што не было маёй ротай здавалася мне [Васюкову] непатрэбным, нецікавым, пастылым (В.Быкаў). 13. Маці наставіла на стол усяго што толькі было ў іх (К.Чорны). 14. Са студэнцкіх гадоў мне запамнілася як у бібліятэках хавалі нават ад нас, будучых газетчыкаў, падшыўкі даваенных гадоў (А.Сіянкоў). 15. Пакуль князі ў цямніцы няма шчасця дружынніку Раману (Л.Дайнека). 16. Пайшоў Сымон сваёй пуцінай бо ён прыроджаны пясняр (Якуб Колас). 17. Вецер які мацнеў прынёс аднекуль здалёк воўчае выццё (М.Лынькоў). 18. Бяльковіч выбраў месца на палянцы там дзе травы было меней (Л.Гаўрылкін). 19. Калі грэчка зацвіла ўзнік малюнак незвычайны ніколі нікім не бачаны (І.Навуменка). 20. І хоць чуткі з вайны прыходзілі не зусім радасныя Вялікі Лес жыў надзеяй (Б.Сачанка). 21. Калі адыходзіць ад нас чалавек заўсёды горка і сумна... (К.Кірэнка). 22. Бядулю пазнаў [я] як толькі ўбачыў (С.Грахоўскі). 23. Беларусы біліся каб зберагчы і пасля ўпрыгожыць нашу маці-зямлю, абараніць гэтыя азёры і нівы, сівыя пушчы і сінія воды, старадаўнія і

новыя кнігі, сваю песню і слова, веды свае (У.Караткевіч). 24. Сцяпан чуў як па спіне цячэ пот... (М.Воранаў).

143. Выпішыце з тэксту складаназалежныя сказы з адной даданай часткай, зрабіце іх пісьмовы сінтаксічны аналіз у наступным парадку: 1) назавіце галоўную і даданую частку ў складаназалежным сказе; 2) вызначце сродак сувязі прэдыкатыўных частак; 3) вызначце тып даданай часткі; 4) пабудуйце схему сказа.

Двухмоўе

Двухмоўе (білінгвізм) – гэта папераменнае карыстанне дзвюма мовамі. Калі ж ва ўжытку знаходзяцца тры і больш моў, прынята гаварыць пра шматмоўе, або полілінгвізм. Сэнс паняцця “двухмоўе” вынікае з выразу дзве мовы. Такая ж структура яго лацінскага эквівалента білінгвізм (bi двойчы і lingua мова).

На нашай планеце жывуць многія народы. Яны знаходзяцца ў пастаянным кантакце адзін з адным, асабліва этнасы суседнія, якія часта маюць адну тэрыторыю пражывання або знаходзяцца ў складзе адной дзяржавы. Вядома, напрыклад, што 3 – 4 тысячы народаў зямлі сёння ўтвараюць усяго каля 200 дзяржаўных аб’яднанняў. Моўныя кантакты, якія дыктуюцца эканамічнымі, культурнымі і іншымі сувязямі, патрабуюць вывучэння і выкарыстання ў моўнай практыцы дзвюх і больш моў. Існуюць і іншыя матывы авалодання дзвюма ці некалькімі мовамі (атрыманне адукацыі, патрэбы навуковай дзейнасці і г.д.).

Вылучаюць наступныя разнавіднасці двухмоўя: індывідуальнае, калі дзвюма мовамі валодаюць толькі асобныя члены калектыву; групавое, калі двухмоўнымі з’яўляюцца цэлыя групы або асобныя сацыяльныя слаі; поўнае, ці суцэльнае, калі двухмоўе з’яўляецца характэрным для ўсіх сацыяльна-культурных груп народа. Можна гаварыць і пра нацыянальнае двухмоўе, калі яно пашырана сярод прадстаўнікоў усёй нацыі. Дзяржаўным двухмоўе называюць тады, калі ў адной краіне статус дзяржаўнай, ці афіцыйнай, маюць дзве мовы. Напрыклад, у Фінляндыі дзяржаўнымі мовамі з’яўляюцца фінская і шведская, у Канадзе – англійская і французская. Пры гэтым дзяржаўнае двухмоўе можа суправаджацца індывідуальным аднамоўем, калі насельніцтва краіны распадаецца на некалькі аднамоўных калектываў.

Энцыклапедыя “Беларуская мова”

144. Выпішыце спачатку складаназалежныя сказы з паслядоўным падпарадкаваннем даданых частак, потым – з сузалежным і, нарэшце, – і з паслядоўным, і з сузалежным. Расстаўце патрэбныя знакі прыпынку. Пабудуйце схемы першых чатырох сказаў.

1. Ён [Сцёпка] памятае як трудна была тая дарога што прывяла сюды і якую адказнасць узяў ён на сябе, кінуўшы бацькаў дом (Якуб Колас). 2. У самым цэнтры Мінска, у зацішным і ўтульным куточку над Свіслаччу, там дзе калісьці стаяў яго дамок цяпер музей і парк што носіць імя паэта – Купалаўскі, як любоўна

завуць яго мінчане (В.Вітка). 3. І двор дзе радзіўся Мікітка дзе хата стаяла і хлеў і градак цягнулася нітка сягоння зусім апусцеў (Якуб Колас). 4. Не паспеў лось глянуць на неба як у тым баку дзе вісеў над ракой мост грывнула нешта на ўсю моц ажно скаланулася на многа кіламетраў пушча (І.Чыгрынаў). 5. Веліч бёрнсаўскай паэзіі, хараство свету простых людзей які нёс і раскрываў ён прымушалі схіліцца перад паэтам і тых каму быў чужы дэмакратызм яго творчасці (М.Лужанін). 6. Алень замёр, прыслухаўся і, пераканаўшыся што яго ніхто не бачыць што ён на адзіноце з аблюбаванай бярэзінай пачаў старанна пілаваць рогам белы ствол (В.Карамазяў). 7. Некалі па гэтай кніжцы дзе над кожным словам стаялі націск каб дзеці правільна вымаўлялі словы хлопчык Ігнась вучыўся чытаць па-беларуску, завучваў на памяць беларускія вершы (Л.Арабей). 8. Колькі я жыву я не забываю сваёй вёскі, бываю там часта бо там жыве мая любая маці там усё мае – роднае, дарагое (К.Кірэенка). 9. Нам нічога не аставалася як толькі збавіць ход каб ненарокам не перакуліць лодку (Б.Сачанка). 10. Яна [Антаніна] згадала як учора на калгасным полі нябачна вісела ў паветры, пяшчотна дакраналася да твару, лёгка казытала шчокі і вусны павуцінне як высока ў небе крычалі журавы як гарэлі ў лесе гронкі чырвонай арабіны (Я.Радкевіч). 11. Хай будуць сцэжкі невядомы і гору і бядзе ў той дом што мы завём бацькоўскім домам што хатай матчынай завём (Р.Барадулін). 12. І вось я рад што нікога няма што малюнак мой будзе зноў неспадзяванкаю для дзядзькі (Я.Брыль). 13. Тэарыстам стала вядома што кожную нядзелю Аляксандр II прысутнічаў на ўрачыстым разводзе каравула ў Міхайлаўскім манежы адкуль заязджаў у палац да вялікай княгіні Кацярыны Міхайлаўны (У.Арлоў). 14. Дбайны гаспадар спяшаўся прывезці з лесу, скінуць пад плотам крамнёвай моцы драўніну пакуль сокі зямныя не пайшлі дружна ў рух, не шуганулі ў дрэва пакуль дрэва стаяла смолкае і звонкае хоць пры дарогах і на ўзлесках дзе снягі сплывалі дружна і зямля адтавала шпарчэй вялікія пярэсты дзяцел ужо заганыў дзюбу пад белую кару на бярозах, калцаваў іх чорнымі луначкамі – ласаваўся першым бярозавым сокам (В.Карамазяў). 15. Людзі апусцілі галовы бо ўсе ведалі якая цяжкая чаша Кроераўскай гасціннасці (У.Караткевіч). 16. Можа не было б гэтага жадання, гэтай ласкі да Ганны калі б было ёй добра калі б бачыў [Сцяпан] што душа яе поўна сваім шчасцем (І.Мележ).

145. *Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Пабудуйце схемы сказаў, вызначце разнавіднасць сузалежнага падпарадкавання (аднароднае ці неаднароднае).*

1. Лабановіч загадаў выхаванцам прынесці кнігі, сшыткі якія ў іх ёсць і ўсё што патрэбна для навучання (Якуб Колас). 2. Вада выбівалася з-пад невыскай выпачкі, збіралася ў ямку якую нехта спецыяльна выкапаў і адтуль сцякала ў балота што ён [Цімафей] касіў (І.Навуменка). 3. У ліпені і жніўні калі шумелі цёплыя дажджы а ўночы ападалі туманы і зямля проста-такі набухала вільгаццю з ранку да вечара мы прападалі ў лесе (М.Шыманскі). 4. Толькі цяпер як угледзеў

трактар Каляда ўспомніў што чуў яго даўно але не выдзяляў маторнага гулу з палявое цішыні (А.Жук). 5. Каб папасці ў склеп трэба было зайсці на кухню, адтуль вузенькім праходам дзе, праўда, лёгка маглі размінуцца два чалавекі спусціцца па ступеньках уніз і адчыніць шчыльныя дзверы што аддзялялі склеп ад кухні (Якуб Колас). 6. Набедаваўшыся за дзень, Ігнаціха таксама сабралася лажыцца калі на ганку пачуліся немагчыма знаёмыя крокі патрабавальна ляснула клямка (І.Мележ). 7. Калі яна [Фруза] зноў адчыніла свае дзверы святло ў пакоі было выключана, пэўна каб лепей бачыць у акно (В.Быкаў). 8. Зноў успомніў [Чарнушка] як хавалі малую як упала [Ганна] на дочаччыну труну як чаплялася без памяці за яе як нікла нема над свежаю магілкаю на другі ранак (І.Мележ). 9. Новы перыяд нашай гісторыі які прыпадае на другую палову Х ст. з поўным правам можа быць названы рагвалодаўскім бо ён непарыўна звязаны з імем і дзейнасцю першага гістарычна вядомага полацкага князя Рагвалода (М.Ермаловіч). 10. Мясціна дзе я нарадзіўся дзе ўслед за маці сказаў першае слова дзе вучыўся ў школе садзіў дрэўцы ў садзе гэта вёска Гайшын на Магілёўшчыне (К.Крапіва). 11. Калі ён [Мікола] пад'ехаў да берага то ўбачыў што ўся рака была ў руху (У.Краўчанка).

146. Запішыце сказы, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Падкрэсліце галоўную частку, вызначце тыпы дадзеных.

1. Я ўдзячна гляджу на фотаздымак майго дзеда, чыгуначніка які тысячы дзён і начэй цёр вагонныя буксы каб у мяне быў разумны, пісьменны бацька (Я.Брыль). 2. У кожнага лонваўскага падшыванца быў “свой” шафёр які катаў у кабіне браў з сабой аж на бераг на Вілію даваў “кіраваць” машынай пасылаў за грашыма да лонваўскіх баб па гуркі а калі хто чапляўся за прычэп, вешаючыся на дышаль, даваў такой дзягі што “аж скура смылела” (І.Пташнікаў). 3. І якая б экскурсія ні прыязджала ў пушчу заўсёды знойдзецца чалавек які абавязкова папытае чаму гэта раптам алень жыве не з аленьямі а з зубрамі (Б.Сачанка). 4. Каб не бацькі якія цяпер трымалі сынаву гаспадарку пад пільным прыглядам конь, карова Яўхіма век былі б няпоены і някормлены (І.Мележ). 5. Аднекуль прыйшла шчымлівая турбота што калі ён [хлопец] сёння не паедзе то дома можа здарыцца нешта благое (А.Кудравец). 6. Чубару неабходна было як найхутчэй пакуль не села сонца трапіць сёння на той бераг Бесядзі каб апынуцца пад аховай лесу (І.Чыгрынаў). 7. Прыпыніліся разведаць што з паяздамі ці не ўдасца сесці на каторы (М.Лобан). 8. Чалавек кідаўся ў вочы тым што быў невялікі і апрануты неяк так што ўсё на ім нібы не мірылася з сабою (Я.Скрыган). 9. Дзе б ты ні быў вабяць да сябе крыніцы твайго маленства тыя струменьчыкі што не ведаюць спакою што заўсёды ў няспынным руху (В.Шымук). 10. Хто не меў пчол ці не ведаў як іх даглядаць той, можа, і не разумеў пчалярскай работы (Г.Далідовіч). 11. Як толькі выдаралася вольная раніца Баляслаў выбягаў з хаты яшчэ зацемна, трымаючы ў руках зялёны ракітавы кошык, і праставаў у лес што пачынаўся тут жа непадалёку, за горадам (В.Дайліда). 12. Падалося што нехта накрыў гарадок

цёмным купалам неба ды яшчэ прыціснуў купал да зямлі каб ніводзін гук не пранік у сярэдзіну, не парушыў глыбокага асенняга спакою (М.Дзелянкоўскі). 13. Ужо тое што Паўлышская школа сама, сваімі рукамі стварыла ўсе машыны, трактары, жняўкі, сеялкі, веялкі і прылады, неабходныя для апрацоўкі школьнага ўчастка паказвае на што здольны працоўны энтузіязм дзяцей (В.Вітка). 14. Маці дайшла да таго ўзгорка да якога заўсёды праводзіла нас калі мы ішлі на аўтобус пешкі спынілася усё гэтак жа няўпэўнена махала машыне рукою і, мусіць, плакала (Я.Сіпакоў). 15. Калі грыміць калі б'юць перуны ведаў і я не будзь пад дрэвам (Ф.Янкоўскі). 16. Пакуль маладыя трэба думаць пра тое як жыць (Н.Гілевіч). 17. Калі ў гэтым жарце шукаць тую долю праўды якая ў кожным з жартаў то яна, гэтая праўда, далёка не смешная (В.Палтаран). 18. Калі пачыналіся заняткі і з-за дзвярэй класаў чутны былі адно ціхіх галасы каго-небудзь з малых ці настаўніц ёй [Ганне] хацелася крыкаў дзіцячых, іх весялосці (І.Мележ). 19. Цяпер, падышоўшы да праварыны дзе стаяў Сібірак Андрэй убачыў што праварына пустая (І.Пташнікаў). 20. У святле тацішчаўскіх звестак аб тым што Глеб ваяваў Новагарадскую вобласць гэтыя паведамленні выглядаюць не такімі ўжо і фантастычнымі бо, зразумела, каб адваяваць Літву ці частку яе трэба было ваяваць з Новагарадкам які належаў некаму з “дзяцей Уладзіміравых” (М.Ермаловіч).

147. Складзіце або выпішыце з твораў Якуба Коласа, Івана Мележа, Васіля Быкава, Янкі Брыля і інш. складаназалежныя сказы з некалькімі даданымі часткамі, якія б адпавядалі наступным схемам (па два сказы на адну схему).

1. [...], (злуч. сл...), (злуч. сл...), (злуч. сл...).
2. [...], (злучнік...), (злучнік...), (злучнік...).
3. [...], (злуч. сл...), (злучнік...), (злучнік...).
4. (Злуч. сл...), [...], (злучнік...), (злучнік...).
5. (Злуч. сл...), (злуч. сл...), [...].
6. (Злучнік...), [...], (злуч. сл...).
7. [..., (злучнік), ..., (злучнік), ...], (злуч. сл...).
8. [..., (злуч. сл...), ...], (злучнік).

148. Знайдзіце і выпішыце з тэксту складаназалежныя сказы з некалькімі даданымі часткамі, зрабіце іх сінтаксічны аналіз у наступным парадку: 1) назавіце колькасць прэдыкатыўных частак, вызначце галоўную частку ў складаназалежным сказе з некалькімі даданымі; 2) вызначце сродкі сувязі прэдыкатыўных адзінак; 3) вызначце тыпы даданых частак; 4) назавіце тып падпарадкавання даданых адзінак; 5) пабудуйце схему сказа.

Лоша прабягае непадалёк. У цяні вербаў і ліпаў. Зялёная ад іх, але там, дзе яна вырываецца на сонца, дзе не мые і без таго чыстыя рэдкія косы водарасцяў, там адразу відаць, якая яна. Слязістая, як дыямент найчысцейшай вады. Жывы, ледзяны, імклівы дыямент.

Лоша – азначае па-літоўску стронга, фарэль. Рака, дзе імчыць лоша, віруе стронга, упіваецца ў плынь фарэль.

А можа, гэта і не з літоўскай, а з беларускай? Жонку лася называюць сям-там таксама “лоша”. Самка лася, ласіха, ласіца – “лоша”. П’е гарбаносай пысай ваду вось з гэткай рэчкі, і кроплі падаюць з цёплых вуснаў.

Хто ведае? Дый ці трэба гэта ведаць? Лоша – рэчка, з якой п’юць ласіхі і ў якой гуляе стронга.

А над рэчкай, над амаль нябачнымі ў зелены хутарамі, над раскошнымі, мокрымі – аж, здаецца, вазьмі і выцісні з іх расу – дрэвамі крыху бяклае паўночнае неба.

Дзень цудоўны, блакітна-шэры і весела-журботны. Дарога мяккая. На ўспылі звіняць званочки, а ў небе – самотны жаўрук. Далягляд хвалісты і бязмежны. Лясы і палі, палі і лясы.

І ўсё ж ва ўсім нейкі лёгкі сум, што ніадкуль не праменіцца, а нібыта раўнамерна – і спрадвеку – расцелены ў гэтай прыродзе, у гарбах, палях, срэбных стронгах, у небе, ва ўсім, што навокал.

У.Караткевіч. Крыж Аняліна

КАНТРОЛЬНАЯ ПРАЦА

1. Запішыце тэкст, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку.
2. Падкрэсліце ў тэксце складаназалежныя сказы. Вызначце тыпы даданых частак і сродкі іх сувязі.
3. Пабудуйце схемы ўсіх складаназалежных сказаў і ўстанавіце тып падпарадкавання ў складаназалежных сказах з некалькімі даданымі.
4. Зрабіце графічны сінтаксічны аналіз аднаго складаназалежнага сказа з адной даданай часткай (на выбар).
5. Перакладзіце тэкст з рускай мовы на беларускую. Падкрэсліце тыя сказы, якія пры перакладзе змянілі сваю структуру, вызначце іх тып.

Варыянт I

Заданні 1 – 4

Трэба быў мох на стопку. Ускінуў Ігнат стрэльбу на плячо пайшоў паглядзець дзе можна надраць. Мох адно а яшчэ пацягнула пахадзіць па лесе.

Мох нагледзеў адразу, за выжарамі. Невялікая балацявіна, з лапik мо а было таго моху хоць вёскай вазі чысты, доўгі, як лён. І мясціна пад'язная на кані можна ўлезці.

Пайшоў далей па лесе. Чым болей хадзіў тым болей дзівіўся як папёрла ўгору маладняк. Асабліва на ўскрайках на лагчынах на расцярбах...

Стаяла тая пара калі ў зялёны летні колер восень паволі пачынае ўплятаць свае жоўтыя ніткі. Іх яшчэ мала іх яшчэ забівае зелень але мінуць два тыдні і яны адваюць сабе добрую палову зяленіва а яшчэ праз два тыдні запануюць кругом. Гэта была пара калі лісце крапівы бярэцца белымі плямамі і пачынае пакрысе жаўцець калі яшчэ нядаўна ярка-зялёныя мярэжкі папараці пачынаюць блякнуць а непаседлівы жаўцяк пачынае чырыкаць па-восеньску сумна і сіратліва. І гэта тады калі не ўсе арэхі яшчэ выспелі на кустах маліны шмат буйных салодкіх ягад а хмель толькі завязаўся ў зялёныя вузлякі. Восень у лесе ідзе знізу.

А.Кудравец. Сачыненне на вольную тэму

Заданне 5

Часто Александр бродил по комнатам, ничего не слыша и не замечая, кусая ногти и смотря на всех и на всё, на мусье Руссло, на Арину, на родителей, на окружающие предметы отсутствующим посторонним взглядом. Какие-то звуки, чьи-то ложные, сомнительные стихи мучили его. Не отдавая себе отчёт, он записывал их, почти ничего не меняя. Это были французские стихи, правильные и бедные. Рифмы приходили на ум ранее, чем сами строки. Он повторял их про себя, иногда забывая одно-два слова и заменяя их другими; вечерами, засыпая, он со сладострастием вспоминал полузабытые рифмы. Это были стихи и не совсем его и не совсем чужие.

Ю.Тынянов. Пушкин

Варыянт II

Заданні 1 – 4

Пагор'е было тут даўно. Заходні стромкі схіл яго дзе маладыя бярозы змешваліся са стагоднімі соснамі падступаў да самай дарогі. Унізе рос ядловец лаза нават на вочы трапляліся алешыны...

На самай бязлеснай верасовай падарожнай строме высілася на старасвецкім камені-пастаменце мускулістая ўпартая і магутная фігура спалоханага лася жыхара беларускіх лясоў... Яго галіністыя рогі нагадвалі здалёк вершаліну старой каржакаватай сасны якая многа стоячы на выдме не змагла акрыяць і цяпер губляла зялёнае ўбранне агаляючы разгатае голае сучча...

Спрадвечная адмета восені – цішыня – жыла тут. Цішыня нейкая мройная калі чутна за паўвярсты як клёст чысціць дзюбу аб перасохлую шышку калі густая асенняя цяплынь ужо напоеная свежасцю напамінае што самая пара адшукаць у бярэзніку яблыню-дзічку выкапаць перанесці пад хату ў агарод на вясновыя прышчэпы...

Ногі шасталі па нязджанай дарозе паўз маўклівы і цёмны бярэзнік разграбаючы шыльнік і апалае лісце якога тут багата пазбіраў вецер і прыбілі цяжкія асеннія росы.

Першы баравік які трапіўся выклікаў радасць і смех. Буры здаровы цвёрды да крамянасці толькі што ад зямлі ён холадам нібы апёк пальцы.

І.Пташнікаў. Асенняе апавяданне

Заданне 5

Вскоре дело разъяснилось. Руссло нашел несколько листков, спрятанных от постороннего взгляда под матрас. Это оказались французские стихи, а по легкой несвязности строк мусье Руссло заключил, что это собственные стихи Александра. Он прочел их, улыбаясь без всякой приятности. Руссло и сам был автор. Трижды пытался проникнуть он в печать и посылал свои стихи в “Альманах де мюз”. Трижды он встречал отказ и как автор озлобился. Он подозревал интриги и козни печатавшихся поэтов, из которых многие, по его мнению, писали хуже его. Поэтому Руссло кисло прочел стишки дьявольского мальчишки, который был еще детей и уже осмеливался марать бумагу, сочинительствовать. В особенности уязвило его, что стихи были правильные.

Ю.Тынянов. Пушкин

БЯЗЗЛУЧНІКАВЫЯ СКЛАДАНЫЯ СКАЗЫ

149. Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку ў складаных бяззлучнікавых сказах. Вызначце характар адносін паміж прэдыкатыўнымі часткамі (з аднатыпнымі часткамі, з разнатыпнымі часткамі).

1. Васіль успомніў: завуць яго Мікалай Мікалаевіч (І.Навуменка). 2. Па небе хадзілі хмары; ужо церусіў ля закапцелых фабрычных комінаў дробны дожджык (М.Гарэцкі). 3. Гвардыян стаяў сярод хаты: Галілей і не думаў запрашаць яго сесці (М.Зарэцкі). 4. Зірнуўшы на мех, Таццяна згледзела: зверху ляжыць белая цынкавая скрынка ад патронаў (І.Пташнікаў). 5. Іду і дзіўлюся: ні крыўды, ні гора – пад сонцам шчасліва жыццё расцвітае (М.Калачынскі). 6. Адно нас хвалюе сёння: краіна яшчэ ў агні (К.Кірэнка). 7. Сіняя ноч стаяла каля дзеравяных сцен; вільготны снег паволі падаў на белую землю (К.Чорны). 8. У 1560 годзе ў Нясвіжы была заснавана друкарня, там выдаваліся творы Сымона Буднага і іншых філосафаў (К.Я. Шышыгіна-Патоцкая). 9. На шэрую прамерзлую зямлю бязгучна і густа сыплецца першы снег: ён, белы і лёгкі, ціха кладзецца на стрэхі, двары і загоны (Я.Брыль). 10. Агееў зразумеў: гэта не проста расказ, а споведзь спакутаванага чалавека, рэквіем па жыцці (В.Быкаў). 11. Наступны дзень быў звычайным шэрым днём – яны часта бываюць увосень на Беларусі (У.Караткевіч). 12. З кожнай хвілінай Курані ўсё больш поўніліся людскімі галасамі, людскім рухам: на адным двары маці клікала сына, на другім плакала, залівалася не ў час разбуджанае дзіця (І.Мележ). 13. Апусцілася вясна на зямельку – за выганам на мяжы кветка расцвіла (З.Бядуля). 14. Прыехаўшы да места, Пятрусь выпраг каня, агледзеўся: усё навокал было застаўлена вазамі (Якуб Колас). 15. То не кветкі на бэзе нам шчасцем зардзелі – у нарачанскіх лясках верасы зацвіталі (П.Пестрак).

150. Запішыце складаныя бяззлучнікавыя сказы з аднатыпнымі часткамі. Расстаўце патрэбныя знакі прыпынку. Зрабіце поўны сінтаксічны аналіз выдзеленых сказаў.

1. *На конях сядзелі маўклівыя коннікі балотныя агні каціліся наперадзе дзікага палявання караля Стаха якраз праз дрыгву* (У.Караткевіч). 2. Хадзіў я па хаце да раніцы золкай таполі за хатай шапталіся з ветрам. Я думаў пра шчасце я шчасця вытокі шукаў нібы скарбы ў няведаных нетрах (М.Калачынскі). 3. Ужо скрозь развіднела дзесьці за магутнай сцяной дрэў узыходзіла нябачнае дагэтуль сонца нетапаная трава ля абрыву матава серабрылася ў расе не надта тугая парусіна яго палаткі правісла набрыняўшы роснай вільгацю (В.Быкаў). 4. Стаяць паабапал заасфальтаванай дарогі старасвецкія крытыя саломай хаты на дварах агародах узвышаюцца вялізныя разгалістыя ігрушы-дзічкі гуляюць у дварах малыя (І.Навуменка). 5. Восень. *На клёне ўжо амаль што няма лісця бяроза ж яшчэ ўсё калыша ад ветрыку доўгімі залацістымі косамі* (Я.Брыль). 6. На думку некаторых даследчыкаў Нясвіж узнік на адным з водных гандлёвых шляхоў аб гэтым сведчаць шматлікія запруды на рацэ Ушы (К.Я. Шышыгіна-Патоцкая).

7. Пяць дзён свяціла сонца дарогі чорныя з жоўтымі адценнямі гліны пахлі вільгаццю пасля дажджоў (К.Чорны). 8. Залатымі зарніцамі наша доля яшчэ запалае сіл салдацкіх крыніцаю стала ты для мяне, дарагая (К.Кірэенка). 9. Вёска тулілася ля берага вострава платы агародаў дзе-нідзе забягалі на куп'ё ўзболатка (І.Мележ). 10. Дубатоўк кінуў позірк у мой бок вельмі выразны і шматзначны позірк мой твар не выразіў нічога (У.Караткевіч).

151. Запішыце сказы, расстаўце патрэбныя знакі прыпынку. Вызначце, якія сінтаксічныя адносіны выражаюцца паміж часткамі складанага бяззлучнікавага сказа з разнатыпнымі часткамі (другая частка раскрывае або паясняе змест першай, змяшчае вывад, абагульненне ці прычыну, нечаканую або хуткую змену падзей і інш.).

1. Не змаўляючыся ўзялі яны кожны сабе абавязак і глядзелі яго Ганна здымала накіп з вады сачыла за кацялком Васіль падкладваў дровы ў вогнішча (І.Мележ). 2. Абдзіраловіч бачыў сонейка схавалася зямлю спакваля спавівае вечар (М.Гарэцкі). 3. Вера Засуліч не здзівілася прыходу Карызны яна прывыкла ўжо да частых ягоных візітаў (М.Зарэцкі). 4. Прыйшла восень лясы зжаўцелі ў хмурнасці сініх дзён маўчалі шырыліся празрыстыя алеі поле сумавала пад густымі вятрамі пашарэла ралля узрунела жыта (К.Чорны). 5. Вуліца маленства... Не пазнаць нізашто яе ўсюды змены правады пад стрэхамі звяняць гушкаецца сонца на антэнах (М.Калачынскі). 6. Гэта было сапраўднае дзіва нябачаны цуд два чалавекі ў старажытных вопратках стваралі перад намі гэтую казку (У.Караткевіч). 7. Я з трэскам адчыніў акно халоднае паветра лінула ў пакой (І.Навуменка). 8. Высунуўшы галаву я глядзеў на ўсе бакі нікога! (У.Караткевіч). 9. Салдаты ўгледзеліся ў прыцмак наперадзе ў лагчынцы віднелася вёска (В.Быкаў). 10. У апошнія гады Нёман задумаў новую штуку ў канцы сяла ён пачаў рабіць заварот пракладаць новую дарогу адразаючы шырокую луку да сяла (Якуб Колас). 11. Паглядзелі сяляне на мяжу і адразу замерлі ўся лука была адрэзана да скарбу (Якуб Колас). 12. Сяляне заканчваюць працу ў полі пастухі са сваімі “выхаванцамі” вяртаюцца ў вёску сонца павольна сплывае за лес на вёску апускаецца спакойны летні вечар (К.Чорны). 13. Рассыпаў нехта на небе кошык з каралямі усё неба адразу засвяцілася зорачкамі (З.Бядуля). 14. У вёску ісці было нельга там маглі чакаць іх немцы (В.Быкаў). 15. Рыбак ледзь высунуўся з-за сцірты раптам цішыню скалыхнуў выбух снарада (В.Быкаў).

152. Перабудуйце сказы так, каб яны набылі бяззлучнікавую сувязь. Расстаўце знакі прыпынку ў адпаведнасці з сэнсава-граматычнымі адносінамі паміж часткамі складаных сказаў.

*Узор: Калі прыходзіць раніца ў вёску, то ўсе спяшаюцца ў поле (Б.Сачанка).
Прыходзіць раніца ў вёску – усе спяшаюцца ў поле.*

1. Замак наш вельмі халодны, бо продкі забаранялі рабіць у ім печкі (У.Караткевіч). 2. Сотнікаў дакладна ведаў, што трэба абыходзіць вёску за вярсту

(В.Быкаў). 3. Ганна заўважыла, што за клопатным роздумаў пра яе таілася ў бацьку ганарліва-задаволеная думка (І.Мележ). 4. Летам у лесе заўсёды многа ягад, а ў лузе краскі цвітуць прыгожыя (Я.Брыль). 5. Доўга шукаў хлопец лясную вёсачку, ды так ён нічога і не знайшоў (Якуб Колас). 6. Зірнуў Васіль на палянку, а грыбоў як насыпана! (І.Навуменка). 7. Не паспела маладзіца і вохнуць, а кошык ужо быў перавернуты ўверх дном (З.Бядуля). 8. На даляглядзе сінелі лясы, і новае жыццё красавала на месцы старой вёскі і хутароў (К.Чорны). 9. Ваця Браніславец добра ведаў, што пачуцці – гэта каханне (К.Чорны). 10. Дзяўчына позна прыйшла дахаты, бо яна дапамагала бацьку малоць жыта (Я.Брыль). 11. Прыйшоў жнівень, і напалі зямлю спорныя дажджы (К.Чорны). 12. Ганна нічога не адказала бацьку, заўважыла, што з хаты выбегла мачыха, падбегам, рашуча рушыла да іх (І.Мележ). 13. Не паспеў салдат схавацца ў траншэі, як воддаль пачуліся выбухі (В.Быкаў). 14. Выбліснула сонейка, і ўвесь свет патануў у залатым святле (З.Бядуля). 15. Калі прыйшло на гэтую зямлю дзікае паляванне караля Стаха, то людзі пачалі ўсяго баяцца (У.Караткевіч).

153. Запішыце складаныя сказы, расстаўце патрэбныя знакі прыпынку. Падкрэсліце граматычныя асновы ў сказах. Зрабіце поўны сінтаксічны аналіз першых трох сказаў.

1. Канчалася ноч затуманены, клопатлівы і заклапочаны з’яўляўся дзень (К.Чорны). 2. Грыміць на карэннях цяжка мігцяцца стракатыя ветравыя слупы бягуць лясы гаі мяняюцца палі расцілаюцца шырокія лугі блішчаць азёры срэбрам пераліваюцца рэкі золатам рассыпаюцца песні (Якуб Колас). 3. Ранак і на самой справе быў цудоўны за хмараў ўгадвалася блізкае сонца (У.Караткевіч). 4. Ганна думала балела душой як багата бяды выпадае чалавеку за іншы крок (І.Мележ). 5. У лесе пачуліся прыглушаныя галасы мусіць людзі ладзіліся ісці ў вёску (В.Быкаў). 6. Выглянула яркае студзенскае сонца уся зямля заіскрылася мноствам брыльянтаў (Я.Брыль). 7. Досвіткам пайшоў дождж раніца спазнілася (Я.Брыль). 8. Неба завалаклося тучамі раптам апанаваў Абдзіраловіча сум сярод смутнай імглы восені на нядрогкіх калёсах (М.Гарэцкі). 11. Карызну разбудзіў асцярожны бразгат дзвярэй нехта пэўна гаспадар выйшаў з хаты на двор (М.Зарэцкі). 12. Агееў не паспеў яшчэ сабрацца з думкамі раптам у сенцах пачуліся галасы паліцаяў (В.Быкаў). 13. Усё навокал было знаёмае і звычайнае даверліва шапацелі грушы дрымотна чарнелі на могілках кусты вербаў і акацый шарэў ледзь відны ў цемры туман на балоце (І.Мележ). 14. Я ўбачыў паляванне разгарнулася пасля сабралася ў натоўп бязладны імклівы і пачало зварочваць (У.Караткевіч). 15. Доўга не мог заснуць Міхалка ў суботу вечарам перад Сёмухай заўтра досвіткам выбіраецца ён у дарогу (Якуб Колас). 16. Вецер сціх у вёсцы зноў стала спакойна і ціха (К.Чорны).

154. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Падкрэсліце складаныя бяззлучнікавыя сказы. Пабудуйце іх схемы.

Я удвоил шаг, чтобы скорее дойти до мельницы. В воздухе чувствовалась уже свежесть: она свидетельствовала о приближении к Оке. Дорога начинала опускаться – бока долины понижались, расходились амфитеатром и сглаживались с дальней местностью. Немного погодя на огненном, постепенно бледнеющем небе обозначилась фиолетовая, слегка зарумяненная линия горизонта; ещё несколько шагов вперёд – передо мной распростиралась серебристая Ока. Следом за Окой выступили луга с красивым заворотом Волги; ближе всего, почти под ногами, возносились неправильные тёмные кустарники; кое-где сквозь сучья проглядывало багровое небо; тут же, между стволами деревьев, чернела плотина; на одном конце её рисовался причудливый профиль мельницы с амбаром, спуском для воды и колёсами; на боку лежала опрокинутая лодка. Деревья, освещённые огненно-яркими лучами солнца, плотина с шестами, мельница – всё полностью отражалось в широком сверкающем пруде; на поверхности его, гладкой, как розовое зеркало, играла рыба. Окрестность между тем темнела – в ясном небе начинали зажигаться звёзды. До слуха доносились какие-то неясные, замирающие звуки – наконец всё смолкло и окуталось тенью. В окне мельницы мелькнул огонёк и заиграл в воде вместе со звёздами.

Минуту спустя я стоял на плотине и бросал прощальный взгляд на засыпающую долину.

Д.В. Григорович. Деревня

155. Запішыце тэкст. Расстаўце патрэбныя знакі прыпынку. Падкрэсліце бяззлучнікавыя сказы. Вызначце характар адносін паміж часткамі складаных бяззлучнікавых сказаў (аднатыпныя ці разнатыпныя). Зрабіце поўны сінтаксічны аналіз выдзеленага сказа.

Ішла пара якая заўсёды хвалявала Апейку восень. Ён заўважыў яе подступ здаля са жніўня калі сонца яшчэ падымалася высока і ад гарачыні іншымі днямі аж млелі дрэвы бабкі недажатыя палосы агароды за платамі.

Подступ восені радаваў добрым надвор'ем палі дружна пусцелі зелянелі толькі палосы з бульбаю. Дарогі былі поўныя працоўнага руху усюды рыпелі вазы ехалі да сяла па загуменных дарогах. Не толькі ў халаднаватых гумнах а і на гарачых прыгуменнях пахла жытам аўсом ячменем там і тут рады снапоў пры сценах аздаблялі чорныя гумны як паясы снапы сушылі. Восень далічвала летні плён...

Восень пакуль не прыдумаеш лепшай. Золата не восень. Дні сонечныя лагодныя неяк надзіва чыстыя усё навокал у ласкавай дзівоснай яснасці. Усё агорнута млявым велічным спакоем белаватае неба далёкія і блізкія лясы трава пры дарогах. Усім гэтым восень як бы кажа я папрацавала нямала намарылася за вясну ды лета вось і хачу адпачыць.

У гэтым асеннім спакоі стаяць пагодныя дні чыстыя і вельмі ціхія. Усюды плавае “бабіна лета” ім абчапляны рудыя кусты бульбоўніку трава пры дарозе. І спакойная мудрая журліvasць над усім. Усюды пахне дымам на полі паляць бацвінне і пякуць бульбу. *Малыя радуюцца печанай бульбе старэйшыя грэюцца каля вогнішча зямля ўжо не летняя стынуць рукі.* Днём яшчэ цёпла ночы ж сырыя халодныя ранкам на бульбоўніку на траве белыя махры інею.

І.Мележ. Подых навальніцы

КАНТРОЛЬНАЯ ПРАЦА

1. Выпішыце спачатку складаныя бяззлучнікавыя сказы з аднатыпнымі часткамі, потым з разнатыпнымі. Расстаўце патрэбныя знакі прыпынку.

2. Пісьмова ўкажыце характар сэнсава-граматычных адносін паміж часткамі складаных бяззлучнікавых сказаў.

3. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Падкрэсліце ў сваім перакладзе бяззлучнікавыя сказы аднароднага саставу прамой лініяй, а неаднароднага – хвалістай лініяй. Пранумаруйце складаныя бяззлучнікавыя сказы, пісьмова ўкажыце характар сэнсава-граматычных адносін паміж іх часткамі.

4. Запішыце тэкст. Расстаўце патрэбныя знакі прыпынку.

5. Падкрэсліце граматычныя асновы ў складаных бяззлучнікавых сказах. Пабудуйце іх схемы. Зрабіце поўны сінтаксічны аналіз выдзеленага сказа.

Варыянт I

Заданні 1-2

1. Уздоўж па абрыве трэба было спусціцца ўніз да дарогі там Агеева чакала пакінутая ўчора работа падкапаны але яшчэ грувасткі бугор зямлі ўперамешку з будаўнічым смеццем (В.Быкаў). 2. Я ехаў з горада ў самы глухі куток губерні на наёмным вазку мая экспедыцыя яшчэ працягвалася (У.Караткевіч). 3. Уся раўніна была заліта чырвонымі промнямі сонца птушкі ўжо пахаваліся на ноч памалу сцішвалася вёска надыходзіў чэрвеньскі вечар (Я.Сіпакоў). 4. Ваця надзеў шапку і стаў глядзець у вакно раптам усё мацней і мацней цягнула яго вясновая ноч вільготная гарадская цесная прытульная (К.Чорны). 5. Поле жыло ўжо іншым настроем ціхай шчымлівай журбою журба гэта ішла ад блізкага надыходу восені (І.Мележ). 6. Лес стаіць у перадасенняй млявасці усё ў ім ціха і спакойна (І.Навуменка). 7. Вандруючы па імхах Васіль пачаў натрапляць на баравікі яны былі відаць здалёк выгляд мелі адметны з бурымі контурамі моцнымі цвёрдымі ножкамі (І.Навуменка). 8. Глыбокае прыволле кар’ера ўсё ляжала ў стылым цяні на яго перакопаным дне горбілася куча зямлі месяц назад ссунутая туды бульдозерам (В.Быкаў). 9. Старажытных партрэтаў было больш за шэсцьдзсят гэта я заўважыў адразу (У.Караткевіч). 10. Не паспеў чалавек спешыцца на вуліцы паказаліся трое (Я.Брыль). 11. Хвойныя лясы былі зялёнымі і маладымі нават у

старасці сваёй іх бяскрайнасць поўніла чалавека спакоем і ціхаю воляй (К.Чорны).
12. Ганна неспадзеўкі здрыганулася паўз плот хтосьці ішоў (І.Мележ).

Заданне 3

Если кому из вас, дорогие друзья, приходилось хотя бы раз бывать на Полесье, то вы не могли не обратить внимание, сколько здесь журавлиных гнёзд! Они и на крышах деревенских домов и сараев, и на разных, чаще всего старых сломанных бурей, деревьях, и на телефонных столбах, и даже на высоковольтных опорах. Любят люди эту птицу: облюбует она себе место для гнезда на чьей-либо крыше – полешуки это считают счастливым предзнаменованием. Нередко полешуки приходят на помощь аисту: срезают на растущем во дворе дереве боковое ответвление и закрепляют на нём старое колесо или отслужившую свой век деревянную борону – основание для гнезда. Птица замечает заботу людей и на деревянном фундаменте возводит свой дом, люди привыкают к аистам, радуются каждому их возвращению из далёких стран и с грустью провожают в дальний путь. Прилетели аисты – пришла настоящая весна с её яркими солнечными днями и тёплыми ночами. После зимней скованности полной грудью дышит земля. Смело езжай в поле, бросай подготовленные зёрна в согретую землю – она отплатит тебе богатым урожаем.

М.Полешук. Охотничьими тропами

Заданні 4-5

Было зусім цёмна за прыштораным акном ляжала летняя ноч. Аднекуль
здалёк з ускраіны пасёлка далятаў ледзь чутны сабачы брэх наогул было
маркотна і ціха. Неўзабаве аднак у гэтай душнай гнятлівай цішы Агееў улавіў
знаёмыя гукі рухавіка яны спярша ўстрывожылі яго а потым жаданай
міратворнасцю ляглі на яго душу. Агееў зразумеў гэта бульдозеры. Яны
працавалі і ноччу закопвалі кар’ер – кар’ер яго памяці раўнялі абрывы ягоных
трывог, выбоіны яго памылак назаўжды сціраючы іх з ягонага жыцця і яго
перабольшанага ўяўлення. Зацяўшы дыханне Агееў услухаўся ў захлёбісты
грукат дызеляў раптам яму зрабілася нясцерпна шкада чагосьці пакінутага там
у беззваротным мінулым. Можа сябе і сваёй ваеннай маладосці, можа,

расстраляных таварышаў. Агееў шкадаваў аб непамерных людскіх пакутах яны ніколі не мінаюць бяследна. *Навучаны жыццём Агееў ужо разумеў за ўсё трэба плаціць – за добрае і за кепскае.* Але плоціць канечне ж той хто менш за ўсё вінаваты хто не разлічвае на выгоду. У свой час Агееў заплаціў Марыяй і быў бязлітасна пакараны яна была паслана яму для шчасця а не для збавення.

**В.Быкаў. Кар'ер
Варыянт II**

Заданні 1-2

1. Цэнтр мястэчка зусім страціў свой колішні выгляд белая кірмашовая плошча распрасціралася да самай царкоўнай агароджы з другога боку яе вырастахпавярховы будынак райкома трохкі далей у пачатку вуліцы высіўся гмах універмага побач прыткнуўся невялікі скверык з маладых прыгожых дрэўцаў (В.Быкаў). 2. Гаспадыня адчыніла дзверы сонечны свет азарыў вокны з каляровымі шкельцамі (У.Караткевіч). 3. Не паспеў Агееў згатаваць сабе сняданак сонца ўжо паднялася высока (В.Быкаў). 4. Размашыстаю прытульнасцю поўнілася зямля яна радасна чакала кіпучых удараў дажджавое вады (К.Чорны). 5. Вясна. Асядае чарнее снег пераліваюцца сонечнымі зайчыкамі ручаіны сохне пахучая красавіцкая зямля (І.Мележ). 6. У шатах бяроз прабіваецца жоўты ліст асіна як бы пачынае прымяраць залаціста-вогненны ўбор яркія чырвоныя нізкі навесіла на сябе арабіна (І.Навуменка). 7. Сонца даўно ўжо ўзышло птушкі яшчэ маўчалі ў ранішнім спакоі (Я.Брыль). 8. Прышла вясна расцвілі пралескі на ўзлесках (Б.Сачанка). 9. Яшчэ раз мільганула ў Васіля думка ён мог бы не выязджаць з мястэчка і працаваць у рамонтнай брыгадзе хадзіць зведанымі сцежкамі ў прыгожым бары заросшым мяккімі сярэбранымі мхамі (І.Навуменка). 10. Ішоў жнівень дні плылі спякотныя неба глыбілася нязмерна глыбокае неабсяжнае сонца зіхацела іскрыстым кругам (І.Мележ). 11. Думаючы пра Марыю ў бяссоныя ночы Агееў непазбежна апынаўся ў тупіку шматлікія спробы яго што-небудзь даведацца з дапамогай архіваў заканчваліся няпэўнымі адказамі (В.Быкаў). 12. Раман ведаў пра паляванне і рыхтаваўся ён забяспечыў дзяўчыне хоць мізэрны але даход знайшоў загадзя апекуноў склаў заповіт (У.Караткевіч).

Заданне 3

Мы часто видим, как с печальным прощальным курлыканьем отлетают стаи аистов. Мне даже посчастливилось наблюдать их предотлётное вече.

Было это в конце августа, мы возвращались с охоты. И вдруг увидели просторную поляну в стороне дороги, всю заполненную аистами: их здесь находилось несколько сот. Такого количества аистов вместе я ещё никогда не

видел. Мы, крадучись за большими деревьями, незаметно приблизились к поляне и начали наблюдать. Аисты заполнили всю поляну, некоторые из них даже сидели на деревьях. Птицы располагались полукругом – середина поляны была свободной.

Вдруг с одного конца поляны, будто на спортивных соревнованиях, взмахивая крыльями, но не взлетая, быстро побежали два аиста! На середине поляны они описали полукруг в разные стороны и примкнули к стоявшим по бокам своим собратьям – тут же вместо них на середину поляны выскочило несколько других аистов. То запрокидывая голову на спину, то опуская её вниз, с громким клёкотом они начали ходить друг перед дружкой.

Я долго любовался этой картиной и думал: аисты эти очень похожи на полешуков. Птицы также любят свой край и с тоской расстаются с ним на зиму.

М.Полешук. Охотничьими тропами

Заданні 4-5

Мне давялося некаторы час ісці праз невысокі вельмі вільготны лясок за Волатавай прорвай нарэшце я выбіўся на сцежку зарослую і вузкую. Паабапал яе стаялі амаль абляцелыя асіны сярод іх чырвонага масіву плямамі выдзяляліся жоўтыя бярозы і амаль зялёныя яшчэ дубы. Сцежка спусцілася ў яр там бег ручай з карычневай, як густы чай, вадою. Берагі ручаіны былі зялёнымі і мяккімі ад імхоў такія самыя зялёныя масты з бураломных дрэў злучалі іх.

За ярам лес зрабіўся зусім густым сцежка знікала ў непразным гушчары яе акружалі джунглі з малінніку сухой крапівы ажыны дудніку. Хмель бег на дрэвы як зялёнае поле абкручваў іх выдзіраўся на волю і цэлымі снапамі завісаў адтуль. **Неўзабаве з'явіліся першыя адзнакі жыцця раскашавалі кусты здзічэлага бэзу сярод дрэў буялі снапы дзядоўніку гэтага вечнага спадарожніка чалавека.** Хутка бэз стаў густым я ледзь прабіўся цераз яго на невялікую паляну. На палянцы стаяў дом надзейна схаваны ад людскога вока.

У.Караткевіч. Дзікае паляванне караля Стаха

СКЛАДАНЫЯ СКАЗЫ З РОЗНЫМІ ВІДАМІ СУВЯЗІ

156. Вызначце сродкі сувязі частак у складаных сказах камбінаванай будовы; расстаўце патрэбныя знакі прыпынку, пабудуйце схемы трох сказаў (на выбар).

1. Тут ужо Сцёпка не мог стрымацца і прызнаўся Аленцы што ён вучыцца што ў яго ёсць шырокія планы толькі ён нічога аб іх не кажа а Аленка аб іх не павінна нікому казаць бо ён толькі ёй адной і сказаў аб гэтым (Якуб Колас). 2. У зямлянцы стала прахладна печка ўжо не свяцілася агністымі шчылінамі скупа шарэла заклееная недарэчнымі плакатамі сцяна на якой выразней адзначыўся галавасты, да столі, цень ад Чарнова (В.Быкаў). 3. Як і раней, не было, здавалася, такой хвіліны каб вочы яе [Ганны], вільготна-цёмныя, падобныя на спелыя вішні, былі абыякавыя, нудлівыя увесь час блішчэла ззяла ў іх няўцыхнае хваляванне (І.Мележ). 4. Студэнт вельмі жыва адчуў цяпер тыя хлапечыя слёзы ён нават вочы заплюшчыў і страсянуў галавой каб вярнуцца ў сапраўднасць (Я.Брыль). 5. Толя ўжо не сядзіць над Максімавым рукапісам: ён ходзіць па хаце, ад стала да парога і ў хаце цесна як цесна ў яго душы пачуццям якія ўжо неабходна выказаць (Я.Брыль). 6. Зноў, родны інтэрнат, да позняй ночы струменіцца святло з тваіх акон – так свецяцца ад шчасця ў бацькі вочы калі сыноў сваіх сустрэне ён... (Р.Барадулін). 7. Калісьці князь замак якога відаць адгэтуль у гарадку вандруючы па Еўропе прыслаў адтуль добрага аўчара па княжацкіх маёнтках пачала шырока практыкавацца гадоўля мерыносных авец (К.Чорны). 8. У Аляксея да горла падкаціўся тугі камяк ён адчуў усю глыбіню гора гэтых спрацаваных прыгожых маладзіц чые мужы не вярнуліся з вайны (С.Грахоўскі). 9. Вецер крочыць у замець пожняю трэба ў лес мне за ім паспець, зазірнуць там пад хвоею кожную мо зямлянка дзе ёсць парожняя ці касцёр каб радок сагрэць? (Г.Кляўко). 10. Акрамя гэтага, была і яшчэ адна выгода на Паківачоў млын людзі стараліся не ездзіць бо ў гаспадара была незайздросная слава чараўніка і ведзьмара (У.Караткевіч). 11. Старая, вядома, ведала дзе працаваў яе чацвёрты хлопец але не хваліцца ж перад усімі што недалёка, у бацькі Мірона ў атрадзе (М.Лынькоў). 12. На дарожку выбег смуглявы, з рашучымі жарсткаватымі вачамі чалавек з нямецкім аўтаматам у руцэ на ягоных грудзях цяляпаўся вялікі бінокль і Ляўчук здагадаўся што, мабыць, гэта нейкі камандзір кіраўцаў (В.Быкаў). 13. Як на тое шчасце, у Эстоніі аказаўся знаёмы і на маё пісьмо што хацелася б перамяніць геаграфічнае месца я атрымаў запрашэнне на работу ад сланца-хімічнага камбіната (Я.Скрыган). 14. Дружа Дняпро, прыпыні свае воды, паслухай як мы жывем, гаспадарым ты не ўсё яшчэ ведаеш таму і такі адкрыты, даверлівы (П.Сабіна). 15. Грымнуў гром і дажджу накапала быццам з радасці хмарка заплакала (Е.Лось). 16. Праходжу я не першы на зямлі ісці мне лёгка светлымі шляхамі тут да мяне мае бацькі прайшлі і я трапляю крочыць іх слядамі (Ю.Свірка). 17. Касцюкевіч уявіў усё гэта і з нечаканай злосцю, з лютасцю, з жаданнем каб рассыпалася, разляцелася на

кавалачкі ўся бранявая шкарлупа газаваў, рэзка выжымаў і адпускаў шчапленне і нічога не было больш чуваць, акрамя дзікага трубнага крыку магутнага танкавага рухавіка (А.Жук). 18. Там дзе жыў у маленстве Адам Ружанцоў (а гэта было на паўднёвым усходзе) хлопцаў называлі Іванамі і Янка быў адзін на ўвесь раён гэта сын ветфельчара Галкоўскага (І.Чыгрынаў). 19. Лісце шумела пад нагамі і Наташы часам здавалася што нехта шэпчацца з дрэвамі (І.Шамякін). 20. Нам хочацца быць ля высокіх зораў каб з імі разам цвісці нам хочацца тых бязмежных прастораў дзе можна бясконца ісці (К.Кірэенка). 21. З гэтым настроем ён [Васіль] даехаў да свайго надзелу спыніў каня саскочыў з воза цвёрдым гаспадарскім тонам загадаў усім – матцы, Мані, Валодзьку – здымаць з воза прывезенае; сам выняў касу мянташку торбу з салам прасачыў як маці паставіць на траву калыску для малага (І.Мележ).

157. Выпішыце з тэксту складаныя сказы з рознымі відамі сувязі. Зрабіце сінтаксічны аналіз камбінаваных складаных сказаў у наступным парадку: 1) назавіце колькасць прэдыкатывых частак; 2) вызначце тып сувязі і сродкі сувязі прэдыкатывых адзінак; 3) вызначце тыпы даданых частак (калі яны ёсць); 4) пабудуйце схему сказа.

Кольку Бурава нібы падмянілі ў той лістападаўскі дзень, аўтамабіль для яго стаў марай, ён пільнаваў кожную машыну на вуліцы, хоць іх было яшчэ мала, і яму яшчэ мо разы чатыры шчасціла бачыць іх пераважна на станцыі, ля грузавага двара. Яшчэ гады праз чатыры, калі ён добра падрас, на машыне стаў працаваць дзядзька Ігнат, бацька ягонага аднакласніка Стася, і тут ужо Колька ўвесь вольны час прападаў на сядзібе сябра, калі той прыязджаў на абед, і яны мелі кароценькую магчымасць пасядзець трохі ў цеснай, напечанай сонцам, але такой утульнай кабіны. Але Стась не дужа захапляўся машынай, яму болей даспадобы былі трусы, якіх была процьма ў іхняй варыўні і якія зусім не цікавілі Кольку. І калі неяк летам дзядзька Ігнат узяўся за рамонт свае трохтонкі, яго першым добраахвотным памочнікам стаў Колька. Спярша ён адціраў ад гразі рысоры, пасля мыў у газе балты і гайкі, памагаў дзядзьку Ігнату разбіраць задні мост – дзе патрымаць ключ, дзе падаць шплінт і шайбу, а то і падлезці дзіцячай рукой туды, дзе не пралазіла рука дарослага чалавека. Затым яны тыдзень корпаліся ў рухавіку, і дзядзька Ігнат тлумачыў хлопцу, навошта патрэбны шатуны і поршні і як яны круцяць каленчаты вал, як перадаецца ягоная энергія на колы, адкуль і куды ідзе электрычнасць і як яна запальвае гаручае ў цыліндрах. Коля быў хлопец кемлівы і запамінаў усё да драбніц – слава богу, тады ўжо вучыўся ў сёмым класе. Праўда, затым у яго шафёрскай адукацыі настаў перапынак, аж гады тры ён рабіў у леспрамгасе, затое, прызваны на вайсковую службу, адразу папрасіўся ў аўташколу: сказаў камандзіру, што ведае будову аўтамабіля, трэба толькі навучыцца ездзіць. Камандзір трапіўся добры, і месяцы праз чатыры, маладога чырвонаармейца Бурава залічылі ў аўташколу, дзе ён паказаў найлепшыя здольнасці і па сканчэнні атрымаў шафёрскія правы і па два трохкутнічкі ў

пятліцы. Пасля ён ужо ні пра што не марыў, як атрымаць машыну і ездзіць на ёй хоць да скону жыцця.

У жыцці, аднак, усё сталася болей складана і меней шчасліва, чымсь у марах.

В.Быкаў. У тумане

158. Запішыце тэкст, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Пабудуйце схемы складаных сказаў з рознымі відамі сувязі.

Агледзеўшыся што машына цэлая і крыху супакоіўшыся Касцюкевіч з палёгкаю ўздыхнуў. Можна спакойна паехаць назад і ніхто нічога не будзе ведаць бо ад усяе яго смеласці засталіся на бетоне толькі белыя з сіняватым металічным адценнем пісягі да гразь на траках машыны.

Нейкі раптам спустошаны быццам раздушаны машынаю Касцюкевіч млява вярнуўся на сваё месца яшчэ дрыжачымі ад хвалявання і перапалоху рукамі выбіў перадачу націснуў на кнопкі запуску не здзівіўся і не зарадаваўся што матор завёўся. Яму раптам падумалася а што каб яго прыдушыла ці прыбіла ў машыне да вечара ні адна б жывая душа не ведала пра гэта і дайшоў бы ён тут на гэтым бязлюдным палігоне! Якому чорту лысаму і што збіраўся ён даказаць? Даслужыць ён год які застаўся вернецца дадому і ніхто там нічога не ўведае ні пра гэты пракляты мост ні пра ягонае няўмелства і страхі. Не спадзе з галавы карона калі хто і пасмяецца лепш сцяпець насмешку чым на той свет трапіць без перасадкі.

Касцюкевіч сядзеў нерухома глядзеў як падалі і раставалі на камбінезоне незвычайна бухматыя сняжынкi. Яны спачатку меншалі быццам сціскаліся потым і зусім знікалі і ад кожнае спачатку заставалася толькі кропелька а потым усяго чорны петнячок на мацерыі. І які салодкі халаднаваты і малады быў пах у гэтага снегу. Касцюкевіч яшчэ ніколі не чуў такога паху і не спазнаваў такога шчасця бачыць як роўна і хораша ідзе над зямлёю снег. І за радасцю і палёгкаю што ўсё так добра скончылася здаецца і не засталася ў душы ні сораму ні злосці якая была на калейны мост за тое што ён нібы заступіў Касцюкевічу дарогу да далейшага жыцця.

Касцюкевіч уключыў перадачу паддаў абаротаў матору чакаў што машына лёгка выскачыць з гразі на роўнае поле але нечакана калі быў адпушчаны фрыкцыён матор натруджана завёў усю машыну закалаціла зазвінела браня ад удараў аб бетонныя апоры моста. Здалося што рассыплецца сталёвая каробка. Не зразумеўшы што здарылася спалохана Касцюкевіч выхапіў фрыкцыён збавіў абароты і зноў матор завуркатаў роўна і машыну перастала калаціць.

А.Жук. За белым снегам

159. Прачытайце ўрыўкі з эсэ А.Адамовіча “Браму скарбаў сваіх адчыняю...” і іх пераклад на рускую мову М.Тычыны. Прасачыце, якія змены адбыліся ў структуры складаных сінтаксічных канструкцый пры перакладзе.

1. Сёння, калі мы чытаем Бялова і Шукшына, Распуціна і Друцэ, Мележа, Брыля, Сіпакова і Матавасяна і ўсю вакол сучаснай “вясковай прозы” палеміку, крытыку, мы ўсё больш цвёрда згаджаемся з ісцінай, якая пракладвае сабе шлях праз нашу літаратуру. Ісціна гэтая вось у чым: велізарны мацярык сялянства беспаваротна змяншаецца, але нельга страціць час, непаўторна адказны, важны, нельга згубіць магчымасць (якой заўтра ўжо не будзе) – мы абавязаны зберагчы і перадаць далей духоўны, маральны, чалавечы вопыт, што тысячагоддзямі збіраўся тут, іменна на гэтым мацерыку. Колькі суму і фантазій пра Атлантыду, якая, можа, была, а можа, і не, але адна вераемнасць, што быў цэлы мацярык, са сваёй культурай і жыццём, і знік поўнасцю, не можа не мучыць, не прымушаць нас сумаваць, шукаць, аднаўляць нешта хоць бы ва ўяўленні.

Сегодня, когда мы читаем Белова и Шукшина, Распутина и Друцэ, Мележа, Брыля, Сипакова и Матевосяна и всю вокруг современной “деревенской прозы” полемику, критику, мы всё больше утверждаемся в истине, которая прокладывает себе путь через нашу литературу. Истина эта вот в чем: огромный материк крестьянства бесповоротно уменьшается, но нельзя терять времени, неповторимо ответственного, важного, нельзя упустить возможность, которой завтра уже не будет, – мы обязаны сберечь и передать дальше духовный, нравственный, человеческий опыт, который тысячелетиями собирался здесь, именно на этом материке. Сколько грусти и фантазий об Атлантиде, которая то ли была, то ли нет, но одна вероятность, что был целый материк, со своей культурой и жизнью, и исчез целиком, не может не мучить, не заставлять нас печалиться, искать возможность восстанавливать нечто хотя бы в воображении.

2. Ролю беларускага літаратара малады Максім Гарэцкі расцэньвае як нешта вельмі адказнае, высокае, што патрабуе ад чалавека вялікай грамадзянскай, нацыянальнай свядомасці, але ёй чужая правінцыяльная замкнёнасць.

Роль белорусского литератора молодой Максим Горещкий расценивает как нечто чрезвычайно ответственное, высокое, требующее от человека большого общественного, национального сознания, но чуждое провинциальной замкнутости.

3. Супрацьлегласць характараў бацькі і маці праявілася і ў характары Максіма; бацькаў і матчын пачаткі змагаліся ў істоце Максіма ўсё жыццё, але матчына спадчына звычайна перамагала.

Противоположность характеров отца и матери обнаружились и в характере Максима: отцовское и материнское начала сражались в душе Максима всю жизнь, но наследие матери обычно побеждало.

4. Усеагульнае, усёй літаратуры, імкненне да сваёй аповесці, да нацыянальнага рамана падштурхнула М.Гарэцкага да напісання ў 1918 – 1919 гг. аповесці “Дзве душы”, дзе ён пайшоў, здаецца, нават супраць уласнага таленту і набытку: піша сюжэтна-романтычную гісторыю, адрываючыся ад таго, без чаго пазней (ці раней) і кроку не ступаў – ад жывой рэальнасці і праўды, як у вялікім, так і ў дробным.

Всеобщее, всей литературы, стремление к своей повести, к национальному роману подтолкнуло М. Горьцкого и к написанию в 1918 – 1918 гг. повести “Две души”, в которой он, кажется, пошел даже против собственного таланта и опыта: пишет сюжетно-романтическую историю, отрываясь от того, без чего позже (да и раньше) и шагу не делал – от живой действительности и правды, как в большом, так и в малом.

5. Пісьменніку ж можа проста балюча быць, што ён цяпер толькі тут і нідзе больш, а там, блізка і далёка, у гэты вось момант – таксама людзі, жыццё, нешта адбываецца.

Писателю же, может, просто больно станет, что он теперь только здесь и нигде более, а там, близко и далеко, в этот момент, – тоже люди, жизнь, что-то происходит.

6. Чалавек з вясковай прагай бярэ тое, што дае яму адукацыя, кніга, і ўсё гэта не адгароджвае яго ад свайго, ад народнага, забыта-нацыянальнага, а наадварот толькі павышае нацыянальна-культурную ацэнку і самаацэнку.

Человек с деревенской жадностью берёт то, что даёт ему образование, книга, и всё это отнюдь не отгораживает его своего, от народного, забыто-национального, а, наоборот, лишь повышает национально-культурную оценку и самооценку.

КАНТРОЛЬНАЯ ПРАЦА

1. Запішыце тэкст, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку.
2. Абазначце лічбамі ўсе камбінаваныя складаныя сказы, пабудуйце іх схемы. Вызначце тыпы частак і сродкі іх сувязі.
3. Абазначце граматычныя асновы ў складаных сказах з рознымі відамі сувязі.
4. Зрабіце графічны сінтаксічны аналіз аднаго складанага камбінаванага сказа (на выбар).
5. Перакладзіце тэкст з рускай мовы на беларускую, падкрэсліце сказы камбінаванай будовы і пабудуйце іх схемы.

Варыант I

Заданні 1-4

Хутка цямнела наступіла сцюдзёная ноч снегапад канчаткова пераставаў і лейтэнант заспяшаўся. Дзюбін здавалася надта доўга пракорпаўся з лыжамі гэтага Шалудзяка пакуль звязаў іх. Насупраць у цярплівым чаканні азначаным на цёмных пад капюшонамі тварах стаялі яго байцы. За Шалудзякам высіўся Краснакуцкі мажны прыгажун у вастраверхім як у Дзюбіна шлеме-будзёнаўцы побач застыў даўгашыі Кудравец і ля яго – непрыкметны маўклівы Заяц. Апошні на сцежцы стаяў напэўна самы малады тут, баец Півавараў. Лейтэнант недастаткова ведаў іх тых з кім неўзабаве прыйдзеца яму падзяліць славу або смерць але выбару ў яго не было. Вядома было б куды лепш адправіцца на такую справу з добра знаёмымі, выпрабаванымі ў баях хлопцамі але дзе яны тыя яго добра знаёмыя хлопцы? Цяпер цяжка ўжо прыпомніць усе вёскі магільнікі ўсе ляскі і пагоркі дзе ў брацкіх і адзіночных магілах пазаставаліся яны яго батарэйцы. За пяць месяцаў вайны ўцалела няшмат тыдзень назад з ім разам прабілася цераз лінію фронту ўсяго чацвёрта. Двое пры тым аказаліся абмарожаныя аднаго паранілі пры пераходзе каля Аляксееўкі да самага канца з ім аставаўся вычысліцель сяржант Варанок. Гэты Варанок вельмі спатрэбіўся б цяпер але Іваноўскі не мог адшукаць яго. Вычысліцеля адправілі ў стралковы батальён на перадавую адкуль як вядома не ўсе вяртаюцца.

В.Быкаў. Дажыць да світання

Заданне 5

Саша Яковов был неприятен мне. Мне гораздо больше нравился малозаметный увалень Саша Михайлов, мальчик тихий с печальными глазами и хорошей улыбкой, очень похожий на свою кроткую мать. ... В доме, битком набитом людьми, он жил одиноко, любил сидеть в полутемных углах, а вечером у окна, с ним хорошо было молчать – сидеть у окна, тесно прижавшись к нему, и молчать целый час, глядя, как в красном вечернем небе вокруг золотых лукович Успенского храма вьются-мечутся черные галки, взмывают высоко вверх, падают

вниз и, вдруг покрыв угасающее небо черною сетью, исчезают куда-то, оставив за собою пустоту. Когда смотришь на это, говорить ни о чем не хочется, и приятная скука наполняет грудь.

М.Горький. Детство

Варыянт II

Заданні 1-4

Снег быў глыбокі пульхны бы вата і марозна-пякучы. Ён лез ва ўсе прарэхі маскіровачнага халата набіваўся ў рукавіцы за пазуху ў рукавы халявы ботаў і раставаў там агіднай макрэддзю ліпнучы да разгарачанага цела і гэтая яго макрэдзь аднак хутка грэлася ўперамешку з потам; было душна парна задшушлівая знямога горыччу распірала грудзі. Іваноўскі зубамі здэёр з рукі рукавіцу і мокрымі пальцамі расмыкнуў матузок капюшона. Твару стала вальней прахалодней а галоўнае – адклала вушы ён пачуў шоргат ветру ў быльнягу і невыразныя разрозненыя гукі ззаду. Прапаўзлі яны мабыць з паўкіламетра пагорачак з сасняком ледзьве гарэў ззаду на краі начнога змрочнага неба якое ў зімовых прыцемках амаль злівалася са снегавым долам. Следы-баразны пракладзенай іх дзесяццю цэламі на шчасце не было відаць нават зблізку зрэшты як і саміх байцоў. Праўда Іваноўскі ведаў што варта ўзляцець ракеце як нібы на далоні стане відаць снег і яны самі.

Пакуль аднак было ціха і цёмна. Бой грукаець за лясом убакі на краі неба звечара шырокім агнявым сполахам бліскала зарніца далёкае кананады і прамерзлая зямля пад іх локцямі глуха няспынна дрыжэла. У тым жа баку за лесам раз за разам пырхалі жоўтыя зоркі ракет і гаслі ў мутнай мешаніне святла са змрокам. Але яны былі далёка, тыя ракеты.

В.Быкаў. Дажыць да світаньня

Заданне 5

Его музыка требовала напряженной тишины; торопливым ручьем она бежала откуда-то издали, просачивалась сквозь пол и стены и, волнуя сердце, выманивала непонятное чувство, грустное и беспокойное. Под эту музыку становилось жалко всех и себя самого, большие казались тоже маленькими, и все сидели неподвижно, притаясь в задумчивом молчании.

Особенно настороженно слушал Саша Михайлов; он все вытягивался в сторону дяди, смотрел на гитару, открыв рот, и иногда он забывался до того, что падал со стула, тыкаясь руками в пол, и, если это случалось, он так уж и сидел на полу, вытаращив застывшие глаза.

М.Горький. Детство

ПРОСТАЯ, УСКОСНАЯ І НЯЎЛАСНА-ПРОСТАЯ МОВА

160. Запішыце сказы, растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку.

1. “Кажаш, свайго нельга абдурваць?” – спытаў Валошка ў Насці, ледзь усміхнуўшыся куточкамі вуснаў (В.Карамазай). 2. Па меркаванні Ігара Лучанка, галоўнае ў жыцці – гэта рух: “Без руху я ніколі не стаў бы кампазітарам” (ЛіМ). 3. “Як хораша, хлопцы, га?” – сказаў Санька. – І сапраўды – залатая пара...” (Я.Брыль). 4. Не хочацца развітвацца са светам, але сучасныя колішні мудрэц, сказаўшы: “Як зіма ідзе за летам, так мае ўсё пачатак і канец” (С.Грахоўскі). 5. “Перадайце яму маё дзякуй за парады, – расчулена сказаў Берасневіч. – Пастараюся стрымлівацца” (У.Караткевіч). 6. “На вечную памятку аб шчаснай пары, прагасцёванай у мілых, прынадных Крупках у нашага каханага...” – прачытаў ён на адвароце (М.Гарэцкі). 7. “А давайце пачнём па парадку, каб нікому не было крыўдна”, – адказаў Лабановіч (Якуб Колас). 8. І чуе ён голас народны, бацькоўскі: “Ты, сын мой геройскі, Кастусь Каліноўскі!” (П.Броўка). 9. Голас полем пракаціўся, у бары аддаўся: “А дзе ж тая крынічанька, што голуб купаўся?” (М.Багдановіч). 10. “Ну, а паснедаць, таварыш Алясюк, ты думаеш сёння ці не, бо зараз, здаецца, і праца чакае ў выканкаме”, – смешкам праказаў сам да сябе і вярнуўся ў кватэру (Р.Мурашка). 11. “Суш вялікая... – сказаў нехта. – Наша жыта ўжо жнуць бабы, а вось Віктарава дык і чорт не бярэ! Не баіцца спякоты, як чорт!” (М.Нікановіч). 12. Я ўсміхнуўся, дапіў малако і сказаў: “Зноў паеду ў Вільню” (Я.Місько). 13. Закончыўшы песню, Бараноўскі хвілю маўчаў, а потым гаварыў: “У песні і жывым слове – душа народа. Шануйце яе!” (С.Александровіч). 14. А бярэзіны старыя шумелі, здавалася, смеючыся: “Не, не вынесеш! Не вынесеш!” – і як бы круцілі сваімі старымі кудлатымі галовамі, шкадуючы, што не вынесе Ніна ношкі жыццёвай сваёй (П.Галавач). 15. “Звярніце лявей – бліжэй будзе!” – гукнуў мне чалавек без барады, а сам з пахіленай галавою застаўся стаяць на паляне... (М.Чарот).

161. Вызначце від прастай мовы, яе структуру і месца ў сказе.

1. Бывала, раніцай не хочацца ўставаць, а трэба, дык ён казаў сам сабе з пакорным выглядам: “Ну што ж, голубе, я нічога да цябе не маю, паспі сабе”, і тут жа ўсхопліваўся і, смеючыся, пачынаў апрацаваць (Я.Брыль). 2. У кожнага – адзіная дарога ад метрыкі да некралога, а паміж імі, як заўжды, – хвіліны радасці і горычы гады, раскаяння імгненні, раздарожжы, захапленне: “Свет такі прыгожы!” (С.Грахоўскі). 3. “Аб гэтым лепей памаўчы, – сказала яму Кошка. – Каб ты быў разумнейшы трешка ды розумам раскінуць мог авечым, то ўбачыў бы, што ганарыцца нечым, бо заслужыў ты свой дыплом не галавой, а лбом” (К.Крапіва). 4. “То трэба адразу гаварыць, хто такі, а то – каб усе здагадаліся!” – узлавалася Зося, адчыняючы дзверы (К.Чорны). 5. То чалавечыя грудзі, напружваючы

радасцю сілы, рассякалі паветра грамавымі выкрыкамі “ўра” (М.Лынькоў). 6. “Ат! Што казаць?! – кажа бацька пасля кароткага перапынку. – Будзем працаваць, дык і хлеб будзе свой на стала (Л.Калюга). 7. “Слухайце, хлопцы, што за вершы, – кажа Аляксей Коршак і пачынае чытаць (С.Александровіч). 8. “Лыка не аддам” узнікла і стала ўмоўным выразам для азначэння недатыкальнасці, нечым нахштальт палінезійскага “табу” ці старапольскага “не пазва□лям”, у часе выдання сямітомніка Якуба Коласа (М.Лужанін). 9. Песня супакойвае і дае надзею на лепшае, кліча ў новы свет, абяцае радасць пазнання новага жыцця: “Паедзем, Наталька, у чужыя людзі, а ў чужых людзях лепей табе будзе, будуць сцэжачкі невядомыя, будуць суседкі незнаёмыя...” (А.Ліс). 10. І гэтай раніцай ішоў Кастусь на паплавы скошанае сваё сена сушыць і думаў: “От, іду гэта я на работу, і лёгка мне неяк робіцца на душы, усё роўна што зямлі гэтай сягоння пасля дажджу... І работа, я лічу, адно шчасце, бо ад яе пасля і жыццё добрае, і радасна вельмі ж...” (М.Нікановіч). 11. “Цікава!.. Трэба будзе калі падумаць над гэтым”, – зазначыў сам сабе настаўнік (Якуб Колас). 12. І вось, каб напіцца, да долу прынік, а потым спытаў з прахалодаю ў грудзях: “Чаму ты, крыніца, такой чысціні? І што так табой не нахваляцца людзі?” (П.Броўка). 13. “Пачакайце, – кажа ён, – знішчыць малады лес можна скоро, а як жа нялёгка вырасціць яго!” (В.Каваль). 14. “Што?” – яшчэ нічога не разумеючы, спытаў Гораў (У.Караткевіч). 15. “Жыццё такое, – уздыхнуўшы, адказаў Змітрок, – як кажуць, не кукуецца, а плешчацца” (С.Хурсік).

162. Замяніце простую мову ўскоснай. Вызначце сэнсавыя адносіны паміж ускоснай мовай і словамі аўтара.

1. Як коні былі напоены, Жабін неспадзеўкі для хурмана скамандаваў: “Вязі на поле!” (М.Гарэцкі). 2. “Ну, вось і вайна скончылася”, – прыслухаўшыся, сказаў старшыня (І.Чыгрынаў). 3. “Нічога, браце, – разважаў Пестрак, – усё неяк уладкуецца, каб адно выбрацца” (Я.Місько). 4. “Ну што ты стаіш?” – спытала маці зводалль і замоўкла, адно вачыма лагодна ўсміхнулася (В.Карамзаў). 5. Азіраючы ззаду постаць Андрэя і ўспамінаючы ўсё аб ім, думала: “Які слаўны чалавек!” (Р.Мурашка). 6. “Зусім як у нас, – уздыхнула Марылька. – А мы ляцім некуды на злом галавы, замест таго, каб быць дома!” (В.Іпатава). 7. Упершыню пачуў Якуб Колас назву гэтай мясціны з дзядзькавых вуснаў: “Што ж, паедзем у Альбуць, і там людзі жывуць!” (С.Александровіч). 8. “Наш князь як алень хутканогі ляціць на гарачым кані, і пушча яму ў пояс кланяецца”, – ганарліва і весела адказваў Халадок (Л.Дайнека). 9. “Як у нас на Віцебшчыне казалі, – крыху блазнаваў айцец Павел, – у добрых гасцях лавы смаляныя, сядзеш і прыкіпіш” (В.Коўтун). 10. “Заўтра – нядзеля, значыць, можна будзе пакатацца на матацыкле”, – падумаў Канстанцін Сяргеевіч (Л.Ракоўскі). 11. “Яно, можа, і так, – быццам згадзіўся і не згадзіўся я. – Але каб гаварыць, пісаць пра мінулае, не лішне ведаць і сённяшняе” (Б.Сачанка). 12. А калі сядалі ў машыну, сказала зноў тое матчынае, шчырае, тое народнае, незабыўнае: “Я й за гарою вам пакланюся”

(Ф.Янкоўскі). 13. “О, я яшчэ не такі вялікі, як вы, дзядзечка”, – адказаў малы (П.Мерыме). 14. “Гэта не цялятка, – сказаў хлопчык, пакручваючы на голым вострым плечуку шлейку ад майкі. – Гэта маленькі лось. Так, татусь?” (Г.Далідовіч). 15. “Дарогу трэба перакрыць на суткі”, – сіпатым прастуджаным голасам сказаў капітан (В.Быкаў).

163. Запішыце тэкст, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Знайдзіце чужаслоўе, вызначце спосаб яго перадачы.

Ваякі трасца вашай галаве сказаў сам сабе дзед Талаш калі заціхлі стрэлы а кулі прасвіталі па баках і над галавою ляснуўшы сухім трэскам па галінах кустоў і па камлях. У дзедавых вачах яшчэ стаяла як жывая сцэна яго стычкі з польскімі жалнерамі і асабліва той момант калі на яго наваліліся жалнеры а ён паразмятаў іх як вецер лёгкае смецце. Гэта значна падымала дзедаў дух і павялічвала яго ўласнае “я”. Аднак ён шпарка падаваўся глыбей у балота ў гушчары ў лес і тады прыпыніўся і перавёў дух калі адышоўся даволі далёка і ўпэўніўся што пагоні за ім няма. На дзедава шчасце і снег пасыпаў густы і спорны. Але што ж рабіць далей?

Выбраў зацішнае месца прысланіўся да старой яліны пад навісцю спущаных прысыпаных снегам галін дастаў раменны капшук наклаў у люльку тытуню выкрэсіў агню закурыў. Пыхкае дзед Талаш люлькаю выпускаючы дымок за дымком. Клубочкі дыму працэдзваючыся праз яловыя лапкі выбіваюцца на прастор і гінуць у зімнім паветры а сам дзед думае ды разважае. Паразважаўшы прыходзіць да думкі што трохі пагарачыўся. Добра яшчэ што Максім утрымаў яго рукі было б горай калі б ён засек жалнера. І невядома што сталася б з яго сынамі і бабкаю Настаю... Ох, паганцы! І нагнаў жа іх чорт на яго галаву. І як было іначай рабіць з імі? Прасіў маліў іх як добрых становіўся на калені а яны толькі здзекваліся з яго як бы ён і не чалавек. І калі дзед Талаш пачынаў прыпамінаць як абышліся з ім жалнеры то злосць з новаю сілаю агортвала яго і тады ён шкадаваў чаму не расшчапіў галоў гэтым грабежнікам.

У выніку ўсіх гэтых думак і разважанняў само сабою напрошвалася пытанне аб тым як даведацца што сталася там дома з яго сынамі і жонкаю і як расцэньваецца яго ўчынак.

Якуб Колас. Дрыгва

164. Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку пры простае мове. Прааналізуйце яе структуру і месца ў сказе.

1. “Што ж?” – падумаў Міхась сам сабе. – Вучыцца – дык вучыцца!” (Якуб Колас). 2. Гукну: “Я рад” – і стогалосым рэхам пацвердзіць гай, што сапраўды я рад (П.Панчанка). 3. З воклічамі: “Каваць плугі! Сярпы каваць!” кавалі бягуць да сваіх кавадлаў (А.Якімовіч). 4. Яна сказала : “Добры дзень” і прайшла міма (І.Шамякін). 5. “Не інакш як узяў убок, – падумаў Рыгорка нарэшце і затрывожыўся: – Гэтак і заблудзіцца лёгка!” (Т.Хадкевіч). 6. Суседка сказала, што

Слава бесперапынна пыталася: “Дзе мама?” і не верыла, калі казалі, што “мама скоро прыедзе” (К.Чорны). 7. Праз насцеж адкрыты балкон басавіта “Ой, Нёман, ой, бацька мой Нёман...” ліецца, і плыве, і плыве над вярхамі залочаных крон... (А.Звонак). 8. Не раз на жалабы Міхала ляснічы так казаў, бывала: “Што ж? Добры конь і цягне дужа!” і не спускаў Міхала з гужа (Якуб Колас). 9. Кінутыя цівунамі на адыходзе словы: “З панам не жартуй!” не выходзілі з Пракопавай галавы (А.Якімовіч). 10. Дзядзька дае “добры вечар”, мы дзякуем гаспадыні за вячэру... (М.Лужанін). 11. Ліда запляскала ў далоні, закружылася: “Ах, як хораша, як прыгожа” і заспявала сваім тоненькім галаском: “Ёлка, ёлка, зялёная іголка...” (Т.Хадкевіч). 12. Трывожыцца Аленка: “Ці здолееш ты, Сцёпачка, да канца работу давесці?” – думае яна (Якуб Колас). 13. “Пісьменнік вялікай душы” – кажуць пра Кузьму Чорнага людзі, якія добра ведаюць яго творы (К.Крапіва).

165. Складзіце або выпішыце з твораў мастацкай літаратуры прыклады тэкстаў з рознымі формамі простае мовы (маналог, дыялог, полілог). Письмова ўкажыце адрозненні паміж імі.

166. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Пастаўце патрэбныя знакі прыпынку. Ахарактарызуйце структуру сказаў з чужаслоўем.

Но ни на кого не произвело такого впечатления посещение свахи как на Марусю. Бедную девочку бросило в сильнейшую лихорадку. Дрожа всеми членами она упала в постель спрятала пылающую голову под подушку и начала насколько хватало сил решать вопрос

Неужели?!

Вопрос головоломный. Маруся и не знала что ответить себе на него. Он выражал и её удивление и смущение и тайную радость в которой ей почему-то стыдно было сознаться и которую хотелось скрыть от себя самой.

Неужели?! Он, Топорков... Не может быть! Что-нибудь да не так! Перебрала старуха!

И в то же время мечты сладчайшие заветные волшебные мечты от которых замирает душа и горит голова закопошились в её мозгах и всем её маленьким существом овладел неизъяснимый восторг. Он Топорков хочет её сделать женой а ведь он так статен красив умен! Он посвятил жизнь свою человечеству и ... ездит в таких роскошных санях!

Неужели?!

Его можно любить! порешила Маруся к вечеру О я согласна! Я свободна от всяких предрассудков и пойду за этим крепостным на край света! Пусть мать скажет хоть одно слово и я уйду от неё! Я согласна!

Другие вопросы второстепенные и третьестепенные ей некогда было решать. Не до них было! При чём тут сваха? За что и когда он полюбил её? Почему сам не является если любит? Какое ей было дело до этих и до многих

других вопросов? Она была поражена, удивлена... счастлива... достаточно было с неё и этого.

А.П. Чехов. Цветы запоздалые

КАНТРОЛЬНАЯ ПРАЦА

1. *Запішыце тэкст, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку. Падкрэсліце сказы з чужаслоўем.*
2. *Пісьмова укажыце спосаб перадачы чужаслоўя.*
3. *Пабудуйце схемы складаных сказаў з чужаслоўем.*
4. *Пісьмова ахарактарызуйце структуру сказаў з чужаслоўем.*
5. *Вызначце від прастай мовы ў адпаведных сказах. Укажыце, што перадае прастая мова: а) выказванне іншай асобы, б) уласныя, раней выказаныя, словы, в) нявыказаныя думкі. Пісьмова укажыце форму прастай мовы: а) рэпліка, б) маналог, г) палілог.*

Варыянт I

Дзед Стукач бабка Тацяна нявесткі і старэйшы сын Стукача Апанас пачалі вылічаць калі ў іх быў Шпак з будкі. Выходзіла што адзінаццаць дзён якраз прайшло. Бабка Тацяна вынесла сваю прасніцу маладзіца Мар'яна сказала што куцця ўжо даўно стаўлася; крупы выбралі а ступу выкацілі вон у сені. Раз свята дык свята. Аўгеня пайшла дадому пэўная ў тым што сёння свята. Не заходзячы ў хату яна заскочыла да Лукаша ў клуню і накрычала на яго што ён не святкуе і яе збіў і ўвёў у грэх.

– Ты ж паслухай стары пенё ці малоціць хто?

Югасю у сваю чаргу занепакоіла старая Лукашыха: а можа і праўда што заўтра свята? Накінуўшы кажух яна пайшла да свае кумы Насты. Наста цвёрда вяла падлік святам і строга сачыла за квадрамі месяца.

Я ўжо чула што некаторыя збіраюцца святкаваць сёння але свята я напэўна ведаю заўтра. Піліпавы хлопцы ўжо даўно паехалі ў лес з сякерамі.

Не прайшло і чвэрці гадзіны як па ўсёй вёсцы толькі і было гутаркі што пра свята пры гэтым ясна адзначыліся два станы святочны і будны. Кожны стан меў вельмі паважных прадстаўнікоў свайго кірунку што ніякім чынам не маглі дайсці да згоды бо кожная рука мела вельмі моцныя доказы на якіх засноўваліся іх пазіцыі на конт свята.

Якуб Колас. На ростанях

Варыянт II

Два старэйшыя вучні якія рыхтаваліся да экзамена прыйшлі і сказалі настаўніку што ўсе ямкі пакопаны.

Збярыцеся ў школу я вам скажу колькі слоў і пушчу дамоў.

Вясёлы дружны шум уварваўся ў школу звонкія шчаслівыя дзяцінства галасы напоўнілі ўвесь дом.

Настаўнік увайшоў пахваліў дзяцей за работу і сказаў ім

Заўтра ўжо кніг не прыносьце. Вазьміце колькі рыдлёвак (ён пазначыў большых вучняў) і збярыцеся тут. Пойдзем у лес накапаем дрэўцаў і пасадзім іх у ямкі што вы сёння прыгатавалі. А цяпер ідзіце дамоў!

Настаўнік не хадзіў нікуды ўвесь вечар. Гэта здарэнне, гэты агнявы пацалунак панны Ядвісі напоўніў яго шчасцем і яму здавалася што гэтага шчасця стане надоўга. Ён перажываў кожны момант свайго шчасця над некаторымі затрымліваўся доўга... Чаму яна сказала што кінецца пад машыну калі ён пасмее пацалаваць яе і нават паклялася памяццю мацеры? Чаму кінула яна яму “дурань”, а потым як бы пакаялася ў гэтым і падарыла яму такую добрую ўсмешку як бы ёю перапрашала за гэта зняважанне? Ён хадзіў па пакоіку і ўсё думаў аб ёй.

Якуб Колас. На ростанях

**СКЛАДАНАЕ СІНТАКСІЧНАЕ ЦЭЛАЕ
(ЗВЫШФРАЗАВАЕ АДЗІНСТВА).
ПЕРЫЯД. АБЗАЦ**

167. Прачытайце тэксты. Вызначце тып сувязі (наслядоўная, паралельная) паміж сказамі складанага сінтаксічнага цэлага. Растлумачце, чым адрозніваюцца гэтыя тыпы сувязі.

1. З высокага ўзгорка над возерам, дзе стаіць невялічкая вёсачка, вельмі добра відна гэтая дарога. Яшчэ лепш відаць яна з таго месца за панскім садам, дзе стаяць высокія, тоўстыя дубы.

Спачатку роўная, бы дзве нацягнутыя струны, яна крута ўздымаецца на гару за возерам, потым забірае ў бок дубовага лесу, затым адыходзіць управа і некаторы час ідзе з ім поплич. Яшчэ далей – і яна зліваецца з полем, знікае з вачэй. Толькі разложыстыя прыдарожныя вербы, агорнутыя сіняватаю смугою, адзначаюць яе маўклівы бег на захад.

Якуб Колас. Туды, на Нёман!

2. Пад высокім скляпеннем пануе велічная цішыня. Нідзе ні гуку, ні руху, ні ветрыку, ніводзін лісток не варухнецца, ніводнай птушкі не чуць. Светла, спакойна і суха. Сонечнае святло пранікае шырокімі палосамі паміж магутных ствалоў, залатымі праменьчыкамі, вясёлымі стрэлкамі прабіваецца скрозь шчыльную кучаравую лістоту, нібы адлітую з бронзы і медзі.

В.Вольскі. Палессе

3. Шчодрая на таленты віцебская зямля. Тут нарадзілася шмат вядомых людзей – асветнікаў, пісьменнікаў, мастакоў, артыстаў, вучоных, палітычных дзеячаў, герояў ратнага і працоўнага подзвігу. У сіваю мінуўшчыну тут шырока былі распаўсюджаны розныя рамёствы, якія іншы раз падымаліся да вышынь сапраўднага мастацтва. Незвычайнага росквіту дасягнулі скамароства, школьны тэатр, батлейка, народная драма. Тут, пад Полацкам, у фальварку Палівачы, мясцовы самародак Ігнат Буйніцкі арганізаваў першы беларускі прафесійны тэатр.

С.Пятровіч. Тэатр над Дзвіной

4. Паабапал жвірыстай дарогі калышыцца летаўні быльнік, і веснавая шырыня вее над неабдымным полем. Неба сіняе, сонечнае; над дарогай тонкі, як туман, падымаецца пыл – плыве вецер з-за сініх лясоў, і на дзёрнавых узмежках пры жоўтых каляінах шуміць сухі палын ... Моцна шумяць голыя яшчэ кусты, а за імі, далей, пярэсцяцца колеры зямлі: зялёныя ўзгоркі, ціхія лагчыны, рэдкія чорныя палосы першай раллі і летаўныя шэрань веснавой цаліны.

К.Чорны. На пыльнай дарозе

5. Ва ўсе часы чалавек імкнуўся ўвекавечыць імёны і справы не толькі герояў, але і сваіх родных, блізкіх. Для гэтага выбіраліся розныя формы, але асабліва часта звярталіся па дапамогу да каменя. У свядомасці людзей камень

увасабляў вечнасць, непахіснасць, заўсёднасць. Яму і давяралі захоўваць патрэбнае імя. У Беларусі для гэтых мэтаў служылі валуны. Іншага вечнага матэрыялу пад рукой не было. За стагоддзі сабралася шмат камянёў з надпісамі імёнаў. Ёсць і простыя, без якіх-небудзь знакаў глыбы, з якімі, паводле падання, звязаны ўчынкi або падзеі ў жыцці вядомых людзей.

Э.Ляўкоў. Маўклівыя сведкі мінуўшчыны

168. Прачытайце тэксты. Вызначце, якімі сродкамі ствараецца складанае сінтаксічнае цэлае (лексічныя паўторы, займеннікі, сінонімы і інш.).

1. Ва ўсе бакі разбегаліся лясістыя далі. Цёмна-зялёнымі хвалямі прасціраліся да небасхілу і хаваліся ў сінняй смуге векавыя непраходныя пушчы. Блакітнымі лентамі прабіваліся рачулкі і ручаі скрозь дрымучыя лясы, кавалкамі абярнутага на зямлю чыстага неба сінелі азёры. Туліліся да іх узбярэжжа рэдкія селішчы, жыхары якіх карчавалі і выпальвалі лес, каб засеяць які палетак, хадзілі з лукам і рагачынай на мядзведзя і тура, ставілі пасткі, шукалі і даглядалі борці, маліліся і прыносілі ахвяры сваім багам.

Т.Хадкевіч. Песня Дзвіны

2. Неспадзявана мароз, раптоўна наваліўшыся на Палессе, пасля некалькіх ціхіх і мяккіх дзён на сходзе зімы, пратрымаўся нядоўга. Надвор'е змянілася адразу. Паветра стала цёплым і лагодным, а над далечамі балот і палёў звисла сінеча-смуга – адзнака цяпла і адлігі. Асеў глыбокі снег па лясках і балотах. Жычліва калыхнуў паўднёвы вецер настываючыя галіны, атрос засеўшыя на іх белыя снежныя покрывы, з песняю на веснавы лад прайшоўся над акачанелымі хмызнякамі і вясцю аб вясне шаргануўся па саламяных стрэхах сялянскіх хат. Вяселей зірнулі на свет вызваленныя ад холаду дрэвы, радасна адгукнуліся густым шумам на павевы цёплага ветру. Заплакала зіма пад капяжамі мільёнамі слёз. Размяклы, працяты вадой снег гурбінамі папоўз з саламяных стрэх, трывожным шэптам парушаючы цішыню, а на вуліцах і дарогах пачалі выступаць жаўтавата-мутныя лужыны, і рушылі ў свае дарогі першыя веснавыя ручайкі-перавальчыкі. Гімнамi вясне зазвінелі звонкія песні жаваранкаў... У тысячах з'яў заўважалася набліжэнне вясны, вясны ранняй і дружнай.

Якуб Колас. Дрыгва

3. Праясніліся далі палёў. Вяселей стала. Бы тыя апушчаныя павекі вачэй, падняліся бялява-дымныя заслоны неба. Яснымі лазуркавымі вачамі зірнула яно на зямлю, на гэтыя курскія разлогі, перарэзаныя глыбокімі ярамі, заросшымі дубняком і дзікімі грушамі. Заіскрыліся, заблішчалі на сонцы белыя абрусы снягоў. Жывым срэбрам ускалыхнуліся ручайкі і пакаціліся з узгоркаў у глыбокія яры, у лугавіны.

Якуб Колас. Туды, на Нёман!

4. На Маладзечыншчыне, бадай, раней, чым дзе, зразумелі, што прыдарожны камень – помнік не толькі прыроды, але і гісторыі свайго краю. Вялікая заслуга ў гэтым належыць вядомаму краязнаўцу і энтузіясту Вячаславу Ляшковічу. Па яго ініцыятыве дзесяткі валуноў ператварыліся ў манументы. Кожны з такіх помнікаў індывідуальны, не падобны на іншыя, у той жа час усе яны стылёва адзіныя. Гэтае адзінства стварае натуральны камень.

Э.Ляўкоў. Маўклівыя сведкі мінуўшчыны

5. Трэці Статут Вялікага княства Літоўскага набыў шырокую еўрапейскую вядомасць. Ён перакладаўся на польскую, нямецкую, лацінскую, французскую мовы, выкарыстоўваўся на Маскоўскай Русі пры падрыхтоўцы Саборнага ўлажэння 1649 года, у судах Эстоніі і Латвіі. Статуту было наканавана доўгае жыццё. Ён дзейнічаў усе 17 і 18 стагоддзі, толькі ў 1840 годзе царскі загад скасаваў яго адначасна з афіцыйнай забаронай назваў “Беларусь” і “Літва”, якія жорсткай фантазіяй рускага самадзержца ператварыліся ў “Паўночна-Заходні край” неабсяжнай імперыі.

К.Тарасаў. Глосы да часоў Жыгімонта Старога

6. Лес шумеў неяк вельмі нудна. Лес рэдка калі маўчыць. Прывычнае вуха лавіла ў ім галасы, але ніхто яшчэ не ўнікнуў у тайну яго мовы; толькі сэрца смутна адгадвае ў ім нуду і трывогу.

Касматыя яловыя вяршыні трасліся, як у шалёным танцы. Лапы то падымаліся, то апускаліся, як бы лавілі нявіднага ворага, які не даваў спакою і прымушаў трасціся лес.

Лес шумеў. Смутна шумеў стары лес.

Якуб Колас. Васіль Чурыла

169. Параўнайце суадноснасць у тэкстах абзацаў і складаных сінтаксічных цэлых. Акрэсліце, як уплывае супадзенне або несупадзенне абзацаў і складаных сінтаксічных цэлых на сэнсавую, стылістычную і інтанацыйную арганізацыю тэкстаў.

1. Булькае вада над навісшымі лазнякамі.

Булькае чорнымі пузыркамі, бо як сажа – цёмная ноч. Для поўначы блізка. Над Бугам мёртвая цішыня, толькі там, пад лазнякамі, чуюцца прыдушаныя ўсплёскі вады. Не разбярэш адразу, ці то хвалі на хвалі сярдуюць і злосныя б'юцца адна аб другую, наганяюць адна адну і ў бяссілі сваёй барацьбы ліжуць пясок прыбярэжныя языком вадзяным, халодным... А мо насцілаюць манцёры масты – надуўныя пантоны.

Так, насцілаюць.

Мы ляжым у лазняках і чакаем з хвіліны на хвіліну, калі скажучь нам:

– Па два ў рад, на пантоны.

З-за Буга глядзяць у цёмнай слепені тысячы вачэй смерці, глядзяць таемныя, невядомыя, як дно Буга начнога. Мы павінны ўзяць той бераг, адагнаць

вочы смерці далей, каб на тым беразе сустрэць сонца, а з ім разам залатую радасць жыцця і поспех наступлення.

М.Лынькоў. Над Бугам

2. Ліха быццам абмінула, абышло бокам гэты край. І ўжо здавалася: так тут і будзе, нішто ніколі не зменіцца.

Ды ўсхадзіўся, закружыў, завіхурыў, падзьмуў вецер, нагнаў хмар. Пасыпаўся дождж, дробны, нудны, халодны. Неяк ураз пабурэла трава, пажоўкла лісце на дрэвах; балоты, лясы, палі набрынялі вадою; на дарогах захлюпала гразь.

Паказалася, зірнула з-за хмар сонца, але не ранейшае, лагоднае і вясёлае, а нібы астуджанае, нечым напалоханае.

Пацягнуліся ў вырай птушыныя кліны і чароды.

Паплыло-пацягнулася павуцінне бабінага лета.

І сумна, невыносна было тое бачыць: куды ўсё мкне, чаму пакідае свой родны кут?

Б.Сачанка. Вялікі Лес

3. ...За акном пачынае світаць. Вялікі, поўны месяц вось-вось пабялее, закончыць дзяжурства над полем, перадасць яго сонцу.

А трактар гудзе і гудзе...

“Зайдзі, зайдзі, Сярожа, яшчэ раз. Апошні разок!..”

Галя глядзіць удаль, успёршыся рукамі і грудзьмі на падаконнік.

А гул усё, здаецца, набліжаецца. Так, ён бліжэй, штараз бліжэй!.. “Ідзі, ідзі адтуль, дарагі мой, куды ты пайшоў пад песню свайго гармоніка на вуліцы, пад цокат падкоў на дарозе, – з той яснай стараны, адкуль ты не вяртаўся гэтак доўга!..”

Збылося!

Трактар спыніўся. Рокат замоўк.

Я.Брыль. Галя

170. Падзяліце тэкст на абзацы, абгрунтуйце вашу думку, параўнайце свой тэкст з арыгіналам.

Старожка ўжо злёгка пахрапвала ў кухні на печы, а Лабановіч усё яшчэ не лажыўся. На сталe гарэла лямпа пад светлым абажурам і ляжала разгорнутая кніга, якую чытаў настаўнік. На гэты раз чытанне штось не ладзілася, і Лабановіч часта адрываўся ад кнігі, пахаджаў па пакоі і думаў. Новае месца, новыя людзі і тая работа ў школе, якую трэба было распачынаць на гэтых днях і да якой ён так доўга гатаваўся, – усё гэта займала яго думкі, і яму было лёгка і добра, бо так многа новага і цікавага спадзяваўся ён спаткаць на першай сваёй дарозе незалежнай грамадскай працы. Яму па душы быў і гэты глухі куток Палесся, аб якім яшчэ дома так многа цікавага наслухаўся ад аднаго старога аб'ездчыка, і гэты народ з яго асаблівай моваю і звычаямі, так не падобнымі да мовы і звычаяў тых беларусаў, з гушчы якіх выйшаў Лабановіч; гэты некрануты край старажытнасці,

якая на кожным кроку кідалася яму ў вочы і затрымлівала на сабе ўвагу, і гэты выгляд самой мясцовасці, агульнага тону якой не мог яшчэ ўлавіць Лабановіч, але ў якой таксама было многа цікавага і, на яго погляд, паважнага. Што ні кажы, а жыццё, ужо само па сабе, ёсць радасць, вялікае шчасце, бяспечны дар. Ёсць важныя дзве часціны, з якіх складаецца жыццё, і яго глыбокі сэнс і характэр – чалавек і прырода. Бо ніколі не страціць для нас цікавасці чалавек, бо праяўленне яго розуму бяскрыўдна, бо дарогі яго не вызначаны, бо формы яго жыцця і яго адносін да другіх людзей бясконца разнастайныя, канчаткова не вызначаны і ніколі не могуць стаць канчатковымі. А прырода! Колькі вялікага задавальнення дае нам яна! Бо прырода – найцікавейшая кніга, якая разгорнута прад вачамі кожнага з нас. Чытаць гэту кнігу, умець адгадаць яе многалучныя напісы – хіба ж гэта не ёсць шчасце? Адно толькі шкада, што наша жыццё малое для таго, каб начытацца гэтай кнігай. З такімі думкамі Лабановіч прыпыніўся каля акна. З двара пазірала цёмная, чорная ноч. Неба, абложанае нізкімі хмарамі, здавалася, усё цяжэй навісала над аголенай зямлёй. Непраглядны змрок і сыры туман спляліся густа-густа і як бы глынулі гэтую закінутую між балот і лесу невялічкую вёску. “Якая цемра!” – жахнуўся малады настаўнік. Яму было прыемна пачуваць, што ён цяпер у гэтым цёплым і прытульным пакоіку, дзе прыветна і так многазначна гарыць лампа пад белым абажурам, дзе ўсё так ціха і спакойна і нішто не прабівае думак. І тут жа паспагадаў ён і тым падарожным, якім так ці інакш прыходзіцца ехаць ці ісці ў гэты глухі час ночы па цёмных і гразкіх дарогах, праз брады і грэблі сярод лесу і балот.

Якуб Колас. На ростанях

171. Ахарактарызуйце структурныя асаблівасці перыяду. Растлумачце знакі прыпынку. Пабудуйце схемы складаных сказаў.

1. І тапаліны пах, і шорах зерня,
І над труною горкі матчын плач,
І выкрык развітальны паравоза,
І галасы з камічных караблёў,
І смех дзяцей,
І ворагаў пагрозы –
Жыццё сваё навек я з вамі сплёў.

П.Панчанка

2. Увосень скрозь пахлі смалой новыя сцены, з лесу цягнула грыбной духмянасцю, дзятлы дзяўблі кару сухіх дрэў, збіраліся ў вырай буслы, на высокім сцябле ўзнямаўся к стомленаму за лета сонцу жоўты тур і запозная кветка малачайніку, жалуды даспявалі на дубах, чалавечую цішыню ўраўнаважвала цішыня прыроды, і – божа мой, як тут добра жыць, – думаў часта Марынін бацька.

К. Чорны

3. О, што вы, што вы, прайдзісветы!
Не можа беднай быць зямля,
Дзе так буе ў красках лета,
Дзе пахне цёпла так ралля,
Дзе вышай воблакаў – вяршыні,
Дзе ў рэчках нашых столькі сіні,
Дзе сонца стоміцца, няйначай,
Пакуль завершыць свой абход,
Дзе людзі адначасна бачаць
І захад сонца, і ўсход.

Я. Сіпакоў

4. Ці коска звоніць у час касавіцы,
Ці песню дзяўча запяе,
Ці неба зазье ў агнях бліскавіцы,
Ці вецер у палях зазлуе,
Ці гром гучнабежны пракоціцца ў хмарах,
Ці грукне над лесам пярун, –
Усё водгук знаходзіць у вольных абшарах,
Усё іх дакранаецца струн.

Якуб Колас

5. Лесе мой шумны!
Можа нікому я столькі не вінен,
Як табе:
За хаціну з бяргвенняў павучых,
За калыску з дошак скрыпучых,
За пугоўі, вудзільны і лыка,
За лучыну, якой над кнігай свяціў мне
За песню, якой да сябе мяне клікаў,
За цяпло ў час мяцеліцы зімняй,
За накат над аколам пячаным,
За ўсе агнястрэльныя раны.

М. Танк

6. Там, дзе сосны гурбою заглядаюцца ў высі,
Дзе чароты сцяной над вадой узняліся,
Дзе арэшнік развесіў гронкі вочак-арэхаў, –
Заблудзілася ў лесе зялёнае рэха.

К. Кірэнка

7. Лес з паўдзённай задумай,
Мёду пах над лясоўкай,
Шэпат тонкіх лісточкаў,

Грабаў важкія цені,
У празрыстых падсочках
Прамянёў зіхаценне, —
Яго ўсё заклікала,
Каб пабыў ён, застаўся.

К.Кірэенка

8. Пакуль яшчэ ў сівых дзядоў у вуснах тояцца паданні;
Пакуль сланечнік будзіць зноў мяне ў вераснёўскім ранні;
Пакуль мы будзем помніць тых, хто ў святых баях забіты;
Пакуль вясновыя сады выводзяць птушак на арбіты;
Пакуль яшчэ ідуць у бой з маной і раўнадушшам смела, —
То не загінуць мове той, што з вуснаў мацярок зляцела.

Н.Гальняровіч

9. Між натоўпу гор беллагаловых,
Дзе застыла чорная рака,
Дзе хадзілі часам звераловы
На пясца, агнёўку, каланка,
Дзе стаяў кедрач, марозам скуты,
Дзе туманам слалася імгла,
Дзе калісь пракладвалі якуты
Шлях далёкі на Андыгалах, —
Там, прабіўшы трэшчыну ў граніце,
У грудзях замшалае скалы
Пацякла гарачая крыніца,
Нібы кроў параненай зямлі.

А.Звонак

10. Каб хутчэй пустое зелле,
Колас, ветрам наліваны,
Вецце сплеченага хмелю
І крапіву ля парканаў,
І сагнутую на вытак
Нашых рэк нядолю-гора,
І дубцы сівой ракіты,
І з лапцей усе аборы,
Хмараў звешаныя грывы,
Песні, вырашшыя з плачу, —
У жніво на нашых нівах
Перагнуць на серп гарачы.

М.Танк

КАНТРОЛЬНАЯ ПРАЦА

1. Укажыце тып сувязі паміж сказамі складанага сінтаксічнага цэлага.
2. Назавіце сродкі, з дапамогай якіх створана складанае сінтаксічнае цэлае.
3. Пісьмова ахарактарызуйце структурныя асаблівасці перыяду.
4. Пабудуйце схему сказа.
5. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Расстаўце патрэбныя знакі прыпынку. Пісьмова ахарактарызуйце асаблівасці пабудовы сказаў.

Варыянт I

Заданні 1-2

Агонь заміраў. Канцы перагарэлых пален ляжалі пахаладзелыя вакол вогнішча, а на сярэдзіне ў самым жару датляваў корч, то патухаючы, то ўспыхваючы слабым белаватым полымем. Гаслі і астывалі патрошку і вугольчыкі, пакрываючыся лёгкім белым попелам, і перашэптваліся слабеючымі адзнакамі свайго апошняга жыцця, пераходзячы ў яго іншыя формы, ужо незаметныя для чалавечага зроку. Сіняваты струменьчык дыму бяшумна і спакойна плыў угару і туліўся ў кашлатых шапках старых дзеравяк, як бы шукаючы там сабе прыпынку, каб не згінуць бяследна ў халодных прасторах надзем'я. Было штось журботнае і тужлівае ў гэтым заміранні кастра, быць можа таму, што яно напамінала аб нейкім канцы, аб знікненні жыцця.

Якуб Колас. Дрыгва

Заданні 3-4

Адзінокая, са старым дамком, ані адным дрэвам не прыцененая наднёманская сядзіба, што бачыла маю раннюю маладосць, не багатая на падзеі, але поўная ўсякіх пачуццяў, уражанняў, памятак з малых і сталых гадоў нашага жыцця; сядзіба, сама назва якой звязана з гэтулькімі маімі ўспамінамі, якая прыняла мяне дзіцем, песціла, калі стаў хлопцам, і якая выхавала з мяне, мусіць, аж занадта сур'ёзнага чалавека, – ад цябе пачынаю я сваю вандроўку, табе належыць першая старонка ў гэтай кніжцы!

У. Сыракомля (пераклад К. Цвіркi)

Заданне 5

Покамест слуги управлялись и возились господин отправился в общую залу. Какие бывают эти общие залы – всякий проезжающий знает очень хорошо: те же стены выкрашенные масляной краской потемневшие вверху от трубочного дыма и залосненные снизу спинами разных проезжающих а еще более туземными купеческими, ибо купцы по торговым дням приходили сюда сам-шест и сам-сём испивать свою известную пару чаю; тот же закопченный потолок та же копченая

люстра со множеством висящих стеклышек которые прыгали и звенели всякий раз когда половой бегал по истертым клеенкам помахивая бойко подносом на котором сидела такая же бездна чайных чашек как птиц на морском берегу; те же картины во всю стену писанные масляными красками, – словом все то же что и везде...

Н.В.Гоголь. Мертвые души

Варыянт II

Заданні 1-2

Тысячамі дарог і ў розных кірунках збягае вясною снеговая вада. Як многа гэтых дарог, і як разнастайны яны ў сваім руху і ў сіле свайго імкнення!

Ёсць нейкія заваблівыя чары, паэзія і хараство ў гэтых дарогах-ручаях, што пракладаюць пучіны вясне і адноўленаму жыццю на зямлі, у іх мітуслівым бегу і залівістым бульканні, у вясёлым гомане і ў грозным шуме. Маленькія, кволыя, ледзь заметныя ўпачатку, струменяцца яны, як слёзы, па твары зямлі тоненькімі пакручастымі рысачкамі, набываючы сілы з кожным часам, з кожным крокам руху наперад. І колькі перашкод, колькі нечаканасцей у іх падарожжы! Кожная грудка лёду, кожны парог-гарбінка, выступ зямлі, узгорачак становяць ім замінікі і труднасці ў іх імклівым руху. Але яны бягуць неспіхана, бягуць безупынна, дзе шпарчэй, дзе павольна, абыходзячы перашкоды ці проста зносячы іх з свае дарогі, бягуць, покі не сальюцца ў бурлівыя патокі, покі не ачысцяць зямлі ад снягоў, каб магутным разводдзем пралажыць шырокі шлях для яе новага жыцця.

Тысячамі дарог і ў розных кірунках ідуць і людзі, шукаючы сабе прастору, волі і ўсяго таго, што называюць яны сваёю радасцю і шчасцем.

Якуб Колас. Дрыгва

Заданні 3-4

Калі ж асеннія навіны
Змянялі сад, калі з бяроз
Рваў лісце вецер, а мароз,
Наліўшы ягады рабіны,
Траву губіў, а мы нагой
Узрывалі прэлых лісцяў слой;
Калі патроху чырванелі
Чаромха, ліпа, стройны клён,
А гнёзды змрочныя варон
Між голага галля чарнелі,
І грозны вечара пажар
Пылаў між бура-шызых хмар;
Калі асенні вецер дзіка
Стагнаў і глуха па начах
Грымеў у наш жалезны дах, –

Тады да лета Вераніка
Ад нас знікала ў інстытут
І не будзіла згадак тут.

М.Багдановіч

Заданне 5

У всякого есть свой задор у одного задор обратился на борзых собак; другому кажется что он сильный любитель музыки и удивительно чувствует все глубокие места в ней третий мастер лихо пообедать четвертый сыграть роль хоть одним вершком повыше той которая ему назначена пятый, с желанием более ограниченным, спит и грезит о том как бы пройтись на гулянье с флигель-адъютантом напоказ своим приятелям знакомым и даже незнакомым шестой уже одарен такою рукою которая чувствует желание сверхъестественное заломить угол какому-нибудь бубновому тузу или двойке тогда как рука седьмого так и лезет произвести где-нибудь порядок подобраться поближе к личности станционного смотрителя или ямщиков, – словом у всякого есть свое но у Манилова ничего не было.

Н.В.Гоголь. Мертвые души

ЗМЕСТ

Прадмова

Словазлучэнне

Кантрольная праца

Сказ

Кантрольная праца

Галоўныя члены сказа

Кантрольная праца

Даданыя члены сказа

Кантрольная праца

Аднасастаўныя сказы

Кантрольная праца

Няпоўныя сказы

Кантрольная праца

Аднародныя члены сказа

Кантрольная праца

Адасобленыя члены сказы

Кантрольная праца

Параўнальныя звароты

Кантрольная праца

Зваротак

Кантрольная праца

Пабочныя канструкцыі

Кантрольная праца

Устаўныя канструкцыі

Кантрольная праца

Складаназлучаныя сказы

Кантрольная праца

Складаназалежныя сказы

Кантрольная праца

Бяззлучніковыя складаныя сказы

Кантрольная праца

Складаныя сказы з рознымі відамі сувязі

Кантрольная праца

Простая, ускосная і няўласна-простая мова

Кантрольная праца

Складанае сінтаксічнае цэлае (звышфразовае адзінства)

Перыяд. Абзац

Кантрольная праца

Казуля

Гэта было на згоне вясны, калі ясная, чыстая зелень травы моцна пахне густой сонечнай цеплынёю, а ў прыбярэжных лазняках белаю пенаю кіпіць царыца лясоў чаромха, якую ў нас вельмі хораша называюць – калакалуша. А ўвосень таго ж года я ўпершыню ўбачыў казулю ў Велькім балоце, куды хадзілі з маці ў журавіны. Казуля стаяла якраз насупраць старога крушынавага куста, потым здрыганулася, паглядзела на нас і, высока паднімаючы над мохам ногі, пасігала ў кусты.

...Казуля выйшла з затуленага кучмастымі елачкамі акапа, дзе аблюбавала сабе лежбішча. Стаялі адліжныя дні, і снег набрыняў вадой, быў цяжкі і сіні, з яго тырчалі аранжавыя лустачкі кары і шыгаллэ. Снег і паветра пахлі жывіцаю. Рухі ў казулі былі спакойныя, як бы млявыя, а ў вачах бліскалі трывожныя агеньчыкі: яна паўгода ўжо насіла ў сабе новае жыццё. Казуля рабіла ўсё, ахвяравала сваімі радасцямі і спакусамі, каб гэтае жыццё паявілася на свет. Яна знарок адбілася ад статка, нават уцякала ад гордага прыгажуна казла, які пад канец лета і ў верасні быў незвычайна пшчотны і ласкавы з ёю. У казулі быў добры нюх, і яна чула пахі як вабныя, жаданыя, якія ўлівалі ў яе спружыністае цела сілу і бадзёрасць, так і трывожныя, ад якіх сутаргава кідалася ўбок.

Сёння дзень пачаўся для яе прыемнымі пахамі. Сонца добра прыпякала, і было чуваць, як асядае, шамаціць, бы сена, снег. Ёй да няўцерпу закарцела паласавацца сенам, і яна рызыкнула выйсці на дарогу, па якой, ведала, машыны возяць сена. Зялёнае, духмянае, мятны мурог ды ніцы гарошак, яно кружыла галаву, і здавалася, што ўвесь лес танцуе перад ёю.

Казуля ішла памалу і лёгка дыхала, каб водар сена не так густа разліваўся па жылах, бо тады у яе пачынаў балець пад грудзінаю живот, які з кожным днём становіўся тужэйшы і тужэйшы. Абапал дарогі густа раслі елачкі, папараць ды асіннік і маскіравалі яе. Сена сама болей натрушвалася ў лагчыне, дзе было шмат калдобін. Раптам, ужо блізка ля дарогі, казуля замерла: пачуўся гуд матора. Стаяла з паднятаю пярэдняю нагою і слухала: гуд быў не натужны, з падвывам, а нейкі лёгенькі, мяккі, як трапятанне бяросты ў вецер. Яна насцярожылася. Павярнула галаву і пачула, як на шыі заскрыпелі пазванкі, а спіну ад самых рагоў да хваста пранізаў гарачы востры, як страла, звон.

Гуд бліжэў, і ўжо запахла дымам, і тады казуля ўбачыла ў прасветліны між дрэў гарбатую жоўтую, як балотная сыраежка, пачвару-легкавушку: яна плаўна зыбалася, паўзла; на калдобінах нудліва зныбела, бы той дзікі хворы парсючок, якога неяк напаткала казуля на краі аўсянага поля.

Прырода жыве інстынктам; невядомая сіла падкінула казулю ўверх і на лёгкіх, высокіх нагах панесла ў гушчар.

Майскаю раніцаю ў небе ляцеў рэактыўны самалёт і, набіраючы хуткасць, выбухнуў так, што страсянулася наваколле. Акурат у гэты час у Велькім балоце ў акопе пад густымі елкамі курчылася ў пакутах мацярынства казуля. Ад выбуху

здрыганулася не толькі зямля, але і казуля – з ялін пасыпалася жоўтая леташняя ігліца, і ўжо не толькі на казулю, а і на двух мокрых плямістых цялятак, што квола сучылі нагамі і жмурылі мутныя, блакітныя вочы. Сонца прабівалася скрозь гушчыню елак і мяккімі зайчыкамі скакала па спінах цялятак, па маладым пакучым верасе, і ўся гэта стракатая мазаіка надавала цёплую вясёлую акрасу маленькаму кавалачку зямлі.

Паводле У.Рубанавы

Прыблудны грак

Неўзабаве пасля вайны, нейк пад восень, на гарадской Коласавай сядзібе з'явіўся грак. Ці то, акалечаны з рагаткі, рынуўся ад крыўдзіцеляў у адчыненую брамку, ці то, прыхварэўшы, шуснуў за агароджу, прываблены засенню дубоў і яблынь, мноствам кустоў арэшніку і ягадніку – ёсць дзе схаватца і добра адседзецца ў зацішку. Падрабязнасцей граковага з'яўлення не ўсачылі, а ўбачылі яго выпадкам, калі перабягаў з аднае свае схованкі ў другую.

Хаваўся ён больш у гусцейшым зарасніку, а калі крыху акрыяў, асмеліўся выходзіць на чыстую мураву і нават да дзвярэй дрывянога хлешчука, дзе на лаўцы адпачываў Канстанцін Міхайлавіч. І грак, не баючыся, павольнага ў кроку Коласа, патупваў блізка каля яго, браў ежу амаль што з рук. Усіх іншых жыхароў дома асцерагаўся, уцякаў, нават спрабаваў падлятаць, але махаць то махаў крыламі, а ў паветры аддзяжацца не мог.

Так і дабыўся калека-грачок да першага снегу, хоць і паправіўся ўжо, жывучы на дармовых харчах.

– Змерзне, небарака! – Колас вярнуўся з праходкі па зацярушаным шэранню

садзе, дзе ўжо аказваўся першы маразок.

Пацёр рукі, сядячы за абед, і пачаў уголас думаць, якой даць рады, каб

птушка перазімавала ў цяпле. Забыўся нават, што злаваў на граковая племя ў

час іхніх крыклівых адвячоркаў, калі птушкі ўмошчваліся нанач на прыхатнія

сосны. Тады ён наракаў і ляў іх чорнымі дармаедамі: ломяць, бачыце, галлё, а

дрэвы праз гэта ўсыхаюць.

Пачалі рабіць захады прыстоіць грака на жылло ў цёплай прыбудовы. Але, пакуль тое што, здарылася адліга, снег растаў, а галоўнае, не было для каго старацца даху: грак знік.

– Наўрад, каб ён перазімаваў,– патужыў Колас.– Лётаць не можа, ды і раздурэў на ўсім гатовым. Калі не падаб'юць і не хто з дужэйшай дзюбаю, здохне з голаду, бядак.

Напрадвесні, выходзячы на работу ў акадэмію, Канстанцін Міхайлавіч заўважыў, як ад брамкі адбеглася вялікая худзенькая птушка. Нешта знаёмае здалося ў ёй: грак і, магчыма, той самы!

Колас пакінуў брамку адчыненай, а сам адышоўся, нібыта нічога не прыкмеціў. Зрабіў некалькі крокаў, пастаяў за рогам плота і вярнуўся. Зазірнуў у двор: грак ужо быў там: шукаў спажывы каля скрынкі з адыходамі.

Гракова гасцяванне цягнулася з месяц, пакуль не стала добра цёпла. З мясцін зімовага бытавання паварочваліся ягоныя родзічы, зноў пачалі абсядаць сухавернія сосны, выклікаючы Коласава незадавальненне. Да гэтай крыклівай кампаніі прыхатні грак не далучаўся, хоць ахвотна дапускаў да пасыпанай яму ежы. Спроб лётаць ён не рабіў, толькі задзіраў галаву, калі на верхавінах начлежнікі пачыналі перагаварвацца перад сном на сваёй, адным ім зразумелай мове.

І ўсё ж аднойчы, калі Колас выйшаў раніцаю пасыпаць зерня, птушка на голас не прыйшла. Глянуў на дрывотню – пуста.

Канстанцін Міхайлавіч выказаў надзею: можа, заляціць на абед. Дарма: грак не з'явіўся ні на вячэру, ні назаўтра. Колас пытаўся ў хатніх, у шафёра Сяргея,– і гэты нічога не дагледзеў.

Колас з усмешкаю разважыў так: падужэўшы на трывалым хлебце, грак не вытрываў штовячэрняй птушынай балбатні над галавою і наняў недзе цішэйшы куток. Ці, можа, залётныя начлежнікі ўстыдзілі яго: што ж ты, браток? Маеш крылы, а бадзяешся па зямлі з куранятамі! Вось ён і паляцеў разам з усімі а там знайшлася пад густ сяброўка, трэба было будавацца, пайшлі дзеткі: паспрабуй накармі ды навучы лётаць... Глядзіш, новы клопат: ці рыхтуйся да зімы, ці збірайся ў вырай.

Паводле Максіма Лужаніна

Чалавек паганскай веры

Чэрвень. Горача. Бязвоблачна. Якуб Колас падоўгу сядзіць на ганку

каралішчавіцкага дома. Цярпліва адганяе свежавыламанай галінкай камароў,

якія ў тое лета літаральна заядалі тутэйшае насельніцтва.

Перад змрокам гукае Міхася Лынькова:
– На работу, Міхале!
Лынькоў паліў касцёр. Паліў яго са смакам, умела, то даводзячы да вялікага
полымя, то абкурваючы ўсіх сінім дымком ад знарок накіданых сырых яловых
лапак.

Камары кусаліся ўсё гэтак жа злосна, не зважаючы ні на якія захады. Тады
Канстанцін Міхайлавіч паўтараў вострае слоўца, якое пусціў у абыходак Кандрат
Крапіва: усе, хто едзе ў Каралішчавічы на адпачынак, павінны атрымліваць у
Літфондзе ў дадатак да пуцёўкі хвост – абмахвацца ад камароў.

На лаўцы пад высокай разлапістай ялінаю ён размаўляе з маладым, па-
маладому ружовенькім паэтам. Дрэва – на паўдарозе ад дома творчасці, дзе ўсе
мы жывём, да сталоўкі. Дарогі ўсяе тут метраў трыста, але Канстанцін
Міхайлавіч, ідучы туды і назад, абавязкова робіць прывал. Не заўсёды ад зморы.
Проста яму прыемна пасядзець на лясной сцежцы, паслухаць птушак, перакінуцца
словам з сябрамі. І яшчэ. Тут ён штодня падпякае калючым слоўцам не так густы
падлесак, што не дапускае ветру пад наш дом, як нядбалых гаспадароў лесу.
Асабліва хвалюе Канстанціна Міхайлавіча, што асіннік, вербалоз і іншая лясная
дробязь глушаць мілыя сэрцу дубкі...

Некалькі разоў прабіраў ён леснікоў і лясніцтва. Потым недзе пажаліўся.
Лес працерабілі, пачалі гэта рабіць рэгулярна, і тоненькія хлысцікі дубоў
паразрасталіся ў дужыя высокія дрэвы.

Ноччу ішоў дождж. Каля лаўкі стаяць лужыны вады. Яшчэ зусім рана, але ў
паветры парыць. Усё паказвае на навальніцу.

Канстанцін Міхайлавіч скінуў лёгкія хадакі і сядзіць босы. Час ад часу
акунае пальцы ў цёплую лужынку. Ногі ў яго, нечакана для магутнага
леснікоўскага заводу, вельмі малыя, як дзіцячыя. На ўсе ўгаворы абуцца толькі
махае рукою.

– От вы, дзівакі-людзі! Трэба ж мне босаю нагою зямлі дакрануцца! Хоць раз

на год. Сілы набрацца, паспрабаваць, ці моцна стаю на ёй. А можа і яна

падалася, пачала гойдацца на восі.

Канстанцін Міхайлавіч увесь час усміхаецца. Добры настрой падмацоўвае

начная навальніца і тое, што дождж збіраецца зноў. Ён добра спаў, толькі што

гладка пагаліўся і выглядае зусім маладым.

– Я, браток,– кажа ён паэту,– чалавек паганскай веры. Дарэмна яе так зняважліва празвалі хрысціяне. Ці можа наша слова “паганец” грубейшае за рускае “язычнік”? Паганцы верылі толькі зямлі. У гэтым сэнсе я ім родны брат. Зямля – мая родная маці. Гэта, вядома, рэшткі сялянскай псіхалогіі...

Канстанцін Міхайлавіч, жмурачыся ад сонца, глядзіць на свайго суразмоўніка.

– Ты ж таксама мужыцкай косткі. Павінен разумець. Зямля карміла і корміць селяніна. А ён ёй пакланяецца за гэта... І наогул зямля, і наша – Беларусь...

Паэт успамінае радкі Коласа... Пра тое, што зямля аснова ўсяго... Але Канстанцін Міхайлавіч яшчэ не скончыў, не выказаў свае думкі.

Я ў вайну столькі гаварыў пра Беларусь. Пісаў артыкулы, вершы друкаваў, выступаў на сходах у Маскве, у Ташкенце. Расказваў аб горы нашай зямлі ўсім знаёмым і незнаёмым. І што ты думаеш? Пасля вайны сюды вярнулася многа людзей, што былі ўжо адышлі ад Беларусі. І гавораць мне: гэта ты дапамог нам вярнуцца, бо шмат гаварыў аб харакстве і болі нашай зямлі.

Канстанцін Міхайлавіч крыху нагінаецца і пазірае ў вочы паэту:

– Як бы ты сказаў? Гэта многа ці мала?

Паводле Максіма Лужаніна

Энцыклапедыст са Шчорсаў

Маёнтак Шчорсы дзесьці з сярэдзіны семнацатага стагоддзя атрымаў шырокую вядомасць амаль ва ўсёй Еўропе. З дзевятнацатага стагоддзя ён набыў славу буйнога асяродка культуры і навукі. Сюды, нібы мусульмане ў Мекку, прыязджалі ўсе, хто цікавіўся гісторыяй духоўнай і матэрыяльнай культуры Вялікага княства Літоўскага. Якім чынам і чаму невялікае паселішча ўскрай Налібоцкай пушчы раптам узнялося на хвалю еўрапейскай вядомасці?

Сталася гэта дзякуючы ўсяго толькі аднаму чалавеку – Іяхіму Літавору Храптовічу, высокаадукаванаму і шчодро адоранаму прыродай. У яго каларытнай асобе на рэдкасць суладна спалучаліся дзяржаўны і грамадскі дзеяч, філосаф і асветнік, публіцыст і паэт, гуманіст і прыродазнаўца. Іяхім Літавор Храптовіч паходзіў са старажытнага магнацкага роду, пачынальнікамі якога былі баяры Багдан і яго сын Івашка Літавор. Ужо ў шаснаццатым стагоддзі Шчорсы ўпамінаюцца ў пісьмовых крыніцах як родавае гняздо Храптовічаў.

Іяхім Літавор Храптовіч нарадзіўся 4 студзеня 1729 года ў фальварку Ясянец. Сярод шматфарбнага аксаміту заліўных лугоў вілася прыгажуня-рака Сэрвач з парослыміхмызняком і лесам берагамі. Дзяцінства малога Яўхімкі прайшло на ўлонні маляўнічай прыроды Навагрудчыны. Тут жа ў Ясянцы ён атрымаў першапачатковую адукацыю. Займаліся з ім нанятая настаўнікі і гувернёры. У лік навук, якія даводзілася штудзіраваць падлетку, уваходзілі паэтыка, рыторыка. Захапленне чароўным светам паэзіі І Храптовіч пранёс праз усё сваё доўгае жыццё. Нават у сталым веку ў хвіліны роздуму і смутку ён часта прыпадаў да яе гаючай плыні. Сваё стаўленне да прыроды, прыгажосці, кахання,

маральна-этычных пытанняў будучы граф з аднолькавай лёгкасцю выказаў у вершах на беларускай, польскай і лацінскай мовах.

Пасля заканчэння Віленскай акадэміі, Храптовіч працягвае адукацыю ў Германіі. Пасля для пашырэння агульнага кругагляду і азнаямлення з найноўшымі дасягненнямі эканомікі і філасофіі ён наведвае Францыю, Італію, Швейцарыю, Англію. Грамадская дзейнасць І.Храптовіча была непарыўна звязана з пашырэннем і рэалізацыяй на практыцы ідэй Асветніцтва і фізіякратызму. І.Храптовіч лічыў, што сельская гаспадарка краю даўно чакае карэннай рэарганізацыі, выступаў за асабістую вольнасць і адукацыю сялян.

Імя І.Храптовіча непарыўна звязана з пашырэннем асветы ў краі. Ён быў адным з самых ініцыятыўных стваральнікаў і актыўных членаў Адукацыйнай камісіі. Вялікую надзею Храптовіч ускладаў на навуку і ўсімі магчымымі сродкамі падтрымліваў яе прыхільнікаў. Для аб'яднання аднадумцаў, актывізацыі навуковай дзейнасці ён заснаваў у канцы восемнацатага стагоддзя “Таварыства сяброў навукі”. Займаўся навукай і асабіста сам, выступаючы як тэарэтык і папулярызатар эканамічных і філасофскіх ідэй фізіякратаў.

Яшчэ пры жыцці Храптовіча Шчорсы сталі своеасаблівым навукова-даследчым цэнтрам. Тут было створана ўнікальнае па тэматычным падборы, храналагічнаму ахопу, колькасці літаратуры, архіўных матэрыялаў і твораў мастацтва сховішча. Яго фонды складаліся амаль што з дваццаці тысяч кніг па самых разнастайных пытаннях гісторыі, культуры, філасофіі, эканомікі, сельскай гаспадаркі, у тым ліку і беларускіх старадрукаў, арыгіналаў розных дакументаў, лістоў, прывілеяў і г.д. Пачатак кнігазбору паклаў у сярэдзіне восемнацатага стагоддзя І.Храптовіч і ўсё сваё жыццё няспынна папаўняў яго фонды. Нашчадкі Храптовіча завяшчалі кнігазбор і архіў першаму універсітэту, які адкрыецца на Беларусі. Але гісторыя распарадзілася інакш. Напярэдадні першай імперыялістычнай вайны найбольш каштоўная частка бібліятэкі была вывезена на Украіну і перададзена ў часовае карыстанне Кіеўскаму універсітэту, а пакінутая ў Шчорсах бяследна знікла ў полымі вайны. Але не знікла памяць пра чалавека, да творчай спадчыны якога пастаянна звяртаюцца гісторыкі, філосафы, эканамісты, літаратуразнаўцы.

Паводле С.Цярохіна

Слоўнік:

Фізіякратызм – вучэнне, паводле якога толькі праца землеўладальніка з’яўляецца прадукцыйнай і стварае прыбавачную вартасць.

Арганы на Беларусі

Адна з цікавых, але амаль нявывучаных старонак музычнай культуры Беларусі звязана з бытаваннем на яе тэрыторыі аргана. Гісторыя гэтага “інструмента інструментаў” налічвае на беларускіх землях не менш як пяць стагоддзяў. Найбольш раннія дакументальныя звесткі пра яго належаць да шаснаццатага стагоддзя. У 1568 годзе ў капліцы каралеўскага замка ў Гродне знаходзіўся зроблены “рэгал з флетам”. Хоць апісання гэтага інструмента не захавалася, але, зыходзячы з дадзеных пра аналагічныя інструменты ў Польшчы і Англіі, можна сцвярджаць, што гродзенскі рэгал меў адзін пішчалак і выкарыстоўваўся як у хатніх умовах, так і пад адкрытым небам.

У семнацатым стагоддзі тэрыторыя бытавання аргана на Беларусі значна пашыраецца. У першай палове семнацатага стагоддзя орган з’явіўся ў Нясвіжы, Ружанах, у другой – у Пінску, Паставах і Драгічыне. У гэтых гарадах працавалі добра падрыхтаваныя прафесійныя выканаўцы. У сярэдзіне семнацатага стагоддзя добрыя арганы і арганісты былі ў Магілёве і Мінску.

Хуткае пашырэнне аргана на Беларусі было звязана з дзейнасцю каталіцкай царквы, якая настойліва ўкараняла сваю веру сярод мясцовага праваслаўнага насельніцтва, імкнулася ўсімі сродкамі ўздзейнічаць на яго свядомасць. Таму касцёлы пышна ўпрыгожваліся творамі выяўленчага і дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва, скульптурай, пры іх арганізоўваліся капэлы і аркестры, устанаўліваліся арганы. Веліч аргана, моц і шматфарбнасць яго гучання, разнастайныя выканальніцкія магчымасці прыцягвалі мноства слухачоў.

З пачатку восемнацатага стагоддзя арганы з’яўляюцца нават у месцах, якія аддалены ад цэнтраў. Калі ў гарадскіх касцёлах будаваліся пераважна вялікія арганы, то ў мястэчках і вёсках выкарыстоўваліся звычайна невялікія арганы або перанасныя арганчыкі – пазітывы.

У дзевятнацатым стагоддзі, мяркуючы па колькасці дакументаў, бадай што не было касцёла, які б не меў аргана. Многія з іх, нягледзячы на няўмольны час і жорсткія войны, што пракаціліся праз Беларусь, захаваліся да нашага часу і даступны да непасрэднага вывучэння.

На Беларусі навучанне ігры на аргане адбывалася ў школах пры касцёлах і манастырах. З мэтай пастаянна папаўняць састаў царкоўных службаў людзьмі, якія б умелі не толькі чытаць, але і спяваць, і іграць на розных музычных інструментах, у тым ліку і на арганах, езуіты, пачынаючы з канца шаснаццатага стагоддзя, адкрывалі музычныя бursy. У іх прымалі звычайна музычна адораных сялянскіх дзяцей. Навучанне было бясплатным, але за права вучыцца бурсакі павінны былі выступаць у капэлах, якія абслугоўвалі рэлігійныя абрады і цырымоніі. У канцы шаснаццатага стагоддзя бursy існавалі ў Полацку, Нясвіжы, пазней – у Оршы.

Выдатным арганістам першай паловы дзевятнацатага стагоддзя лічыўся Ян Рэнэр, педагог, кампазітар і імправізатар, які працаваў у Мінску, Навагрудку і Вільні. У другой палове дзевятнацатага стагоддзя ў Гродне працякала дзейнасць арганіста, спевака і кампазітара Іахіма Глінскага, які ў канцы 80-х гадоў выкладаў ігру на аргане ў Віленскай духоўнай семінарыі.

Паступовае распаўсюджванне аргана на Беларусі суправаджалася развіццём такіх сфер музычнай дзейнасці, як выканальніцтва, педагогіка і творчасць. Арган садзейнічаў пашырэнню музычных ведаў сярод самых розных колаў беларускага насельніцтва, з аднаго боку, і станаўленню прафесіяналізму ў музычнай культуры Беларусі, з другога.

Паводле І.Назінай

Шахматы далёкіх продкаў

На Беларусі шахматы вядомы з адзінаццатага стагоддзя. У час раскопак старажытнага гарадзішча ў Мінску археолагі выявілі майстэрню ювеліра, а пры даследаванні яе знайшлі самаробныя шахматныя фігуркі, выразаныя з драўніны. Падобныя фігуркі знойдзены былі яшчэ ў пятнаццаці гарадах Беларусі. Геаграфія знаходак сведчыць аб раннім распаўсюджванні шахмат па ўсёй тэрыторыі краю.

Беларуская калекцыя шахмат дванаццатага-трынаццатага стагоддзяў складаецца больш як з трыццаці асобных фігурак. Яны знойдзены пад час раскопак у Брэсце, Ваўкавыску, Віцебску, Гродне, Мінску, Мсціслаўі, Навагрудку, Полацку, Рагачове, Слоніме, Тураве і іншых гарадах Беларусі.

Пераважная большасць іх выразана або вытачана з костак і рагоў майстрамі-разьбярамі. Ёсць драўляныя фігуркі і каменныя, і толькі адна ладдзя зроблена з пакуль што нявызначанага мінералу светла-жоўтага колеру з зялёнымі прожылкамі.

Першыя шахматы на Беларусі мелі абстрактную форму, вобразна не звязаную з лексічным значэннем назвы. У адзінаццатым-дванаццатым стагоддзях назіраецца адыход ад усходняга канона, і фігуркі набываюць ускладненную форму, але па-ранейшаму застаюцца сімвалам сваёй назвы. Шахматныя фігуры данеслі да нас рэальныя выявы матэрыяльных прадметаў і абліччы людзей. Ладдзя – гэта скульптурная мініяцюра сапраўднай насады. Яна была зроблена

ў выглядзе баявога судна з надшытымі дошкамі бартамі і накрытым верхам.

Кароль прадстаўлены скульптурнай мініяцюрай радавітага князя з невядомым

прадметам у правай руцэ, які нагадвае зброю або скіпетр. Фігурка ферзя

вырашана ў іншым кампазіцыйным ключы. На круглай падстаўцы сядзіць з

падкручанымі пад сябе нагамі мужчына сталага веку са скрыжаванымі на

грудзях рукамі. Так можа сядзець толькі ўпэўнены ў сваіх сілах,
спрактыкаваны і абачлівы военачальнік, які ўважліва сочыць за полем бітвы.
На яго галаве – чашападобны адкрыты шлем. Пешка была зроблена ў выглядзе
фігуркі барабаншчыка з бубнам на перакінутай цераз плячо вочапцы і
вашчагай у правай руцэ. Старажытны майстра выканаў яго ў мяккай
гумарыстычнай танальнасці, што дасягнута наўмыснай дэфармацыяй аблічча.
Разбяр выцягнуў ніжнюю сківіцу, павялічыў мясісты нос – і перад намі
дабрадушна-наіўны і ў той жа час зухваты ваяўнік-барабаншчык. Выліты
Несцерка адзінаццатага стагоддзя! Тая ж бескарыслівая хітрынка пад знешняй
праставатасцю, той жа схаваны пад дасціпным народным гумарам дапытлівы
розум.

Параўнанне знойдзеных на Беларусі шахмат з іх аналагамі з Кіева, Вялікага
Ноўгарада і Сандаміра (Польшча) паказвае, што ўсе яны выкананы ў адным
традацыйным ключы. Дакладная тэхнічная і стылістычна-кампазіцыйная
тоеснасць дазволілі польскім вучоным прыйсці да высновы, што ў Польшчу
шахматы трапілі з Беларусі. Значыць, старажытныя разбяркі кіраваліся
рэальнымі праявамі жыцця і праўдзіва адлюстроўвалі ў сваёй творчасці
рэчаіснасць, а іх вырабы – шахматныя фігуркі – можна прымаць за адну з
бездакорна дакладных крыніц вывучэння матэрыяльнай культуры і мастацтва
нашых далёкіх продкаў.

Паводле С.Цярохіна

Асветнік эпохі Адраджэння

Паэт-гуманіст, прадстаўнік новалацінскай усходнееўрапейскай школы Мікола Гусоўскі нарадзіўся каля 1470 года ў сям'і паляўнічага. Адукацыю атрымаў на Беларусі, паглыбляў веды ў Польшчы, Італіі. Вялікую ролю ў яго лёсе адыграў мецэнат Вітэлій – сакратар вялікакняжацкай канцылярыі. У 1518 годзе ў складзе польска-літоўскай дыпламатычнай місіі, якую ўзначальваў Вітэлій, Гусоўскі трапіў у Рым. У Італіі канчаткова сфарміраваліся яго творчыя індывідуальнасць і літаратурнае крэда. Тут у 1522 годзе Гусоўскі стварыў свой лепшы твор «Песня пра зубра», дзе выклаў шматгранную ідэйна-эстэтычную, педагагічна-асветніцкую праграму. Паэт змог прыўзняцца над вузкасаслоўным, каставым мысленнем і выступіў як выразнік перадавых грамадска-палітычных і эстэтычных поглядаў таго часу і папулярызатар гісторыі і культуры Беларусі і Літвы на сусветнай арэне, прадстаўнік рэнесансавага рэалізму.

У паэме яскрава выражаны патрыятычны заклік да яднання і дружбы розных па веры і культуры еўрапейскіх народаў перад пагрозай турэцкага і

татарскага нашэсця, услаўленні дзейнай, свабоднай, гарманічна развітой і мужнай асобы. Усе часткі твора аб'яднаны тэмай лёсу радзімы, адданасці роднай зямлі. Зубр у паэме – алегарычны вобраз роднага краю, сімвал яго былой магутнасці. Вялікая заслуга Гусоўскага ў пастаноўцы ім праблемы аховы прыроды, беражлівых адносін да яе, рацыянальнага выкарыстання і памнажэння прыродных багаццяў радзімы. Для Гусоўскага прырода – усенародны здабытак і крыніца здароўя, радасці, выхавання высокіх патрыятычных і эстэтычных пачуццяў. З мэтай маральна-этычнага ўдасканалення грамадства, пашырэння яго адукаванасці Гусоўскі прапанаваў сістэму лацінскай еўрапейскай адукацыі.

У войнах паэт бачыў адну з найважнейшых прычын няшчасцяў чалавецтва, пакут радзімы і народа. Ён заклікаў спыніць міжусобіцы паміж уладарамі хрысціянскай Еўропы, прапаведваў роўнасць народаў. Грамадзянскай пазіцыяй пісьменніка ён лічыў абуджэнне нацыянальнай свядомасці свайго народа. Ён заклікаў суайчыннікаў задумацца над цяжкім становішчам радзімы, усвядоміць, што галоўны яе біч – гэта палітыка ўладароў. Пясняр прыроды, працы і свабоднага чалавека ў беларускай і ўвогуле ўсходнееўрапейскай літаратуры, Гусоўскі выказаў замілаванасць і гарачую любоў да роднай зямлі.

Паэт ярка паказаў жыццё мужных, працавітых людзей, паляўнічых, ратнікаў, бортнікаў, аратых, іх працоўную і ратную дзейнасць, побыт і звычаі, ідэалізаваў вобраз вялікага князя Вітаўта. У народнай мудрасці ён бачыў невычэрпную крыніцу паэзіі, інфармацыі і адну з прычын стойкасці народнага духу. Паэт авалодаў скарбамі беларускага народнага гумару, прынцыпамі яго выкрывальнага ўздзеяння, выступаў супраць тых, хто лічыў, што вучоная лацінская паэзія па сваім характары несумяшчальная з творчасцю народа. «Песня пра зубра» напісана ім на класічнай латыні, але ў ёй ёсць прыкметы жывой беларускай мовы. Паэзія Гусоўскага прама ці апасродкавана паўплывала на станаўленне гістарыяграфіі Вялікага княства Літоўскага, росквіт лацінскай, уласнабеларускай, польскай, і польска-беларускай літаратур.

У кракаўскі перыяд ім створана і паэма «Жыццё і подвиг св. Гіяцынта» (1525). У яе прысвячэнні кракаўскаму ваяводу Хрыстафору з Шыдлоўца паэт гаворыць пра неабходнасць «адкрыцця» спраў славутых людзей мінулага для папулярызацыі іх жыцця. У гэтым дыдактычна-рэлігійным творы аўтар прапаведваў хрысціянска-гуманістычны подзвіг як служэнне народу. У разуменні Гусоўскага Польшча і Русь складаюць адзінае цэлае – славянскі рэгіён. Таму вобраз Гіяцынта, дзенасць якога праходзіла ў Польшчы і на Русі, дарагі сэрцу паэта ідэйнай сутнасцю. Многія радкі паэмы – гімн чалавечаму розуму, духоўнай велічы. Паэма сцвярджала адзінства лепшых прынцыпаў раннехрысціянскай маралі, ідэалаў народнай этыкі і рэнесансавых элементаў і адмаўляла мараль пануючых колаў. У гэтым выявілася дэмакратызм, народнасць светаўспрымання, публіцыстычнасць і грамадзянская мужнасць Гусоўскага.

Паводле «Асветнікі зямлі Беларускай»

Геалаг Ігнат Дамейка

Вучоны-геалаг Ігнат Іпалітавіч Дамейка нарадзіўся ў маёнтку Мядзведка Навагрудскага павета Мінскай губерні ў 1802 годзе. З 1812 года вучыўся ў манастырскай школе ў Шчучыне. У 1816 годзе паступіў на фізіка-матэматычны факультэт Віленскага ўніверсітэта, дзе поруч з прыродазнаўствам вывучаў гісторыю, літаратуру. Ва ўніверсітэце разам з А. Міцкевічам і Я. Чачотам прымаў удзел у тайным таварыстве філаматаў, асноўнымі лозунгамі якога было: айчына, навука, дабрачыннасць. У 1822 годзе атрымаў ступень магістра філасофіі. Восенню 1823 года разам з іншымі

Ўдзельнікамі патрыятычна-дэмакратычнага руху арыштаваны і высланы з Вільні пад нагляд паліцыі на Гродзеншчыну. Яму назаўсёды было забаронена паступаць на дзяржаўную службу і займацца грамадскай дзейнасцю. Жыццё ў глушы было нялёгкім, і Дамейка ў сваёй гаспадарцы распачаў доследы па вырашчванні жывёлы на навуковай аснове. Пазней Міцкевіч у паэме “Дзяды” паказаў Дамейку ў вобразе аканом Жэготы. Ён прыняў актыўны ўдзел у паўстанні 1830-1831 гадоў у Польшчы і на Беларусі. Пасля паражэння паўстання разам з сябрамі вымушаны быў эміграваць у Францыю. У Парыжы Дамейка вучыўся ў Вышэйшай школе горнай справы Сарбонскага ўніверсітэта, займаўся грамадска-палітычнай дзейнасцю. У 1837 годзе ён склаў геалагічную, гідраграфічную і гаспадарчую карты зямель былой Рэчы Паспалітай, напісаў геаграфічны каментарый да іх. У снежні 1837 года па рэкамендацыі парыжскіх прафесараў ён прыняў прапанову чылійскага ўрада, падпісаў кантракт на пасаду выкладчыка Горнай школы ў горадзе Какімба на поўначы Чылі і ў лютым 1838 года адплыў туды. За тры месяцы вывучыў іспанскую мову і з гэтага часу ўсе свае веды пачаў аддаваць новай радзіме. Тут Дамейка чытаў лекцыі, займаўся з вучнямі, удзельнічаў у геалагічных экспедыцыях. Ён арганізаваў для моладзі курсы па вывучэнні фізікі і хіміі, заснаваў фізічную лабараторыю, навуковую бібліятэку, стварыў заалагічную калекцыю.

Пасля заканчэння тэрміну кантракта Дамейку запрасілі на працу ў сталічны горад Сант’яга з мэтай дапамогі ў правядзенні рэформы ва ўніверсітэце. Дамейка

адрэдагаваў праект рэформ універсітэта і школ, удзельнічаў у іх правядзенні. У 1847 годзе ён атрымаў ва універсітэце кафедру хіміі, займаўся навуковай і выкладчыцкай дзейнасцю. Пасля Сусветнай выстаўкі ў Парыжы ў 1867 годзе, дзе Дамейка прадстаўляў маладую прамысловасць Чылі, яго выбралі рэктарам універсітэта.

Заслугі Дамейкі перад новай радзімай велізарныя. У адчыненай паводле яго праекта Горнай школе былі падрыхтаваны першыя нацыянальныя кадры выкладчыкаў, геолагаў, мінералогаў. У сталіцы Чылі Дамейка арганізаваў службу метэаралогіі, стварыў і рэалізаваў праект новага водаправода. Упершыню ў Лацінскай Амерыцы ён увёў у Чылі метрычную сістэму мер і вагі. Дамейка займаўся бібліятэчнай справай, стварыў хімічную і горную лабараторыі, тры музеі, розныя навуковыя калекцыі. Для даследавання прыродных багаццяў Чылі і пошукаў новых крыніц сыравіны ён арганізаваў навуковыя экспедыцыі. Яго нават выбіралі вярхоўным суддзёй па горных спрэчках.

Свае шматлікія творы, падручнікі па хіміі, мінералогіі, фізіцы Дамейка пісаў пераважна на іспанскай і французскай мовах. Выдадзены ў Чылі падручнік “Мінералогія” на працягу некалькіх дзесяцігоддзяў выкарыстоўваўся ў многіх ліцінаамерыканскіх краінах. Яго навуковыя паведамленні абмяркоўваліся на пасяджэннях Парыжскай акадэміі навук, публікаваліся ў часопісах Еўропы. Дамейка назаўсёды парадніўся з Чылі, быў жанаты з чылійкай, але ніколі не забываў сваю радзіму. У 1884 годзе ён разам з сынамі прыязджаў у родныя мясціны. Памёр Дамейка 23 студзеня 1889 года. Дзень яго пахавання быў абвешчаны днём нацыянальнай жалобы.

Чылійцы высока цанілі заслугі Дамейкі. Ён быў абвешчаны народным героем. У гонар яго выпушчаны памятны медаль, прызначана самая высокая ў краіне пенсія. Яго імем названы партовы горад Пуэрта-Дамейка, вулканічны ланцуг гор у Андах, мінерал дамейніт і фіялкавая кветка віёла дамейкона. У яго доме быў створаны музей, а ў Сант’яга пастаўлены помнік.

(545 слоў)

Паводле “Асветнікі зямлі Беларускай”

Канцлер Вялікага княства Літоўскага

Леў Сапега паходзіў са старажытнага праваслаўнага беларускага роду, карані якога былі на Смаленшчыне. Будучы вялікі канцлер Вялікага княства Літоўскага нарадзіўся 4 красавіка 1557 года ў вёсцы Астроўна, якая цяпер у Бешанковіцкім раёне Віцебскай вобласці. Шасцігадовага хлопчыка бацькі завезлі ў Нясвіж, дзе ягоным апекуном і мецэнатам стаў князь Мікалай Радзівіл Чорны.

У той час Нясвіж быў адным з культурных цэнтраў Вялікага княства Літоўскага. Высокім узроўнем адукацыі славілася адчыненая Радзівіламі школа. Якраз тады ў мясцовай друкарні Сымрн Будны выдаў свае беларускія кнігі. Пры двары Мікалая Чорнага панавала талерантнасць, што назаўсёды заклала ў душу Сапегі непрыняцце рэлігійнага фанатызму.

Схільнасць да навук, выдатныя здольнасці і вольнае валоданне некалькімі мовамі спрыялі таму, што князь Радзівіл паслаў трынаццацігадовага Льва разам са сваімі сынамі вучыцца ў Лейпцыгскі універсітэт. Там Сапега вывучаў гісторыю, філасофію і права. Адтуль ён выйшаў ужо добра і ўсебакова падрыхтаваным палітыкам.

Адукаванасцю і выдатным веданнем лацінскай мовы Леў Сапега ўразіў вялікага князя Сцяпана Батуру. З парады сваіх апекуноў Радзівілаў малады палітык застаўся пры двары, каб бараніць інтарэсы Вялікага княства Літоўскага, якое на Люблінскай уніі 1569 года мусіла пайсці на небяспечнае збліжэнне з Польшчай.

У няпоўныя дваццаць тры гады Сапега ўжо займаў пасаду сакратара княства. Адданы патрыёт бацькаўшчыны, ён вёў паспяховую палітыку супроцьстаяння імкненню Рэчы Паспалітай да поўнай гегемоніі над Вялікім княствам Літоўскім. Умацаванню становішча Сапегі паспрыялі і ваенныя перамогі, атрыманыя на апошнім этапе Лівонскай вайны. На свой кошт ён стварыў і ўзброіў гусарскі полк, на чале якога здабываў вайсковую славу ў бітве пры Вялікіх Луках і ў аблозе Пскова.

Пасля вайны Леў Сапега ўзначаліў пасольства ў Маскву і падпісаў мірную дамову. Вярнуўшыся на радзіму, кіраўнік пасольства быў прызначаны падканцлерам, а потым і вялікім канцлерам – другім чалавекам у дзяржаве пасля вялікага князя. Захоўваючы гэтую пасаду на працягу трыццаці з лішкам гадоў,

Леў Сапега вызначаў унутраную і замежную палітыку Вялікага княства Літоўскага.

Вялікі князь Жыгімонт Ваза даручыў яму кіраўніцтва падрыхтоўкай Трэцяга Статута вялікага княства Літоўскага. Прыняцце ў 1588 годзе гэтага самага прагрэсіўнага на той час у Еўропе збору феадальнага права было бліскучай палітычнай перамогай Сапегі. Статут аніяк не спрыяў зліццю Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай, бо захаваў артыкулы пра самастойнасць княства ў складзе канфедэрацыі і забарону палякам займаць тут пасады і набываць зямлю. Новы збор законаў быў выдадзены пад асабістым наглядом Льва Сапегі, з ягонымі прадмовамі і ягоным коштам.

Захаванню самастойнасці нашай дзяржавы служыла і стварэнне пры непасрэдным удзеле Сапегі Галоўнага трыбунала Літоўскага – найвышэйшага апеляцыйнага суда, пастановы якога мелі сілу пастаноў сойма.

Пры канцы жыцця Леў Сапега некалькі гадоў быў вялікім гетманам. І тут ён паказаў сябе не толькі таленавітым ваяводам, але і чалавекам, які інтарэсы Айчыны ставіць вышэй за ўсё іншае. Калі на Вялікае княства Літоўскае напалі шведы, вялікі гетман і ягоны сын Ян аддалі на барацьбу з ворагам усё сваё багацце.

Вялікія заслугі Леў Сапега мае і як меценат, які дапамагаў мастакам і пісьменнікам. Яго рупнасцю былі ўпарадкаваны і перапісаны некалькі сотняў тамоў Літоўскай Метрыкі – архіва нашай дзяржавы, які з'яўляецца неацэннай гістарычнай крыніцай. Перад смерцю ён шчодро адарыў радавыя храмы. Памёр Леў Сапега ў 1633 годзе і быў пахаваны ў Віленскім касцёле Святога Міхаіла. (504 словы)

Паводле У.Арлова

Куфар у інтэр'еры сялянскай хаты

Скрыня і куфар бытавалі ў гарадскім асяроддзі яшчэ ў Старажытнай Русі, але ў беларускі сялянскі інтэр'ер праніклі адносна позна – у другой палавіне XIX стагоддзя. Першымі зазналі ўплыў вытворчасці гарадской мэблі вёскі, размешчаныя непадалёку ад гарадоў і важных гандлёвых шляхоў. Але да таго, як куфар трывала ўвайшоў у мастацкі ансамбль народнага, фарміраванага стагоддзямі інтэр'ера, ён адаптаваўся ў традыцыйных абрадах, найперш у вяселлі. Куфар з'яўляўся адзнакай прэстыжнасці, заможнасці гаспадароў, таму напачатку свайго вясковага існавання ён уваходзіў у інтэр'ер як частка пасагу маладой.

З'яўленне куфра ў хаце вяскоўца было выклікана агульнымі зменамі сацыяльна-эканамічнага развіцця Беларусі ў XIX стагоддзі. Драўлянае дойлідства, а разам з ім інтэр'ер сялянскай хаты ўскладняюцца новымі формамі. У арганізацыі ўнутранай прасторы хаты ўсё большае значэнне набывае эстэтычна выразная кампазіцыя інтэр'ера, якая адпавядала б новым бытавым патрэбам і эстэтычным ідэалам сялянства.

Куфар не толькі ўзбагаціў інтэр'ер, але стаў адным з важнейшых кампанентаў народных мастацтваў, сабраных пад адной страхой. Ён заставаўся ёмістасцю, у якой зберагалі пераважна тканяныя вырабы для святаў і абрадаў ці проста сямейны скарб.

Ставілі куфар на ганаровым месцы, непадалёку ад чырвонага кута, звычайна ў прасценку паміж аконнымі праёмамі. Найчасцей ён прымыкаў да палка і часам ледзь кранаўся канца застольнай лавы. У куфрах з плоскім векам апошняе выкарыстоўвалася ў якасці ложка. У адрозненне ад стацыянарных відаў мэблі, якія загадзя прадумваліся для адпаведнай зоны інтэр'ера, куфар не заўсёды меў пастаяннае месца. Прастаяўшы пэўны час у святліцы, ён бадай назаўсёды пераносіўся ў сенцы ці камору.

Колер і арнамент куфра мелі багатую і ўстойлівую сімволіку, якая заклікана забяспечыць урадлівасць нівы, дабрабыт і шчасце сям'і. Каб паслабіць тую ці іншую сімволіку дзеля большай лучнасці дэкору куфра з іншымі вырабамі інтэр'ера хаты, яго засцілалі спецыяльнымі посцілкамі.

У аздабленні куфра спалучаюцца земляробчыя і шлюбныя матывы. Узвельчэнне шлюбнага рытуалу, якое рабілася з дапамогай афармлення куфра,

здзяйснялася не толькі з мэтай пажадання або наклікання сямейнага дабрабыту. Заключэнне шлюбу лічылася неабходным дзеля ўздзеяння на ўрадлівасць зямлі. Напрыклад, вясною, падчас траецкіх святаў, інтэр'ер палескіх святліц упрыгожваўся вялікай колькасцю ручнікоў з раслінным арнамантам, а таксама зелянінай, што яскрава пацвярджае семантычную еднасць дэкару вясельнага куфра з астатнімі кампанентамі мастацкага афармлення інтэр'ера.

Блізкасць арнаментальных матываў і каларыту куфра да аздаблення ручнікоў, дываноў і іншых вырабаў садзейнічала зладжанасці сялянскага інтэр'ера. Адбывалася гэта па той прычыне, што размалёўвалі куфры тыя ж майстры, якія натыкалі і нашывалі ўзоры на ручніках, дыванах і г.д. Якраз з-за таго, што большасць беларускіх куфраў выраблялася і аздаблялася жыхарамі вёсак і мястэчкаў, існавала рэальная магчымасць вырашаць задачы арганізацыі прасторы, дасягаць каляровага адзінства, хараства, светлага настрою ад архітэктурнага аб'екта, а не толькі асобных памяшканняў хаты. Разам з ручнікамі, дыванамі, сурвэткамі, фіранкамі, хатнім начыннем ён ствараў неабходны эмацыянальны клімат для адпачынку і працоўнай дзейнасці селяніна, прыгожы вобраз па-мастацку насычанага асяроддзя. Уся структура інтэр'ера сялянскай хаты ярка адлюстроўвае асаблівасці мастацка-прасторавага мыслення беларускіх народных майстроў, уменне сродкамі сінтэзу мастацтваў вырашаць праблемы комплекснай арганізацыі асяроддзя.

Паводле М.Раманюка

Слоўнік:

Века – верхняя частка куфра, якой яго зачыняюць.

Камора – халоднае памяшканне пры хаце для захоўвання запасаў ежы, адзення і іншых хатніх рэчаў.

Лучнасць – сукупнасць, спалучэнне.

Палок – нары паміж печчу і супрацьлеглай сцяной у сялянскай хаце.

Пераможная бітва

У 1362 годзе, калі Вялікае княства Літоўскае ўсталявала добрыя адносіны з Польшчай, Альгерд выступіў супраць татарскіх ордаў. Да яго нага войска далучылася апалчэнне з Кіеўшчыны і Валыні.

Каб у генеральнай бітве разграміць сілы татараў, Альгерд вырашыў ісці ўглыб іх уладанняў. З Беларусі ён прывёў войска ў Кіеў, які стаў базай паходу. Далей на поўдзень пачыналася тэрыторыя, падуладная Ардзе. Альгерду процістаялі злучаныя сілы трох татарскіх ордаў – Крымскай, Перакопскай і Ямбалуцкай. Глыбокай восенню харугвы Вялікага княства Літоўскага пакінулі Кіеў і накіраваліся ў заходнія землі Падолля насустрач татарам.

Бітва адбылася каля ракі Сінія Воды – левага прытока Паўднёвага Буга, што пазней пачала называцца Сінюхай. Татары паставілі сваё войска ў тры палкі, якімі кіравалі султаны Катлубук, Качыбей і Дзмітрый. Альгерд жа размеркаваў свае харугвы ў шэсць палкоў так, каб яны ўтваралі як мага глыбейшую лінію абароны.

Галоўным было не дазволіць праціўніку выкарыстаць ягоныя тактычныя перавагі, дзякуючы якім татары звычайна перамагалі ў палявых бітвах. Яны разбуралі шыхты цяжкіх харугваў атакай па ўсім фронце, а потым імкліва заходзілі на флангі і ў тыл, што і вызначала зыход сечы.

Гэтым разам татары не здолелі акружыць войска Вялікага княства Літоўскага і мусілі атакаваць яго шчыльныя шыхты. Воіны Альгерда амаль без страт адбілі атаку ардынцаў. Тады ўжо князеўскія харугвы разам напалі на конніцу султанаў і адначасова з франтальным ударам атакавалі яе з флангаў. Татары не вытрымалі гэтага магутнага націску і пачалі ўцякаць. Арганізаваная пагоня праціўніка давяршыла поўны разгром татараў. Рэшткі іх конніцы ўцякалі да Дуная і далей.

Вайсковая моц трох ордаў, якія валадарылі на вялізных абшарах ад Кіева да Чорнага мора, была знішчана ў адной бітве. Пераможцы завалодалі татарскім абозам і пайшлі яшчэ глыбей да самага вусця Паўднёвага Буга.

Сеча каля Сініх Вод, у якой асабліва вызначыліся навагрудскія воіны, мела вялікае палітычнае значэнне. Яна стала пачаткам вызвалення ўсходнеславянскіх земляў ад ардынскага панавання.

Падуладная татарам тэрыторыя ажно да вусцяў Дняпра, Днястра і нізавіны Паўднёвага Буга перайшла пад кантроль Вялікага княства Літоўскага. Украінскія землі Падолля, Валыні і Кіеўшчыны, а таксама Чарнігаўшчына больш трывала ўвайшлі ў склад нашай дзяржавы і перасталі плаціць даніну Ардзе.

Разгром аб'яднаных татарскіх сіл каля Сініх Вод стаў першай буйной перамогай над ардынцамі ва Усходняй Еўропе. Яна была натхняльным прыкладам для ўсіх ўсходніх славянаў, што цяпелі золатаардынскае ярмо.

Бліскучы поспех Альгерда каля Сініх Вод падрыхтаваў другую вялікую перамогу над татарамі – разгром хана Мамаё на Куліковым полі ў 1380 годзе.

На жаль, папярэдніца Кулікоўскай перамогі цяпер амаль забытая. Беларусы, продкі якіх здабывалі славу першага трыумфу над татарскай ардой, пра Сінія Воды цяпер, бадай, нічога не ведаюць.

Паводле Г.Сагановіча

Слоўнік:

Харугва – тут: вайсковае падраздзяленне, род войскаў.

Шыхт – парадак размяшчэння воінаў для вядзення баявых аперацый, вайсковы строй.

Наш Рыгор Раманавіч

Колькі разоў ні спрабаваў, а ніяк не магу прыпомніць таго дня, калі мы з ім пазнаёміліся. Здаецца, што я ведаў яго вечна. Рыгор Раманавіч Шырма належаў да тых людзей, сышоўшыся з якімі нельга ўжо было расстацца. Розніца ва ўзросце не мела ніякага значэння. Ды яна і не адчувалася, калі гаворка заходзіла пра песню. Тады ён маладзеў і душой, і гадамі і раскрываўся перад субяседнікам ва ўсім характэры свайго добрага сэрца. Яно заўсёды было адкрыта пачуццю прыгожага, любові да роднай зямлі і незвычайнай улюбёнасці ў родную песню.

Прырода надзяліла яго бездакорным слыхам і гэтакім жа бездакорным густам. Аж не верылася, што ён паходзіў з сялян – такой інтэлігентнасцю веяла ад яго асобы. Асабліва калі ён, крануты сівізнай, у чорным дырыжорскім фракку стаяў на сцэне перад капэлай ва ўсёй сваёй красе – стройна, натуральна і ў той жа час неяк вельмі высокародна. Ніводнага лішняга руху, усё дакладна ўзважана, разлічана на такое ж дакладнае выканаўчае майстэрства. А яно ў хоры было вельмі высокім і дасканалым. Пра гэта сведчыць і той факт, што Рыгору Раманавічу ахвотна аддавалі свае творы вядомыя кампазітары, адчуваючы, што яны знойдуць у выкананні капэлы самае найлепшае ўвасабленне. Так яно і было.

А з якой беражлівасцю і разуменнем раскрываў ён характэры народных мелодый! Тут роўнага яму і назваць цяжка. Дзякуючы яго старанню многія слухачы і ў нас і за мяжой мелі асалоду на высокім мастацкім узроўні знаёміцца з багаццем беларускага меласу.

З разлікам на шырокае знаёмства з песеннай культурай свайго народа складаў ён і канцэртныя праграмы, асабліва гастрольных паездак. І як жа абураўся, калі хто-небудзь з чыноўнікаў мяняў змест праграмы. Нервуючыся і

доўга не могучы супакоіцца, ён толькі бяздапаможна скардзіўся, праяўляючы сваё мілае оканне:

– Чого ім трэба? Чому яны ўмешваюцца ў тое, чого самі добра не разумеюць...

Рыгор Раманавіч Шырма ведаў цану сапраўднай народнай песні. Як бы ні мянялася мода, любоў да народнай песні заставалася ў ім нязменнай. Гэтым ён даражыў усё сваё жыццё: і тады, калі ўжо лічыўся вядомым майстрам-дырыжорам і кіраўніком цудоўнай харавой капэлы.

Працы над песняй ён аддаваў шмат часу і энергіі. Доўга і старанна шліфаваў кожны гук, каб ні ў чым не было ніякага фальшу. А якой чысціні, выразнага вымаўлення кожнага слова дамагаўся ён ад выканаўцаў. І ніколі не спяшаўся з прэм'ерай: выносіў на суд аўдыторыі песню толькі пасля таго, як яна была бездакорна зроблена.

Рыгор Раманавіч Шырма пражыў доўгае і павучальнае жыццё. У сваёй працы ён быў чалавекам надзіва цэласным і мэтанакіраваным. Адзін раз абраўшы сабе дарогу, ён не мяняў яе да канца сваіх дзён. Горача любіў песню, глыбока адчуваў і разумеў, і вельмі старанна аберагаў яе характэрны і першароднасць. Колькі разоў выступаў ён ў друку, баронячы народную песню ад тых, хто лічыў яе ўчарашнім днём.

І яшчэ пра адно гаворыць жыццё няўрымслівага Рыгора Раманавіча. У мастацтве можна пакінуць прыкметны след толькі тады, калі ты да астатку аддаеш сябе любімай справе, калі твае перакананні – не часовыя, калі ты стаіш на трывалым грунце ўласнага вопыту, назапашанага нялёгкай працай, калі ты чысты ў сваім сумленні і ні пры якіх складаных акалічнасцях не паддаешся на кампрамісы. Калі ты – сын свайго народа і верна служыш яму верай і праўдай. Толькі тады і можна зрабіць што-небудзь вартэ.

Паводле А.Бачылы

Слоўнік

Мелас – агульнае паняцце меладычнай, песеннай асновы ў музыцы.

Кіраўніца Нясвіжскага тэатра

Пісьменніца, педагог, кіраўніца Нясвіжскага тэатра Францішка Уршуля

Радзівіл нарадзілася 13 лютага 1705 года ў сям’і прадстаўніка старадаўняга княжацкага роду Вішнявецкіх. З дзіцячых гадоў вызначалася дапытлівасцю і начытанасцю, у яе характары гарманічна спалучаліся прага да ведаў і набожнасць. Мела добрую адукацыю і літаратурныя здольнасці. Паколькі асяроддзе сям’і было польскамоўнае, пісала вершы на польскай мове.

У дваццаць гадоў выйшла замуж за нясвіжскага князя Міхаіла Казіміра Радзівіла Рыбаньку. Малады і прыгожы муж, якога Францішка вельмі любіла, часта адлучаўся з Нясвіжа, і яна засыпала яго лістамі ў вершаванай форме. Пазней гэтыя лісты былі выдадзены пад назвай “Лісты да мужа”. Калі ў двухгадовым узросце памёр сын-першынец Мікалай Крыштоф, яна напісала цыкл вершаў. Сын Кароль Станіслаў таксама рос хваравіты. Шмат намаганняў давялося прыкласці бацькам і настаўнікам для яго выхавання. На гэта быў выкарыстаны нават аматарскі тэатр, што існаваў пры іх двары.

Вучоныя мяркуюць, што захапленне Радзівілаў тэатрам пачалося ў 1740 годзе, калі іншаземнай трупай у Нясвіжскім замку быў пастаўлены першы спектакль па п’есе “Прыклад справядлівасці”. Потым пастаноўкі наладжваліся сваімі сіламі. Прыдворны тэатр быў аматарскі. У спектаклях разам з прыгоннымі

спевакамі, танцорамі, музыкамі ўдзельнічалі члены княжацкай сям’і, шляхта, выхаванцы кадэцкай школы, што існавала тады ў Нясвіжы. Спачатку спектаклі ставіліся ў так званым “Зялёным” тэатры, размешчаным за замкавым ровам на адным з пагоркаў, які меў каля адной тысячы месцаў. Фактычна гэта быў першы стацыянарны тэатр на тэрыторыі Беларусі.

Шырокую вядомасць у Рэчы Паспалітай радзівілаўскі тэатр набыў з 1746 года, калі яго кіраўніком стала Францішка. Яна сама пісала творы для тэатра, перарабляла французскія п’есы, камедыі і трагедыі, выкарыстоўваючы сюжэты са славянскіх паданняў, твораў антычных аўтараў, зборніка арабскіх казак “Тысяча і адна ноч”. П’есы Францішкі мелі пераважна павучальны характар. Відаць, яны былі разлічаны і на дзяцей Францішкі, якім падабалася ўдзельнічаць у спектаклях. Многія творы княгіні былі прысвечаны каханню: “Несумленнасць у пастцы”, “Дасціпнае каханне”, “Суцяшэнне пасля турбот” і іншыя. Гераіні яе камедый і трагедый – пяшчотныя, цудоўныя істоты, якія кахаюць сваіх мужоў. Так княгіня, мабыць, жадала запэўніць мужчын, што сямейная вернасць заўжды атрымае ўзнагароду ад лёсу, а здрада будзе жорстка пакарана. Падзеі п’ес часта пераносіліся ў сівую даўніну ці далёкія экзатычныя краіны, але гледачы і ўдзельнікі спектакляў разумелі, што тут адлюстроўвалася сучаснае іх жыццё. Францішка спрабавала пісаць і оперныя лібрэта. Тагачасныя оперы былі больш падобныя да сучасных аперэт. Арыі, ансамблі і хоры перарываліся праявістымі дыялогамі або танцавальнымі дзеямі. На прапанове Францішкі ў 1748 годзе на беразе аднаго са штучных нясвіжскіх азёр, размешчаных на рацэ Уша, было пастаўлена спецыяльнае памяшканне для тэатра.

Пад уплывам Францішкі Радзівіл у Нясвіжы была адноўлена замкавая друкарня, дзе выдаваліся кнігі, друкавалася газета, рэдактарам якой была таксама Францішка. Вядома, што прыдворны гравёр Г.Ляйбовіч выдаў у гэтай друкарні унікальную на тыя часы “Кнігу партрэтаў Радзівілаў”. Францішка клапацілася і пра павелічэнне колькасці кніг у замкавай бібліятэцы, дзе іх налічвалася да дваццаці тысяч тамоў.

Пасля смерці Францішкі адзін з акцёраў-аматараў, які жыў у Нясвіжы, сабраў усе яе драматычныя творы і выдаў іх у 1754 годзе асобнай кнігай. Зборнік, які складаецца з шаснаццаці п’ес і семнаццаці оперных лібрэта, быў упрыгожаны гравюрамі М.Жукоўскага. (493 словы)

Паводле “Асветнікі зямлі Беларускай”

Слоўнік

Ансамбль – музычны твор для некалькіх музыкантаў ці спевакоў.

Аперэта – музычна-вакальны твор камедыйнага характару з элементамі размовы.

Арыя – вакальны твор як частка оперы для аднаго голасу.

Лібрэта – слоўны тэкст оперы, аперэты і пад.

Колер вакол нас

Святло і колер у прыродзе! Колькі загадкавых светлавых і каляровых з’яў мы назіраем у ёй. Мы ведаем, што сонечнае святло, якое падае на розныя прадметы, адлюстроўваючы ў іх і пранікаючы ў наша вока, выклікае каляровыя адчужанні. Каб паказаць іх разнастайнасць, чалавек стварыў фарбы, пры дапамозе якіх імкнецца адлюстраваць усё цудоўнае ў навакольнай рэчаіснасці.

Калі мы наведваем мастацкія музеі, выстаўкі, перад намі паўстаюць цудоўныя творы жывапісу, чорна-белыя і шматкаляровыя гравюры, выкананыя майстрамі. Тут мы сустракаемся з усімі жанрамі выяўленчага мастацтва.

Хто з нас не любуецца прыродай у розныя поры года? Якое багацце колеру мы бачым восенню, калі ў чырвань і золата апрануты лес... Не кожнаму з нас прыйшлося назіраць палярнае ззянне... Гэта відовішча назаўсёды застаецца ў памяці. Або вячэрні захад сонца, калі на нашых вачах мяняецца прырода, нябёсы.

Таму не дзіўна, што функцыі вока – святло- і колераадчуванне – служаць асноўным крытэрыем у творчасці мастакоў. У навакольным свеце мы бачым разнастайнасць колеравых адносін, але, параўноўваючы на палітры фарбы з вясёлкай, мы пераконваемся, што яны не адпавядаюць чыстым спектральным колерам. У той жа час на палотнах мастакі праўдзіва ствараюць дзень, вечар і г.д. Усё гэта дасягаецца не ўжываннем чыстых колераў, а выкарыстаннем танальных і колеравых суадносін. Колеравую разнастайнасць мастак перадае не капіруючы кожны колер паасобку, а пароўноўваючы некалькі іх тонаў у натуры, дабіваючыся правільных вырашэнняў паміж імі. Таму мастакі спачатку выконваюць эцюд, на

якім прыходзяць да асноўнага колеравага вырашэння. Кожная фарба на эцюдзе вылучаецца па тоне, яскравасці і насычанасці.

Вакол нас існуе паветранае асяроддзе. Мы ведаем, што паветра бясколернае. Але на вялікай адлегласці яно набывае сіняватае адценне. Чым вільготней паветра, тым яно менш празрыстае, таму што менш змяняецца пры ўздзеянні на яго сонечных промняў. Менавіта блакітнасць неба і адыгрывае галоўную ролю ў паветранай перспектыве. Каб захаваць у карціне паветраную перспектыву, трэба пісаць прадметы, якія размешчаны блізка ад нашага зроку, больш ярка, выразна, далёкія – больш слаба, расплыўчата. Усе мы заўважаем, што ўдалечыні лес мае адценне смугі.

Мастакі ведаюць, што ўсе халодныя колеры (сінія, блакітна-зялёныя) пры святле цямнеюць, прычым блакітныя зелянеюць, цёмна-сінія набліжаюцца да чорнага колеру. Таму працаваць над карцінай трэба ў адзін і той жа час, пры аднолькавым асвятленні. Дзякуючы блакітнаму паветру пры аддаленні прадметы набываюць сіню.

Калі прапускаць белы колер праз шкляную прызму, атрымаем спектр колеру, у якім можна адрозніваць мноства пераходаў. Наша вока можа адрозніваць больш за 300 пераходаў тонаў ад светлага да цёмнага. Да светлых колераў адносяцца жоўты, ружовы, блакітны, светла-зялёны і г.д.; да цёмных – сіні, фіялетава, цёмна-чырвоны. Акрамя пералічаных характарыстык колер валодае гарманічнасцю па колеры, тоне, выразнасці.

У прыродзе існуюць тры асноўныя колеры: чырвоны, сіні і жоўты. Злучаючы іх папарна, атрымаем састаўныя колеры, якія сумесна складаюць спектр.

Размешчаныя побач дадатковыя колеры зрокава ўзмацняюць іх інтэнсіўнасць, успрымаюцца больш яскрава, чым узятая паасобку. Таму вельмі важнае значэнне мае ўзаемаўплыў колераў, якая знаходзяцца побач. Адна і тая ж фарба, калі яна ляжыць з яркай, здаецца нам цьмянай, з шэрай – становіцца больш інтэнсіўнай, насычанай.

Працуючы тымі або іншымі фарбамі, трэба знаць асноўныя законы колерабачання. Перадача цёплых і халодных тонаў непарыўна звязана з вызначэннем колеравых адносін. Уменне ўлоўліваць узаемаўплыў колераў у натуры і перадаваць гэта ў карцінах, эцюдах – адна з найважнейшых умоў пры авалоданні сродкамі жывапісу. (513 слоў)

Паводле А.Бяспалага

Смуга – лёгка, падобная на дым атмасферная пялёнка, туман, няяснасць.

Спектр – рознакаляровая паласа, якая атрымліваецца пры раскладанні прамяня святла.

Тон – адценне колеру, якое адрозніваецца ступенню яркасці, насычанасці.

Эцюд – першапачатковы накід, эскіз з натуры, частка кампазіцыйнага цэлага.

Закаханы змей

На захад ад Лукомскага возера, за 1,3 км на поўдзень ад вёскі Гогалеўка Чашніцкага раёна, у непарэджаным лесе, на схіле невысокай грады выступае наздраватая камлыга. Жыхары суседніх вёсак называюць камень Змеевым, а ўрочышча, дзе ён знаходзіцца, Змееўкай. Часам на святы сюды прыходзяць людзі. Яны і расказалі вась такую гісторыю, нібыта пачутую яшчэ ад прадзедаў.

Найменне сваё камень атрымаў ад таго, што раней у пячоры пад ім жыў змей. Гэты змей мог гаварыць па-чалавечы, а часам і ператвараецца ў чалавека. Быў ён вельмі добры кравец. Папросяць яго пашыць абы-як – будзе вопратка лепшая ў свеце. Скажуць, каб падрыхтаваў убор у царкву хадзіць – зробіць так, што адзін рукаў на плячы, а другі на спіне.

Закахайся змей у дзяўчыну з вёскі Абужер’е на другім беразе возера. Стаў прыплываць да яе на спатканне. Пакладзе сваю галаву ёй на калені і дрэмле шчаслівы. Толькі нельга было яму доўга заставацца ў каханай. Ён заўсёды папярэджаў: “Надыдзе хмара, абавязкова разбудзі.” Адночы змей заснуў, а дзяўчына не заўважыла, як набегла цёмная хмара, грывнуў гром. Прачнуўся змей, закрычаў: “Што ты нарабіла!”, выцяў дзяўчыну па твары. Кінуўся ён у возера і паплыў да свайго берага. Зусім мала заставалася да выратавальнага каменя, але бліснула маланка. Паляцелі ў яго стрэлы Перуна. Трэцяя страла яго і забіла. На другі дзень знайшлі людзі мёртвага змея і пахавалі як чалавека. Праз дзень змей апынуўся на версе. Тройчы закопвалі яго ў зямлю, а тая ўсё яго не прымала. Тады адзін разумны стары параіў: “Навазіце пяску ў лапці на п’яні і засыпце магілу.” Так і зрабілі. Змей болей не з’яўляўся.

У Змеева каменя значныя памеры: даўжыня амаль 10 м., а таўшчыня 3-4 м. ён блокам, нахілённым пад вуглом 40°, выходзіць са схілу грады. Сама дзіркаватая парода падобная на бетон. Геалагі далучаюць такія ўтварэнні да кангламератаў. Гэта не валун, але з’яўленне каменнага блока таксама звязана з

ледавіковай дзейнасцю. У гэтым месцы распаўсюджанна канцавая марэна апошняга на тэрыторыі Беларусі ледавіка. Сюды ён “дапоўз” са Скандынавіі каля 20 тыс. гадоў назад. Пад уздзеяннем ледавіковага націску парушылася заляганне пластоў пяску і жвіру, талыя воды, насычаныя карбанатным рэчывам, сцэментавалі пясчана-жвіровыя адклады да стану кангламерату. Менш устойлівы матэрыял быў пазней часткова змыты са схілу грады, больш трывалы, нібы адпрэпараваны, блок кангламерату захаваўся.

Па асаблівасцях залягання Змеева каменя вызначылі, што ў гэтым месцы ледавіковыя масы ціснулі на падсцілавыя пароды, наступаючы з усходу на захад. Ад нераўнамернай цэментацыі ў кангламераце з’явіліся невялічкія пячуркі. Асабліва шмат іх у падмурку глыбы. Паводле легенды, у самай вялікай нішы жыў змей, а ў адной з пячурак людзі знаходзілі гатовае адзенне. Зараз порысты блок ахвотна засеялі мурашы. У іх тут сапраўднае царства. Гавораць, што раней на градзе вадзілася шмат змей.

Вядомыя і іншыя легенды пра змеевы і вужыныя камяні. Этнографы сцвярджаюць, што ў Беларусі, як і ў суседняй Літве, здаўна было распаўсюджанае шанаванне змей. У нас і ў іх амаль да XX стагоддзя ў хатах нярэдка трымалі вужоў, кармілі іх і ставіліся як да паважаных сямейнікаў. Казка-паэма літоўскай паэтэсы Саламеі Нерыс пра трагічнае каханне прыгажуні Эгле і каралевіча-вужа вядомая ўсяму свету. Пра каханне змея да дзяўчыны расказвае і лукомская легенда. (501 слова)

Паводле Э.Ляўкова

Адпрэпараваны – выраблены з чаго-небудзь.

Выцяць – нанесці ўдар, стукнуць, ударыць.

Града – ланцуг невысокіх узгоркаў.

Калмыга – вялікі бесформенны кусок якой-н. цвёрдай масы.

Кангламерат – асадкавая горная парода, якая складаецца з рознапародных сцэментаваных часцінак.

Марэна – вялікая колькасць абломкаў парод, якая ўтвараецца ад перамяшчэння ледніка.

Пячо́ра – нара, падземны ход.

Пячу́рка – невялічкая ніша ў чым-н.

Шляхецкае гняздо

Першае ўяўленне пра панскі маёнтак звязана ў нашай свядомасці з родамі Радзівілаў і Сапегаў, Кішкаў і Горватаў, Плятэр-Зібергаў, Энгельгартаў, Паскевічаў, а таксама з імёнамі славутых еўрапейскіх дойлідаў Бернардоні і Сака, Бекера і Глаўбіца, Спампані і Пёпельмана. У маляўнічых замках Нясвіжа ці Міра меліся не толькі залы для баляў, музычныя і тэатральныя гасцёўні, але і галерэі карцін, рыцарскія залы, бібліятэкі і г.д. Асяроддзе, у якім праходзіла жыццё людзей, што адыгралі вялікую ролю ў гістарычным лёсе Беларусі, адпавядала самым высокім эстэтычным і мастацкім запатрабаванням свайго часу.

Па планіроўцы фальварачны маёнтак набліжаўся да таго тыпу сялянскага жылля, які звычайна завецца хатай на дзве палавіны. У цэнтры знаходзіліся ганак і сенцы са скразным высійсцем на двор. Злева і справа – жылыя пакоі, колькасць якіх абумоўлівалася заможнасцю ўладара.

Наглядна ўявіць сабе тую абстаноўку дапамагаюць педантычныя радкі старадаўніх інвентароў, што перыядычна складаліся, каб засведчыць стан маёмасці для вызначэння дзяржаўных падаткаў, афармлення продажу, арэнды ці спадчыны. Асноўнымі памяшканнямі тут былі сені, сталовая, два вялікія пакоі іх міласцей, некалькі пакойчыкаў і алькоў. Мелася характэрная для маёнткаў галерэя, цокальны паверх і склеп. З абсталявання вылучаюцца каміны, кафляныя печы, інкруставаная мэбля, аздабленне сцен сукном.

Унутраная будова панскага маёнтка заўсёды падпарадкоўвалася агульнай кампазіцыі сядзібы. Так, ганак знаходзіўся на адзінай восі з брамай і пляцоўкай з клумбай ці зялёным газонам. Яны нібы перацякалі па прыступках ганка ў прастору вестыбюля. Калі палац меў некалькі паверхаў, прасторавае развіццё падхоплівалася размешчанай за вестыбюлем параднай лесвіцай.

Неад’емным элементам маёнтка з XVIII стагоддзя становіцца бальная зала. Звычайна па плошчы яна была блізкай да вестыбюля і разам з ім стварала аб’ём, дзякуючы якому план дома набываў форму крыжа. Вестыбюль і парадная зала стваралі ў планіроўцы прамавугольнік, падзелены на два квадраты. Але ў эпоху

барока прастора параднага памяшкання стала авальнай ці круглай формы. Акрамя сувязі з вестыбюлем, зала мела выходы ў пакоі.

Для будаўніцтва маёнтка заўсёды выбіраліся зручныя месцы з прыгожымі краявідамі. Адным з тыпаў былі сядзібы, узведзеныя на крутым беразе, як, напрыклад, маёнтak Хальч у Веткаўскім раёне, размешчаны на левым высокім беразе Сожа. З прасторнага балкона адкрываліся цудоўныя краявіды на шырокі поплаў з ракой, абшары лясоў, гарадок Ветку. Прыемна было тут цёплым вечарам любавання зіхаценнем вады, слухаць прыгонных музыкаў.

У XVIII – XIX стагоддзях сцены панскага дома аздабляліся шпалерамі, габеленамі, карцінамі з аксаміту, якія вырабляліся на радзівілаўскіх мануфактурах у Міры і Нясвіжы, Альбе і Слуцку, мануфактурах Сапегаў у Ружанах і Дзярэчыне, на каралеўскіх мануфактурах Тызенгаўза ў Гародні. Над тэхналогіяй і арнаментыкай гэтых тканін працавалі майстры з Францыі, Германіі, Галандыі, Бельгіі, Швейцарыі. Для малюнка браліся не толькі мясцовыя ўзоры, але і сюжэты з палотнаў сусветна вядомых мастакоў.

Неад’емны элемент інтэр’ера палаца – кафляныя печы. У XVIII стагоддзі надзвычайным попытам карысталася паліхромная кафля мануфактуры М.К.Агінскага ў Целяханах і радзівілаўскай фабрыкі ў Свэржані. Беларускія майстры не толькі ўвасобілі ў кафляных вырабах самабытныя нацыянальныя рысы, але і далі новую інтэрпрэтацыю матывам саксонскай і французскай кафлі.

Фаянсава, фарфарава і шкляны посуд рабіў інтэр’еры пакояў утульнымі, радаваў вока прыгажосцю формаў і іграю святла. З сярэдзіны XVIII стагоддзя фаянсавыя мануфактуры ў Целяханах, Гародні, Свэржані, Карэлічах ужо выраблялі вазы, сталовы посуд, пісьмовыя прыборы, цацкі і г.д. З шкляных мануфактур шырока вядомыя ў гэты час радзівілаўскія ва Урэччы і ў Налібоках.

Дапаўнялі ўбранне інтэр’ераў люстры і бра, кандэлябры і падсвечнікі. У іх формах і аздабленні ужываліся варыяцый расліннага і зааморфнага паходжання, а таксама мудрагелістыя элементы стылю барокка і ракако. (543 словы)

Паводле А.Лакоткі

Алькóў – нішы для ложка ў сцяне пакоя.

Інвентáр – вопіс, рээстр маёмасці.

Станаўленне тэатральнага мастацтва на Беларусі

Беларускае нацыянальнае прафесійнае сцэнічнае мастацтва ўзнікла на аснове і ў выніку развіцця і пашырэння на тэрыторыі Беларусі, з аднаго боку, тэатра ў яго фальклорных формах і праяўленнях, а з другога – пад уплывам тагачасных формаў еўрапейскага тэатра, асабліва рускага, украінскага, польскага.

Да народных формаў тэатра ў першую чаргу разам з тэатральнымі абрадамі і гульнямі адносіцца мастацтва скамарохаў. Традыцыі скамароховых паказаў, што ўзніклі яшчэ ў старажытнасці, працягваліся практычна да рубяжа XIX – XX стст. З канца XVI ст. пачынае сваё жыццё новы від народнага тэатральнага мастацтва – лялечны тэатр батлейка. Пазней шырока распаўсюджваецца народная драма, якая бытвала таксама ў Расіі і на Украіне. Паралельна з гэтымі відамі тэатра з XVI ст. існаваў школьны тэатр пры каталіцкіх манастырах і праваслаўных брацтвах. Гледачоў у гэтых тэатрах часта прыцягвалі не столькі шматслоўныя п’есы на рэлігійна-маралізатарскія тэмы, колькі невялікія сцэнікі – інтэрмедыі з народнага жыцця, часта камедыяна-сатырычнага характару, якія паказваліся паміж дзеямі спектакля. Нарэшце, з другой палавіны XVIII і да пачатку XIX ст. на Беларусі існаваў прыгонны гарадскі і сядзібны тэатр. Такіх тэатраў было больш за дзесяць. Працавалі яны на рускай і польскай мовах. Тут мы ўжо маем справу, па сутнасці, з прафесійным тэатрам, якому былі даступныя асноўныя сцэнічныя жанры – драма, опера і асабліва балет. Вядома, напрыклад, што балетная трупя прыгоннага тэатра ў Гродне, што ўзнікла ў 60-я гады XVIII ст., была пазней перададзена польскаму каралю Станіславу Аўгусту Панятоўскаму. Гэтая трупя стала ановай “Таварыства танцоўшчыкоў яго Каралеўскай вялікасці”. Яна потым прыводзіла ў захапленне сваімі выступленнямі нават варшаўскую публіку, якая бачыла рознага роду відовішчы. Пра маштабы спектакляў некаторых прыгонных тэатраў можна меркаваць па звестках аб адным з паказаў ў прысутнасці Кацярыны II у Шклове, калі дэкарацыі змяняліся семдзесят разоў.

З канца XVIII ст. і асабліва ў другой чвэрці XIX ст. на тэрыторыі Беларусі шырока распаўсюджваюцца гарадскія і прыватныя прафесійныя тэатры, якія працавалі на польскай, рускай і ўкраінскай мовах і гастраліравалі па розных гарадах. Дзейнасць іх паўплывала на развіццё тэатральнай культуры Беларусі і, што асабліва важна, падрыхтавала глебу для ўзнікнення беларускага нацыянальнага прафесійнага тэатра.

Першую рэальную спробу стварэння такога тэатра зрабіў выдатны пісьменнік, драматург і сцэнічны дзеяч В.І.Дунін-Марцінкевіч. Яму належыць выключная роля ў гісторыі беларускага тэатра. Пісьменнік арганізаваў у Мінску музычна-драматычны гурток, які садзейнічаў яго тэатральным пачынанням. Вакол Дуніна-Марцінкевіча групуюцца прадстаўнікі перадавой разначыннай інтэлігенцыі, у тым ліку драматург А.Вярыга-Дарэўскі, пісьменнік У.Сыракомля, будучы выдатны кампазітар С.Манюшка і інш.

Тэатр В.Дуніна-Марцінкевіча ў бытнасць яго спачатку ў Мінску, а потым Люцынцы з'яўляўся своеасаблівым ачагом беларускай нацыянальнай культуры. Яго дзейнасць хоць і не завяршылася стварэннем пастаяннага прафесійнага тэатра, але тым не менш з'явілася прыкладам, па ўзору якога разбіліся неаднаразовыя спробы арганізацыі тэатральных калектываў у гарадах і вёсках Беларусі. І калі б не перашкоды, што чыніліся царскімі ўладамі развіццю беларускай нацыянальнай культуры, тэатр аформіўся б як прафесійны яшчэ пры жыцці В.Дуніна-Марцінкевіча. Аднак грамадскія і палітычныя ўмовы на Беларусі складаліся так, што нацыянальныя тэатральныя традыцыі, закладзеныя Дуніным-Марцінкевічам, атрымалі далейшае актыўнае развіццё толькі пасля рэвалюцыі 1905 – 1907 гг. (480 слоў)

Паводле У.Няфёда

Інтэрмедыя – кароткая п'еса або ўстаўная сцэна камічнага зместу, што выконваецца паміж актамі драматычнага або опернага твора.

Скамарох – вандроўны акцёр.

Збіральніцтва

Збіральніцтва – адна з найстаражытнейшых формаў гаспадарчай дзейнасці людзей, заснаваная на збіранні прыродных прадуктаў харчавання. Яно існавала побач з рыбалоўствам і паляваннем, але ў адрозненне ад іх не патрабавала спецыяльных навыкаў і прылад працы. Першабытныя людзі карысталіся прымітыўнымі прыладамі – кіем-капачкай з заостраным канцом, каменнымі нажамі, сякерамі. Але большасць пладоў і раслін збіраліся без выкарыстання прылад.

З развіццём земляробства і жывёлагадоўлі збіральніцтва стала дапаможным заняткам і набыло форму промыслу.

Багацце дароў прыроды ў навакольных лясах і пушчах у старажытнасці было ўсеагульным здабыткам. Аднак у эпоху феадалізму большая частка бароў, пушчаў і лясоў была ў руках дзяржавы, феадалаў, якія ўводзілі больш строгія абмежаванні ў выкарыстанні лясных багаццяў. Так, ужо ў XVI ст. забаранялася збіраць грыбы і ягады ў панскіх і дзяржаўных лясах жанчынам (дазвалялася толькі дзяўчатам і дзецям). Згодна са Статутам Вялікага княства Літоўскага 1529 г. феадалам давалася права затрымліваць чалавека ў сваім лесе і адбіраць у яго ўсё тое, што ён назбіраў. У XIX ст. за ўваход у лес ці збіранне там грыбоў ці ягад без дазволу сялян штрафавалі.

Сярод розных гатункаў грыбоў у першую чаргу аддавалася перавага баравікам. Для сушкі баравікоў выкарыстоўвалі не толькі хатнія печы, але і печы ёўняў і лазняў.

Грыбы зразалі з каранем ці толькі шляпкі. Збіралі іх у плецення з лазы, вярбы ці з яловых і хваёвых каранёў кашы, у якіх грыбы праветрываліся і не псаваліся. Большасць сабраных грыбоў выкарыстоўваліся для сваіх патрэб. Іх ужывалі свежымі, у вараным ці смажаным выглядзе і нарыхтоўвалі на зіму.

Пры нарыхтоўцы грыбы звычайна сушылі, радзей салілі (у залежнасці ад гатунку грыбоў). Для сушкі выкарыстоўваліся перш за ўсё грыбы лепшых гатункаў: баравікі, падасінавікі, падбярэзавікі, махавікі, радзей – лісічкі, апенькі, маслякі, страчкі. Значную частку сушаных грыбоў (у першую чаргу баравікоў) сяляне прадавалі на кірмашах.

Для засолу выкарыстоўваліся перш за ўсё грузды, ваўнякі і рыжыкі. З-за недахопу солі некаторыя грыбы (радоўкі, свінушкі, грузды, ваўнякі) залівалі вадою і квасілі.

Значнае месца ў канцы XIX – пачатку XX ст. займала збіранне ягадных і пладовых дароў лесу: суніц, чарніц, буякоў, маліны, журавін, брусніц, дзікіх парэчак, дзікага агрэсту, пладоў шыпшыны, дзікіх груш і яблык, ягад рабіны, каліны, арэхаў і інш.

Ягады збіралі звычайна ў жбаны, плеченыя кошыкі і ўжывалі як свежымі, так і сушанымі, для чаго сабраныя ягады падвяльвалі, затым сушылі ў печы ці на печы. Ягады выкарыстоўвалі як для сваіх патрэб (харчаванне і лячэнне), так і на продаж.

У вялікай колькасці восенню збіралі арэхі, жалуды, дзікія яблыкі і грушы. Жалуды ў асноўным ішлі на корм свінням і для прыгатавання кавы. Грушы сушылі на печы ці ў печы цэлымі, а яблкі разразалі на тонкія скрылёчкі і сушылі на печы або на сонцы, для чаго скрылёчкі нанізвалі на суровыя ніткі ў вязанкі і развешвалі на сценах хат.

У час веснавой бяхлебіцы ўжывалі ў ежу маладую крапіву. З гэтай мэтай збіралі лісце маладой лебяды, шчаўе, лісце адуванчыка і варылі з іх страву без усёякай прыправы.

У якасці асвятляльнага напітку выкарыстоўвалі бярозавы (радзей кляновы) сок. Яго збіралі ў збаны, гладышы, шклянныя слоікі і іншы посуд, злівалі ў бочкі, дзежкі, кадушкі.

У наш час збіральніцтва ўсё больш набывае характар адпачынку. Лес з'яўляецца адным з галоўных фактараў развіцця матэрыяльна-духоўнай культуры грамадства і ўсяго жывога на нашай планеце. (512 слоў)

Паводле Л.Мінько

Ёўня – прыбудова да тока, у якой сушылі снапы; асець.

Івянецкая кераміка пачатку XX стагоддзя

Сярод вырабаў беларускіх майстроў-ганчароў асабліва прыкметнае месца займае івянецкая кераміка. Прадукцыя гэтага ганчарнага цэнтра звяртае ўвагу не толькі дасканаласцю і ўнікальнасцю формаў, але і надзвычай шырокім дыяпазінам вырабаў.

У пачатку XX ст. Івянец быў адным з буйнейшых ганчарных цэнтраў Беларусі. Тут склаліся цэлыя дынастыі патомных ганчароў (Сасноўскіх, Маўчановічаў, Падліпскіх, Собаляў, Лотышаў, Круглянскіх, Судакевічаў і інш.), якія працягвалі і развівалі лепшыя традыцыі ганчарства, закладзеныя ў часы сярэднявечаў. Арыентацыя галоўным чынам на багатых пакупнікоў абумовіла выпрацоўку надзвычай шырокага дыяпазону вырабаў. Акрамя бытавога посуду івянецкія майстры выраблялі таксама дробную пластыку, кафлю і інш.

Практычна ўся прадукцыя была паліванай, чорна-глянцаваны посуд перасталі вырабляць яшчэ ў канцы XIX ст. Ва ўсякім разе ніхто з ганчароў не прыпамінаў, каб бытаваў такі посуд мясцовай вытворчасці.

Свае вырабы івянецкія ганчары прадавалі не толькі ў наваколлі, але і развазілі па далёкіх гарадах і мястэчках. Івянецкі посуд быў вядомы на ўсёй Заходняй Беларусі і за яе межамі.

Перадача майстэрства адбывалася шляхам вучнёўства ў сваёй сям'і, калі яна займалася ганчарствам, альбо ў гаспадара, куды аддавалі хлопчыкаў з 8-10 год. Пасля заканчэння навучання маладыя майстры маглі працаваць самастойна, закладаваць свае ўласныя майстэрні, але ў Івянцы на гэта было мала надзеі: з-за шматлікасці ганчароў тут панавала жорсткая канкурэнцыя, якой часам не вытрымлівалі нават сталыя майстры. Яны альбо наймаліся да больш моцных гаспадароў, альбо пакідалі Івянец і рассяляліся па вёсках і мястэчках паўночна-заходняй Беларусі.

Івянецкія ганчары не толькі ўплывалі на ганчарства суседніх тэрыторый, але і самі творча засвойвалі лепшыя традыцыі навакольных майстроў. Інтэнсіўныя сувязі падтрымліваліся з ганчарамі в. Карэчаты Стаўбцоўскага раёна, дзе яшчэ ў сярэдзіне XX ст. выраблялі архаічны гартаваны посуд, які высока цаніўся за сваю

вогнетрываласць. Пэўная масіўнасць, манументальнасць гэтых вырабаў адчуваецца і ў некаторых формах івянецкай керамікі.

Асартымент вырабаў івянецкіх ганчароў быў вельмі шырокі. Найбольш значную частку сярод іх складаў традыцыйны бытавы посуд.

Дасканаласцю і разнастайнасцю формаў вызначаюцца збанкі і гарлачы. Сталовыя збанкі маюць ярка выяўлены плаўны профіль, невялікую зграбную ручку і носік. Гарлачы не мелі ручкі і носіка. Збанкі былі паліваныя як знутры, так і звонку, гарлачы – толькі знутры. Апошняе было выклікана тым, што непаліваная шыйка гарлача не выслізвала з рук, бо гарлачы не мелі ручкі.

Разнастайнасцю памераў вызначаюцца талеркі, міскі, якія звычайна паліваліся з двух бакоў. Гаршкі, як правіла, не паліваліся, каб вытрымлівалі высокую тэмпературу. Глякам, паліваным з двух бакоў, надавалася традыцыйная шарападобная форма з адной ручкай.

З іншых традыцыйных відаў посуду ў шырокім ужытку былі спарышы, рукамы, цадзілкі, адстойнікі для малака, латушкі, кубкі, патэльні, вазоны. Пад уплывам фабрычнага фаянсавага і фарфоравага посуду і вырабаў, убачаных майстрамі ў інтэр'ерах сядзіб памешчыкаў, ганчары выраблялі разнастайны посуд утылітарна-мастацкага характару: супніцы, хлебніцы, цукарніцы, цукерачніцы, маслёнкі, чайнікі, вазы для варэння і інш. Хаця ўзорамі для многіх з гэтых вырабаў паслужыла фабрычная прадукцыя, ганчары ўмелі надаць ім цеплыню і характэрны мясцовы каларыт. Дасканалыя формы посуду падкрэсліваліся сціплым, але выразным дэкорам карычневага ці белага колеру, нанесеным пад празрыстую паліву. Звычайна гэта былі прамыя і хваістыя паяскі, нанесеныя на выраб у працэсе яго вытворчасці на ганчарным крузе.

Асаблівую ўвагу сярод івянецкіх вырабаў выклікае кераміка мастацкага характару: фігурныя пасудзіны, букетнікі, попельніцы, насценная пластыка і інш. У гэтых адносінах з Івянцом не можа параўнацца ніводзін іншы ганчарны цэнтр Беларусі. Хаця такія вырабы не прызначаліся для рынку, але іх можна сустрэць у розных кутках паўночна-заходняй Беларусі. (524 словы)

Паводле Я.Сахуты

Латушка – невялікая гліняная пасудзіна, місачка з загнутымі ўнутры краямі.

Паліваны – пакрыты палівай, спецыяльнай шклопадобнай масай.

Рукамы – умывальнік.

Спарыш – два гліняныя гаршочки, злучаныя агульнай ручкай, у якіх бралі яду на поле.

Цадзілка – гліняныя вырабы для працэджвання малака.

Чорнаглянцаваны – ганчарныя вырабы чорнага колеру, абпальванне якіх заканчвалася задымленнем з выкарыстаннем смалістага паліва.

Хлеб

Хлеб – адзін з асноўных прадуктаў харчавання, які выпякаецца з мукі розных збожжавых раслін. Вядомы продкам беларусаў з агульнаславянскіх часоў. Прататыпам хлеба была цёртая груца. Спачатку хлеб выпякалі з прэснага цеста. Выкарыстанне ўкіслага цеста павысіла смакавыя якасці хлеба, падоўжыла тэрмін яго захавання. Тэхналагічны працэс прыгатавання хлеба мала змяніўся на працягу многіх стагоддзяў і выяўляе значнае падабенства ў многіх народаў. Ён складаецца з некалькіх стадый: прыгатаванне цеста, яго вытрымка (квашэнне) і выпяканне хлеба. Цеста рашчынялі на цёплай вадзе з вечара ў спецыяльнай хлебнай дзяжы. У якасці акісляючага кампанента выкарыстоўвалі рошчыну (рэшткі кіслага цеста ад папярэдняй выпечкі), радзей хлебны квас, дрожджы. Каталізатарам служыла і сама пасудзіна. Найлепшай лічылася дзяжа, зробленая з дубовых клёпак. Дзяжу з цестам ставілі ў цёплае месца, накрываючы яе палатнянай сурвэткай і векам, а паверх яшчэ цёплай посцілкай ці кажухом. Зранку цеста мясілі, дабаўляючы муку, і зноў ставілі ў цёплае месца, каб цеста лепш укісла і падышло. Пасля прапальвання печы цеста бралі з дзяжы і ў руках выкачвалі круглыя боханы, якія выкладвалі на драўляную лапату, пасыпаную тонкім слоём мукі. Нярэдка пад боханы падкладвалі капуснае, дубовае, кляновае ці аеравае лісце. З дапамогай лапаты хлеб саджалі ў печ на чысты под. За адзін раз пяклі 5-8 боханаў.

Спажывныя якасці хлеба – смак, водар, каларыйнасць, мяккасць, наздраватасць і інш. – залежалі ад віду і гатунку мукі, наяўнасці састаўных кампанентаў, рэцэптуры і тэхналогіі прыгатавання. У беларусаў здаўна асноўным у харчаванні быў жытні (чорны) хлеб. На святы выпякалі пшанічныя пірагі з начынкай і без яе.

Хлеб у беларусаў, як і ў іншых земляробчых народаў, здаўна служыў сімвалам жыцця і дабрабыту. Ён быў свайго роду сямейным талісманам, свяшчэннай рэліквіяй. Яго абагаўлялі, з ім паводзілі сябе, як з жывой істотай. Калі выпадкова падаў з рук кавалачак хлеба, яго асцярожна падымалі, прасілі прабачэння і з’ядалі. Прыгатаванне хлеба лічылася свяшчэнным дзеяннем, з якім было звязана мноства звычаёвых правіл, абрадавых нормаў, павер’яў, абярэгаў. Перш чым рашчыняць хлеб, жанчына павінна была чыста памыцца і перахрысціцца, прызваўшы ў сведкі бога, каб хлеб удаўся і добра падышоў. Не раілася рашчыняць хлеб у кепскім настроі, бо гэта, паводле павер’я, уплывала на яго якасць. Пры пасадцы хлеба непажадана было каму-небудзь знаходзіцца на

печы, дзеці павінны былі злезлі з яе. Калі хлеб выпякаўся ў печы, не раілася ў гэты час гучна размаўляць, спрачацца ў доме, прымаць выпадковых наведвальнікаў. З такой далікатнасцю і пашанай адносіліся і да начыння, якім карысталіся для прыгатавання хлеба, асабліва дзяжы. Пасля абеду акраец хлеба, загорнуты ў чысты ручнік, звычайна пакідалі на сталe. Хлеб быў увасабленнем дастатку і працавітасці і вызначаў сацыяльны статус і аўтарытэт сям’і ў сельскім грамадстве. Ён займаў пачэснае месца не толькі ў матэрыяльным, але і ў духоўным жыцці беларусаў, у шматлікіх звычаях, прыкметах, павер’ях. Хлеб быў неабходным атрыбутам разнастайных абрадаў, урачыстасцей і свят – сватаўства, вяселля, радзін, адкрыцця весновых палявых работ (заборвання), закладкі новай хаты і інш. Хлебам-соллю сустракалі дарагіх гасцей. Як рэалі і ідэяна значымае паняцце хлеб фігуруе ў шматлікіх выслоўях, прыказках і прымаўках, што адлюстроўваюць жыццёвую мудрасць, маральныя ацэнкі, нацыянальныя рысы характару і нормы паводзін у розных жыццёвых сітуацыях: “Хто сее хлеб, той сее праўду”; “Хлеб, здабыты пачэснай працай, салодкі ўдвайне”; “Дзе гаспадар ходзіць, там хлеб родзіць”. (510 слоў)

Паводле В.Цітова

Гру́ца – каша з ячных круп.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

Русальны тыдзень

Русальны тыдзень, наступны пасля сёмухі тыдзень, багаты на рытуальныя дзеянні і песні. Называюць яго таксама зялёным, клечальным. Звязаны з павер'ямі пра русалак. Абрады русальнага тыдня, асабліва русальныя песні,

тэрытарыяльна абмежаваны. Эпіцэнтр іх бытавання – руска-беларуска-ўкраінскае пагранічча.

Супярэчлівыя ўяўленні пра русалак (іх знешні выгляд, месцазнаходжанне, функцыі, сутнасць) адбіліся на абрадавых дзеяннях русальнага тыдня.

Найбольш пашыранае з іх – паводзіны русалкі. Русалка ў гэтым абрадзе ў розных мясцінах увасаблялася па-рознаму: пераапанутая дзяўчынка, лялька (чучала), часам уяўлялі, што яна хаваецца ў жыце. Абавязковы атрыбут абраду – вянкi, якімі ўпрыгожвалі абраную русалку, усіх удзельнікаў рытуалу. Вянок для русалкі адрозніваўся ад іншых падборам раслін і кветак, памерамі, спосабам яго пляцення. Часам для русалкі плялі некалькі вянкаў, якія надзявалі ёй на галаву, шыю, рукі. Сакральны сэнс надаваўся травам, кветкам, з якіх дзяўчаты плялі вянкi для сябе і для русалкі. У многіх мясцінах абавязковым было калектыўнае пляценне вялікага вянка для русалкі, што нагадвала агульную працу па вырабу ахоўнага палатна ў экстрэмальных умовах. колькасць удзельніц пляцення таксама рэгламентавалася: 6 ці 12 дзяўчат. Вянкi адыгрывалі пладаносную магічную ролю, пра што сведчыць традыцыя разрываць іх або цэлымі закідваць на грады. У некаторых мясцінах русальны вянок спальвалі на вогнішчы. Тут, відаць, ён выконваў тую ж ролю, што і заменнік русалкі (саламяная лялька, чучала), які таксама часам спальвалі на агні. Кожнае рытуальнае дзеянне мела свой сэнс. Так, завіванне галінак дрэў (найперш бярозы), на якіх нібыта гайдаліся русалкі, паводле народнага

ўяўлення, павінна спрыяць ураджайнасці, як і завіванне вялкоў. Кульмінацыя абраду праводзін русалкі – вывад яе з вёскі, часцей за ўсё ў жыта. там яе пакідалі, а ўдзельніцы шэсця вярталіся назад як мага хутчэй, не азіраючыся, каб русалка не дагнала. Перш чым вывесці ў жыта, русалку маглі весці на пагорак (улюбёнае месца амаль усіх веснавых рытуалаў), дзе разам з ёю вадзілі карагод. Выводзілі русалку абавязкова з традыцыйнымі абрадавымі песнямі, выкананне якіх адыгрывала магічную ролю.

Другое сакральнае месца, куды праводзілі русалак – могілкі. Такі варыянт паводзін русалкі мог узнікнуць толькі пасля прыняцця хрысціянства, бо па сцвярджэнні вучоных, у славян-язычнікаў не было асобых месцаў для пахавання, могілкі ўведзены хрысціянствам. Перапляценне язычнікіх уяўленняў і хрысціянскіх напластаванняў выяўляецца і ў рытуале вываду русалкі да крыжоў і выкананне каля іх русальных песень (Нараўлянскі раён). Крыж (ахоўнік вёскі, за яго трэба было вывесці русалку), відаць, замяніў ранейшае скрыжаванне дарог, якому ў старажытнасці надаваўся магічны сэнс. Паўднёвабеларускай разнавіднасцю абраду праводзін русалкі можна лічыць звычай, вядомы ў Добрушскім раёне. На свята, якое насіла агульны, калектыўны характар, збіраліся з розных вёсак. Адметнасць абраду надаваў абход русалкай (пераапанутая дзяўчына або нават хлопец, упрыгожаныя бярозавымі галінкамі) усіх двароў, што нагадвае іншыя веснавыя абходы, у першую чаргу куст. Пры вывадзе русалкі з жыта адбывалася сустрэча з

русалкай суседняй вёскі і абменны разбор русальнай зеляніны, якую таксама неслі на свае агароды. У некаторых мясцінах звычай праводзіць русалку дайшоў да нашага часу. І хаця ў ім захоўваюцца часам архаічныя моманты, абрад нагадвае хутчэй гульню, якая выконваецца па традыцыі. (467 слоў)

Паводле Г.Барташэвіч

Куст – старажытны веснавы абрад блізкі да калядавання, звязаны з культам продкаў і раслін.

Сёмуха – праваслаўнае свята, якое адзначаецца на пяцідзесяты дзень пасля вялікадня.

МЕТАДЫЧНЫЯ РЭКАМЕНДАЦЫІ ПА ВЫКАНАННІ КСР СТУДЭНТАМІ

1. Падрыхтоўка да выступлення з вусным паведамленнем і напісанне рэферата
- 1.Тэкст выступлення можа быць напісаны ў адным з жанраў якога-небудзь рода красамоўства (акадэмічнага, сацыяльна-бытавога, сацыяльна-палітычнага і інш.). Па мэтавызначэнні выступленне можа быць інфармацыйным, агітацыйным, забаўляльным і г. д. Неабходна ўлічваць класіфікацыйныя характарыстыкі рода і жанра прамовы.
2. Тэкст выступлення павінен быць складзены з улікам тых патрабаванняў, якія прад'яўляюцца да назвы тэмы, да плану і кампазіцыі, да афармлення спісу літаратуры.

3. Пры падрыхтоўцы да вуснага выступлення і напісанні рэферата неабходна прытрымлівацца ўсіх нормаў культуры маўлення, максімальна і эфектыўна выкарыстоўваць разнастайныя вербальныя і невербальныя сродкі ўздзеяння, прытрымлівацца патрабаванняў, якія прад'яўляюцца да стылю.

4. Пры падрыхтоўцы неабходна ўлічваць рэгламент выступлення: час выступлення – не больш за 10 – 15 хвілін.

5. Пры вусным выступленні рэкамендуецца выкарыстоўваць мультымедыйныя сродкі (прэзентацыю).

2. Крытэрыі ацэнкі вуснага выступлення.

Вуснае выступленне ацэньваецца па наступных крытэрыях:

- ✓ тэма (актуальнасць, навізна);
- ✓ назва тэмы (лаканізм, вобразнасць, палемічная заостранасць);
- ✓ план і кампазіцыя (паслядоўнасць, лагічнасць, аптымальныя суадносіны элементаў кампазіцыі (уступу, асноўнай часткі, заключэння, захаванне прынцыпаў і законаў кампазіцыі);
- ✓ ступень валодання матэрыялам выступлення;
- ✓ культура маўлення (захаванне асноўных камунікатыўных якасцяў маўлення, усіх нормаў сучаснай літаратурнай мовы);
- ✓ мастацтва маўлення (выкарыстанне маўленчых сродкаў выразнасці (тропаў, фігур, прыёмаў ажыўлення маўлення));
- ✓ невербальныя сродкі ўздзеяння на слухачоў (знешні выгляд, поза, манеры, міміка, жэсты);
- ✓ тэхніка маўлення (маўленчае дыханне, голас, дыкцыя, інтанацыя, артыкуляцыя);
- ✓ кантакт з аўдыторыяй (сродкі і прыёмы прыцягнення і актывізацыі ўвагі слухачоў; формы зносір з аўдыторыяй).
- ✓ Самааналіз вуснага выступлення.
- ✓ Самааналіз вуснага публічнага выступлення праводзіцца наступным чынам:
- ✓ ці была тэма выступлення цікавай, актуальнай для слухачоў?
- ✓ ці ўлічаны быў склад аўдыторыі, кантынгент слухачоў?
- ✓ ці праходзіла выступленне па намечанаму плану? калі -- не, то чаму?
- ✓ ці ўлічаны быў узровень ведаў слухачоў? ці даходліва я гаварыў (-ла)?
- ✓ ці быў кантакт з аўдыторыяй? калі – не, то што гэтаму перашкаджала?
- ✓ ці пераканаўчым было выступленне? якія довады былі прапанаваны?
- ✓ як я адчуваў (-ла) сябе ў час выступлення?
- ✓ як я трымаўся (-лася) перад аўдыторыяй? якія жэсты ў мяне пераважалі?
- ✓ што было ўдалага ў выступленні, у яго правядзенні? чаму я лічу гэта ўдалым?
- ✓ якія былі недахопы ў правядзенні выступлення? чаму яны ўзніклі?

- ✓ **якой была рэакцыя аўдыторыі на выступленне? ці былі рэплікі і пытанні слухачоў?**
- ✓ **як я адказваў (-ла) на пытанні?**
- ✓ **як бы я зараз адказаў (-ла) на пытанне, з якім не справіўся (-лася) ў аўдыторыі?**
- ✓ **ці прытрымліваўся (-лася) адведзенага рэгламенту? ці ўклаўся (-лася) у адведзены час?**
- ✓ **якая ацэнка вуснага выступлення ў цэлым?**
- ✓ **які мой настрой пасля выступлення?**
- ✓ **што трэба рабіць, каб наступнае публічнае выступленне было лепшым?**

РЕПОЗИТОРИЙ БГІУ

Праграма
заліку па курсе "Беларуская мова і культура маўлення"
I курс факультэта беларускай філалогіі і культуры

1. Нормы беларускай літаратурнай мовы (лексічныя, фразеалагічныя, граматычныя, арфаграфічныя, арфаэпічныя).
2. Слоўнікі і іх прызначэнне (тлумачальныя, арфаграфічныя, перакладныя, фразеалагічныя).
3. Лексіка. Асноўныя правілы словаўжывання. Лексічны аналіз.
4. Многазначныя словы і амонімы. Паронімы.
5. Сінонімы, антонімы, іх роля ў мове. Слоўнік сінонімаў.
6. Фразеалогія. Фразеалагізмы, іх значэнне і ўжыванне. Фразеалагічныя слоўнікі.
7. Фразеалогія беларускай мовы паводле паходжання.
8. Фанетыка. Асноўныя фанетычныя асаблівасці беларускай мовы (параўнанне з рускай мовай).
9. Гукі і літары. Змены гукаў і чаргаванні. Віды асіміляцыі. Фанетычны аналіз.
10. Арфаэпія. Правілы вымаўлення галосных, зычных і спалучэнняў зычных.
11. Арфаграфія. Правапіс галосных **о, э, а, е, ё, я**.
12. Правапіс спалучэнняў галосных у запазычаных словах (**ео, іё (ыё), ія (ыя і інш.)**).
13. Правапіс **і, ы, й** пасля прыставак. Правапіс зычных у прыстаўках.
14. Правапіс **у, ў** (нескладовага). Правапіс прыстаўных галосных.
15. Правапіс спалучэнняў зычных.
16. Правапіс мяккага знака і апострафа.
17. Ужыванне вялікай літары.
18. Марфемная структура слова. Марфемны аналіз.
19. Словаўтварэнне. Спосабы словаўтварэння. Абрэвіяцыя.
20. Правапіс галосных у складаных словах.
21. Марфалогія. Род назоўнікаў. Скланавыя канчаткі назоўнікаў.
22. Прыметнік. Правапіс суфіксаў прыметнікаў.
23. Правапіс складаных прыметнікаў.
24. Скланенне і правапіс лічэбнікаў.
25. Правапіс прыслоўяў і спалучэнняў, блізкіх да прыслоўяў.
26. Правапіс часціц. Ужыванне і правапіс часціц **не, ні**.
27. Некаторыя асаблівасці дзеяслоўнага кіравання (будова словазлучэнняў).
28. Знакі прыпынку ў складаназлучаных сказах.
29. Знакі прыпынку ў складаназалежных сказах.
30. Знакі прыпынку ў бяззлучнікавых сказах.
31. Афіцыйныя паперы. Віды афіцыйных папер і іх афармленне.
32. Функцыянальныя стылі маўлення. Культура прафесійнага маўлення.

Тэст № 1

ЛЕКСІКАЛОГІЯ. ЛЕКСІКАГРАФІЯ

Варыянт 1

1. Адзначце, якая лінгвістычная дысцыпліна займаецца вывучэннем паходжання слоў:

1) семасіялогія;	4) стылістыка;
2) анамастыка;	5) тапаніміка.
3) этымалогія;	

2. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя словы ўжыты ў пераносным значэнні:

- 1) З Рэем звязана **старонка** жыцця, пачатак якой не хацелася б успамінаць (І.Навуменка);
- 2) Далёка ўнізе ляжала даліна. Здавалася, горы нарэшце разамкнулі сваю каменную **пашчу**, набраўшыся золкага, непрыветна агромністага каменя (В.Іпатава);
- 3) Ноч выдалася зорная, ціхая, вада паўз берага **маўчала** (В.Карамазаў);
- 4) Сонца ўзыходзіць, **падымаецца** ў сінечы неба, толькі зрэдку адзначанай нерухомымі аблачынкамі (І.Навуменка);
- 5) Каму ў жыцці прапасці, каму не зжыць нягод... **Клубок** людскіх няшчасцяў цяжэе з году ў год (Т.Бондар).

3. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя словы выкарыстоўваюцца ў сінтаксічна абумоўленым значэнні:

- 1) Аднак, калі была прызначана адпраўка ў партызанскую зону, Варвара ўжо рухацца не магла, не вытрымала б і **малая** нават перавозкі (М.Лужанін);
- 2) На дапамогу дзе тут спадзявацца, не кожны з натоўпу мог даць **рады** самому сабе (М.Лужанін);
- 3) – О, у нас тутака ў гучныя справы людзі трубяць... Дык чаго ж ты сядзіш, **галубок?** – спыхватваецца бабка (М.Лужанін);
- 4) Шчасця не бачым, а жывём зубы **сашчаніўшы** (М.Лужанін);
- 5) У кватэры было ціха, вельмі ціха для жылля амаль у цэнтры вялікага горада. За сталовай спалі ў сваім хлапечым пакойчыку сыны-**блізняткі**, Міколка і Раман, жонка пазаўчора адбыла на паўднёвыя воды (М.Лужанін).

4. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя словы з'яўляюцца метафарами:

- 1) Па рацэ плылі белыя параходы, сцягваючы з берагоў і вады ранішні **сырадой** туманаў, валаклі за сабою ўсё роўна як даўжэзныя сеці, поўныя жывога сонечнага срэбра (В.Карамазаў);
- 2) Толькі недзе за Грабянцамі, за старасвецкімі ліпамі, што невыразна чарнелі ўдалечыні, край неба завалакло бураватай шэранню, а яе калматыя **языкі** выцягваліся ў адным кірунку – за ветрам (М.Кусянкоў);
- 3) “Усім добрым ва мне я абавязаны кнігам”. Услед за Горкім так могуць сказаць дый кажуць многія, кожны па-свойму. І я ўжо нямала пра гэта пісаў, аднак сказаў, здаецца часамі, далёка не ўсё. Бо і пра кнігу, як пра маці – зноў жа **згадаем Горкага**, – можна расказаць бясконца (Янка Брыль);
- 4) Як апошні хутаранец, на сядзібе **крэчка** дуб (М.Мятліцкі);
- 5) Месяц сцежку ў дубняк **залівае** халодным праменнем; не магу аніяк я уласным асвойтацца ценом (А.Куляшоў).

5. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя словы з’яўляюцца сінекдахамі:

- 1) Мне трэба было пабываць у Франкфурце-на-Майне ўжо для таго, каб пабачыць у адным з сабораў выяву тайнай **вячэры** – невялічкі барэльеф на белай сцяне (С.Рублеўскі);
- 2) З вішняку, усыпанага ўжо добра чырвонымі **вішнямі**, паспешліва зрываліся шпакі і чорнымі хмурынкамі сігалі ўвысь і чамусьці ў той бок, куды ішлі камбайны (І.Стадольнік);
- 3) Сапраўды, Біблія сабрала і з’яднала магутную дружыну. На яе аснове і вырасла Астрожская славяна-грэка-лацінская **акадэмія** (А.Петрашкевіч);
- 4) На вяселлі іграць гарманіст не згадзіўся, і **вёска аб’явіла** таксама байкот – пуста ў хаце, ад бацькоў адварнуўся народ, ад сватоў і ад сваццяў (А.Куляшоў);
- 5) **Лапці, світкі** зрэбныя – з нашых сёл якраз, на заробкі хлебныя **ездзілі** ў Данбас (А.Куляшоў).

6. Адзначце няпоўныя лексічныя амонімы:

- 1) выслаць ліст – выслаць санкі сенам;
- 2) векавы бор – бор з’яўляецца трохвалентным кампанентам;
- 3) брадзіць па вуліцы – варэнне пачало брадзіць;
- 4) коркавая падэшва – коркавае рэчыва;
- 5) пералёт птушак – цвіце пералёт жоўтымі кветкамі.

7. Адзначце амафоны:

1) змешаны лес – лез на турнік;	4) род Радзівілаў – рот адкрыты;
2) нябесны гром – грам цукру;	5) крапіва пякучая – Крапіва – байкапісец.
3) пара дадому – пара ад кіпеню;	

8. Адзначце прыказкі, у якіх ужываюцца антонімы.

- 1) За аднаго бітага двух нябітых даюць.
- 2) Дзень мала, а два многа.
- 3) Ад вялікага да смешнага адзін крок.
- 4) Авечку стрыгуць, а баран дрыжыць.
- 5) Добрая слава на паліцы ляжыць, а благая па дарожцы бяжыць.

9. Адзначце аднакаранёвыя антанімічныя пары:

1) павага – знявага;	4) дужы – слабы;
2) людзі – нелюдзі;	5) днём – ноччу.
3) зашпіліць – расшпіліць;	

10. Адзначце рады слоў, у якіх ужываюцца толькі семантычныя сінонімы:

1) газета, шматтыражка,
насценгазета;	4) яма, варонка, глінішча,
катлаван;
2) гаворка, гутарка, размова;	5) стрэльба, вінтоўка, карабін,
абрэз, двухстволка.
3) цвёрды, зацвярдзелы,
скамянелы;	

11. Адзначце групы слоў з аднолькавым лексічным значэннем:

1) столькі – столкі;	4) патушыць – затушыць;
2) дырэктарка – дырэктрыха;	5) мовазнавец – мовазнаўца.
3) канешне – канечне;	

12. Адзначце пары слоў, якія з'яўляюцца абсалютнымі сінонімамі:

1) стог – сцірта;	4) стаматолаг – дантыст;
2) стос – стус;	5) цяляць – меціць.
3) сталічны – стольны;	

13. Адзначце пары слоў, якія з'яўляюцца паронімамі:

1) палаткавы – палатачны;	4) імігрант – эмігрант;
2) маёмасны – маёмны;	5) жняя – жнейка.
3) ілюстрыраваць – ілюстраваць;	

14. Адзначце пары словазлучэнняў, у склад якіх уваходзяць міжмоўныя амонімы:

1) серый мех – мех з жытам;	4) родить двойню – радзіць сябру;
2) полить цветы – паліць грубку;	5) зерно риса – рыса характару.
3) поплавок удочки – на паплавах
ракі;	

15. Адзначце сказы, у якіх дапушчана памылка ва ўжыванні слова:

- 1) Да мачанкі маці пякла яшчэ і бліны з грэчкавай або ячнай мукі (А.Якімовіч);
- 2) Вясёлыя, задорлівыя прыпеўкі рэхам адгукаліся ў бары (М.Ваданосаў);
- 3) Холад настойліва забіраўся пад майкі і ледзяніў цела (У.Карпаў);
- 4) Левандоўскі якраз два дні таму назад вярнуўся з міграцыі (А.Карпюк);
- 5) Бачачы, як павесялелі дарослыя, сталі радавацца і дзеці (І.Мележ).

16. Адзначце тыпы сінонімаў:

1) узуальныя;	2) маўлення;
3) аказіянальныя;	5) уласналексічныя.
4) моўныя;	

17. Адзначце сказы з аксюмаранам:

1) Наперад не вырываўся і ззаду не заставаўся;	3) Хвалілася сініца мора падпаліць;
2) Па адзежы сустракаюць, а па розуму праводзяць;	4) Хто чужога не шкадуе, той свайго не мае;
	5) Ціхая вада берагі мае.

18. Адзначце прыкметы ўласнабеларускіх слоў:

1) аканне, яканне;	4) прыстаўныя галосныя і зычныя;
2) зацвярдзелыя шыпячыя;	5) чаргаванне складоў.
3) поўнагалоссе;	

19. Адзначце запазычаныя словы:

1) нядзеля;	4) палка;
2) агеньчык;	5) дыета.
3) мундзір;	

20. Адзначце грэцызмы:

1) геалогія;	4) цэгла;
2) біёніка;	5) абеліск.
3) аўтар;	

21. Адзначце паўкалькі:

1) бульбакапалка;	4) глядач;
2) абагульваць;	5) залік.
3) выдатнік;	

22. Адзначце сказы з граматычнымі дыялектызмамі:

- 1) – Чакай троха, дай адно прыслушацца лепш, – махнуўшы прасаджанаю назад рукою, узяла Марта мужа (Ц.Гартны);
- 2) У хаце стала больш страхліва (Якуб Колас);

- 3) На Беларусі 23 чэрвеня, пасля захаду сонца, адбываецца Купальня... (Ян Баршчэўскі);
4) Той голас жывы быў гаючай патоляй збалеламу сэрцу... (А.Мінкін);
5) Губіў я прадонны гарнец – дасюль галава гудзе. Маланкай кшчоны паганец, малюся агню й вадзе (С.Панізнік).

23. Адзначце прастамоўныя словы:

1) гікаць;	
2) зялёнка (вадкасць);	3) зводнік;
4) зладзюга;	5) пашчэнкі.

24. Адзначце спецыяльныя словы:

1) змычка скляпення;	3) адлёт птушак;
2) размнажэнне жывёл пачкаваннем;	4) жудасная трагедыя;
	5) станок на самаходзе.

25. Адзначце словы кніжнай лексікі:

1) <i>выдатнае</i> выказванне;	4) <i>пурыстычныя</i> погляды;
2) <i>ускрай</i> поля;	5) <i>наміналыўны</i> сказ.
3) <i>разагрэць</i> матор;	

26. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя словы з'яўляюцца гістарызмамі:

- 1) Лета 7071 студзеня 31 узялі мы галоўную цвярдую варожую ў аблогу і адразу пачалі каля места вялікія туры ставіць, што ў лесе за тры **вярсты** адтуль зрабілі (У.Арлоў);
2) Якаў, схаваўшыся ў цень пад маладзенькай бярозай, што расла на двары, не адрываў ад **чалядзіна** вачэй (Л.Дайнека);
3) Помню нашу вялікую хату, дзе на відным месцы вісела шабля, падораная панам Юрыем, а таксама **кунтуш** з ягонага пляча (В.Іпатава);
4) Тут, пад павеццю, віселі на сцяне **кірасы**, пырхалі коні і ля агнёў сядзелі кірасіры (У.Караткевіч);
5) Дымілі спіны замораных коней, за імі ледзь вымалёўваўся цёмны сілуэт лёгкай **брычкі** з падузнятым верхам (У.Караткевіч).

27. Адзначце тыпы лексікі абмежаванага выкарыстання:

1) размоўная;	4) архаічная;
2) жаргонная;	5) дыялектная.
3) наменклатурная;	

28. Адзначце тыпы архаізмаў:

1) фанетычныя;	4) граматычныя;
2) лексіка-словаўтваральныя;	5) кантэкстуальныя.

3) лексіка-семантычныя;

29. Адзначце неалагізмы:

1) дэпутацкі корпус;	4) ліцэй;
2) інжынірынг;	5) кансорцыум.
3) прадпрымальнік;	

30. Дапоўніце адказ:

Кніга, у якой зафіксаваны і пададзены ў пэўным парадку найчасцей з тлумачэннем ці перакладам на іншую мову словы, называецца _____

31. Адзначце правільнае.

Паводле навуковых задач і практычнага прызначэння слоўнікі падзяляюцца на...

1) малыя і вялікія;	4) тлумачальныя і перакладныя;
2) універсальныя і галіновыя;	5) алфавітныя і алфавітна-гнёздавыя.
3) энцыклапедычныя і лінгвістычныя;	

32. Дапоўніце адказ:

Поўны слоўнікавы артыкул уключае: рэестравае слова, граматычную, стылістычную, сэнсавую характарыстыку, ілюстрацыйны матэрыял, тэрміналагічныя і фразеалагічныя спалучэнні _____

33. Адзначце, да якога з ніжэйпералічаных даведнікаў адносіцца наступны слоўнікавы артыкул:

Кампóт, -у, *М-пóце*, *мн. -ы, -аў*, *м.* Салодкая страва са звараных на вадзе ягад, садавіны. // *прым. кампóтны, -ая, -ае.*

- 1) “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” ў 5 т. (1977 – 1984);
- 2) “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” А.Я.Баханькоў, І.М.Гайдукевіч, П.П.Шуба (2002);
- 3) “Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы” пад рэд. М.Р.Судніка і М.Н.Крыўко (2002);
- 4) “Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны” М.А.Даніловіч (2002);
- 5) “Беларуская мова: Энцыклапедыя” пад рэд. А.Я.Міхневіча (1994).

34. Адзначце, да якога з ніжэйпералічаных даведнікаў адносіцца наступны слоўнікавы артыкул:

вы-на-хód-ні[ц-тв]-а (вы+на+ход+нік+ств+а):

- 1) “Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы” Г.У.Арашонкава, В.П.Лемцюгова (1987);
- 2) “Слоўнік беларускай мовы: Цяжкасці правапісу, вымаўлення, акцэнтацыі, словазмянення” Л.А.Ламека, У.Б.Ламека (2000);
- 3) “Словаўтваральны слоўнік беларускай мовы” А.М.Бардовіч, М.М.Круталевіч, А.А.Лукашанец (2000);
- 4) “Марфемны слоўнік беларускай мовы” А.М.Бардовіч, Л.М.Шакун (1989);
- 5) “Марфемны слоўнік беларускай мовы для сярэдніх школ” М.А.Аўласевіч, Т.Я.Якубовіч (1998).

35. Адзначце арфаграфічныя слоўнікі беларускай мовы:

- 1) “Арфаграфічны слоўнік для сярэдняй школы” М.Лобан, М.Суднік (1990);
- 2) “Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне” пад рэд. М.В.Бірылы (1987);
- 3) “Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы” Г.У.Арашонкава, В.П.Лемцюгова (1987);
- 4) “Кароткі слоўнік беларускай мовы: Правапіс. Вымаўленне. Націск. Словазмяненне. Словаўжыванне” Г.У.Арашонкава, В.П.Лемцюгова (1994);
- 5) “Слоўнік асабовых імёнаў: беларуска-рускі і руска-беларускі” У.А.Сарока (2000).

36. Адзначце, які слоўнік паклаў пачатак перыяду развітай лексікаграфіі на Беларусі:

- 1) “Лексіс” Л.Зізанія;
- 2) “Лексікон” П.Бярынды;
- 3) “Слоўнік дрыбінскіх шапавалаў” Е.Раманава;
- 4) “Віцебскі краёвы слоўнік” М.Каспяровіча;
- 5) “Слоўнік беларускай мовы” І.Насовіча.

37. Адзначце, фрагмент якога слоўніка прадстаўлены ніжэй:

Памілаваць *зак.* (дараваць, праявіць міласць), *памі́лую, -уеш; пр. памі́лаваў; заг. памі́луй*

Памілава́ць (*аіца*) *зак.* (да мілава́ць – песціць, галубіць), *памі́луй, -уеш; пр. памілава́ў; заг. памі́луй*

- 1) “Слоўнік націску ў беларускай мове” М.В.Бірылы (1992);
- 2) “Словарь белорусского наречия” П.Шпілеўскага (1845);
- 3) “Арфаграфічны слоўнік: Для школьнікаў” А.М.Булыкі (2000)
- 4) “Адваротны слоўнік беларускай мовы” Л.М.Вардамацкага і В.І.Несцяровіча (1994);
- 5) “Слоўнік мовы Скарыны” У.В.Анічэнкі (1997–1994).

38. Адзначце персанальныя энцыклапедыі:

- 1) “Этнаграфія Беларусі” (1989);
- 2) “Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі” (1984–1988);
- 3) “Слоўнік мовы Скарыны” У.В.Анічэнкі (1997–1994);
- 4) “Янка Купала: Энцыклапедычны даведнік” (1986);
- 5) “Францыск Скарына і яго час: Энцыклапедычны даведнік” (1988).

39. Адзначце, якія паметы з’яўляюцца стылістычнымі:

1) груб.;	4) уст.;
2) паэт.;	5) м.
3) абл.;	

40. Адзначце перакладныя слоўнікі:

- 1) “Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў” А.Юрэвіча (1962);
- 2) “Беларуска-польскі, польска-беларускі слоўнік” Т.Ясінькі, А.Барташэвіча (1996);
- 3) “Беларуска-польска-рускі слоўнік лінгвістычных тэрмінаў і спецыяльнай лексікі” В.Бекіша і Г.Фонтаскі (1997);
- 4) “Англіска-беларускі слоўнік-даведнік акронімаў, назваў міжнародных арганізацый і ўстаноў” В.М.Крывашэіна, Т.Л.Вашкевіч (2002);
- 5) “Руска-беларускі слоўнік скарачэнняў” у 2 т. (1996).

Тэст № 1

ЛЕКСІКАЛОГІЯ. ЛЕКСІКАГРАФІЯ

Варыянт 2

1. Адзначце, які раздзел мовазнаўства займаецца вывучэннем значэння слова:

1) семасіялогія;	4) стылістыка;
2) анамастыка;	5) тапаніміка.
3) этымалогія;	

2. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя словы ўжыты ў прамым значэнні:

- 1) Сонечныя плямы дзе сплываліся і ярчэлі, дзе *рассыпаліся* і *гаслі*, а блакіт заставаўся трывалы і чысты (В.Карамазаў);
- 2) Халодныя, нізкія, набрынялыя вільгаццю воблакі позняй восені *плылі*, здавалася, па самай вуліцы (Я.Сіпакоў);
- 3) Абапал сцежкі, у не зусім спалавельым саламяным гушчары, сям-там *праглядвае* рамонак, большыя сонейкі якога наіўна пнуцца ўгару, некаторыя нават даволі высока, а дробязь цвіце, адцвітае ды пахне понізу (Янка Брыль);
- 4) Рассеяны позірк яго [Гулівера] *заблытаўся* недзе ў бухматым сасновым голлі, а можа, сягаў і вышэй, і ніхто не змог бы дакладна сказаць, пра што думае ў гэтым лесе высокі ў літаральным і пераносным сэнсе прадстаўнік маскоўскага “Леспраекта” (М.Кусянкоў);
- 5) Васіль пасядзеў на ганку, паслухаў, як трашчаць вераб’і ў густым вішанніку, ключоць пераспелыя ягады, затым замкнуў дзверы, схаваў, як *наказала* Аляксандра, ключ пад ганак і выйшаў на вуліцу (І.Навуменка).

3. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя словы ўжыты ў несвабодным значэнні:

- 1) Калі **стаў** на якую дарогу – так лёгенька не саступіш (М.Лужанін);
- 2) Мой Карней, тры гады па тым, **пераехаў** назусімнае векаванне, пад бярэзіну на могілках. І я хутка следам за дзедам (М.Лужанін);
- 3) Усё настойлівей і настойлівей хадзілі **чуткі**, што неўзабаве выйдзе царскі маніфест, які адпусціць сялян на волю (Я.Сіпакоў);
- 4) А ўсяго і здарылася: матуля **наступіла** на хвост нашаму шэраму катку, які, улагоджаны пачастункам, усеўся на шырокай маснічыне пасярод трысцена (С.Рублеўскі);
- 5) Зіма неяк адразу вушы апусціла, зямлю нават па начах не трымае ў сваіх кіпцях, вясна разгулялася, баль **правіць** дзень і ноч (В.Карамазай).

4. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя словы з’яўляюцца метаніміямі:

- 1) У клубе часта бывае кіно, сяды-тады наладжваюцца спектаклі, **выступае** свая і прыезджая **самадзейнасць**, а найчасцей, вядома, танцы (Янка Брыль);
- 2) Алекса зірнуў вакол – відаць, на той гары раслі такія ж каржакаватыя, падобныя да полацкіх соснаў магутныя дрэвы з пушыстымі мяцёлкамі светла-зялёных **іголак** (В.Іпатава);
- 3) Мы **пазычалі Гогаля** і тады, калі я, найменшы ў хаце, толькі гартаў тую вялікую, тоўстую кнігу, бясконца гледзячы цацкі-малюнкi, тлумачэнні да якіх сяды-тады давалі старэйшыя (Янка Брыль);
- 4) Прайшоўшыся па пакоі, затрымаўся перад камінам, паглядзеў на вазачку, у якой, прытуліўшыся галоўкай да галоўкі, нібы цнатлівыя панначкі, стаялі грацыёзныя фіялкі, здзівіўся: якая вытанчаная **гармонія** жывое натуры! (В.Карамазай);
- 5) Пасля **перамогі над Гітлерам** пражыта так многа, што мне часамі хочацца перанесціся нейкім цудам з вялікага шумнага горада (Янка Брыль).

5. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя словы з’яўляюцца сцёртымі метафарами:

- 1) **Над Горкім** добра думаецца пра перажытае (Янка Брыль);
- 2) Сонца гарача сёння **пячэ**, а дарога лягла ад сяла да сяла і яшчэ ад сяла да сяла (А.Куляшоў);
- 3) Жыццё ж **ідзе** і, згодна заветаў, не выракаецца сваіх асноў (Т.Бондар);
- 4) Ужо **стаяла**, можна сказаць, позняя раніца (І.Чыгрынаў);
- 5) З канаплёўскага канца Верамеек дарога ў Бабінавічы спярша **вяла** праз Халахонава хацішча (І.Чыгрынаў).

6. Адзначце поўныя лексічныя амонімы:

1) грэнландскі кіт – кіт служыць замазкай для шкла;	2) юшкай закладваюць комін – юшку вараць з рыбы;
	3) кладка праз яр – зялёны яр;

4) чорныя плямы – гуляць
чорнымі;

5) утушыць агонь – утушыць мяса.

7. Адзначце амаформы:

1) тры падлогу – тры сябры;
2) клуб дыму – спартыўны
клуб;

3) люблю збіраць дажджавікі –
апранаю дажджавік;
4) лячу дзяцей – лячу ў нябёсы;
5) еду ў Буду – буду шукаць.

8. Адзначце прыказкі, у якіх ужываюцца антонімы:

1) Кінь перад сабою, знойдзеш за
сабою;
2) Не ён першы, не ён апошні;
3) Служка ў лапцях, а я (пан) босы;

4) Усё мінаецца, а праўда
застаецца;

5) Баба ў хаце тры вуглы трымае, а
мужчына адзін.

9. Адзначце рознакаранёвыя антанімічныя пары:

1) гаваркі – маўклівы;
2) апрануты – распрануты;
3) аптыміст – песіміст;

4) адчаліць – прычаліць;
5) даць – узяць.

**10. Адзначце рады слоў, у якіх ужываюцца толькі стылістычныя
сінонімы:**

1) галава, кумпал, мазгаўня, кацялок, манерка, голаў;
2) звычай, завад, рытуал, канон;
3) смелы, мужны, баявы, рашучы, адчайны, доблесны;
4) холад, халадэча, зябкасць, стынь, золкасць, сцюдзёнасць;
5) станок, варштат.

11. Адзначце групы слоў з аднолькавым лексічным значэннем:

1) марава – марыва;
2) столь – сталь;
3) дзесь – дзесьці;

4) пешшу – пехатой;
5) сакратарка – сакратарыха.

12. Адзначце пары слоў, якія з'яўляюцца абсалютнымі сінонімамі:

1) рэальнасць – існасць;
2) правапіс – арфаграфія;
3) чым – чымся;

4) часопіс – альманах;
5) ход – перамяшчэнне.

13. Адзначце пары слоў, якія з'яўляюцца паронімамі:

1) дырэктар – дырэктарша;
2) жнівеньскі – жніўны;
3) звыклы – звычайны;

4) крывець – крывіць;
5) каб – кеб.

14. Адзначце пары словазлучэнняў, у склад якіх уваходзяць міжмоўныя амонімы:

1) людской поток – людскі ўчынак;	4) манила дорога – маніла сяброўка;
2) качка корабля – дзікая качка;	5) наряд на работу – кароткая нарада.
3) кожная болезнь – кожнай ноччу;	

15. Адзначце сказы, у якіх дапушчана памылка ва ўжыванні слова:

- 1) Рэдактарскі кабінет знаходзіўся ў другім канцы калідора (М.Ткачоў);
- 2) Многія з яго вучняў ужо самі стаяць за рэверансам паравоза, умела водзяць цяжкавагавыя саставы (“Звязда”);
- 3) Усё знаёма, прывычна, і Куляшу здавалася, што нібы і не з ім гэта ўсё робіцца, а з нейкім другім, у другой хаце, а ён глядзіць на ўсё гэта на маўклівым тэлевізійным экране (А.Жук);
- 4) За сталом сядзеў сярэдніх гадоў мужчына ў ваеннай гімнасцёрцы, побач з ім – мужчына ў цывілізаваным (Я.Курто);
- 5) Адзін край лесу сутыкаўся з лесам, уразаўся ў яго, адхопліваючы свае травяністыя прасторы (Якуб Колас).

16. Адзначце пары слоў, якія з’яўляюцца лексічнымі дублетами:

1) глядзець – даглядаць;	4) чужынец – прыблуда;
2) арфаграфія – правапіс;	5) дадому – дахаты.
3) гарэць – палаць;	

17. Адзначце тыпы антонімаў:

1) няпоўныя;	4) сітуацыйныя;
2) уласнабеларускія;	5) аднакаранёвыя.
3) поўныя;	

18. Адзначце сказы з антытэзай:

- 1) Успамінаю мой цёплы дом, думак халодны пажар. І пад пісьмовым сталом сіксцінскай Марыі твар (У.Караткевіч);
- 2) І свой заўсёды апраўдаем крок – чужы чужога болю не пачуе (А.Мазько);
- 3) А мы, прызнацца, хоць мінулі тысячагоддзі, і да гэтага часу не ўмеем хадзіць па зямлі так, як дні і ночы, звяры і птушкі, вятры і дажджы (Максім Танк);
- 4) Ехаць на вяселле на чужой арбе і смяцца горка з самага сябе (Максім Танк);
- 5) Ні пекла не знаём, ні раю, а верым, што мы – не рабы, хоць веры той век не спрыяе, і гэты наш век, і любы! (Т.Бондар).

19. Адзначце запазычаныя словы:

- 1) пенсія;
- 2) наогул;
- 3) архіцяжкі;

- 4) малпа;
- 5) сувязіст.

20. Адзначце лацінізмы:

- 1) майстар;
- 2) дэлегат;
- 3) конус;

- 4) тратуар;
- 5) джэм.

21. Адзначце паўкалькі:

- 1) суіснаванне;
- 2) збожжанарыхтоўка;
- 3) безгаспадарчы;

- 4) адзінкавы;
- 5) абутнік.

22. Адзначце сказы, у якіх ужываюцца фанетычныя дыялектызмы:

- 1) – Але ганоў з шасцёра загарала? – Э, болей. Ганоў з васьмёра (Ц.Гартны);
- 2) Дарэктар к печы прытуліўся, на дзядзькаў твар утарапіўся (Якуб Колас);
- 3) У абдымках смугі задрамалі кусты; на зялёным галлі ўжо не шэпчуць лісты (Янка Журба);
- 4) Покуль ніва красуе і не высахлі рэкі, прыезджайце дахаты... (Г.Бураўкін);
- 5) – Пачакай хвільку. Зараз толькі нос падсмалю, недзе тутка цякло (А.Савіцкі).

23. Адзначце гутарковыя словы:

- 1) гібець;
- 2) гідроліз;
- 3) дружбан;

- 4) няўцям;
- 5) одум.

24. Адзначце спецыяльныя словы:

- 1) *зляпаць* дзверы;
- 2) кукурузны *пачатак*;
- 3) *база* калоны;

- 4) эканамічныя *санкцыі*;
- 5) *травіць* канат.

25. Адзначце паэтычныя словы:

- 1) беларускае *хлебасольства*;
- 2) *усёмагутны* чалавечы розум;
- 3) *сонечная* прастора;

- 4) *рахаваць* падлікі;
- 5) дарагая сэрцу *старонка*.

26. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя словы з’яўляюцца архаізмамі:

- 1) На ўсякі выпадак ён (Лебядзян) пашаптаў малітву і, водзячы па *пергамене* пальцам, пачаў напайголаса чытаць (У.Арлоў);

- 2) **Boi** князя Вячкі з нянавісцю глядзелі на белыя плашчы з чырвонымі мячамі і крыжамі, але маўчалі (Л.Дайнека);
- 3) Горава здавалася, што гэта цягнецца вечнасць, што цемры і страшным ударам у борт **душагубкі** ніколі не будзе канца (У.Караткевіч);
- 4) Сёння **генвара** дванаццатага дня, **року** тысяча пяцьсот восемдзесят восьмага, пачала я, раба божая Ева Ваяраўна Касцевічуўна, запіс гэты (В.Іпатава);
- 5) Чалавек адчыніў фортку, вытрас попел у досвітнюю цямрэчу і паставіў талерку на **падвоканне** (У.Арлоў).

27. Адзначце групы пасіўнай лексікі:

1) неалагізмы;	4) гістарызмы;
2) аргатызмы;	5) прастамоўныя словы.
3) тэрміны;	

28. Адзначце тыпы спецыяльнай лексікі:

1) кніжныя;	4) тэрміны;
2) прафесіяналізмы;	5) абстрактныя словы.
3) номены;	

29. Адзначце неалагізмы:

1) стод-рок;	4) акцыянер;
2) рэферэндум;	5) інавацыйны банк.
3) філія;	

30. Дапоўніце адказ:

Раздзел мовазнаўства, які вывучае і распрацоўвае пытанні тэорыі і практыкі складання слоўнікаў, называецца _____

31. Адзначце правільнае.

Паводле зместу інфармацыі энцыклапедычных слоўнікі падзяляюцца на:

1) малыя і вялікія;	4) тлумачальныя і перакладныя;
2) універсальныя і галіновыя;	5) алфавітныя і алфавітна-гнёздавыя.
3) энцыклапедычныя і лінгвістычныя;	

32. Дапоўніце адказ:

Існуюць асноўныя спосабы тлумачэння рэстравых слоў: сінанімічны, этымалагічны, ілюстрацыйны, падбор адпаведнага слова з іншай мовы _____

33. Адзначце, да якога з ніжэйпададзеных даведнікаў адносіцца наступны слоўнікавы артыкул:

Пляцёне, -я, н. 1. *гл.* плесці. 2. Спосаб злучэння нітак, сцяблін і інш. палос эластычнага матэрыялу. *Карункавае п. П. кошыкаў.*

- 1) “Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны” М.А.Даніловіч (2002);
- 2) “Беларуская мова: Энцыклапедыя” пад рэд. А.Я.Міхневіча (1994);
- 3) “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” ў 5 т. (1977 – 1984);
- 4) “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” А.Я.Баханькоў, І.М.Гайдукевіч, П.П.Шуба (2002);
- 5) “Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы” пад рэд. М.Р.Судніка і М.Н.Крыўко (2002).

34. Адзначце, да якога з ніжэйпададзеных даведнікаў адносіцца наступны слоўнікавы артыкул:

выкладчы[ц-к]-(і) (выкладчык+ск+(і) – суф., ад выкладчык- (Ø), сцяж: к+с→ц):

- 1) “Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы” Г.У.Арашонкава, В.П.Лемцюгова (1987);
- 2) “Слоўнік беларускай мовы: Цяжкасці правапісу, вымаўлення, акцэнтацыі, словазмянення” Л.А.Ламека, У.Б.Ламека (2000);
- 3) “Словаўтваральны слоўнік беларускай мовы” А.М.Бардовіч, М.М.Круталевіч, А.А.Лукашанец (2000);
- 4) “Марфемны слоўнік беларускай мовы” А.М.Бардовіч, Л.М.Шакун (1989);
- 5) “Словаўтваральны слоўнік беларускай мовы” М.А.Аўласевіч, Т.І.Якубовіч (Ч.1, 2002)

35. Адзначце арфаграфічныя і арфаэпічныя слоўнікі беларускай мовы:

- 1) “Арфаграфічны слоўнік для сярэдняй школы” М.Лобан, М.Суднік (1990);
- 2) “Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне” пад рэд. М.В.Бірылы (1987);
- 3) “Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы” Г.У.Арашонкава, В.П.Лемцюгова (1987);
- 4) “Кароткі слоўнік беларускай мовы: Правапіс. Вымаўленне. Націск. Словазмяненне. Словаўжыванне” Г.У.Арашонкава, В.П.Лемцюгова (1994);
- 5) “Слоўнік асабовых імёнаў: беларуска-рускі і руска-беларускі” У.А.Сарока (2000).

36. Адзначце, які слоўнік з’яўляецца першым друкаваным даведнікам ва ўсходніх славян:

- 1) “Слоўнік беларускай мовы” І.Насовіча;
- 2) “Лексікон” П.Бярынды;
- 3) “Лексіс” Л.Зізанія;

- 4) “Віцебскі краёвы слоўнік” М.Каспяровіча;
- 5) “Слоўнік дрыбінскіх шапавалаў” Е.Раманава.

37. Адзначце, фрагмент якога слоўніка прадстаўлены ніжэй:

ванна

танна

манна

сумленна

танна

адменна

старанна

- 1) “Слоўнік націску ў беларускай мове” М.В.Бірылы (1992);
- 2) “Словарь белорусского наречия” П.Шпілеўскага (1845);
- 3) “Арфаграфічны слоўнік: Для школьнікаў” А.М.Булыкі (2000);
- 4) “Адваротны слоўнік беларускай мовы” Л.М.Вардамацкага і В.І.Несцяровіча (1994);
- 5) “Слоўнік мовы Скарыны” У.В.Анічэнкі (1997–1994).

38. Адзначце галіновыя энцыклапедыі:

- 1) “Этнаграфія Беларусі” (1989);
- 2) “Беларуская мова: Энцыклапедыя” (1994);
- 3) “Янка Купала: Энцыклапедычны даведнік” (1986);
- 4) “Францыск Скарына і яго час: Энцыклапедычны даведнік” (1988);
- 5) “Беларуская ССР: Кароткая Энцыклапедыя” (1979–1981).

39. Адзначце, якія паметы з’яўляюцца стылістычнымі:

1) разм.;	4) уст.;
2) паэт.;	5) наз.
3) кніж.;	

40. Адзначце тэрміналагічныя слоўнікі:

- 1) “Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў” А.Юрэвіча (1962);
- 2) “Слоўнік тапонімаў і адтапанімічных дэрыватаў у арэале заходнепалескіх гаворак” З.М.Заікі (2001);
- 3) “Беларуска-польска-рускі слоўнік лінгвістычных тэрмінаў і спецыяльнай лексікі” В.Бекіша і Г.Фонтаскі (1997);
- 4) “Слоўнік-даведнік асноўных лінгвастыстычных і тэксталагічных тэрмінаў” М.В.Абабуркі (1998);
- 5) “Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў” П.У.Сцяцко, М.Ф.Гуліцкага, Л.А.Антанюк (1990).

Тэст № 2

ФРАЗЕАЛОГІЯ. ФРАЗЕАГРАФІЯ

Варыянт 1

1. Адзначце прыкметы фразеалагічнай адзінкі:

1) мінімальная адзінка мовы;	4) складаецца з марфем;
2) семантычная цэласнасць;	5) узнёўляльнасць.
3) сінтаксічна непадзельнае адзінства;	

2. Адзначце ўласнабеларускія фразеалагізмы:

1) табаку важыць;	4) бібікі біць;
2) на горкі яблык;	5) на край свету.
3) кашу заварыць;	

3. Адзначце фразеалагічныя калькі:

1) ставіць на карту;	4) агнём і мячом;
2) спачываць на лаўрах;	5) залатая сярэдзіна.
3) з жабіны прыгаршчы;	

4. Дапоўніце адказ:

Семантычна непадзельныя фразеалагічныя адзінкі, значэнне якіх не залежыць ад значэння кампанентаў, што ўваходзяць у іх, – гэта...

1) фразеалагічныя спалучэнні;	4) фразеалагічныя калькі;
2) фразеалагічныя паўкалькі;	5) фразеалагічныя зрашчэнні.
3) фразеалагічныя адзінствы;	

5. Адзначце фразеалагічныя адзінствы:

1) шыю намыліць;	4) ліса фарбаваць;
2) акінуць вокам;	5) на ногі паставіць.
3) гула асмаленая;	

6. Дапоўніце адказ:

Марфалагічныя варыянты фразеалагізмаў адрозніваюцца адзін ад другога...

1) структурай;	4) колькасцю кампанентаў;
2) склонавымі формамі;	5) формай ліку.
3) месцам націску;	

7. Адзначце лексічныя варыянты фразеалагізмаў:

1) свістаць у адну дудку;	4) іграць у адну дудку;
2) у адну столку;	5) і дуды вобземлю.
3) дуды ў мех складаць;	

8. Адзначце фразеалагізмы-сінонімы:

1) абводзіць вакол пальца;	4) настаўляць акуляры;
2) вочы рэзаць;	5) пудрыць мазгі.
3) замыльваць вочы;	

9. Адзначце фразеалагізмы, якія суадносяцца з назоўнікам:

1) першая ластаўка;	4) гульня з агнём;
2) курыная галава;	5) плячысты на живот.
3) аршын з шапкай;	

10. Адзначце, з якой часцінай мовы суадносіцца фразеалагізм у сказе:

Падарожнікі на хвіліну спыніліся як укопаныя (Я.Маўр)

1) назоўнікам;	4) прыметнікам;
2) дзеясловам;	5) выклічнікам.
3) прыслоўем;	

11. Адзначце сказы, у якіх фразеалагізм з'яўляецца выказнікам:

- 1) Што ты, кажу, лынды б'еш у той час, калі людзі працуюць? (К.Крапіва);

- 2) Апошняя гэта справа каціць бочкі на жанчыну (У.Караткевіч);
- 3) Работы на новым месцы будзе па вушы (А.Кулакоўскі);
- 4) Табе, Андрэй, бачу гэты завод як костка ў горле (Э.Ярашэвіч);
- 5) Чаго ты мне тутака смаляныя дубы плёў! (А.Шлег).

12. Адзначце кніжныя фразеалагізмы:

1) абіваць парогі;	4) яблык разладу;
2) альфа і амега;	5) перакаваць мячы на аралы.
3) прыйсці на памяць;	

13. Адзначце правільнае.

Перыфраза – гэта...

- 1) трапнае народнае выслоўе з павучальным зместам;
- 2) устойлівы вобразны зварот, які паходзіць з літаратурных крыніц;
- 3) устойлівая, узнёўляльная моўная адзінка, якая складаецца не менш як з двух кампанентаў і мае адзінае цэласнае значэнне;
- 4) семантычна непадзельныя апісальныя назвы прадметаў, дзеянняў, якія ствараюцца непасрэдна ў моўнай плыні, у пэўнай сітуацыі і з’яўляюцца адзінкамі маўлення;
- 5) спалучэнне слоў, у складзе якога словы не страчваюць лексіка-семантычнай самастойнасці.

14. Адзначце, хто з’яўляецца аўтарам слоўніка “Беларуская фразеалогія: фразеалагізмы, іх значэнне, ужыванне”:

1) І.Я. Лепешаў;	4) З.Ф. Санько;
2) Г.Ф. Юрчанка;	5) М.А. Даніловіч.
3) Ф.М. Янкоўскі;	

15. Адзначце, да якога фразеалагічнага слоўніка адносіцца наступны слоўнікавы артыкул:

Жить как кошка с собакой – Каты дзерці = Жыць (любіцца) як кот з сабакам = Сябраваць як два каты ў мяху.

- 1) “Русско-белорусский фразеологический словарь” І.А. Кісялёва (1991);
- 2) “Шасцімоўны слоўнік прыказак, прымавак і крылатых слоў” пад рэдакцыяй Н.А. Ганчаровай (1993);
- 3) “Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі” Е.С. Мяцельскай, Я.М. Камароўскага (1972);
- 4) “Малы руска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем” З.Санько (1991);
- 5) “Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў” І.Я. Лепешава (2004).

Тэст № 2

ФРАЗЕАЛОГІЯ. ФРАЗЕАГРАФІЯ

Варыянт 2

1. Адзначце прыкметы фразеалагічнай адзінкі:

1) устойлівасць;	4) складаецца з асобных слоў-
2) намінацьўнасьць;	кампанентаў;
3) спалучальнасьць са словамі;	5) складаецца са словазлучэнняў.

2. Адзначце запазычаныя фразеалагізмы:

1) агарод гарадзіць;	4) на кругі свая;
2) і куры не шэпчуць;	5) казанская сірата.
3) дамоклаў меч;	

3. Адзначце фразеалагічныя паўкалькі:

1) з ветру вяроўкі віць;	3) апошні з магікан;
2) без году тыдзень;	4) на ўсю іванаўскую;

5) адваротны бок медаля.

4. Дапоўніце адказ:

Семантычна непадзельныя фразеалагічныя адзінкі, значэнне якіх можа быць выведзена з пераносных значэнняў іх кампанентаў, – гэта...

1) фразеалагічныя калькі;	4) фразеалагічныя адзінствы;
2) фразеалагічныя зрашчэнні;	5) фразеалагічныя паўкалькі.
3) фразеалагічныя спалучэнні;	

5. Адзначце фразеалагічныя спалучэнні:

1) акунёў вудзіць;	4) як свае пяць пальцаў;
2) страх бярэ;	5) у свіныя галасы.
3) кароткая памяць;	

6. Дапоўніце адказ:

Фанетычныя варыянты фразеалагізмаў адрозніваюцца адзін ад другога...

1) гукам;	4) словаўтваральнай структурай;
2) месцам націску;	5) граматычнай формай.
3) асаблівасцямі агаласоўкі кампанентаў;	

7. Адзначце лексічныя варыянты фразеалагізмаў:

1) носа не ўбіць;	4) сажнем носа не дастаць;
2) крукам носа не дастаць;	5) не твайго носа палоса.
3) крукам стаяць;	

8. Адзначце фразеалагізмы-сінонімы:

1) вышэй галавы;	4) чорт ногі паломіць;
2) мора разліўное;	5) чортава процьма.
3) хоць адбаўляй;	

9. Адзначце фразеалагізмы, якія суадносяцца з дзеясловам:

1) бачыць наскрозь;	4) без задніх ног;
2) лёгкі на нагу;	5) заткнуць за пояс.
3) нарадзіцца ў сарочцы;	

10. Адзначце, з якой часцінай мовы суадносіцца фразеалагізм у сказе:

Слухай мяне і будзеш кум каралю (М.Арочка).

1) дзеясловам;	4) прыслоўем;
2) назоўнікам;	5) прыметнікам.
3) выклічнікам;	

11. Адзначце сказы, у якіх фразеалагізм з'яўляецца акалічнасцю:

- 1) Гулі не аднаго ў лапці абулі (Прыказка);
- 2) Даўно маю намер пагутарыць з табою вока на вока (Т.Хадкевіч);
- 3) З вамі я на край зямлі ісці гатова... (А.Бачыла);
- 4) Люблю адразу браць быка за рогі, каб лішне не марнаваць часу (М.Лынькоў);
- 5) Для Бойкі навіна была як гром з яснага неба (А.Кудраўцоў).

12. Адзначце прастамоўныя фразеалагізмы:

- 1) хвастом віляць;
- 2) падаваць надзеі;
- 3) кацялок варыць;
- 4) ахілесава пята;
- 5) ганяць сабак.

13. Адзначце правільнае.

Афарызм – гэта...

- 1) семантычна непадзельны апісальны выраз, з дапамогай якога перадаецца сэнс другога слова або выразу;
- 2) кароткае, дасціпнае, арыгінальнае выслоўе, якое мае закончаны змест і паходзіць з літаратурных крыніц;
- 3) трапнае народнае выслоўе з павучальным зместам;
- 4) фігура вобразнасці, пабудаваная на падабенстве двух прадметаў, у якіх праяўляецца агульная прымета;
- 5) устойлівая, узнёўляльная моўная адзінка, якая складаецца не менш як з двух кампанентаў і мае адзінае цэласнае значэнне.

14. Адзначце, хто з'яўляецца аўтарам слоўніка “З народнай фразеалогіі: Дыферэнцыяльны слоўнік”:

- 1) Ф.М. Янкоўскі;
- 2) А.С. Аксамітаў;
- 3) Г.Ф. Юрчанка;
- 4) І.Я. Лепешаў;
- 5) З.Ф. Санько.

15. Адзначце, да якога фразеалагічнага слоўніка адносіцца наступны слоўнікавы артыкул:

Арэдавы вякі. Агульны для ўсходнесл. м. Вельмі доўга (жыць, пражыць). Гэта во мая Мар'я Васільеўна. Пражылі мы з ёю арэдавы вякі, а дзяцей не займелі (М.Лобан. Шэляты).

Паходзіць з біблейскага апаведу (Быццё, 5, 15) пра патрыярха Іарэда, які пражыў нібыта 962 гады.

- 1) “Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы”: У 2 т. І.Я. Лепешава (1993);
- 2) “Фразеалагічны слоўнік мовы твораў Я.Коласа” А.С. Аксамітава (2002);
- 3) “Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў” І.Я. Лепешава (2004);
- 4) “Крынічнае слова” І.Р. Шкрабы і Р.В. Шкрабы (1987);
- 5) “Беларускія народныя параўнанні” Ф.М. Янкоўскага (1973).

Тэст № 3

ФАНЕТЫКА. АРФАЭПІЯ

Варыянт 1

1. Адзначце асноўныя фанетычныя адзінкі маўлення:

1) гук;	4) рэзанатар;
2) склад;	5) маўленчы такт.
3) марфема;	

2. Адзначце правільнае.

Галоснымі называюцца гукі, якія ўтвараюцца пры дапамозе...

1) голасу і шуму;	4) голасу;
2) вагання паветра;	5) маўленчага апарату.
3) шуму;	

3. Адзначце правільнае.

Колькі літар у беларускім алфавіце служаць для перадачы зычных гукаў:

1) 10;	4) 32;
2) 19;	5) 45.
3) 21;	

4. Адзначце правільнае.

Паводле спосабу ўтварэння галосныя гукі падзяляюцца на...

1) змычныя;	4) сярэдняга пад'ёму;
2) шчылінныя;	5) ніжняга пад'ёму.
3) верхняга пад'ёму;	

5. Адзначце галосны гук пярэдняга рада, сярэдняга пад'ёму, нелабіялізаваны:

1) [ы];	4) [i];
2) [э];	5) [o].
3) [a];	

6. Адзначце зычны гук санорны, шчылінны, губна-губны, цвёрды:

1) [ф];	4) [в];
2) [м];	5) [ў].
3) [н];	

7. Адзначце зацвярдзелыя зычныя:

1) [ш];	4) [с];
2) [ж];	5) [р].
3) [дж];	

8. Адзначце правільнае.

Паводле спосабу ўтварэння сярод зычных гукаў адрозніваюць...

1) зубныя;	4) шчылінныя;
2) змычныя;	5) глухія.
3) звонкія;	

9. Адзначце шумныя глухія зычныя гукі:

1) [п'];	4) [з'];
2) [ф'];	5) [ц'].
3) [р'];	

10. Адзначце санорныя гукі:

1) [j];	2) [б];

- 3) [м'];
4) [н];

5) [в].

11. Адзначце зычныя гукі, якія не ўтвараюць пар па глухасці-звонкасці:

- 1) [т];
2) [л'];
3) [ф];
- 4) [ж];
5) [дз'].

12. Адзначце пары слоў з пазіцыйнымі чаргаваннямі галосных гукаў:

- 1) сем – сёмы;
2) вяселле – павесяліцца;
3) палёгка – лягчэй;
- 4) холад – халадзільнік;
5) стрэл – страляніна.

13. Адзначце пары слоў з гістарычнымі чаргаваннямі галосных гукаў:

- 1) бяроза – бярэзнік;
2) сок – сакавіты;
3) рубель – рубля;
- 4) дрэва – драўніна;
5) светлы – світаць.

14. Адзначце пары слоў з пазіцыйнымі чаргаваннямі зычных гукаў:

- 1) кідаць – кінучь;
2) казаць – казка;
3) мазаць – мажу;
- 4) малады – маладзейшы;
5) берагі – на беразе.

15. Адзначце пары слоў з гістарычнымі чаргаваннямі зычных гукаў:

- 1) малаціць – малацьба;
2) мяту – мяці;
3) карміць – кармлю;
- 4) сухі – сушыць;
5) пяку – пячы.

16. Адзначце правільнае.

Інтанацыя – гэта...

- 1) рэгулярнае паўтарэнне маўленчых адзінак, якое адбываецца ў пэўнай паслядоўнасці;
2) вылучэнне якой-небудзь часткі выказвання з дапамогай націску;
3) сукупнасць фанетычных сродкаў арганізацыі вуснага маўлення, якія характарызуюць яго сэнсавы і эмацыйна-экспрэсіўны бакі;
4) эмацыйная афарбоўка маўлення;
5) хуткасць вымаўлення асобных слоў у тэксце ці аднаго такта ў параўнанні з іншым.

17. Адзначце правільнае.

Склад – гэта...

- 1) гукавое адзінства, якое вымаўляецца з адным націскам;
- 2) цэласная адзінка мовы, у якую нельга ўставіць гукавую паслядоўнасць такога ж узроўню;
- 3) значэнневая самастойная адзінка мовы, якая выконвае намінацыйную функцыю;
- 4) сукупнасць граматычных формаў і лексічных значэнняў ва ўсіх яго ўжываннях і рэалізацыях;
- 5) частка слова, якая вымаўляецца адным выдыхальным штуршком паветра.

18. Адзначце словы, пры вымаўленні якіх адбываецца асіміляцыя зычных гукаў:

1) даследчык;	4) нафтаздабытчык;
2) паказчык;	5) зжаўцець.
3) у даведцы;	

19. Адзначце словы, пры вымаўленні якіх адбываецца дысіміляцыя гукаў:

1) хто;	4) калідор;
2) трактар;	5) лямпа.
3) што;	

20. Адзначце словы з выбухным зычным гукам [г]:

1) гербарый;	4) гейм;
2) швагер;	5) мазгі.
3) загартаваны;	

21. Адзначце словы са сцяжэннем зычных гукаў:

1) воінскі;	4) хлебаробскі;
2) грамадскі;	5) санскрыцкі.
3) чэшскі;	

22. Адзначце словы, у якіх спалучэнне літар *дз* абазначае два гукі:

1) падзякаваць;	4) Радзіма;
2) адзімаваць;	5) адзвінець.
3) падзямелле;	

23. Адзначце словы, у якіх літара *і* абазначае два гукі:

1) руіны;	4) салаўі;
2) імшарына;	5) панацэі.
3) педінстытут;	

24. Адзначце асноўныя элементы (асаблівасці) інтанацыі:

1) мелодыка;	3) рытм;
2) сінтагма;	4) інтэнсіўнасць;

5) акамадацыя.

25. Адзначце функцыі інтанацыі ў маўленні:

- 1) выдзяляе адзін са складоў у слове з большай сілай гучання;
- 2) падзяляе маўленчую плынь на фанетычныя адрэзкі;
- 3) распадабняе два аднолькавыя або артыкуляцыйна блізкія гукі;
- 4) размяжоўвае сказы паводле мэты выказвання і сэнсавых адносін унутры іх;
- 5) з'яўляецца найважнейшым сродкам зносін паміж людзьмі.

26. Адзначце словы з рухомым націскам:

1) зямля;	4) возера;
2) парта;	5) касіць.
3) луг;	

27. Адзначце словы з нерухомым націскам:

1) узор;	4) брат;
2) шырокі;	5) бацькаў.
3) тысяча;	

28. Адзначце словы, у якіх правільна пастаўлены націск:

1) крапі́ва;	4) заі́нелы;
2) спі́на;	дамі́ць. □ 5) паве
ццаты; □ 3) чатырна	

29. Адзначце правільнае.

Фанема – гэта...

- 1) найменшая гукавая адзінка мовы, якая вымаўляецца адным выдыхальным штуршком паветра;
- 2) мінімальная частка слова, якая мае пэўнае значэнне;
- 3) найменшая гукавая адзінка мовы, якая служыць для ўтварэння, распазнавання і адрознення марфем і слоў;
- 4) агульная і абавязковая частка роднасных слоў, носьбіт іх агульнага лексічнага значэння;
- 5) найдрабнейшая, далей непадзельная фанетычная адзінка, што ўтвараецца органамі моўнага апарату чалавека і служыць матэрыяльнай асновай для ўтварэння слоў.

30. Адзначце словы, у якіх выдзеленыя літары абазначаюць гукі ў слабой пазіцыі:

1) покрыва;	4) каляды;
2) бярозка;	5) Беларусь.
3) ледзяны;	

Тэст № 3

ФАНЕТЫКА. АРФАЭПІЯ

Варыянт 2

1. Адзначце асноўныя фанетычныя адзінкі маўлення:

1) фразы;	4) інтанацыя;
2) сіла гуку;	5) тэмбр.
3) націск;	

2. Адзначце правільнае.

Зычнымі называюцца гукі, якія ўтвараюцца пры дапамозе...

1) шуму;	4) голасу і шуму;
2) галасавых звязак;	5) голасу.
3) голасу і шуму або толькі шуму;	

3. Адзначце правільнае.

Колькі літар у беларускім алфавіце служаць для перадачы галосных гукаў...

1) 9;	4) 8;
2) 11;	5) 10.
3) 6;	

4. Адзначце правільнае.

Паводле месца ўтварэння галосныя гукі падзяляюцца на...

1) пярэдняга рада;	4) губныя;
2) сярэдняга рада;	5) язычныя.
3) задняга рада;	

5. Адзначце галосны гук задняга рада, верхняга пад'ёму, лабіялізаваны:

1) [i];	4) [y];
2) [э];	5) [a].
3) [o];	

6. Адзначце зычны гук шумны, глухі, шчылінны, пярэдне-язычны, зубны, мяккі:

1) [п'];	4) [х'];
2) [с'];	5) [ц'].
3) [ф'];	

7. Адзначце зычныя, якія могуць падаўжацца:

1) [з'];	4) [ч];
2) [в];	5) [ж].
3) [ц'];	

8. Адзначце правільнае.

Паводле месца ўтварэння сярод зычных гукаў адрозніваюць...

1) губныя;	4) санорныя;
2) насавыя;	5) язычныя.
3) бакавыя;	

9. Адзначце шумныя звонкія зычныя гукі:

1) [г];	4) [ж];
2) [ш];	5) [т].
3) [з];	

10. Адзначце санорныя гукі:

1) [в'];	2) [л];

- 3) [н'];
- 4) [ў];

5) [д].

11. Адзначце зычныя гукі, якія не ўтвараюць пар па глухасці-звонкасці:

- 1) [ф];
- 2) [х];
- 3) [й];
- 4) [з];
- 5) [т].

12. Адзначце пары слоў з пазіцыйнымі чаргаваннямі галосных гукаў:

- 1) баец – баяздольнасць;
- 2) далёкі – далячынь;
- 3) шэсць – шосты;
- 4) дрожджы – дражджавы;
- 5) сэрца – сардэчны.

13. Адзначце пары слоў з гістарычнымі чаргаваннямі галосных гукаў:

- 1) зрэдку – радзейшы;
- 2) сцялю – слаць;
- 3) вяселле – вясёлы;
- 4) сохнуць – сушыць;
- 5) ордэн – ардэнаносец.

14. Адзначце пары слоў з пазіцыйнымі чаргаваннямі зычных гукаў:

- 1) стагі – стог;
- 2) луг – на лузе;
- 3) пляту – пляці;
- 4) казаць – кажу;
- 5) паглядаць – глянуць.

15. Адзначце пары слоў з гістарычнымі чаргаваннямі зычных гукаў:

- 1) спявала – спяваў;
- 2) шкода – пашкоджаны;
- 3) перавозіць – перавозчык;
- 4) сады – у садзе;
- 5) густы – гушча.

16. Адзначце правільнае.

Націск – гэта...

- 1) выдзяленне аднаго са складоў слова з большай сілай гучання;
- 2) выдзяленне аднаго са складоў слова большай працягласцю вымаўлення;
- 3) выдзяленне аднаго са складоў слова павышэннем ці паніжэннем тону голасу;
- 4) выдзяленне ў маўленні асобных элементаў фанетычнымі сродкамі;
- 5) выдзяленне аднаго са слоў у тэксце ўзмацненнем голасу.

17. Адзначце правільнае.

Фраза – гэта...

- 1) урывак маўленчай плыні, які вымаўляецца без прыпынку, без закончанага інтанацыі і аддзяляецца ад наступнага ўрыўка непрацяглай паўзай;
- 2) урывак маўленчай плыні, які вымаўляецца з адным націскам;

- 3) урывак маўленчай плыні, які вымаўляецца з закончанай інтанацыяй і адмяжоўваецца ад наступнага ўрыўка працяглымі паўзамі;
- 4) інтанацыйна-сэнсавое адзінства, якое ўтварае асэнсаваную рытмічна-меладычную групу;
- 5) частка выказвання, якая аб'ядноўваецца ў пэўную рытмічную групу і мае агульны націск.

18. Адзначце словы, пры вымаўленні якіх адбываецца асіміляцыя свісцячых да шыпячых:

- 1) сшаткаваць;
- 2) зжыцца;
- 3) расшукваць;
- 4) раскопкі;
- 5) разжаліць.

19. Адзначце словы, пры вымаўленні якіх адбываецца аглушэнне звонкіх зычных:

- 1) загадчык;
- 2) выраб;
- 3) педагог;
- 4) жарэбчык;
- 5) турпаход.

20. Адзначце словы з фрыкатыўным зычным [γ]:

- 1) нягеглы;
- 2) бразгаценне;
- 3) рагоз;
- 4) гіпс;
- 5) пагалоска.

21. Адзначце словы са сцяжэннем зычных гукаў:

- 1) нясвіжскі;
- 2) даследчыцкі;
- 3) арабскі;
- 4) каларадскі;
- 5) мацярынскі.

22. Адзначце словы, у якіх спалучэнне літар *дж* абазначае два гукі:

- 1) нараджэнне;
- 2) аджывіць;
- 3) джала;
- 4) паджаўціць;
- 5) гараджанін.

23. Адзначце словы, у якіх літара *ю* абазначае два гукі:

- 1) юбілей;
- 2) салаўю;
- 3) спяваю;
- 4) раз'юшаны;
- 5) дзвюх.

24. Адзначце асноўныя элементы (асаблівасці) інтанацыі:

- 1) такт;
- 2) тэмп;
- 3) паўза;
- 4) сінкопа;

5) тэмбр.

25. Адзначце функцыі інтанацыі ў маўленні:

- 1) удзельнічае ў выражэнні эмоцый;
- 2) выдзяляе адзін са складоў у слове большай працягласцю вымаўлення;
- 3) характарызуе ўдзельніка маўлення і сітуацыю зносін;
- 4) змяняе акустычныя і артыкуляцыйныя характарыстыкі гучаў гучаў ў ненаціскным становішчы;
- 5) ажыццяўляе частковае прыстасаванне артыкуляцыі сумежных галоснага гучаў да зычнага або наадварот.

26. Адзначце словы з рухомым націскам:

1) блізкі;	4) рука;
2) бераг;	5) пісаць.
3) ён;	

27. Адзначце словы з нерухомым націскам:

1) тысяча;	4) кніга;
2) смелы;	5) ехаць.
3) сястра;	

28. Адзначце словы, у якіх правільна пастаўлены націск:

нь; ☐ 1) аку	
ны; ☐ 2) гліня	4) блытані́на;
3) арахі́с;	. ☐ 5) здаўна

29. Адзначце правільнае.

Гук – гэта...

- 1) найменшая гучавая адзінка мовы, якая служыць для ўтварэння, распазнавання і адрознення марфем і слоў;
- 2) мінімальная двухбаковая адзінка, у якой за пэўнай формай замацоўваецца пэўны змест і якая не падзяляецца на больш простыя адзінкі;
- 3) фанетычная адзінка, якая далучаецца да кораня і выражае ў слове граматычныя або словаўтваральныя значэнні;
- 4) найдрабнейшая, далей непадзельная фанетычная адзінка, што ўтвараецца органамі моўнага апарату чалавека і служыць матэрыяльнай асновай для ўтварэння слоў;
- 5) найдрабнейшая фанетычная адзінка, якая не мае свайго матэрыяльнага выражэння.

30. Адзначце словы, у якіх выдзеленыя літары абазначаюць гукі ў моцнай пазіцыі:

- 1) дажджы;
- 2) вецер;
- 3) вясна;

- 4) мароз;
- 5) халодны.

Тэст № 4

ГРАФІКА. АРФАГРАФІЯ

Варыянт 1

1. Адзначце правільнае.

Графіка – гэта...

- 1) мінімальная адзінка сістэмы пісьма, якой абазначаецца слова, марфема, склад або фанема;
- 2) сукупнасць графічных знакаў пэўнай сістэмы пісьма, размешчаных у агульнапрынятым парадку;
- 3) раздзел мовазнаўства, які вывучае суадносіны паміж графемамі і фанемамі ў фанаграфічным пісьме;
- 4) раздзел мовазнаўства, які вывучае сістэму правіл, што вызначаюць аднолькавае напісанне;

5) знак пісьма, складзены са зліцця дзвюх літар, пры якім элемент адной літары з'яўляецца агульным для наступнай.

2. Адзначце нялітарныя графічныя сродкі:

1) графема;	4) апостраф;
2) дэфіс;	5) працяжнік.
3) лігатура;	

3. Адзначце, колькі графічных варыянтаў мае кожная літара:

1) 5;	4) 2;
2) 3;	5) 1.
3) 4;	

4. Адзначце няётаваныя літары:

1) а;	4) е;
2) о;	5) э.
3) у;	

5. Адзначце дыграфы:

1) а;	4) дж;
2) дз;	5) ў.
3) ь;	

6. Адзначце, на што паказвае апостраф у беларускай мове:

- 1) раздзельнае вымаўленне прыстаўкі, што заканчваецца на зычную, і кораня, што пачынаецца з галоснай *е, ё, ю, я* або націскай галоснай *і*;
- 2) на часткі слоў і асобныя словы;
- 3) злітнае вымаўленне шыпячых *ж, дж, ч, ш* з наступнай галоснай *е, ё, ю, я, і*;
- 4) злітнае вымаўленне ў іншамоўных уласных імёнах;
- 5) раздзельнае вымаўленне губных *б, п, в, ф, м* з наступнай галоснай *е, ё, ю, я* і націскай *і*.

7. Адзначце літары беларускага алфавіту, якія заўсёды абазначаюць толькі адзін гук (г.зн. з'яўляюцца адназначнымі):

1) ч;	4) у;
2) й;	5) г.
3) о;	

8. Адзначце асноўныя прынцыпы беларускай графікі:

1) марфемны;	2) гукавы;

- 3) складовы;
- 4) лексічны;

5) семантычны.

9. Адзначце, у якім годзе Ф.Скарына надрукаваў першую кнігу:

- 1) 1490;
- 2) 1519;
- 3) 1540;
- 4) 1517;
- 5) 1562.

10. Адзначце, у якім годзе апублікавана першае выданне “Беларускай граматыкі для школ” Б.Тарашкевіча:

- 1) 1915;
- 2) 1912;
- 3) 1918;
- 4) 1930;
- 5) 1991.

11. Адзначце, калі ў беларускай мове пішацца у (у складовае):

- 1) пасля злучка, калі папярэдняе слова заканчваецца на галосную;
- 2) у пачатку ўласных назваў;
- 3) у пачатку сказа;
- 4) пасля галосных у сярэдзіне слова;
- 5) у пачатку слова, калі яно стаіць пасля знака прыпынку.

12. Адзначце толькі тыя запазычаныя словы, у якіх спалучэнне галосных перадаецца на пісьме як *іё (ыё)*:

- 1) скал...з;
- 2) патр...т;
- 3) акс...ма;
- 4) ар...нцір;
- 5) баст...н.

13. Адзначце словы, у якіх зычная *в* – прыстаўная:

- 1) увосень;
- 2) вустрыца;
- 3) воля;
- 4) вольха;
- 5) волас.

14. Адзначце складаныя словы, якія пішуцца праз злучок:

- 1) дзе/нідзе;
- 2) паў/годдзе;
- 3) мікра/клімат;
- 4) паў/Беларусі;
- 5) кілават/гадзіна.

15. Адзначце тыя правілы беларускай арфаграфіі, якія заснаваны на фанетычным прынцыпе:

- 1) звонкія зычныя ў сярэдзіне слова перад глухімі і на канцы слова;
- 2) літара *я* на месцы *е, ё* пасля мяккіх зычных у першым складзе перад націскам;
- 3) шыпячыя зычныя перад свісцячымі;

- 4) літара *с* на месцы спалучэнняў *сс, жс, шс*;
5) спалучэнні зычных *зс, жс, шс, гс, хс* у прыметніках, утвораных ад уласных імёнаў.

Тэст № 4

ГРАФІКА. АРФАГРАФІЯ

Варыянт 2

1. Адзначце правільнае.

Арфаграфія – гэта...

- 1) умоўны від пісьма, які выкарыстоўваецца для найбольш дакладнай перадачы вымаўлення;
- 2) унармаванае напісанне, выбраное з некалькіх магчымых, якое адпавядае пэўнаму правілу;
- 3) раздзел мовазнаўства, які распрацоўвае пытанні тэорыі і практыкі складання слоўнікаў;
- 4) раздзел мовазнаўства, які вывучае суадносіны паміж літарамі і гукамі ў фанаграфічным пісьме;

5) раздзел мовазнаўства, які вывучае сістэму правіл, што забяспечвае аднастайнасць перадачы маўлення на пісьме.

2. Адзначце нялітарныя графічныя сродкі:

1) націск;	4) параграф;
2) дыграф;	5) паліграфы.
3) кропка;	

3. Адзначце, колькі літар было ў славянскім кірылаўскім алфавіце адразу пасля яго стварэння:

1) 32;	4) 54;
2) 43;	5) 48.
3) 39;	

4. Адзначце ётаваныя літары:

1) ю;	4) і;
2) у;	5) я.
3) ё;	

5. Адзначце, з чаго складаюцца назвы зычных літар:

1) з двух зычных гукаў;	4) з галоснага [а] і наступнага зычнага;
2) з аднаго зычнага гукі;	5) з галоснага [э] і наступнага зычнага.
3) з зычнага гукі і галоснага [э];	

6. Адзначце, у якіх выпадках у беларускай мове націск фіксуецца сродкамі графікі:

1) у слове, якое мае больш за адзін склад;	3) пры марфалагічным разборы слова;
2) у запісах фанетычнай транскрыпцыі;	4) у дапаможніках для іншаземцаў;
	5) пры словаўтваральным разборы слова.

7. Адзначце літары беларускага алфавіту, якія маюць два гукавыя значэнні (г.зн. з'яўляюцца двухзначнымі):

1) і;	4) л;
2) дз;	5) е.
3) р;	

8. Адзначце асноўныя прынцыпы беларускай арфаграфіі:

1) граматычны;	4) марфалагічны;
2) акцэнталагічны;	5) фанетычны.
3) дэрывацыйны;	

9. Адзначце, калі польскі сейм забараніў на Беларусі карыстанне беларускай мовай:

1) 1569;	4) 1830;
2) 1696;	5) 1795.
3) 1772;	

10. Адзначце, у якім годзе была склікана першая Акадэмічная канферэнцыя па рэформе беларускага правапісу:

1) 1917;	4) 1990;
2) 1930;	5) 1926.
3) 1919;	

11. Адзначце, калі ў беларускай мове пішацца ў (у нескладовае):

- 1) пасля галосных у сярэдзіне і на канцы слова;
- 2) пасля галосных у сярэдзіне іншамоўных слоў, калі у не ўтварае склада;
- 3) у пачатку сказа;
- 4) пасля злучніка, калі папярэдняе слова заканчваецца на галосную;
- 5) у пачатку ўласных назваў.

12. Адзначце толькі тыя запазычаныя словы, у якіх спалучэнне галосных перадаецца на пісьме як *ья*:

1) д...мент;	4) афіц...нт;
2) стац...нар;	5) д...фільм.
3) пенс...нер;	

13. Адзначце словы, у якіх зычная *а* – прыстаўная:

1) абрус;	4) алмаз;
2) амшара;	5) аўторак.
3) аржаны;	

14. Адзначце складаныя словы, якія пішуцца разам:

1) экс/чэмпіён;	4) gros/майстар;
2) паў/метра;	5) малочна/белы.
3) ста/годдзе;	

15. Адзначце тыя правілы беларускай арфаграфіі, якія заснаваны на марфалагічным прынцыпе:

- 1) літара *а* пасля цвёрдых зычных (на месцы націскных *о, э*) ва ўсіх уласнабеларускіх словах не пад націскам;
- 2) літара *ц* на месцы спалучэнняў *тс, чс, кс, цс*;
- 3) зычныя *б, д* у прыстаўках *аб-, пад-, над-, перад-*;
- 4) літара *ў* пасля галосных;

5) літара *е* ў прыназоўніку *без* і часціцы *не*.

Тэст № 5

МАРФЕМНАЯ СТРУКТУРА СЛОВА. СЛОВАЎТВАРЭННЕ

Варыянт 1

1. Адзначце нязменныя словы:

1) сущащаць;	4) спяшаючыся;
2) хвойнік;	5) кашнэ.
3) зверху;	

2. Дапоўніце адказ:

Аснова, у склад якой уваходзіць толькі карань, – гэта...

1) вытворная аснова;	4) невытворная аснова;
2) складаная аснова;	5) простая аснова;
3) цвёрдая аснова;	

3. Адзначце словы з вытворнай асновай:

1) бабёр;	4) збыт;
2) сумесь;	5) напор.
3) парада;	

4. Адзначце словы, у якіх суадносныя граматычныя формы маюць суплетыўныя асновы:

1) добры;	4) класціся;
2) я;	5) мала.
3) везці;	

5. Адзначце, якія дзеяслоўныя формы ўтвараюцца ад асновы цяперашняга часу:

1) дзеепрыслоўі незакончанага трывання;	3) дзеепрыметнікі цяперашняга часу;
2) дзеепрыслоўі закончанага трывання;	4) дзеясловы прошлага часу;
	5) дзеепрыметнікі прошлага часу.

6. Адзначце словы са свабоднымі каранямі:

1) абуць;	4) вясновы;
2) смеласць;	5) дабавіць.
3) звычай;	

7. Адзначце “лішнія слова”:

1) падводны;	4) вадасховішча;
2) вадзяністы;	5) вадзіца.
3) падводзіць;	

8. Адзначце словы з адкрытымі каранямі:

1) наліўка;	4) спачуванне;
2) увагнаць;	5) кпіць.
3) убранне;	

9. Дапоўніце адказ:

Страта афікса пры словаўтварэнні ці формаўтварэнні – гэта...

1) дэлабіялізацыя;	4) дэсемантызацыя;
2) дэназалізацыя;	5) дэзафіксацыя.
3) дэрывацыя;	

10. Дапоўніце адказ:

Састаўны афікс – гэта...

1) конфікс;	4) інтэрфікс;
2) прэфікс;	5) постфікс.
3) суфікс;	

11. Адзначце словы з формаўтваральнымі афіксамі:

1) найпрыгажэйшы;	4) нясіце;
2) седзячы;	5) пісала.
3) ліпеньскі;	

12. Адзначце словы з сінкрэтычнымі прыстаўкамі:

1) павячэраць;	4) змалаціць;
2) замнога;	5) наймацнейшы.
3) прадзед;	

13. Адзначце словы з прэфіксоідамі:

1) землямер;	4) штотыднёвік;
2) цеплаход;	5) звералоў.
3) паўліста;	

14. Адзначце словы з постфіксам -ца:

1) аднаўляцца;	4) радуецца;
2) падбіваюцца;	5) хвалюецца.
3) садзяцца;	

15. Адзначце словы, утвораныя прэфіксальным спосабам:

1) недалёт;	4) прагімназія;
2) адляцець;	□ 5) загусты
3) беспарадак;	

16. Адзначце словы, утвораныя суфіксальным спосабам:

1) загадка;	4) пажаўцелы;
2) узмор'е;	5) пер'е.
3) падпілоўванне;	

17. Адзначце словы, утвораныя прэфіксальна-суфіксальным спосабам:

1) завушніца;	4) узмежжа;
2) заробак;	5) разняволіць.
3) бесперашкодны;	

18. Адзначце словы, утвораныя бясуфіксным спосабам:

1) заслуга;	4) воўчы;

- 2) багацце;
- 3) повад;

5) перавоз.

19. Адзначце словы, утвораныя прэфіксальна-бясуфіксным спосабам:

- 1) пропуск;
- 2) узлесе;
- 3) недарод;
- 4) узгалоўе;
- 5) уверх.

20. Адзначце словы, утвораныя постфіксальным спосабам:

- 1) сустрэцца;
- 2) абы-дзе;
- 3) штосьці;
- 4) дзе-небудзь;
- 5) набегацца.

21. Адзначце словы, утвораныя складана-бясуфіксным спосабам:

- 1) параход;
- 2) лесавоз;
- 3) хлебазавод;
- 4) словаўтварэнне;
- 5) кнігалюб.

22. Адзначце гукавыя абрэвіятуры:

- 1) СМІ;
- 2) калгас;
- 3) эсмінец;
- 4) НАН;
- 5) БелЭн.

23. Дапоўніце адказ:

Пераход іншых часцін мовы ў прыслоўі – гэта...

- 1) адвербіялізацыя;
- 2) пранаміналізацыя;
- 3) нумералізацыя;
- 4) ад'ектывацыя;
- 5) субстантывацыя.

24. Адзначце словы, у якіх адбылося перараскладанне:

- 1) гарлачык;
- 2) канец;
- 3) сумненне;
- 4) парэчка;
- 5) паводзіны.

25. Адзначце словы, у якіх адбылася фузія:

- 1) разруха;
- 2) расада;
- 3) сусед;
- 4) студэнцкі;
- 5) мінскі.

26. Адзначце словы, якія маюць наступную марфемную будову: П^□:

- 1) персанал;
- 2) жывы;
- 4) морква;
- 5) салавей.

3) радзей;

27. Адзначце словы, якія маюць наступную марфемную будову: $\neg \Pi^{\wedge} \square$:

1) няцяжка;	4) прайгрыш;
2) прыбаўленне;	5) прывабліва.
3) праяўляць;	

28. Адзначце словы, якія маюць наступную марфемную будову: $\neg \Pi^{\wedge} \wedge$:

1) пахудзець;	4) паратунак;
2) паўціраць;	5) па-мужчынску.
3) па-французску;	

29. Дапоўніце адказ:

Сукупнасць слоў з тым самым каранем, спарадкаваная адносінамі вытворнасці, – гэта _____

30. Дапоўніце адказ:

Узор для пабудовы канкрэтных вытворных слоў – гэта _____

Тэст № 5

МАРФЕМНАЯ СТРУКТУРА СЛОВА. СЛОВАЎТВАРЭННЕ

Варыянт 2

1. Адзначце нязменныя словы:

1) радасць;	4) смяцца;
2) метро;	5) лёгка.
3) налюбаваўшыся;	

2. Дапоўніце адказ:

Аснова, у склад якой, акрамя караня, уваходзіць словаўтваральны афікс, – гэта...

1) мяккая аснова;	4) словаўтваральная аснова;
2) простая аснова;	5) невытворная аснова.

3) вытворная аснова;

3. Адзначце словы з невытворнай асновай:

1) арыгінал;	4) асалода;
2) орган;	5) проза.
3) асака;	

4. Адзначце словы, у якіх суадносныя граматычныя формы маюць суплетыўныя асновы:

1) несці;	4) мы;
2) вялікі;	5) дрэнна.
3) браць;	

5. Адзначце, якія дзеяслоўныя формы ўтвараюцца ад асновы інфінітыва:

1) дзеепрыслоўі закончанага трывання;	3) дзеясловы загаднага ладу;
2) дзеепрыметнікі прошлага часу;	4) дзеепрыметнікі цяперашняга часу;
	5) дзеепрыслоўі незакончанага трывання.

6. Адзначце словы са звязанымі каранямі:

1) прывыкнуць;	4) ліпеньскі;
2) пчаліны;	5) адняць.
3) дубняк;	

7. Адзначце “лішнія слова”:

1) раней;	3) ранішні;
2) зранку;	4) параніць;
	5) раніца.

8. Адзначце словы з закрытымі каранямі:

1) размыванне;	4) сагрэцца;
2) увабраць;	5) чакаць.
3) выпацца;	

9. Дапоўніце адказ:

Утварэнне новых слоў пры дапамозе афіксаў ці бязафіксным спосабам ад слоў, асноў або каранёў паводле словаўтваральных мадэлей мовы – гэта...

1) дэзафіксацыя;	4) дэлабіялізацыя;
2) дэназалізацыя;	5) дэсемантызацыя.
3) дэрывацыя;	

10. Дапоўніце адказ:

Найменшая структурная частка слова, якая выражае пэўнае лексічнае значэнне і рэгулярна паўтараецца, – гэта...

1) морф;	4) марфема;
2) марфаналогія;	5) морфанема.
3) марфалогія;	

11. Адзначце словы з формаўтваральнымі афіксамі:

1) маленькі;	4) пясняр;
2) найлепш;	5) гаварыла.
3) столік;	

12. Адзначце словы з сінкрэтычнымі прыстаўкамі:

1) залішне;	4) праўнук;
2) спланаваць;	5) напужаць.
3) найлягчэйшы;	

13. Адзначце словы з суфіксаідамі:

1) авіялінія;	4) тэлежурналіст;
2) філолаг;	5) аргаддзел.
3) краявед;	

14. Адзначце словы з постфіксам -ца:

1) узнёмаецца;	4) хвалюецца;
2) робіцца;	5) ажыўляцца.
3) купаюцца;	

15. Адзначце словы, утвораныя прэфіксным спосабам:

1) правобраз;	4) недаплата;
2) недарагі;	5) аднесці.
3) завялікі;	

16. Адзначце словы, утвораныя суфіксальным спосабам:

1) здароўе;	4) падсохлы;
2) каханне;	5) сузор'е.
3) барацьба;	

17. Адзначце словы, утвораныя прэфіксальна-суфіксальным спосабам:

1) зарэчча;	4) забіяка;
2) беспрычынны;	5) узмах.
3) разрэдзіць;	

18. Адзначце словы, утвораныя бяссуфіксным спосабам:

1) вяселле;	4) кашачы;
2) подых;	5) надпіс.
3) прысады;	

19. Адзначце словы, утвораныя прэфіксальна-бяссуфіксным спосабам:

1) уніз;	4) узбярэжжа;
2) недахоп;	5) промах.
3) узгор'е;	

20. Адзначце словы, утвораныя постфіксальным спосабам:

1) раскрыцаца;	4) абы-што;
2) кудысьці;	5) радавацца.
3) хто-небудзь;	

21. Адзначце словы, утвораныя складана-нульсуфіксным спосабам:

1) ціхаход;	4) самалёт;
2) кнігасховішча;	5) хлебароб.
3) словаўжыванне;	

22. Адзначце літарныя абрэвіятуры:

1) ЭліМБел;	4) прафсаюз;
2) мапед;	5) БДПУ.
3) БТ;	

23. Дапоўніце адказ:

Пераход іншых часцін мовы ў прыметнікі – гэта...

1) субстантывацыя;	4) адвербіялізацыя;
2) нумералізацыя;	5) ад'ектывацыя.
3) пранаміналізацыя;	

24. Адзначце словы, у якіх адбылося апрошчанне:

1) сняданак;	4) дар;
2) студзень (месяц);	5) клубень.
3) пакаленне;	

25. Адзначце словы, у якіх адбылася фузія:

1) інстытуцкі;	4) суткі;
2) прыбой;	5) расол.
3) пінскі;	

26. Адзначце словы, якія маюць наступную марфемную будову: П^□:

- 1) радыё;
- 2) саветнік;
- 3) смех;

- 4) былы;
- 5) маўкліва.

27. Адзначце словы, якія маюць наступную марфемную будову: $\neg\cap^{\wedge}\square$:

- 1) праяўленне;
- 2) нячутны;
- 3) прыбаўляць;
- 4) празорліва;
- 5) прыбыццё.

28. Адзначце словы, якія маюць наступную марфемную будову: $\neg\cap^{\wedge\wedge}$:

- 1) па-бацькоўску;
- 2) па-суседску;
- 3) паражняком;
- 4) ць; \square звары
- 5) паўцягваць.

29. Дапоўніце адказ:

Аснова слова, цэлае слова, спалучэнне слоў ці словазлучэнне, на аснове якіх пры выкарыстанні адпаведнага словаўтваральнага сродку (фарманта) узнікае новае слова, – гэта _____

30. Дапоўніце адказ:

Рад аднакаранёвых слоў з паслядоўнай вытворнасцю – гэта _____

Тэст № 6

НАЗОЎНІК

Варыянт 1

1. Адзначце назвы лексіка-граматычных разрадаў назоўнікаў:

- 1) асабовыя;
- 2) канкрэтныя;
- 3) абстрактныя;
- 4) адзінкавыя;
- 5) апрадмечаныя.

2. Адзначце адушаўлёныя назоўнікі:

- 1) вучнёўства;
- 2) ферзь;
- 4) авечка;
- 5) клён.

3) лялька;

3. Адзначце асабовыя назоўнікі:

1) ягня;	4) настаўнік;
2) мачаха;	5) повар.
3) калгаснік;	

4. Адзначце рэчыўныя назоўнікі:

1) абрыкос;	4) асфальт;
2) вільгаць;	5) кардон 'цвёрдая папера'.
3) плашч;	

5. Адзначце, да якой лексіка-граматычнай групы слоў належаць пералічаныя назоўнікі: *дакор, розум, дакладнасць, сумленне, шум*:

1) абстрактныя;	4) зборныя;
2) асабовыя;	5) рэчыўныя.
3) уласныя;	

6. Адзначце зборныя назоўнікі:

1) азіміна;	4) азот;
2) насенне;	5) грамадства.
3) грэбля;	

7. Адзначце назоўнікі мужчынскага роду:

1) пума;	4) гусь;
2) ЛіМ;	5) фальш.
3) шымпанзэ;	

8. Адзначце, па чым вызначаецца род агульных нескланяльных назоўнікаў іншамоўнага паходжання:

1) сінтаксічна;	4) па канчатку;
2) семантычна;	5) па ўласным назоўніку.
3) па апорным слове;	

9. Адзначце множналікавыя назоўнікі:

1) птаства;	4) цукар;
2) імяніны;	5) суткі.
3) дзеці;	

10. Адзначце назоўнікі, якія ў форме давальнага склону маюць канчаткі *-ы* або *-і*:

1) агонь;	4) сцяна;
2) смех;	5) групоўка.
3) шыльда;	

11. Адзначце назоўнікі, якія ў родным склоне адзіночнага ліку маюць канчатак -у (-ю):

1) зародак;	4) дыялект;
2) усход;	5) узрост.
3) эскіз;	

12. Адзначце назоўнікі, у якіх у творным склоне адзіночнага ліку падаўжаецца зычны асновы:

1) клавiш;	4) клець;
2) шэрсць;	5) раяль.
3) Об;	

13. Адзначце назоўнікі, якія ў форме творнага склону маюць канчаткі -ем (-ём), -ам:

1) старшыня;	4) дзядзька;
2) дзядуля;	5) Лука.
3) жарабя;	

14. Адзначце назоўнікі, якія ў форме множнага ліку роднага склону маюць канчаткі -аў (-яў):

1) лодка;	4) госць;
2) ноч;	5) сват.
3) мазоль;	

15. Адзначце нескланяльныя назоўнікі:

1) Сядых (Сяргей);	4) Жудро;
2) Таронта;	5) Жодзіна.
3) Карызна (Святлана);	

16. Адзначце, якія назоўнікі з'яўляюцца нескланяльнымі:

- 1) уласныя і агульныя назоўнікі іншамоўнага паходжання, якія заканчваюцца на галосны;
- 2) абрэвіятуры тыпу БАМ, БелАз і пад.;
- 3) абрэвіятуры літарнага і змешанага тыпу;
- 4) славянскія прозвішчы на -о;
- 5) жаночыя прозвішчы на зычны.

17. Адзначце словы з суфіксамі суб'ектыўнай ацэнкі:

1) слязіна;	4) люлька;
2) дарожнік;	5) хаціна.

3) бацюхна;

18. Адзначце словы, утвораныя суфіксальным спосабам:

1) арганіст;	4) назіральнасць;
2) выява;	5) радца.
3) падрахунак;	

19. Адзначце правільнае.

Абрэвіятуры могуць утварацца:

1) з пачатковых літар слоў;	3) з поўных слоў;
2) з пачатку першага слова і канца другога;	4) з усечаных асноў;
	5) з пачатковых гукаў слоў.

20. Адзначце правільную дэфініцыю тэрміна *парадыгма*:

- 1) змяненне назоўнікаў па склонах;
- 2) сістэма склонавых формаў назоўнікаў;
- 3) тып скланення назоўнікаў;
- 4) граматычная катэгорыя назоўнікаў;
- 5) сінтаксічная катэгорыя назоўнікаў.

Тэст № 6

НАЗОЎНІК

Варыянт 2

1. Адзначце самастойныя граматычныя катэгорыі назоўнікаў:

1) род;	4) адушаўлёнасць;
2) скланенне;	5) лік.
3) склон;	

2. Адзначце адушаўлёныя назоўнікі:

1) пешка;	4) спартсмен;
2) моладзь;	5) лясун.
3) клоун;	

3. Адзначце асабовыя назоўнікі:

1) інжынер;	4) нянька;
2) свякроў;	5) гардэробшчык.
3) ліса;	

4. Адзначце рэчыўныя назоўнікі:

1) чарот;	4) трыпутнік;
2) аспірын;	5) попел.
3) агурок;	

5. Адзначце, да якой лексіка-граматычнай групы слоў належаць пералічаныя лексемы: перамога, радасць, адчуванне, перапуд, стараннасць:

1) абстрактныя;	4) зборныя;
2) асабовыя;	5) рэчыўныя.
3) уласныя;	

6. Адзначце зборныя назоўнікі:

1) воблачнасць;	4) звяр'ё;
2) збожжа;	5) вучнёўства.
3) алешнік;	

7. Адзначце назоўнікі мужчынскага роду:

1) БАМ;	4) АТС;
2) гуаш;	5) медаль.
3) плюмаж;	

8. Адзначце, па чым вызначаецца род нескланяльных назоўнікаў – геаграфічных назваў:

1) па канчатку;	4) па агульным назоўніку;
2) сінтаксічна;	5) па апорным слове.
3) семантычна;	

9. Адзначце множналікавыя назоўнікі:

1) Стоўбцы;	4) дошкі;
2) калоссе;	5) чарніла.
3) духі;	

10. Адзначце назоўнікі, якія ў форме давальнага склону маюць канчатак -е:

1) нястача;	4) папруга;
2) чарада;	5) муха.
3) уцеха;	

11. Адзначце назоўнікі, якія ў родным склоне адзіночнага ліку маюць канчатак -у (-ю):

1) захад;	4) двор;
2) успамін;	5) мітынг.
3) наказ;	

12. Адзначце назоўнікі, у якіх у творным склоне адзіночнага ліку падаўжаецца зычны асновы:

1) жоўць;	4) вокіс;
2) зелень;	5) немач.
3) глыб;	

13. Адзначце назоўнікі, якія ў форме творнага склону маюць канчаткі -ой (-ёй):

1) бацька;	4) сірата;
2) племя;	5) Фама.
3) Ілья;	

14. Адзначце назоўнікі, якія ў форме множнага ліку роднага склону маюць канчаткі -аў (-яў), -оў (-ёў):

1) шкло;	4) моладзь;
2) вуха;	5) чмель.
3) вярба;	

15. Адзначце нескланяльныя назоўнікі:

1) Жупраны;	4) Дантэс (Максім);
2) Брагін;	5) Хвалько (Антаніна).
3) Мазгін (Аляксей);	

16. Адзначце, як вызначыць склон нескланяльных назоўнікаў:

1) па спалучальнасці з іншымі словамі;	4) па канчатку;
2) па сінтаксічнай функцыі ў сказе;	5) семантычна.
3) па апорным слове;	

17. Адзначце словы з суфіксамі суб'ектыўнай ацэнкі:

1) фортачка;	4) зямліца;
2) гарошына;	5) ігліца.
3) гандлярка;	

18. Адзначце словы, утвораныя прыставачным спосабам:

1) садаклад;	4) паўметра;
2) звышідэя;	5) выскі.
3) прыхаджане;	

19. Адзначце правільнае.

Пры ўтварэнні назоўнікаў спосабам складання выдзяляюцца такія тыпы, як:

1) складанне слоў;	4) бязфіксны;
2) складанне асноў;	5) складана-прыставачны.
3) складана-суфіксальны;	

20. Адзначце правільную дэфініцыю тэрміна *субстантывацыя*:

- 1) пераход іншых часцін мовы ў назоўнікі;
- 2) пераход іншых часцін мовы ў прыметнікі;
- 3) пераход іншых часцін мовы ў займеннікі;
- 4) разнавіднасць марфалагічнага спосабу словаўтварэння;
- 5) разнавіднасць лексіка-семантычнага спосабу словаўтварэння.

Тэст № 7

ПРЫМЕТНІК

Варыянт 1

1. Адзначце правільнае.

Катэгарыяльнае значэнне прыметніка як часціны мовы – гэта...

- 1) значэнне прыкметы або ўласцівасці прадмета паводле дзеяння;
- 2) абагульнена-ўказальнае значэнне;
- 3) значэнне колькасці;
- 4) значэнне прыкметы;
- 5) значэнне дадатковага дзеяння.

2. Адзначце сказы, у якіх прыметнікі выконваюць функцыю выказніка:

- 1) Зямля мая то мяккая, то мулка, ад навальніц прасторная і гулка (П.Панчанка);
- 2) На рабіне скачуць шустрыя сініцы, пад дажджом намоклі клёны і дубы, наліліся сокам спелыя брусніцы, і каля дарогі выраслі грыбы (С.Грахоўскі);
- 3) А бор такі духмяны, загадкавы такі (П.Панчанка);
- 4) У майскім сонцы за акенцам сад вішнёвы расцвітае (А.Русак);
- 5) На белым бяскрайнім абрусе зіхаціць завірух серабро (Г.Бураўкін).

3. Адзначце правільнае.

Разрад прыметнікаў, які абазначае разнастайныя прыкметы прадметаў непасрэдна праз лексічнае значэнне асновы – гэта прыметнікі...

1) адносныя;	4) уласнапрыналежныя;
2) агульнапрыналежныя;	5) прыналежныя.
3) якасныя;	

4. Адзначце словазлучэнні з адноснымі прыметнікамі:

1) падземная дарога;	4) студэнцкае свята;
2) залаты лістапад;	5) бярозавы сок.
3) пшанічны хлеб;	

5. Адзначце ўласнапрыналежныя прыметнікі:

1) аленеў рог;	4) бабулін куфар;
2) дзядзькава стрэльба;	5) казінае малако.
3) пчаліны рой;	

6. Адзначце сказы, у якіх прыметнікі ўжыты ў кароткай форме:

- 1) Дапытлівы розум спакою не мае (П.Броўка);

- 2) Людзі моўчкі слухалі жаваранкаву песню (М.Лынькоў);
- 3) Што смуцен, родны бор? (Р.Барадулін);
- 4) Пчаліны звон вясну на лёгкіх крылах нёс (Я.Пушча);
- 5) Дрэмлюць на ўсёй Бelay Русі сівыя курганы (І.Навуменка).

7. Адзначце правільнае.

Прыкмету, якая ўласціва аднаму прадмету ў большай ці меншай ступені ў параўнанні з іншымі, абазначаюць прыметнікі...

- 1) простае формы найвышэйшай ступені параўнання;
- 2) складанай формы вышэйшай ступені параўнання;
- 3) простае формы вышэйшай ступені параўнання;
- 4) складанай формы найвышэйшай ступені параўнання;
- 5) формы элітыва.

8. Адзначце прыметнікі, якія ўтвараюць толькі складаныя формы ступеняў параўнання:

1) гарысты;	4) салодкі;
2) шчаслівы;	5) стракаты.
3) спрыяльны;	

9. Адзначце якасныя прыметнікі, якія не ўтвараюць ступеняў параўнання:

1) белы;	4) чарнавокі;
2) каляровы;	5) васільковы.
3) лясісты;	

10. Адзначце словазлучэнні з правільным утварэннем і ўжываннем ступеняў параўнання прыметнікаў:

1) самы весялейшы з іх;	4) самы дапытлівы вучань;
2) найноўшыя дасягненні;	5) менш хітрэйшы за астатніх.
3) старэйшы за мяне;	

11. Адзначце, якія прыметнікі абазначаюць меру якасці, блізкую да найвышэйшай ступені:

1) замалады;	4) звышмагутны;
2) залеташні;	5) ультраправы.
3) архіцяжкі;	

12. Адзначце прыметнікі, якія маюць павелічальна-ўзмацняльнае значэнне:

1) высачэзны;	4) вялізны;
2) страшэнны;	5) танклявы.
3) здаравезны;	

13. Адзначце прыметнікі, утвораныя суфіксальным спосабам:

1) шчаслівы;	4) спрадвечны;
2) дзіцячы;	5) праўдзівы.
3) бязмежны;	

14. Адзначце словазлучэнні, у якіх выдзеленыя словы – прыметнікі:

1) <i>нязломная</i> воля;	4) <i>сцішаная</i> гаворка;
2) <i>астуджанае</i> малако;	5) <i>гаючая</i> крыніца.
3) <i>запрошаны</i> госць;	

15. Адзначце складаныя прыметнікі, якія пішуцца праз злучок:

1) (васьмі)канцовы;	4) (звыш)планавы;
2) (аўта)трактарны;	5) (прырода)знаўчы.
3) (магнітна)імпульсавы;	

ПРЫМЕТНІК

Варыянт 2

1. Адзначце правільнае.

У прыметніка граматычныя катэгорыі роду, ліку і склону залежаць ад...

1) займенніка;	4) дзеяслова;
2) лічэбніка;	5) дзеепрыметніка.
3) назоўніка;	

2. Адзначце сказы, у якіх прыметнікі выконваюць функцыю азначэння:

- 1) Неба стала чыстым і высокім... (П.Панчанка);
- 2) Сосны спрадвечныя мне зазвіняць Купалаўскімі радкамі (Р.Барадулін);
- 3) Не страшны дні суровыя, калі рады сталёвыя (Прыказка);
- 4) Цеплынёю, мядовым водарам дыхнулі мне ў твар лугавыя краскі (А.Бялёвіч);
- 5) Зямля шырокая, палі жытнёвыя, лугі мурожныя, бары сасновыя, азёры чыстыя з вадой успененай – усё тут яснае, усё тут новае (К.Кірэнка).

3. Адзначце правільнае.

Разрад прыметнікаў, які абазначае прыналежнасць прадмета канкрэтнай асобе ці жывой істоты або паказвае на агульную родавую прыналежнасць – гэта прыметнікі...

1) уласнапрыналежныя;	4) прыналежныя;
2) якасныя;	5) адносныя.
3) агульнапрыналежныя;	

4. Адзначце словазлучэнні з якаснымі прыметнікамі:

1) ранішняя прагулка;	4) бронзавы загар;
2) жалезныя нервы;	5) шчаслівая ўсмешка
3) смелы ўчынак;	

5. Адзначце агульнапрыналежныя прыметнікі:

1) салаўіны пошчак;	4) бабровая шапка;
2) бабровая хатка;	5) лісіная хітрасць.
3) мядзведжая паслуга;	

6. Адзначце сказы, у якіх прыметнікі ўжыты ў поўнай форме:

- 1) Чуцён спелай нівы звон (А.Гурло);
- 2) Стройныя зялёныя бярозкі расплялі танюсенькія коскі... (Е.Лось);

- 3) Даль імгліста, нерухома – не відно нічога (Якуб Колас);
4) Хоць мал гаршчок, ды кашу варыць (Прыказка);
5) Сама зямля без гною тлуста, і надта родзіцца капуста (Якуб Колас).

7. Адзначце правільнае.

Гранічную ступень якасці, уласцівасці прадмета абазначаюць прыметнікі...

- 1) формы элятыва;
- 2) простай формы вышэйшай ступені параўнання;
- 3) простай формы найвышэйшай ступені параўнання;
- 4) складанай формы вышэйшай ступені параўнання;
- 5) складанай формы найвышэйшай ступені параўнання.

8. Адзначце прыметнікі, якія ўтвараюць толькі складаныя формы ступеняў параўнання:

1) яркі;	4) спагадлівы;
2) хваравіты;	5) плённы.
3) шырокі;	

9. Адзначце якасныя прыметнікі, якія не ўтвараюць ступеняў параўнання:

1) сіняваты;	4) пярэсты;
2) марозны;	5) урадлівы.
3) кульгавы;	

10. Адзначце словазлучэнні з правільным утварэннем і ўжываннем ступеняў параўнання прыметнікаў:

1) найбагацейшыя запасы нафты;	4) самы смачнейшы яблык;
2) самы добры пачастунак;	5) вышэйшы за сваіх аднакласнікаў.
3) старажытнейшыя прылады працы;	

11. Адзначце, якія прыметнікі абазначаюць меру якасці, блізкую да найвышэйшай ступені:

1) завочны;	4) архіважны;
2) звыштэрміновы;	5) ультрагукавы.
3) завысокі;	

12. Адзначце прыметнікі, якія абазначаюць непаўнату якасці:

1) рудаваты;	4) велікаваты;
2) смуглявы;	5) сіняваты.
3) навяюткі;	

13. Адзначце прыметнікі, утвораныя прыставачным спосабам:

1) працавіты;	2) даваенны;

- 3) нявопытны;
- 4) надзвычайны;

5) шматгадовы.

14. Адзначце словазлучэнні, у якіх выдзеленыя словы – прыметнікі:

- 1) *рашаючая* перамога;
- 2) *неўміручы* подзвіг;
- 3) *пражытыя* гады;
- 4) *незагойная* рана;
- 5) *ускудлачаныя* валасы.

15. Адзначце складаныя прыметнікі, якія пішуцца разам:

- 1) (вакальна)інструментальны;
- 2) (ваенна)інжынерны;
- 3) (паўднёва)усходні;
- 4) (далёка)усходні;
- 5) (светла)сіні.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

Тэст № 8

ЛІЧЭБНІК

Варыянт 1

1. Адзначце, на якія групы паводле значэння, граматычных уласцівасцей і характару ўжывання падзяляюцца лічэбнікі:

1) састаўныя;	4) простыя;
2) складаныя;	5) парадкавыя.
3) колькасныя;	

2. Адзначце складаныя лічэбнікі:

1) трыццаць;	4) восемдзесят;
2) шэсцьсот;	5) дзвесце.
3) чатырыста;	

3. Адзначце лічэбнікі, якія маюць граматычныя катэгорыі роду і склону:

1) пяць;	4) адна другая;
2) два;	5) мільярд.
3) тысяча;	

4. Адзначце назоўнікі, з якімі спалучаюцца зборныя лічэбнікі:

1) штаны;	4) мурза (Аксана);
2) лісце;	5) выраб.
3) шафёр;	

5. Адзначце спалучэнні, у якіх назоўнікі ўжываюцца ў форме назоўнага склону множнага ліку:

1) тры алоўк..;	4) сорок чатыры апельсін..;
2) трынаццаць крэсл..;	5) абодва земляк...
3) два партфел..;	

6. Адзначце лічэбнікі, у якіх у творным склоне адбываецца падаўжэнне зычнага гука асновы:

1) шэсць;	4) пяцьдзесят дзевяць;
2) восемнаццаць;	5) тры.
3) семсот;	

7. Адзначце лічэбнікі, у якіх пры скланенні зычны гук асновы становіцца цвёрдым:

1) дзве;	4) дзвесце;
2) пяць;	5) сто.
3) сорок;	

8. Адзначце лічэбнікі, у якіх скланяюцца абедзве часткі:

1) чатырнаццаць;	4) дваццаць;
2) дзевяноста;	5) паўтара.
3) семдзесят;	

9. Адзначце лічэбнікі, якія скланяюцца, як прыметнікі з адпаведнай асновай:

1) мільён;	4) два;
2) адзін;	5) дзесяць.
3) тысяча;	

10. Адзначце сказы, у якіх ужываюцца лічэбнікі:

- 1) Служылі вы чалавецтву спраўна, і не адну сотню гадоў (М.Лужанін);
- 2) З гэтага свайго наведвання Зазыба добра помніў, як ужо на другі дзень пасля прыезду ў Верамейкі падаўся са сваім мандатам ў Бялынкавічы, да вайсковага камісара таварыша Алейнікава (І.Чыгрынаў);
- 3) Бугай гнаўся за Гаркушам, той крутнуўся ўжо і ў адзін бок, і ў другі, але бугай вельмі добра рэагаваў на яго фінты, і невядома, а лепей сказаць, вядома, чым бы ўсё гэта скончылася, калі б не малады каморнік (М.Кусянкоў);
- 4) З вышыні другога паверха здавалася, што камбайны не ішлі, а плылі па вуліцы, пакідаючы пасля сябе вірлівыя аблачынкі шэрага пылу (І.Стадольнік);
- 5) Вось так, першы раз у мірным жыцці Андрушкевіч ідзе ў хату чалавека, які ў вайну быў найбліжэйшым таварышам і сябрам (І.Навуменка).

11. Адзначце сказы, у якіх ужываюцца няпэўна-колькасныя словы:

- 1) Прытрымліваючыся нікім не ўстаноўленай чаргі, людзі заходзілі ў дом і праз колькі хвілін вярталіся (М.Лужанін);
- 2) І некалі што песень, што танцаў было! (С.Лобач);
- 3) Людзей у вас будзе мала, пакуль што ўсяго тры чалавекі там, вы чацвёрты (І.Шамякін);
- 4) Спачатку была маскоўская завірушная ноч, пасадка ў самалёт, безліч агнёў пад намі, на развітанне, пасля надоўга зацямненне, нібы спецыяльная паўза – каму для дрымоты, каму для роздуму на высокім ці горкім узроўні (Янка Брыль);
- 5) Валошын, трошкі ўгінаючыся, бег праз хмызняк пад раскацістыя выбухі мін, раз за разам слізгаючы па разбітым, спрэс у варонках лёдзе (В.Быкаў).

12. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя лічэбнікі або колькасна-іменныя спалучэнні выконваюць сінтаксічную ролю азначэння:

- 1) Нездарма *першая* друкаваная кніга ў яго [Коласа] была не паэтычная, не праявістая, а “Другое чытанне для дзяцей беларусаў”, чытанка, для якой адмыслова складаў вершаваныя радкі і праявістыя замалёўкі (М.Лужанін);
- 2) А калі прыйшлі да Сіняй Вады, мінуўшы Кіеў і Чаркасы, указалася ім у полі вялікая арда з *трыма царэвічамі* на тры абозы раздзеленымі, гэта значыць Катлуба, Кіцібея-Бекера і Дзмітра-Салтана (В.Іпатава);
- 3) З далечыні амаль *шасці* дзесяцігоддзяў сюды, у летнюю спёку сённяшняга дня, на мяне дыхнула адліжнай зімой, грывнула маршам (скрыпка, гармонік, бубен), затэленькала званочкамі з-пад дугаў, ажыло і цвярозым, дзіцячым, і хмельным, дарослым гоманам вясковае вяселле (Янка Брыль);
- 4) Наперадзе перад ёй [Зінай] аднекуль з’явілася пара прыгожых мятлічкаў з *двума сінімі вочкамі* на расстаўленых крыльцах (В.Быкаў);
- 5) Магілёў узнік на месцы старога замка ў *1267* годзе (У.Караткевіч).

13. Адзначце лічэбнікі, у якіх на месцы пропуску пішацца літара *о*:

1) с...рака;	4) ст... (у родн. скл.);
2) в...семсот;	5) міль...н.
3) тр...хсот;	

14. Адзначце лічэбнікі, у якіх на месцы пропуску пішацца мяккі знак:

1) пяц...сот;	4) сем...;
2) сем...сот;	5) дзесяц...
3) дзевяц...сот;	

15. Адзначце сказы, у якіх ужываецца лічэбнік *абодва*:

- 1) Паставіўшы кассё між ног, для трываласці ўвагнуўшы канец яго ў дол, ён адной рукой трымае касу за насок, другой раз-пораз з (абодвух, абедзвюх) бакоў чыркае па лязу мянташкай (І.Навуменка);
- 2) Маладым пачуццём свет заўжды нецвярозы, іх – (дваіх, абодвух) – не рассудзяць ні людзі, ні Бог... (С.Законнікаў);
- 3) Стан, спіснуты ў шнуроўку, быў перавіты такім залацістым шнурам, які падаў амаль да зямлі (абодвума, двума) кутасамі (У.Караткевіч);
- 4) Брат і сястра пайшлі па Лёсіках не толькі знешнім падабенствам, але і характарам – добрым, шчырым, спагадлівым да людскога гора. (Абодва, абое) яны – з акруглымі тварамі і нядоўгімі насамі, вочы ў дзядзькі цямнейшыя, а валасы такія ж каштанавыя, як у маці (С.Белы);
- 5) Натоп, шасцёра смуглявых хлапцоў у велізарных кепі і (двое, абодва) у шчыгульных бастонавых гарнітурах, прыкметна хваляваўся (В.Мудроў).

Тэст № 8

ЛІЧЭБНІК

Варыянт 2

1. Адзначце групы колькасных лічэбнікаў:

1) парадкавыя;	4) уласнаколькасныя;
2) зборныя;	5) дробавыя.
3) няпэўна-колькасныя;	

2. Адзначце простыя лічэбнікі:

1) трынаццаць;	4) дваццаць;
2) трыста;	5) адзін.
3) чатыры;	

3. Адзначце лічэбнікі, якія маюць граматычныя катэгорыі роду і склону:

1) абодва;	4) сорок;
2) адзін;	5) адзінаццаць.
3) паўтара;	

4. Адзначце назоўнікі, з якімі спалучаюцца зборныя лічэбнікі:

1) ядловец;	4) сірата (Антаніна);
2) маці;	5) шпроты.
3) дзяжурны;	

5. Адзначце спалучэнні, у якіх назоўнікі ўжываюцца ў форме назоўнага склону множнага ліку:

1) чатыры падручнік..;	4) абедзве гандлярк..;
2) трыццаць тр... дуб..;	5) пяцьсот сорок чатыр... ручнік...
3) дзве дзесят... кілаграм..;	

6. Адзначце лічэбнікі, у якіх у творным склоне адбываецца падаўжэнне зычнага гук асновы:

1) тры;	4) семдзсят;
2) сем;	5) дваццаць пяць.
3) трынаццаць;	

7. Адзначце лічэбнікі, у якіх пры скланенні змяняецца галосны гук асновы:

1) пяць;	
2) сем;	3) дзевяць;

4) абедзве;

5) шэсць.

8. Адзначце лічэбнікі, у якіх пры скланенні змяняюцца абодва словы:

1) тры восьмыя;

4) дзевяноста два;

2) трыццаць чацвёрты;

5) тысяча пяцьсот.

3) сорок пяць;

9. Адзначце лічэбнікі, якія скланяюцца, як займеннікі з адпаведнай асновай:

1) мільярд;

4) абедзве;

2) трое;

5) чацвёрты.

3) тысяча;

10. Адзначце сказы, у якіх ужываюцца лічэбнікі:

1) Далей Кацярына Іванаўна і Глаша ішлі не адны (М.Лужанін);

2) Да таго канца вострава, дзе было дварышча, Пятро падышоў з другога боку (В.Самахвалаў);

3) На другі дзень пасля прыезду я ўвязаў свае рэчы, прытарочыў да мапеда і рушыў з ракі (Р.Ігнаценка);

4) Толькі да Сушылава я адчуў павагу з першых дзён (І.Шамякін);

5) Адна Марыля Гудзевіч, зеленавокая прыгажуня Марылька, якая ўжо скончыла педтэхнікум, бо была на некалькі гадоў за яго, Антося, старэйшая, у сваім няношаным пінжачку выглядае па-сапраўднаму элегантна (Л.Рублеўская).

11. Адзначце сказы, у якіх ужываюцца няпэўна-колькасныя словы:

1) Раніцой, калі яны [Саша] з Поляй пачалі паліць у печы, да іх прыбегла суседка Аксана, узрушаная, трохі спалоханая, але ўзрадаваная (І.Шамякін);

2) З Лыкавым у дзяўчыны былі няпростыя адносіны, і Фёдар яе разумеў. Падумаў: хай, праз пару дзён вернецца (В.Быкаў);

3) Абхадзіўшы ў наступныя дні гарадок, агледзеўшы новабудоўлі, Андрушкевіч пакрысе супакоіўся: старога, знаёмага было яшчэ ў Клінску болей, чым новага (І.Навуменка);

4) Як зайсці сонцу, яшчэ некалькі разоў прыляталі самалёты і абрыналася на мост і на зямлю гарачае пекла (І.Чыгрынаў);

5) Клубок людскіх няшчасцяў у кожнага ў руках: шал бессаромнай жарсці змяняе ліпкі страх (Т.Бондар).

12. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя лічэбнікі выконваюць сінтаксічную ролю азначэння:

1) Улетку **1944** года пачалася аперацыя “Баграціён”, бітва за Беларусь (хаця яшчэ ў **43-м** быў вызвалены Гомель, а ў студзені **44-га** г. – Мазыр і некаторыя раёны Магілёўскай і Віцебскай абласцей) (У.Караткевіч);

- 2) На фронце **чацвёрты** месяц, таварыш генерал-палкоўнік! А да ваеннага вучылішча два гады ў партызанах! (Ф.Шкірманкоў);
- 3) Аднак гэты, поўны спакою, з яго **першай** асенняй мініорынкай, гарадскі пейзаж мяне захапляў нядоўга (М.Кусянкоў);
- 4) З **дваццацю** вядомымі мастакамі ён – сам трынаццаты – прымае ўдзел у стварэнні АМРР – Асацыяцыі Мастакоў Рэвалюцыйнай Расіі (В.Карамзаў);
- 5) **Сто семнаццаты** кіламетр павінен быў праходзіць паміж дзевяццю і дзесяццю вечара (А.Дзялендзік).

13. Адзначце лічэбнікі, у якіх на месцы пропуску пішацца літара *е*:

1) п...тнаццаты;	4) дзев...тнаццаць;
2) с...мнаццаты;	5) дзвесц...
3) с...мсот;	

14. Адзначце лічэбнікі, у якіх на месцы пропуску пішацца мяккі знак:

1) шас...ці;	4) восем...;
2) шэсц...сот;	5) дз..ве.
3) двух...сот;	

15. Адзначце сказы, у якіх ужываецца лічэбнік *абедзве*:

- 1) З (абедзвюх, абодвух) рагоў гэтага карабліка звісаў да зямлі тонкі белы вэлюм (У.Караткевіч);
- 2) Адно было добра. (Абедзве, абодва) гэтыя постаці вымагалі аднолькавых прыёмаў барацьбы: затаіся ў хаце або сыдзі з двара куды вочы глядзяць, хоць у лес, – і ты, лічы, адбіўся (М.Захаранка);
- 3) Адзін з іх [вершаў] называецца “апокрыфам”, другі – “легендай”. У (абедзвюх, абодвух) выпадках мы бачым услаўленне красы прыроды, красы жыцця, красы духоўнага свету чалавека, злітнага з гэтай прыродай (У.Казбярук);
- 4) Янку Купалу я адкрываў сабе (абедзве, двойчы) (К.Камейша);
- 5) Спалі навокал вёскі, спалі, заплюшчыўшы вочы, хаты і дрэвы, а цягнік імчаў, распорваючы цемру, расшпільваючы, расхінаючы яе, як замок-маланка, на (абедзве, дзве) палавінкі (Я.Сіпакоў).

Тэст № 9

ЗАЙМЕННІК

Варыянт 1

1. Адзначце, на якія групы падзяляюць займеннікі паводле суадносці з іншымі часцінамі мовы:

1) суадносныя з лічэбнікамі;	4) суадносныя з прыметнікамі;
2) суадносныя з дзеепрыметнікамі;	5) суадносныя з прыслоўямі.
3) суадносныя з назоўнікамі;	

2. Адзначце займеннікі, якія не маюць формы назоўнага склону:

1) сам;	4) чый;
2) сябе;	5) гэты.
3) якісьці;	

3. Адзначце, да якога разраду адносяцца займеннікі *мой, наш, твой* і пад.:

1) указальныя;	4) адносныя;
2) прыналежныя;	5) пыталныя.
3) азначальныя;	

4. Адзначце сказы, у якіх ужываюцца азначальныя займеннікі:

- 1) Усё часцей прыходзіць на памяць што-небудзь з таго, што было перажыта даўно, таму, лічы, ужо як адрэзанае, бо чалавек, які б вынаходлівы ён ні быў, не здольны вяртаць на яве мінулае, ён мае ўладу над ім толькі ва ўспамінах (І.Чыгрынаў);
- 2) Ну, думаю, качанё падлезла ці іншы які птах трапіўся (У.Арлоў);
- 3) Паўвекавы дубовы гай залішне густымі стваламі і непрадзьмута сплеченымі кронамі з пажоўклай лістотай выходзіць да самага абрывістага берага ракі (Янка Брыль);
- 4) Не з-пад ласкі Хрыста ўсяму радаводу карані хараства абсякаюць для зводу (Ю.Голуб);
- 5) Кучаравыя ж бярэзінкі робяць двайную паслугу: у спякотны поўдзень хаваюць палатку ў сваім цені, а ў непагадзь – прыкрываюць ад дажджу (Р.Ігнаценка).

5. Адзначце займеннікі, у якіх пры скланенні змяняецца аснова слова:

1) я;	4) вы;
2) ты;	5) мы.
3) ён;	

6. Адзначце займеннікі, якія ўжываюцца для сувязі частак у складаназалежным сказе:

1) усякі;	4) хто;
2) які;	5) ніякі.
3) чый;	

7. Адзначце словы, якія суадносяцца з асабовымі займеннікамі:

1) той;	4) свой;
2) наш;	5) усё.
3) само;	

8. Адзначце спосабы ўтварэння няпэўных займеннікаў:

1) постфіксальны;	4) прыставачна-суфіксальны;
2) складанне;	5) складанаскарочаны.
3) прыставачны;	

9. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропуску пішацца літара *а*:

- 1) Наша рэчка – не з тых, што апяяны ў вядомых песнях, яна – сціплы прыток, да мора сама не даходзіць, плыве с...бе ціха па лузе, а мы яе любім, змалку і назаўсёды (Янка Брыль);
- 2) Усё думае, думае чалавек пра тое, што было, і пра тое, што ёсць цяпер, – і сіліцца звязаць усё ў адно, разгадаць вечную загадку жыцця і, мабыць, не прызнаючыся самому с...бе, з сумотаю і болем, што хутка, хутка... (А.Жук);
- 3) Сонны, ляны і сляпы, вось ужо трэцюю гадзіну ледзь варушыцца ён [дождж] у прыціхлым паветры, і толькі мокрая казыркі стрэх ды пасвяжэлая зеляніна дрэў выдаюць, што або прайшоў недзе далёкай стараною, або проста пацвяліўся з намі, страсянуўшы з с...бе лішнія кроплі (В.Вітка);
- 4) Імператрыца вяртала с...бе становішча гаспадыні, але голас яе яшчэ быў афарбаваны цеплынёю, і зараз з гэтае прычыны яна чуе ніякаватасць (У.Арлоў);
- 5) Гасцям гадзі, але і с...бе не галадзі (Прыказка).

10. Адзначце выпадкі пранаміналізацыі выдзеленых слоў:

- 1) Чуваць было, як гулка, бы па бубне, стукнуў па мёрзлай зямлі невялічкі яблык-заморак, **адзін** з тых, што нейкім чынам умудраецца ўтрымацца на яблыні аж да новай завязі (І.Стадольнік);
- 2) Увесь дзень ён [Лёшка Гамон] важдася з матацыклам, нават **збольшага** абкатаў – пранёсся з такім аглушальным трэскам, што курыны вэрхал не сціхаў у дварах паўгадзіны... (М.Кусянкоў);
- 3) Такая асалода адчуць яе [вясну] не толькі скурай, проста бачыць, назіраць за ёю, як яна ззяе ў кожнай праталіне, галінцы, былінцы, у **кожным** дрэўцы, зямлі, грудочку, каменьчыку (В.Карамзаў);

4) Кажуць, што бачылі велізарныя чароды вавёрак, якіх лясны бажок перапраўляў з **аднае** пушчы ў **другую**; ён рабіў гэта, каб выратаваць іх ад агню, бо прадбачыў, у якім баку выбухне пажар (Я.Баршчэўскі);

5) У памяці паўстаў той ранак, калі я ўпершыню пазнаёміўся з Валяю. Гэта было на **другі** дзень майго прыезду на практыку (Б.Сачанка).

11. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя словы з’яўляюцца займеннікамі:

1) Яна [Ганна] ведала, што Васіль, калі пачуе гэты смех, зазлue па-сапраўднаму, і не хацела **гэтага**, і таму стрымлівалася, але смех жыў у грудзях (А.Савіцкі);

2) На ўсім **гэтым** абшары вузкія камяністыя дарогі, пераразаючы горыстыя мясціны і мінаючы берагі азёраў, хаваюцца ў пушчах (Ян Баршчэўскі);

3) Гучанне слова – **гэта** яго жыццё, яго дыханне (В.Вітка);

4) **Што** гэта быў за цудоўны час! (В.Вітка);

5) Ганна нават і цяпер памятае яе [песню], і чым больш думае пра яе, тым тая песня ўваскрасае **ўсё** паўней і паўней, прымушае сэрца трывожыцца... (А.Савіцкі).

12. Дапоўніце адказ:

Не маюць катэгорый роду і ліку адносныя займеннікі _____

13. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя займеннікі з’яўляюцца азначэннямі.

1) У **гэтым** буйным красаванні сонца весяліла душу гарачым блакітным святлом і толькі самотная постаць сівога чалавека рушылася нібыта цень задуменнасці і смутку (М.Лужанін);

2) Услед пірозе пазіраў суро́ва лясісты бераг з-пад густых брывей і, стаўшы рыскай, знік адначасова з бінокляў іх. **Яны** – з яго вачэй (А.Куляшоў);

3) Сон зляцеў, і такая туга навалілася, што радасці ды палёгкі, з якімі засынаў, ні каліва нават на **самым** донышку не засталася (У.Арлоў);

4) Ноч, вялікае вогнішча, за **якім**, з аднаго боку, надрэчныя дубы і кусты, з другога – амфітэатрам уздымаецца, стракаціць ад дзяцей паляна, на беражку якое, над дзецьмі – жытняе калоссе, а над калоссем – неба (Янка Брыль);

5) Што ж **гэта** такое нябачна здарылася з ім, з тым пер’ем нябесным, што сціхла і знікла, як дым (М.Дукса).

14. Адзначце сказы з асабова-ўказальнымі займеннікамі:

1) Што рабіць і якой даць рады, жанчыны не ведалі, адно было ясна: хутчэй адсюль, можа, трапіцца якое жытло на дарозе і памогуць людзі (М.Лужанін);

2) Жанчына яна [Марыя Пятроўна] абаяльная, прыветная: госці калі якія надарацца, не ведае, куды іх пасадзіць, бегае, мітусіцца, а сама ззяе-палае ўся. Ад радасці (В.Ткачоў);

3) Бабіна лета... Як хутка яно адышло (С.Лобач);

- 4) У прыцемку класных пакояў пазначыліся невыразныя тварыкі. Светлымі плямамі яны пакрылі шарыя школьныя вокны (В.Мудроў);
- 5) Хаця Пятро гаварыў, што гэты снег не застанеца, пакуль зямля добра не прамарозіцца, ён памыляўся: снегу кожны дзень дабаўлялася (В.Самахвалаў).

15. Адзначце займеннікі, у якіх пры скланенні змяняецца месца націску.

1) ніхто;	4) ён;
2) сам;	5) увесь.
3) той;	

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

Тэст № 9

ЗАЙМЕННІК

Варыянт 2

1. Адзначце, якія займеннікі не маюць катэгорый роду і ліку:

1) ён;	4) хто;
2) колькі;	5) столькі.
3) той;	

2. Адзначце, чым адрозніваюцца адмоўныя і няпэўныя займеннікі:

1) асновай;	4) значэннем;
2) суфіксам;	5) сінтаксічнай роляй у сказе.
3) прыстаўкай;	

3. Адзначце, да якога разраду адносяцца займеннікі *хто, што, які, каторы* і пад.:

1) прыналежныя;	4) адносныя;
2) указальныя;	5) пыталныя.
3) азначальныя;	

4. Адзначце сказы, у якіх ужываюцца няпэўныя займеннікі:

- 1) У нашага бацькі ад любасці да дзяцей і ў самога былі дзіцячыя рысы ў характары (Янка Брыль);
- 2) Нехта злізвае дні. Нехта тыдні глытае. Нехта месяц за месяцам як скарачае (Ю.Свірка);
- 3) Бразгаценне вёдраў, рыпенне калодзежных жураўлёў, працяжны крык пеўняў, рэдкі ўзбрэх сабак быццам прыціхлі, а замест іх чуўся нейкі гул (В.Самахвалаў);
- 4) Свечкі ўжо даўно непатрэбныя, аднак яна [Кацярына] чамусьці не спяшаецца тушыць амаль празрыстыя агеньчыкі, быццам іх жывая прысутнасць тут, у спальні, яшчэ дзеля нечага патрэбная (У.Арлоў);
- 5) Хтосьці, назіраючы за пульсуючымі мігатлівымі вугельчыкамі ў печы, бачыць у аксамітным паўзмроку яе ўлоння зорнае неба, Космас (Г.Багданава).

5. Адзначце займеннікі, якія маюць канчаткі:

1) я;	4) яму;
2) нас;	5) вам.
3) імі;	

6. Адзначце займеннікі, якія маюць значэнне зборнасці:

1) кожны;	4) увесь;
2) усе;	5) такі.
3) самі;	

7. Адзначце словы, якія могуць ужывацца са значэннем няпэўных займеннікаў:

1) сябе;	4) што;
2) хто;	5) каторы.
3) колькі;	

8. Адзначце спосабы ўтварэння адмоўных займеннікаў:

1) постфіксальны;	4) прыставачна-суфіксальны;
2) складанне;	5) складанаскарочаны.
3) прыставачны;	

9. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропуску пішацца літара я:

- 1) Яна [Кацярына] ніколі не залічала с...бе ў прыхільніцы баляў і ўжо даўно не дазваляла сабе з галавою акунацца ў легкадумны вір музыкі, шампанскага, фальшывых усмешак, навывёт хлуслівых прызнанняў і кампліментаў (У.Арлоў);
- 2) Ігнат пастаяў, уздыхнуў з палёгкаю, сеў на камень, які некалі трымаў на с...бе вугал ягонай хаты, вакол якога цяпер густымі тоўстымі цырбунамі вырасла лебядка (А.Жук);
- 3) Лясны барабаншчык аблюбаваў с...бе бляшаны каптур над лямпачкай і так заўзята б'е ў яе дзюбай, што пошчак ідзе па ўсім парку: дзе ты, дзятліха, ляці хутчэй сюды! (В.Вітка);
- 4) Уяві с...бе, што пад ім тры разы танк гарэў (Т.Хадкевіч);
- 5) Я цешу с...бе думкай, што на зямлі застаецца працяг мяне (І.Жарнасек).

10. Адзначце выпадкі пранаміналізацыі выдзеленых слоў:

- 1) Трава, доўгая, густая, ляцела з-пад касы па **цэламу** бярэму, і за кожным узмахам Кузьма рабіў ледзь не крок наперад, пакідаючы за сабою на пакошы дзве роўныя, глыбока ўмятыя палоскі слядоў (Б.Сачанка);
- 2) Яе душа ў такія дні як імклівая рака: хвалі набягалі адна на другую, несліся некуды наперад, а рака заставалася той самай, ранейшай (І.Навуменка);**
- 3) І справа, і злева ад хаты, утвараючы своеасаблівы залацісты ланцужок, свяціліся вокны вёскі. Толькі на **адной** Максімавай хаце гэты вясёлы міготкі ланцужок перарываўся (І.Стадольнік);
- 4) Пасля набажэнства ўсе збіраюцца ў **адным** месцы, дзе-небудзь паблізу карчмы; тут з'яўляецца некалькі жыводы са стужкамі, іголкамі і рознымі блішчастымі аздобамі для адзення; падае голас адмысловая беларуская дуда (Ян Баршчэўскі);

5) – А ты чаго рагочаш? Не хочаш – **адзін** паеду, спакайней будзе аднаму (А.Савіцкі).

11. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя словы з’яўляюцца займеннікамі:

- 1) Наляцеў калючы марозны вецер, і захісталіся, заварушыліся, забразгаталі нейкім касцяным бразгатам настылыя галінкі, **што** ажно Васілю зрабілася жудасна (І.Стадольнік);
- 2) Завулачак пашырэў, дамы скончыліся, і цьмяны бляск вады дыхнуў прахалодаю: ад ліўняў, **што** пранесліся на мінулым тыдні, рака пабурэла і страціла той гуллівы бляск, які лашчыць вока ўлетку (А.Савіцкі);
- 3) На гэтым яна [Глаша] забылася, як быццам на **адзін** момант, але ж заснула добра і моцна (М.Лужанін);
- 4) І перад маімі вачыма праплыло тое апошняе лета перад самым інстытутам, з частымі ляснымі пажарамі, бо яно выдалася сухое, без навальніц і дажджоў, і **ўсё** сохла і гарэла не толькі ў лесе і на полі, але і ў балотах (Б.Сачанка);
- 5) Ноч Купалы ў тым баку Беларусі поўная незвычайных здарэнняў. На думку простага народа, **ўся** прырода ў гэтую ноч весяліцца (Ян Баршчэўскі).

12. Дапоўніце адказ:

Не маюць родавых адрозненняў асабовыя займеннікі *я, ты, мы* _____

13. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя займеннікі з’яўляюцца дапаўненнямі:

- 1) Іван ляжаў у зямлянцы, не прыходзіў у **сябе** (А.Жук);
- 2) Ні ў **адну** з залаў, звычайна пустых і ўрачыстых, дзе жменька пасажыраў гублялася сярод калон і крэслаў, нельга было **нікому** ўбіцца (М.Лужанін);
- 3) Яшчэ праз трохі часу на схіле пагорка **іх** абагналі дзве грувацкія нямецкія машыны з брызентавымі кузавамі (В.Быкаў);
- 4) Пад галавою мерна лапаціць дождж, адзін з тых спорных халаднаватых дажджоў, на **якія** багатыя жніўеньскія адвячоркі (В.Мудроў);
- 5) Рыба **штосьці** не бралася (Р.Ігнаценка).

14. Адзначце сказы, у якіх асабовы займеннік абазначае прыналежнасць да прадмета ці асобы:

- 1) Я іду паволі па беразе ды ўспамінаю, калі дзе што бралася ((Р.Ігнаценка);
- 2) Хто вынесці змог прыгавор палеткам маім апусцелым, бярэзнікам пачырванелым, і птушкам, чый сцішыўся хор, і летняму сонцу, і мне – што дождж у барабаны так б’е? (Максім Танк);
- 3) Таіса Іванаўна так і стаяла тварам да дзвярэй, але суровы і рашучы выгляд яе пакрысе мякчэў, губы расцягваліся ва ўсмяшцы (А.Варановіч);
- 4) Яшчэ жыву, бо ўсё маё пры мне... (А.Мазько);
- 5) Відущая душа ўсё помніць, усё бачыць (Р.Барадулін).

15. Адзначце займеннікі, у якіх пры скланенні змяняецца месца націску:

- 1) ніякі;
- 2) самы;
- 3) наш;

- 4) сябе;
- 5) нічый.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

Тэст № 10

ДЗЕЯСЛОЎ

Варыянт 1

1. Адзначце неспрагальныя формы дзеяслова:

1) інфінітыў;	4) дзеепрыслоўе;
2) асабовая форма;	5) форма прошлага часу.
3) дзеепрыметнік;	

2. Адзначце формы дзеяслова, якім характэрны катэгорыі трывання, часу і стану:

1) упрыгожаны;	4) выгадаваўшы;
2) упэўніць;	5) сню.
3) намаляваць;	

3. Адзначце, на ўзор якога тыпу спражэння змяняюцца дзеясловы *відаць, чуваць*:

1) першага;	4) рознаспрагальныя;
2) другога;	5) з'яўляюцца безасабова-прэдыкатыўнымі словамі.
3) не змяняюцца;	

4. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя дзеяслоўныя формы выконваюць ролю акалічнасці:

- 1) Такім ранкам не ведаеш, *ісці* ў лес ці не (М.Кусянкоў);
- 2) Забягаў у рэдакцыю часопіса *вырашыць* пытанне з рукапісам свайго рамана ці аповесці, каб праз некалькі хвілін бегчы ў нейкае іншае месца, па нейкіх – зноў жа не менш неадкладных, не менш важных клопатах (А.Кудравец);
- 3) Я чуў гэтую песню амаль кожны дзень, калі грузіў разам з хлопцамі на машыны высахлы з лета торф: мы прыехалі сюды з горада *нарыхтоўваць* паліва (М.Стральцоў);
- 4) Зімой, пасля каляд, Пятрусь пачаў *збірацца ісці* на службу (Максім Танк);
- 5) Вячаслаў Пятровіч прыгладзіў рукой валасы і падышоў *напіцца* (М.Стральцоў).

5. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя дзеясловы непераходныя:

- 1) Не *вымавіш* слова, не кранеш рукою – стой, слухай, любуйся (М.Лужанін);
- 2) Байцы і некалькі чалавек цывільных *занялі* абарону вакол пакгауза (В.Хомчанка);
- 3) На століку *было* шмат розных бліскучых пруточкаў, шчypчыкаў, шклянчак (У.Юрэвіч);

- 4) *Грыміць, гудзе* ўсё недарэчнае, штораз віхор гучней, прудчэй (У.Жылка);
5) Адноўчы *бяжыць* буразубка па лесе і *бачыць*: сядзіць вавёрка на елцы і нанізвае апенькі на сучок (І.Галубовіч).

6. Адзначце спалучэнні слоў з ускосна-зваротнымі дзеясловамі:

1) да зімы рыхтавалася ўсё жывое;	4) збіралася на навальніцу;
2) мяцеліцы разгуляліся;	5) наеўся пірагоў.
3) вавёрачкі стараліся з ранку да вечара;	

7. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя дзеясловы ўжыты з творным сродку дзеяння:

- 1) Сэрца ночы ачышчаецца слязамі імжы... Вятры апануліся ў холад (А.Братка);
2) Праз гады тая майская ноч салаўём у душы *страпянецца* (У.Паўлаў);
3) Белы золак, як белы паўлін, выхваляецца ўзорамі ззяння там, дзе зноў заблудзіўся ўспамін між спатканнем са сном і расстаннем (Т.Бондар);
4) Абодва ланцужкі дзяліліся на групы захопу і цывільных, “істрабкоў”, якія павінны былі *рассыпацца* ланцугом па перыметры вострава, акружыць яго і, сціскаючы ачапленне, рухацца да цэнтра, да шпіталя (П.Місько);
5) Буслы да нас вясною зноўку *вернуцца*, як на зямлі прадзюбнецца трава (П.Панчанка).

8. Адзначце двухтрывальныя дзеясловы:

1) адсарбіравацца;	4) нармаваць;
2) гумаваць (насычаць гумай);	5) паведамляць.
3) калькаваць;	

9. Адзначце, як утвараюцца суадносныя трывальныя пары:

1) суфіксальным спосабам;	4) зменай месца націску;
2) прыставачным спосабам;	5) суплетывізмам асноў.
3) шляхам аманіміі;	

10. Адзначце дзеясловы з аднакратным значэннем:

1) павудзіць;	4) памарную;
2) павянуць;	5) разгарнуць.
3) падмануць;	

11. Адзначце дзеясловы ў значэнні загаднага ладу:

1) вітаюцца;	2) ві;
3) няхай усміхнецца;	5) памаўчым.
3) пасябраваў бы;	

12. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя дзеясловы ў значэнні ўмоўнага ладу:

- 1) Але няма на свеце такіх скарбаў, што б вечна **цешылі** наша сэрца (Цётка);
- 2) Ён (Багдановіч) з запалам мроіў аб тым, каб з беларускай (крыўскай) інтэлігенцыі ўзгадаваць сапраўднага генія слова, які б **паказаў** свайму народу не толькі красу роднай мовы, але **даў** бы творы з агульналюдскімі цэннасцямі (В.Ластоўскі);
- 3) – Коля бяжыць за казямі, а я каб пайшоў, **не было** б чым **падаслаць** карову. Нашу ў хлеў галехавае лісце (В.Адамчык);
- 4) Думаю: калі б я **жыў** гэтак, у прыродзе, то і мяне б, магчыма, **знайшоў** ліст якога-небудзь сучаснага Рэпіна? (В.Карамазай);
- 5) Літвінюк бы **чакаў** завуча: толькі спынілася машина, ён паказаўся ў двары, накульгваючы, здалёк прыязна ўсміхаючыся, ішоў да каліткі (А.Дзятлаў).

13. Адзначце граматычныя катэгорыі, уласцівыя асабовым формам дзеяслова:

1) склон;	4) час;
2) трыванне;	5) стан.
3) лік;	

14. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя дзеясловы ўжыты ў значэнні прошлага часу:

- 1) Я **быў ступіў** ужо да бліндажа, як раптам у цеславіне нешта зашоргалася, затрапяталася, а потым ураз трывожна піснула, палахліва заценькала, забілася нейкая птушка (М.Стральцоў);
- 2) – Каб мне зараз **была** на нарадзе. Другі раз гаварыць не буду! (В.Быкаў);
- 3) Дождж **ліў** як з вядра, бывала, што і ўперамешку з градам (Я.Галубовіч);
- 4) Была сярэдзіна восені, якраз тая пара, калі ў вёсках **капаюць** бульбу і над зямлёю ранкам **сцелецца** ні то дым, ні то туман, а днём з чыстага падсінелага неба **свеціць** цёплае яснае сонца... (В.Гігевіч);
- 5) У чаротах нямала **водзіцца** дзікіх качак, бо адтуль даносяцца ўсплескі, прыглушаныя ўскрыкі качара, які, мабыць, заўважыў людзей, папярэдзвае чароду аб небяспецы (І.Капыловіч).

15. Адзначце дзеяслоў, які можна лічыць неасабовым:

1) чырванеюць;	4) гуляў;
2) маеш;	5) знайду.
3) разрастуцца;	

16. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя дзеясловы безасабовыя:

- 1) Няма ж нічога благога ў тым, калі чалавек ступае на адну і тую ж сцэжку двойчы і калі на яго ад гэтага **находзяць** успаміны (М.Стральцоў);
- 2) **Дыхалася** лёгка: скрозь ляжала прывялая трава, чаруючы рознымі пахамі (І.Чыгрынаў);

- 3) Толькі што *развіднела*. Па небе плылі нізкія хмары; зямля дыхала восеньскай вільгацю (І.Навуменка);
- 4) За роўняддзю вялікай, зіхоткай ад усходу вады – далёкая града ці грыва лазняку. Адтуль *чуваць* салавей, як быццам тут ён недзе, зусім блізка (Янка Брыль);
- 5) *Змянілася*, багата чаго *змянілася* з тых дзён, як прыйшоў сюды, паставіў першую хату чалавек (Б.Сачанка).

17. Адзначце дзеясловы, якія ў форме 2-ой асобы множнага ліку ўжываюцца з канчаткамі -аце, -яце:

1) даваць;	4) есці;
2) сесці;	5) стаяць.
3) гарэць;	

18. Адзначце дзеясловы 2 спражэння:

1) бегчы;	4) гнуць;
2) ліць;	5) легчы.
3) ляцець;	

19. Адзначце, які спосаб утварэння не характэрны для дзеясловаў:

1) прыставачны;	4) абрэвіяцыя;
2) суфіксальны;	5) постфіксальны.
3) прыставачна-суфіксальны;	

20. Дапоўніце адказ:

Да рознаспрагальных дзеясловаў належаць *бегчы*, *даць* _____

Тэст № 10

ДЗЕЯСЛОЎ

Варыянт 2

1. Адзначце агульныя прыкметы, уласцівыя спрагальным і неспрагальным формам дзеяслова:

1) лексічнае значэнне;	4) кіраванне;
2) катэгорыі трывання і стану;	5) прымыканне прыслоўя.
3) катэгорыі ладу і зваротнасці;	

2. Адзначце формы дзеяслова, якім характэрны катэгорыі трывання, часу, стану:

1) паснедаў;	4) зжаты;
2) пажаўцелы;	5) кірую.
3) заснуўшы;	

3. Адзначце дзеясловы, якія маюць наступную марфемную будову: П^:

1) прасці;	4) мыць;
2) узысці;	5) легчы.
3) пакліч;	

4. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя дзеяслоўныя формы выконваюць ролю азначэння:

- 1) Пастаяў я на двары, падумаў, паслухаў ваколіцу, насцярожліва-чуйную, і нечакана павесялеў ад думкі **сабрацца схадзіць** у лес па грыбы (М.Стральцоў);
- 2) Стала лепей – захацелася яшчэ **пажыць** (А.Кудравец);
- 3) Яна [Зіна] не пазірала на дарогу, толькі спадзявалася, – з усёй моцы свае маладой душы, з вялікай прагай **жыць** (В.Быкаў);
- 4) Надышла пара **вяртацца** ў горад (М.Стральцоў);
- 5) Нізкія домікі зносяць, капаюць экскаватарамі катлаваны, таму прыходзіцца **ісці** па дашчаным тратуары ўздоўж драўляных шчытоў, якімі агароджана будаўнічая пляцоўка (І.Навуменка).

5. Адзначце сказы з пераходнымі дзеясловамі:

- 1) Так лёгка і п'яна **пахла** маладое лісце, **зелянела** трава з залатымі галоўкамі дзьмухаўцоў, а дзесьці, каля нізінкі з неапалай вадой, пакрысе распеўваўся салавей (М.Лужанін);
- 2) **Сказалі**, што нейкая банда прарвалася ў нашы лясы і быў з ёю бой (В.Хомчанка);

- 3) Лукашок любіў, калі бабуля **давала** яму жменю гароху (У.Юрэвіч);
4) А зімою ноч падглядае доўга, сцішна пад акном, як **прадзеш, прадзеш**, не радая, не пазбудзеш думак сном (У.Жылка);
5) Няпрошаная госця пасядзела яшчэ крыху, а потым спрытна кульнулася з галінкі і **знікла** ў гушчыні сасновага бору (І.Галубовіч).

6. Адзначце словазлучэнні з уласна-зваротнымі дзеясловамі:

1) перабіраюся праз кладку;	4) барсук мітусіцца, хатку на зіму робіць;
2) сталі ласавацца пірагом;	5) пусці пагрэцца.
3) дрэвы за сонца чапляюцца;	

7. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя дзеясловы ўжыты з творным суб'екта:

- 1) Адно здзівіла ўсіх: на свеце паўвека Ганна пражыла, не **друкавалася** ў газеце, карэспандэнтам не была (П.Прануза);
2) Вядома, не гэта я мерыўся бачыць, а тое, чым Іўе прад іншымі значыць... Мо так **планавалася**, выйшла мо гэтак, – мы трапілі найперш на выстаўку кветак (У.Паўлаў);
3) А пасля фабрыка стала вялікая, на маіх вачах яна **рабілася** людзьмі (Кузьма Чорны);
4) Транспартнай камендатурай Мінска **наведамляецца** пра наступнае: цягнік Мінск – Полацк быў абстраляны бандай, узброенай цяжкой зброяй, у часе бою перабіта ахова (І.Чыгрынаў);
5) З паэзіяй мне **развітацца** пара, пакуль не зрабіўся сапраўдным вар'ятам (П.Панчанка).

8. Адзначце аднатрывальныя дзеясловы:

1) недагледзець;	4) прыдбаць;
2) гусцець;	5) ганарыцца.
3) змагацца;	

9. Адзначце дзеясловы, што ўтвараюць суадносныя трывальныя пары:

1) шыць;	4) загортацца;
2) супярэчыць;	5) ужывіць.
3) тампанаваць;	

10. Адзначце спосабы дзеяслоўнага дзеяння:

1) шматкратнасці;	4) выніковасці;
2) перарывістасці;	5) абмежаванасці ў часе.
3) лінейнасці;	

11. Адзначце дзеясловы ўмоўнага ладу:

1) напісала;	2) узнялася б;

- 3) калі б не ўсміхнулася;
4) засвяці;

5) давай паспрабуем.

12. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя дзеясловы ў значэнні загаднага ладу:

- 1) **Трэба сустракаць** людзей толькі добрым словам, каб вярнуўся госць на радзіму і паведаміў праўду пра нашу Беларусь (“Беларуская думка”);
2) – Эй, вы, – сказаў нарэшце я, грукнуўшы кулаком у шкло будкі, – **давай закругляцца!** (М.Стральцоў);
3) У нас хапае рэдкіх слоў, і **палюбі** ты іх бязмежна. Яны ад чысціні снягоў і ад пялёсткаў беласнежных (Ю.Свірка);
4) Пакуль што будзем лячыцца, браток. І рэжым, рэжым **не парушаць**... (І.Галубовіч);
5) Мой зямляк пастаянна прыпыняўся каля аркад – вельмі мілых, аднолькавых па велічыні арак – і заўсёды ахаў: – Дзіва дзіўнае, хоць бы адна аркада **абсыпалася** ці **абвалілася**? (В.Лапцік).

13. Адзначце граматычныя катэгорыі, уласцівыя інфінітыву:

- 1) трыванне; 4) пераходнасць;
2) зваротнасць; 5) час.
3) спражэнне;

14. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя дзеясловы ўжыты ў значэнні будучага часу:

- 1) Ля Еўсюковага свірна па-ранейшаму нікога не было, ды і хто туды прыйдзе, калі брыгадзір спіць. Ну я вас **набуджу**, зласліва думаў Выпаўзак, я вам **пасвяткую**... (В.Быкаў);
2) Пні шчапаліся на смалякі. Для падпалу нічога лепшага **не знойдзеш**. Лічы, жывая смала... (А.Кудравец);
3) – Я тут **задрамаў быў** трохі, – беручыся за шклянку, вялавата сказаў ён [Вячаслаў Пятровіч] (М.Стральцоў);
4) Кошаль разумеў, калі вернецца ў вёску, па першым часе будзе шчаслівы, а потым **засумуе** і ўжо не будзе заўважаць той прыгажосці, якую заўважае здаля ад дому (В.Гігевіч);
5) Бывала, арэш ці памагаеш капаць бульбу і **начуеш** над полем ціхі і смутны жураўліны крык (В.Каваленка).

15. Адзначце дзеяслоў, які можна лічыць неасабовым:

- 1) усміхаюцца; 4) сплюшчымся;
2) забялее; 5) адстаў.
3) адчуваеш;

16. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя дзеясловы безасабовыя:

- 1) Хораша **пахла** з каляін вільготным сасновым карэннем, а з дробных хмызоў – свежым лісцем, а потым неяк нечакана і саладкавата-густа **патыхнула** водарам ад зламанага пры дарозе куста крушыны (М.Стральцоў);
- 2) За горадам яшчэ ляжаў снег і былі праталіны, што **пахнулі** зямлёю... (У.Караткевіч);
- 3) Праўда, **ехаць** па вуліцы **давялося** нядоўга, усяго напачатку, пасля дарога забірала направа і зноў знікала ў лесе (І.Чыгрынаў.);
- 4) У першай частцы тэксту, выбітага на срэбных з пазалотаю пластках, **паведамляецца** пра кошт дарагіх металаў і камянёў, якія пайшлі на аздабленне крыжа, і плату, якую атрымаў сам Лазар Богша (У.Арлоў);
- 5) І ўсё раптам у адзін момант **намаладзела, змянілася, ажыло** (М.Капыловіч).

17. Адзначце дзеясловы, якія ў форме 2-ой асобы множнага ліку ўжываюцца з канчаткамі **-аце, -яце**:

1) бегчы;	4) везці;
2) належаць;	5) гуляць.
3) марыць;	

18. Адзначце дзеясловы 1 спражэння:

1) даць;	4) вучыць;
2) хацець;	5) бяліць.
3) баяцца;	

19. Адзначце, які спосаб утварэння характэрны для дзеясловаў:

1) прыставачны;	4) нульсуфіксальны;
2) асноваскладанне;	5) абрэвіяцыя.
3) складана-суфіксальны;	

20. Дапоўніце адказ:

Дзеяслоўныя формы могуць пераходзіць у мадальныя словы, словы катэгорыі стану, злучнікі, прыназоўнікі, часціцы і _____

ДЗЕЕПРЫМЕТНІК. ДЗЕЕПРЫСЛОЎЕ

Варыянт 1

1. Адзначце правільнае.

Дзеепрыметнік – гэта форма дзеяслова, якая абазначае...

- 1) прыкмету дзеяння ці стану, прыкмету якасці;
- 2) дзеянне ці стан прадмета як працэс;
- 3) прыкмету або ўласцівасць прадмета (асобы) паводле дзеяння;
- 4) абагульненую прыкмету;
- 5) дадатковае дзеянне і паясняе асноўнае дзеянне.

2. Адзначце, якія катэгорыі прыметніка мае дзеепрыметнік:

1) род;	4) спражэнне;
2) скланенне;	5) склон.
3) лік;	

3. Адзначце сказы, у якіх дзеепрыметнік (дзеепрыметны зварот) з'яўляецца азначэннем:

- 1) Рачулки сіняю аправай аздоблены стракаты луг (С.Законнікаў);
- 2) Над вёскай раставаў туман, і праз парадзелыя хмары прабівалася сонца (А.Асіпенка);
- 3) Сяджу над паплаўком задуменны і засяроджаны (Янка Брыль);
- 4) Прапахлая травой, зелянінаю дрэў майская ноч ляцела да нас на крылах (М.Лужанін);
- 5) Зазвіняць жалобна крыгі, і бурлівая вада снег, размоклы ў час адлігі, змые з лугу без сляда (М.Багдановіч).

4. Адзначце, якія дзеепрыметнікі ўтвараюцца ад асновы дзеясловаў цяперашняга часу незакончанага трывання з дапамогай суфіксаў -уч- (-юч-), -ач- (-яч-):

1) залежнага стану прошлага часу;	4) незалежнага стану цяперашняга часу;
2) залежнага стану будучага часу;	
3) незалежнага стану прошлага часу;	5) залежнага стану цяперашняга часу.

5. Адзначце, ад якіх дзеясловаў утвараюцца дзеепрыметнікі залежнага стану прошлага часу:

1) высушыць;	
2) пацямнець;	3) абвергнуць;

4) ствараць;

5) засеяць.

6. Адзначце сказ з дзеепрыметнікам незалежнага стану прошлага часу, ужытым у форме множнага ліку меснага склону:

- 1) Крывёй набраклыя акопы ўспомняць і ў чужых краях тых, што прынеслі мір Еўропе, а самі згінулі ў баях (С.Грахоўскі);
- 2) Табе, з прытомным сэрцам, прысыпанаму сівізной, хочацца зноў сустрэцца з далёкай сваёй вясной (П.Панчанка);
- 3) Хлеб, чужым нажом кроены, нясмачны (Прыказка);
- 4) Схіляецца ніва да самай зямлі, у кветках паснулі ад спёкі чмялі, на лапах замшэлых калышацца бор, і пахам дурманіць духмяны чабор (В.Вярба);
- 5) Той дзень зусім закрэслены табою, калі ты раўнадушна абмінуў бяду чужую... (П.Панчанка).

7. Адзначце словазлучэнні, у якіх выдзеленае слова – дзеепрыметнік:

1) <i>кіпучая</i> смала;	4) <i>пратантаная</i> сцежка;
2) <i>сапсаваны</i> настрой;	5) <i>куплены</i> білет.
3) <i>заліўны</i> луг;	

8. Адзначце правільнае:

Дзеепрыслоўе – нязменная форма дзеяслова, якая абазначае...

- 1) абагульненую прыкмету;
- 2) дадатковае дзеянне і паясненне асноўнае дзеянне;
- 3) прыкмету дзеяння ці стану, прыкмету якасці;
- 4) дзеянне ці стан прадмета як працэс;
- 5) прыкмету або ўласцівасць прадмета (асобы) паводле дзеяння.

9. Адзначце, якія прыкметы дзеяслова мае дзеепрыслоўе:

1) трыванне;	4) час;
2) зваротнасць;	5) пераходнасць/непераходнасць.
3) спражэнне;	

10. Адзначце дзеепрыслоўі незакончанага трывання:

1) сустрэўшыся;	4) седзячы;
2) высахшы;	5) палічыўшы.
3) падымаючыся;	

11. Адзначце, ад якіх дзеясловаў утвараюцца дзеепрыслоўі закончанага трывання:

1) прывязаць;	4) прачытаюць;
2) прачытаць;	5) прыгнуцца.
3) агледзецца;	

12. Адзначце сказы, у якіх ёсць дзеепрыслоўі закончанага трывання, незваротныя, пераходныя:

- 1) Не запрогшы, не паедзеш (Прыказка);
- 2) Пайшлі аддыхаць пад паветкі, згуляўшы дажынкi, жняяркi (Янка Купала);
- 3) Адшумеўшы заваямі і сцюжамі, непрыкметна мінула зіма (У.Караткевіч);
- 4) Саломку выгнуўшы дугою, звiсае колас над зямлёю (Якуб Колас);
- 5) Церусіла поўнач людзям сны, плывучы высока над зямлёю (М.Лужанін).

13. Адзначце сказы, у якіх дапушчаны памылкі ва ўжыванні дзеепрыслоўяў:

- 1) Спакойна засынаючы, сiнеюць берагі;
- 2) Ехаўшы да бацькоў, дзяўчына думала аб нечым сваім;
- 3) Гледзячы перадачу, узнікалі цікавыя ідэі;
- 4) Красуе жыта, сонца засланяючы сабой;
- 5) Пастараўшыся, можна закончыць работу сёння.

14. Адзначце дзеепрыметнікі, якія маюць наступную марфемную будову:

п-п-п-п :

1) прастуджаны;	4) разбураны;
2) вывучаемы;	5) расколаты.
3) спалоханы;	

15. Адзначце дзеепрыслоўі, якія маюць наступную марфемную структуру:

п-п-п-п:

1) чытаючы;	4) баронячыся;
2) адкрываючы;	5) пасыпаўшы.
3) носячы;	

ДЗЕЕПРЫМЕТНІК. ДЗЕЕПРЫСЛОЎЕ

Варыянт 2

1. Адзначце правільнае.

Дзеепрыметнік – гэта форма дзеяслова, якая абазначае...

- 1) абагульненую прыкмету;
- 2) дадатковае дзеянне і паясненне асноўнае дзеянне;
- 3) дзеянне ці стан прадмета як працэс;
- 4) прыкмету дзеяння ці стану, прыкмету якасці;
- 5) прыкмету або ўласцівасць прадмета (асобы) паводле дзеяння.

2. Адзначце, якія катэгорыі дзеяслова мае дзеепрыметнік:

1) спражэнне;	4) стан;
2) час;	5) зваротнасць.
3) трыванне;	

3. Адзначце сказы, у якіх дзеепрыметнік з'яўляецца выказнікам:

- 1) Сцежкі кветкамі абсаджаны, дрэвы ў шэпце ціхім туляцца (К.Буйло);
- 2) Жыццё – гэта велізарнае багацце, дараванае нам прыродай (К.Крапіва);
- 3) Дажджу прасіла ўсё пад небам: густое голле вішняку, бары, патрэская глеба і абмялелая рака (А.Вялюгін);
- 4) О Радзіма, табою напоўнена сэрца да краю! (П.Панчанка);
- 5) Яшчэ не ўся работа зроблена, не ўсё жніво ў нас пажата (Янка Купала).

4. Адзначце, якія дзеепрыметнікі ўтвараюцца ад асновы дзеясловаў цяперашняга часу незакончанага трывання з дапамогай суфіксаў -ам- (-ем-), -ім- (-ым-):

1) незалежнага стану прошлага часу;	4) залежнага стану прошлага часу;
2) залежнага стану цяперашняга часу;	5) залежнага стану будучага часу.
3) незалежнага стану цяперашняга часу;	

5. Адзначце, ад якіх дзеясловаў утвараюцца дзеепрыметнікі незалежнага стану прошлага часу:

1) адламаць;	4) уцалець;
2) зарасці;	5) прамокнуць.
3) пражыць;	

6. Адзначце сказ з дзеепрыметнікам залежнага стану прошлага часу, ужытым у форме множнага ліку роднага склону:

- 1) Мы радуемся слову, адкрытаму ў народных словах (М.Арочка);
- 2) Не пытай, ці галоўка гладка, а пытай, ці падмецена хатка (Прыказка);
- 3) Дарогаю зары вяртаюся ізноў у перашум і звон разбуджаных крыніц (Максім Танк);
- 4) Нібыта ў байцы, дрэмлюць сцэжкі між заінелага галля: як бы зусім жывой усмешкі не мае сонная зямля (М.Машара);
- 5) Курыцца ў небе замець Млечным Шляхам, іглістым лёдам бліскае вада, ляцяць начныя змораныя птахі ў белы свет з настывлага гнязда (С.Грахоўскі).

7. Адзначце словазлучэнні, у якіх выдзеленае слова – дзеепрыметнік:

- 1) *пасівельныя* валасы;
- 2) *прасмаленая* лодка;
- 3) *агароджаны* ўчастак;
- 4) *адкідное* крэсла;
- 5) *неспадыяваная* сустрэча.

8. Адзначце правільнае.

Дзеепрыслоўе – нязменная форма дзеяслова, якая абазначае...

- 1) дадатковае дзеянне і паясненне асноўнае дзеянне;
- 2) дзеянне ці стан прадмета як працэс;
- 3) прыкмету дзеяння ці стану, прыкмету якасці;
- 4) прыкмету або ўласцівасць прадмета (асобы) паводле дзеяння;
- 5) абагульненую прыкмету.

9. Адзначце, якія прыкметы прыслоўя мае дзеепрыслоўе:

- 1) неспрагальнасць;
- 2) спрагальнасць;
- 3) у сказе з'яўляецца акалічнасцю;
- 4) нязменнасць;
- 5) мае формы роду і ліку.

10. Адзначце дзеепрыслоўі закончанага трывання:

- 1) сказаўшы;
- 2) радуючыся;
- 3) спёкшы;
- 4) гаворачы;
- 5) прыгінаючыся.

11. Адзначце, ад якіх дзеясловаў утвараюцца дзеепрыслоўі незакончанага трывання:

- 1) касіць;
- 2) асушаюць;
- 3) лічаць;
- 4) едуць;
- 5) косяць.

12. Адзначце сказы, у якіх ёсць дзеепрыслоўі незакончанага трывання, незваротныя, пераходныя:

- 1) З другога боку, на поўнач, балоты крыху адступалі, дорачы людзям пясчанае поле (І.Мележ);
- 2) Пчолка маленькая, а живе не гулюючы (Прыказка);
- 3) Беразняк сніць над рэчкай сны, нахіліўшы купчастае вецце (А.Астрэйка);
- 4) На чужы лоб сягаючы, трэба і свой падставіць (Прыказка);
- 5) Убіраючы неба ў чырвань, зарыва палыхала ўсё шырэй і шырэй (М.Лынькоў).

13. Адзначце сказы, у якіх дапушчаны памылкі ва ўжыванні дзеепрыслоўяў:

- 1) Браўшы абавязкі, трэба іх выконваць;
- 2) Не хваліся сеўшы, а хваліся з'еўшы;
- 3) Хмары радзелі, расплываючыся на небе;
- 4) Слухаючы гэту музыку, успамінаецца лета;
- 5) Завязаўшы хустку, маці выйшла з хаты.

14. Адзначце дзеепрыметнікі, якія маюць наступную марфемную структуру:

¬∩∧ :

1) завезены;	4) звіты;
2) насечаны;	5) запалены.
3) прычэсаны;	

15. Адзначце дзеепрыслоўі, якія маюць наступную марфемную структуру:

∩∧∧:

1) рашаючы;	4) крыкнуўшы;
2) павярнуўшы;	5) скідаючы.
3) везучы;	

Тэст № 12

ПРЫСЛОЎЕ. БЕЗАСАБОВА-ПРЭДЫКАТЫЎНЫЯ СЛОВЫ

Варыянт 1

1. Адзначце словазлучэнні, у якіх прыслоўе абазначае прыкмету дзеяння ці стану:

1) туга заплечены;	4) падышоўшы бліжэй;
2) пацяплела ўчора;	5) зусім лёгка.
3) рэдка сустракаючыся;	

2. Адзначце прыслоўі, якія маюць формы ацэнкі і меры якасці:

1) прыгожа;	4) слаба;
2) густа;	5) блізка.
3) улетку;	

3. Адзначце акалічнасныя прыслоўі:

1) мала;	4) летам;
2) спрасонку;	5) знарок.
3) назад;	

4. Адзначце якасныя прыслоўі:

1) холадна;	4) звонка;
2) вярхом;	5) важна.
3) раптам;	

5. Адзначце сінтэтычныя формы ступеней параўнання прыслоўяў:

1) найхутчэй;	4) найменш выразна;
2) больш спакойна;	5) зручней.
3) наймудрэй;	

6. Адзначце прыслоўі, форма вышэйшай ступені параўнання якіх утвараецца пры дапамозе суплетывізму:

1) ахвотна;	4) добра;
2) мала;	5) рэдка.
3) глыбока;	

7. Адзначце невытворныя займеннікавыя прыслоўі:

1) куды;	3) тут;
2) нашто;	

4) зусім;

5) заадно.

8. Адзначце прыслоўі, утвораныя ад назоўнікаў:

1) упрысядкі;

4) наперабой;

2) вярхом;

5) улева.

3) адразу;

9. Адзначце прыслоўі, утвораныя ад асноў невытворных якасных прыметнікаў:

1) ветліва;

4) цесна;

2) праўдзіва;

5) густа.

3) вінавата;

10. Адзначце прыслоўі, утвораныя прэфіксальным спосабам:

1) насупраць;

4) назаўсёды;

2) уніз;

5) наперабой.

3) узбоч;

11. Адзначце прыслоўі, якія маюць наступную марфемную будову: $\neg\cap^{\wedge}$:

1) па-бацькоўску;

4) пасярэдзіне;

2) улетку;

5) неасцярожна.

3) па-вясковаму;

12. Адзначце прыслоўі, якія маюць наступную марфемную будову: $\neg\neg\cap^{\wedge}$:

1) неабвержна;

4) неабдымна;

2) знянацку;

5) зняважліва.

3) бязвыплата;

13. Адзначце прыслоўі, якія пішуцца разам:

1) (па) трое;

4) (па) дзіцячы;

2) (па) малу;

5) (па) свойску.

3) (па) мойму;

14. Адзначце словы, якія пішуцца асобна:

1) (на) жаль;

4) (усё) роўна;

2) (пад) вечар;

5) (на) двое.

3) (па) першае;

15. Адзначце словазлучэнні, у якіх прыслоўі пішуцца разам:

1) разважаць (у) голас;

4) кінуцца (у) рассыпную;

2) ісці (у) абдымку;

5) падымацца (у) гору.

3) паехаць куды (небудзь);

16. Адзначце складаныя прыслоўі:

1) штогод;	4) тамсама;
2) куды-небудзь;	5) дзе-нідзе.
3) вогненна-ярка;	

17. Адзначце прыслоўныя фразеалагізмы:

1) жыць <i>душа ў душу</i> ;	4) рызыкаваць <i>з ласкі на пацеху</i> ;
2) <i>на пальцах можна пералічыць</i> ;	5) <i>заткнуць за пояс</i> .
3) <i>хоць гаць гаці</i> ;	

18. Адзначце, як называецца пераход розных формаў зменных часцін мовы ў прыслоўе:

1) ад'ектывацыя;	4) пранаміналізацыя;
2) субстантывацыя;	5) нумералізацыя.
3) адвербіялізацыя;	

19. Адзначце, хто ўпершыню вылучыў прэдыкатывы ў асобную часціну мовы:

1) А.М. Пяшкоўскі;	4) В.У. Вінаградаў;
2) А.А. Барсаў;	5) Л.У. Шчэрба.
3) А.Х. Вастокаў;	

20. Адзначце безасабова-прэдыкатыўныя словы, якія абазначаюць псіхічны і фізічны стан чалавека або іншай жывой істоты:

1) смешна;	4) пахмурна;
2) радасна;	5) прыемна.
3) спакойна;	

21. Адзначце словы катэгорыі стану, што абазначаюць мадальную ацэнку чаго-небудзь:

1) можна;	4) дастаткова;
2) смех;	5) трэба.
3) рана;	

22. Адзначце безасабова-прэдыкатыўныя словы, утвораныя ад якасных прыметнікаў:

1) глуха;	4) відаць;
2) даволі;	5) досыць.
3) пара	

23. Адзначце, колькі прыслоўяў ужыта ў прапанаваным вершы:

Адкуль ідзеш?

Абы-адкуль.

Куды ідзеш?
Абы-куды.
Як жывеш?
Абы-як.
Дзе жывеш?
Абы-дзе.
Што робіш?
Абы-што.

Калі ачнешся?
Абы-калі.
Які настрой?
Абы-які.
Хто ты?
Абы-хто.
А ўсё-ткі?
Тутэйшы...

У.Ліпскі

- 1) 11;
- 2) 9
- 3) 8;

- 4) 10;
- 5) 12.

24. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя словы выступаюць у ролі акалічнасці:

- 1) Ступаю на зямлю і чую: звоняць рэкі світальнае “люблю”, вячальнае “*навекі*” (Я.Янішчыц);
- 2) У першых датах мая, калі бярозы *вось-вось* гатовы былі зазелянець, стаяў ціхі электрычны трэск у лесе: ці не клейкія гэта лісцікі ўзрываліся маленькімі электрабомбачкамі? (А.Адамовіч);
- 3) Хутчэй за ўсё ты гэтак не спытаеш, хаця наўздзіў парадаксальныя твае “*дзе*”, “*як*”, “*чаму*”, “*нашто*”, нібы насенне абдуванчыкаў, зрываных табою, так і носяцца наўкола мяне – празрыста, лётка, чэпка – вечна (Н.Мацяш);
- 4) Колькі мар *навырост*! (А.Пісьмянкоў);
- 5) Адно суцяшае ў няўмольным знікненні: *калісьці* на свеце мяне не было... (Ю.Свірка).

25. Адзначце, колькі ў сказе прыслоўяў, што выступаюць у ролі акалічнасці месца:

Ён [клён] страпануў веццем і ўсцешана ўбачыў са сваёй высачыні тое, што сніў усю доўгую завейную зіму: жоўта-блакітную, як ясны восеньскі дзень, хату, сядзібу, усю невялікую, багатую на сады вёску, поплаў з белымі плямамі гусей і няроўны лілавата-зялёны мур лесу, дзе ён, клён, калісьці нарадзіўся і адкуль прыйшоў летась ласы на садавіну вожык, прыйшоў ды, зладзіўшы непадалёк

кубло, так і застаўся ў садзе зімаваць – порсткі колкі клубочак, маленькую кволую цеплыню якога клён адчуваў скрозь сон у зімовую халадэчу (У.Арлоў).

1) 5;	4) 2;
2) 4;	5) 1.
3) 3;	

26. Адзначце ўрыўкі з вершаў У.Караткевіча, у якіх выдзеленыя словы страчваюць граматычнае значэнне прыслоўя і набываюць значэнне прыназоўніка:

1) А вакол травіцы роснай рай
І бярозак белая сям'я.	4) Спяшаюцца ногі ў зімовую бель
Насустрач вясне і ільду.
2) Наўсцяж канавы мокрай
Пышны кураслеп жаўцее,
І купае тлусты лопух
У вадзе мясісты ліст.	5) Позіркам ясным мяне не адорыць,
Поруч з агнём не ляжа ў мурог
І не папросіць, каб сеў я побач
І ад бяды невядомай бярог.
3) Роднымі зрабі чужыя вочы,
Шэрыя, як неба над табой,
А пасля пакліч, калі захочаш,
За цябе на самы страшны бой.	

27. Адзначце ўрыўкі з вершаў П.Панчанкі, у якіх выдзеленыя словы ўжываюцца ў ролі злучнікаў:

1) Мы словападам зацярушаны,
Як снегам цёмныя кусты.	4) Кажуць: “ Калі б давялося спачатку
Дарогу сваю прайсці – прайду”.
2) Ледзь ударыў промень першы
У паркетную падлогу,
Ледзь ён выплеснуў на вершы
Вёдры сонца залатога, –
Я ўстаў усхваляваны.	5) Ты будзеш жыць шчасліва і багата,
Калі над хатай – буслава гняздо.
3) Буслянка – гэта школа выхавання:
Як жыць, дружыць
І ў вырай адлятаць...	

28. Адзначце сказы з паэмы Якуба Коласа “Новая зямля”, у якіх ужываюцца словы катэгорыі стану:

1) Тут так прахладна, так прывольна!	4) У хаце стала больш страхліва.
2) Як весела і міла
Тут пчолка ў вуллях гаманіла!	5) Дык не гаруй жа, брат-нябога:
Дзянькоў вясёлых яшчэ многа!..
3) Усюды ціха, нема, глуха.	

29. Адзначце сказы з безасабова-прэдыкатыўнымі словамі, якія абазначаюць ацэнку якога-небудзь стану або становішча ці мадальную ацэнку чаго-небудзь:

- 1) Шкада сірот, шкада калек, шкада празрыстых чыстых рэк, шкада цябе, мой тлумны век (А.Пісьмянкоў);
- 2) Адразу стала ціха; не грукала зямля, і было чуваць, як у лася з рагоў сыплецца на траву жвір – шапоча – і кратаецца высокая белая мятліца ля задніх ног (І.Пташнікаў);
- 3) Трэба ж, каб тут, у пустой, растрывожанай музыкай святыні, што аціхае разам з тваёю душой, іменна тут, у старадаўнім касцёле, табе ажно зашчымела ў сэрцы ад просценькага ўспаміну (Янка Брыль);
- 4) А на дварэ ўжо вечарэе, і ночка блізка, змрок гусцее (Якуб Колас);
- 5) Усё вышэй і вышэй я на гору ўзбіраўся, падымаўся да сонца, што дае нам цяпло: але толькі чым болей да яго набліжаўся, тым усё халадней і маркотней было (М.Багдановіч).

30. Дапоўніце адказ:

Нязменная часціна мовы, якая абазначае прыкмету дзеяння ці стану, прыкмету якасці, зрэдку – прыкмету прадмета, – гэта _____

Тэст № 12

ПРЫСЛОЎЕ. БЕЗАСАБОВА-ПРЭДЫКАТЫЎНЫЯ СЛОВЫ

Варыянт 2

1. Адзначце словазлучэнні, у якіх прыслоўе абазначае прыкмету якасці:

1) вельмі высока;	4) прыгожа аформлены;
2) правільна зразумеўшы;	5) надта глыбокі.
3) хутка вярнуўся;	

2. Адзначце прыслоўі, якія маюць формы ацэнкі і меры якасці:

1) светла;	4) знізу;
2) лёгка;	5) нізка.
3) мокра;	

3. Адзначце акалічнасныя прыслоўі:

1) назло;	4) здалёк;
2) многа;	5) наперакор.
3) спрадвеку;	

4. Адзначце прыслоўі спосабу дзеяння:

1) подбегам;	4) старанна;
2) проста;	5) віхрам.
3) па-нашаму;	

5. Адзначце аналітычныя формы ступеней параўнання прыслоўяў:

1) важней;	4) найбольш удала;
2) менш складана;	5) найзванчэй.
3) лягчэй за ўсё;	

6. Адзначце прыслоўі, форма вышэйшай ступені параўнання якіх утвараецца пры дапамозе суплетывізму:

1) дрэнна;	4) коратка;

- 2) гладка;
- 3) многа;

5) актыўна.

7. Адзначце невытворныя займенніковыя прыслоўі:

- 1) там;
- 2) надвое;
- 3) потым;
- 4) калі;
- 5) затое.

8. Адзначце прыслоўі, утвораныя ад назоўнікаў:

- 1) напавес;
- 2) спачатку;
- 3) уперамешку;
- 4) часам;
- 5) направа.

9. Адзначце прыслоўі, утвораныя ад асноў невытворных якасных прыметнікаў:

- 1) звонка;
- 2) востра;
- 3) весела;
- 4) агніста;
- 5) размахыста.

10. Адзначце прыслоўі, утвораныя прэфіксальна-нульсуфіксальным спосабам:

- 1) назаўжды;
- 2) уверх;
- 3) направа;
- 4) паабапал;
- 5) наперарэз.

11. Адзначце прыслоўі, якія маюць наступную марфемную будову: $\neg\cap^{\wedge}$:

- 1) неафіцыйна;
- 2) па-брацку;
- 3) зняважліва;
- 4) укружавую;
- 5) па-сяброўску.

12. Адзначце прыслоўі, якія маюць наступную марфемную будову: $\neg\neg\cap^{\wedge}$:

- 1) напаследак;
- 2) пазалетась;
- 3) непрыемна;
- 4) наўкруга;
- 5) наўскасяк.

13. Адзначце прыслоўі, якія пішуцца разам:

- 1) (па) веснавому;
- 2) (па) чалавечы;
- 3) (па) сяброўску;
- 4) (па) роўну;
- 5) (па) двое.

14. Адзначце словы, якія пішуцца асобна:

- 1) (як) раз;
- 2) (па) другое;
- 4) (усё) адно;
- 5) (пад) раніцу.

3) (на) хаду;

15. Адзначце словазлучэнні, у якіх прыслоўі пішуцца разам:

1) гуляць (у) адкрытую;	4) чытаць калі(сьці);
2) спаць(абы) дзе;	5) капаць (у) глыб.
3) павярнуць (у) бок;	

16. Адзначце складаныя прыслоўі:

1) сумна-тужліва;	4) абыякава;
2) таксама;	5) штодзень.
3) тады-сяды;	

17. Адзначце прыслоўныя фразеалагізмы:

1) ісці на сваіх дваіх;	4) валяць дурня;
2) апынуцца на краі свету;	5) як старой бабе сесці.
3) зрабіць у імгненне вока;	

18. Адзначце, хто ў беларускім мовазнаўстве займаўся ўсебаковым вывучэннем прыслоўяў:

1) П.П. Шуба;	4) М.С. Яўневіч;
2) Л.М. Шакун;	5) П.У. Сцяцко.
3) Л.І. Бурак;	

19. Адзначце, хто даў найбольш поўны і глыбокі аналіз прэдыкатываў:

1) Л.У. Шчэрба;	4) А.Б. Шапіра;
2) В.У. Вінаградаў;	5) Е.М. Галкіна-Федарук.
3) М.С. Паспелаў;	

20. Адзначце безасабова-прэдыкатыўныя словы, якія абазначаюць стан прыроды або навакольнага асяроддзя:

1) сорамна;	4) сыра;
2) ветрана;	5) сцюдзёна.
3) бязвоблачна;	

21. Адзначце словы катэгорыі стану, што абазначаюць маральна-этычную ацэнку чаго-небудзь:

1) немагчыма;	4) сорам;
2) даволі;	5) далёка.
3) грэх;	

22. Адзначце безасабова-прэдыкатыўныя словы, утвораныя ад прыслоўяў:

- 1) светла;
- 2) страх;
- 3) чуваць;

- 4) хораша;
- 5) многа.

23. Адзначце, колькі прыслоўяў ужыта ў прапанаваным урыўку:

Нястомна шукаю даўно я
Дарогі праз снежную муць.
Прадрогшыя дрэвы са мною
Па зрытых акопах брыдуць.
Хоць дыхае лютая сцюжа,
Хоць вецер скуголіць мацней
І чорныя вораны кружаць
Над намі ніжэй і ніжэй, –
Я веру, што ў гэтай вандроўцы
Не мне хай, а дрэвам маім
Удасца зноў стрэціцца з сонцам
Дзесь за перавалам крутым.

Максім Танк

- 1) 9;
- 2) 6
- 3) 7;

- 4) 8;
- 5) 5.

24. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя словы выступаюць у ролі акалічнасці:

1) Травінкі нараджаліся, зелянелі, цвілі, цешыліся жыццём і сонцам, а потым, калі прыходзіў час, засыхалі і ціха клаліся на сваё ж карэнне, каб **вясною** даць магчымасць нарадзіцца новым зялёным каснічкам (Я.Сіпакоў);

2) Яшчэ не раз у гROME года чыёсь паўторыцца **“калі?”** (Я.Янішчыц);

3) Такая намаразь на шыбах, што праз яе амаль не дападае святло суседзяў з дома **насупроць** (Н.Мацяш);

4) **Штораніцы** гляджуся ў сіняву, а ўвечары пасу туман на лузе... (Г.Бураўкін);

5) Ты далей, чым слова **далёка**, і чысцей за ўсе халады. (Л.Дранько-Майсюк).

25. Адзначце, колькі ў сказе прыслоўяў, што выступаюць у ролі акалічнасці месца:

А пасля насунулася зорнае неба, дзе ярка, нібы лампада ў храме, гарэла Мілавіца, далей мігцела Колкі Кл.-зорка, да якой прывязаная ўся калясніца неба, і ён адчуваў, што яны ззяюць для яго – для яго і дзяўчынкі з фіялкавымі вачамі, чыя

гнуткая, лёгкая постаць мільганула туды-сюды, несучы яму на драўлянай тарэле скрылёчкі салодкай, як напоенай мёдам, рэпы (В.Іпатава).

1) 5;	4) 1;
2) 3	5) 2.
3) 4;	

26. Адзначце ўрыўкі з вершаў У.Караткевіча, у якіх выдзеленыя словы страчваюць граматычнае значэнне прыслоўя і набываюць значэнне прыназоўніка:

1) Я крануў яе ціха рукою –
І пялёсткі спеў завялі,
І паўсталі вакол чарадою	Ўсе паданні роднай зямлі.
3) Устану ранкам насустрэч сонцу
І па цёплай зямлі пабрыду
Там, дзе яблыні мараць бясконца
У блакітным вясновым саду.	2) Кожны раз, як дамоў ад’язджаю,
Еду я міма дома твайго.
Каб неяк убачыць блакітны стог
І месяц зялёны ў тумане над ім...
4) За чорную ружай ідзі ўсцяж дарог,
Ідзі праз хлусню, цямноцце і дым, –	5) Поруч з бронзы сякеры, дзіды, нажы,
Беларускі каран старадаўні са Смілавіч
Пад іконай цьмянаю мірна ляжыць.

27. Адзначце ўрыўкі з вершаў П.Панчанкі, у якіх выдзеленыя словы ўжываюцца ў ролі злучнікаў:

1) Ледзь пырсне дождж,

Ледзь грымне цёмны гром,

Мы цешымся цяплом свайго пакоя. | Пылам вандраванняў замялі. |
| 2) І, не спакушаны маною,
Павінен ведаць цвёрда я:
І што за мной, і што са мною,
Як будзе жыць зямля мая. | 4) Трэба берагчы нам праўду слоў,
Як бор сваіх дзятлоў,
Як удава апошняе
Сваё дзіця... |
| 3) Калі нельга многа – хоць бы трохі
Паблукаць бы мне па ўсёй зямлі,
Каб усе шырокія дарогі | 5) Даруй, жыццё, што ў слабасці
часовай,
Калі імгла мне засцілала зрок,
Я горкія разгубленыя словы
Бяздумна ўстаўляў у свой радок. |

28. Адзначце сказы з паэмы Якуба Коласа “Новая зямля”, у якіх ужываюцца безасабова-прэдыкатыўныя словы:

1) Эх, што за хваля і як дужа,
Разгонна, смела і агромна
Плыве па струнах тых з-пад Нёмна!	4) І смешна часам і цікава,
Як бы тут робіцца аблава.
2) Каля хаты было брудна.	5) Эх, слаўна ў лесе, слаўна, братцы!
3) Зірні, прыслухайся наўкола:
Як ціхамірна, як вясёла.	

29. Адзначце сказы са словамі катэгорыі стану, якія абазначаюць меру чаго-небудзь ці неадкладнасць дзеяння, якое павінна адбыцца:

- 1) Было сонечна і ветрана, і яркім бляскам на міг асляпіла шырокая рака, а за ёй і круты бераг адліваў матавай белізной – гэтак плазам клалася па ім за ветрам тая ніцая лаза, у якой срэбнае спадыспаду лісце (М.Кусянкоў);
- 2) А дзень канчаецца тым часам – пара падумаць пра начлег (Якуб Колас);
- 3) Алёшу схапілі дрыжкі, ён пачуў, што яму холадна ўсяму і коле ў плечы, пасля пачуў, як у яго ляскаюць зубы (І.Пташнікаў);
- 4) Усяго ў мяне даволі: цэлы свет – маё багацце (П.Панчанка);
- 5) Упарты локан, і белы локаць, і шэпт нясмелы, і вуснаў спеласць, і вока поўні, і зорак – поўна (А.Пісьмянкоў).

30. Дапоўніце адказ:

Словы, якія ў адрозненне ад прыслоўяў абазначаюць не прыкмету дзеяння ці якасці, а стан прыроды або чалавека, выступаюць у безасабовых сказах у ролі выказніка, – гэта _____

Тэст № 13

СЛУЖБОВЫЯ ЧАСЦІНЫ МОВЫ. МАДАЛЬНЫЯ СЛОВЫ. ВЫКЛІЧНІК

Варыянт 1

1. Адзначце асноўныя прыкметы службовых часцін мовы:

1) непаўназначнасць;	4) адсутнасць сінтаксічнай функцыі;
2) самастойнасць ужывання;	5) адсутнасць націску.
3) нязменнасць;	

2. Адзначце асноўныя прыкметы прыназоўніка:

- 1) самастойнасць;
- 2) замацаванне за адным, двума, зрэдку трыма склонамі;
- 3) выражэнне сэнсавых адносін паміж словамі;
- 4) непаўназначнасць;
- 5) наяўнасць службовай функцыі.

3. Адзначце групы толькі невытворных прыназоўнікаў:

1) вакол, шляхам, да;	4) у адпаведнасці з, ад, з;
2) а, аб, пры;	5) замест; па-над.
3) без, для, праз;	

4. Адзначце адпрыслоўныя і адыменныя прыназоўнікі:

1) воддаль;	4) вакол;
2) у параўнанні;	5) нягледзячы.
3) у адпаведнасці з;	

5. Адзначце групы толькі простых і складаных прыназоўнікаў:

1) за, над, па-над;	4) з прычыны, аб;
2) поруч з, без;	5) у галіне; з.
3) з-за, для, на;	

6. Адзначце канструкцыі, у якіх выдзеленыя словы – прыназоўнікі:

1) <i>паблізу</i> было ціха;	4) <i>нягледзячы на</i> водбліск полымя;
2) <i>зводдаль</i> дарогі;	5) <i>ішоў наперадзе</i> .
3) <i>ступіў насустрач</i> ;	

7. Адзначце групы прыназоўнікаў, якія служаць для выражэння прасторавых адносін:

1) за, на, у;	2) паміж, пра;
3) пад, з-за, а;	5) пра, пры, з.
4) а, над, побач з;	

8. Адзначце прыназоўнікі, якія ўжываюцца толькі з адным склонам:

1) за;	4) апрача;
2) скрозь;	5) аб.
3) пры;	

9. Адзначце сінанімічныя прыназоўнікі:

1) а;	4) у;
2) пасля;	5) пры.
3) пра;	

10. Адзначце канструкцыі з граматычнымі памылкамі:

1) жартаваць з плаксы;	4) схадзіць за дровамі;
2) паслаць за доктарам	5) не спаць па начах.
3) вырас вышэй брата;	

11. Адзначце асноўныя прыкметы злучнікаў:

1) непаўназначнасць;	4) наяўнасць службовай функцыі;
2) самастойнасць;	5) наяўнасць сінтаксічнай функцыі.
3) нязменнасць;	

12. Адзначце невытворныя злучнікі:

1) хоць;	4) а;
2) што;	5) таму.
3) раз;	

13. Адзначце разрады злучнікаў паводле функцыянальнага значэння:

- 1) невытворныя і вытворныя;
- 2) простыя і састаўныя;
- 3) адзіночныя, паўторныя, парныя;

- 4) злучальныя і падпарадкавальныя;
- 5) адыменныя і аддзеяслоўныя.

14. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя словы – злучнікі:

- 1) Адным заўсёды ганаруся, **што** я – сумленны чалавек (А.Астрэйка);
- 2) Праспявай мне песню маленства, **што** спявала не раз над калыскай (П.Трус);
- 3) Вось і на гэты раз усплыла ў памяці дзікая груша, **што** расла на невялічкай палянцы ў лесе (Р.Ігнаценка);
- 4) **Што** нясе нам вясна маладая? (Якуб Колас);
- 5) **Што** значыць адзін чалавек у параўнанні з вялікаю сілай народнай!? (А.Куляшоў).

15. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя словы – часціцы:

- 1) **Ці** не казку лес складае? (Янка Купала);
- 2) Пётра Ільіч, а разам з ім і сын Міша вельмі любяць пасядзець ад-вячоркам **ці** ранічкаю над рэчкаю з вудаю (М.Гіль);
- 3) **Ці** скажаце мне, якая зараз гадзіна? (Т.Хадкевіч);
- 4) **Ці** батрак я вам? Слуга? (Якуб Колас);
- 5) **Ці** то птушкі пяюць, **ці** то журчаць ручаі пад вузлаватымі карэннямі соснаў (М.Лынькоў).

16. Адзначце правільнае.

Мадальныя словы – гэта...

- 1) нязменныя словы, якія непасрэдна выражаюць нашы пачуцці, волевыя ўленні, не называючы іх;
- 2) група слоў, якія выражаюць не дыферэнцаванае значэнне ліку, а агульнае паняцце колькасці;
- 3) асобны лексіка-граматычны разрад слоў, якія выражаюць адносіны ўсяго выказвання (ці яго частак) да рэчаіснасці;
- 4) словы вуснага маўлення з адценнямі іроніі, жарту, знявагі або эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкі;
- 5) знамянальныя словы, якія служаць сродкам сувязі даданай часткі сказа з галоўнай і выконваюць адначасова функцыі членаў сказа.

17. Адзначце сказы з мадальнымі словамі, якія выражаюць упэўненасць, перакананне:

- 1) Вядома, ён разумеў, што ў такім становішчы трэба было быць асабліва пільным (В.Быкаў);
- 2) Мабыць, таму мы і зацікавіліся шпакамі, якія клапатліва лёталі з поплаву на поплаў (А.Асіпенка);
- 3) Калі прыгналі трактары, значыць – вясна пачалася (А.Асіпенка);

- 4) Сонца грэла і пасылала людзям ясны розум. Праўда, ... шмат розуму не пасылала: скупілася ці што? (А.Якімовіч);
- 5) Сапраўды, хто яна, гэтая пеставатая прыгажунька, зіхатлівы асколак чужога далёкага свету (В.Быкаў).

18. Адзначце сказы з мадальнымі словамі, якія ўтвораны ад прыслоўяў і кароткай формы прыметнікаў, дзеепрыметнікаў:

- 1) Янук стаіць на высачэзным рыштаванні і, здаецца, увесь свет відзён яму адтуль (А.Кулакоўскі);
- 2) Той верш напісан, напэўна, пра яе (М.Калачынскі);
- 3) Магчыма, мне проста хацелася пабыць аднаму, агледзецца вакол (І.Грамовіч);
- 4) Работа ў школе, бяспрэчна, вельмі цікавіла маладога настаўніка (Якуб Колас);
- 5) Вядома, яблык ад яблыні далёка не ўпадзе (А.Асіпенка).

19. Адзначце прыкметы выклічніка:

- 1) нязменнасць;
- 2) самастойнасць;
- 3) здольнасць выражаць нашы пачуцці, волевыя ўленні;
- 4) намінацьнасць;
- 5) марфемная непадзельнасць.

20. Адзначце сказы, у якіх ужыты выклічнікі са значэннем моўнага этыкету:

- 1) О, колькі трэба б з небыцця вярнуць мне блізкіх і сяброў! (Максім Танк);
- 2) Дзень добры, юная вясна! дзень добры вам, лясы і гоні! (Якуб Колас);
- 3) Эх, як пахне свежай хвой і жывіцаю-смалой! (З.Бядуля);
- 4) Да пабачэння, родныя палеткі. Маленства сцежкі мілыя, бывайце! (Н.Гілевіч);
- 5) На першай вясковай сядзібе, куды я зайшоў, гаспадыня папраўляла за хлявом леташні падсцілачны стажок саломы. Даў “дабрыдзень”... (Янка Брыль).

Тэст № 13

СЛУЖБОВЫЯ ЧАСЦІНЫ МОВЫ. МАДАЛЬНЫЯ СЛОВЫ. ВЫКЛІЧНІК

Варыянт 2

1. Адзначце асноўныя прыкметы службовых часцін мовы:

1) паўназначнасць;	4) несамастойнасць;
2) наяўнасць лексічнага значэння;	5) самастойнасць.
3) сувязь з паўназначнымі словамі;	

2. Адзначце асноўныя прыкметы прыназоўніка:

1) непаўназначнасць;	4) адсутнасць сінтаксічнай функцыі;
2) замацаванне толькі за адным склонам ;	5) нязменнасць.
3) наяўнасць лексічнага значэння;	

3. Адзначце групы толькі вытворных прыназоўнікаў:

1) нягледзячы на, шляхам, з мэтай;	4) дзякуючы, у сувязі;
2) аб, да, замест;	5) сярод, без, паўз.
3) з-за, па-над, пад;	

4. Адзначце аддзеяслоўныя і адыменныя прыназоўнікі:

1) паводле;	4) за выключэннем;
2) на працягу;	5) дзякуючы.
3) пачынаючы з;	

5. Адзначце групы толькі складаных і састаўных прыназоўнікаў:

1) пра, па-над, з;	4) з прычыны, а;

- 2) поруч з, па-за;
- 3) з-за, у галіне, з-пад;

5) перад, з, з-за.

6. Адзначце канструкцыі, у якіх выдзеленыя словы – прыназоўнікі:

- 1) *на працягу* дня;
- 2) пазірала *ўслед*;
- 3) паглядзеў *угору*;
- 4) выйшаў *следам*;
- 5) палі *абанал*.

7. Адзначце групы прыназоўнікаў, якія служаць для выражэння часавых адносін:

- 1) а, у, на;
- 2) ад, пад, для;
- 3) перад, паўз, з-пад;
- 4) па-за, праз, аб;
- 5) каля, па, з.

8. Адзначце прыназоўнікі, якія ўжываюцца з трыма склонамі:

- 1) паводле;
- 2) услед;
- 3) між;
- 4) за;
- 5) па.

9. Адзначце сінанімічныя прыназоўнікі:

- 1) за;
- 2) з-за;
- 3) з;
- 4) ад;
- 5) аб.

10. Адзначце канструкцыі з граматычнымі памылкамі:

- 1) праехаць па палям;
- 2) жаніцца на мінчанцы;
- 3) словы, блізкія па значэнні;
- 4) кпіць над скнарай;
- 5) памятаць аб абавязку.

11. Адзначце асноўныя прыкметы часціцы:

- 1) непадзельнасць на марфемы;
- 2) нязменнасць;
- 3) непаўназначнасць;
- 4) наяўнасць лексічнага значэння;
- 5) наяўнасць сінтаксічнай функцыі.

12. Адзначце вытворныя злучнікі:

- 1) але;
- 2) затое;
- 3) а;
- 4) і;
- 5) ды.

13. Адзначце разрады злучнікаў паводле ўжывання:

- 1) злучальныя і падпарадкавальныя;
- 2) вытворныя і невытворныя;
- 3) адзіночныя, паўторныя, парныя;
- 4) простыя і састаўныя;
- 5) адыменныя, аддзеяслоўныя, адпрыслоўныя.

14. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя словы – злучнікі:

- 1) Пах травы быў не такі, **як** у сярэдзіне лета (І.Мележ);
- 2) Усю ноч Ганна пралажала **як** нежывая (І.Мележ);
- 3) І ёсць любоў да горада, складаная і невыказаная, **як** радасць і боль (С.Грахоўскі);
- 4) Сады стаялі **як бы** чужыя (П.Галавач);
- 5) **Як** не клеіцца работа – ад турботы не ўцячэш (А.Астрэйка).

15. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя словы – часціцы:

- 1) **Як** часта ўспамінаеш сваіх настаўнікаў? (В.Вітка);
- 2) Ходзім па лесе, **як** гаспадары, шукаем самае лепшае дрэва (І.Сяркоў);
- 3) **Як** ваўка баяцца, то ў лес не ходзяць (К.Крапіва);
- 4) **Як** там яны, змарыліся? (Якуб Колас);
- 5) Між дзяцей дачку са школы **як** прыемна сустрэкаць (П.Броўка).

16. Адзначце правільнае.

Мадальныя словы – гэта...

- 1) словы стылістычна абмежаванага ўжывання, якія ў грубай форме выражаюць незадаволенасць, фамільярнасць адносін, неадабральную ацэнку;
- 2) словы ці выразы, пабудаваныя на ўзор іншамовных шляхам літаральнага капіравання сродкамі роднай мовы;
- 3) невядомыя літаратурнай мове словы ці выразы, распаўсюджанне якіх тэрытарыяльна абмежавана;
- 4) лексіка-граматычная група слоў, якія выражаюць адносіны да ўсяго выказвання (ці яго частак) да рэчаіснасці;
- 5) клас непаўназначных слоў, якія надаюць дадатковыя мадальна-валявыя адценні сказам ці асобным яго членам.

17. Адзначце сказы з мадальнымі словамі, якія выражаюць няўпэўненасць, меркаванне, дапушчэнне, магчымасць:

- 1) Здаецца, нічога і не змянілася (М.Ракітны);
- 2) Сапраўды, у лесе было вельмі хораша (Якуб Колас);
- 3) Магчыма, прастор двару надавала незвычайная чысціня навакол (І.Шамякін);
- 4) Па дрэвах і па плошчы шапацеў нудны, відаць, восеньскі дождж (Я.Сіпакоў);
- 5) Заходзіла сонца, і зямля была мокрая, мусіць, нядаўна прайшоў дождж (Кузьма Чорны).

18. Адзначце сказы з мадальнымі словамі, якія ўтвораны ад назоўнікаў, дзеясловаў і катэгорыі стану:

- 1) Востраў гэты, праўда, не кожны прызнаў бы за востраў... (І.Мележ);

- 2) Безумоўна, я стараўся шмат чытаць, вучыцца, уважліва сачыў за новымі творами (В.Хомчанка);
- 3) Цяпер, здавалася, уся вёска была на сенажаці (К.Кірэенка);
- 4) З-пад белай хусткі, відаць, завязанай наспех, буйнымі хвалямі звісалі на плечы цёмныя валасы (П.Пестрак);
- 5) Рогат не сціхаў, можа, з гадзіну (Кузьма Чорны).

19. Адзначце прыкметы выклічніка:

1) зменнасць;	4) здольнасць перадаваць пачуцці і выяўленні;
2) несамастойнасць;	
3) адсутнасць намінацыйнасці;	5) наяўнасць сінтаксічнай функцыі.

20. Адзначце сказы, у якіх ужыты выклічнікі, што выражаюць эмоцыі:

- 1) Эх, і пагодка ж стаіць на Палессі! (Якуб Колас);
- 2) Дзень добры, новая мясціна! Спаткай ты нас, як маці сына... (Якуб Колас);
- 3) Ой, пабачыў бы ты дзіва на стэпу шырокім! Новай песняй прывітаў бы Дняпро сінявокі (Янка Купала);
- 4) Айда, хлопцы, класціся спаць яшчэ рана, а там чаю пап'ём (М.Лобан);
- 5) Людзі выскаквалі з дамоў, крычалі "ўра!" (Я.Рамановіч).

Тэст № 14

СЛОВАЗЛУЧЭННЕ

Варыянт 1

1. Адзначце асноўныя прыкметы свабоднага словазлучэння:

- 1) прэдыкатыўнасць;
- 2) семантычная самастойнасць кампанентаў;
- 3) сінтаксічная самастойнасць кампанентаў;
- 4) устойлівасць кампанентаў;
- 5) інтанацыйная завершанасць.

2. Адзначце правільнае.

Паводле выражэння галоўнага слова словазлучэнні падзяляюцца на...

- 1) простыя;
- 2) іменныя;
- 3) развітыя;
- 4) дзеяслоўныя;
- 5) прыслоўныя.

3. Адзначце іменныя і дзеяслоўныя словазлучэнні:

- 1) жаданне працаваць;
- 2) недалёка ад дому;
- 3) надзвычай удала;
- 4) поўны радасці;
- 5) чытаць гучна.

4. Адзначце складаныя словазлучэнні:

- 1) слоўнік для вучняў;
- 2) вучань з гімназіі;
- 4) дужэйшы за бацьку;
- 5) калектыў педагогаў.

3) настаўнік пачатковай школы;

5. Адзначце правільнае.

Паводле сэнсавых адносін словазлучэнні падзяляюцца на...

1) акалічнасныя;	4) аб'ектныя;
2) адвербіяльныя;	5) ад'ектыўныя.
3) атрыбутыўныя;	

6. Адзначце канструкцыі, якія словазлучэннямі не з'яўляюцца:

1) уважлівы сведка;	4) тысяча кіламетраў;
2) блізка ад дарогі;	5) жыць у згодзе.
3) абাপал дарогі;	

7. Адзначце адзінкі з прэдыкатыўнай сувяззю:

1) слухаем песню;	4) слухаем з захапленнем;
2) слухаем уважліва;	5) слухаю і запісваю песню.
3) мы слухаем;	

8. Адзначце словазлучэнні, якія не з'яўляюцца атрыбутыўнымі і аб'ектнымі:

1) стары яsenь;	4) атрыманне пенсіі;
2) наблізіцца да лесу;	5) хата за ракой.
3) дарога дадому;	

9. Адзначце сінтаксічна несвабодныя словазлучэнні:

1) сядзець у класе;	4) сядзець на падлозе;
2) падмазаць колы;	5) сядзець на карку.
3) падмазаць пяты;	

10. Адзначце словазлучэнні, звязаныя сувяззю дапасавання і прымыкання:

1) далікатна дакрануўся;	4) яркае полымя;
2) гутарка пра абавязкі;	5) пазнаёміцца з планам.
3) дакрануўся да струн;	

11. Адзначце словазлучэнні, не звязаныя прыназоўнікавым кіраваннем:

1) легчы на канапу;	4) запусціць спадарожнік;
2) жаць жыта;	5) убачыць на падаконніку.
3) капаць буракі;	

12. Адзначце словазлучэнні, звязаныя моцным кіраваннем:

1) дайсці да хаты;	4) з'есці бульбы;
2) не набраць ягад;	5) выязджалі з горада.

3) адышоўся ад дзвярэй;

13. Адзначце словазлучэнні, звязаныя спосабам прымыкання:

1) ісці па падлозе;

4) ісці ў поле;

2) ісці з гадзіну;

5) ісці хутка.

3) ісці з сябрам;

14. Адзначце субстантыўныя словазлучэнні:

1) злёт выдатнікаў;

2) зімовы дзень;

3) вышэйшы за таварыша;

5) жаданне вучыцца.

4) пісьмо ад сябра;

15. Адзначце словазлучэнні з граматычнымі памылкамі:

1) дом у пяць паверхаў;

2) смяяцца пра сябе;

3) пісаць па адрасу;

5) дзякаваць паэту.

4) хадзіць па дарогах;

Тэст № 14

СЛОВАЗЛУЧЭННЕ

Варыянт 2

1. Адзначце асноўныя прыкметы несвабоднага словазлучэння:

- 1) няўстойлівасць кампанентаў, камунікацыйнасць;
- 2) інтанацыйная і сэнсавая закончанасць;
- 3) тэмпаральнасць, мадальнасць;
- 4) сінтаксічная непадзельнасць, семантычная злітнасць;
- 5) лексічная неабмежаванасць, граматычная неаформленасць.

2. Адзначце правільнае.

Паводле зліцця кампанентаў словазлучэнні падзяляюцца на...

1) дзеяслоўныя;	4) сінтаксічна свабодныя;
2) складаныя;	5) сінтаксічна несвабодныя.
3) простыя;	

3. Адзначце дзеяслоўныя і прыслоўныя словазлучэнні:

1) летні дзень;	4) блізка каля хаты;
2) папрасіць дапамогі;	5) запісы ў сшытках.
3) шчыры з сябрам;	

4. Адзначце простыя словазлучэнні:

1) халодны для сярэдзіны ліпеня;	4) хусцінка ў кветачкі;
2) самы лепшы падарунак;	5) чытаць крымінальны раман.

3) выкладчык падагагічнага каледжа;

5. Адзначце правільнае.

Акалічнасныя словазлучэнні падзяляюцца на...

1) прасторавыя;	4) мэтавыя;
2) часавыя;	5) прычынныя.
3) аб'ектныя;	

6. Адзначце канструкцыі, якія словазлучэннямі не з'яўляюцца:

1) прамень сонца;	4) няхай прынясе;
2) выключны адказ;	5) ціхія плёсы.
3) ісці не спяшаючыся;	

7. Адзначце адзінкі з прэдыкатыўнай сувяззю:

1) ранняя вясна;	4) набліжэнне вясны;
2) вясна ранняя;	5) вясна ў горадзе.
3) вясна надыходзіць;	

8. Адзначце словазлучэнні, якія не з'яўляюцца атрыбутыўнымі і акалічнаснымі:

1) дубы Белаежы;	4) пакласці на стол;
2) перамог пакуты;	5) думкі аб мінулым.
3) пахмурны з твару;	

9. Адзначце сінтаксічна несвабодныя словазлучэнні:

1) на сёмым небе;	4) нізкае неба;
2) воблакі на небе;	5) плылі па небе.
3) сёмы паверх;	

10. Адзначце словазлучэнні, звязаныя кіраваннем і прымыканнем:

1) свая работа;	4) напрыгажэйшы горад;
2) пайшлі ў рост;	5) закручаны ў хустку.
3) трапляліся рэдка;	

11. Адзначце словазлучэнні, не звязаныя беспрыназоўніковым кіраваннем:

1) пайшлі ў сенцы;	4) снуюць над хвойнікам;
2) загасілі вогнішча;	5) выбралі за старшыню.
3) заглушаючы песні;	

12. Адзначце словазлучэнні, звязаныя слабым кіраваннем:

1) выпіць вады;	4) з'ехаць з гары;

- 2) выпіць ваду;
- 3) гуляць у скверы;

5) з'ехаць хутка.

13. Адзначце словазлучэнні, звязаныя прымыканнем:

- 1) жыць з маці;
- 2) жыць у горадзе;
- 3) жыць на віду;
- 4) жыць у згодзе;
- 5) жыць дружна.

14. Адзначце ад'ектыўныя словазлучэнні:

- 1) поўны захаплення;
- 2) гатовы спрацацца;
- 3) блізкі па духу;
- 4) кветкі для каханай;
- 5) далёкі ад сям'і.

15. Адзначце словазлучэнні з граматычнымі памылкамі:

- 1) больш за дваццаць год;
- 2) хворы грыпам;
- 3) смуткаваць па прычыне;
- 4) некалькі разоў у тыдзень;
- 5) спатыкацца аб пень.

Тэст № 15

ГАЛОЎНЫЯ ЧЛЕНЫ СКАЗА

Варыянт 1

1. Адзначце правільнае.

Дзейнік – гэта...

- 1) член сказа, які паясняе ў сказе слова са значэннем дзеяння ці прыкметы;
- 2) член сказа, які абазначае прадмет думкі;
- 3) член сказа, які абазначае дзеянне, стан, якасць ці ўласцівасць, прэдыкатыўную прыкмету;
- 4) член сказа, які абазначае прыкмету, якасць ці ўласцівасць прадмета;
- 5) член сказа, які выражае якасна-азначальную характарыстыку дзеяння, стану або прыкметы.

2. Адзначце граматычныя паказчыкі дзейніка:

1) форма меснага склону імені;	4) пачатковая форма імені;
2) неазначальная форма дзеяслова;	5) форма творнага склону імені.
3) нязменнасць слова;	

3. Адзначце правільнае.

Дзейнік можа выражацца...

1) злучнікам;	4) назоўнікам;
2) займеннікам;	5) фраземай.
3) прыназоўнікам;	

4. Адзначце правільнае.

Выказнік – гэта...

- 1) член сказа, які выражае ясна-азначальную характарыстыку дзеяння, стану ці прыкметы;
- 2) член сказа, які абазначае прыкмету, якась або ўласцівасць прадмета;
- 3) член сказа, які абазначае прадмет думкі;
- 4) член сказа, які абазначае дзеянне, стан, прыкмету прадмета, адносіны тоеснасці;
- 5) член сказа, які паясняе слова са значэннем дзеяння ці прыкметы.

5. Адзначце правільнае.

3 улікам граматычнага выражэння выказнікі падзяляюцца на...

- 1) недзеяслоўныя;
- 2) іменныя;
- 3) простыя;
- 4) дзеяслоўныя;
- 5) састаўныя.

6. Адзначце тыпы выказнікаў паводле спосабу выражэння лексічнага і граматычнага значэнняў:

- 1) дзеяслоўныя;
- 2) састаўныя;
- 3) іменныя;
- 4) недзеяслоўныя;
- 5) простыя.

7. Адзначце правільнае.

Выказальнае слова ў састаўным дзеяслоўным выказніку можа быць выражана...

- 1) займеннікам;
- 2) прыслоўем;
- 3) дзеясловам абвесн. ладу;
- 4) фразеалагізмам;
- 5) супінам.

8. Адзначце правільнае.

Выказальнае слова ў састаўным іменным выказніку можа быць выражана...

- 1) безасабова-прэдыкатыўным словам (катэгорыяй стану);
- 2) інфінітывам;
- 3) назоўнікам;
- 4) дзеясловам умоўнага ладу
- 5) прыметнікам.

9. Адзначце разнавіднасці звязак састаўнога іменнага выказніка:

- 1) тыповая;
- 2) нетыповая;
- 3) службовая;
- 4) паўадцягнёная;
- 5) знамянальная.

10. Адзначце правільнае.

У ролі звязкі састаўнога дзеяслоўнага выказніка выступаюць дзеясловы са значэннем....

1) руху;	4) успрыняцця;
2) пачатку дзеяння;	5) думкі і маўлення.
3) мадальнасці;	

11. Адзначце канструкцыю, у якой дзеяслоў можа мець форму толькі множнага ліку:

1) тры рабочых сабрал(а, і)ся;	4) усяго дзве сотні метраў
2) шмат стракоз лётал(а, і);	раздзялял(а, і);
3) мноства паданняў існу(е, юць);	5) гора і бяда прымусіл(а, і).

12. Адзначце сказы з састаўнымі іменнымі выказнікамі:

- 1) Я паехаў у Мінск распытваць, куды можна паступіць вучыцца (А.Пальчэўскі);
- 2) Мне часамі хочацца перанесціся нейкім цудам з вялікага, шумнага горада ў наша старое гумно, якога даўно ўжо няма (Янка Брыль);
- 3) У полі было куды халадней, чым у лесе (В.Быкаў);
- 4) Дзень назаўтра выдаўся ясны і пагодлівы (У.Краўчанка);
- 5) Горад зараз не быў горадам, горад быў суцэльным пажарышчам (Я.Сіпакоў).

13. Адзначце сказы з састаўнымі дзеяслоўнымі выказнікамі:

- 1) За вёскай адразу становіцца лягчэй (А.Пальчэўскі);
- 2) Раман пакінуў пазіраць на нас (Янка Брыль);
- 3) Раніцай я вырашыў выйсці з каюты (В.Вольскі);
- 4) У бальнічнай палаце Вісарыён Гарбук пачаў пісаць свае першыя апавяданні (М.Васілеўскі);
- 5) Чуваць было, што ўперадзе перакат (В.Іпатава).

14. Адзначце сказы са знамянальнай звязкай:

- 1) А хмары паўзлі цёмныя, панурыя (І.Мележ);
- 2) Сосны стаялі стромыя, нібы то былі таўшчэзныя канаты (В.Карамзаў);
- 3) З валацужніка, вандроўніка чалавек рабіўся гаспадаром (Б.Сачанка);
- 4) Песні спяваліся рускія, украінскія, малдаўскія, армянскія (Янка Брыль);
- 5) Ганна ішла строга, непадступная (І.Мележ).

15. Адзначце сказы з мадальнымі дзеясловамі ў ролі звязак:

- 1) Чытаючы новую кнігу Васіля Быкава “Сцяна”, не можаш не заўважыць... (А.Пяткевіч);
- 2) Сямён Захаравіч не любіў расказваць пра вайну (М.Стральцоў);
- 3) І жыць у гэты край чалавек прыплыў па вадзе (Б.Сачанка);
- 4) Хочацца вось так да раніцы ляжаць у роснай траве, пазіраць у неба і марыць (М.Лупсякоў);
- 5) [Бабулька:] – А ты пець умееш? (К.Кірэенка).

Тэст № 15

ГАЛОЎНЫЯ ЧЛЕНЫ СКАЗА

Варыянт 2

1. Адзначце правільнае.

Член сказа, які абазначае прадмет думкі – гэта...

1) дапаўненне;	4) акалічнасць;
2) выказнік;	5) дзейнік.
3) азначэнне;	

2. Адзначце правільнае.

Пры суаднясенні з рознымі выказнікамі дзейнік набывае значэнне...

1) аб'екта дзеяння;	4) прыкметы якасці;
2) колькасці якасці;	5) прыкметы.
3) якасці дзеяння;	

3. Адзначце правільнае.

Дзейнік можа выражацца...

1) спалучэннем слоў;	4) лічэбнікам;
2) часціцай;	5) прыназоўнікам.
3) фраземай;	

4. Адзначце правільнае.

Член сказа, які абазначае дзеянне, стан, прыкмету прадмета, адносіны тоеснасці – гэта...

- 1) акалічнасць;
- 2) выказнік;
- 3) дапаўненне;

- 4) дзейнік;
- 5) азначэнне.

5. Адзначце правільнае.

3 улікам граматычнага выражэння дзейнікі падзяляюцца на...

- 1) простыя;
- 2) немарфалагізаваныя;
- 3) намінацыі;
- 4) ад'ектыўныя;
- 5) інфінітыўныя.

6. Адзначце тыпы дзейнікаў паводле структуры:

- 1) простыя;
- 2) іменныя;
- 3) службовыя;
- 4) складаныя;
- 5) недзеяслоўныя.

7. Адзначце правільнае.

Выказальнае слова ў састаўным дзеяслоўным выказніку можа выражацца...

- 1) дзеясловам загаднага ладу;
- 2) безасабова-прэдыкацыйным словам;
- 3) дзеясловам абвеснага ладу;
- 4) прыметнікам;
- 5) інфінітывам.

8. Адзначце правільнае.

Выказальнае слова ў састаўным іменным выказніку можа выражацца...

- 1) займеннікам;
- 2) дзеясловам умоўнага ладу;
- 3) дзеясловам загаднага ладу;
- 4) лічэбнікам;
- 5) дзееспрыметнікам.

9. Адзначце разнавіднасці звязак састаўнога іменнага выказніка:

- 1) адцягнёная;
- 2) нетыповая;
- 3) службовая;
- 4) паўзнамянальная;
- 5) знамянальная.

10. Адзначце правільнае.

У ролі звязкі састаўнога дзеяслоўнага выказніка выступаюць дзеясловы са значэннем...

- 1) змены прыкметы;
- 2) стану;
- 3) змены стану;
- 4) магчымасці дзеяння;
- 5) канца дзеяння.

11. Адзначце канструкцыю, у якой дзеяслоў можа мець форму толькі множнага ліку:

- 1) дзесятак людзей сабраў(а, і)ся;
- 2) дуб з бярозай перашэптаў(е, ю)цца;
- 3) частка жыхароў апрошан(а, ы);
- 4) тры заданні не выканан(а, ы);

5) некалькі мінут прайшл(о, і).

12. Адзначце сказы з састаўнымі іменнымі выказнікамі:

- 1) Ісці па прыціхлым начным гарадку было прыемна (І.Навуменка);**
- 2) Зіна нейкае імгненне стаяла ашаломленая, разгубленая (У.Ліпскі);**
- 3) Калі скончыўся мітынг, пачалася падрыхтоўка да парада (І.Мележ);**
- 4) Кожны пісьменнік, апрача таленту, павінен яшчэ мець права пісаць (М.Матукоўскі);**
- 5) Паветра, абмытае дажджом, было чыстае (І.Сіняўскі).**

13. Адзначце сказы з састаўнымі дзеяслоўнымі выказнікамі:

- 1) Даводзілася мне сустрэцца не з адной добрай кніжкай (А.Казлоў);**
- 2) Трэба даць салдатам адпачынак (І.Сіняўскі);**
- 3) Што ж, можна і адпачыць (Янка Брыль);**
- 4) Асабліва любіў гаварыць адзін з тагачасных намеснікаў галоўнага рэдактара беларускай газеты (А.Траяноўскі);**
- 5) Рака робіцца прыкметна вузейшая (В.Вольскі).**

14. Адзначце сказы са знамянальнай звязкай:

- 1) Вербы збоч дарогі пачаліся нізкія, маладыя (А.Жук);**
- 2) Хлопцы ідуць апошнія (У.Дамашэвіч);**
- 3) Сонца з-за лесу выкацілася іскрыстае, цёплае (Б.Сачанка);**
- 4) Якім будзе мой горад праз 15 гадоў, у новым стагоддзі (С.Грахоўскі).**
- 5) Сёлета жыта вырасла добрае (“Звязда”).**

15. Адзначце сказы з мадальнымі дзеясловамі ў ролі звязак:

- 1) Я здавён марыў сустрэцца з Расіяй (С.Грахоўскі);**
- 2) Даклад памог устанавіць шчыры і дзелавы кантакт з бацькоўскім калектывам (І.Шамякін);**
- 3) Хацелася запомніць назаўжды гэты прыгожы куточак летняга лесу (Я.Радкевіч);**
- 4) Сёння без перабольшання можна сказаць... (М.Стральцоў);**
- 5) Дождж перастаў ісці толькі на другі дзень (І.Сіняўскі).**

Тэст № 16

ДАДАНЫЯ ЧЛЕНЫ СКАЗА

Варыянт 1

1. Адзначце правільнае.

Дапаўненне – гэта...

- 1) член сказа, які абазначае прадмет думкі;
- 2) член сказа, які абазначае прыкмету, якасць або ўласцівасць прадмета;
- 3) член сказа, які паясняе слова са значэннем дзеяння ці прыкметы;
- 4) член сказа, які абазначае дзеянне, стан, якасць прадмета;
- 5) член сказа, які абазначае, пры якіх абставінах адбылося дзеянне.

2. Адзначце правільнае.

Азначэнне – гэта...

- 1) член сказа, які абазначае абставіны дзеяння;
- 2) член сказа, які абазначае дзеянне, стан прадмета;
- 3) член сказа, які абазначае якасць, прыкмету, уласцівасць прадмета;
- 4) член сказа, які звязваецца з паяснёным словам аб'ектнымі адносінамі;
- 5) член сказа, які абазначае прадмет думкі.

3. Адзначце правільнае.

Акалічнасць – гэта ...

- 1) член сказа, які абазначае стан, дзеянне, якасць прадмета;
- 2) член сказа, які абазначае прадмет думкі;
- 3) член сказа, які абазначае прыкмету, якасць, прыналежнасць прадмета;

- 4) член сказа, які выражае якасна-азначальную характарыстыку дзеяння;
- 5) член сказа, які паясняе слова са значэннем прадмета думкі.

4. Адзначце правільнае.

Паводле граматычнай семантыкі і формы выражэння дапаўнення падзяляюцца на...

- 1) прыдзеяслоўныя;
- 2) прамыя;
- 3) прыадвербіяльныя;
- 4) прыіменныя;
- 5) ускосныя.

5. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя словы – прыад’ектыўныя дапаўненні:

- 1) Кузьма Чорны не быў далёкі **ад змагання** народа (К.Кірэнка);
- 2) Хлопчык быў схільны **да развагі** (“ЛіМ”);
- 3) Я ўдзячны **восені** за бульбу (Я.Пархута);
- 4) Кожны **з нас** мае сваё дзяцінства (М.Шыманскі);
- 5) Прыгожай была пушча і ў дзень, выбраны для **палявання** (У.Краўчанка).

6. Адзначце правільнае.

Прамае дапаўненне можа выражацца...

- 1) неазначальнай формай дзеяслова;
- 2) назоўнікам роднага склону;
- 3) назоўнікам творнага склону;
- 4) займеннікам вінавальнага склону;
- 5) дзеепрыслоўем.

7. Адзначце правільнае.

Ускоснае дапаўненне можа выражацца...

- 1) назоўнікам меснага склону;
- 2) назоўнікам з прыназоўнікам у;
- 3) назоўнікам творнага склону;
- 4) займеннікам вінавальнага склону;
- 5) дзеепрыметнікам.

8. Адзначце правільнае.

Дапасаванае азначэнне выражаецца...

- 1) прыметнікам;
- 2) назоўнікам;
- 3) зваротным займеннікам;
- 4) дзеепрыслоўем;
- 5) дзеепрыметнікам.

9. Адзначце правільнае.

Недапасаванае азначэнне выражаецца...

- 1) дзеепрыметнікам;
- 2) прыслоўем;
- 3) дзеясловам абвеснага ладу;
- 4) інфінітывам;
- 5) дзеепрыслоўем.

10. Адзначце правільнае.

Паводле значэння акалічнасці падзяляюцца на...

1) марфалагізаваныя;	4) меры і ступені;
2) немарфалагізаваныя;	5) часу.
3) спосабу дзеяння;	

11. Адзначце сказы, дзе выдзеленае слова – прыдатак:

- 1) Успаміны пра жыццё-*быццё* растрывожылі душу старога (“ЛіМ”);
- 2) Група партызан-*разведчыкаў* апынулася ў акружэнні (Ф.Янкоўскі);
- 3) Часам з-за пагоркаў выторкваліся купчастыя вершаліны *дубоў* (Т.Хадкевіч);
- 4) Неўзабаве ўзніклі на даляглядзе контуры новых будынка *Мазыра* (В.Вольскі);
- 5) Мягка спалася пад нагамі ацяжэлая ад *расы* атава (З.Бандарына).

12. Адзначце сказы з адасобленымі прыдаткамі:

- 1) У беларускіх лясках гняздзіцца жаўна_ або чорны дзяцел (В.Вольскі);
- 2) Памятаю, як звінеў мой голас, калі чытала верш_ “Новая восень” (Я.Новікава);
- 3) Як майстра_ я перад паходам сам варанога падкаваў (А.Вялюгін);
- 4) Думаю пра іх_ творы Міцкевіча і Талстога_ неяк адразу, паралельна (Янка Брыль);
- 5) Янка Маўр_ пісьменнік і настаўнік_ вучыў весела, займальна (В.Вітка).

13. Адзначце сказы з прамымі дапаўненнямі:

- 1) Кузьма Чорны без персанальнага разбору дапамагаў усім, вучыў усіх (І.Грамовіч);
- 2) На гэтым лузе калісьці яшчэ да вайны мой бацька касіў са сваім суседам мурагі (В.Дайліда);
- 3) Сілу песні чалавек адчувае даўно (Р.Шырма);
- 4) Зямля гула і калацілася ад блізкіх і далёкіх выбухаў (С.Грахоўскі);
- 5) Адзнакі Рыгор Канстанцінавіч ставіў справядліва (І.Навуменка).

14. Адзначце сказы з недапасаванымі азначэннямі:

- 1) У былую даваенную пару гэтыя перадвераснёўскія дні былі напоўнены прыемнымі клопатамі і хваляваннямі (У.Шахавец);
- 2) У мяне даўно было жаданне паглядзець на тыя цудоўныя мясціны (С.Шушкевіч);
- 3) Зямля на Случчыне багатая, урадлівая (В.Вольскі);
- 4) Палессе – край лясоў (В.Вольскі);
- 5) Нават пільнае вока каня не распазнала, што там чарнее ўводдалі (С.Шушкевіч).

15. Адзначце сказы з акалічнасцямі прычыны:

- 1) Якраз тады Міхал Ціханавіч працаваў над сваім раманам-эпапеей “Векапомныя дні” (К.Кірэнка);

- 2) У Градчанах пятага мая паўстанцы паднялі сцяг вызвалення (І.Мележ);
- 3) Неспадзеўна насунуўся вераснёвы змрок (С.Грахоўскі);
- 4) На яблыні сёлета ад завязі не было відаць лісця (І.Пташнікаў);
- 5) Дзякуючы яго нястомным працаўнікам музей жыве і працуе (М.Карпенка).

Тэст № 16

ДАДАНЫЯ ЧЛЕНЫ СКАЗА

Варыянт 2

1. Адзначце правільнае.

Член сказа, які абазначае якасць, прыкмету, уласцівасць прадмета, – гэта...

1) дзейнік;	4) акалічнасць;
2) выказнік;	5) азначэнне.
3) дапаўненне;	

2. Адзначце правільнае.

Член сказа, які паясняе слова са значэннем дзеяння ці прыкметы, – гэта...

1) акалічнасць;	4) дапаўненне;
2) азначэнне;	5) выказнік.
3) дзейнік;	

3. Адзначце правільнае.

Член сказа, які выражае якасна-азначальную характарыстыку дзеяння, – гэта...

1) азначэнне;	4) дзейнік;
2) акалічнасць;	5) дапаўненне.
3) выказнік;	

4. Адзначце правільнае.

Паводле структуры дапаўнення падзяляюцца на...

1) простыя;	4) прыдзеяслоўныя;
2) складаныя;	5) прыадвербіяльныя.
3) прыйменныя;	

5. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя словы – прысубстантыўныя дапаўненні:

- 1) Я страціў адчуванне **часу** (Я.Пархута);
- 2) Навокал бруіцца звон **вады** і сонца (М.Вышыньскі);
- 3) Добра памятаю і першыя аэраплан **авіятара** Утачкіна (Я.Рамановіч);
- 4) Ніхто гэтак, як дзеці, не адчувае ўсёй **маляўнічасці** свету (В.Вітка);
- 5) Тоўстая старадрэвіна перагарадзіла **Івану** дарогу (Б.Сачанка).

6. Адзначце правільнае.

Прамае дапаўненне можа выражацца...

1) назоўнікам творнага склону;	2) займеннікам роднага склону;
3) прыслоўем;	5) назоўнікам вінавальнага склону.
4) колькасна-іменным спалучэннем роднага склону;	

7. Адзначце правільнае.

Ускоснае дапаўненне можа выражацца...

1) назоўнікам роднага склону;	4) назоўнікам творнага склону з прыназоўнікам з;
2) назоўнікам з прыназоўнікам без ;	5) дзеепрыметнік.
3) назоўнікам меснага склону з прыназоўнікам на;	

8. Адзначце правільнае.

Дапасаванае азначэнне выражаецца...

1) дзеепрыслоўем;	4) прыналежным займеннікам;
2) парадкавым лічэбнікам;	5) прыслоўем.
3) інфінітывам;	

9. Адзначце правільнае.

Недапасаванае азначэнне выражаецца...

1) назоўнікам роднага склону;	4) назоўнікам назоўнага склону;
2) дзеясловам загаднага ладу;	5) назоўнікам вінавальнага склону з прыназоўнікам у.
3) назоўнікам творнага склону з прыназоўнікам з;	

10. Адзначце правільнае.

Паводле значэння акалічнасці падзяляюцца на...

1) прычыны;	4) месца;
2) мэты;	5) удакладняльныя.
3) адасобленыя;	

11. Адзначце сказы, дзе выдзеленае слова – прыдатак:

- 1) Асабліва прыметны след у маёй душы пакінуў настаўнік з *роду Марчанкаў* (К.Кірэнка);
- 2) Пасля кароткага адпачынку мы раскідалі рэшткі *вогнішча* (В.Вольскі);
- 3) Дзе знайсці словы, каб каратка расказаць пра сённяшні Мінск – *наш гонар, нашу славу, нашу песню* (Я.Рамановіч);
- 4) Мора жорсткім жвірам-*няском* заплыло (А.Глобус);
- 5) Свіцязь – дзіва-*возера* (У.Дамашэвіч).

12. Адзначце сказы з адасобленымі прыдаткамі.

- 1) Упершыню я ехаў на возера Нарач (К.Кірэнка);
- 2) Ліда_ як сакратар камісіі_ першая залезла за стол (І.Шамякін);
- 3) Начны драпежнік_ сава_ бяшумна плыве ў паветры (В.Вольскі);
- 4) Добра бачу тую свабоду, з якой ён_ Міцкевіч_ тасаваў пейзажы, маёнткі, вёскі (Янка Брыль);
- 5) Янка Маўр_ пісьменнік, педагог, грамадзянін_ заўсёды заставаўся чуйным да сваіх юных сяброў (В.Вітка).

13. Адзначце сказы з прамымі дапаўненнямі:

- 1) Крыху ніжэй усё неба прыняло колер марской вады (А.Кулакоўскі);
- 2) Падбадзёраныя ранішнім халадком, кветкі падымалі свае яркія галоўкі (Р.Сабаленка);
- 3) Зноў нялёгкім выдалася дзяжурства (Т.Бондар);
- 4) Маё вяртанне ў літаратуру блаславіў Пётр Усцінавіч (С.Грахоўскі);
- 5) Раптам Засмужац перад сабою крыху ўбаку ўбачыў агеньчык (І.Мележ).

14. Адзначце сказы з недапасаванымі азначэннямі:

- 1) Я раскажу пра некалькі беларускіх вёсак (У.Караткевіч);
- 2) Я палюбіў словы Брыля (А.Казлоў);
- 3) Для ўпрыгожання жылля людзі Случчыны шырока карыстаюцца вышытымі сурвэткамі (Н.Камсюк);
- 4) Глыбокі след на тутэйшых пагорках пакінула гісторыя нашай Айчыны (А.Лакотка);
- 5) Ах, ты, дарожачка дахаты! (Г.Марчук).

15. Адзначце сказы з акалічнасцямі прычыны:

- 1) Адукацыя наша доўгі час практычна адвучвала людзей ад матчынай мовы, ад мовы продкаў (Г.Бураўкін);
- 2) У нечакана ціхі, прытоены ад трывогі горад Міця прыбег пад самы ўжо вечар (В.Адамчык);
- 3) Гэты рамонак абудзіў у Верасоўскім нейкі невыразны ўспамін, але ён спрасоння не хацеў дашуквацца яго (Я.Сіпакоў);
- 4) Раніцай падзьмуў паўднёвы вецер (А.Асіпенка);
- 5) Цягнік прыйшоў на світанні (Р.Сабаленка).

Тэст № 17

АДНАРОДНЫЯ ЧЛЕНЫ СКАЗА

Варыянт 1

1. Адзначце правільнае.

Аднародныя члены сказа – гэта...

- 1) члены сказа, выдзеленыя сэнсава і інтанацыйна з мэтай надаць ім пэўную сінтаксічную самастойнасць;
- 2) члены сказа з аднолькавай сінтаксічнай функцыяй, якія адносяцца да таго самага слова ў сказе, адказваюць на аднолькавыя пытанні, характарызуюцца інтанацыйнай пералічэння ці супастаўлення;
- 3) граматычна не звязаныя са сказам словы, якія выражаюць адносіны гаворачай асобы да выказанай думкі;
- 4) словы, інтанацыйна адасобленыя ад асноўнай структуры сказа, якія ўносяць у сказ дадатковыя заўвагі, удакладненні, папраўкі;
- 5) граматычныя класы слоў, якія характарызуюцца адзіным абагульненым значэннем, агульнасцю граматычных катэгорый і словазмянення, агульнай функцыяй у сказе.

2. Адзначце правільнае.

Паміж аднароднымі членамі сказа ўстанаўліваюцца адносіны...

1) пасесіўныя;	4) размеркавальныя;
2) спалучальныя;	5) супастаўляльныя.
3) тэмпаральныя;	

3. Адзначце правільнае.

Аднародныя члены сказа звязваюцца злучнікамі...

1) мэтавымі;	4) спалучальнымі;
2) пералічальнымі;	5) падпарадкавальнымі.
3) супастаўляльнымі;	

4. Адзначце прыкметы аднароднасці членаў сказа:

1) падпарадкавальная сувязь;	4) узаемная сінтаксічная залежнасць;
2) аднолькавая сінтаксічная функцыя;	5) інтанацыя пералічэння.
3) лагічная аднароднасць паняццяў;	

5. Адзначце сказы, у якіх дапушчаны пунктуацыйныя памылкі:

- 1) Вёска Перасады раскінулася на двух пагорках, як усё роўна на вялізным, двухгорбым вярблюдзе (М.Ваданосаў);
- 2) Непрыкметная, ціхая вёсачка Бацькавічы заснавалася ў глыбіннай лясной старане (С.Кухараў);
- 3) Чароўнымі, сардэчнымі песнямі спавіта наша звонкагалосая беларуская зямля (Р.Шырма);
- 4) Чэрвеньскі рынак быў шумлівым, бойкім месцам (І.Грамовіч);
- 5) Адцвілі і пасівелі, завязаўшы дробныя яблычкі, ружавата-белыя разложыстыя яблыні (В.Адамчык).

6. Адзначце сказы з аднароднымі азначэннямі:

- 1) У бліжэйшы год вырас у Ляўках невялікі драўляны двухпавярховы дамок Янкі Купалы (П.Броўка);
- 2) Ні дырэктарава ці леснікова, ні прафесарава ці пастухова дзіця не ведае сёння сундучка дарожнага (Ф.Янкоўскі);
- 3) Невысокую пасівелую жанчыну ў лёгкім асеннім паліто можна было бачыць у розных канцах Віцебска (Р.Няхай);
- 4) Крынічка бруіць сярод кустоў алешніку і вербалозу, круглая, з пя-счаным дном, з чыстай, як сляза, вадою (В.Шымук);
- 5) Рака шырокая, пакуль што чыстая (Янка Брыль).

7. Адзначце сказы, у якіх трэба паставіць двукроп'е:

- 1) Дзе яшчэ знойдзеш такую разнастайнасць з'яў прыроды бары, лясы, пералескі, гаі, азёркі, рачулкі, крыніцы, узгоркі, палі, лугі, балацявіны... (С.Законнікаў);
- 2) Сталі гаварыць аб усім, што траплялася на вочы, аб новых будоўлях, аб магазінах (І.Грамовіч);

- 3) Напэўна, чалавек, які першы раз падняў галаву і ўбачыў начное неба ў зорах, якраз і стаў тым, з каго пачалося паэтычнае радаслоўе (В.Вітка);
- 4) Па тым, як усе абыходзіліся з намі, і афіцыянты, і музыканты, і гіды, адчувалася, што мы госці тут прыемныя (І.Мележ);
- 5) У Паўлышскай школе дзеці вучацца рабіць усё, што ўмеюць іх настаўнікі ад цацкі да мадэлі такарнага варштата ці радыёпрыёмніка (В.Вітка).

8. Адзначце сказы са злучнікамі, якія маюць далучальнае значэнне:

- 1) Збожжа было ў гумнах ды ў сціртах (І.Шамякін);
- 2) Абоз імчыцца па завулку, грыміць, і трубіць, і звініць (К.Крапіва);
- 3) Ён рабіў ды не зрабіў (З.Бядуля);
- 4) Вырас засеў небывалы, ды прыгожы, ды прыўдалы (Якуб Колас);
- 5) Вожык зробіць сабе хатку ды і будзе жыць (Янка Брыль).

9. Адзначце сказы з аднароднымі выказнікамі:

- 1) Былі часы, калі слава пра багацце і магутнасць горада лунала-шырылася далёка ў свеце (Т.Хадкевіч);
- 2) Алень быў зусім свойскі, ані не баяўся людзей (Б.Сачанка);
- 3) Галасы чыстыя, маладыя, глыбокія (М.Лужанін);
- 4) Адразу за вёскаю цягнуўся і цягнуўся па абодва бакі дарогі на некалькі кіламетраў сад (Б.Сачанка);
- 5) Мы пачалі рыхтавацца есці (І.Гурскі).

10. Адзначце сказы з аднароднымі акалічнасцямі:

- 1) І днямі і начама ўсё стыла на роўнай шклянёй халадэчы (І.Мележ);
- 2) Шаша вяла ў Крашчанскія лясы, пад Камена, да былой пагранічнай заставы (І.Пташнікаў);
- 3) Восенню, зімою і ранняй вясною ў хваёвых барах, у ельніках, у старых алешніках і дубровах мы часта бачым адзінокіх стракатых дзятлаў (З.Бяспалы);
- 4) І тут жа нейкая сіла пацягнула яго ўніз, а пасля ўверх (В.Іпатава);
- 5) У ім [Янку Брылю] таленавіта, шчасліва, зайздросна спалучаюцца актыўная, яркая чалавечая асоба і выдатны пісьменнік (М.Стральцоў).

11. Адзначце правільны варыянт пастапоўкі знакаў прыпынку ў сказе А.Кудраўца:

- 1) Тоўстыя, чорныя з нізкімі навіслымі галінамі ліпы раслі ўсюды: і ў дварах, за высокім частаколам, і проста на вуліцы;
- 2) Тоўстыя, чорныя, з нізкімі навіслымі галінамі ліпы раслі ўсюды: і ў дварах, за высокім частаколам, і проста на вуліцы;
- 3) Тоўстыя чорныя, з нізкімі навіслымі галінамі ліпы раслі ўсюды: і ў дварах, за высокім частаколам, і проста на вуліцы;

- 4) Тоўстыя, чорныя, з нізкімі навіслымі галінамі ліпы раслі ўсюды, і ў дварах, за высокім частаколам, і проста на вуліцы;
- 5) Тоўстыя, чорныя, з нізкімі навіслымі галінамі, ліпы раслі ўсюды: і ў дварах за высокім частаколам і проста на вуліцы.

12. Адзначце сказы, у якіх трэба паставіць працяжнік:

- 1) Вялікая паэтычная сіла твора, народнасць яго зместу і тых паэтычных сродкаў, пры дапамозе якіх створаны яркія выпуклыя вобразы, усё гэта абумовіла сабою доўгае жыццё “Слова” (Р.Шкраба);
- 2) Засценак Акінчыцы, хутар Ласток, сядзіба Альбуць, урочышча Смалярня, вёска Мікалаеўшчына – гэтыя змалку любыя яго слыху назвы гучалі і бачыліся яму ўсё жыццё (В.Вітка);
- 3) Будынак, парк і агароджа – было ўсё слаўна і прыгожа (Якуб Колас);
- 4) Усё было ахутана асеннім змрокам (П.Галавач);
- 5) Вецер усё мацнеў, і хутка ўсё: неба, і дарога, і чэзлыя балотныя хмызнякі – патанула ў снежнай завірусе (Якуб Колас).

13. Адзначце сказы з аднароднымі дзейнікамі:

- 1) Даволі доўгі час мне думалася, што Цішка Гартны і Змітрок Жылуновіч – два чалавекі (Я.Скрыган);
- 2) Дарогі, дарогі, дарогі... (Я.Сіпакоў);
- 3) Удар, яшчэ ўдар (І.Мележ);
- 4) З маленькіх крынічак пачынаюцца Прыпяць і Ясельда, Сож і Бярэзіна (В.Шымук);
- 5) Хвалі, вялізныя, варухлівыя горы, рушаць адна за адной да берага (І.Мележ).

14. Адзначце сказы з некалькімі радамі аднародных членаў:

- 1) Утраіх паселі вакол кучы баравікоў і ў тры нажы пачалі харашыць іх, адрэзваць карэньчыкі ад шапак і ўкладваць шчыльней у свае кошыкі (М.Лобан);
- 2) Наперадзе цэлы суботні вечар, такой сенакоснай парой цёплы, цёмны, з трывожным шапаценнем лісця і мяккім сакатаннем, з напружаным чаканнем чагосьці вялікага і незвычайнага (А.Кудравец);
- 3) Спявалі і гаманілі шпакі, берасцянкі, ластаўкі (Янка Брыль);
- 4) Мы спыніліся на паляначцы, поўнай нейкага зацішнага, паэтычнага хараства (Я.Скрыган);
- 5) Тварыць, мысліць – гэта быў сродак перамагчы хваробу, самога сябе (М.Васілеўскі).

15. Адзначце сказы з моўнымі памылкамі:

- 1) Бацькі, сястра Волька і я стаім на ганку (А.Пальчэўскі);

- 2) Ужо некалькі пакаленняў людзей, успамінаючы сваё маленства і жыццё, не абмінаюць добрым словам пісьменніка, які адкрыў ім сваімі кнігамі цэлы свет (“Народная газета”);
- 3) Цяжка было дастаць андаракі і гарсэцікі для дзяўчат, нагавіцы і верхнюю вопратку для хлопцаў (П.Мядзёлка);
- 4) Маладыя выкладчыкі мовы і літаратуры распытвалі ў аўтара “Людзей на балоце” пра лёс Ганны і Васіля, Яўхіма і Міканора, пра Глушакоў і Апейку (С.Грахоўскі);
- 5) Падзеі Вялікага Кастрычніка, героіка вайны, выхаванне новага чалавека – вось тыя тэмы, якія хвалявалі паэтаў і пісьменнікаў і вырашаліся імі ярка, з майстэрствам (“Звязда”).

Тэст № 17

АДНАРОДНЫЯ ЧЛЕНЫ СКАЗА

Варыянт 2

1. Адзначце правільнае.

Члены сказа з аднолькавай сінтаксічнай функцыяй, якія адносяцца да таго самага слова ў сказе, адказваюць на аднолькавыя пытанні і характарызуюцца інтанацыяй пералічэння ці супастаўлення – гэта...

1) адасобленыя члены сказа;	4) устаўныя канструкцыі;
2) дэтэрмінаваныя члены сказа;	5) марфалагізаваныя члены сказа.
3) аднародныя члены сказа;	

2. Адзначце правільнае.

Паміж аднароднымі членамі сказа ўстанаўліваюцца адносіны...

1) тлумачальныя;	4) далучальныя;
2) пералічальныя;	5) супраціўныя.
3) лакатыўныя;	

3. Адзначце правільнае.

Аднародныя члены сказа звязваюцца злучнікамі...

1) размеркавальнымі;	4) параўнальнымі;
2) супраціўнымі;	5) падпарадкавальнымі.
3) уступальнымі;	

4. Адзначце прыкметы аднароднасці членаў сказа:

- 1) інтанацыя супастаўлення;
- 2) узаемная сінтаксічная незалежнасць;
- 3) аднолькавая сувязь з агульным для іх членам сказа;
- 4) суцэльнааформленасць;
- 5) розная сінтаксічная функцыя.

5. Адзначце сказы, у якіх дапушчаны пунктуацыйныя памылкі:

- 1) Міколавы зімнія дні, напоўненыя самай разнастайнай дзейнасцю, беглі адзін за адным так, што ён і не прыкмячаў іх (М.Ткачоў);
- 2) Дрыжыць, млее ўдалечыні лёгкай, празрыстай смуга (І.Мележ);
- 3) Увечары другога дня полк спыніўся ля нешырокай, але быстрой рэчкі (І.Сіняўскі);
- 4) За ціхімі, старасвецкімі дубамі, недзе над Крамянцом, вісела вялікае цяжкае жоўтае халоднае воблака, займаючы ўвесь край неба (І.Пташнікаў);
- 5) Чырвонаазёрская пачатковая школа стаіць амаль што на самай сярэдзіне вёскі (А.Кулакоўскі).

6. Адзначце сказы з аднароднымі азначэннямі:

- 1) Вада такая цёплая, празрыстая, так весела, так добра плёхаць па ёй босымі нагамі (Янка Брыль);
- 2) Ах якое дружнае, якое высокае жыта! (І.Мележ);
- 3) Вузенькімі вулкамі выходжу на Камсамольскую вуліцу, брукаваную, самую вялікую ў Івянцы і вельмі ўтульную (М.Вышынскі);
- 4) У цёмным, усыпаным зоркамі небе стаяў поўны месяц (Р.Ігнаценка);
- 5) Пасля доўгіх зімовых халадоў ажывалі, мыліся, чысціліся людзі і звяры, птушкі і дрэвы, зямля і неба (В.Карамзаў).

7. Адзначце сказы, у якіх трэба паставіць двукроп’е:

- 1) Вы нічога ад нас не хавалі ні ўсмешак, ні бед, ні надзей (П.Панчанка);
- 2) Усё стала перад вачыма беднае кабеты маладыя дні дзяціны, дзявочыя леты, радасць жыцця і нягоды (Якуб Колас);
- 3) У зямлянку ўвайшлі лейтэнанты Колышаў і Гогаберыдзе (І.Мележ);
- 4) Забраўшы ўсё спіскі, карты і іншыя дакументы, партызаны зніклі (М.Лынькоў);
- 5) Усюды здавалася, што ў наваколлі, растрэсеныя ветрам, дасюль чуваць гукі вайны, выццё снарадаў, скрогат танкаў, кульгавае “та-та-та” кулямётаў (Я.Сіпакоў).

8. Адзначце сказы са злучнікамі, якія маюць далучальнае значэнне:

- 1) Дарога то падымалася на ўзгоркі, то спускалася ў лагчыны, разгортваючы ўсё новыя і новыя малюнкi (Якуб Колас);
- 2) А настольнік – пласт імшысты, ды прыгожы, ды іскрысты (Якуб Колас);
- 3) Плыў мядзведзь даволі шпарка, хоць і не рабіў у вадзе ніякіх рэзкіх рухаў (В.Вольскі);
- 4) У лесе было ціха і цёмна, а таму крыху страшнавата (Янка Маўр);
- 5) Прызнацца, мяне спачатку здзівіла і нават расчаравала ажно такая прастата і проза (Янка Брыль).

9. Адзначце сказы з аднароднымі выказнікамі:

- 1) Я бачыў жывую раку на свае вочы, хадзіў штодня па беразе Нямігі, поўнай чыстае вады (М.Лужанін);
- 2) Ніна спачатку падумала была, што Лёвачку гадзюка ўкусіла (М.Лобан);
- 3) Над лёгкай зелянінай і люстранасцю паводкавай вады бусел шыбаваў-планіраваў, заміраючы ў надземным адчуванні волі, у шчасці яшчэ адной роднай вясны (Янка Брыль);
- 4) Бацька навучыў мяне чытаць буквар (К.Кірэенка);
- 5) Я люблю хадзіць па вуліцах невялікіх гарадкоў, глядзець, як жывуць людзі (А.Кудравец).

10. Адзначце сказы з аднароднымі акалічнасцямі:

- 1) Даўней, ды і цяпер шмат гаворыцца пра славянскую еднасць (У.Содаль);
- 2) Твор гэты прыгожа і адначасна строга рытмічна арганізаваны (У.Ягоўдзік);
- 3) Марцінкевіч неаднойчы аб'ехаў край з поўначы на поўдзень і з захаду на ўсход (І.Навуменка);
- 4) Орша і ў спёку, і ў слату, і днём, і ноччу застаецца Оршай, радзімай Уладзіміра Караткевіча (А.Ляўковіч);
- 5) Гэта толькі спачатку, пасля хаты, здаецца, што кругом цёмна (А.Кудравец).

11. Адзначце правільны варыянт пастаноўкі знакаў прыпынку ў сказе Янкі Брыля:

- 1) Нашы Аўсянікі тырчалі і тырчалі яшчэ ў неба высокімі, улетку густымі зімой бязлістымі кронамі рэдкіх, вышэйшых за будынкi дрэў, сярод якіх найвышэйшыя тры магутныя, несмяротныя ліпы;
- 2) Нашы Аўсянікі тырчалі і тырчалі яшчэ ў неба высокімі, улетку густымі, зімой бязлістымі кронамі рэдкіх вышэйшых за будынкi дрэў, сярод якіх найвышэйшыя тры магутныя, несмяротныя ліпы;
- 3) Нашы Аўсянікі тырчалі і тырчалі яшчэ ў неба высокімі, улетку густымі, зімой бязлістымі кронамі рэдкіх, вышэйшых за будынкi дрэў, сярод якіх найвышэйшыя тры магутныя, несмяротныя ліпы;

4) Нашы Аўсянікі тырчалі, і тырчалі яшчэ ў неба высокімі, улетку густымі, зімой бязлістымі кронамі рэдкіх, вышэйшых за будынкі дрэў, сярод якіх найвышэйшыя тры магутныя, несмяротныя ліпы;

5) Нашы Аўсянікі тырчалі і тырчалі яшчэ ў неба высокімі, улетку густымі, зімой бязлістымі кронамі рэдкіх, вышэйшых за будынкі дрэў, сярод якіх найвышэйшыя тры магутныя несмяротныя ліпы.

12. Адзначце сказы, у якіх трэба паставіць працяжнік:

1) Некалькі маіх прац: гладышоў, куфляў, глякоў, чарак, свісцёлак таксама ўзялі на выстаўку (Б.Сачанка);

2) З маленькіх крынічак бяруць свой разбег дочкі сіняга Нёмана: прыгажуні Вілія і Шчара, Зяльвянка і Котра, Тур'я і Дзітва (В.Шымук);

3) Ці то на полі, ці каля жывёлы, ці ў хаце – кожнаму знаходзілася работа ў гаспадарцы (А.Пальчэўскі);

4) Драматычныя творы ў перакладзе Рамановіча: “Таленты і паклоннікі” Аляксандра Астроўскага, “Жывы труп” Льва Талстога, “Васа Жалызнова” Максіма Горкага, “Любоў Яравая” Канстанціна Транёва і інш. – ішлі на сцэнах тэатраў імя Янкі Купалы і Якуба Коласа (“Звязда”);

5) Нават тыя пісьменнікі, якіх мы яшчэ называем маладымі: прэзаік Міхась Стральцоў, паэт Рыгор Барадулін – сваю ваенную паэзію і прозу пішуць па праву горкага вопыту (Янка Брыль).

13. Адзначце сказы з аднароднымі дзейнікамі:

1) Хмара, яшчэ хмара абрынаецца на мокры камень (І.Мележ);

2) Біёграфы і даследчыкі творчасці паэта мяркуюць, што Мікола з Гусава нарадзіўся ў сям'і збяднелага баярына (Я.Семяжон);

3) З розных бакоў лодкамі па рачных шляхах і абозамі па лясным сухапуці цягнуліся да горада на торжышчы багатыя госці-купцы (Т.Хадкевіч);

4) Маўрава маленства і юнацтва, як і ўсё яго жыццё, навучылі пісьменніка ўсяму самаму лепшаму (В.Вітка);

5) Бярэзнік, бярэзнік, бярэзнік... (А.Варановіч).

14. Адначце сказы з некалькімі радамі аднародных членаў:

1) Аляксандр Іванавіч прысеў і пачаў паказваць пад ігліцай усё новыя і новыя грыбы (М.Лобан);

2) І сенцы і хата прыемна і холадна дыхнулі вымытай пафарбаванай падлогай і прывялымі бярозавымі венікамі (А.Кудравец);

3) І бераг, і грудок над рэчкаю, і ўся мясціна выглядвала ўжо зусім здзічэлаю і адзінокаю (В.Адамчык);

4) Гэта рыплівае, калі цягнуць вадзю, а то ўсё больш маўклівае, шэрае збудаваўне [калодзеж] было для нас і велічным і таямнічым (Янка Брыль);

5) Добрыя, спагадлівыя людзі заўважылі яго жаданне працаваць, вучыцца (М.Васілеўскі).

15. Адзначце сказы з моўнымі памылкамі:

- 1) Актыўная, творчая цікаўнасць знаходзіць выхад у гуртках жывёла-водаў, селекцыянераў, садоўнікаў, пчаляроў, механізатараў, канструктараў, слесараў, токараў (В.Вітка);
- 2) І якой бы рознабаковай ні выглядала творчасць Якуба Коласа – не забудзем, што ён паэт, празаік, драматург, крытык, публіцыст, – усе светлы, што створаны і апісаны ім, аб’ядноўваюцца ў адзін – народ і яго жыццё (М.Лужанін);
- 3) Рамановіч – і перакладчык на беларускую мову класічных твораў рускіх і савецкіх пісьменнікаў (“Звязда”);
- 4) Сацыёлагі і дэмографы пішуць аб феномене Мінска (І.Шамякін);
- 5) Паміж Плешчаніцамі і Бягомлем нярэдка можна сустрэць такія камяні і абеліскі-помнікі партызанам і воінам, што не пашкадавалі свайго жыцця ў барацьбе з фашыстамі (К.Кірэнка).

Тэст № 18

АДАСОБЛЕННЫЯ ЧЛЕНЫ СКАЗА

Варыянт 1

1. Адзначце правільнае.

Адасабленне – гэта...

- 1) сэнсавае выдзяленне пэўнага даданага члена сказа;
- 2) інтанацыйнае выдзяленне даданага члена ў структуры сказа;
- 3) сэнсавае і інтанацыйнае выдзяленне асобных членаў сказа як носьбітаў дадатковага зместу;
- 4) інтанацыйнае выдзяленне членаў сказа з мэтай надання ім большай самастойнасці;
- 5) удакладненне зместу асобных слоў ці словазлучэнняў у сказе шляхам параўнання.

2. Адзначце правільнае.

Адасобленыя члены сказа ў адрозненне ад неадасобленых...

- 1) нясуць дадатковую сэнсавую нагрузку;
- 2) не нясуць дадатковай сэнсавай нагрузкі;
- 3) у вуснай мове не вызначаюцца своеасаблівай інтанацыяй і лагічным націскам;

- 4) у некаторых выпадках збліжаюцца з прэдыкатыўнымі адзінкамі;
- 5) утвараюць словазлучэнні са словамі, да якіх адносяцца.

3. Адзначце ўмовы (сродкі, спосабы), якія спрыяюць адасабленню членаў сказа:

- 1) парадак слоў (інверсія);
- 2) ступень развітасці члена сказа;
- 3) наўмысны адрыў ад паяснёнага слова;
- 4) адсутнасць сінтаксічнай сувязі;
- 5) характар паяснёнага слова.

4. Адзначце правільнае.

Адметнасць паўпрэдыкатыўных адасобленых членаў сказа выяўляецца ў тым, што яны...

- 1) выражаюць дадатковае паведамленне;
- 2) удакладняюць ці паясняюць значэнні папярэдніх членаў сказа;
- 3) суадносяцца з даданымі часткамі складаных сказаў ці з самастойнымі простымі сказамі;
- 4) могуць быць толькі даданымі членамі сказа;
- 5) могуць быць і галоўнымі, і даданымі членамі сказа.

5. Адзначце правільнае.

Дапасаваныя развітыя азначэнні адасабляюцца...

- 1) незалежна ад месца ў сказе;
- 2) калі адносяцца да асабовага займенніка;
- 3) у прэпазіцыі да паяснёнага слова, калі маюць дадатковае акалічнаснае значэнне (прычыны, уступкі, умовы і інш.);
- 4) у прэпазіцыі да паяснёнага слова пры адсутнасці дадатковага акалічнаснага значэння;
- 5) пасля паяснёнага слова.

6. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя дапасаваныя азначэнні трэба адасобіць:

- 1) *Атуленае садамі і прысадамі* яно [мястэчка] ўяўляецца злётным востравам сярод залацістага збожжавага разліву (І.Навуменка);
- 2) *Пыльная, пабітая на калдобіны* вуліца ў гэтым месцы як бы разгаліноўваецца (І.Навуменка);
- 3) Ваенны час *поўны неспакою і неспадзёвак* прымушаў іх трымаць вуха востра (Якуб Колас);
- 4) Весаляе зірнулі на свет *вызваленыя ад холаду* дрэвы (Якуб Колас);
- 5) *Увесь насцярожаны* Хведар памалу ішоў цераз знаёмы да кожнага дрэўца лес (В.Быкаў).

7. Адзначце сказы, дзе на месцы пропуску трэба ставіць коску:

- 1) З самай раніцы сеяўся шэры дождж_ надакучлівы і дробненькі, як камарыны піск (Л.Дайнека);
- 2) Абцяжараныя дажджавой вадой_ галіны дрэў цяжка нахіліліся да зямлі (Л.Дайнека);
- 3) Настаў дзянёк_ даўно чаканы (Якуб Колас);
- 4) На дне пясочак_ жоўты, чысты, вадой згладжаны, зярністы (Якуб Колас);
- 5) Малады рыбак Ясюня паказаў мне_ злоўленага ім вялікага шчупака (В.Вольскі).

8. Адзначце правільнае.

Недапасаваныя азначэнні адасабляюцца, калі...

- 1) адносяцца да асабовага займенніка;
- 2) утвараюць рад аднародных членаў з адасобленымі дапасаванымі азначэннямі;
- 3) адносяцца да ўласнага назоўніка;
- 4) адносяцца да назвы асобы і абазначаюць дадатковае паведамленне;
- 5) адносяцца да агульнага назоўніка і па сэнсе цесна звязаны і ім.

9. Адзначце сказы з пунктуацыйнай памылкай:

- 1) Далікатны, тактоўны, з прыязнай усмешкай, ён увайшоў, як аказалася, не без прычыны (Янка Брыль);
- 2) Без шапкі, у адной гімнасцёрцы, Васіль з усяе сілы працаваў вёсламі (І.Шамякін);
3. І тут Сцёпку прыйшла ў галаву смелая думка – прыстроіцца як-небудзь на поездзе і махнуць машынай! (Якуб Колас);
4. Стары, з вузкім пергаментным абліччам і сівымі, амаль да самых плячэй валасамі, у шэрай хламідзе, сядзеў на тапчане, закрыўшыся па пояс дзяружкаю і кажухом (В.Коўтун);
5. У кароценькай ружовай сукенцы, з белым капронавым бантам на ўсю галаву, з гарэзлівымі чорнымі вочкамі, Аленка страчае мяне цудоўнай заявай: “Я пайду да вас!” (А.Васілевіч).

10. Адзначце сказы, у якіх прыметнікі і дзеепрыметнікі не з’яўляюцца азначэннямі, а ўключаюцца ў склад выказніка:

- 1) Тут спрэс жылі знаёмыя людзі – старыя і маладзейшыя, працавітыя і не вельмі, добрыя, злыя, абыякавыя – яго колішнія аднавяскоўцы (В.Быкаў);
- 2) Тут хвалі светлы, срэбралітны, а беражкі – ну, аксамітны... (Якуб Колас);
- 3) Жонка кладзе кампрэсы, ходзіць замаркочаная, сумная, як цень (І.Навуменка);
- 4) Усюды ляжаў снег, мяккі і белы (В.Карамазы);
- 5) Апейка ведаў, адкуль гэта недавер’е, заскарузлае, учэпістае, як балотнае карэнне (І.Мележ).

11. Адзначце пункт правіла, у адпаведнасці з якім адасабляецца прыдатак у сказе:

Мясцовы майстар-ювелір Лазар Богша зрабіў для Ефрасінні свой славуцы крыж – неацэнны помнік старажытнабеларускага ўжыткавага мастацтва (У.Арлоў).

- 1) прыдатак адносіцца да ўласнага назоўніка і стаіць пасля яго;
- 2) прыдатак адносіцца да займенніка;
- 3) прыдатак стаіць перад паяснёным словам і мае адценне акалічнаснага значэння (прычыны, умовы, уступкі);
- 4) развіты прыдатак адносіцца да агульнага назоўніка і стаіць пасля яго;
- 5) у ролі адасобленага прыдатка выступае ўласны назоўнік, які мае ўдакладняльны характар і стаіць пасля агульнага назоўніка.

12. Адзначце сказы, у якіх трэба адасобіць прыдатак:

- 1) У сваіх літаратурных творах Фёдар Янкоўскі выступае найперш як лінгвіст, які тонка і глыбока разумее сутнасць і адценні роднага слова (В.Шур);
- 2) Як фельчар Шабовіч добра разумеў, што большасць гэтых людзей атрымае крупознае запаленне лёгкіх (І.Шамякін);
- 3) Ігнат Дуброўскі паўстае тут як удумлівы і разважлівы вучоны-аграрнік і разам з тым як прыроджаны апавядальнік (У.Юрэвіч);
- 4) Асаблівая каштоўнасць Бібліі як выдатнага помніка сусветнай літаратуры ні ў кога не выклікае сумнення (Ю.Лабынцаў);
- 5) Сцяпана як смелага салдата часта пасылалі ў разведку (В.Быкаў).

13. Адзначце, чым могуць быць выражаны адасобленыя акалічнасці:

- 1) адзіночнымі дзеепрыслоўямі;
- 2) дзеепрыслоўнымі зваротамі;
- 3) прыназоўніка-склонавымі формамі;
- 4) дзеясловамі;
- 5) прыслоўямі.

14. Адзначце сказы, у якіх ёсць дзеепрыслоўныя звароты са значэннем спосабу дзеяння, часу або прычыны:

- 1) Бабка Наста не спала, гаруючы аб Панасе і аб дзеду Талашу (Якуб Колас);
- 2) Полымя выраўнялася, выцягнуўшыся доўгім языком угору (Ф.Шкірманкоў);
- 3) Не пакарміўшы каня, многа не наарэш (Прыказка);
- 4) Падняўшыся па мокрым асфальце на ўзгорак, Зыбін, нарэшце, убачыў у сасняку наперадзе цмяныя, шэрыя абрысы камяніц (І.Мележ);
- 5) Ён зайшоў у хату, намерваючыся ціха ўзяць кошык (М.Даніленка).

15. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропуску ставіцца коска:

- 1) Гэтая яго затрымка пачала прыкметна трывожыць сяржанта, які _ стоячы на дне раўка і засунуўшы рукі ў кішэні старога шыняля _ усё пазіраў на абрыў (В.Быкаў);

- 2) Садзілася [сонца] на хвалі велізарным чырвоным кругам, а_ сутыкнуўшыся з вадою, увачавідкі змяніла форму (А.Кулакоўскі);
- 3) Яны павярнулі між соснаў управа і_ не выходзячы на ўзлесак, накіраваліся да чыгункі (В.Быкаў);
- 4) Ён не гаварыў, а_ махаючы кулакамі, крычаў (П.Пестрак);
- 5) Насустрач гасцям кінуўся сабака і ажно захліпаўся ад лютасці, баючыся_ аднак, набліжацца (І.Шамякін).

16. Адзначце сказы з пунктуацыйнай памылкай:

- 1) Раз-пораз стукалі, падаючы, спілаваныя дрэвы (П.Галавач);
- 2) Сяргей ішоў не спяшаючыся (М.Стральцоў);
- 3) І нечакана над самай галавою раскалоўся гром, затрашчала ломячыся дрэва (В.Адамчык);
- 4) Радасці ў мяне вялікай не было і ажаніўшыся (І.Пташнікаў);
- 5) Азевіч прайшоў колькі крокаў у адзін бок, пасля засумняваўшыся спыніўся, павярнуў назад (В.Быкаў).

17. Адзначце сказы, у якіх адасабленне выдзеленых акалічнасцей не мае абавязковага характару (залежыць ад месца акалічнасці ў адносінах да выказніка, наяўнасці дадатковай сэнсавай нагрузкі і інш.):

- 1) Антон, у *супрацьлегласць Максіму*, быў ласкавы і рахманы хлапчук (М.Еўдакімаў);
- 2) Чалавек быў няголены, і гэта надавала яму пажылы выгляд, *насуперак маладому позірку вачэй* (І.Мележ);
- 3) Праўда, вочы яго, *нягледзячы на смех*, былі насцярожаныя (В.Казько);
- 4) Як лёг [Ягор], дык, мусіць, і заснуў – *адразу і глыбока* (В.Быкаў);
- 5) Бабка Маланка, *не звважаючы на свае семдзесят*, была ў руху, у клопатах, уся ў заўтрашнім дні (Я.Сіпакоў).

18. Адзначце сказы, у якіх няма ўдакладняльна-паясняльных адасобленых членаў сказа:

- 1) Разведчыкі ідуць ланцужком, адзін за адным (І.Навуменка);
- 2) Дарогу зусім занясло, ехалі не па шляху, паміж прысадамі, а збоку, па полі, дзе снегу было менш (І.Шамякін);
- 3) За апошній фурманкай, з натугай выцягваючы ногі з гразі, неахвотна плялася рудая, у шэрых плямах, кароўка (І.Мележ);
- 4) Сцепаніда запаволіла хаду, гатовая спыніцца, але не спынілася (В.Быкаў);
- 5) Мабыць, гэта было самае небяспечнае – цяпельца (В.Быкаў).

19. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя канструкцыі паказваюць на выключэнне прадмета з групы іншых:

- 1) Прыродзе, *акрамя чалавека*, ніхто і нішто не супярэчыць (В.Казько);

- 2) Напэўна, усё астатняе належала тут мінуламу, скоранаму тленам і небыццём. Усё, *апроч непадуладнай часу, цярплівай і негаваркой чалавечай памяці* (В.Быкаў);
- 3) Каменныя царкоўныя пабудовы XII ст., *апрача Полацка*, існавалі і ў Віцебску, Наваградку, Тураве, Ваўкавыску, Гародні (Г.Штыхаў);
- 4) У гэтых кнігах самае мажлівае было адзначана, бо ўсе яны, *акрамя дзвюх*, былі рукапісныя копіі (У.Караткевіч);
- 5) Яны нейкі час нічога не бачылі ля сябе, *апроч цьмянага снежнага поля* (В.Быкаў).

20. Адзначце сказы, у якіх адасобленыя члены не з'яўляюцца далучальнымі:

- 1) Імя Рагвалод ... пашырана ў іншых славянскіх народаў, у прыватнасці ў чэхаў (М.Ермаловіч);
- 2) У беларускіх лясах гняздзіцца жаўна, або чорны дзяцел (В.Вольскі);
- 3) Два мільёны тутэйшых людзей, пераважна сялян, было сарвана ваеннай віхурай з родных мясцін (А.Ліс);
- 4) На твары яго адбіўся выраз тугі, нават болю (В.Быкаў);
- 5) Гарадзілаў, канечне ж, адчуваў сваю адказнасць за групу як камісар, асабліва пасля гібелі Віткоўскага (В.Быкаў).

Тэст № 18

АДАСОБЛЕННЫЯ ЧЛЕНЫ СКАЗА

Варыянт 2

1. Адзначце правільнае.

Адасобленымі называюцца такія члены сказа, якія...

- 1) выдзяляюцца інтанацыйна;
- 2) выдзяляюцца сэнсава і інтанацыйна з мэтай узмацнення іх значэння;
- 3) абазначаюць аднатыпныя паняцці аб'ектыўнай рэчаіснасці;
- 4) выражаюць адносіны да таго, пра што гаворыцца;
- 5) раскрываюць або канкрэтызуюць змест розных членаў сказа праз параўнанне з падобнымі ў пэўных адносінах прадметамі, з'явамі.

2. Адзначце правільнае.

Адасобленыя члены сказа ў адрозненне ад неадасобленых...

- 1) вызначаюцца большай сэнсавай самастойнасцю ў сказе, чым іншыя члены сказа;
- 2) не маюць характару дадатковага паведамлення, удакладнення, паяснення;
- 3) не ўтвараюць словазлучэнняў са словамі, да якіх адносяцца;
- 4) не звязваюцца сінтаксічнай сувяззю з іншымі членамі сказа;
- 5) на пісьме абавязкова выдзяляюцца коскамі, працяжнікам.

3. Адзначце, якія ўмовы (сродкі, спосабы) спрыяюць адасабленню членаў сказа:

- 1) наяўнасць дадатковых адценняў;
- 2) удакладняльны ці паясняльны характар аднаго члена сказа ў адносінах да другога;
- 3) суседства іншых адасобленых членаў сказа;
- 4) жаданне ўзмацніць сэнсавую значнасць асобнага члена сказа;
- 5) немагчымасць некаторых членаў сказа спалучацца з паяснёным (азначальным) словам.

4. Адзначце правільнае.

Адметнасць удакладняльна-паясняльных адасобленых членаў сказа выяўляецца ў тым, што яны...

- 1) удакладняюць, паясняюць, тлумачаць значэнні папярэдніх членаў сказа;
- 2) не суадносяцца з даданымі часткамі складаных сказаў ці з самастойнымі простымі сказамі;
- 3) звязваюцца з іншымі членамі сказа падпарадкавальнай сувяззю;

- 4) могуць быць даданымі і галоўнымі членамі сказа;
- 5) могуць быць толькі даданымі членамі сказа.

5. Адзначце правільнае.

Дапасаваныя адзіночныя азначэнні адасабляюцца, калі...

- 1) адносяцца да асабовага займенніка;
- 2) стаяць пасля паяснёнага слова, перад якім ужо ёсць азначэнне;
- 3) знаходзяцца перад паяснёным словам і не маюць дадатковага акалічнаснага значэння;
- 4) аддзелена ад паяснёнага слова іншымі членамі сказа;
- 5) стаяць пасля паяснёнага слова і цесна звязваюцца з ім.

6. Адзначце сказы, у якіх выдзеленыя дапасаваныя азначэнні трэба адасобіць:

- 1) Жанчыны ішлі наўпрасткі па ржышчы гаманлівым нястройным гуртам *рознаапанутым і шматгалосым* (І.Мележ);
- 2) Дарваўшыся да работы, ён у той дзень зрабіў шмат і надвечар *прытомлены* распачаў ужо завіхацца каля агароджы (Кузьма Чорны);
- 3) Мядзведзь *схуднелы і стары* з бярогі цёмнай выйшаў (А.Бялёвіч);
- 4) *Аснежаныя* ціснуліся да дарогі маладыя яліны (А.Асіпенка);
- 5) *Павесялеўшая* бабака Параска паказалася на парозе настаўніцкай кватэры (Якуб Колас).

7. Адзначце сказы, дзе на месцы пропуску трэба ставіць коску:

- 1) Забытая людзьмі_ ужо нямала год смалярня пуставала між балот (Максім Танк);
- 2) Закалыханы ў будане дажджамі і блізкім лесавым шумам_ Войцік неўпрыцям заснуў (В.Быкаў);
- 3) На былым гумнішчы стаіць_ яшчэ бацькам пасаджаны дуб (Максім Танк);
- 4) Хворы, замучаны бяссоніцай_ сусед асцярожна пастукаў у мае дзверы (Янка Брыль);
- 5) Яблык_ янтарны і сокам напоены_ добра зімою пакласці на стол (Э.Агняцвет).

8. Адзначце правільнае.

Недапасаваныя азначэнні адасабляюцца, калі...

- 1) адносяцца да ўласнага назоўніка;
- 2) утвараюць рад аднародных членаў з адасобленымі дапасаванымі азначэннямі;
- 3) адносяцца да асабовага займенніка;
- 4) аддзелены ад паяснёнага слова іншымі членамі сказа;
- 5) выражаны інфінітывам, і пры паяснёным назоўніку няма азначэння.

9. Адзначце сказ з пунктуацыйнай памылкай:

- 1) Стары Ладзімер, здрабнелы, высахлы, у сподняй палатнянай, даўно нямытай кашулі, са зморшчанай, загарэлай яшчэ ўлетку шыяй, страсянуў худымі плячмі не то ад холаду, не то ад таго, што ўбачыў і пазнаў Імполья (А.Адамчык);
- 2) Цяпер ішоў тут мужчына, шырокі ў плячах, з дужай загарэлай шыяю, з джымі спакойнымі рукамі, з джымі ўпэўненымі нагамі... (І.Мележ);
- 3) Час ад часу балота змяняў лес, таксама мокры, з балотнай травой, з аскістым ламаччам (І.Мележ);
- 4) Ён [І.Дуброўскі] умее захоплена расказаць і пра тое, што, можа, і не надта цікава далёкаму ад навукі чалавеку, бо вырашае галоўную творчую задачу – пранікнуць за межы рэальнага і нават шырокавядомага (У.Юрэвіч);
- 5) Худы, у шэрым пінжачку, ён узняў руку, запрашаючы ўсіх займаць месцы (П.Броўка).

10. Адзначце сказы, у якіх прыметнікі і дзеепрыметнікі не з'яўляюцца азначэннямі, а ўключаюцца ў склад выказніка:

- 1) Лес маўчыць, як дакор, – скажанелы, устрашэлы, глухі... (Р.Барадулін);
- 2) Мы старэем, сівеем, а яны маладзенькія, вясёлыя (І.Жарнасек);
- 3) Побач дарогі стаяў лес, пануры і грозны (Якуб Колас);
- 4) Снег быў і пад нагамі ў іх – абледзянелы, гладкі і ўлежаны (Кузьма Чорны);
- 5) Кожны дзень неба аставалася чыстым, ясным, гарачым (Якуб Колас).

11. Адзначце пункт правіла, у адпаведнасці з якім адасабляецца прыдатак у сказе:

Сын Ягайлы, дванаццацігадовы Казімір, быў ўжо аднойчы аб'яўлены незалежным ад Польшчы князем (В.Іпатава).

- 1) прыдатак адносіцца да ўласнага назоўніка і стаіць пасля яго;
- 2) прыдатак адносіцца да займенніка;
- 3) прыдатак стаіць перад паяснёным словам і мае адценне акалічнаснага значэння (прычыны, умовы, уступкі);
- 4) развіты прыдатак адносіцца да агульнага назоўніка і стаіць пасля яго;
- 5) у ролі адасобленага прыдатка выступае ўласны назоўнік, які мае ўдакладняльны характар і стаіць пасля агульнага назоўніка.

12. Адзначце сказы, у якіх трэба адасобіць прыдатак:

- 1) Да пачатку XVI ст. Кракаўскі ўніверсітэт дасягнуў сваёй найвышэйшай вядомасці як адзін з найлепшых у Еўропе (Ю.Лабынцаў);
- 2) Як чалавек выдатна выхаваны і адукаваны Біруля ведаў і высока цаніў жывапіс Італіі, Францыі, Галандыі, Іспаніі (В.Карамазы);
- 3) Ён славіўся ў брыгадзе як выдатны падрыўнік (І.Мележ);
- 4) Сяргей Аляксеевіч як выкладчык і старэйшы таварыш імкнуўся дапамагчы ў вучобе кожнаму навучэнцу (М.Хведаровіч);

5) Гэта быў рэдкі дар выклікаць ва ўсіх, нават у незвычайцаў, павагу да сябе як да пісьменніцы-беларускі, павагу да сябе як да жанчыны (В.Коўтун).

13. Адзначце, чым могуць быць выражаны адасобленыя акалічнасці:

1) дзеепрыслоўнымі зваротамі;	4) адзіночнымі дзеепрыслоўямі;
2) склонавымі формамі назоўнікаў;	5) прыслоўямі.
3) інфінітывам;	

14. Адзначце сказы, у якіх ёсць дзеепрыслоўныя звароты са значэннем умовы, уступкі або мэты:

- 1) Мужчыны рассунуліся, даючы яму [Андрэю] месца (Б. Сачанка);
- 2) Ступіўшы з-за калоны-слупа яшчэ некалькі крокаў, я ўбачыў купку людзей (В.Быкаў);
- 3) Не зведаўшы броду, не сунься ў воду (Прыказка);
- 4) І ўсё ж Юрка, рызыкуючы застацца ні з чым, пабег па мяне (В.Быкаў);
- 5) Адварнуўшыся ад ветру, Антон цяпліва сядзеў на камені, падняўшы каўнер кажуха (В.Быкаў).

15. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропуску ставіцца коска:

- 1) Гэтая паэма ... напісана на адным дыханні і з такою палымянасцю, што _чытаючы яе, падаеш і ўздываешся на зорных вагах (Л.Турбіна);
- 2) Лабановіч не спыніўся, а _выбраўшы больш зручнае месца, смела рушыў наперад (Якуб Колас);
- 3) І з натхненнем, і з ахвотай я аддаўся працы шчырай, каб _паліўшы ніўку потам, ад нуды ўцячы нішчымнай (Н.Гілевіч);
- 4) Штосьці трэба рабіць _і не атрымаўшы звестак (А.Кулакоўскі);
- 5) Выбраўшы _напэўна _момант, сяржант рыўком ускочыў на ногі (В.Быкаў).

16. Адзначце сказ з пунктуацыйнай памылкай:

- 1) Палуднавалі не спяшаючыся, добра нагаварыўшыся, як старыя сябры (В.Быкаў);
- 2) Лена бегла не ўзіраючыся (М.Лынькоў);
- 3) Яны ўдвух не ўзіраючыся пайшлі са двара (В.Быкаў);
- 4) Заруба, памаўчаўшы, дужа трудна ўздыхнуў (В.Быкаў);
- 5) На крайнім агародным шнурку, сагнуўшыся, корпалася жанчына ў чырвонай хусціне (В.Быкаў).

17. Адзначце сказы, у якіх адасабленне выдзеленых акалічнасцей не мае абавязковага характару (залежыць ад месца акалічнасці ў адносінах да выказніка, наяўнасці дадатковай сэнсавай нагрузкі і інш.):

- 1) *Нягледзячы на сцюжу*, вельмі хацелася спаць (В.Быкаў);

- 2) Максіма ў ваенна-марское вучылішча не прынялі, і ён, **наперакор жаданню бацькоў, на злосць усім**, паехаў ў марскі тэхнікум (І.Шамякін);
- 3) Сапраўды, **не звязаючы на не надта апетытны выгляд**, цукеркі, як і ў дзяцінстве, былі салодкія і пахкія (В.Быкаў);
- 4) **Нягледзячы на вайну**, хацеў пачаць жыць, як спрадвечу прынята ў людзей, але не ўдалося (В.Быкаў);
- 5) Мы глядзелі адно аднаму ў твар і ўсміхаліся, **радасна і збянтэжана** (І.Шамякін).

18. Адзначце сказы, у якіх няма ўдакладняльна-паясняльных адасобленых членаў сказа:

- 1) Яны выправіліся кружным шляхам – тайгой (В.Быкаў);
- 2) Ціхай ранічкай, да сонца, хлопчык выбраўся з двара (Якуб Колас);
- 3) Апошні раз расступіўся лес, і перад вачамі настаўніка раскрылася круглая палянка, вясёлая і прыветная (Якуб Колас);
- 4) Мароз жыў у баковачцы пры класе, спаў на цудоўнай, у стылі барока, канапцы з выгнутымі нахштальт ільвіных лап ножкамі (В.Быкаў);
- 5) Хата пабудавана на вясковы лад – проста і адмыслова (Кузьма Чорны).

19. Адзначце, у якіх сказах выдзеленыя канструкцыі паказваюць на ўключэнне прадмета ў групу іншых:

- 1) У такіх жанчын, як Вольга, **акрамя мацярынскага эгаізму**, ёсць яшчэ інтуіцыя і мудрасць (І.Шамякін);
- 2) **Апрана хаткі ў садзе**, бліжэй да Нёмана, на самай ускраіне двара, цягнулася шэрая даўгаватая будыніна (П.Пестрак);
- 3) У зямлянцы, **апрана камісара і камбрыга**, за сталом сядзеў незнаёмы мужчына (У.Карпаў);
- 4) Зімой рэкі Заходняй Еўропы, **за выключэннем Одэра і Віслы**, амаль не пакрываюцца лёдам (Энцыклапедыя прыроды Беларусі);
- 5) У гэтым артыкуле, на жаль, **акрамя эмоцый, прэтэнзій**, шмат і блытаніны, а то і няпраўды (Б.Сачанка).

20. Адзначце сказы, у якіх адасобленыя члены не з'яўляюцца далучальнымі:

- 1) Глуха шумелі паабапал дарогі вялікія дрэвы, пераважна хвойнік (І.Чыгрынаў);
- 2) Згодна з другой сучаснай гіпотэзай, радзімічы, як і вяцічы, прыйшлі з Павіслення (М.Ермаловіч);
- 3) Холадна, зябка было стаяць пад дрэвам, асабліва пасля хады па глыбокім снезе (Б.Сачанка);
- 4) Назаўтра ўсе тры перагаворшчыкі, гэта значыць члены забастовачнага камітэта, былі арыштаваны (П.Пестрак);
- 5) Што ж сабой уяўлялі славянскія плямёны, у тым ліку дрыгавічы, крывічы і радзімічы? (М.Ермаловіч).

Тэст № 19

АДНАСТАЎНЫЯ СКАЗЫ

Варыянт 1

1. Адзначце правільнае.

Аднасастаўны сказ – гэта...

- 1) непадзельны сказ, які сустракаецца звычайна ў дыялагічнай мове і выражаецца адным словам ці ўстойлівым словазлучэннем;
- 2) двухсастаўны сказ з фармальнай абарачальнасцю саставаў дзейніка і выказніка;
- 3) сказ, у саставе якога дзве ці больш часткі, аднатыпныя па форме з простымі сказамі, утвараюць адзінае інтанацыйна-сэнсавое і структурнае цэлае;
- 4) сказ, граматычную аснову якога складае адзін галоўны член з залежнымі ад яго словамі або без іх;
- 5) сказ, у якім адсутнічае канструкцыйна неабходны галоўны або даданы член сказа, відавочны з папярэдняга кантэксту або сітуацыі.

2. Адзначце правільнае.

Паводле граматычнага выражэння галоўнага члена сярод аднасастаўных сказаў адрозніваюць...

1) адмоўныя;	4) апавядальныя;
2) сцвярджальныя;	5) пыталыныя.
3) іменныя;	

3. Адзначце разнавіднасці аднасастаўных выказніковых сказаў:

1) субстантыўныя;	4) адвербіяльныя;
2) інфінітыўныя;	5) безасабовыя.
3) пэўна-асабовыя;	

4. Адзначце правільнае.

Галоўны член аднасастаўнага дзейнікавага сказа выражаецца...

1) прыслоўем;	4) дзеясловам прошлага часу
2) дзеепрыметнікам залежнага стану;	множнага ліку;
3) безасабова-прэдыкатыўным
словам;	5) колькасна-іменным спалучэннем.

5. Адзначце разнавіднасці намінатыўных сказаў паводле значэння:

1) указальныя;	4) апісальныя;
2) эмацыянальныя;	5) клічныя.
3) быццёвыя;	

6. Адзначце правільнае.

Галоўны член пэўна-асабовага сказа выражаецца...

- 1) адмоўным словам;
- 2) безасабовым дзеясловам;
- 3) інфінітывам;
- 4) дзеясловам 1-й асобы адзіночнага ліку цяперашняга часу абвеснага ладу;
- 5) дзеясловам 2-й асобы множнага ліку будучага часу абвеснага ладу.

7. Адзначце правільнае.

Галоўны член няпэўна-асабовага сказа выражаецца...

- 1) дзеясловам 2-й асобы адзіночнага ліку будучага часу абвеснага ладу;
- 2) дзеясловам 3-й асобы множнага ліку цяперашняга часу абвеснага ладу;
- 3) дзеепрыметнікам залежнага стану;
- 4) дзеясловам прошлага часу множнага ліку;
- 5) безасабова-прэдыкатыўным словам.

8. Адзначце правільнае.

Галоўны член абагульнена-асабовага сказа выражаецца...

- 1) дзеясловам 2-й асобы адзіночнага ліку цяперашняга часу абвеснага ладу;
- 2) дзеясловам 2-й асобы адзіночнага ліку зааднага ладу;
- 3) безасабовым дзеясловам;
- 4) дзеясловам 3-й асобы множнага ліку цяперашняга часу абвеснага ладу;
- 5) дзеепрыметнікам незалежнага стану.

9. Адзначце правільнае.

Галоўны член безасабовага сказа выражаецца...

- 1) дзеясловам 3-й асобы множнага ліку цяперашняга часу абвеснага ладу;
- 2) дзеясловам 1-й асобы адзіночнага ліку цяперашняга часу абвеснага ладу;
- 3) безасабова-прэдыкатыўным словам;
- 4) дзеепрыметнікам залежнага стану;
- 5) спалучэннем безасабова-прэдыкатыўнага слова і інфінітыва.

10. Адзначце правільнае.

Галоўны член інфінітыўнага сказа выражаецца...

1) словам катэгорыі стану;	4) дзеепрыметнікам незалежнага стану;
2) незалежным інфінітывам;	5) дзеясловам <i>быць</i> у безасабовым значэнні з адмоўем.
3) дзеепрыметнікам залежнага стану;	

11. Адзначце намінацыўныя сказы:

- 1) Масква, Масква!.. Шмат паэтаў у славілі цябе – велічную і простую, прыгожую і таленавітую, мудрую і смелую (А.Савіцкі);
- 2) Гаворка, смех – усё злівалася ў адзін прыглушаны гул (А.Пальчэўскі);

- 3) Цёплая чэрвеньская ноч (У.Савіцкі);
- 4) Прарэзлівыя, кароткія птушыныя крыкі ўначы (В.Карамазы);
- 5) Верас на ўзлеску (Я.Сіпакоў).

12. Адзначце пэўна-асабовыя сказы:

- 1) Пачынала віднець (В.Быкаў);
- 2) Апейку было лёгка і радасна (І.Мележ);
- 3) Гляджу на водсвет маскоўскіх агнёў (А.Савіцкі);
- 4) Маці аж свеціцца ад шчасця (С.Грахоўскі);
- 5) Часта з захапленнем думаю аб слаўнай жыццёвай дарозе (Максім Танк).

13. Адзначце няпэўна-асабовыя сказы:

- 1) Ёй колькі б год ні налічылі яна [Беларусь] здаецца маладой (Т.Хадкевіч);
- 2) Часта проста выгаворвалі сваё набалелае (І.Мележ);
- 3) Здалёку бачу высокую драўляную будыніну (А.Дзятлаў);
- 4) Адступілі ў глыб лесу (І.Чыгрынаў);
- 5) У нашым свеце так цалуюць рукі толькі маці (Янка Брыль).

14. Адзначце абагульнена-асабовыя сказы:

- 1) Не лічыце кветачкі ўвесну, палічыце ягадкі ўвосень (Прыказка);
- 2) Чужую бяду і пальцам развяду (Прыказка);
- 3) Чалавека слухай, а свой розум май (М.Лынькоў);
- 4) Не злічыш дароў тваіх, верасень, сёлета (А.Вялюгін);
- 5) Мне было прыемна хадзіць у адзіноце (І.Шамякін).

15. Адзначце безасабовыя (у тым ліку і інфінітыўныя) сказы:

- 1) Піць крынічную ваду – асалода (В.Вітка);
- 2) Як пры сустрэчы цябе і пазнаць, сястра? (П.Глебка);
- 3) Эх, быць бядзе, ну, быць бядзе... (Якуб Колас);
- 4) Каб добра пазнаць чалавека, трэба пабыць у яго дома (С.Грахоўскі);
- 5) У іх сваіх дзяцей не было (Л.Раманоўская).

Тэст № 19

АДНАСАСТАЎНЫЯ СКАЗЫ

Варыянт 2

1. Адзначце правільнае.

Сказ, граматычную аснову якога складае адзін галоўны член з залежнымі ад яго словамі або без іх, – гэта...

1) няпоўны;	4) неразвіты;
2) аднасастаўны;	5) непадзельны.
3) двухсастаўны;	

2. Адзначце правільнае.

Паводле граматычнага выражэння галоўнага члена сярод аднасастаўных сказаў адрозніваюць...

1) развітыя;	4) дзеяслоўныя;
2) поўныя;	5) вакатыўныя.
3) пабуджальныя;	

3. Адзначце разнавіднасці аднасастаўных выказніковых сказаў:

1) вакатыўныя;	4) абагульнена-асабовыя;
2) няпэўна-асабовыя;	5) інфінітыўныя.
3) генітыўныя;	

4. Абзначце правільнае.

Галоўны член аднасастаўнага дзейнікавага сказа выражаецца...

- 1) безасабова-прэдыкатыўным словам;
- 2) дзеепрыслоўем;
- 3) дзеясловам 3-й асобы множнага ліку цяперашняга часу абвеснага ладу;
- 4) назоўнікам назоўнага склону;
- 5) дзеепрыметнікам залежнага стану.

5. Адзначце разнавіднасці намінатыўных сказаў паводле структуры:

1) вакатыўныя;	4) неразвітыя;
2) клічныя;	5) пабуджальныя.
3) развітыя;	

6. Адзначце правільнае.

Галоўны член пэўна-асабовага сказа выражаецца...

- 1) безасабовым дзеясловам;

- 2) асабовым дзеясловам у безасабовым значэнні;
- 3) дзеясловам 1-й асобы множнага ліку цяперашняга часу абвеснага ладу;
- 4) дзеясловам 3-й асобы множнага ліку будучага часу абвеснага ладу;
- 5) дзеясловам 2 асобы адзіночнага ліку будучага часу абвеснага ладу,

7. Адзначце правільнае.

Галоўны член няпэўна-асабовага сказа выражаецца...

- 1) дзеясловам 2-й асобы множнага ліку будучага часу абвеснага ладу;
- 2) дзеясловам 3-й асобы адзіночнага ліку цяперашняга часу абвеснага ладу;
- 3) дзеясловам 1-й асобы адзіночнага ліку цяперашняга часу абвеснага ладу;
- 4) дзеясловам 1-й асобы адзіночнага ліку будучага часу абвеснага ладу;
- 5) дзеясловам 3-й асобы множнага ліку прошлага часу абвеснага ладу.

8. Адзначце правільнае.

Галоўны член абагульнена-асабовага сказа выражаецца...

- 1) асабовым дзеясловам у безасабовым значэнні;
- 2) безасабова-прэдыкатыўным словам;
- 3) дзеясловам 2-й асобы адзіночнага ліку будучага часу абвеснага ладу;
- 4) дзеясловам 1-й асобы множнага ліку цяперашняга часу абвеснага ладу;
- 5) дзеясловам 2-й асобы множнага ліку заганнага ладу.

9. Адзначце правільнае.

Галоўны член безасабовага сказа выражаецца...

- 1) дзеясловам *стаць* у безасабовым значэнні з адмоўем;
- 2) дзеясловам 2-й асобы множнага ліку будучага часу абвеснага ладу;
- 3) безасабова-прэдыкатыўным словам;
- 4) дзеясловам 3-й асобы адзіночнага ліку будучага часу абвеснага ладу;
- 5) асабовым дзеясловам у безасабовым значэнні.

10. Адзначце правільнае.

Галоўны член інфінітыўнага сказа выражаецца...

1) прыслоўем;	4) незалежным інфінітывам;
2) дзеепрыметнікам залежнага стану;	5) спалучэннем інфінітыва з
3) дзеясловам множнага ліку	безасабова-прэдыкатыўным словам.
- прошлага часу абвеснага ладу;

11. Адзначце намінацыўныя сказы:

- 1) Сённяшня Беларусь! Хіба можна параўноўваць яе шчаслівую долю з той, якая была ў яе да ачышчальных грымотаў Кастрычніка (К.Кірэнка);
- 2) А во гэты шлях, вось гэтыя старыя бярозы-прысады (Якуб Колас);
- 3) Канец лета (К.Кірэнка);
- 4) Імя хлопчыка – Коля (З.Бядуля);

5) Халаднаваты туман (Я.Сіпакоў).

12. Адзначце пэўна-асабовыя сказы:

- 1) Ведама, у гэтай цемры лёгка было нalezці на немцаў (В.Быкаў);
- 2) Успамінаеш пра тое ранне (Я.Сіпакоў);
- 3) Шмат бачыў дуб на сваім вяку (Т.Хадкевіч);
- 4) Ад'ехалі недалёка (В.Быкаў);
- 5) Бачу вялізны яркі водсвет (А.Савіцкі).

13. Адзначце няпэўна-асабовыя сказы:

- 1) Значыць, возьмуца даганяць уранку (В.Быкаў);
- 2) Люблю свой край (Я.Сіпакоў);
- 3) Вечарамі ў Міканоравай хаце часта меркавалі... (І.Мележ);
- 4) Не скажуць у Полацку: – Сафійскі сабор (Р.Барадулін);
- 5) Але працы не давалі (І.Мележ).

14. Адзначце абагульненна-асабовыя сказы:

- 1) Да партызанскага аэрадрома дабраліся на другія суткі апоўначы (Я.Курто);
- 2) Хваробы лечаць і атрутамі (М.Багдановіч);
- 3) Любіш гасцяваць, любі і гасціну вітаць (Прыказка);
- 4) Навуку за плячыма не носяць (Прыказка);
- 5) Ад добра добра не шукаюць (К.Крапіва).

15. Адзначце безасабовыя (у тым ліку і інфінітыўныя) сказы:

- 1) Ужо віднелася (М.Паслядовіч);
- 2) Давялося мне пабываць усюды (М.Хведаровіч);
- 3) Хораша ў полі зімою (М.Лынькоў);
- 4) Цяпер гэтую паэму ведаюць, любяць, чытаюць не толькі ў Беларусі (В.Вітка);
- 5) Адставіць канвой!.. (М.Лынькоў).

Тэст № 20

НЯПОЎНЫЯ СКАЗЫ

Варыянт 1

1. Адзначце правільнае.

Няпоўны сказ – гэта...

- 1) разнавіднасць сказа, у якім часткі звязаны паміж сабой падпарадкавальнымі злучнікамі ці злучальнымі словамі;
- 2) сказ, у якім даданая частка адносіцца да ўсёй галоўнай, а апошняя выступае як структурна закончаная і не патрабуе абавязковага разгортвання за кошт даданай часткі;
- 3) сказ, у якім адсутнічае канструкцыйна неабходны галоўны або даданы член сказа, відавочны з папярэдняга кантэксту або сітуацыі;
- 4) сказ, граматычную аснову якога складае адзін галоўны член з залежнымі ад яго словамі або без іх;
- 5) сінтаксічна-стылістычная адзінка, што складаецца з групы цесна ўзаемазвязаных сказаў.

2. Адзначце *асноўную* прыкмету няпоўнага сказа:

1) сэнсавая непаўната;	4) граматычная непаўната;
2) асобая інтанацыя;	5) мадальнасць.
3) інфармацыйная закончанасць;	

3. Адзначце разнавіднасці няпоўных сказаў паводле структуры:

1) пабуджальныя;	4) няўскладненыя;
2) ускладненыя;	5) пыталыя.
3) маналагічныя;	

4. Адзначце разнавіднасці няпоўных сказаў паводле характару зносін:

1) сітуацыйныя;	4) дыялагічныя;
2) маналагічныя;	5) апісальныя.
3) апавядальныя;	

5. Адзначце сказ з варыянтнай пастаноўкай знаку прыпынку:

- 1) Радзіме_ нашы сэрцы (П.Глебка);
- 2) Так зрабіўся Міколка кулямётчыкам, а дзед Астап_ кавалерыстам (М.Лынькоў);
- 3) Як лёгка ветрык_ па траве, прабегла па натоўпе гамонка (К.Крапіва);
- 4) Напісалі ўсе па-рознаму. Хто_ пра бацькоў, хто_ пра першае знаёмства з горадам, пра любімую кнігу, пра шчырых сяброў (У.Дубоўка);

5) Над галавой_ з галін жывы шацёр (М.Багдановіч).

6. Адзначце ўрыўкі з твораў, дзе ёсць кантэкстуальныя няпоўныя сказы:

- 1) Міжвольна пачалі ўспамінацца мне некаторыя малюнкi з маіх даўно мінулых вёснаў (А.Кулакоўскі);
- 2) Ужо шмат гадоў Нёман падмываў круты правы бераг, а пакаты левы ўсё ўразаўся далей у раку (А.Пальчэўскі);
- 3) Прыгожы горад Віцебск (С.Пятровіч);
- 4) Бацькам, выхавацелям, настаўнікам важна памятаць, што заўсёды на вачах: дзеці ў нас, мы – у дзяцей (В.Вітка);
- 5) Але здалася, нібы Кавалевіч загадваў:
– Наперад, хлопцы! На жалезку!
– На жалезку! На жалезку! – шматгалосае водгулле пакацілася па ўзлессі (І.Мележ).

7. Адзначце ўрыўкі з твораў, дзе ёсць сітуацыйныя няпоўныя сказы:

- 1) – Глядзі, як прырода сустракае нас! – сказаў аднойчы Колышаву Гогаберыдзе. – Прыбралася, як дзяўчына.
Не, таварыш лейтэнант. Лепш – як маці, якая сустракае сыноў (І.Мележ);
- 2) – Як жа цябе завуць, хлопчык?
Пятрусь (А.Кулакоўскі);
- 3) – А якое ў вас заданне было? – спытаў Пяркоўскага Мітрафан Нарчук.
Спыраша мы павінны былі цягнуць узарваць на чыгунцы. Ну, а пасля пачаць дзейнічаць на свой погляд і на сваю рызыку (І.Чыгрынаў);
- 4) Плошча возера – восемдзесят квадратных кіламетраў. Найбольшая глыбіня – трыццаць пяць метраў (В.Вольскі);
- 5) Так, вочы ў вочы, яны глядзелі адно на аднаго некалькі імгненняў – чалавек і звер (А.Асіпенка).

8. Адзначце эліптычныя сказы:

- 1) І вось мы ў бурных хвалях (С.Шушкевіч);
- 2) У Дняпра сухі дол з высокім правым берагам (В.Ждановіч);
- 3) Колькі жыцця пад вусатым калоссем! (Янка Брыль);
- 4) Над полем цішыня і золак (Максім Танк);
- 5) Злева ад вёскі – зямля нашых сяброў-латышоў (С.Паўлаў).

9. Адзначце сказы, у якіх трэба паставіць працяжнік:

- 1) Гэта старадаўні інстынкт, які мае шмат агульнага з сучаснымі відовішчамі: футболам, баскетболам, хакеем (І.Навуменка);
- 2) Сашко глянуў уперад і ўбачыў, што да вялікага і старога саду з аднаго боку падступіўся лес, а з другога Прыпяць і лугі (І.Капыловіч);

- 3) На рэдкіх палянах буслы ля берагоў ручаін, дзічкі, падобныя на дубы, на зялёныя, у палову неба, хмары (У.Караткевіч);
- 4) Пчолам пільны догляд (Б.Мікуліч);
- 5) Наліецца ў паходах бронзай цела, сталлю мускул (А.Вялюгін).

10. Адзначце сказы, пунктуацыя якіх не мае варыянтаў:

- 1) Следам за возам ішлі вучні: хто нёс глобус, хто – чарніліцы, хто – кнігі (А.Пальчэўскі);
- 2) І ўсюды попел, попел і попел (Я.Сіпакоў);
- 3) Творчасць – найбагацейшая крыніца радасці (А.Карпюк);
- 4) Маладзечанцы памятаюць і старанна даглядаюць кожную мясціну, звязаную з жыццём і творчасцю вялікага беларускага Гусяра, а найбольш – Вязінку (Г.Кахановіч);
- 5) А ў паветры – драпежныя птушкі (В.Вольскі).

11. Адзначце поўныя сказы:

- 1) І зноў цішыня (М.Бусько);
- 2) Ва ўсіх на твары – радасць, шчасце (А.Пальчэўскі);
- 3) У цудоўнай ліпеньскай красе – зялёная мірная Зямля (І.Мележ);
- 4) Над лесам – поўны таямнічы месяц (Янка Брыль);
- 5) Першая зорка ў вышыні, празрыста-сіняе неба над густа-сіняй зямлёй (У.Караткевіч).

12. Адзначце ўрыўкі, у якіх ёсць сказы з прапушчаным дзеясловам-выказнікам, які не ўзнаўляецца з кантэксту:

- 1) Тры кругі зрабіла жыццёвая лодка паэта: першы – рэвалюцыйнае падполле ў Заходняй Беларусі, другі круг – Вялікая Айчынная вайна, трэці, самы высокі, – сучаснасць (У.Калеснік);
- 2) За сорок вёрст ад Наваградка – фальварак Завоссе (К.Тарасаў);
- 3) У кожнага сапраўднага мастака сваё творчае шчасце (Н.Гілевіч);
- 4) Апошні раз стаяць разам неразлучныя школьныя сябры: Міця, Валодзя, Коля, а побач з імі – Соня з доўгімі косамі (А.Пальчэўскі);
- 5) У вёсцы ўрачыстая цішыня (А.Жук).

13. Адзначце сказы з прапушчаным галоўным членам:

- 1) У садзе растуць яблыні, грушы слівы, вішні, а з самага краю – кусты маліны, парэчкі, ружы (М.Капыловіч);
- 2) Абапал дарогі – канавы (З.Бядуля);
- 3) Над намі – жураўліны вырай (Максім Танк);
- 4) З аднаго боку шашы – ельнік, пануры, цёмны, з цёплымі капцамі мурашніку (В.Адамчык);
- 5) У гэтым урочышчы забаронена рэзаць дрэвы і паляваць (Т.Хадкевіч).

14. Адзначце двухсастаўныя сказы:

- 1) Прафесія настаўніка не з лёгкіх (Я.Ермаловіч);
- 2) Над Прыпяццю ясная, сонечная раніца (В.Вольскі);
- 3) З музея іду на месца археалагічных раскопак (В.Вольскі);
- 4) Над галавой, на старых ліпах, што ўзвышаюцца над станцыйным будынкам, – птушынае вяселле (І.Шамякін).
- 5) На тумбачцы – радыёпрыёмнік і кубачак кавы (А.Карпюк).

15. Адзначце, у якіх функцыянальных стылях (і падстылях), як правіла, ужываюцца няпоўныя сказы:

1) афіцыйна-справавы;	4) мастацка-публіцыстычны;
2) гутарковы;	5) стыль мастацкай літаратуры.
3) размоўны;	

Тэст № 20

НЯПОЎНЫЯ СКАЗЫ

Варыянт 2

1. Адзначце правільнае.

Эліптычны сказ – гэта...

- 1) сказ, галоўны член якога выражаны назоўнікам ці іншай субстантываванай часцінай мовы ў назоўным склоне;
- 2) сказ, у якім галоўны член выражаны незалежным родным склонам назоўніка, абазначае не толькі існаванне прадмета, але і характарызуе яго з колькаснага боку;
- 3) сказ з прапушчаным дзеясловам-выказнікам, які не ўзнаўляецца з кантэксту, а паўната зместу сказа выражаецца яго лексіка-граматычнымі сродкамі;
- 4) сказ, які складаецца толькі са зваротка;
- 5) сказ, непаўната якога абумоўлена пераважна абстаноўкай маўлення і сітуацыяй у цэлым.

2. Адзначце *асноўную* прыкмету сказа:

1) прэдыкатыўнасць;	4) тэмпаральнасць;
2) інтанацыйная завершанасць;	5) нефармацыйная непаўната.
3) незамешчанасць пазіцый членаў сказа;	

3. Адзначце разнавіднасці няпоўных сказаў паводле структуры:

1) развітыя;	4) неразвітыя;
2) эмацыянальныя;	5) маналагічныя.
3) клічныя;	

4. Адзначце разнавіднасці няпоўных сказаў паводле асаблівасцяў ужывання:

1) кантэкстуальныя;	4) дыялагічныя;
2) сітуацыйныя;	5) пыталыныя.
3) апісальныя;	

5. Адзначце сказ з варыянтнай пастаноўкай знаку прыпынку:

- 1) Пчолам_ пільны догляд (Б.Мікуліч);
- 2) У белым адзенні праходзіць зіма, вясна_ у зялёным адзенні (П.Глебка);
- 3) На фотаздымках_ вельмі сур'ёзны і сталы юнак (Н.Гілевіч);
- 4) Рухалася пяро па паперы, як цяжкі воз_ па старой грэблі (З.Бядуля);
- 5) Ля цагельні ў бярэзніку збіраў чырвонагаловікі, у пушчы_ баравікі (В.Дайліда).

6. Адзначце ўрыўкі з твораў, дзе ёсць кантэкстуальныя няпоўныя сказы:

- 1) Цяжка было стаяць на нагах перад гэтым абеліскам, дзе на мармуры – тваё імя (“Полымя”);
- 2) Калі сустракаю ў горадзе свайго земляка-вяскоўца, перш-наперш пытаю:
– Ну, што там у нас? Як Града? Узлескі? Краснае? Бярозы там усё такія ж белыя ці пачарнелі з камлёў? (М.Ракітны);
- 3) Дарога сярод голага поля або сярод лесу (В.Казько);
- 4) Непадалёку – малады клянок. Яго лісце з таго боку, дзе ліхтар, амаль чырвонае. А з процілеглага – густая цёмная (А.Кулакоўскі);
- 5) У прасторнай зале з мяккай мэбляй у кутку, бліжэй да вокан, стаяла пальма, непадалёку – раяль (П.Ткачоў).

7. Адзначце ўрыўкі з твораў, дзе ёсць сітуацыйныя няпоўныя сказы:

- 1) На сходзе Ткачук прапанаваў пасадзіць парк. Ніхто не прырэчыў, толькі дырэктар саўгаса сказаў:
– Пачакай. Адсеемся, тады (М.Левановіч);
- 2) Гэта было бяскрайняе зорнае неба, а пад ім спакойная і цёплая вада (Янка Брыль);
- 3) За драбінамі ішлі Марыя Аляксандраўна, Маняша, потым – Оля і Міця (М.Ткачоў);
- 4) – Хоць бы напісаў, што прыедзеш, – быццам папракнула маці сына.
– А навошта? – цалуючы яе, адказаў Арсень. – Я ж ужо дома (Т.Хадкевіч);
- 5) У цэнтры горада – гмах старога чырвонага касцёла, направа – маладыя дрэўцы ніцага вербалозу (В.Вітка).

8. Адзначце эліптычныя сказы:

- 1) Цэлымі гадзінамі лясы і лясы, старыя і гордыя сваім узростам лясы (У.Караткевіч);
- 2) Маладому Мележу пісалася неймаверна цяжка, але і сталаму і больш вопытнаму – не лягчэй (В.Вітка);
- 3) Абапал дарогі – прыцішаная асенняя тайга (С.Грахоўскі);
- 4) А вакол ноч (У.Караткевіч);
- 5) Вакол была яснасць, шырыня, прастор (М.Капыловіч).

9. Адзначце сказы, у якіх трэба паставіць працяжнік:

- 1) Радзіме нашы сэрцы (П.Глебка);
- 2) Чорныя вольхі ў нізіне ля дарогі (У.Караткевіч);
- 3) Паміж узгоркамі і пералескамі тысячы азёр, мноства блакітных стужак рэк, аслоненых дубровамі і барамі (С.Паўлаў);
- 4) Шмат, як кажуць, вады з тых дзён уплыло, прабегла ценяў ад хмар, а яшчэ болей ценяў ад крылатых пералётных птушак (Б.Сачанка);

5) Ведаў Васіль, дзе растуць у лесе баравікі: у сасонніку, паміж моху, чорныя, на ўскрайках або каля лясных дарог з карычнева-жоўтымі шапкамі або зусім бялявыя (Л.Дайнека).

10. Адзначце сказы, пунктуацыя якіх не мае варыянтаў:

- 1) Прага пазнання і тварэння – такія ж сілы, як каханне і голад (А.Карпюк);
- 2) А побач – невялікі ўтульны дамок дырэктара (М.Ракітны);
- 3) У цэнтры Расіі – Масква, у цэнтры Масквы – Красная плошча (С.Грахоўскі);
- 4) Злева луг, як акіян, травы – насупраць (Я.Ермаловіч);
- 5) Гэтыя ўзгоркі цягнуцца адусюль, самыя ж прыкметныя – з-пад Маладзечна і Ашмян, з боку Лепеля і Оршы (М.Ткачоў).

11. Адзначце поўныя сказы:

- 1) Далей на поўдзень – абрывісты бераг (Янка Брыль);
- 2) Яшчэ не восень, але ўжо і не лета (Б.Сачанка);
- 3) Светлая хата над самай ракой (Янка Брыль);
- 4) У вёсцы новы дзень (М.Бусько);
- 5) Трапляліся глені [рыба], а болей – гленчукі (Ф.Янкоўскі).

12. Адзначце ўрыўкі, у якіх ёсць няпоўныя сказы з прапушчаным дзеясловам-выказнікам, які не ўзнаўляецца з кантэксту:

- 1) А спачатку – доўгія, асветленыя снежнымі сугавямі зімовыя вечары (Я.Сіпакоў);
- 2) Па адзін бок дарогі – поле (А.Жук);
- 3) Нявідныя ўлетку, цяпер гнёзды агаліліся: з ігліцы і галінак – клястова, бярэма ламачча – сарочае, моцнае і круглае, бы шапка-зімоўка, – драздова (Б.Сачанка);
- 4) У крыніцы вельмі смачная вада (Я.Сіпакоў);
- 5) Розныя бываюць вятры. І рознае прыносяць, і рознае адмятаюць (В.Зуёнак).

13. Адзначце сказы з прапушчаным галоўным членам:

- 1) Дарослыя хадзілі на баявыя аперацыі. Прасіўся і Петрык (М.Шыманскі);
- 2) На браме – галовы фантастычных звяроў (М.Вышыньскі);
- 3) Над Нёманам – тры векавыя дубы (Янка Брыль);
- 4) І на пачатку – маляўнічы куточак на ўскрайку Галубіцкай пушчы (А.Марачкін);
- 5) Вось з-за лесу ўстала сонца. Рассыпае каснікі і цалуе праз аконца збітых кудзёр валаконцы (Якуб Колас).

14. Адзначце двухсастаўныя сказы:

- 1) Многія з нас думалі пра Радзіму (І.Мележ);
- 2) На твары ўсмішка (М.Вышыньскі);
- 3) Успамінаецца 1943 год (К.Кірэнка);
- 4) Усё бліжэй і бліжэй школа (А.Дзятлаў);
- 5) Пуста было ў полі (І.Шамякін).

15. Адзначце, у якіх функцыянальных стылях (і падстылях), як правіла, ужываюцца няпоўныя сказы:

- 1) стыль мастацкай літаратуры;
- 2) гутарковы;
- 3) афіцыйна-справавы;

- 4) мастацка-публіцыстычны;
- 5) публіцыстычны.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

Тэст № 21

СКЛАДАНЫ СКАЗ. СКЛАДАНАЗЛУЧАНЫЯ СКАЗЫ

Варыянт 1

1. Адзначце правільнае.

Складаны сказ характарызуецца тым, што...

- 1) з'яўляецца поліпрэдыкатыўнай сінтаксічнай адзінкай;
- 2) яго часткі аналагічны па будове простаму сказу;
- 3) паміж часткамі выражаюцца пэўныя сэнсавыя адносіны;
- 4) прэдыкатыўныя часткі граматычная і сэнсавая незалежныя;
- 5) прэдыкатыўныя часткі сэнсавая і граматычная ўзаемазвязаны.

2. Адзначце колькасць прэдыкатыўных частак у сказе:

Новае месца, новыя людзі і тая работа ў школе, якую трэба было распачаць на гэтых днях і да якой ён [Лабановіч] так доўга гатаваўся, – усё гэта займала яго думкі, і яму было лёгка і добра, бо так многа новага і цікавага спадзяваўся ён спаткаць на першай сваёй дарозе незалежнай грамадскай працы (Якуб Колас).

- 1) 1;
- 2) 2;
- 3) 3;
- 4) 4;
- 5) 5.

3. Адзначце складаныя сказы, якія адносяцца да пераходных з'яў паміж злучэннем і падпарадкаваннем:

- 1) Хоць вада ў рэчцы была вельмі чыстая, але з-за глыбіні дно не праглядалася (М.Чарняўскі);
- 2) Сям-там пракідаліся высокія пышныя алешыны, а па суседству з імі красаваліся дзве прыўдалыя хвоі... (Якуб Колас);
- 3) Там, дзе гулі пшаніцы і жыты, стаяць снапы, як рыжыя браты (П.Панчанка);
- 4) Як у надвор'і бывае змена, так і ў жыцці яна павінна быць (П.Броўка);
- 5) Пасля поля тут было ад гушчыні маўклівых, нібы прытоеных, хмурных хваін цемнавата і сыра, хоць лясок і рос на пясчаніку (І.Мележ).

4. Адзначце асноўныя сродкі сувязі прэдыкатыўных частак у складаных сказах:

1) суадносіны трывальна-часавых форм дзеясловаў-выказнікаў;	4) парадак размяшчэння прэдыкатыўных частак;
2) злучнікі і злучальныя словы;	5) структурная непаўната адной з прэдыкатыўных частак.
3) інтанацыя;	

5. Дапоўніце адказ:

Граматычнае значэнне складанага сказа – гэта...

- 1) сукупнасць значэнняў прэдыкатыўных частак;
- 2) тыпізаваныя сінтаксічныя адносіны паміж прэдыкатыўнымі часткамі (супастаўляльныя, размеркавальныя, часавыя, прычынныя і інш.);
- 3) значэнне, якое ўласціва асобнаму сказу;
- 4) канкрэтнае лексічнае напаўненне прэдыкатыўных частак;
- 5) індывідуальны змест адной прэдыкатыўнай часткі.

6. Адзначце складаныя злучнікавыя сказы:

- 1) Седзячы за сталом, засланым чырвоным бляклым паркалем, ён [Башлыкоў] запытаў, хто хоча пачаць, узяць першае слова (І.Мележ);
- 2) Канчалася вуліца, і далей вяла праз лугавіну сцежка, размытая веснавой вадой, яшчэ не вытапаная, з падсохлай ужо дзе-нідзе і патрэсканай гразёю (М.Стральцоў);
- 3) У той самы вечар, гадзін каля дзесяці, я ляжаў, схваўшыся ў здзічэлым невысокім бэзе і высокай траве якраз каля паваленай агароджы (У.Караткевіч);
- 4) Неўзабаве вазок нырнуў у гэту зацятую маўклівасць, ва ўладанні лесу, якому, ведаў Башлыкоў, тут канца-краю не было (І.Мележ);
- 5) Калючае голле нізка звисала долу, абцяжаранае безліччу дробных празрыстых кропель, і ён добра намок, пакуль выбраўся з-пад хвойкі (В.Быкаў).

7. Адзначце складаназлучаныя сказы:

- 1) Сонца смаліць дзень пры дні, у небе ні аблачынкі, а вецер набяжыць – абдасць сухменню, быццам з пустыні, і зноў не аддыхаешся, не астынеш (В.Карамзаў);
- 2) Старыя вербы каля хаты гудуць і гнуцца ва ўсе бокі, над долам сцелюць верх шырокі, і круціць бура ім галіны, кудлаціць, крышыць верхавіны (Якуб Колас);
- 3) Антон доўга прыглядаўся, а пасля аблюбаваў месца зводдаль ад мастка каля сцішаных кустоў лазняку (А.Варановіч);
- 4) Ідзеш і адною рукою лёгенька вядзеш па рабрыстай сцяне жыта, і табе чамусьці робіцца вельмі радасна і спакойна (Я.Сіпакоў);
- 5) Гэтаму дрэўцу радаваўся не толькі я, але і мой сын, радавалася і жонка (У.Рубанаў).

8. Адзначце разрад злучніка, пры дапамозе якога звязваюцца часткі ў прыведзеным складаназлучаным сказе:

Шэўчык хадзіў і чакаў жаданай сустрэчы на новым месцы, аднак і туды ніхто не прыйшоў (А.Кулакоўскі).

1) спалучальны;	4) паясняльны;
2) размеркавальны;	5) далучальны.
3) супраціўны;	

9. Адзначце правільнае.

Паводле характару злучнікаў і сэнсавых адносін паміж прэдыкатыўнымі часткамі вылучаюць складаназлучаныя сказы...

1) са спалучальнымі адносінамі;	4) з пералічальна-размеркавальнымі адносінамі;
2) з азначальнымі адносінамі;	
3) з супастаўляльнымі адносінамі;	5) з далучальнымі адносінамі.

10. Адзначце сродкі сувязі прэдыкатыўных частак у сказе:

У вадзе паволі пагойдваўся маўклівы цень і адсвечвалася цёмная бясконцасць неба (Я.Скрыган).

- 1) злучнік;
- 2) займеннікі і прыслоўі ў другой прэдыкатыўнай частцы;
- 3) агульны даданы член сказа;
- 4) суадносіны трывальна-часавых форм дзеяслова-выказніка;
- 5) непаўната адной з прэдыкатыўных частак.

11. Адзначце адметныя рысы складаназлучаных сказаў адкрытай структуры:

- 1) прэдыкатыўныя часткі аднатыпна пабудаваныя;
- 2) прэдыкатыўныя часткі маюць значэнне адначасовасці;
- 3) колькасць частак можа быць неабмежаваная;
- 4) прэдыкатыўныя часткі нераўнапраўныя ў сэнсавых адносінах;
- 5) састаўныя часткі нагадваюць сабой незамкнуты рад.

12. Адзначце складаназлучаныя сказы адкрытай структуры:

- 1) Дужым і лёгкай быў Лаўрэн, і зараз хутка ішоў ён па рэчышчы, і снег, сыпкі ад марозу, абсыпаў яго ногі (Э.Самуйлёнак);
- 2) Высока ў сінім безоблачным небе плыве яркае сонца, шчодро лье на зямлю сваю цеплыню і святло, а ўлагоджаная і сагрэтая яго ласкай зямля адказвае хмельным буяннем жыцця (І.Навуменка);
- 3) Баліць галава, і не знікае знямога, і чаканне поўніць грудзі (У.Караткевіч);
- 4) Сашы было не да гэтага хараства, аднак і яна звярнула ўвагу на такі цуд прыроды (І.Шамякін);
- 5) Над вадой ля берага ціха спіць асока, ды лаза зялёная жаліцца-шуміць (М.Багдановіч).

13. Адзначце складаназлучаныя сказы са значэннем адначасовасці:

- 1) Расла, шумела медуница, і ззяла сонейка кругом (Э.Агняцвет);
- 2) Празвінеў званок, і ў настаўніцкую пачалі заходзіць настаўнікі (У.Шахавец);
- 3) У Міхала губы дрыганулі, і вочы іскры сыпанулі (Якуб Колас);
- 4) Перайшлі горы, і перад вачыма раскінуліся безмежныя травяністыя лугі (Т.Хадкевіч);

5) Сонца заходзіла, і залатое яго святло яшчэ ляжала на самых вяршынях ялін (А.Жук).

14. Адзначце складаназлучаныя сказы з прычынна-выніковымі адносінамі:

- 1) Рука яго цяжкая, і слова яго жорсткае (Якуб Колас);
- 2) Даждоў яшчэ не было, і цераз падсохлую за лета дарогу за няскончанай грэбляй прабраліся без асаблівага страху (І.Мележ);
- 3) Узяўся чытаць – і не чыталася (М.Гарэцкі);
- 4) Скажы яна адно слова Сцяпану – і ён, здаецца, пойдзе за яе ў агонь і ў вяду (І.Мележ);
- 5) У твары коннікаў ударыў пругкі вільготны вецер, і яны спыніліся (В.Быкаў).

15. Адзначце сказы з уласна супастаўляльнымі адносінамі:

- 1) Вые ноч, а вецер белагрывы б'ецца ў шыбы лапай снегавой (А.Александровіч);
- 2) Яна злуецца, а мне смешна (Янка Брыль);
- 3) Падарунак аддаць не змагла ты, я ж не здолеў любоў зберагчы (А.Звонак);
- 4) Граў Сымонка, а дзед слухаў (Якуб Колас);
- 5) Ой, даўно б я ўсё пакінуў, толькі ж многа слёз я лінуў (Якуб Колас).

16. Адзначце сказ, у якім абазначаецца чаргаванне з'яў, падзей:

- 1) Ці можа голлі дуба ёй узняцца не далі, ці можа дзятлы дзюбамі сасёнку падзяўблі? (П.Прыходзька);
- 2) Ён то быў маўклівы вельмі і пануры, то раптам ім апаноўвала як бы беспрычинная весялосць (Кузьма Чорны);
- 3) Або ён не ведае аб арышце Панаса, або штось тоіцца ў яго думках (Якуб Колас);
- 4) Над полем не то пыл курэў, не то трапяткая імгла ўзнялася аж да самага лесу (М.Лынькоў);
- 5) Ці то раса за гэты час паападала, ці то сонца павярнулася так, што промні ўжо не выкрасалі з празрыстых пацерак ярка святочнага агню (Я.Сіпакоў).

17. Адзначце злучнікі, пры дапамозе якіх у складаназлучаных сказах выражаецца значэнне ўзаемавыключэння:

1) то – то;	4) ні – ні;
2) ці – ці;	5) не то – не то.
3) або – або;	

18. Адзначце складаназлучаныя сказы з далучальнымі адносінамі:

- 1) З палеткаў паваяла свежым ветрам, і гэты вецер прынёс духмяны водар канюшыны і палявых кветак (А.Чарнышэвіч);
- 2) Эх, дажыў ты свой век, жоўты ліст-бедачок, а на весну цябе скіне новы лісток (Якуб Колас);

- 3) Прыходзяць людзі па сваіх справах, а спраў гэтых у воласці многа (Якуб Колас);
- 4) Ведаючы добра сваіх вучняў і ступень іх ведаў, настаўнік закідаў іх пытаннямі, прычым гэтыя пытанні далёка выходзілі за рамкі пачатковай школы (Якуб Колас);
- 5) Гэта была праўда, але ў гэту праўду не хацелася верыць (Кузьма Чорны).

19. Адзначце складаназначаныя сказы з трыма і больш прэдыкатыўнымі часткамі, паміж якімі выражаюцца розныя семантыка-сінтаксічныя адносіны:

- 1) Ён [Лабановіч] даваў кругу, ідучы па сцежцы каля ветракоў, але часу ў яго было многа, а спяшацца яму некуды было (Якуб Колас);
- 2) Гэта слова Лабановіч прамовіў з націскам, прычым выраз яго твару змяніўся, а ў вачах загарэўся агеньчык нейкай злосці (Якуб Колас);
- 3) Вогнішчы гарэлі за ракою, а ў рацэ адбівалася вячэрняя заранка, куды больш яркая і барвяная, чым на небе (У.Караткевіч);
- 4) Потым адразу наляцеў вецер, шугануў калючай снежнай сечкай – і разгулялася ў полі завіруха (А.Асіпенка);
- 5) Струменіць Нёман срэбраводны ў тваіх прыўдалых берагах, а ў лозах ветрык вее згодны і ходзіць шум па чаратах (Якуб Колас).

20. Адзначце сказы з пунктуацыйнай памылкай:

- 1) Паблізу нікога не было відаць і, трохі захінуўшыся за кустамі алешніку, дакльпаў [Хведар] да большага лесу (В.Быкаў);
- 2) Яшчэ не азвярэлі камары і машкара не налятае хмарай (Ю.Свірка);
- 3) Ён [Хведар] паглядзеў троху, думаў, можа, і яшчэ каго згледзіць на вечаровай дарозе, ды болей не было нікога (В.Быкаў);
- 4) Маленечкі павеў ветру – і ўжо выпырхнула з далоні гэтая амаль бязважкая, нібы само паветра, пушынка (Я.Сіпакоў);
- 5) Толькі верхавіны соснаў гудзелі ледзь чутна ды шалясцелі няўмоўчныя трапяткія асіны (М.Лынькоў).

Тэст № 21

СКЛАДАНЫ СКАЗ. СКЛАДАНАЗЛУЧАНЫЯ СКАЗЫ

Варыянт 2

1. Адзначце правільнае.

Складаны сказ характарызуецца тым, што...

- 1) складаецца з дзвюх і больш прэдыкатыўных частак;
- 2) аб'яднаныя прэдыкатыўныя часткі функцыянуюць як адна камунікатыўная адзінка;
- 3) кожная прэдыкатыўная частка сэнсава і інтанацыйна завершана;
- 4) прэдыкатыўныя часткі сэнсава і граматычна ўзаемазвязаны;
- 5) прэдыкатыўныя часткі звязваюцца спецыяльнымі сродкамі сувязі.

2. Адзначце колькасць прэдыкатыўных частак у прыведзеным сказе:

Ад балот патыхала нейкім невыразным смуткам, ціхім жалем веяла ад аднатонных малюнкаў палескіх куткоў, дзе ўсё ж такія жыццё стварала своеасаблівыя формы і, нягледзячы на ўбоства, мела сваю павабнасць і характэр, свой твар, поўны тужлівага задумення (Якуб Колас).

1) 1;	4) 4;
2) 2;	5) 5.
3) 3;	

3. Адзначце складаныя сказы, якія адносяцца да пераходных з'яў паміж злучэннем і падпарадкаваннем:

- 1) На дварэ было холадна, хоць стаяла яшчэ лета (Якуб Колас);
- 2) Хоць складанае пастаўлена пытанне, але прасты на яго адказ (П.Глебка);
- 3) Чуць толькі сцімнела, – пачалі збірацца палешукі (Якуб Колас);
- 4) Рана, рана маці ўстала, ледзь успыхнулі зарніцы (І.Навуменка);
- 5) Калі стары Бязручка скупы на словы, то сын гаворыць і за сябе і за бацьку (Якуб Колас).

4. Адзначце дадатковыя сродкі сувязі прэдыкатыўных частак у складаных сказах:

- 1) суадносіны трывальна-часавых форм дзеясловаў-выказнікаў;
- 2) злучнікі і злучальныя словы;
- 3) паралелізм будовы частак;
- 4) анафарычныя займеннікі;
- 5) парадак размяшчэння прэдыкатыўных частак.

5. Дапоўніце адказ:

Структурная схема складанага сказа – гэта...

- 1) указанне на колькасць прэдыкатыўных частак;
- 2) будова прэдыкатыўных частак;
- 3) від сінтаксічнай сувязі паміж прэдыкатыўнымі часткамі;
- 4) пэўны ўзор, у адпаведнасці з якім пабудаваны складаны сказ таго ці іншага тыпу і які ўключае ў сябе характарыстыку будовы прэдыкатыўных частак, від сінтаксічнай сувязі паміж часткамі і сродкі яе выражэння;
- 5) сродкі выражэння сінтаксічнай сувязі паміж прэдыкатыўнымі часткамі.

6. Адзначце складаныя злучнікавыя сказы:

- 1) Вялікі, цёмны і маўклівы, палац з пагардай паглядаў на хаты бедныя, на нівы, на той прыпынак нешчаслівы, дзе гаспадарыла бяда (У.Дубоўка);
- 2) Месяц, задзьмуты новым шалёным павевам ветру, зноў цьмяна выбліскае, выдзіраецца з хмары і застыае, пачынае круглець і налівацца яркасцю (Т.Бондар);
- 3) Параход ідзе бліжэй да абрыву, і з верхняй палубы відаць вуліцы вёсак – гразкія, але ажыўленыя і па-вясноваму прыгожыя (І.Шамякін);
- 4) Дом, пусты і забыты, адразу як бы перайначыўся, ажыў, скінуў з сябе магільную здранцвеласць (І.Мележ);
- 5) Быў верасень, стаялі цёплыя, ціхія, поўныя празрыстасці і бляску дні (М.Стральцоў).

7. Адзначце складаназлучаныя сказы:

- 1) Апейка ў гэты вечар не пайшоў нікуды: вячэра кончылася пазнавата, ды і чулася стома (І.Мележ);
- 2) Затым ён [Хведар] спыніўся і пастаяў крыху, прыслухоўваючыся, ці не падасць дзе голас сабака (В.Быкаў);
- 3) Сухая духмень стаіць у бары, і толькі няўлоўна тонка, але востра пахне патрэсканымі шышкамі, падсохлым голлем і леташнім лісцем (М.Стральцоў);
- 4) Тады ён [салдат] зноў павярнуў ад рэчкі да хвой і, узлезшы на пагорак, апусціўся на падушку мяккага белага моху (В.Быкаў);
- 5) Цяпер было ціха, і толькі ад рэчкі павявала вільгаццю (А.Жук).

8. Адзначце разрад злучніка, пры дапамозе якога звязваюцца часткі ў прыведзеным складаназлучаным сказе:

Даніла кончыў сваю рату, да купы ставіць капылы, аж раптам стук пачуўся ў хату з двара, з марознае імглы (Якуб Колас).

1) спалучальны;	4) паясняльны;
2) размеркавальны;	5) далучальны.
3) супраціўны;	

9. Адзначце правільнае.

Паводле характару злучнікаў і сэнсавых адносін паміж прэдыкатыўнымі часткамі вылучаюць складаназлучаныя сказы...

1) са спалучальнымі адносінамі;	4) з пералічальна-размеркавальнымі адносінамі;
2) з супастаўляльнымі адносінамі;	
3) з уступальнымі адносінамі;	5) з далучальнымі адносінамі.

10. Адзначце сродкі сувязі прэдыкатыўных частак ў сказе:

Туманныя дрэвы волатамі стаялі вакол, і ў кожным зіхацела сонечная вясёлка (У.Караткевіч).

- 1) злучнік;
- 2) займеннікі і прыслоўі ў другой прэдыкатыўнай частцы;
- 3) агульны даданы член сказа;
- 4) суадносіны трывальна-часавых форм дзеяслова-выказніка;
- 5) непаўната адной з прэдыкатыўных частак.

11. Адзначце адметныя рысы складаназлучаных сказаў закрытай структуры:

- 1) колькасць прэдыкатыўных частак абмежаваная;
- 2) прэдыкатыўныя часткі ўзаемаабумоўленыя;
- 3) другая прэдыкатыўная частка замыкае рад;
- 4) не можа быць агульнага члена сказа, які адносіцца да дзвюх прэдыкатыўных частак;
- 5) наяўнасць пералічальнай інтанацыі.

12. Адзначце складаназлучаныя сказы закрытай структуры:

- 1) Прагнуўся ветрык і паціху заварушыў лісце на дрэвах, і яно адазвалася ледзь чутным шэптам (А.Чарнышэвіч);
- 2) Часамі хмураю вясною цяплом павее, цішынёю, і хмарак сівыя фальбаны падуць, апусцяцца наніз, і неба яснага абрыс зірне скрозь цяжкія заслоны (Якуб Колас);
- 3) Гаворыць баба і сярдуе, а дзед яе як бы не чуе (Якуб Колас);
- 4) Бег ён коратка ці доўга, ды ўзяла сваё знямога (А.Звонак);
- 5) На нейкую хвіліну хмары на небасхіле разарваліся, і з іх цікаўна глянула сонца (І.Мележ).

13. Адзначце сказы са значэннем паслядоўнасці:

- 1) Заміраюць далі ў апошніх блясках сонца, і мерна, паволі сціхае вясковы дзённы гул (П.Пестрак);
- 2) Мінула дзён колькі, і душэўны боль Міхасёў пачаў патроху сціхаць (А.Якімовіч);
- 3) Праімчаліся дні-санцавеі, і гаі адцвілі, адзвінелі... (П.Трус);

- 4) Дождж прайшоў, і на траве, на лісці зіхацяць, гараць брыльянты-росы (Н.Гілевіч);
- 5) Хусцінка спаўзла на шыю, і вецер варушыў агністыя валасы (М.Лынькоў).

14. Адзначце складаназлучаныя сказы з умоўна-выніковымі адносінамі:

- 1) Здрыгануліся нетры ад гулу, і хіснулася лісце ўгары (Якуб Колас);
- 2) Юнакам было трохі халаднавата, і яны шчыльней заціскаліся пад мядзведжую запону (У.Караткевіч);
- 3) А ты лепш турботай людской захварэй, душой дакраніся да гора – і стануць жывымі твой ямб і харэй (П.Панчанка);
- 4) Сярэдзіна кастрычніка – і такі мароз (І.Шамякін);
- 5) Паслухаеш песню – і нібы рукою тугу-смуток здыме цяпло яе слоў (П.Прыходзька).

15. Адзначце сказы з супраціўнымі адносінамі:

- 1) Палац, як вежа, пад гарою ў люстэрка возера глядзеў, а бор сасновы над вадою напеў таемны свой шумеў (М.Машара);
- 2) Лёгкае пярэ, а на страху не закінеш (Прыказка);
- 3) На ўсходзе заружавелася неба, але сонца яшчэ не было (Я.Сіпакоў);
- 4) Насця звычайна выходзіла на спатканне яму, цяпер жа яе тут не відаць было (Якуб Колас);
- 5) Там вясной шумелі травы, а ў кастрычніку – лісты... (П.Глебкі).

16. Адзначце сказ, у якім абазначаецца чаргаванне з'яў і падзей:

- 1) Ніхто не ішоў адчыняць. Або не пачулі стуку, або не было дома (Якуб Колас);
- 2) У карых вачах чалавека свяцілася не то хітрынка, не то прарывалася лёгкая ўсмешка (М.Лынькоў);
- 3) Ці то стогне бура, ці віхор гуляе (Янка Купала);
- 4) То чырвоная пляма раптам выплывала з цемені, то нешта падобнае на вясёлку пачынала трымцець і пералівацца ў небе (М.Лупсякоў);
- 5) Або ён не ведае аб арышце Панаса, або штось тоіцца ў яго на думках (Якуб Колас).

17. Адзначце злучнікі, пры дапамозе якіх у складаназлучаных сказах выражаецца значэнне ўзаемавыключэння:

1) і – і;	4) ці;
2) то – то;	5) або – або.
3) ці то – ці то;	

18. Адзначце складаназлучаныя сказы з далучальнымі адносінамі:

- 1) Пачалося лета, а з ім і работы навалілася (Якуб Колас);

- 2) У гэтым позірку яна прачытала знаёмую ўпэўненасць, і гэта ўпэўненасць перадалася ёй (І.Шамякін);
- 3) У Андрэя вопыту не больш, прытым і характарам ён мяккаваты (М.Машара);
- 4) Людзі замітусіліся, але ў гэтай мітусні ўжо быў пачатак парадку (М.Лынькоў);
- 5) Паэт пайшоў, ды засталася слова (С.Законнікаў).

19. Адзначце складаназлучаныя сказы, у склад якіх уваходзіць тры і больш прэдыкатывых частак, паміж якімі выражаюцца розныя семантыка-сінтаксічныя адносіны:

- 1) Ветрык хадзіў яшчэ ранішні, свежы, але чуўся ўжо і подых недалёкай гарачыні (І.Мележ);
- 2) Стылі ногі і рукі, а са стрэх капала, і снег пад палазамі рыпеў мокра, паныла (І.Мележ);
- 3) Міхал ідзе ў свае абходы, а холад зімняе пагоды яго рухавіць і малодзіць, і колькі тут разоў ён ходзіць!. (Якуб Колас);
- 4) Шумяць бары, і шэпчуць травы, і гнуцца ў полі каласы (А.Пысін);
- 5) Пасвятлелі ад ярка-срэбнага месяца вуліцы, і рып ад хады чуўся ў крохкай цішы далёка-далёка (Г.Марчук).

20. Адзначце сказы з пунктуацыйнай памылкай:

- 1) Антону надакучыла таптацца на мокрым снезе ў варотах і ён адышоўся далей, знайшоў камень, падкаціў яго бліжэй да выхаду і, сеўшы, прысланіўся да шула (В.Быкаў);
- 2) У досвітку маўклівым крычалі гусі празарліва ды качкі з шумам праяталі (Якуб Колас);
- 3) Гукну ў прастор – і грозна адзавецца шалёны гром праз хіжыя вякі (Я.Янішчыц);
- 4) Пачалі зябнуць яго [Хведара] мокрыя ногі, ды самому стала халаднавата (В.Быкаў);
- 5) Цяпер па-іншаму мне сонца свеціць і ў сэрцы радасны гучыць напеў (М.Ваданосаў).

**СКЛАДАНАЗАЛЕЖНЫЯ СКАЗЫ.
СКЛАДАНАЗАЛЕЖНЫЯ СКАЗЫ З НЕКАЛЬКІМІ ДАДАНЫМІ
ЧАСТКАМІ**

Варыянт 1

1. Адзначце прыкметы складаназалежных сказаў:

- 1) залежнасць адной прэдыкатыўнай часткі ад другой;
- 2) адносная раўнапраўнасць прэдыкатыўных частак;
- 3) наяўнасць падпарадкавальных злучнікаў ці злучальных слоў;
- 4) размяшчэнне злучнікаў і злучальных слоў у складзе даданай часткі;
- 5) наяўнасць суадносных (указальных) слоў у галоўнай частцы як спецыфічных сродкаў сувязі частак.

2. Адзначце сказы, у якіх даданая частка паясняе ў галоўнай адно слова ці словазлучэнне:

- 1) Калі праехалі мост цераз Сож, ужо добра развіднела (В.Карамзаў);
- 2) Падбіраю і збіраю ў сваім радзімым краі па зярнятку тыя словы, што кладуцца ў асновы не старых, а песень новых (Я.Пушча);
- 3) Праца становіцца вялікім выхавацелем, калі яна арганічна ўваходзіць у духоўнае жыццё дзіцяці (В.Вітка);
- 4) Побач з даўганогімі сухавейкамі, якія нядаўна распусціліся ля дарог, адцвітаў залацісты расходнік (І.Чыгрынаў);
- 5) З-за лініі небасхілу паказаўся чырвоны краёк сонца, які адразу на вачах ўсё ярчэў і ярчэў (Я.Сіпакоў).

3. Адзначце складаназалежныя сказы, у якіх галоўная частка абавязкова патрабуе наяўнасці даданай часткі:

- 1) Праўда ў тым, каб аб'яднацца і без бою выйграць бой (Ю.Свірка);
- 2) Я чую, як пасля хады пачынаюць ныць мае ногі (Я.Скрыган);
- 3) Як клікнулі, так і абазваўся (Прыказка);
- 4) Калі па лесе праходзілі лагодныя павевы ветру, то галінкі і лісце на дрэвах лёгенька пакалыхваліся (Якуб Колас);
- 5) Усё зацвіло, загаманіла, бы жыватворчая тут сіла ад сну прыроду абудзіла (Якуб Колас).

4. Адзначце словы, якія, звязваючы прэдыкатыўныя часткі складаназалежных сказаў, выступаюць толькі як злучнікі:

- 1) каб;
- 2) бо;

- 3) пакуль;
- 4) хоць;

5) што.

5. Адзначце сказы, у якіх даданыя часткі звязваюцца з галоўнай прыдапамозе злучальных слоў:

- 1) Дрыгавічы былі адным з тых плямёнаў, што адыгралі вырашальную ролю ва ўтварэнні беларускага народа (М.Ермаловіч);
- 2) Густынскі летапіс, гаворачы пра дрыгавічоў, зазначаў, што яны рассяліліся паміж Прыпяццю, Дняпром і Дзвіною (М.Ермаловіч);
- 3) Вы чулі, як вуркочуць лясныя галубы? (П.Панчанка);
- 4) Калі вернецца з поля маці, дзяўчынка не ведала (Кузьма Чорны);
- 5) Калі сонца паднялося вышэй, на зямлю зноў сышла гарачыня (І.Мележ).

6. Адзначце сінтаксічную ролю злучальнага слова ў сказе:

Ад светлай музыкі снягоў, якой так навокал замнога, расце, расце мая любоў да свету нашага зямнога (А.Грачанікаў).

- 1) дзейнік;
- 2) выказнік;
- 3) дапаўненне;
- 4) азначэнне;
- 5) акалічнасць.

7. Адзначце правільнае.

У адрозненне ад злучнікаў злучальныя словы...

- 1) не з'яўляюцца членамі сказа;
- 2) заўсёды выконваюць ролю пэўных членаў сказа;
- 3) маюць лагічны націск;
- 4) іх нельга апусціць;
- 5) часам можна замяніць іншымі займеннікамі.

8. Адзначце правільнае.

У лінгвістычнай літаратуры існуюць наступныя класіфікацыі складаназалежных сказаў...

- 1) функцыянальна-семантычная (ці функцыянальная, логіка-семантычная)
- 2) семантычная;
- 3) фармальна-граматычная (ці фармальная);
- 4) структурна-семантычная;
- 5) граматычная.

9. Адзначце складаназалежныя сказы з даданымі дзейнікавымі часткамі:

- 1) Ажно любя было глядзець, як ён гнаў баразну новенькім сінім плугам (В.Быкаў);
- 2) Хто не спытаў хоць раз трывогі, жыццю не ведае цаны (А.Звонак);
- 3) Хто думаць мог, што гора наваліцца раптоўна (Ю.Свірка);

- 4) Навязваць жа людзям сваю волю, вымагаць ад іх, каб яны рабілі іменна так, а не іначай, мы не маем права (Якуб Колас);
- 5) Малому сніцца, што ляціць, узняўшы рукі, нібы крылы (Ю.Свірка).

10. Адзначце сказы, у якіх даданая частка выконвае ролю дапаўнення да выказніка галоўнай часткі:

- 1) Міколку здалася, што ў яліну стукнуў пярун (М.Лынькоў);
- 2) Я сню, што змораны хадю і не знаходжу шлях дадому (Ю.Свірка);
- 3) Мы часам забываем пра тое, што было ўчора (А.Варановіч);
- 4) Сяргей зразумеў, што гэта была туга па вёсцы (М.Стральцоў);
- 5) Якою меркаю шчасце мераць, я з імі раіўся даўно (Я.Пушча).

11. Адзначце сказы, у якіх няправільна вызначаны тып даданай часткі:

- 1) Паміраюць байцы і паэты, што ўслаўлялі свае заветы і ахвярным жыццём, і радком (А.Пысін) – даданая азначальная;
- 2) Мора такое, як быццам яго хто ўгнавіў (М.Лужанін) – даданая азначальная;
- 3) Сягоння я ізноў такі, якім адсюль пайшоў (М.Хведаровіч) – даданая выказнікая;
- 4) Яму хораша думалася пра сваю вёску, дзе ўсё роднае, з дзяцінства знаёмае (М.Стральцоў) – даданая азначальная;
- 5) Якая птушка, такі і галасок (Прыказка) – даданая азначальная.

12. Адзначце сказы з даданымі часткамі часу, у якіх выражаюцца адносіны адначасовасці:

- 1) Калі маркотных дум асцё пранізвала настрой міжволі, не наракаў я на жыццё, не праклінаў яго ніколі (А.Грачанікаў);
- 2) Як мінулі вёрстаў пяць, стала сонца прыпякаць (Н.Гілевіч);
- 3) Ён і сам пілаваў тут на хату, як будаваўся пасля вайны на сваім толькі што прыдбаным надзеле (В.Быкаў);
- 4) Калі паднялося сонца, вялікая цішыня запанавала на зямлі (Кузьма Чорны);
- 5) Раней, пакуль яшчэ дарога не зарасла кустамі, я напямкі праз вёску Хаты хадзіў на аўтобусны прыпынак (Я.Сіпакоў).

13. Адзначце складаныя сказы, якія адносяцца да сказаў з узаемным падпарадкаваннем:

- 1) Не чакай, пакуль разгоніць хмары моцны буры вецер! (К.Буйло);
- 2) Не прайшло і паўгадзіны, як агонь шугаў чырвонымі языкамі, прагна злізваючы, з'ядаючы вакол сябе снег (Б.Сачанка);
- 3) Калі патрыярхальны чалавек пачынаў майстраваць свае борці ці пасеку, то дараваў ці прыносіў у ахвяру вадзяніку самы лепшы рой (А.Ненадавец);
- 4) Рана, рана маці ўстала, ледзь успыхнулі зарніцы (П.Броўка);
- 5) Не паспеў Тапурыя азірнуцца, як яго схапіў у абдымкі Вано (Э.Самуйлёнак).

14. Адзначце складаныя сказы, у якіх даданая частка паказвае на месца дзеяння ці накірунак і паясненне галоўную частку ў цэлым:

- 1) Я іду, куды мне кажуць (Якуб Колас);
- 2) Ён варушыўся, клапаціўся і памагаў усюды, дзе толькі цяжэй было (Кузьма Чорны);
- 3) Дзе дыміліся балоты, налівае хлеб пшанічны сокам спелай пазалоты (А.Александровіч);
- 4) Колька адвёў вочы ад вёскі, скіраваў позірк туды, дзе стаялі аціхлыя маладыя хвойнікі (В.Казько);
- 5) Лявей, дзе, выбягаючы з лесу, Шчара робіць крутое калена, ... відаць былі яшчэ дрэвы (А.Кудравец).

15. Адзначце сказы, у якіх правільна вызначаны тып даданай часткі:

- 1) Сэрцу радасна і балесна ад таго, як прыходзіш зноў ты, мая беларуская песня, да сваіх і чужых сыноў (Г.Бураўкін) – даданая прычыны;
- 2) На свеце добра жыць, калі дабро тварыць (А.Грачанікаў) – даданая ўмовы;
- 3) Толькі для таго, каб убачыць яго [сына], трэба жыць (І.Шамякін) – даданая прычыны;
- 4) Бабка была спагадлівая да чужога гора, таму што сама перажыла шмат пакут і нягод (Я.Пушча) – даданая прычыны;
- 5) А маці ноч бяссонную малілася, каб Бог ад бед, ад гора чорнага ёй сына пабярог (П.Панчанка) – даданая мэты.

16. Адзначце сказы, у якіх даданыя ўступальныя маюць абагульняльны характар з адценнем узмацнення:

- 1) Людзі даўно стаміліся, хоць, безумоўна, кожную чарговую ноч стараліся як мага лепей адпачыць, ладзячы начлег на беразе, выстаўляючы ахоўныя пасты (А.Марціновіч);
- 2) Нягледзячы на тое, што была позняя ноч, людзі яшчэ не спалі (Якуб Колас);
- 3) Саміх баброў, праўда, цяжка падпільнаваць, хоць ты ад рання да позняга вечара цікуй за імі (Т.Хадкевіч);
- 4) А страціць годнасць – невыносна, які б ні быў там дабрадзеі (П.Панчанка);
- 5) Хай бывае цяжка часам, не здаюцца нашы сэрцы (П.Броўка).

17. Адзначце правільнае.

Падпарадкавальны злучнік *так што* звязвае з галоўнай часткай даданую...

1) прычыны;	4) мэты;
2) умовы;	5) меры і ступені.
3) выніку;	

18. Адзначце дадатковыя адценні, якія могуць мець даданыя часткі спосабу дзеяння:

1) выніку;	4) мэты;
2) параўнання;	5) уступкі.
3) пажадання;	

19. Адзначце складаназалежныя сказы, якія маюць даданую меры і ступені:

- 1) І сонца свеціць так, нібы на гэтым белым свеце ўсё спакойна і нават радасна (Янка Брыль);
- 2) Гаворыць дядзька, сам смяецца, аж лыжка з клёцкамі трасецца (Якуб Колас);
- 3) Там і сапраўды можна было праваліцца так глыбока, што ніхто не змог бы дастаць (В.Быкаў);
- 4) Нарэшце забраліся ў такую непраходную гушчэчу, што давялося злезці з коней і весці іх на повадзе (Л.Дайнека) ;
- 5) Столькі радасці было ў голасе дзяўчыны, што Васілю зрабілася трохі ніякавата (Л.Дайнека).

20. Адзначце складаназалежныя сказы, у якіх даданая частка паясняе галоўную шляхам параўнання:

- 1) Стаяла яблыня ля вёскі, як падарожнік між дарог (П.Панчанка);
- 2) І чым на свет глядзець прасцей і шырай, тым болей вабнасці ў ім (А.Звонак);
- 3) Як смяюцца толькі дзеці, усміхнуўся тут Сымон (Якуб Колас);
- 4) Грыміць авацыя ў зале – нібы прыбой магутны б'е (Н.Гілевіч);
- 5) І чым больш ён [Серж] плакаў, тым больш яму рабілася шкада самога сябе (Кузьма Чорны).

21. Адзначце сказы, у якіх слова як з'яўляецца сродкам сувязі даданай часткі з галоўнай:

- 1) Жыццё маё, ты – як цягнік бясконцы... (П.Панчанка);
- 2) Ніколі ў лесе не было такой дружнай, бурнай, як усплёск полымя, яркасці фарб, такой кідкай красы (І.Мележ);
- 3) Хмарка, як быццам гуляючы ў хованкі, ціхенька падсунецца з-за небасхілу (Янка Брыль);
- 4) І ён напоўніцу хапіў гарадскога, абмытага палівальнымі машынамі паветра, нібы адкусіў яго, як у дзяцінстве кусаў крута пасыпаны соллю акраец свежага жытняга хлеба (В.Казько);
- 5) Ён маўчаў як вады ў рот набраўшы (З.Бядуля).

22. Адзначце правільнае.

Складаназалежныя сказы з даданымі далучальнымі часткамі вылучаюцца сярод іншых тыпаў складаназалежных сказаў тым, што...

- 1) галоўная частка аформлена так, што не патрабуе абавязковага паяснення з боку даданай;
- 2) даданая частка адносіцца да ўсёй галоўнай;
- 3) адносіны паміж галоўнай і даданай часткамі нагадваюць адносіны паміж часткамі складаназлучанага сказа, у якім выражаюцца далучальныя адносіны;
- 4) для сувязі галоўнай і даданай частак звычайна ўжываецца злучальнае слова *што* (у розных формах);
- 5) парадак размяшчэння частак адносна свабодны.

23. Адзначце складаназалежныя сказы з даданай далучальнай часткай:

- 1) К гэтаму часу Новагародская зямля дасягнула высокага сацыяльна-эканамічнага развіцця, чаму садзейнічаў шэраг прычын (М.Ермаловіч);
- 2) Разумею цяпер, чаму з выраю жураўлі на Палессе ляцяць (А.Ставер);
- 3) Дзядзька Раман чакаў, што скажа настаўнік (Якуб Колас);
- 4) У 1021 г. Брачыслаў быў, відаць, выгнаны з Кіева ў Полацк, што і прывяло да новага канфлікту паміж Полацкам і Кіевам (М.Ермаловіч);
- 5) Яны апынуліся ў невялікім гарадку, дзе і былі мабілізаваны ў армію (М.Лынькоў).

24. Адзначце колькасць дадanych частак у сказе:

Няхай блішчаць ад поту твары, хай плечы муляе рукзак, шчаслівы той, хто змалку марыў, што жыць патрэбна толькі так, каб быць заўсёды ў дарозе, прайсці, дзе следу не было, каб у надзённай нашай прозе знайсці паэзіі святло (С.Грахоўскі).

1) 3;	4) 6;
2) 4;	5) 7.
3) 5;	

25. Дапоўніце адказ:

Складаныя сказы, у якіх галоўная частка з'яўляецца галоўнай толькі для адной з дадanych, а кожная наступная даданая залежыць ад папярэдняй і паясняе яе, адносяць да складаназалежных сказаў з...

- 1) сузалежным падпарадкаваннем частак;
- 2) сузалежным аднародным падпарадкаваннем;
- 3) сузалежным неаднародным падпарадкаваннем;
- 4) паслядоўным падпарадкаваннем частак;
- 5) сузалежным і аднародным (або змешаным) падпарадкаваннем.

26. Адзначце правільнае.

У складаназалежных сказах з сузалежным аднародным падпарадкаваннем даданыя часткі...

- 1) паясняюць у галоўнай адзін член сказа (у тым ліку аднародныя члены сказа) або ўвесь састаў у цэлым і з'яўляюцца даданымі часткамі аднаго тыпу;
- 2) паясняюць розныя члены сказа ў галоўнай частцы;
- 3) звязваюцца з галоўнай, як правіла, аднолькавымі злучнікамі/злучальнымі словамі;
- 4) могуць быць звязаны паміж сабой злучальнай сувяззю (паміж імі можа быць злучальны злучнік);
- 5) могуць быць даданымі часткамі розных тыпаў і адказваць на розныя пытанні.

27. Адзначце складаназалежныя сказы з сузалежнымі аднароднымі часткамі:

- 1) На беразе тым, што заўсёды мне сніцца, куды з ціхім жалем гляджу праз гады, я сеў на замшэлы валун ля крыніцы, паўнюткай, як вока, жывое вады (С.Законнікаў);
- 2) Мінск – горад, які ўвайшоў у асацыяцыю дзесяці самых пацярпеўшых гарадоў свету пад час другой сусветнай вайны, горад, дзе мала што захавалася (“ЛіМ”);
- 3) Праходзячы дарожкай пад бэзамі, на верхавінках якіх яшчэ заставаліся плодзікі, падобныя на карычневыя птушыныя дзюбы, ён паспеў заўважыць, што на новай прыбудаванай верандзе сядзяць тры чалавекі (У.Караткевіч);
- 4) Была толькі радасць і турбота, якая мяшалася з гэтай радасцю і з якой невядома што было рабіць (І.Мележ);
- 5) Красу, што продкі з любасцю стваралі, чужынцы з лютасцю агнём сціралі, каб не ўцалелі нават і сляды (Н.Гілевіч).

28. Адзначце схему, якая адпавядае сказу:

За грандыёзнымі падзеямі, якія гісторыя ўвекавечыла для нашчадкаў, прыціхла, а часам і прапала з ўвагі тое, што было немаштабным, абыдзённым, што хвалявала аднаго чалавека (І.Мележ).

1) [], (якія), (што), (што).	4) [, (якія)], (што), (што).
2) [, (якія)], (што), (што).	5) [, (якія)], (што), (што).
3) [, (якія)], (што), (што).	

29. Адзначце сказы з сузалежным і паслядоўным (са змешаным) падпарадкаваннем частак:

- 1) Калі яго [Андрэя] другі раз вярнулі ў інтэрнат, ён даведаўся, што яго бацькі жывыя, што іх таксама перакінулі праз фронт, што яны жывуць у Орску (У.Караткевіч);
- 2) Яшчэ пры немцах, калі ў самым пачатку акупацыі дайшлі чуткі, што фашысты будуць расстрэльваць усіх дзяцей, якіх дагэтуль не перахрысцілі бацькі, мама запрагла каня і завезла мяне, нехрысця, у Новыя Вербы, дзе была царква (Я.Сіпакоў);

- 3) У поўдзень, калі ўсё ў полі млее ад няшчаднага палу сонца, сяло ажывае, каб праз гадзіну-паўтары зноў замерці ў дрымотным чаканні да самага вячэрняга прыцемку (І.Мележ);
- 4) Бывае так, што лес маўчыць, ніводзін ліст не шалахнецца (А.Астрэйка);
- 5) Здаецца, што ніколі яшчэ Наталля Пятроўна не адчувала такой радасці, такога шчасця ад таго, што не пусціла гора ў людскую хату, што перамагла бязлітасную і страшную сілу – смерць (І.Шамякін).

30. Адзначце сказы з пунктуацыйнай памылкай:

- 1) Я люблю часіну навальніцы, калі б'е пярун па ўсіх ладах і злуюцца ў хмарах бліскавіцы (П.Панчанка);
- 2) Там, дзе раней ляжалі хмызнякі, або жаўцеў голы пясок, раслі стройнымі радамі маладыя сасонкі (А.Чарнышэвіч);
- 3) Мы гаварылі, бо ўжо нам можна было гаварыць аб усім, і маўчалі, бо добра было і маўчаць, і спыняліся часта, бо нас тут, на ціхім аснежаным лузе, не бачыў ніхто (Янка Брыль);
- 4) Нават здаралася, што калі канчалася паліва, яна мабілізоўвала персанал бальніцы, ішла разам з усімі ў лес і на самацяжках прывозіла дровы (І.Шамякін);
- 5) Што думаў бацька – не ведаю (Янка Брыль).

**СКЛАДАНАЗАЛЕЖНЫЯ СКАЗЫ
СКЛАДАНАЗАЛЕЖНЫЯ СКАЗЫ З НЕКАЛЬКІМІ ДАДАНЫМІ
ЧАСТКАМІ**

Варыянт 2

1. Адзначце прыкметы складаназалежных сказаў:

- 1) сінтаксічная нераўнапраўнасць прэдыкатыўных частак;
- 2) наяўнасць сродкаў сувязі, якія паказваюць на залежнасць адной прэдыкатыўнай часткі ад другой;
- 3) наяўнасць злучальных злучнікаў як сродку сувязі частак;
- 4) абумоўленасць структуры даданай часткі асаблівасцямі структуры галоўнай часткі;
- 5) размяшчэнне злучнікаў і злучальных слоў у складзе даданай часткі.

2. Адзначце сказы, у якіх даданая частка паясняе галоўную частку ў цэлым:

- 1) Самая знаёмая была Апейку тая дарога, што бегла з мястэчка ўніз паўз Прыпяць (І.Мележ);
- 2) Мяціна, дзе гулялі хлопчык з матыльком, знаходзілася на невысокай травяністай выспе (Л.Дайнека);
- 3) Зоська ўжо разы тры азірнулася, хаця ні ззаду і нідзе паблізу быццам не было нікога (В.Быкаў);
- 4) Калі зусім схавалася сонца, у розных канцах вёскі ўспыхнулі ланцужкі агнёў (І.Навуменка);
- 5) Вось сонца не відаць, бо за хмары легла спаць (М.Хведаровіч).

3. Адзначце складаназалежныя сказы, у якіх галоўная частка абавязкова патрабуе наяўнасці даданай часткі:

- 1) І было відаць праз акенца, як шарэла на дварэ (Кузьма Чорны);
- 2) Якая птушка, такая і песня (Прыказка);
- 3) Нават калі скінуць гадоў пятнаццаць з плячэй дзеда Талаша, то і тады ён быў ужо немалады... (Якуб Колас);
- 4) Прачынаючыся, людзі ведалі, што будзе ўдзень (І.Мележ);
- 5) Пайду за вёску на гару, дзе вецер на жалейцы свішча (Максім Танк).

4. Адзначце словы, якія, звязваючы прэдыкатыўныя часткі складаназалежных сказаў, выступаюць толькі як злучальныя словы:

- 1) дзе;
- 2) куды;
- 3) чый;

4) чаму;

5) як.

5. Адзначце сказы, у якіх даданыя часткі звязваюцца з галоўнай пры дапамозе падпарадкавальнага злучніка:

- 1) Над галавой, дзе ўчора вісела пахмурная зімовая смуга, цяпер глядзелася чыста празрыстая сінь (І.Грамовіч);
- 2) Усе мы ўсвядомілі, пачалі выразна разумець, што і мінуўшчына, нават надзвычай далёкая, застаецца заўжды важная і актуальная для нашага часу (Ю.Лабынцаў);
- 3) Усё ж Алесь адчуў, як нешта сціснула грудзі і сэрца (П.Броўка);
- 4) Калі пачалася вайна, Аляксей Лагуновіч быў камандзірам гарматы (І.Мележ);
- 5) Іван Мележ шчыра расказваў, як ён працаваў над раманам “Людзі на балоце” (М.Аўрамчык).

6. Адзначце сінтаксічную ролю злучальнага слова:

За ельнікам – лугавіна, якую перасякае насып-дарога (І.Навуменка).

1) дзейнік;	4) азначэнне;
2) выказнік;	5) акалічнасць.
3) дапаўненне;	

7. Адзначце правільнае.

У адрозненне ад злучальных слоў злучнікі...

1) не маюць лагічнага націску;	4) часам можна замяніць іншымі злучнікамі;
2) часта можна апусціць;	5) нельга апусціць.
3) не з’яўляюцца членамі сказа;	

8. Адзначце правільнае.

У лінгвістычнай літаратуры існуюць наступныя класіфікацыі складаназалежных сказаў...

- 1) функцыянальна-семантычная (ці функцыянальная, логіка-семантычная);
- 2) структурна-семантычная;
- 3) структурная;
- 4) фармальна-граматычная (ці фармальная);
- 5) лексічная.

9. Адзначце складаназалежныя сказы з даданымі дапаўняльнымі часткамі:

- 1) Было добра чуваць, як размерана і мякка шорхаюць крокі вартавога (А.Савіцкі);
- 2) Я сню, што змораны хадой і не знаходжу шлях дадому... (Ю.Свірка);
- 3) Хто не бачыў лесу ў марозную месячную ноч, той наогул не ведае хараства зімовай прыроды (А.Чарнышэвіч);
- 4) Добра, што не цішынёю, а шумам лістоў дрэвы цяністыя сёння мяне разбудзілі (Максім Танк);

5) А я ўсё гляджу, як трапеча далёка агонь непагасны (П.Панчанка).

10. Адзначце складаныя сказы, у якіх даданая частка кампенсуе дзейнік, якога няма ў галоўнай частцы:

- 1) Алеся здзівілася, як хутка ўсё змянілася вакол (П.Броўка);
- 2) І тады вось сталася тое, што надоўга, а можа і назаўсёды засталася ў памяці ўсіх (П.Пестрак);
- 3) Дзядзьку было вядома, дзе прападае Юрка (Я.Маўр);
- 4) Чуваць было, як асыпаліся з бяроз і асін дажджавыя кроплі (М.Стральцоў);
- 5) Усе, хто быў у зале, паўставалі (Якуб Колас).

11. Адзначце сказы, у якіх няправільна вызначаны тып даданай часткі:

- 1) Хмары, якія дзень і ноч цягнуліся над раўнінамі і ярамі, паступова з'ядалі снягі (У.Караткевіч) – даданая азначальная;
- 2) Які ў ядзе, такі ў хадзе (Прыказка) – даданая азначальная;
- 3) Такого спеву сугалосся, што тут над рэчкаю панёсся, ніхто не зложыць, не зайграе (Якуб Колас) – даданая азначальная;
- 4) Выгляд яго быў такі, што быццам ён заўсёды працаваў тут (П.Броўка) – даданая азначальная;
- 5) Не такі ён чалавек, каб не сказаць праўды (І.Грамовіч) – даданая выказнікаявая.

12. Адзначце сказы з даданымі часткамі часу, у якіх дзеянне галоўнай часткі папярэднічае дзеянню даданай ці адбываецца за ім (выражаюцца адносіны розначасовасці):

- 1) Перад тым як засяваць гароды, у нашай вёсцы заўсёды паляць трэскі, шумавінне (Б.Сачанка);
- 2) Калі ўзыходзіць сонца, тады пая ўсход (А.Александровіч);
- 3) Сёлета, як толькі рака ўвайшла ў берагі, мужчыны ўзяліся за работу (Л.Левановіч);
- 4) Калі я пачуў гэтую песню першы раз, мне было шэсць гадоў (Янка Брыль);
- 5) Разышліся, як світаннем слаўся ў зараслях туман (А.Александровіч).

13. Адзначце складаныя сказы, якія адносяцца да сказаў з узаемным падпарадкаваннем:

- 1) Пачакаўшы, пакуль праедзе апошні вагон, Васкевіч ямчэй уладкаваў на плячы вузкі рэмень сумкі (А.Федарэнка);
- 2) Чуць толькі сцімнела, пачалі збірацца палешукі (Якуб Колас);
- 3) Не прайшло і паўгадзіны, як хмары закрылі ўсё неба (І.Мележ);
- 4) Ледзь машыны сталі, натоўп падступіў яшчэ бліжэй (І.Мележ);
- 5) Не паспелі яны аддыхацца, прагнаць трохі стому, як здаля на дарозе з горада з'явілася машына (В.Быкаў).

14. Адзначце складаныя сказы, у якіх даданая частка месца ўдакладняе ці раскрывае змест акалічнасці месца галоўнай часткі:

- 1) І скрозь, куды ў хату ні зайдзі, дыхне ад печы дух гарача-кменны (Г.Пашкоў);
- 2) Дзе пройдуць ногі маладосці, дыхне і мёртвая зямля (А.Звонак);
- 3) Мяне ж дарога смутным часам водзіць туды, дзе леглі прадзеда мае (В.Зуёнак);
- 4) Салдаты і афіцэры пачалі бязладна разбягацца, куды прыйдзеца (І.Мележ);
- 5) Мы ішлі, дакуль была дарога (М.Чарот).

15. Адзначце сказы, у якіх правільна вызначаны тып даданай часткі:

- 1) Птушкі, мусіць, такім чынам развіталіся з роднай зямлёй, з мілым і любым Палессем, бо наперадзе іх чакаў далёкі і нялёгкі шлях (В.Гардзей) – даданая прычыны;
- 2) Чалавек нараджаецца для таго, каб плакаць і радавацца, кахаць і ненавідзець, а потым памерці, забраўшы з сабою ў нябыт цяжар перанесеных пакут і радасцей (У.Рубанаў) – даданая мэты;
- 3) Скажам, аб вадзе гамонкі не было спрадвек, бо хапала нам заўсёды і азёр і рэк (А.Астрэйка) – даданая мэты;
- 4) Ты не шкадуй нічога людзям, калі што людзям на карысць (П.Броўка) – даданая ўмовы;
- 5) З акна машыны я любаваўся спелай жніўнянскай радасцю родных мясцін, потым спыніўся на ўзгорку і выйшаў, каб нават ціха не ехаць, а пастаяць (Янка Брыль) – даданая мэты.

16. Адзначце сказы, у якіх даданыя ўступальныя маюць абагульняльны характар з адценнем узмацнення:

- 1) Ужо добра развіднела, хаця сонца з-за хмар яшчэ не паказалася (В.Быкаў);
- 2) Нягледзячы на тое, што ўжо мінуў першы месяц зімы, здавалася, нібыта на дварэ стаіць самая цёмная, глыбокая восень (Я.Сіпакоў);
- 3) Юрка хлопчык ужо вялікі, хай сабе замала год... (Янка Купала);
- 4) Як ні ўглядаўся Гардзей удалячынь, на дарозе нікога не было відаць (А.Стаховіч);
- 5) Хоць верагоднасць абрабавання Усяславам Наўгародскай Сафіі цалкам магчымая, аднак яно можа быць і пастаўлена пад сумненне (М.Ермаловіч).

17. Адзначце правільнае.

Падпарадкавальныя злучнікі *як, як бы, як быццам, быццам, нібы* звязваюць з галоўнай часткай даданыя...

1) меры і ступені;	4) параўнальныя;
2) мэты;	5) супастаўляльныя.
3) выніку;	

18. Адзначце дадатковыя адценні, якія могуць мець даданыя часткі меры і ступені:

1) выніку;	4) азначальнае;
2) спосабу дзеяння;	5) супастаўлення.
3) мэты;	

19. Адзначце, якія складаназалежныя сказы маюць даданую спосабу дзеяння:

- 1) Гэтак уладкавана жыццё, што жывое цягнецца да жывога (А.Жук);
- 2) Заіка Васіль усміхаецца так, нібы заўсёды просіць прабачэння (Янка Брыль);
- 3) Свішчуць птушкі над балотамі, аж гамоніць лес і гай (Якуб Колас);
- 4) Дужэйце і расціце [дрэвы] так, каб кроны танулі ў небе (Максім Танк);
- 5) Людзі верылі і не верылі, але слухалі так, што забывалі і пра стому, і пра камароў, і пра ноч (І.Мележ).

20. Адзначце складаназалежныя сказы, у якіх змест частак супастаўляецца:

- 1) Няма на свеце справы больш пачэснай, як быць народу творцам і слугой (А.Звонак);
- 2) Чым далей падаваўся я ў лес, тым ўсё болей глушэла (Якуб Колас);
- 3) Нідзе так дзеці не смяюцца весела, як на маёй радзіме – Беларусі (Н.Гілевіч);
- 4) Лепш праўда спаліць, чым ліха пахваліць (Прыказка);
- 5) Як было людна ў хаце, так стала ціха (Янка Брыль).

21. Адзначце сказы, у якіх слова як з'яўляецца сродкам сувязі даданай часткі з галоўнай:

- 1) Над самым акенцам звісла голая вярбіна і глуха шумела, усё роўна як стагнала (Якуб Колас);
- 2) Прыгожы быў позірк ... вачэй адкрытых і чыстых, як само бясхмарнае неба, паўторанае ў крынічным люстры бяскрайняга возера (Янка Брыль);
- 3) Застаўшыся адзін, Лёнька залез у хмызняк і там нечакана наткнуўся на надзейнае, як яму здалася, сховішча (Ф.Шкірманкоў);
- 4) Іван Пятровіч, дастаўшы з кішэні цэлафанавы мяшэчак, пачаў нетаропка адбіраць самыя вялікія [шышкі], як гэта рабіў Слава (М.Парахневіч);
- 5) Там мы як у бога за пазухай прасядзім (Янка Брыль).

22. Адзначце правільнае.

Складаназалежныя сказы з даданымі далучальнымі часткамі вылучаюцца сярод іншых тыпаў складаназалежных сказаў тым, што...

- 1) даданая далучальная частка мае характар дадатковых звестак: заўвагі, паяснення, вываду, ацэнкі таго, пра што гаворыцца ў галоўнай;
- 2) галоўная частка характарызуецца завершанасцю і ў фармальных, і ў сэнсавых адносінах;
- 3) даданая частка адносіцца не да асобнага слова, а да ўсёй галоўнай;

- 4) ад галоўнай да даданай нельга паставіць пытання;
- 5) дадатковая частка размяшчаецца перад галоўнай.

23. Адзначце складаназалежныя сказы з даданай далучальнай часткай:

- 1) Літва і лотва былі блізкімі адно да другога плямёнамі, што падкрэсліваюць і іх назвы (М.Ермаловіч);
- 2) Лукаш зусім не разумее, чаго бабка снуе тут (Якуб Колас);
- 3) Аднаго разу прыязджаў сам граф верхам на кані, чаго ніколі не бывала (П.Пестрак);
- 4) Відаць, утаміўся за ўчарашні дзень і вечар, таму і заснуў так моцна (М.Лынькоў);
- 5) Я быў на стромкім перавале, куды і хмары не дайшлі (Максім Танк).

24. Адзначце колькасць даданых частак у сказе:

Калі з нешырокага шляху, раз'езджанага калясьмі, дзе, нягледзячы на восень, у мяккім, як мука, і цёплым, як ачахлы прысак, пыле тонуць босыя ногі, ступіш раптам на бойкую, вытаптаную, нібы ток, сцяжынку, адразу адчуеш, як холадна зрабілася падэшвам, і здзівішся, што верасень у свае доўгія, расяныя і золкія ночы паспеў ужо так выхаладзіць зямлю, што і ласкавае пакуль яшчэ сонца не спраўляецца награвіць нават вось гэтую вузкую сцяжынку за пакарацелы, скупавата адведзены яму перадзім'ем, дзень (Я.Сіпакоў).

- 1) 3;
- 2) 4;
- 3) 5;
- 4) 6;
- 5) 7.

25. Дапоўніце адказ:

Складаныя сказы, у якіх даданыя часткі залежаць ад адной агульнай для іх галоўнай часткі, адносяць да складаных сказаў з...

- 1) паслядоўным падпарадкаваннем частак;
- 2) сузалежным падпарадкаваннем частак;
- 3) сузалежным і паслядоўным (або змешаным) падпарадкаваннем;
- 4) рознымі відамі сувязі;
- 5) бяззлучнікавай сувяззю.

26. Адзначце правільнае.

У складаназалежных сказах з сузалежным неаднародным падпарадкаваннем даданыя часткі...

- 1) паясняюць у галоўнай розныя члены сказа або адзін член, але ў розных адносінах;
- 2) адносяцца да аднаго тыпу і адказваюць на аднолькавыя пытанні;
- 3) звязваюцца з галоўнай разнатыпнымі злучнікамі/злучальнымі словамі;

- 4) не могуць быць звязаны злучальнай сувяззю (паміж даданымі часткамі не можа быць злучальнага злучніка);
- 5) могуць быць звязаны паміж сабой злучальнай сувяззю (паміж імі можа быць злучальны злучнік).

27. Адзначце складаназалежныя сказы з сузалежнымі неаднароднымі часткамі:

- 1) Усю ноч плылі аж да пералескаў даўнія песні, якія запомніліся з самых дзіцячых гадоў і якія ніколі не забываюцца, па якіх неспадзявана прачынаецца балючая чалавечая туга (А.Жук);
- 2) Хто кнігу мудрасці чытае па зорах, травах і вадзе, той асалоду атрымае, якую не сустрэць нідзе (А.Грачанікаў);
- 3) Я змалку зведаў, як гамоняць рэкі, як ціха плачуць вербы над вадой (П.Прыходзька);
- 4) Засмужац вышэй нацягнуў каўнер шыняля і, калі расплюшчыў вочы, убачыў, што наперадзе між рэдкімі соснамі зашарэла. Гэта было поле (І.Мележ);
- 5) Вогнішча ён [Чубар] раскладваў далей ад таго месца, дзе правёў ноч, каб нельга было заўважыць з узлесься (І.Чыгрынаў).

28. Адзначце схему, якая адпавядае прыведзенаму сказу:

Дзякуй, маці, што мне падарыла ты любоў да зямлі маёй роднай, дзе ўсміхаецца сонца так міла, дзе бягуць хвалі рэк мнагаводных (Е.Лось).

1) [], (што), (дзе), (дзе).	4) [, (што)], (дзе), (дзе).
2) [], (што), (дзе), (дзе).	5) [, (што)], (дзе), (дзе).
3) [, (што)], (дзе), (дзе).	

29. Адзначце сказы з сузалежным і паслядоўным (са змешаным) падпарадкаваннем частак:

- 1) У той час, калі маці пазірала на сваю вучоную дачку і цешылася з яе, бо яна так выдзялялася з гэтай шумлівай чарады дзяўчатак, Сцёпка думаў, як тут лацвей і натуральней пабачыцца з Аленкаю (Якуб Колас);
- 2) Раптам убачыў, што па самотнай красцы канюшыны, якая, відаць, зацвітала ў другі раз, паспешліва паўзла пчала, нібыта круціла сваімі лапкамі гэты клубочак (Я.Сіпакоў);
- 3) І я зразумеў, што прырода адкрываецца чалавеку не проста так, а тады, калі ідзе ён да яе са сваёй думкай і сваёй меркай (Я.Сіпакоў);
- 4) Ён [Якуб Колас] глядзеў на ўсё вокам і селяніна, які бачыць у зямлі сродак існавання, які цэніць перш за ўсё тое, што спрыяе добраму ўраджая, дабрабыту людзей, іх шчасцю і радасці (М.Лынькоў);
- 5) Схаваўшыся ў лесе, яна [Ганна] адчула палёжку, якая з'яўлялася ў яе толькі тады, калі знікалі з вачэй Глушакі (І.Мележ).

30. Адзначце сказы з пунктуацыйнай памылкай:

- 1) Люблю твае, Нарач, затокі і тоні, як вецер густыя туманы развеіць ці снежная пена на хвалях зазвоніць (Максім Танк);
- 2) Мяне ўжо радуе і тое, што ночка стала ўбываць, і што ад мёртвага спакою пачне прырода ажываць (Якуб Колас);
- 3) Андрэй заняў месца каля акна і, як толькі выехалі з горада, пачаў углядацца ў некалі да драбніц знаёмую дарогу (С.Грахоўскі);
- 4) Яна думала, што каб Пеця быў недзе тут недалёка, у родным краі, і ваяваў сярод гэтага высокага жыта, у якім так лёгка схавацца, ці вунь у тым лесе, што відзён за Дняпром, на душы ўсё было б куды спакайней (І.Шамякін);
- 5) Куды ні гляну – гурбы маразоў, скупы праменьчык дзённага свяціла (Я.Янішчыц).

Тэст № 23

БЯЗЗЛУЧНІКАВЫЯ СКЛАДАНЫЯ СКАЗЫ. СКЛАДАНЫЯ СКАЗЫ З РОЗНЫМІ ВІДАМІ СУВЯЗІ

Варыянт 1

1. Адзначце правільнае.

Бяззлучнікавыя сказы вылучаюцца сярод іншых складаных сказаў...

- 1) спосабам сувязі іх частак;
- 2) інтанацыйным афармленнем;
- 3) сэнсавай і інтанацыйнай завершанасцю кожнай прэдыкатыўнай часткі;
- 4) недастаткова дыферэнцыраванымі сэнсавымі адносінамі паміж прэдыкатыўнымі часткамі;
- 5) адсутнасцю ўзаемасувязі паміж прэдыкатыўнымі часткамі.

2. Адзначце правільнае.

Бяззлучнікавыя складаныя сказы з аднатыпнымі часткамі...

- 1) маюць граматычна раўнапраўныя часткі;
- 2) набліжаюцца да складаназлучаных сказаў (магчымая падстаноўка злучальнага злучніка);
- 3) набліжаюцца да складаназалежных сказаў;
- 4) характарызуюцца паралелізмам будовы;
- 5) вызначаюцца разнастайнасцю інтанацыйнага афармлення.

3. Адзначце, якія адносіны могуць выражацца ў бяззлучнікавых складаных сказах з разнатыпнымі часткамі:

1) паслядоўнасці;	4) акалічнасныя;
2) аб'ектныя;	5) супастаўляльныя.
3) суб'ектныя;	

4. Адзначце, якія сказы з'яўляюцца бяззлучнікавымі складанымі сказамі:

- 1) Памалу рабілася цяплей, у лесе ўвогуле было зацішна (В.Быкаў);
- 2) Раней устанеш – болей зробіш (Прыказка);
- 3) На палубе шум галасоў, вясёлы смех, баяна звон (Максім Танк);
- 4) Балота, мокры лес, зноў балота (І.Мележ);
- 5) Вось толькі пытанне: як рана ён пойдзе ў дарогу? (Якуб Колас).

5. Адзначце бяззлучнікавыя складаныя сказы з аднатыпнымі часткамі:

- 1) Беларусь не загіне, будзе жыць Беларусь! (П.Панчанка);
- 2) Сціхне бура – ясна стане (А.Гурло);

3) Сонца схавалася за аграмадзінай гор, у даліну напоўз даволі прахалодны цень; усё навокал спахмурнела, хутка губляючы сваю нядаўнюю веснавую ўрачыстасць (В.Быкаў);

4) З-за шчыльнага плоту лесапільні патыхала паленым, даляталі па ветры горкія подыхі пажарышчаў (В.Быкаў);

5) І сэрца абнаўляецца надзеяй: яшчэ не ўсё адолеў зімні гнёт (В.Зуёнак).

6. Адзначце бяззлучнікавыя сказы, якія не маюць сінанімічных эквівалентаў сярод складаназлучаных ці складаназалежных сказаў:

1) Доўга не мог заснуць Міхась: клапатлівыя думкі змянялі адна адну (А.Пальчэўскі);

2) Аглянуўся – купіна (Якуб Колас);

3) Яшчэ раз прыслухаліся – ціха ў вагоне (М.Лынькоў);

4) У лесе нешта гарэла, угару выкіроўваўся сіза-чорны дым (М.Гамолка);

5) Спаць малога палажыла, неспакойны сын не спіць (П.Глебка).

7. Адзначце, якія адносіны выражаюцца паміж прэдыкатыўнымі часткамі ў прыведзеным сказе:

Поле моўчкі пазірала, лес – у задуменні (Якуб Колас).

1) адначасовасці;

4) супраціўныя;

2) паслядоўнасці;

5) параўнальна-супастаўляльныя.

3) уласна супастаўляльныя;

8. Адзначце бяззлучнікавыя складаныя сказы з супастаўляльна-супраціўнымі адносінамі:

1) Тады было тут хат пятнаццаць, цяпер тут стаяла каля паўсотні новых дамоў (Кузьма Чорны);

2) Зябнуць вербы на марозе, глуха лес гамоніць (Якуб Колас);

3) Жыць без брата – сумна, без суседа – нудна (Прыказка);

4) Яны агледзелі ўсе куткі – чалавека не было (К.Крапіва);

5) Змоўклі птушкі, з той часіны смутна стала навакол (Якуб Колас).

9. Адзначце, у якіх сказах паміж прэдыкатыўнымі часткамі выражаюцца акалічнасныя адносіны:

1) Дарога стала гулкай: падмарозіла (Ф.Янкоўскі);

2) Алесь зразумеў: нервовасць Кастуся можа сапсаваць справу (У.Караткевіч);

3) Збяруцца – мяне паклічаш (А.Макаёнак);

4) Вось цікава: аб тым звоне я й хацеў апавядаць (Якуб Колас);

5) Дума неспакойная жыла ў майстра: ён хацеў пакінуць пакаленням след жыцця свайго (Максім Танк).

10. Адзначце бяззлучнікавыя складаныя сказы з далучальнымі адносінамі:

- 1) Прайшло ў Парэччы лет нямала, яно ж не цешыла Міхала (Якуб Колас);
- 2) Твар яго быў хударлявы – гэтую хударлявасць узмацнялі вуглаватыя абрысы сківіц (І.Мележ);
- 3) Неба хмурылася, крапаў дробны, але спорны дождж (Г.Далідовіч);
- 4) Звоняць шыбы; звон – ясны, халодны (Максім Танк);
- 5) Яна кінулася ў хату – трэба ратаваць дзяцей (М.Лынькоў).

11. Адзначце бяззлучнікавыя складаныя сказы закрытай структуры:

- 1) Прыйшоў працаваць – няма чаго часу каратаць (Прыказка);
- 2) Праўдзівы бой вядзе сумленне, ваюе сэрца не без страт (А.Пысін);
- 3) Лёгкая, лагодная завея, першародна чысты, ясны снег (А.Лойка);
- 4) Там ходзяць хмурыя вятры, чарнеюць спаленыя хаты... (А.Астрэйка);
- 5) І разгарэлася ігрышча – даўно такога не было (Якуб Колас).

12. Адзначце правільнае.

Працяжнік у бяззлучнікавых складаных сказах ставіцца, калі...

- 1) паміж часткамі выражаюцца адносіны часу або ўмовы;
- 2) другая частка паказвае вынік, вывад з таго, пра што гаворыцца ў першай;
- 3) другая частка дапаўняе, раскрывае ці ўдакладняе сэнс першай;
- 4) змест частак супастаўляецца ці супрацьпастаўляецца;
- 5) выражаецца хуткая змена падзей, нечаканы вынік.

13. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропуску трэба паставіць двукроп’е:

- 1) Трэба сказаць праўду_ хорошае тут месцейка (Якуб Колас);
- 2) Маці будзіла снедаць_ ён не ўстаў (І.Навуменка);
- 3) Позна ўночы Васіль спяшаўся дамоў у Ляды, ён не заўважаў ні дажджу, ні гразкай дарогі_ яму хацелася як мага хутчэй расказаць пра ўсё Машы (І.Шамякін);
- 4) Лабановіч акінуў вачамі ваколіцы Цельшына_ цесна, цёмна і пуста (Якуб Колас);
- 5) Яе агортваў страх_ а што калі прыйдуць палякі? (Якуб Колас).

14. Адзначце сказы з пунктуацыйнай памылкай:

- 1) Кветку-званочак крані – песні пальюцца адтуль жаўруковы (Р.Барадулін);
- 2) Наблізілася старасць: захацелася адпачынку (П.Пестрак);
- 3) Нічога асаблівага не здарылася: зноў вярнулася лета, зноў ласкава грэе сонца... (Я.Сіпакоў);
- 4) Крычалі на ўсю вуліцу дзеці; далёка, у другім канцы, дзяўчаты спявалі штосьці працяжнае і незнаёмае (І.Пташнікаў);
- 5) Усе лісточкі даўно вецер-сівер разнёс, толькі гэты лісток моцна к дрэву прырос (Якуб Колас).

15. Адзначце сказы, якія не адносяцца да складаных сказаў з рознымі відамі сувязі:

- 1) Ганьба – гандляваць зямлёй бацькоў, змалку шанаваць яе вы ўмейце, бо яна для нас, нібыта кроў, без якой нам не пражыць на свеце (А.Грачанікаў);
- 2) Ён сядзеў на негабляваных дошках, людзі моўчкі стаялі перад ім, і нельга было паверыць, што яны не разумеюць ні слова (А.Кажадуб);
- 3) Хлопцаў наперадзе яна ўжо не бачыла, перад яе тварам толькі мільгануў разварочаны нагамі снег, і яна, нізка схіліўшыся, бегла па гэтым снезе (В.Быкаў);
- 4) Там, дзе раней ляжалі хмызнякі або жаўцеў пясок, раслі стройнымі радамі маладыя сасонкі (А.Чарнышэвіч);
- 5) Стагналі дрэвы мнагарукія, ламаўся з грыкатам прастор, і сэрцы ў лад грымотам грукалі, і бліскавіцы секлі бор (П.Панчанка).

16. Адзначце, на аснове камбінацыі якой сінтаксічнай сувязі пабудаваны прыведзены сказ:

Жураўліны ключ то звужаўся, то, расшыраючыся, нават заломваўся даўжэйшым канцом, але птушкі, нібыта яны бачылі сябе з зямлі, адразу ж выпрамяляліся, выроўнівалі яго, не перастройваючыся нават, і гэты першы вырай шастаў крыллем над хатамі, кустамі, ячменным полем увесь час прыгожа і настойліва – важаком наперад (Я.Сіпакоў).

1) злучальнай і падпарадкавальнай;	4) злучальнай і бяззлучнікавай;
2) бяззлучнікавай і злучальнай;	5) злучальнай, падпарадкавальнай і бяззлучнікавай.
3) бяззлучнікавай і падпарадкавальнай;	

17. Адзначце схему, якая адпавядае прыведзенаму сказу:

А як раніца настане, бляскі сонца загуляюць – рос прыходзіць адцвітанне, туманы ў рэчцы таюць (Янка Купала).

1. (), [] – [], [].	4. (), () – [], [].
2. (), () – [], [].	5. [], [] – [], [].
3. (), () – [], [].	

18. Адзначце, у якіх складаных сказах з рознымі відамі сувязі нельга вылучыць структурна-семантычныя кампаненты (складаныя састаўныя часткі, структурныя часткі):

- 1) Адшумеў лістапад, адзвінелі дажджы, і зіма панагнала пякучых вятроў (П.Панчанка);
- 2) Не будзь салодкі, бо пераліжуць, не будзь горкі, бо пераплююць (Прыказка);
- 3) Ад пылу, які ўздымаўся пад сотнямі ног, пяршыла ў горле, хрупасцела на зубах (М.Лынькоў);
- 4) Калі наступае глыбокая восень, над зямлёй нізка сцелецца туман або імжыць дробны дождж (Кузьма Чорны);

5) Гэты ўзлесак цягнуўся і цягнуўся кудысь у снегавыя прыцемкі, і Зоська, ужо не адступаючы, таропка ішла за Антонам, пакуль за чарговым паваротам наперадзе зноў не з'явіўся чырвоны агеньчык у акенцы (В.Быкаў).

19. Адзначце сказы, у якіх правільна вызначаны структурна-семантычныя кампаненты:

1) Мусіць, трэба было перайсці пад вышэйшую яліну, але навокал ляжала такая цемра, што , але , (што), (каб).
(В.Быкаў)

2) Тое, што Міканор збіраўся бурыць не чыё-небудзь, а сваё гумно, не давала супакаення: усе : , (што).
разумелі, што вельмі хутка за гэтым і ім трэба будзе адважвацца на такую страту (І.Мележ)

3) Унізе ж, пад ляшчыннікам, стыў сыраваты засень, было халаднавата, і Хведар колькі разоў , , і , (каб).
ужо варочаўся то адным, то другім бокам, каб не дужа застуджвацца ад зямлі (В.Быкаў)

4) Вайна шпарка кацілася пад адхон, днямі быў узяты Берлін, а мы ўперліся ў нямецкі абарончы , , а .
рубеж за невялікім аўстрыйскім гарадком і трэці дзень стаялі на месцы (В.Быкаў)

5) Калі ж хмурынкай сонца ахіналася – туманіўся пагляд, цямнела сінь... (В.Зуёнак) , , .

20. Адзначце сказы з пунктуацыйнай памылкай:

1) З поўдня балоты зноў падбіраліся да саламяных, замшэлых радоў стрэх, але ў гэты бок ішла найбольш сувязь са светам і тут па дрыгве была намошчана дарожка (І.Мележ);

2) Ён чалавек дарма што сур'ёзны, а, калі разгаворыцца, дык любя слухаць (К.Крапіва);

3) Ён дрэнна разумеў ужо, што з ім здарылася і дзе ён, толькі адчуваў, як пякучым болем гараць на руках пальцы і надта хацеў піць (В.Быкаў);

4) Палонку дзядзька прасякае, а Костусь, радасны, чакае, і зорыць пільна ён вачыма, калі той бучык дзядзька ўзніме (Якуб Колас);

5) Пасажыраў у вагоне было нямнога і Лабановіч пераходзіў ад аднаго акна да другога, каб разгледзець гэтую мясцовасць і хоць прыблізна адгадаць, дзе яго новая школа (Якуб Колас).

Тэст № 23

БЯЗЗЛУЧНІКАВЫЯ СКЛАДАНЫЯ СКАЗЫ. СКЛАДАНЫЯ СКАЗЫ З РОЗНЫМІ ВІДАМІ СУВЯЗІ

Варыянт 2

1. Адзначце правільнае.

Бяззлучнікавыя сказы вылучаюцца сярод іншых складаных сказаў...

- 1) роляй інтанацыі як сродку дыферэнцыяцыі сэнсавых адносін паміж прэдыкатыўнымі часткамі;
- 2) адсутнасцю злучнікавых сродкаў сувязі;
- 3) наяўнасцю злучнікавых сродкаў сувязі;
- 4) своеасаблівымі сэнсавымі адносінамі паміж прэдыкатыўнымі часткамі, якія могуць быць мнагазначнымі;
- 5) сінтаксічнай залежнасцю адной прэдыкатыўнай часткі ад другой.

2. Адзначце правільнае.

Бяззлучнікавыя складаныя сказы з разнатыпнымі часткамі...

- 1) набліжаюцца да складаназлучаных сказаў;
- 2) набліжаюцца да складаназалежных сказаў;
- 3) у большасці выпадкаў не вызначаюцца паралелізмам будовы;
- 4) маюць закрытую структуру;
- 5) характарызуюцца аднароднасцю сінтаксічнага значэння.

3. Адзначце, якія адносіны могуць выражацца ў бяззлучнікавых складаных сказах з аднатыпнымі часткамі:

1) адначасовасці;	4) акалічнасныя;
2) паслядоўнасці;	5) далучальныя.
3) супастаўляльныя;	

4. Адзначце, якія сказы з'яўляюцца бяззлучнікавымі складанымі сказамі:

- 1) Іскру тушы да пажару, бяду адводзь да ўдару (Прыказка);
- 2) Ноч, лес, глухмень (Якуб Колас);
- 3) Ляжыць вакол калючы снег, заслаў лугі, палеткі (М.Аўрамчык);
- 4) У чырвонай медзі стаяць дубы, у празрыстым золаце – бярозы (П.Пестрак);
- 5) Скажыце мне: з якога цуду створана Чайкоўскага журботная мелодыя? (П.Панчанка).

5. Адзначце бяззлучнікавыя складаныя сказы з разнатыпнымі часткамі:

- 1) У лесе ўжо настаў дзень, было відна, навокал сцішана драмалі елкі, не варушыўся ніводзін лісцік у жаўтлявым веці бяроз (В.Быкаў);
- 2) Скажаш слова – не такое быць бядзе (Якуб Колас);
- 3) Ляцяць лісты і павуціна, барвовы дагарае клён (С.Грахоўскі);
- 4) Чую я – лясун калматы тут залёг (М.Багдановіч);
- 5) Яна [Анюта] ускрыкнула: у плечавых суставах паласнула дзікім болем (П.Місько).

6. Адзначце бяззлучнікавыя складаныя сказы, якія не маюць сінанімічных эквівалентаў сярод складаназлучаных ці складаназалежных сказаў:

- 1) Здаецца мне – выходжу росным следам у паплавы суседняга сяла (С.Грахоўскі);
- 2) Яшчэ пачакалі – нікога (Янка Брыль);
- 3) Мы выходзім з лазняку і падаёмся да вогнішча: языкі полымя хістаюцца над травой, з трэскам рассыпаючы ў цемені безліч іскраў (М.Лупсякоў);
- 4) Не каліна над вадою пахіліла голле, – плача маці сярод поля, праклінае долю (П.Трус);
- 5) Сціхлі хвалі на Бярозе, змоўк гармат гарачы гул (А.Александровіч).

7. Адзначце, якія адносіны выражаюцца паміж прэдыкатыўнымі часткамі ў прыведзеным сказе:

Хвіліна затрымкі – машына імчыцца далей (І.Мележ).

1) адначасовасці;	4) супраціўныя;
2) паслядоўнасці;	5) параўнальна-супастаўляльныя.
3) уласна супастаўляльныя;	

8. Адзначце бяззлучнікавыя складаныя сказы з супастаўляльна-супраціўнымі адносінамі паміж прэдыкатыўнымі часткамі:

- 1) То не струны звяняць галасістыя – зашумела жытцо каласістае (М.Машара);
- 2) У лозах шчэбет не сціхае, шум стаіць і свіст (Якуб Колас);
- 3) Згода будзе, нязгода руйнуе (Прыказка);
- 4) Пакутавала цяжка цела, душа магутнасць набыла (У.Дубоўка);
- 5) Сапёры канчаюць мост, праз некалькі хвілін пачнецца пераправа на другі бераг (І.Мележ).

9. Адзначце сказы, у якіх паміж прэдыкатыўнымі часткамі выражаюцца акалічнасныя адносіны:

- 1) А елкі кашлатыя, ліпы, бярозы пад снежнаю ватай: не возьмуць марозы (У.Карызна);
- 2) Адным словам сказаць, усе бачылі: яна і прыгожая, і ўдалая (Кузьма Чорны);
- 3) Чутна тады: шэры дождж шыбы аконныя ліжа (Максім Танк);

- 4) Сена моцна пахне – ноччу дождж ахне (Прыказка);
- 5) Па сакрэту чуў я чутку: пасадзілі Лыску ў будку (К.Крапіва).

10. Адзначце бяззлучнікавыя складаныя сказы з далучальнымі адносінамі:

- 1) След кулі быў відаць, ён на кары альховай чырванеў (Максім Танк);
- 2) А вуха да гонкае сасны прытуліш – яна адгукнецца затоеным стогнам (П.Панчанка);
- 3) Яму стала спакайней на душы, гэта я ведаў (Кузьма Чорны);
- 4) У лесе ўжо настаў дзень, было відна (В.Быкаў);
- 5) Вішнёвы вецер студзіць грудзі, пялёсткі кружаць галаву (С.Гаўрусёў).

11. Адзначце бяззлучнікавыя складаныя сказы закрытай структуры:

- 1) Недагледзіш вокам, заплаціш бокам (Прыказка);
- 2) Пажаты жыты, павязаны снапы, за хвост сябе ловіць вятрыска сляпы (С.Гаўрусёў);
- 3) Ужо верасень, ветры-вандроўнікі аж праз вокны нясуць халады (П.Броўка);
- 4) Дожджыку просіць зялёнае жыта, прагне вады ярына (Якуб Колас);
- 5) Крушэнне цягніка не было выпадковым здарэннем – у гэтым ён быў упэўнены (Т.Хадкевіч).

12. Адзначце правільнае.

Дзукроп’е ў бяззлучнікавым складаным сказе ставіцца, калі другая частка ...

- 1) дапаўняе, раскрывае ці ўдакладняе змест першай;
- 2) паказвае вынік, вывад з таго, пра што гаворыцца ў першай;
- 3) абазначае прычыну таго, пра што гаворыцца ў першай;
- 4) з’яўляецца прамым пытаннем;
- 5) дапаўняе ў першай выказнік, выражаны дзеясловамі са значэннем успрымання (адчуў, пачуў, убачыў, заўважыў).

13. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропуску трэба паставіць працяжнік:

- 1) Прыйшла вясна_ ужо часу няма, прыйшло лета_ бярыся то за тое, то за гэта, надышла восень_ яшчэ работ восем (Прыказка);
- 2) Хацеў сказаць слова_ язык не варушыўся (Якуб Колас);
- 3) Я добра яго памятаю_ Юрка быў худзенькі, шчупленькі і вельмі сарамлівы (Я.Сіпакоў);
- 4) Выйшла маці, паклікала вячэраць_ адмовіўся (І.Навуменка);
- 5) Бліснула маланка_ стала відаць як ўдзень (С.Грахоўскі).

14. Адзначце сказы з пунктуацыйнай памылкай:

- 1) Звычайна птушак бачыш у радасці: яны молада і вірліва крыляюць нізка над зямлёю ці высока, пад самымі воблакамі, весела спяваюць (Я.Сіпакоў);

- 2) Цяпер [Алесь] адчуў – ён павінен не толькі пабыць сам-насам, але мусіць схадзіць да Гаспадара-каменя (Г.Далідовіч);
- 3) Яны пастукалі яшчэ раз – ніякіх адзнакаў жыцця (Якуб Колас);
- 4) На вёсцы чуліся ранішнія гукі, недзе скрыпнуў калодзежны журавель, бразнулі хатнія дзверы (А.Чарнышэвіч);
- 5) На дварэ было цёпла, ярка свяціла сонца; над гарадком і далінай між гор ляжала паўдзённая цішыня (В.Быкаў).

15. Адзначце сказы, якія не адносяцца да складаных сказаў з рознымі відамі сувязі:

- 1) Разважыўшы, аднак, Зоська рашыла, што крыўдаваць на Антона не трэба: пры такой завеі ды бездарожжы няцяжка заблудзіцца кожнаму (В.Быкаў);
- 2) Мы ішлі па мяжы, і, хоць на ёй было вузка, дзед вёў мяне за руку (Янка Брыль);
- 3) Некаторыя ішлі далей, дзе было начальства і дзе раздаліся гэтыя нечаканыя выбухі (В.Быкаў).
- 4) І азіміна, і яравое раслі на вачах, і разам з азімінаю, з яравымі раслі ў асцярожных, звыклых да ўсяго сэрцах куранёўцаў надзеі на лета: малілі бога, каб толькі і далей памог пагодаю (І.Мележ);
- 5) Зоська з нецярплівасцю ўзіралася ў змрок, імкнучыся ў рэдкім мільгаценні сняжынак заўважыць першыя прыкметы вёскі, але вёскі ўсё не было, нават не пачыналася поле, пад нагамі па-ранейшаму слалася-шастала няскошаная балотная трава (В.Быкаў).

16. Адзначце, на аснове камбінацыі якой сінтаксічнай сувязі пабудаваны прыведзены сказ:

Вясна падыходзіла ўсё бліжэй, ледзяшы, што звісалі са стрэх, часам зрываліся, падалі, са звавам разбіваючыся на дробныя друзачкі, пахла адталай ўдзень зямлёю (Л.Арабей).

1) злучальнай і падпарадкавальнай;	4) злучальнай і бяззлучнікавай;
2) бяззлучнікавай і злучальнай;	5) злучальнай, падпарадкавальнай і бяззлучнікавай.
3) бяззлучнікавай і падпарадкавальнай;	

17. Адзначце, якая схема адпавядае прыведзенаму сказу:

Над кручай, на маленькай прагалінцы, дацвітаў чабор, і духмяны пах яго кветак, перамешаны з гнілаватым пахам папараці, асабліва востра адчуваўся пасля паўдня, калі высыхала раса, а нагрэтае паветра пачынала трымцець, пералівацца дробнымі хвалямі (А.Асіпенка).

1) [], і [], а (), [].

3) [], і [()], а [].

2) [], і [], (), а ().

4) [], і [()].

5) [], і [] (), а ().

18. Адзначце, у якіх складаных сказах з рознымі відамі сувязі нельга вылучыць структурна-семантычныя кампаненты (або складаныя састаўныя часткі, структурныя часткі):

- 1) Дзе любяць – не часці, дзе не любяць – не ідзі (Прыказка);
- 2) Уздоўж усяго квартала, дзе стаялі карпусы завода, хрупасцела пад нагамі бітае шкло, валяліся абломкі аконных рам (М.Лынькоў);
- 3) У птушак галасней размовы, адталі рэчак берагі, і скрозь па ўзгорках і дубровах нібы шавеляцца снягі (П.Броўка);
- 4) Зямля яшчэ песцілася ў сонным змроку вясенняй ночы, а неба ледзь-ледзь пачынала святглець на ўсходзе зорамі, калі маладыя настаўнікі выходзілі з Панямоні (Якуб Колас);
- 5) Часам яго [ветру] шалёныя парывы так моцна шыбалі ў грудзі, што забівалі дыханне, і Антон на хвіліну адварочваўся, падстаўляючы ветру шырокую, у кажуху спіну (В.Быкаў).

19. Адзначце сказы, у якіх правільна вызначаны структурна-семантычныя кампаненты:

- 1) Лес пачаў трошкі шумець, але ўвогуле скрозь стаяла лясная ціша; часам пырхала ў кустоў і птушыная драбяз, ды тое не парушала Хведаравага спакою (В.Быкаў) [], але []; [], ды [].
- 2) Хведар дык яшчэ неяк трываў, сцяўшы зубы, а Ганулька пачала часта плакаць, асабліва ўранку ля печы, як бралася варыць ежу і нешта трэба было усыпаць у чыгун (В.Быкаў) [], а [], (як) і ().
- 3) Здаўшы экзамен, Раман весялеў, з твару сыходзіла напружанасць, у якой часта адзначалася пакута (Якуб Колас) [], [], (у якой).
- 4) Ад поля веяла халадком, але дыхалася тут хораша, хоць і закрадвалася ў душу маркотнасць (Т.Хадкевіч) [], але [], (хоць).
- 5) Увосень, калі стаіць пагода, шасціць пад нагамі мох і трава сівец, гараць сіняватыя пупышкі верасу на пасецы (І.Пташнікаў) [(калі)], [].

20. Адзначце сказы з пунктуацыйнай памылкай:

- 1) Ужо з тыдзень стаялі сіверныя, з сонцам дні, вадуг сцягнула, і зямля пачала прасыхаць, і была мяккаватая і як быццам цёпая (А.Кудравец);

- 2) Адагрэтая за вясну зямля набрала сіл, і зеляніна на ёй расце і шырыцца з такой шпаркасцю, што, калі прыслухацца ўважліва, дык уловіш, як выпростваюцца і цягнуцца каліўцы ўгору (Т.Хадкевіч);
- 3) Хмары нібы расшчапіліся маланкай, прагучаў магутны ўдар гromу, і дождж лінуў – густы і цёплы (Т.Хадкевіч);
- 4) На полі яшчэ віднеліся дрэвы, і была прыкметна дарога, бо неба ачысцілася ад хмар (А.Чарнышэвіч);
- 5) Кепска, аднак, рысаваць пры лямпе: святло жаўціць, і цені вельмі вострыя, густыя (Янка Брыль).

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

Тэст № 24

АСНОЎНЫЯ АДЗІНКІ ЗВЯЗНАЙ МОВЫ

Варыянт 1

1. Адзначце правільнае.

Да асноўных адзінак звязнай мовы належаць...

1) парцэляцыя, фраза, цытата;	4) перыяд, звышфразовае адзінства,
2) фразема, фігура маўлення, тэмбр;	абзац;
3) антытэза, інверсія, паралелізм;	5) эліпсіс, ідыёма.

2. Адзначце правільнае.

Складанай формай звязнай мовы не з'яўляецца...

1) парцэлят;	4) тэкст;
2) страфа;	5) сказ.
3) перыяд	

3. Адзначце асноўныя прыкметы перыяду:

1) суаднесенасць са складаным або простым сказам;	3) устойлівасць;
2) вобразнасць;	4) інтанацыйная незакончанасць;
	5) семантычная незавершанасць.

4. Адзначце перыяд:

1) Жураўліны ключ то крыху звужаўся, то, расшыраючыся, нават заломваўся даўжэйшым канцом, але птушкі, нібыта яны бачылі сябе з зямлі, адразу ж выраўноўвалі яго, не перастройваючыся нават, і гэты першы вырай шастаў крыллем над хатамі, кустамі, ячменным полем увесь час прыгожа і настойліва (Я.Сіпакоў);

2) Сцвярджаць усё вечнае, як сонца над зямлёй, спасцігаць мудры народны погляд на чалавечае быццё, даваць бой верхаглядству і безгаспадарлівасці, радавацца маральнай дасканаласці і росквіту духоўных сіл чалавека – гэта стала пісьменніцкім і чалавечым клопам Веры Палтаран (М.Аўрамчык, В.Коўтун);

3) Дні тады стаялі цёплыя, нават душнаватыя, і не толькі луг, а і ўся вёска пахла прывялаю атаваю, а потым і сухім сенам, якое, каб схваць у хлявы да дажджу, вазілі цэлы дзень і нават познім вечарам, калі стала позна і ўзышоў вялікі месяц (А.Жук);

4) Спазніўся ўстаць
і спазніўся легчы,
спазніўся пачаць работу
і спазніўся скончыць –

і сталі мяняцца месцамі дні і ночы,
вынікі і прычыны,
і я апынуўся насупраць самога сябе (А.Разанаў);
5) Аднак зямля б мая асірацела
І ўвесь сусвет ахутала б імгла,
Каб, выбухнуўшы раптам, адляцела
Ты ў невядомасць з хуткасцю святла (А.Куляшоў).

5. Адзначце правільнае.

Рытмічнасць перыяду ствараецца за кошт...

1) наяўнасці кульмінацыі і развязкі;	4) абагульняльнага зачыну;
2) паралелізму сказаў;	5) ужывання розных злучнікаў.
3) адваротнага парадку слоў;	

6. Адзначце правільнае.

Паводле структуры перыяд – гэта...

- 1) складаназалежны сказ з адной даданай часткай;
- 2) складаны сказ з рознымі відамі сувязі;
- 3) шырока развіты просты сказ;
- 4) складаны сказ;
- 5) складаны сказ з паралельнымі сінтаксічнымі канструкцыямі.

7. Адзначце асноўныя прыкметы складанага сінтаксічнага цэлага:

1) наяўнасць дзвюх частак;	4) узнаўляльнасць;
2) структурная цэласнасць;	5) сінтаксічная непадзельнасць.
3) закончанасць думкі;	

8. Адзначце сродкі аб'яднання сказаў у складанае сінтаксічнае цэлае:

1) адмоўныя сказы;	4) анахранізмы;
2) лексічныя паўторы;	5) абагульняльны зачын.
3) сінонімы;	

9. Адзначце сродкі аб'яднання сказаў у складаным сінтаксічным цэлым:

Зіма. Толькі што нападаў снег. На дварэ – белая, аж вочы коле. Белая, нібыта абкладзеная ватай, зямля. Белыя дрэвы. Белыя стрэхі хат. І нават дарога – і тая белая (Б.Сачанка).

1) сінонімы;	4) абагульняльная канцоўка;
2) лексічныя паўторы;	5) аднолькавыя формы
3) абагульняльны зачын;	прэдыкатыўнага ядра.

10. Адзначце складанае сінтаксічнае цэлае з паслядоўнай сувяззю сказаў:

1) Мо толькі цяпер, на гэтай зямлі, ён адчуў, як чагосьці не хапала яму там, далёка ад дому: не хапала гэтых людзей, што, здавалася, не раз і не два іх бачыў, нібы гэта забытыя праз доўгую адлучку яго сваякі; не хапала гэтай мяккай распеўнай гаворкі, на якой гаварыла яго маці, спявала ім песні над калыскай, гаворкі, якая, як чароўная музыка, лашчыла вуха, навявала салодкія успаміны, абуджала у сэрцы забытае. Здавалася, што нават паветра было нейкае іншае, не такое, якім ён дыхаў усе апошнія гады (У.Дамашэвіч);

2) Адразу за вёскаю пачынаўся і цягнуўся па абодва бакі дарогі на некалькі кіламетраў сад. Густа зелянелі раскідзістыя кусты парэчак, агрэсту, радамі беглі ўдалеч яблыні, грушы, слівы. Як помніў сябе Трафім – помніў і гэты сад (Б.Сачанка);

3) Бяроза... Колькі разоў чаравала яна затуманенай цішынёй світанкаў, таемнымі шлохамі дрымучых прыбярэжных пушчаў, радасцю сонца, ветру, хваль, хараством птушыных мелодый, непаўторнымі снамі па-тухлага цяпельца і летуценнямі, што выспелі на яе берагах, колькі засталася ў памяці сцежак і пуцявін, дзе травы і дрэвы, дзе званы росаў і ліўняў, дзе галасы шчырых сэрцу людзей, дзе ўсё было: невядомасці і перашкоды, стома і расчараванні, а засталася назаўсёды – адно толькі радаснае і добрае (К.Кірэенка);

4) Кожная новая вясна для нас, хлапчукоў, пачыналася з гэтага лесу. Напэўна, вабіла нас сюды не ўсвядомленае тады пачуццё радасці ад су-стрэчы з прыродай, якая абуджаецца. Гэтае абуджэнне тут, у лесе, ішло асабліва бурна. Узялася па ўсім наваколлі далікатная жывая зеляніна, “пацяплела” балота – можна ісці ў лес, глядзець і слухаць вясну (М.Шыманскі);

5) Асабліва цікавыя ноччу кніжныя вітрыны. Цэлыя роты самых разнастайных выданняў. Поўны давер і шчырасць. Згода і мір. Калісьці я вельмі любіў іх разглядаць менавіта ноччу, уначы яны выглядаюць зусім інакш, чым удзень (В.Быкаў).

11. Адзначце, у якіх выпадках у складаным сінтаксічным цэлым паралельная сувязь спалучаецца з ланцужковай:

1) Пачатак тае восені на поўдні Палесся – у міжрэччы Прыпяці і Дняпра – выдаўся пагодлівы, надзіва сухі і цёплы. Сонца, падняўшыся рана, не хавалася да самага захада – грэла, пякло, зусім як улетку. Дні стаялі светлыя, ясныя, бы крышталь... (Б.Сачанка);

2) Неба было над лясамі сіняе і ціхае. І ціха было ў саміх лясках. Восень зрабіла сваё і адпачывала на палянах – там яшчэ зелянілася трава, стаяла вада. Сам-там яшчэ жоўты лісток трымаўся на дрэве... (Кузьма Чорны);

3) Пачало змяркацца, і трэба было паклапаціцца пра начлег. Дуб ціха шу-меў перада мною яшчэ не скінутым летаўшым лісцем, думаў вясновую думу. Дума тая была мне такою цёплаю, даўно знаёмаю: неаднойчы вясною я слухаў яе, мерную, спакойную (К.Кірэенка);

4) Птушкі адляталі на поўдзень. Чароды іх ляцелі насустрач, і Стэфа заўважала іх усё часцей (Т.Бондар);

5) На захадзе з-за хмар выглянула сонца. З узгорка ўніз па вуліцы ідзе белы, зусім сухі і чысты бычок, а на бычку сядзіць гадоў пяці-шасці дзяўчынка, што таксама не была пад дажджом. Бычок ідзе паволі, нават салідна, упарта і горда несучы наперад свой шырокі пародзісты лоб з тупымі шэрымі рожкамі (Янка Брыль).

12. Адзначце, ад якіх асаблівасцей тэксту можа залежаць памер абзацаў:

1) стыль тэксту;	4) колькасць тропаў;
2) жанр твора;	5) манера выкладання думак.
3) аўтарская задума;	

13. Адзначце сказы, якія ўваходзяць у адзін абзац:

- 1) Над горадам – глыбокая ноч;
- 2) Тым часам настае ранак;
- 3) Плошча нязвыкла пустая і вялікая;
- 4) Недзе ўгары свяціла негарачае сонца, вяршаліны елак воддаль ціха гарэлі ў ягоных бліскучых промнях;
- 5) Роўна і дрымотна гараць угары шары ліхтароў (В.Быкаў)

14. Адзначце, у якіх функцыянальных стылях і падстылях складанае сінтаксічнае цэлае, як правіла, супадае з абзацам:

1) навуковы;	4) гутарковы;
2) публіцыстычны;	5) афіцыйна-дзелавы.
3) навукова-папулярны;	

15. Адзначце правільнае.

Аб'яднаннем некалькіх складаных сінтаксічных цэлых у адным абзацы ствараецца...

1) камічны эфект;	4) інфармацыйнасць тэксту;
2) эпічнасць выкладу;	5) паскоранасць рытму.
3) эмацыянальна-экспрэсіўны эфект;	

Тэст № 24

АСНОЎНЫЯ АДЗІНКІ ЗВЯЗНАЙ МОВЫ

Варыянт 2

1. Адзначце правільнае.

Да асноўных адзінак звязнай мовы належаць...

- 1) транслітэрацыя, транспазіцыя, трансфармацыя;
- 2) абзац, перыяд, складанае сінтаксічнае цэлае;
- 3) сінтагма, сінкопа, сінекдаха;
- 4) прасадэма, пратэза, прататып;
- 5) ізагласа, ізалекса.

2. Адзначце правільнае.

Складанай формай звязнай мовы не з'яўляецца...

- 1) раманс;
- 2) санет;
- 3) верлібр;
- 4) пражанная страфа;
- 5) версэт.

3. Адзначце асноўныя прыкметы перыяду:

- 1) наяўнасць дзвюх частак;
- 2) семантычная закончанасць;
- 3) інтанацыйная аднастайнасць;
- 4) суаднесенасць са словазлучэннем;
- 5) граматычная прыблізнасць.

4. Адзначце перыяд:

- 1) Усё самае дарагое ў сэрцы і памяці, з чаго, як спяваецца ў вядомай песні, пачынаецца Радзіма: хата з роднымі вокнамі, вуліца ў засені бэзу, груша пад акном, якую, магчыма, пасадзіў яшчэ прапрадзед, рэчка, без якой немагчыма ўявіць сабе далёкае звонкае лета (М.Шыманскі);
- 2) Шчаслівы той, хто вырас у родным краі, увабраў сваёй душою чысціню яго крыніц, пах кветак і зямлі і неба вышыню, – радзіма ў чалавека адна, адвечная, непаўторная, як матчына песня (В.Жуковіч);
- 3) Бадай, і не абудзіў бы я сваіх, часам журботных успамінаў, калі б не ўцалелыя сям-там на месцы былых сядзіб грушы-дзічкі ды кроністыя бярозы – шолах ліствы ахінае мне сэрца (В.Жуковіч);
- 4) Над краем этапных дарог і туманаў,
Над сінімі стужкамі блудзячых рэк,
Над хатамі, дзе яшчэ ўчора змярканнем
Зляталася ўсё груганне на начлег, –
Раскутая песня не будзе больш плакаць,

Вясна – у чырвоным куце за сталом (Максім Танк);

5) Як стары мудры вуж
шукае вузкае выйсце,
каб скінуць старую скуру –
так і я патаемнай вужовай натурай
шукаю сабе перашкоды,
хаця і пярэчыць гэтаму розум (А.Разанаў).

5. Адзначце правільнае.

Рытмічнасць перыяду ствараецца за кошт...

1) наяўнасці завязкі і развязкі;	4) паўтораў;
2) паралельных канструкцый;	5) абагульняльнай канцоўкі.
3) прамога парадку слоў;	

6. Адзначце правільнае.

У структуру складанага сінтаксічнага цэлага могуць уваходзіць...

1) некалькі простых сказаў;	4) некалькі складаназалежных сказаў;
2) некалькі аднародных членаў;	5) некалькі простых і складаных
3) некалькі складаназлучаных сказаў;	сказаў.

7. Адзначце асноўныя прыкметы складанага сінтаксічнага цэлага:

- 1) цесная кантэкстуальная сувязь паміж сказам;
- 2) сэнсавая напоўненасць;
- 3) сукупнасць некалькіх сказаў;
- 4) сукупнасць некалькіх слоў;
- 5) неізаморфнасць структур.

8. Адзначце сродкі аб'яднання сказаў у складанае сінтаксічнае цэлае:

1) антонімы;	3) аказіяналізмы;
2) аднолькавыя трывальна-часавыя
формы дзеясловаў-выказнікаў;	4) абагульняльная канцоўка;
	5) займеннікі.

9. Адзначце сродкі аб'яднання сказаў у складаным сінтаксічным цэлым:

Свіцязь – дзіва-возера, казка-возера, легенда-возера! На цябе глядзеў бы і не наглядзеўся б, табою любавайся б – і не налюбавайся б! Ты зачаруеш кожнага, у каго ёсць вочы, у каго ёсць душа! Вялікі Міцкевіч сумаваў, калі быў у разлуцы з табою, боскае люстэрка, Свіцязь! (У. Дамашэвіч).

1) сінонімы;	4) абагульняльны зачын і канцоўка;
2) лексічныя паўторы;	5) аднолькавыя формы прэдыкатыўнага
3) займеннікі;	ядра.

10. Адзначце складанае сінтаксічнае цэлае з паралельнай сувяззю сказаў:

- 1) Даўно мінула, адышла, можна сказаць, у нябыт з нашае старонкі вайна. Але не-не ды і напамінь яна пра сябе (Б.Сачанка);
- 2) Яшчэ зранку рассялася, спаўзла кудысьці за небасхіл бялявая смуга. Зайграла сонца. Лозы, што яшчэ ўчора тырчалі з лёду, як стальныя драціны, памякчэлі, запружынілі пад ветрам, запахлі рачным водарам (У.Аляхновіч);
- 3) Калі мы выйшлі на пагорак, перад намі адкрыўся малюнак невымоўнага хараства. Цвіла шыпшына! Яна цвіла паабাপал сцяжынкі так ярка і так густа, што ажно зялёны луг, здавалася, ружова свяціўся ад яе ззяння (К.Кірэнка);
- 4) Хлопцы краем затокі пайшлі да дубняку, дзе можна было спадзявацца на дровы для вогнішча. І хутка ля іх гарэў цёплы, утульны агонь (М.Чарняўскі);
- 5) Знясіленыя і прыгнечаныя, мы брыдзём па неглыбокім снезе ў сяло. Нас зусім мала, чалавек з дзесяць. Аднаго двое нясуць нясуць на шынялі. Адзін знямогла пляцэца, абапёршыся на таварыша. Усе маўчаць. Нехта праставалосы. Нехта прыціскае да боку абвіслую, як бізун, руку. Я шкандыбаю апошні (В.Быкаў).

11. Адзначце, у якіх выпадках у складаным сінтаксічным цэлым паралельная сувязь спалучаецца з ланцужковай:

- 1) Цішыня ў асеннім лесе. Спакой і царства фарбаў, колераў. Не зва-рухнецца ні адна галінка на дрэве. А дрэвы ў гаі – быццам у казачным палацы. Верасень кінуў ужо на бярозы крыху розных фарбаў. Вось пра-ляцеў бярозавы лісток, апусціўся ціха на зямлю. Раптам такі лісток лёг мне на плячо. Я асцярожна ўзяў яго (М.Шыманскі);
- 2) У небе ледзь прыкметнаю кропляй пад сонцам вісеў жаваранак. Песня яго срэбрам лілася з блакітных вышынь. Цёплы жнівеньскі вецер хва-ляй прабягаў па жаўцізне налітых жытоў, жыты адгукаліся на песню жаваранка ціхім шумам спелага калосся (У.Краўчанка);
- 3) Сонца спускалася за лес. Апошнія промні яго слізганулі па воднай прасторы, а затым накіраваліся ўгору. Загарэліся верхавіны дрэў, нібы сонца цяпер асвятляла іх больш, як удзень. Зайгралі на небе розна-каляровыя воблачкі, якіх, здаецца, да гэтага часу і не было. Ад вады дыхнуў халадок; цішыня была поўная. Пачуццё адзіноты ахапіла хлопцаў (Янка Маўр);
- 4) Гэты дзень быў для Петрака надзвычай шчаслівы: удача напаткала на самым пачатку. Ніколі не звярочваў ён у дубняк, а сёння як бы што пад-штурхнула. Пятрок сыходзіць са шляху і вачам не верыць: на травя-ністым доле, проста на дзёрне, сядзяць вялікія і моцныя, як капыты, баравікі (І.Навуменка);
- 5) Стала рана. Вада пад тонкім лёдам была чыстая, і праз яе свяцілася жоўтае глеістае дно. Лес стаяў заінеклы, пусты і халодны, як парожняя пуны (І.Пташнікаў).

12. Адзначце адзінкі, якія могуць уваходзіць у структуру абзаца:

1) просты сказ;

2) складаны сказ;

3) фразаграма;

4) складанае сінтаксічнае цэлае;

5) аламорф.

13. Адзначце сказы, якія ўваходзяць у адзін абзац:

1) Цудоўныя былі дні;

2) Бліжэй да вечара лінула раптоўна страшэнная залева;

3) Стала цёмна;

4) Вось яліна і сляды чалавека пад ёю;

5) Вакол стаяла непранікальная, непраглядная, здавалася, над усім светам, сцяна дажджу (У.Караткевіч).

14. Адзначце, у якіх функцыянальных стылях і падстылях складанае сінтаксічнае цэлае звычайна не супадае з абзацам:

1) мастацкі;

4) навуковы;

2) публіцыстычны;

5) афіцыйна-дзелавы.

3) навукова-папулярны;

15. Адзначце правільнае.

Рытмічнасць перыяду ствараецца за кошт...

1) наяўнасці завязкі і развязкі;

4) паўтораў;

2) паралельных канструкцый;

5) абагульняльнай канцоўкі.

3) прамога парадку слоў;

Тэст № 25

ЧУЖАСЛОЎЕ

Варыянт 1

1. Адзначце прыкметы прастай мовы:

1) даслоўнасць;	3) экспрэсіўнасць;
2) суаднесенасць са
складаназлучаным сказам;	4) гутарковасць;
	5) інтанацыйная незавершанасць.

2. Адзначце прыкметы ўскоснай мовы:

1) суаднесенасць з простым сказам;	4) стылістычная прыблізнасць;
2) эмацыянальнасць;	5) узнаўляльнасць.
3) лексічная прыблізнасць;	

3. Адзначце прыкметы няўласна-простай мовы:

1) сінтаксічная прыблізнасць;	3) эмацыянальнасць;
2) суаднесенасць з рознымі тыпамі
сказаў;	4) суаднесенасць з простым сказам;
	5) лексічная дакладнасць.

4. Адзначце ўрыўкі з прастай мовай:

- 1) Аж падлога дрыжыць ад Міколкавага бегу. Бяда толькі, што не разбяжышся як след: і цесна, і маці ўшчувае:
– Кінь ты дурыкамі займацца – узняўся ні свет, ні зара. Шчэ брата разбудзіш (М.Лынькоў);
- 2) Васько прыгадалася тады, як некалькі месяцаў назад прадстаўлялі да ўзнагароды настаўнікаў, усё больш з раённага цэнтра, з дзесяцігодак. Генрыеты Адамаўны ў спісе не было, а яна ж найбольш вартая ўзнагароды (А.Асіпенка);
- 3) Раптам Засмужац перад сабою крыху ўбаку убачыў агеньчык. Ён не паверыў, з трывогай падумаў, што гэта здалося. Засмужац працёр вочы, але агеньчык гарэў (І.Мележ);
- 4) “Чакай жа, галубачка, я цябе заманю бліжэй”, – падумаў Васько і крадком пайшоў у хмызнякі (А.Асіпенка);
- 5) На кожнай вечарынцы ў Беларусі людзі спявалі: ”Бывайце здаровы, жывіце багата...” (П.Прыходзька).

5. Адзначце ўрыўкі з ускоснай мовай:

- 1) Пад казачным дубам, над Нёманам сінім,
Хлапец прызнаваўся ў каханні дзяўчыне.
І рэхам той шэпт адгукаўся між гаю:

Кахаю, кахаю... (Д.Бічэль-Загнетава);

2) Сцёпка выйшаў на вуліцу. Цёсныя, нізкія хаты пад саламянымі стрэхамі яшчэ ніжэй туліліся да зямлі. Дзесь, на другім канцы вуліцы, малады дзявочы голас, як тонкі срэбраны звоначок, прарэзваў цёплую цішыню летняй ночы (Якуб Колас);

3) А Мікола налязіў – што вечар, то больш. Нават плакаў і страшыў, што кончыць, зарэжа і яе, і сябе... Заступіцца не было каму (Янка Брыль);

4) Настаўнік сказаў старэйшым вучням, каб яны рыхтаваліся да экзаменаў (Якуб Колас);

5) Туравец запытаўся ў камандзіра, ці добра ён ведае балота, ці зможа правесці (І.Мележ).

6. Адзначце ўрыўкі з няўласна-простай мовай:

1) Падышлі. Моўчкі спыніліся. Яны ведалі, куды і чаго ідуць. А прыйшлі – сталі, замерлі, як здранцвелыя, Адзін з іх нягучна і нясмела пазваў: – Алена Адамаўна! (Ф.Янкоўскі);

2) Выбух злосці да гэтага старога апанаваў Сержам. І што такое гэтая нейкая Насця?! Што яна варта перад ім, перад Сержам? Нейкая драбязя. Чым яна такая выдатная? (Кузьма Чорны);

3) Сёння ляснічы зноў, праўда, як заўсёды, далікатна, прапанаваў яму пайсці на пенсію. І маладыя леснікі пачалі ўгаворваць, распісваючы на ўсе лады, якое гэта шчасце – адпачываць, жыць на пенсіі. Дзіўныя людзі! Далікатнічаюць, хітруюць. Навошта? Сказалі б проста: пастарэў, Ігнат Макаравіч, цяжка табе, не ўпраўляешся ты часам... (І.Шамякін);

4) Твар Кандрата Назарэўскага праясніўся ўсімі жывымі рысамі. Ён слухаў. Жывыя карціны праходзілі ў яго вачах: вось Зося наіўна пытае ў Скуратовіча, чаму ён не запрог лепшага каня... (Кузьма Чорны);

5) Што хаваецца за заслонаю сінечы-смугі? Якія праявы, якія людзі сустрэнуцца мне на шляху вандравання? Праз якія абшары зямлі пройдуць пуцявінкі і куды яны прывядуць? (Якуб Колас).

7. Адзначце, якая схема адпавядае пастаноўцы знакаў прыпынку ў сказе:

Мамачка галубка (П,п)росіць хлопчык міла (М,м)ожа б ты на рэчку пагуляць пусціла (Якуб Колас).

1) А: “П?”;

4) “П, – а, – П!”;

2) “П”, – а і а: ”П!”;

5) “П, – а, – П!”.

3) “П, – а, – п?”;

8. Адзначце, якая схема адпавядае пастаноўцы знакаў прыпынку ў сказе:

Ты доўга думаеш, якім ў першым класе твой будзе першы ў жыцці ўрок, якім святлом, якім гарачым словам дарогу к сэрцу кожнаму знайсці, каб гэтым хлапчукам белгалоўым патрэбнай быць заўсёды ў жыцці, каб кожны стаў і мужны і шчаслівы, каб з імі ты шчаслівая была... (С.Грахоўскі).

- 1) [], (якім), (якім), (каб), (каб);
- 2) [], (якім), (каб), (каб), (каб);
- 3) [], (якім), (якім), (каб), (каб), (каб);
- 4) [], (якім), (якім), (якім), (каб), (каб), (каб);
- 5) (Якім), (якім), [], (каб), (каб), (каб).

9. Адзначце сказы з пунктуацыйнымі памылкамі:

- 1) – Добры вечар,– сказала Галя , апусціўшы вочы (Янка Брыль);
- 2) “Божа літасцівы, чаму ж я такі нешчаслівы?” – звыкла падумалася Хведару, як думалася бадай штодня ўсе пяць гадоў ягоных пакут. – Жывуць людзі, спакойна ходзяць па гэтай зямельцы, і ніхто не ведае, як без яе. А я...” (В.Быкаў);
- 3) І нездарма заўсёды здзіўляецца Міколка і кажа ў роздуме: “Разумны ты, бацька!” (М.Лынькоў);
- 4) “З чаго б гэта сталася?” – падумаў я (М.Лынькоў);
- 5) Бацька сыходзіў з ганка і абдымаў сына: ”Прыехаў, мой Віктар! Даўно чакаем (М.Ракітны).

10. Адзначце, якую сінтаксічную канструкцыю нагадвае сказ з прастай мовай:

1) складаны сказ з рознымі відамі сувязі;	4) складаназалежны сказ з некалькімі даданымі;
2) складаназлучаны сказ;	5) складаны сказ з бяззлучнікавай сувяззю.
3) складаны бяззлучнікавы сказ;	

11. Адзначце, якой сінтаксічнай канструкцыяй з’яўляецца сказ з ускоснай мовай:

1) просты сказ;	4) сказ з рознымі відамі сувязі;
2) складаназлучаны сказ;	5) складаназалежны сказ з некалькімі даданымі часткамі;
3) складаназалежны сказ з адной даданай часткай;	

12. Адзначце, якой сінтаксічнай канструкцыяй можа з’яўляцца сказ з няўласна-простай мовай:

1) складаны сказ з рознымі відамі сувязі;	4) складаназалежны сказ;
2) просты сказ;	5) прыназоўнікава-склонавая канструкцыя.
3) складаназлучаны сказ;	

13. Адзначце правільны варыянт пастаноўкі знакаў прыпынку ў сказе:

Вялікі Горкі ў свой час гаварыў паэт рэха ён павінен адгукацца на ўсе гукі на ўсе поклічы жыцця (А.Звонак).

- 1) працяжнік, двукоссе, двукроп’е, коска, коска, двукоссе;
- 2) кропка з коскай, двукоссе, працяжнік, працяжнік, двукоссе;

- 3) двукроп'е, працяжнік, працяжнік, коска, коска, двукоссе;
- 4) двукроп'е, двукоссе, працяжнік, коска, коска , двукоссе;
- 5) двукоссе, кропка з коскай, прцяжнік, працяжнік, двукоссе.

14. Адзначце спосабы перадачы чужой мовы:

- 1) перыяд;
- 2) простая мова;
- 3) паўпростая мова;
- 4) няўласна-простая мова;
- 5) ускосная мова.

15. Адзначце правільны варыянт пастаноўкі знакаў прыпынку ў сказе:

Я прыглядаўся да горада і з нейкай радасцю адзначаў сабе што ён не такі які здаваўся мне калі я ўбачыў яго ўпершыню (М.Стральцоў).

- 1) коска, коска, працяжнік;
- 2) коска, двукроп'е, коска;
- 3) двукроп'е, коска, коска;
- 4) коска, коска, коска;
- 5) коска, працяжнік, коска.

Тэст № 25

ЧУЖАСЛОЎЕ

Варыянт 2

1. Адзначце прыкметы прастай мовы:

1) суаднесенаць з бяззлучнікавым
сказам;	3) наяўнасць дзвюх частак;
2) граматычная дакладнасць;	4) узнаўляльнасць;
	5) сэнсавая незавершанасць.

2. Адзначце асноўныя прыкметы ўскоснай мовы:

1) марфалагічная прыблізнасць;	3) адсутнасць экспрэсіўнасці;
2) суаднесенаць са
складаназалежным сказам;	4) устойлівасць;
	5) семантычная незавершанасць.

3. Адзначце прыкметы няўласна-простай мовы:

1) экспрэсіўнасць;	4) марфалагічная прыблізнасць;
2) суаднесенаць са словазлучэннем;	5) марфалагічная дакладнасць.
3) выразнасць;	

4. Адзначце ўрыўкі з прастай мовай:

- 1) Я адышоў убок і вырашыў пачакаць, вернецца ў другі раз сюды зязюля ці не? Вярнулася! А ўслед за ёю чаканчыкі ляцяць, трывожна папіскваючы (Р.Ігнаценка);
- 2) Вунь ходзіць па зялёнай лугавінцы бусел. “Ходзіць, мерыць кожны крок, нібы з выраю дзядок”, – пісаў калісьці Бядуля (В.Вольскі);
- 3) Над Зарэччам таяў туман, скрозь парадзелыя хмары прабівалася сонца. Дзень абяцаў быць цёплым, таму з самай раніцы не сядзелася ў хаце. Хацелася на прастор палёў (А.Асіпенка);
- 4) І Лявон, узяўшы рукамі галоўку сваёй пацехі, моцна прыціснуў да сябе, а Марыська, тулячыся да бацькавых грудзей, прашаптала:
– Татачка, а чаму паміж людзей я не знайшла, каму пажаліцца? (Ядвігін Ш.);
- 5) Максім Багдановіч... Кароткі быў яго жыццёвы век. Ён вымяраецца дваццацю пяццю гадамі (А.Бачыла).

5. Адзначце ўрыўкі з ускоснай мовай:

- 1) Лабановіч пайшоў на кухню і папрасіў бабку, каб яна згатавала чай (Якуб Колас);
- 2) “Дзе я? Што са мною?” – жахнуўся Піліп (Барыс Сачанка);
- 3) На іх запытанне, куды ідзе дзед, ён адказаў, што ідзе па дровы (Якуб Колас);

- 1) [], (як), (калі), (як), (калі); 4) [], (як), (як), (як), (калі);
2) [], (як), (калі), (калі); 5) [], (як), (як), (калі), (як), (калі).
3) [], (як), (калі), (калі), (калі);

9. Адзначце сказы з пунктуацыйнымі памылкамі:

- 1) “Будзем зараз аўсы сеяць”,– прыпомніў я яго хрыплыя словы... (Кузьма Чорны);
- 2) “А хіба ж тут паненкі ёсць, – зацікавіўся Лабановіч (Якуб Колас);
- 3) – Скажы, брат,– пытаўся адзін худы, высокі, як цапільна, галадранскі селянін, гаворачы “брат” усёй грамадзе, – што гэта за чалавек? Пэўна, сіцыліст! (Якуб Колас);
- 4) Вясковы дзядзька – гумарыст і дока,
Цыгаркай зацягнуўшыся як след,
Любіў казаць, прыжмурваючы вока:
А дурню дык і грамата ва ўрэд! (С.Законнікаў);
- 5) – Як падумаю, што горад у руках гітлераўцаў, сэрца абліваецца крывёй. – гаварыў Талейка Арсеню (Т.Хадкевіч).

10. Адзначце, якой сінтаксічнай канструкцыяй з’яўляецца сказ з прастай мовай:

- 1) прасты сказ;
- 2) складаны сказ з рознымі відамі сувязі;
- 3) складаназалежны сказ з адной даданай часткай;
- 4) складаны бяззлучнікавы сказ;
- 5) складанае сінтаксічнае цэлае.

11. Адзначце, якой сінтаксічнай канструкцыяй з’яўляецца сказ з ускоснай мовай:

- 1) складаназалежны сказ з адной даданай часткай;
- 2) складаназалежны сказ з некалькімі даданымі часткамі, звязанымі паслядоўным падпарадкаваннем;
- 3) прасты сказ;
- 4) складаназалежны сказ з некалькімі даданымі часткамі, звязанымі сузалежным аднародным падпарадкаваннем.

12. Адзначце, якой сінтаксічнай канструкцыяй з’яўляецца адзінка з няўласна-простай мовай:

1) складаназлучаны сказ;	4) складаны бяззлучнікавы сказ;
2) складаназалежны сказ;	5) прыназоўнікава-склонавая
3) прасты сказ;	канструкцыя.

13. Адзначце правільны варыянт пастаноўкі знакаў прыпынку ў сказе:

Вось і скончылася маё партызанства думаў Рогач выходзячы з нізкага барачнага тыпу будынка ваенкамата на вуліцу (А.Дзятлаў).

- 1) двукоссе, двукоссе, коска, працяжнік, коска, коска, коска;
- 2) працяжнік, коска, працяжнік, коска, коска, коска;

- 3) двукоесе, коска, працяжнік, коска, коска, коска;
- 4) двукоесе, коска, працяжнік, коска, працяжнік, коска;
- 5) коска, працяжнік, коска, коска, коска.

14. Адзначце спосабы перадачы чужой мовы:

- 1) парцэляцыя;
- 2) ускосная мова;
- 3) простая мова;
- 4) няўласна-простая мова;
- 5) паўпростая мова.

15. Адзначце правільны варыянт пастаноўкі знакаў прыпынку ў сказе:

Некалі маці гаварыла што яна прывезла гэтую скрыню з Ліпнёўкі як пасаг калі выйшла замуж (А.Марціновіч).

- 1) коска, працяжнік, коска;
- 2) коска, коска;
- 3) коска, двукроп'е, коска;
- 4) двукроп'е, коска, коска;
- 5) працяжнік, коска, коска.

Тэст № 26

ПУНКТУАЦЫЯ

Варыянт 1

1. Адзначце магчымыя пунктуацыйныя варыянты сказа:

Ісці назіркам за чалавекам у лесе нядобра_ можна напалохаць да паўсмерці (А.Кажадуб).

1) двукроп'е;	4) коска з працяжнікам;
2) коска;	5) коска з кропкай.
3) працяжнік;	

2. Адзначце графічныя знакі, якія ўваходзяць у пунктуацыйную сістэму:

1) кропка з коскай;	4) клічнік;
2) працяжнік;	5) дэфіс.
3) знак пераносу;	

3. Адзначце прынцып, які ляжыць у аснове пунктуацыі:

1) марфалагічны;	4) графічны;
2) фанетычны;	5) дыферэнцыраваны
3) сінтаксічны;	

4. Адзначце правільнае.

Паводле функцыі ў сказе знакі прыпынку падзяляюцца на...

1) далучальныя;	4) абмежавальныя;
2) спалучальныя;	5) выдзяляльныя.
3) раздзяляльныя;	

5. Адзначце правільнае.

Коска ставіцца пры двух аднародных членах сказа, звязаных злучнікамі...

- 1) спалучальнымі (і, ды);
- 2) супастаўляльнымі (а, але, аднак і інш.);
- 3) адзіночнымі размеркавальнымі (ці, або і інш.);
- 4) уступальнымі і ўмоўнымі (хоць, дарма што, калі);
- 5) паўторнымі размеркавальнымі (ці – ці, або – або і інш.).

6. Адзначце правільнае.

Коска ў складаназлучаным сказе ставіцца, калі...

- 1) спалучальныя часткі выражаюць адначасовыя або паслядоўныя з'явы і падзеі;

- 2) спалучальныя часткі маюць форму пыталых, пабуджальных або клічных сказаў;
- 3) спалучальныя часткі маюць агульны для іх член сказа;
- 4) прэдыкатыўныя часткі выражаюць прычынна-выніковае значэнне;
- 5) прэдыкатыўныя часткі выражаюць супастаўленне.

7. Адзначце правільнае.

Працяжнік у простым сказе ставіцца...

- 1) паміж дзейнікам і выказнікам, выражанымі назоўнікамі ў назоўным склоне;
- 2) паміж дзейнікам і выказнікам, калі выказнік знаходзіцца перад дзейнікам;
- 3) паміж дзейнікам і выказнікам, выражанымі колькаснымі лічэбнікамі;
- 4) паміж дзейнікам і выказнікам, калі выказнік – назоўнік у назоўным склоне, а дзейнік – інфінітыў;
- 5) калі выказнік апушчаны, а на месцы пропуску існуе працяглая паўза.

8. Адзначце правільнае.

Працяжнік у складаным сказе ставіцца...

- 1) калі ў прэдыкатыўнай частцы складанага сказа прапушчаны выказнік, дзейнік ці іншыя члены сказа, якія ёсць у папярэдняй прэдыкатыўнай частцы і на месцы пропуску працяглая паўза;
- 2) калі прапушчаныя словы знаходзяцца ў канцы прэдыкатыўнай часткі складанага сказа;
- 3) пры рэзкім супастаўленні паміж прэдыкатыўнымі часткамі складаназлучанага сказа;
- 4) калі адна прэдыкатыўная частка складаназлучанага сказа – намінацыйны сказ, а ў самім сказе перадаецца хуткая змена з’яў ці падзей;
- 5) калі далучальная частка складаназлучанага сказа мае дадатковае адценне нечаканасці або раптоўнасці.

9. Адзначце правільнае.

Дзукроп’е ў простым сказе ставіцца...

- 1) калі абагульняльнае слова (займеннік ці прыслоўе) знаходзіцца перад аднароднымі членамі сказа;
- 2) калі паміж аднароднымі членамі і абагульняльным словам знаходзіцца часціца (вось, вот, от);
- 3) калі пасля аднародных членаў і перад абагульняльным словам знаходзяцца пабочныя словы (словам, адным словам);
- 4) калі пасля агульнага назоўніка размешчаны аднародныя члены, выражаныя ўласнымі назоўнікамі, і агульны назоўнік не з’яўляецца абагульняльным словам;
- 5) калі перад агульным назоўнікам, што абазначае родавую назву, размешчаны аднародныя члены – назоўнікі, што абазначаюць відавыя назвы.

10. Адзначце правільнае.

Дзукроп'е ў складаным сказа ставіцца...

- 1) калі дапаўняльная частка бяззлучнікавага сказа суправаджаецца адценнем нечаканасці;
- 2) калі дапаўняльная частка бяззлучнікавага сказа не мае адцення нечаканасці;
- 3) калі паміж дапаўняльнай і другімі часткамі бяззлучнікавага сказа ёсць працяглая паўза, а лагічны націск прыпадае на адзін з кампанентаў папярэдняй часткі;
- 4) пры звычайнай інтанацыі паміж спалучальнымі часткамі бяззлучнікавага сказа;
- 5) калі супастаўленне прэдыкатыўных частак суправаджаецца ўмоўна-выніковым адценнем.

11. Адзначце правільнае.

Шматкроп'е ставіцца...

- 1) у канцы апавядальнага сказа (простага ці складанага), які не закончаны граматычна;
- 2) у канцы апавядальнага сказа, які закончаны граматычна, але не закончаны па сэнсу і інтанацыі;
- 3) у канцы намінацыйных сказаў і функцыянальных аналагаў сказа з "назоўным уяўлення", пасля якіх існуе працяглая паўза;
- 4) у канцы пытальнага сказа, які не закончаны па сэнсу і інтанацыі;
- 5) у канцы простых сказаў, якія маюць клічную інтанацыю і змяшчаюць эмацыянальна-экспрэсіўнае паведамленне.

12. Адзначце сказы з пунктуацыйнымі памылкамі:

- 1) У старажытных грэкаў было цікавае міфічнае паданне пра тытанаў; герояў незвычайнай сілы і розуму, якія аднойчы паўсталі супраць саміх алімпійскіх багоў (В.Чамярыцкі);
- 2) Калі пачынаецца пара ранішніх туманаў, ціхай зажуранасці, усё тады падуладна цішыні, журботнай, доўгай як роздум чалавека над пра-жытым жыццём (А.Жук);
- 3) Інжынер падняў руку, камбайны спыніліся, паднялі жаткі, і слухаючы яго рухі, павольна адышлі назад (А.Жук);
- 4) У развілцы вуліц стаяў высокі, збукцвалы крыж, убраны белымі, вышыванымі фартушкамі (В.Адамчык);
- 5) Рэчка была нешырокая, з падмытымі ў паводку, здзірванелымі за лета берагамі і кладкай – дзвюма гнілаватымі дошкамі, прытопленымі канцамі ў вадзі (В.Быкаў).

13. Адзначце сказы, у якіх дзукроп'е пастаўлена няправільна:

- 1) Вялікая ўвага надавалася гісторыі: вучні павінны былі добра ведаць радавод дынастыі Рагвалодавічаў, важныя падзеі з мінуўшчыны Полацкай зямлі і ўсяго ўсходняга славянства (У.Арлоў);

- 2) Падняў Васіля Аляксеевіча гаспадарскі клопат: даўно думаў ён зрабіць пры школе сталоўку, каб карміць дзяцей раз у дзень гарачаю страваю (А.Жук);
- 3) Сад хоць і невялікі, але дагледжаны: антонаўка, папяроўка, з якой апалі на зямлю першыя яблыкі, штрыфель, дзве грушы... (А.Жук);
- 4) За хатаю: прысядзібны надзел, засаджаны бульбаю (А.Жук);
- 5) У душы ў Бурава пачала расці-разрастацца сцюдзёнаватая апаска: як бы іх часам не стрэлі па той бок рэчкі, ля лазні ці на падворку (В.Быкаў).

14. Адзначце сказы, у якіх працяжнік пастаўлены няправільна:

- 1) Толькі вуліца здавалася вузенькая, а ўспаміналася шырокая, і хаты – вялікімі і прасторнымі (А.Жук);
- 2) Геніяльны твор дойліда Іаана – сведчанне высокай культуры старажытнай Беларусі (У.Арлоў);
- 3) Усе меншаў, аддаляючыся ў глыбокае неба, павольны бусліны круг – рабіліся малымі буслы, што ўсё плылі, не збіваючыся са сваіх пазначаных дарог у гэтым крузе (В.Адамчык);
- 4) Вёскі ўжо няма – а гэты лужок, як калісьці, гадаваў панадную мурожную траву (Я.Сіпакоў);
- 5) Грабцы – дзяўчаты, маладзіцы – штораў варушацца жывей, бо чуюць голас навальніцы (Якуб Колас).

15. Адзначце знакі прыпынку, якія трэба паставіць у сказе на месцы пропуску:

Пачатак новага стагоддзя, што ні кажыце_ незвычайная дата ў жыцці чалавечым! (А.Лойка).

1) коска;	4) коска, працяжнік;
2) двукроп'е;	5) кропка з коскай.
3) працяжнік;	

Тэст № 26

ПУНКТУАЦЫЯ

Варыянт 2

1. Адзначце магчымыя пунктуацыйныя варыянты сказа:

Барысавіча ўзяла немаразь_ ён азірнуўся (А.Кажадуб).

- 1) дужкі;
- 2) коска;
- 3) працяжнік;
- 4) двукроп'е;
- 5) двукоссе.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

2. Адзначце графічныя знакі, якія ўваходзяць у пунктуацыйную сістэму:

1) пыталнік;	4) знак параграфа;
2) двукроп'е;	5) злучок.
3) шматкроп'е;	

3. Адзначце прынцыпы, якія ляжаць у аснове пунктуацыі:

1) інтанацыйны;	4) графічны;
2) арфаэпічны;	5) стылістычны.
3) лексічны;	

4. Адзначце правільнае.

Паводле іх функцыі ў сказе знакі прыпынку падзяляюцца на...

1) супастаўляльныя;	4) раздзяляльныя;
2) выдзяляльныя;	5) паўторныя.
3) размеркавальныя;	

5. Адзначце правільнае.

Коска ставіцца пры аднародных членах, звязаных...

- 1) уступальна-супраціўнымі злучнікамі (хоць – але, хоць – ды, хоць – а);
- 2) параўнальна-супастаўляльнымі злучнікамі (як – так і, не столькі – колькі);
- 3) умоўна-супастаўляльнымі злучнікамі (калі – то, як – дык);
- 4) далучальнымі злучнікамі (і, ды, і то, ды і то і нш.);
- 5) бяззлучнікавай сувязю.

6. Адзначце правільнае.

Коска ў складаназлучаным сказе ставіцца, калі...

- 1) спалучальныя часткі маюць форму намінацыйных сказаў;
- 2) прэдыкатывыя часткі выражаюць размеркаванне;
- 3) прэдыкатывыя часткі выражаюць далучэнне;
- 4) спалучальныя часткі маюць структуру безасабовых сказаў;
- 5) спалучальныя часткі маюць структуру няпэўна-асабовых сказаў.

7. Адзначце правільнае.

Працяжнік у простым сказе ставіцца...

- 1) у няпоўных сказах, калі на месцы пропуску паўза адсутнічае ;
- 2) паміж дзейнікамі і выказнікам, калі выказнік – назоўнік у назоўным склоне з адмоўем не;
- 3) паміж дзейнікам і выказнікам, калі выказнік – назоўнік у назоўным склоне, а дзейнік – займеннік;
- 4) паміж дзейнікам і выказнікам, выражанымі інфінітывамі;
- 5) паміж дзейнікамі і выказнікамі, выражанымі колькаснымі лічэбнікамі.

8. Адзначце правільнае.

Працяжнік у складаным сказе ставіцца...

- 1) калі паміж часткамі складаназлучанага сказа з прычынна-выніковымі адносінамі існуе працяглая паўза і лагічна падкрэслены вынік;
- 2) калі паміж часткамі складаназлучанага сказа з умоўна-выніковымі адносінамі існуе працяглая паўза і лагічна падкрэслены вынік;
- 3) калі спалучальныя часткі з адносінамі адначасовасці з'яўляюцца надзвычай развітымі і маюць свае знакі прыпынку;
- 4) калі далучальная частка складаназалежнага сказа выражае дадатковае адценне нечаканасці або раптоўнасці;
- 5) пры рэзкім супастаўленні паміж прэдыкатыўнымі часткамі бяззлучнікавага сказа.

9. Адзначце правільнае.

Дзукроп'е ў простым сказе ставіцца...

- 1) калі абагульняльнае слова знаходзіцца пасля аднародных членаў;
- 2) калі абагульняльнае слова знаходзіцца перад аднароднымі членамі;
- 3) калі адасабленне развітых прыдаткаў падкрэслена з асаблівай сілай;
- 4) калі параўнальныя звароты адносяцца да ўказальных слоў тыпу так, такі, гэтакі;
- 5) калі адасабленне дапасаваных азначэнняў падкрэслена з асаблівай сілай.

10. Адзначце правільнае.

Дзукроп'е ў складаным сказе ставіцца...

- 1) калі спалучальныя часткі бяззлучнікавага сказа слаба звязаны і інтанацыйна адасоблены адна ад адной;
- 2) калі супастаўляльныя часткі бяззлучнікавага сказа вызначаюцца большай самастойнасцю, а паміж імі існуе працяглая паўза;
- 3) калі лагічны націск знаходзіцца на адным з кампанентаў папярэдняй часткі бяззлучнікавага сказа, а другая частка з'яўляецца азначальнай;
- 4) калі дапаўняльная частка бяззлучнікавага сказа адносіцца да ўказальных слоў адно, вось што, усё і інш.;
- 5) перад некалькімі далучальнымі часткамі, якія раскрываюць змест папярэдняй часткі бяззлучнікавага сказа.

11. Адзначце правільнае.

Шматкроп'е ставіцца...

- 1) у канцы сказаў з аднароднымі кампанентамі, калі пералічэнне гэтых кампанентаў поўнасцю не закончана;
- 2) паміж абзацамі пры нечаканым пераходзе ад аднаго плана апавядання да другога;
- 3) у канцы апавядальных сказаў, якія вызначаюцца граматычнай, інтанацыйнай і сэнсавай закончанасцю;
- 4) пасля сказа перад злучнікамі або злучальнымі словамі, што пачынаюць новы сказ, у якім раскрываецца і ўдакладняецца незакончаны змест папярэдняга сказа ў тэксце;
- 5) у канцы простых сказаў, якія маюць пыталую інтанацыю.

12. Адзначце сказы з пунктуацыйнымі памылкамі:

- 1) Я зірнуў на пясчаную, глухую вуліцу, што шырокімі развілкамі разыходзілася ў розныя бакі (В.Адамчык);
- 2) Толя паглядзеў на сябе ў раскалыханым люстэрку вады, і зачарпнуўшы яе сцюдзёную і безнітратную, са смакам спатоліў сваю прагу (В.Адамчык);
- 3) А зямля вакол сухая, парэпаная, як спрацаваная далонь хлебараба, попельна-шэрая або блакітная (У.Караткевіч);
- 4) Вада імчыць справа і злева ад мяне, ірвецца ў бухту, разбіваецца аб скалы, нясе з сабою, як тысячы тысяч год, дымныя агаты, зеленаватыя халцэдоны і вінна-празрысты, як маладое віно, сердалік (У.Караткевіч);
- 5) Спакутаваны болем і душэўна распяты я не адразу цяплю, чаго яны [немцы] маўчаць (В.Быкаў).

13. Адзначце сказы, у якіх двукроп'е пастаўлена няправільна:

- 1) Поплаўчык быў добра выкачаны: мабыць, гаспадары загаралі на ім (А.Жук);
- 2) Загацкі збянтэжыўся: ён і сам не ведаў, чаму загаварыў са старою пасвойму... (А.Жук);
- 3) Амаль хорам дзеці казалі: “Добры дзень!” (І.Шамякін);
- 4) За садам: духмяны абшар поплава, да якога хочацца, як у дзяцінстве, наперагонкі пабегчы і бухнуцца там у азярыну, якая блішчыць на сонцы ў канцы сенажаці, доўга малаціць нагамі па вадзе, даваць і даваць нырца (М.Капыловіч);
- 5) Па той бок вялізнага акна бясконца мільгаюць людзі: маладыя і старыя, жанчыны, дзяўчаты, хлопцы, заклапочаныя, вясёлыя – розныя (В.Быкаў).

14. Адзначце сказы, у якіх працяжнік пастаўлены няправільна:

- 1) Уздымаю вочы – і тады бачу, як на вяршыні Карадага спакойна спачываюць два маленькія празрыстыя воблачкі (У.Караткевіч);
- 2) Малая радзіма – гэта тое, што на ўсё жыццё адорвае нас крыламі натхнення (М.Капыловіч);
- 3) Тым часам капрызлівая, з халадамі, вясна доўжылася ледзь не да вялікадня – і толькі пасля памалу, бы нерашуча, запознена пачало цяплець (В.Быкаў);
- 4) Анюта зразумела – нешта здарылася (Н.Маеўская);
- 5) Я – акіяна жытняга калоссе:
Мільёны лёсаў змешчаны ў маім,
Яшчэ да дна не вычарпаным, лёсе (А.Куляшоў).

15. Адзначце знакі прыпынку, якія трэба паставіць у сказе на месцы пропуску:

Проста нам патрэбны быў дом, новая хата_ старая ўжо струхлела, правалілася па самыя вокны ў зямлю, падгніла, не захінала ад ветру, а зімою прамярзала па ўсіх чатырох вуглах (В.Быкаў).

1) коска;

4) коска, працяжнік;

- 2) двукроп'е;
3) працяжнік;

5) кропка з коскай.

АДКАЗЫ ДА ТЭСТАЎ

Тэст № 1

Вапыянн I	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	3	1, 2, 3, 5	1, 3, 5	1, 2, 4, 5	2, 5	1, 3, 5	1, 4, 5	1, 2, 3, 5	2, 3	1, 2, 3, 5
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
	3, 4, 5	4, 5	2, 4	1, 2, 4	1, 4, 5	1, 2, 3, 4	3	3, 4, 5	3, 5	1, 2, 5
	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
	1, 4	2, 3	3, 4	1, 2, 5	4	1, 2, 3, 4	2, 3, 4, 5	2, 3	1, 2, 5	слоўнік ам
	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
Вапыян	3	этыма л. даведк у	3	4	1, 2, 3, 4	5	1	4, 5	1, 2, 3, 4	2, 3, 4, 5
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	1	3, 5	1, 2, 3, 5	1, 3, 5	2, 3, 4, 5	2, 5	1, 4	1, 2, 4	2, 4	1, 5
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20

	1, 3, 4	2	2, 3, 4	2, 3, 4	2, 3, 4	2, 5	1, 3, 4, 5	2, 3, 5	1, 4	1, 2, 3
	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
	4, 5	1, 4	1, 3, 4, 5	2, 3, 4, 5	2	1, 2, 4, 5	1, 2, 3, 4	2, 3, 4	1, 3, 5	лексика - графія
	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
	2	апісаль ны	5	3	1, 2, 3, 4	3	4	1, 2	1, 2, 3, 4	1, 3, 4, 5

Тэст № 2

Варыант 1	1	2	3	4	5	6	7	8
	2, 3, 5	1, 2, 4	1, 2, 4, 5	5	1, 5	2, 5	1, 4	1, 3, 4, 5
	9	10	11	12	13	14	15	
	1, 2, 4	3	1, 4	2, 4, 5	4	3	4	
Варыант 2	1	2	3	4	5	6	7	8
	1, 3, 4	3, 4, 5	2, 3, 4, 5	4	2, 3	1, 3	2, 4	1, 2, 3, 5
	9	10	11	12	13	14	15	
	1, 3, 5	5	2, 3	1, 3, 5	2	4	3	

Тэст № 3

Варыант 1	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	1, 2, 5	4	3	3, 4, 5	2	5	1, 2, 3, 5	2, 4	1, 2, 5	1, 3, 4, 5
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
	2, 3	2, 3, 4, 5	1, 3, 5	2, 4	3, 4, 5	3	5	1, 3, 4, 5	1, 3, 4	2, 5
	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
	2, 3	1, 4	1, 2, 4, 5	1, 3, 4	2, 4	1, 3, 4, 5	1, 2, 3, 5	2, 3, 4, 5	3	2, 3
Варыант 2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	1, 3, 4	3	5	1, 2, 3	4	2	1, 3, 4, 5	1, 5	1, 3, 4	1, 2, 3, 4
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
	3, 5	1, 2, 4, 5	2, 3, 4	1, 3	1, 2, 5	4	3	1, 2, 3, 5	2, 3, 5	3, 5
	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
	1, 4	2, 4	1, 2, 3, 4	2, 3, 5	1, 3	2, 3, 4, 5	1, 2, 4, 5	1, 2, 4, 5	4	1, 5

Тэст № 4

Варыант 1	1	2	3	4	5	6	7	8
	3	2, 4, 5	3	1, 2, 3, 5	2, 4	1, 5	1, 2, 3, 4	2, 3
	9	10	11	12	13	14	15	
	4	3	2, 3, 5	1, 2, 3, 5	1, 2, 4	1, 4, 5	2, 4	
Варыант 2	1	2	3	4	5	6	7	8
	5	1, 3, 4	2	1, 3, 4, 5	3, 5	2, 4	1, 2, 4, 5	4, 5
	9	10	11	12	13	14	15	
	2	5	1, 2, 4	1, 2, 4, 5	2, 3, 5	2, 3, 4	3, 5	

Тэст № 5

Варыант 1	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	1, 3, 4, 5	4	2, 3, 4, 5	1, 2, 4, 5	1, 3	2, 4	3	1, 4	5	1
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
	1, 2, 4, 5	1, 4	3, 4	1, 2, 3	2, 3, 4, 5	1, 3, 4, 5	1, 3, 5	1, 2, 4, 5	2, 3, 5	1, 3, 4
	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
	1, 2, 5	1, 4	1	1, 3, 4, 5	2, 4, 5	1, 2, 5	2, 4	1, 3	словаўтв ара-льнае гняздо	словаўтв ара-льная мадэль
Варыант 2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	2, 3, 4, 5	3	1, 2, 3, 5	2, 3, 4, 5	1, 2	1, 5	4	2, 3	3	4
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
	1, 2, 3, 5	2, 5	2, 3	2, 3, 5	1, 2, 3, 5	1, 2, 3, 4	2, 3, 4	1, 3, 4, 5	1, 2, 4	2, 3, 5
	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
	1, 4, 5	3, 5	5	2, 3, 4, 5	1, 3, 5	2, 3, 4	1, 5	2, 4	словаўтв ара-льная база	словаўтв ара-льны ланцужо к

Тэст № 6

Варыант 1	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	1, 2, 3, 4	2, 3, 4	2, 3, 4, 5	4, , 5	1	2, 5	2, 3, 5	1, 2	2, 5	5
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
	2, 4, 5	4	2, 3, 4	3	1, 2, 4	1, 3, 4, 5	3, 5	1, 3, 4, 5	1, 2, 4, 5	2
Варыант 2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	1, 3, 5	1, 3, 4, 5	1, 2, 4, 5	2, , 5	1	2, 3, 4, 5	1, 3, 5	4	1, 3	2, 3, 4, 5
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
	1, 2, 3, 5	2, 5	3, 4, 5	3, , 5	5	1, 2	4	1, 2, 4	1, 2, 3	1

Тэст № 7

Варыант 1	1	2	3	4	5	6	7	8
	4	1, 3	3	1, 3, 4, 5	2, 4	3	2, 3	1, 3, 5
	9	10	11	12	13	14	15	
	2, 4, 5	2, 3, 4	1, 3, 4, 5	1, 2, 3, 4	1, 2, 5	1, 5	3	
Варыант 2	1	2	3	4	5	6	7	8
	3	2, 4	4	2, 3, 4, 5	1, 2	2	3, 5	2, 4, 5
	9	10	11	12	13	14	15	
	1, 3, 4	1, 2, 5	2, 3, 4, 5	1, 2, 4, 5	2, 3, 4	2, 4	4	

Тэст № 8

Варыант	1	2	3	4	5	6	7	8
	3, 5	2, 3, 4, 5	2, 3, 4, 5	1, 3	1, 3, 4, 5	2, 4	4	3
	9	10	11	12	13	14	15	

	2	1, 2, 4	1, 3, 4	1, 2, 4	2, 3	1, 3, 5	1	
Варыант 2	1	2	3	4	5	6	7	8
	2, 4, 5	1, 3, 4, 5	1, 2	3, 5	1, 2, 4, 5	3, 4, 5	2, 5	1, 3, 5
	9	10	11	12	13	14	15	
	2, 4, 5	3	1, 2, 4	3	2, 3, 5	2	2	

Тэст № 9

Варыант 1	1	2	3	4	5	6	7	8
	1, 3, 4	2	2	2, 3, 4	1, 2, 3, 5	2, 3, 4	2, 4	1, 3
	9	10	11	12	13	14	15	
	1, 2, 4	1, 4	2	хто, што, колькі	1, 3	2, 3, 4, 5	2, 3, 4, 5	
Варыант 2	1	2	3	4	5	6	7	8
	2, 4, 5	3, 4	4, 5	2, 3, 4, 5	2, 3, 4, 5	2, 4	2, 3, 4, 5	3
	9	10	11	12	13	14	15	
	1, 5	2, 3, 4	2, 3, 5	вы	2, 3, 4	3	5	

Тэст № 10

Варыант 1	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	1, 3, 4, 5	1, 2, 3, 5	3, 5	2, 3, 5	3, 4, 5	1, 3	1, 3	1, 3	1, 2, 4, 5	3, 5
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
	2, 3, 4, 5	2, 3, 4	2, 3, 4, 5	1, 3, 4	4	2, 3, 5	1	3	4	есці

Варыянт 2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	1, 2, 4, 5	1, 2, 4, 5	1, 4, 5	1, 3, 4	2, 3, 4	2, 5	3 , 4	1, 3, 4, 5	1, 4, 5	1, 2, 4, 5
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
	2, 3	1, 2, 3, 4	1, 2, 4	1, 4	5	1, 4	4	2	1	выкл ічнік i

Тэст № 11

Варыянт 1	1	2	3	4	5	6	7	8
	3	1, 3, 5	2, 4, 5	4	1, 3, 5	4	1, 2, 4, 5	2
	9	10	11	12	13	14	15	
	1, 2, 5	3, 4	1, 2, 3, 5	2, 4	2, 3	2, 3, 4, 5	2, 5	
Варыянт 2	1	2	3	4	5	6	7	8
	5	2, 3, 4	1, 4, 5	2	2, 4, 5	3	1, 2, 3, 5	1
	9	10	11	12	13	14	15	
	1, 3, 4	1, 3	2, 3, 4, 5	1, 5	1, 4	1, 2, 4, 5	1, 4	

Тэст № 12

Варыянт 1	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	2, 3, 4	1, 2, 4, 5	2, 3, 4, 5	1, 4, 5	1, 3, 5	2, 4	1, 3	2, 3	4, 5	1, 4
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
	2, 3, 4	1, 3, 4, 5	2	1, 2, 4	1, 5	1, 3, 4, 5	1, 2, 3, 4	3	5	1, 2, 3, 5
	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
	1, 5	1	4	2, 5	3	2, 4, 5	1, 2, 4, 5	1, 3, 4, 5	1, 3, 4	прыслоўе
Варыянт 2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	1, 4, 5	1, 2, 3, 5	1, 3, 4, 5	1, 3, 5	2, 3, 4	1, 3	1, 4	2, 4	2, 3	2, 5
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
	1, 2, 4	1, 2, 4, 5	4	3, 4, 5	3, 5	1, 2, 3, 5	1, 2, 3, 5	1	2	2, 3, 4, 5

	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
	3, 4	5	3	1, 4	2	2, 3, 4	1, 3, 4, 5	2, 3, 4, 5	2, 4, 5	Безасабова- прэдыкатыў ныя словы, словы катэгорыі стану

Тэст № 13

Варыант 1	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	1, 3, 4, 5	2, 3, 4, 5	2, 3	1, 2, 3, 4	1, 3	2, 4	1	2, 3, 4	1, 4	2, 3, 4
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
	1, 3, 4	4	4	1	1, 3, 4	3	1, 4, 5	2, 3, 4, 5	1, 3, 5	2, 4, 5
Варыант 2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	3, 4	1, 4, 5	1, 4	2, 3, 4, 5	2, 3	1	1, 5	5	1, 2, 3, 4	1, 2, 4, 5
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
	1, 2, 3	2	3	1, 3, 5	1, 4, 5	4	1, 3, 4, 5	1, 3, 4, 5	2, 3, 4	1, 3, 5

Тэст № 14

Варыант 1	1	2	3	4	5	6	7	8
	2, 3	2, 4, 5	1, 4, 5	3	1, 3, 4	3	3	2
	9	10	11	12	13	14	15	
	3, 5	1, 4	2, 3, 4	1, 2, 3, 4	2, 5	1, 2, 4, 5	1, 2, 3, 4	

Варыян	1	2	3	4	5	6	7	8
	4	4, 5	2, 4	2, 4	1, 2, 4, 5	4	2, 3, 5	2, 3
	9	10	11	12	13	14	15	
	1	2, 3, 5	1, 4, 5	3	3, 4, 5	1, 2, 3, 5	2, 3, 4, 5	

Тэст № 15

Варыян	1	2	3	4	5	6	7	8
	2	2, 4	2, 4, 5	4	2, 4	2, 5	4	1, 3, 5
	9	10	11	12	13	14	15	
	1, 4, 5	2, 3	5	3, 4, 5	2, 3, 4, 5	1, 2, 4, 5	1, 2, 4, 5	
Варыян	1	2	3	4	5	6	7	8
	5	1, 5	1, 3, 4	2	3, 5	1, 4	5	1, 4, 5
	9	10	11	12	13	14	15	
	1, 4, 5	4, 5	2	1, 2, 5	1, 2, 3, 4	1, 2, 3, 5	1, 2, 3, 4	

Тэст № 16

Варыянт 1	1	2	3	4	5	6	7	8
	3	3	4	2, 5	1, 2, 3	1, 2, 4	2, 3	1, 5
	9	10	11	12	13	14	15	
	2, 4, 5	3, 4, 5	2	1, 3, 4, 5	1, 2, 3, 5	2, 3, 4, 5	4, 5	
Варыянт 2	1	2	3	4	5	6	7	8
	5	4	2	1, 2	1, 2, 4	2, 4, 5	2, 4	2, 4
	9	10	11	12	13	14	15	
	1, 3, 5	1, 2, 4	3	2, 3, 4, 5	1, 2, 4, 5	2, 3, 4, 5	2, 3	

Тэст № 17

Варыянт 1	1	2	3	4	5	6	7	8
	2	2, 4, 5	2, 3, 4	2, 3, 5	1	2, 4, 5	1, 2, 4, 5	4, 5
	9	10	11	12	13	14	15	
	2, 3	1, 3, 4, 5	2	1	1, 4	1, 2, 3, 5	2, 5	
Варыянт 2	1	2	3	4	5	6	7	8
	3	2, 4, 5	1, 2, 3	1, 2, 3	4	2, 3, 4	1, 2, 4, 5	2, 4
	9	10	11	12	13	14	15	
	1, 5	1, 2, 3, 4	3	1	2, 4	2, 3, 4, 5	3, 5	

Тэст № 18

Варыант 1	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	3	1, 4	3, 5	1, 2, 3, 5	2, 3, 5	1, 5	1, 2	1, 2, 3, 4	3	2, 3
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
	4	2, 5	1, 2, 3, 5	1, 2, 4	1, 3, 4, 5	3, 5	1, 2, 4	4	1, 2, 4, 5	2
Варыант 2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	3	1, 3, 5	1, 2, 3, 5	1, 2, 4	1, 2, 4	1, 2, 4	1, 2	1, 2, 3, 4	4	2, 5
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
	5	2, 4	1, 2, 4, 5	1, 3, 4	1, 2, 3, 5	3	2, 5	3	1, 2, 3, 5	2, 4

Тэст № 19

Варыант 1	1	2	3	4	5	6	7	8
	4	3	2, 3, 5	5	1, 3	4, 5	2, 4	1, 2, 4
	9	10	11	12	13	14	15	
	3, 4, 5	2	3, 4, 5	3, 5	1, 2, 4, 5	1, 2, 3, 4	2, 3, 4, 5	
Варыант 2	1	2	3	4	5	6	7	8
	2	4	2, 4, 5	4	3, 4	3, 5	2, 5	3, 4, 5
	9	10	11	12	13	14	15	
	1, 3, 5	4	2, 3, 5	2, 5	1, 3, 4, 5	2, 3, 4, 5	1, 2, 3, 5	

Тэст № 20

Варыант 1	1	2	3	4	5	6	7	8
	3	4	2, 4	2, 4	5	2, 4	1, 2	2, 4, 5
	9	10	11	12	13	14	15	
	2, 4, 5	1, 3, 4	5	2, 3, 5	1, 2, 3, 4	1, 2, 4, 5	2, 3, 4, 5	

Вариант 2	1	2	3	4	5	6	7	8
	3	3	1, 4	1, 2	3	4, 5	1, 4	1, 3, 4
	9 1, 4, 5	10 1, 2, 5	11 3	12 1, 2, 4	13 2, 3, 4, 5	14 1, 2, 3, 4	15 1, 2, 4, 5	

Тэст № 21

Вариант 1	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	1, 2, 3, 5	5	1, 4	2, 3	2	1, 2, 4, 5	2, 4	3	1, 3, 4, 5	1, 3, 4
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
	1, 2, 3, 5	1, 3, 5	1, 3, 5	2, 5	1, 3, 4	2	2, 3, 5	1, 3, 4, 5	2, 5	1
Вариант 2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	1, 2, 4, 5	3	2, 5	1, 3, 4, 5	4	1, 3	3, 5	3	1, 2, 4, 5	1, 4, 5
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
	1, 2, 3, 4	3, 4, 5	2, 4, 5	3, 5	2, 3, 4	4	3, 4, 5	1, 2, 3, 4	2, 3	1

Тэст № 22

Вариант 1	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	1, 3, 4, 5	2, 4, 5	1, 2, 3, 4	1, 2, 3, 4	1, 3, 4	3	2, 3, 4, 5	1, 3, 4	2, 5	2, 4, 5
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
	2, 5	1, 3	2, 5	1, 3	1, 2, 4, 5	4	3	1, 2, 3, 4	2, 3, 4, 5	1, 4
	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
Вары	4	1, 2, 3, 4	1, 4, 5	5	4	1, 3, 4	1, 2, 4	2	2, 5	2, 4
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	1, 2, 4, 5	3, 4, 5	1, 2, 3, 4	1, 2, 3, 4	2, 3, 4	4	1, 2, 3, 4	1, 2, 4	2, 5	1, 3, 4

	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
	2, 4	1, 3	3, 5	1, 3	1, 2, 4, 5	4	4	1, 2, 3, 4	1, 2, 4, 5	2, 5
	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
	4	1, 2, 3, 4	1, 3, 5	5	2	1, 3, 4	2, 4, 5	2	1, 4	2, 4

Тэст № 23

Варыант 1	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	1, 2, 4	1, 2, 4	2, 3, 4	1, 2, 4, 5	1, 3, 4	2, , 3	1	1, 3, 4	1, 3	2, 4
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
	1, 5	1, 2, 4, 5	1, 3, 4, 5	2	4	1	2	1, 3	1, 2, 3, 4	1, 2, 3, 5
Варыант 2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	1, 2, 4	2, 3, 4	1, 2, 3	1, 2, 4, 5	2, 4, 5	2, , 3	2	1, 3, 4	1, 4	1, 3
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
	1, 5	1, 3, 4, 5	1, 2, 4, 5	2	3	3	2	2, 3	1, 2, 3, 4	1, 2, 4, 5

Тэст № 24

Варыант	1	2	3	4	5	6	7	8
	4	1, 2, 4, 5	1, 2	2, 4	2	2, 3, 4, 5	2, 3	2, 3, 5
	9	10	11	12	13	14	15	
	2, 3, 5	4	3, 5	1, 2, 3, 5	1, 3, 5	1, 3, 5	2	
Вары	1	2	3	4	5	6	7	8
	2	1, 2, 3, 5	1, 2	4	2, 4	1, 3, 4, 5	1, 2, 3	2, 4, 5
	9	10	11	12	13	14	15	

	1, 2, 3, 4	2	1, 3	1, 2, 4	2, 3, 5	1, 2	3	
--	---------------	---	------	---------	---------	------	---	--

Тэст № 25

Варыант 1	1	2	3	4	5	6	7	8
	1, 3, 4	3, 4	2, 3, 5	1, 4, 5	3, 4, 5	2, 3	3	3
	9	10	11	12	13	14	15	
	2, 3, 4, 5	3, 5	3, 5	1, 2, 3, 4	4	2, 3, 4, 5	4	
Варыан	1	2	3	4	5	6	7	8
	1, 2, 3	1, 2, 3, 5	1, 3, 4	2, 4	1, 3	3, 4	3	5
	9	10	11	12	13	14	15	
	2, 4, 5	4	1, 2, 5	1, 2, 3, 4	1, 2	2, 3, 4, 5	2	

Тэст № 26

Варыант 1	1	2	3	4	5	6	7	8
	1, 2, 3	1, 2, 4	3	3, 5	2, 4, 5	1, 4, 5	1, 3, 4, 5	1, 3, 4, 5
	9	10	11	12	13	14	15	
	1	2, 3	2, 3	1, 2, 3, 4	4	3, 4	4	
Варыант 2	1	2	3	4	5	6	7	8
	2, 3, 4	1, 2, 3	1	2, 4	1, 2, 3, 5	2, 3	4, 5	1, 2, 4, 5
	9	10	11	12	13	14	15	
	2	3, 4, 5	1, 2, 5	1, 2, 3, 5	4	3, 4	2	

ЛІТАРАТУРА

Асноўная

Клімавец В.П. Практыкум па беларускай мове: у 2 ч. Мн., 2003.

Каўрус А.А. Культура слова. Мн., 1983.

Куліковіч У.І. Беларускі правапіс: Правілы, заданні, кантрольныя работы. Мн., 1998.

Лепешаў І.Я. Асновы культуры мовы і стылістыкі: Практыкум. Мн., 1989.

Лепешаў І.Я. Культура маўлення. Гродна, 2007.

Лепешаў І.Я., Малажай Г.М., Панюціч К.М. Практыкум па беларускай мове. 4-е выд. Мн., 2005.

Практыкум па беларускай мове / Пад агульн. рэд. Г.М.Малажай. Мн., 1993.

Сцяцко П.У. Культура мовы. Мн., 2002.

Дадатковая

Абабурка М.В. Культура беларускай мовы. Мн., 1994.

Введенская А.Н., Павлова Л.Г., Кашаева Е.Ю. Русский язык и культура речи. Ростов-на-Дону, 2000.

Гойхман О.Я., Надеина Г.М. Речевая коммуникация. М., 2001.

Иванова-Лукьянова Г.Н. Культура устной речи: интонация, паузирование, логическое ударение, темп, ритм. М., 1998.

Кароткая граматыка беларускай мовы. Т. 1: Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія / Пад. рэд. А.А.Лукашанца. Мн., 2007.

Каўрус А.А. Слова наша роднае: Кніга для настаўніка. Мн., 1986.

Каўрус А.А. Дакумент па-беларуску. Мн., 1994.

Культура русской речи / Под ред. Л.К.Граудиной и Е.Н.Ширяева. М., 2002.

Лепешаў І.Я. Парэміялогія як асобны раздзел мовазнаўства. Гродна, 2006.

Малажай Г., Дзябёлая А.В., Леванцэвіч Л.В. Беларуская мова: Тыповыя памылкі на цэнтралізаваным тэсціраванні. Мн., 2007.

Милославский И.Г. Культура речи и русская грамматика: курс лекций. М., 2002.

Основы научной речи / под ред. В.В.Химики, Л.Б.Волковой. СПб., 2003.

Рудь Л.Г., Кудреватых И.П., Стариченок В.Д. Культура речи. Мн., 2005.

Русецкий В.Ф. Культура речи учителя. Практикум. Мн., 1999.

Русский язык и культура речи / Под ред. Н.А.Ипполитовой. М., 2004.

Сидорова М.Ю., Савельев В.С. Русский язык. Культура речи: конспект лекций. М., 2005.

Янкоўскі Ф.М. Беларускае вымаўленне. 4-е выд. Мн., 1976.

Слоўнікі

- Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Кіраванне ў беларускай і рускай мовах: Слоўнік-даведнік. Мн., 2005.
- Бардовіч А.М., Шакун Л.М. Марфемны слоўнік беларускай мовы. 2-е выд. Мн., 1989.
- Бардовіч А.М. Круталевіч М.М., Лукашанец А.А. Словаўтваральны слоўнік беларускай мовы. Мн., 2000.
- Бардовіч А.М., Круталевіч М.М., Лукашанец А.А. Школьны словаўтваральны слоўнік беларускай мовы. Мн., 2006.
- Бардовіч А.М., Мормыш Л.С., Шакун Л.М. Школьны марфемны слоўнік беларускай мовы. Мн., 2005.
- Беларуска-рускі слоўнік. 3-е выд. Т. 1 – 3. Мн., 2003.
- Беларуская мова: Энцыклапедыя. Мн., 1994.
- Беларуская Энцыклапедыя: У 18 т. Т. 1 – 18. Мн., 1996 – 2002.
- Грабчыкаў С.М. Слоўнік паронімаў беларускай мовы. Мн., 1994.
- Граматычны слоўнік дзеяслова / Пад рэд. А.І.Падлужнага, В.П.Русак. Мн., 2007.
- Клышка М.К. Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў. Мн., 2005.
- Культура устной и письменной речи делового человека: Справочник-практикум. М., 1997.**
- Лазоўскі У.М. Слоўнік антонімаў беларускай мовы. Мн., 1994.
- Лепешаў І.Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 1 – 2. Мн., 2008.
- Лепешаў І.Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў. Мн., 2005.
- Лобан М.П., Суднік М.Р. Арфаграфічны слоўнік для сярэдняй школы 6-е выд. Мн., 1990.
- Матвеева Т.В., Учебный словарь: русский язык, культура речи, стилистика, риторика. М., 2003.
- Русско-белорусский словарь. Т. 1 – 3. Мн., 2005.
- Санько З. Малы руска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем. Мн., 1991.
- Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтuaцыя. Словазмяненне. Мн., 1987.
- Стариченок В.Д., Рудь Л.Г. Культура речи и деловое общение. Словарь-справочник. Мн., 2004.
- Старычонок В.Дз. Слоўнік амонімаў беларускай мовы. Мн., 1991.
- Струкава С.М. Слоўнік гістарызмаў і архаізмаў беларускай мовы. Мн., 2007.
- Сцяцко П.У., Гуліцкі М.Ф., Антанюк Л.А. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў. Мн., 1990.
- Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 т. Т. 1 – 5. Мн., 1977 – 1984.
- Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. Мн., 2002.
- Шкраба І.Р. Слоўнік беларускай безэквівалентнай лексікі (у рускамоўным дачыненні). Мн., 2008.
- Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі: У 5 т. Мн., 1984 – 1987.

Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 1 – 12. Мн., 1978 – 2008.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ